

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 15 Sayı 30 Yaz 2022

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 15 • Sayı: 30 • Haziran 2022
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-
İngilizce Dil Editörü)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)

Doç. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.

(Uluslararası İlişkiler ve

Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBÜĞA • Karabük Üni.

Gökhan YURTOĞLU •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov •

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov •

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani •

Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarımay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev •

Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev •

Kırgızistan-Türkiye Manas Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan • Kırklareli Üni.

Dr. Öğr. Üyesi A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2022

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 15 • Number: 30 • June 2022
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

(International Relations Field Editor-
English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Uni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)
Assoc. Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Uni.)

(International Relations and Political Science Field
Editor-English Language Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Ferdi GÖKBÜĞA (Karabük Uni.)
Gökhan YURTOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Uni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Assoc. Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg
State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Hebrew University of Jerusa-
lem. -Emeritus

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Uni.

Prof. Dr. Yusuf Sarınyay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • State Archives Director General

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Trnovo
Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • Lefke European Uni.

Assistant Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Uni.

Assistant Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 90 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşham No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 June 2022

YURTDIŐI TEMSİLCİLERİ Almanya Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi Amerika Birleşik Devletleri Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi Azerbaycan Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Bulgaristan Doç. Dr. İbrahim Yalınmof • Sofya İslam Enstitüsü İsrail Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli İtalya Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni. KKTC Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi Kırgızistan Prof. Dr. Döolettbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rusya Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi Suriye Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi Makedonya Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi	REPRESENTATIVES ABROAD Germany Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni. United States of America Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah Azerbaijan Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences Bulgaria Assoc. Prof. İbrahim Yalınmof • Institute of Higher Islamic Studies Israel Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus Italy Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni. Cyprus Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke Kyrgyzstan Prof. Döolettbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University Russia Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute Syria Prof. Mehmet Yuva • Damascus University Macedonia Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts
--	--

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Hasret Çomak – İstanbul Kent Üni. Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Prof. Dr. Sertif Demir – Türk Hava Kurumu Üni. Prof. Dr. Mustafa Öztürk – İzmir Demokrasi Üni. Prof. Dr. Mustafa Alkan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak – Gazi Üni. Prof. Dr. Feridun Ata – Selçuk Üni. Prof. Dr. Ahmet Güneş – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Doç. Dr. Tekin Tuncer – Nevşehir Üni. Doç. Dr. Sami Kiraz – Hitit Üni. Doç. Dr. Ökkeş Kürşad Karacağil – İstanbul Üni. Doç. Dr. Oya İktil Selçuk – Özyeğın Üni. Doç. Dr. Oktay Bingöl – İstanbul Arel Üni. Doç. Dr. Nurten Çetin – Trakya Üni. Doç. Dr. Mustafa Can – Gazi Üni. Doç. Dr. Murat Önsoy – Hacettepe Üni.	Doç. Dr. Gülay Sarıçoban – Hacettepe Üni. Doç. Dr. Fulya Ereker – Altınbaş Üni. Doç. Dr. Erdem Karaca – Bitlis Eren Üni. Doç. Dr. Bülent Şener – Karadeniz Teknik Üni. Doç. Dr. Burak Çınar – Niğde Ömer Halisdemir Üni. Doç. Dr. Ayça Eminoglu – Karadeniz Teknik Üni. Doç. Dr. Ali Bilgin Varlık – İstanbul Arel Üni. Dr. Öğr. Üyesi Hüsnü Yücekaya – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan – Kırklareli Üni. Dr. Öğr. Üyesi Derya Sürmelioglu – Nevşehir Üni. Dr. Öğr. Üyesi Ali Oğuz Diriöz – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni. Öğr. Gör. Dr. Erismet SARIYAY – Aksaray Üni. Dr. Yasemin Türkkın – Hacettepe Üni. Dr. Muwafaq Adil OMAR – Selahaddin Üni. Dr. Murat Güneçlioglu – Kırklareli Üni. Dr. Aytakin Cantekin – Milli Savunma Üni.
---	---

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

On beşinci yılımızda otuzuncu kez sizlerle buluşmanın mutluluğu içerisindeyiz. Tüm dünya gibi biz de Covid-19 pandemisinin getirdiği olumsuz koşulları yavaş yavaş geride bırakıyor ve normal hayat şartlarına geri dönüyoruz. Bu bağlamda iki sene gibi uzun bir aranın ardından dergimizin editörler kurulu toplantısını yüz yüze gerçekleştirdik ve birbirinden değerli on yedi eserin elinizde tuttuğunuz bu sayıda yayınlanmasına karar verdik. Her zaman olduğu gibi bu sayımızda yayınlanan eserler de alan uzmanları tarafından kör hakemlik yoluyla titizlikle incelendi. Yayın kurulumuzun son kararı ile onaylanmış olan bu on yedi eser içinde on bir Türkçe, beş İngilizce makale ve bir adet kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. Bu makalelerin yedisi tarih, altısı Uluslararası İlişkiler, ikisi Siyaset Bilimi ve biri de Arkeoloji alanındadır.

Tarih alanındaki ilk makalemizde Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI Cidde Anlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte İngiltere ile İbn-i Suud arasındaki görüşmeleri İngiliz arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışmıştır. Arkeoloji alanındaki makalede Doç. Dr. Kürşat KOÇAK ve Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmalarını ele almıştır. Bu sayının tarih alanındaki ikinci makalesinde Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile dış ticaretini geliştirmeye yönelik faaliyetleri bağlamında 1929-1943 yılları arasında Selanik, Belgrad ve Filibe'deki sergi, fuar ve panayırlarına katılımını ele almıştır. Tarih alanındaki bir diğer makalede Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU Basmacı İsyanı üzerinden 1925-1926 Sovyet-Afgan sınır anlaşmazlığını ele almaktadır. Uluslararası İlişkiler alanından ilk makalemizde Doç. Dr. Göktürk Tüysüzöğlü Uluslararası İlişkiler'in neoklasik realizm teorisine başvurarak Küçük Devlet Yaklaşımını çerçevesinde Kosova dış politikasını Değerlendirilmektedir. Uluslararası İlişkiler/Dış Politika alanındaki bir diğer makalede Doç. Dr. Gültekin K. BİRLİK, İspanya İç Savaşı sırasında Türkiye'nin uyguladığı dış politikayı Atatürk dönemi dış politikasında Barış İlkesinin uygulanmasına bir örnek olarak tartışmaktadır. Tarih alanındaki bir diğer makalede Dr. Züriye Oruç, cariyeye kökenli bir Selçuklu hatunu olan Seferiyye Hâtun'u ele almıştır. Tarih/İktisat Tarihi alanındaki bir diğer makalede Doç. Dr. Özgür TEOMAN ve Dr. Cumali BOZPİNAR Dönemsel Analiz yöntemi ile Osmanlı Bursa'sında ipek sektörünün gelişimini ele almaktadır. Dergimizin Tarih alanındaki bir diğer makalesinde Araştırma Görevlisi Ahmet İlker BAŞ muhallefat defterleri ve

çiftlik devir kayıtları üzerinden Rusçuk'taki çiftliklerin yapısını ve üretim faaliyetleri tanımlamakta ve çiftlik satışlarında etkili olan motivasyonları tartışmaktadır. Uluslararası İlişkiler alanından bir diğer makalemizde Doç. Dr. Ayça EMİNOĞLU ve Araştırma Görevlisi Bahar KÖSE Liberal Barış İnşası ve Geleneksel Çatışma Çözme yaklaşımlarının Hibrit Barış Modeli oluşturma potansiyelini Ubuntu örneği üzerinden değerlendirmektedir. Tarih alanındaki bir diğer makalemizde Doç. Dr. Burcu KURT, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerine Güney Marmara Adaları merkezli olarak yapılan kaçak silah ticaretini, nedenlerini ve bu ticareti önlemek için Osmanlı siyasi ve idari mercilerinin girişimlerini mercek altına almaktadır. Uluslararası İlişkiler/Dış Politika alanındaki bir diğer makalede Doç. Dr. İsmail AKDOĞAN ve Araştırma Görevlisi Furkan POLAT, AKP Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu'da değişen angajmanını tartışmaktadır. Yine Uluslararası İlişkiler alanından bir diğer makalede Prof. Dr. Sertif DEMİR ve Doç. Dr. R. Dilek KOÇAK, Küreselleşmenin yükselişinin ve gerilemesinin analiz etmektedir. Siyaset Bilimi alanından olan makalesinde Doç. Dr. Oktay BİNGÖL PKK ile Barış Sürecinin (2013-2015) başarısızlığını Olgunlaşma Teorisi bağlamında analiz etmektedir. Uluslararası İlişkiler alanından diğer bir makalemizde Dr. Bahar ÖZSOY, Doç. Dr. Esra Banu SİPAHİ ve Doç. Dr. Yusuf SAYIN Orta Asya'da enerji politikaları ve küresel rekabet bağlamında Türkiye'nin rolünü tartışmaktadır. Araştırma makalelerinin sonuncusunda ise yine Uluslararası İlişkiler alanından. Dr. Dilek Canyurt makalesinde, Olasılık Teorisi bağlamında Hafız Esad'ın kararlarını analiz etmektedir. Son olarak da Dr. Arda Özkan dergimizin bu sayısı için Michael E. Smith'in Uluslararası Güvenlik kitabını incelemiştir.

Gazi Akademik Bakış akademik etik değerlerini benimsemiş ve bu değerleri kendine ilke edinmiş bir dergidir. Bu sebeple bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerle mücadele etmiş ve bundan sonra da etmeye devam edecektir. Bu aykırı eylemlerden bir tanesi de intihaldir. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin (<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeli-gi.aspx>) İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler başlığı altında belirtildiği üzere Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerin başında intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım, dilimleme, haksız yazarlık gelmektedir. Bu bağlamda Gazi Akademik Bakış Dergisi bu tür eylemlerle mücadele için gerekeni yapmaktadır.

Saygılarımızla

Editör

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

We are happy to welcome you for the 30th time in our 15th year. Like the whole world, we are gradually leaving behind the negative conditions brought by the Covid-19 pandemic and returning to normal life conditions. In this context, after two years, we held the first face to face editorial board meeting of our journal and decided to publish seventeen valuable works. As always, the works published in this issue were scrupulously reviewed by our precious referees through blind refereeing. Among these seventeen works, which were approved by the final decision of our editorial board, there are eleven Turkish, five English articles and one book review. Seven of these articles are on history, six on the field of International Relations/Foreign Policy, two on Political Science and one on Archeology.

In our first article in the field of history, Assoc. Prof. Dr. Mustafa BOSTANCI, based on the British archive documents, evaluated the negotiations between Britain and Ibn Saud in the process leading to the signing of the Jeddah Agreement. In the article which is in the field of archeology, Assoc. Prof. Dr. Kürşat KOÇAK and Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK discussed the Bilge Kağan Memorial Site excavations. In the second article of this issue in the field of history, Assoc. Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN discussed Turkey's participation in exhibitions and fairs in Thessaloniki, Belgrade and Plovdiv between 1929-1943, in the context of Turkey's activities for the development of foreign trade with the Balkan countries. In another article in the field of history, Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU discusses the 1925-1926 Soviet-Afghan border dispute within the context of the Basmacı Revolt. In our first article on the field of International Relations, Assoc. Prof. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU evaluates Kosovo foreign policy in the framework of Small State Approach by applying to the neoclassical realism theory of International Relations. In another article on the field of International Relations/Foreign Policy, Assoc. Prof. Dr. Gültekin K. BİRLİK discusses the foreign policy implemented by Turkey during the Spanish civil war as an example of the implementation of the Peace Principle in the foreign policy of Atatürk period. In another article in the field of history, Dr. Züriye Oruç discusses Seferiyye Hatun, a Seljuk Hatun of concubine origin. In another article in the field of

History/Economic History, Assoc. Prof. Dr. Özgür TEOMAN and Dr. Cumali BOZPİNAR discuss the development of the silk industry in Ottoman Bursa with the Periodic Analysis method. In another article of our journal in the field of History, research assistant Ahmet İlker BAŞ discusses the structure of farms and production activities in Ruse, through the income books and farm transfer records, as well as the motivations that are effective in farm sales. In another article from the field of International Relations, Assoc. Prof. Dr. Ayça EMİNOĞLU and research assistant Bahar KÖSE evaluate the potential of Liberal Peacebuilding and traditional Conflict Resolution approaches to create a hybrid peace model through the example of Ubuntu. In another article in the field of history, Assoc. Prof. Dr. Burcu KURT, examines the illegal arms trade based in the Southern Marmara Islands during the Second Constitutional Era, and also discusses the attempts of the Ottoman political and administrative authorities to prevent this trade. In another article on International Relations/Foreign Policy, Assoc. Prof. Dr. İsmail AKDOĞAN and research assistant Furkan POLAT discuss Turkey's changing engagement in the Middle East during the AKP Era. In another article from the field of International Relations, Prof. Dr. Sertif DEMİR and Assoc. Prof. Dr. R. Dilek KOÇAK analyze the rise and decline of Globalization. In his article on Political Science, Assoc. Prof. Dr. Oktay BİNGÖL analyzes the failure of the Peace Process with the PKK (2013-2015) in the context of the Ripeness Theory. In another article from the field of International Relations, Dr. Bahar ÖZSOY, Assoc. Prof. Dr. Esra Banu SİPAHİ and Assoc. Prof. Dr. Yusuf SAYIN discuss Turkey's role in the context of energy policies and global competition in Central Asia. In the last of the research articles, which is from the field of International Relations. Dr. Dilek Canyurt analyzes Hafez Assad's decisions in the context of Prospect Theory. Lastly, Dr. Arda Özkan reviewed Michael E. Smith's book "International Security" for this issue of our Journal.

Dear Journal of Gazi Academic View readers, we hope that you will read the articles in our 30th issue with great interest. We would like to thank the authors, the reviewers, the editorial board and the for their contribution to this issue. We hope to meet you in our next issue.

Sincerely

Editor

TARANDIĐI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERĐİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERĐİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Cidde Anlaşması'nın İmzalanma Sürecinde İbn-i Suud-İngiliz Görüşmeleri	
Mustafa Bostancı	1
Bilge Kağan Hazinesinin Gün Yüzüne Çıkarılması: Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmaları	
Kürşat Koçak - L. Gürkan Gökçek	25
Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik, Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943)	
Feyza Kurnaz Şahin	41
Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı (1925-1926)	
Mehmet Erkan Kılloğlu	65
Neoklasik Realizm ve Küçük Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Kosova Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi	
Göktürk Tüysüzöğlü	87
Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı	
Gültekin K. Birlik	115
Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Tâceddîn Seferiyye Hâtun	
Züriye Oruç	137
Osmanlı Bursa'sında İpek Sektörünün Gelişimi: Dönemsel Bir Analiz	
Özgür Teoman - Cumali Bozpınar	157
Ruşçuk Çiftlikleri ve Çiftlik Piyasasında Eski Aktörler, Yeni Figürler	
Ahmet İlker Baş	177

Liberal Barış İnşası ve Geleneksel Çatışma Çözme Yaklaşımlarının Hibrit Barış Modeli Oluşturma Potansiyeli: Ubuntu Üzerine Bir Değerlendirme	
Ayça Eminoğlu - Bahar Köse	203
Marmara Denizi'nde Silah Kaçakçılığı Merkezi Olarak Güney Marmara Adaları (1890-1914)	
Burcu Kurt.....	225
Düşük Angajmandan Yüksek Angajmana: AKP Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu'da Değişen Angajmanını Açıklamak	
İsmail Akdoğan - Furkan Polat.....	241
Küreselleşmenin Yükselişinin ve Gerilemesinin Analizi	
Sertif Demir - R. Dilek Koçak	265
Olgunlaşma Teorisi Bağlamında PKK ile Barış Sürecinin (2013-2015) Başarısızlığının Analizi	
Oktay Bingöl	281
Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme	
Bahar Özsoy - Esra Banu Sipahi - Yusuf Sayın	303
Hafız Esad'ın Kararları: Olasılık Teorisi Bağlamında Bir İnceleme	
Dilek Canyurt.....	329
Kitap Değerlendirme: Michael E. Smith, Uluslararası Güvenlik	
Arda Özkan	351

Contents

Negotiations between Ibn Saud and the British During the Signing Process of the Jeddah Agreement in the Light of the British Archive Documents

Mustafa Bostancı 1

Digging Out Bilge Kağan's Treasure: The Excavation Work Around the Monument of Bilge Kağan

Kürşat Koçak - L. Gürkan Gökçek 25

The Activities of Turkey for Developing Its Foreign Trade with the Balkan States: Participation in the Exhibitions, Expositions, and Fairs of Thessaloniki, Belgrade, and Plovdiv (1929-1943)

Feyza Kurnaz Şahin 41

The Basmachi Movement and Soviet-Afghan Border Dispute (1925-1926)

Mehmet Erkan Killoğlu 65

Evaluating Kosovo's Foreign Policy Within the Framework of Neoclassical Realism and Small State Approach

Göktürk Tüysüzoğlu 87

An Example of the Implementation of the Principle of Peace in Turkish Foreign Policy During the Atatürk Period: The Case of the Spanish Civil War

Gültekin K. Birlik 115

An Ex-Concubine Seljukian Hatun: Taceddin Seferiyye Hatun, one of Sultan Melikshah's Wives

Züriye Oruç 137

The Development of the Silk Industry in the Ottoman Bursa: An Analysis of Periodization

Özgür Teoman - Cumali Bozpınar 157

<i>Çiftlik</i> s of Ruse and Old Actors, New Figures in the <i>Çiftlik</i> Market	
Ahmet İlker Baş	177
The Potential of Creating a Hybrid Peace Model Through the Liberal Peacebuilding and Traditional Conflict Resolution Approaches: An Evaluation of Ubuntu	
Ayça Eminoğlu - Bahar Köse	203
South Marmara Islands as the Center of Arms Trafficking in the Marmara Sea (1890-1914)	
Burcu Kurt	225
From Low Engagement to High Engagement: Explaining Turkey's Changing Engagement in the Middle East during the JDP Period	
İsmail Akdoğan - Furkan Polat	241
The Analysis of the Rise and Fall of Globalization	
Sertif Demir - R. Dilek Koçak	265
An Analysis of the Failure of the Peace Process (2013-2015) with PKK through the Ripeness Theory	
Oktay Bingöl	281
An Assessment of the Role of Turkey in the Context of Energy Policies and Global Competition in Central Asia	
Bahar Özsoy - Esra Banu Sipahi - Yusuf Sayın	303
Hafez Assad's Decisions: A Study in the Context of Prospect Theory	
Dilek Canyurt	329
Book Review: Michael E. Smith, International Security	
Arda Özkan	351

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Cidde Anlaşması'nın İmzalanma Sürecinde İbn-i Suud-İngiliz Görüşmeleri

Negotiations between Ibn Saud and the British During the Signing Process of the Jeddah Agreement in the Light of the British Archive Documents

Mustafa BOSTANCI*

Öz

Suudi Arabistan Devleti'nin kurucusu Abdülaziz İbn-i Suud, Arabistan Yarımadası'nda gücünü artırmak için İngilizlerle iş birliği yapmış ve 26 Aralık 1915 tarihinde Britanya ile özel bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmaya göre Abdülaziz'in elde ettiği yerlerin idaresi onun tasarrufunda olacak, kendisinden sonra da yönetim evlatlarına geçecektir. Fakat bu toprakları yönetenler hiçbir biçimde İngiltere'nin karşısında yer almayacaklardır. I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile neticelenmesi üzerine İbn-i Suud güçleri, 1921'den sonra Hâil, Tâif, Mekke, Medine ve Cidde'yi de elde etmiştir. Abdülaziz İbn-i Suud, 5 Aralık 1924'te Necid ve Hicaz kralı ilân edilmiş, 20 Mayıs 1927'de Britanya ile imzalanan Cidde Anlaşmasıyla "Necid ve Hicaz Krallığı" bağımsız bir devlet statüsü kazanmıştır. 1932'de ise devletin adı "Suudi Arabistan Krallığı" olarak değiştirilmiştir. Devletin bağımsızlık sürecinde İngiltere ile imzalanan ve 1915 anlaşmasının tadili niteliğindeki Cidde Anlaşması oldukça önemlidir. Cidde Anlaşması ile Hicaz, Necid ve ona bağlı yerlerin mutlak ve kesin bağımsızlığı tanınmış ve hac ibadetinde, Britanya vatandaşlarına ve Britanya'nın koruması altındaki Müslümanlara kolaylık sağlanması hususu onaylanmıştır. Diğer taraftan, İbn-i Suud İngiliz koruması altındaki şeyhler ile dostane ve barışçı münasebetlerde bulunmaya söz vermiştir. Bu çalışmada, Cidde Anlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte İngiltere ile İbn-i Suud arasındaki görüşmeler özellikle İngiliz arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cidde Anlaşması, Suudi Arabistan, Büyük Britanya, İbn-i Suud, Karşılıklı Görüşmeler.

Abstract

Abdulaziz Ibn Saud, the founder of the State of Saudi Arabia, cooperated with the British to increase his power in the Arabian Peninsula and signed a special agreement with Britain on December 26, 1915. According to the treaty, the administration of the places Abdulaziz acquired would be at his disposal, and the administration would pass to his sons after him.

Makale Geliş Tarihi: 17.08.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: BOSTANCI, Mustafa, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Cidde Anlaşması'nın İmzalanma Sürecinde İbn-i Suud-İngiliz Görüşmeleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 1-24.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: mustafabostancio66@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0001-7518-3057.

Akademik
Bakış

1

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

But the rulers of these lands would in no way stand against England. After the First World War ended with the defeat of the Ottoman Empire, the forces of Ibn Saud also captured Hail, Taif, Mecca, Medina and Jeddah after 1921. Abdulaziz Ibn Saud was declared the king of Najd and Hejaz on December 5, 1924, and the “Kingdom of Najd and Hejaz” gained the status of an independent state with the Jeddah Agreement signed with Britain on May 20, 1927. In 1932, the name of the state was changed to “Kingdom of Saudi Arabia”. The Jeddah Agreement, which was signed with Britain during the independence process of the state and was an amendment to the 1915 Agreement, is very important. With the Jeddah Treaty, the absolute and definite independence of the Hijaz, Najd and its affiliates was recognized and the issue of facilitating the pilgrimage to British citizens and Muslims under British protection was approved. On the other hand, Ibn Saud promised to have friendly and peaceful relations with the sheikhs under British protection. In this research, the negotiations between England and Ibn Saud in the process leading to the signing of the Jeddah Agreement will be tried to be clarified and evaluated according to the British archival documents.

Keywords: *Jeddah Agreement, Saudi Arabia, United Kingdom, Ibn-i Saud, Mutual meetings*

Giriş

Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluşunda önemli aşamalardan birisi de hiç şüphesiz 20 Mayıs 1927'de İngiltere ile imzalanan Cidde Anlaşması olmuştur. Literatüre baktığımızda konuyla ilgili çalışmalarda sadece anlaşmanın imzası ve maddeleri üzerinde durulmuş, fakat böylesine mühim bir anlaşmanın imza öncesi süreci ve taraflar arası görüşmeler ihmal edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamız bu boşluğu doldurmak üzere kaleme alınmıştır. Anlaşmanın imza sürecinde İbn-i Suud ile Büyük Britanya arasında bazı müzakereler söz konusudur. Bu çalışmada, Cidde Anlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte İngiltere ile İbn-i Suud arasındaki görüşmeler özellikle İngiliz arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışmanın giriş kısmında Arapça kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Taraflar arasındaki görüşmelere geçmeden önce araştırmanın giriş kısmında, Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluş süreci ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra teslim olmayarak savaşa devam eden Fahrettin Paşa'nın teslim olması için Adliye Nazırı Haydar Molla'yı yollamıştı. Hükümdarın emrini ileten Nazır, Fahrettin Paşa'yı teslim olmaya razı edebilmişti.¹ 7 Ocak 1919'da, Mütarekenin 16. maddesi gereği “Haşimi Hükümeti namına Emir Ali Bin Hüseyin, İtilaf Devletleri namına İngiliz Yüzbaşı Gerland ile Seferi Kuvvetler Kumandanlığınca

1 Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafası)*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 569; İsmail Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 410. Medine Müdafası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Yatak, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

atanan 58. Tümen Kumandanı Albay Ali Necip, Menzil Kumandanı Albay Abdurrahman ve Levazım Reisi Yarbay Sabri tarafından” imzalanan şartname ile Osmanlı Devleti Medine’yi bırakmak durumunda kalmıştır.² Anlaşma gereğince Şerif Abdullah’ın kuvvetleri, 13 Ocak 1919’da Medine’ye girmiştir. Böylece Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından 72 gün sonra Medine bırakılmış oldu.³

Diğer taraftan Şerif Hüseyin, Paris’teki Barış görüşmelerinde beklediği ilgiyi ve desteği görememiş ve Hicaz’daki gücünü yitirmeye başlamıştı. Ayrıca, Filistin topraklarının İngiliz manda yönetimine bırakıldığı barış antlaşmasını da kabul etmemiştir.⁴

Arap Yarımadasında Hicaz ile Necid, Necid ile Şamar ve Yemen ile Asir arasında sınır ve toprak anlaşmazlıkları sürdüğünden, halen öteki Arap hükümdarları üzerindeki hâkimiyet iddiasını kapsayan “Arap Memleketleri Kralı” unvanını bırakmayan Hüseyin, bu durumdan faydalanarak, İmam Yahya ve İbn-i Reşid ile anlaşıp, Suudi Devleti’ni çemberlemeye⁵, İbn-i Suud’un topraklarını ele geçirmeye çalışması üzerine zaten Şerif Hüseyin’in hükümdarlığından rahatsızlık duyan rakibi İbn-i Suud bu saldırı vesilesiyle 1919 yılı yaz mevsiminde Hüseyin’i yenilgiye uğratıp İngilizlere sığınmaya mecbur etmiş⁶ ve İngilizlerin oldukça kuvvetli bir biçimde cephe alması ve Hüseyin’i himayesi sebebiyle de ilerlemeyip yeniden eski sınırlarına çekilmiştir.⁷ Hüseyin’in oğlu Abdullah, Nisan 1920’de Ürdün Emirliğine ve Fransızların Suriye’den çıkardığı öteki oğlu Faysal da, Ağustos 1921’de Irak Krallığına getirilmiştir. Kasım 1923-Nisan 1924 tarihleri arasında Kuveyt’te düzenlenen bir konferansta Kral Hüseyin’i, küçük oğlu Emir Zeyd temsil etmiş, fakat orada da Hicaz ile Necid uzlaşamamış ve öteki isteklerinde (özellikle Filistin konusunda) de ısrarlı olan Kral Hüseyin ile uzlaşma sağlayamayan İngiltere, sonunda Hüseyin’den vazgeçerek İbn-i Suud’a meyletmıştır.⁸

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı Reşidîler için bir dönüm noktası olmuştur. İngilizler, Suûdîler’le münasebetlerini geliştirirken Osmanlı yanlısı Reşidîler’i etkisiz kılmaya çalışmışlardır. Osmanlı Hükümeti ise kendisine karşı isyan eden Şerif Hüseyin’e destek vermeyen Reşidîler’e, savaş boyunca mü-

- 2 Kandemir, *a.g.e.*, s. 207-213, Köse, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, s. 412.
- 3 Süleyman Yatak, “Fahredden Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 1995, s. 88.
- 4 Azmi Özcan, “Şerif Hüseyin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 586; İsmail Köse, *Büyük Oyun’un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 72-73.
- 5 Rauf Ahmed Hotinli, “İslamiyet Devrinde Arabistan”, *MFV. İslam Ansiklopedisi*, C. I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 496; Köse, *Büyük Oyun’un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 412-414.
- 6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s. 143.
- 7 *National Archives in United Kingdom, Cabinet /24/120*, 17 Şubat 1921.
- 8 Köse, *Büyük Oyun’un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 178-179; Hotinli, *a.g.m.*, s. 496.

gazi

Akademik
Bakış

3

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

himmat ve maddî yardım sağlamayı sürdürmüştü. Savaş sonrası ise Osmanlı Devleti'nin bölgeyi terk etmesiyle ortaya çıkan boşluğu büyük ölçüde İngiltere doldürmüştür.⁹ 1921 yılına gelindiğinde de Abdülaziz İbn-i Suud güçleri Hail'e girmiş ve İbn-i Reşid hanedanını ortadan kaldırmıştır.¹⁰ Ardından Emir Faysal, bütün mukavemeti kırarak 1924'te Yemen'in sancağı olan Asir'e girmiş ve 1926'da Asir'de himaye kurulmuştur. Burada kesin egemenlik kurulması 1930'da gerçekleşecektir.¹¹

İbn-i Suud'un yükselişinin zirvesi, 1924-1925'lere rastlar.¹² İbn-i Suud 1926'da, Hicaz'ın bütününe ele geçirerek¹³, Türklere karşı isyan eden Şerif Hüseyin'den itibaren bu bölgeye egemen olan Şerif hanedanını sürgüne göndermişti. İbn-i Suud'un, kırk beş yaşında gösterdiği bu başarısı, dış dünyanın ilgisini üzerine çekmişti.¹⁴

Bu dönemde Suudilerin askeri başarılarıyla birlikte Haşimilerin Mekte'deki egemenliği sıkıntılı bir evreye girmişti. Çünkü Hüseyin, kendi pozisyonunun zayıfladığını fark etmiştir. İngilizlerin Haşimilere verdikleri sözlerinde durmamaları, İbn-i Suud adına eşsiz şartlar sağlamıştır. Abdülaziz sabırla bekleyecektir. Mustafa Kemal Atatürk 1924'te Hilafete son verdiğinde Şerif Hüseyin bu unvanı sahiplenmiştir. Bu vaziyet, İbn-i Suud nezdinde kabule şayan değildi.¹⁵ 7 Mart 1924 tarihinde Şerif Hüseyin'in halifeliğini ilân etmesi, Emir Abdülaziz'in, Ağustos 1924'te Hicaz'a yönüne sefere çıkmasına sebep olmuş¹⁶, 1 Ağustos 1924'te Taif'i ele geçiren Suudiler, Hicaz'ın tamamına korku salmışlardır.¹⁷ Büyük bir tazyik altında kalan Hüseyin, hükümdarlıktan feragat ederek¹⁸ yerini oğlu Ali'ye bırakmıştır (6 Ekim 1924).¹⁹ 18 Haziran 1925'te Cidde'den ayrılan Hüseyin, 22 Haziran'da Limasol Limanı'na

9 Madawi al-Rasheed, "Reşidiler", *DİA İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 19.

10 Muhammed Tefvîk Sadık, *Tatavvuru'l Hukm Vel-İdare*, Riyad, 1965, s. 22.

11 Joseph A. Kechichian, *Faysal Saudi Arabia's King for All Seasons*, University Pres of Florida, 2008, s. 31.

12 Esed, *a.g.e.*, s. 231-232.

13 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 196-197; Sadık, *a.g.e.*, s. 22.

14 Esed, *a.g.e.*, s. 231-232.

15 Kechichian, *a.g.e.*, s. 31.

16 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 178-179; Neşet Çağatay, İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s. 226. "Sefer sebeplerinden birisi de Britanya'nın 5000 İngiliz Sterlini aylık ödeneği kestiğinde İbn-i Suud ekonomisinin zor durumda kalması ve Hicaz'ın hac vergisi ve gümrük vergilerinin cazibesidir". Madawi Al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, 2002, s. 45). "Medine Kumandanı Fahreddin Paşa'nın beraberce Mekke üzerine yürümek teklifine karşı; 'benim sınırlarımı Alman ve Avusturya İmparatorlukları tasdik etmedikçe gelmem' diyen Abdülaziz bu defa yalnız başına asi Hüseyin Hükümeti'ni devirmek için harekete geçmiştir". Naci Kaşif Kıcman, *Medine Müdafaa'sı, Yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebül Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 512.)

17 Hotinli, *a.g.m.*, s. 497.

18 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 178-179. Hüseyin'in etrafındakiler; "Abdülaziz ile senin şahsi husumetin vardır. Sen çekilir ve hükümdarlığı oğlun Ali'ye bırakırsan Abdülaziz Mekke üzerine yürümekten vazgeçer" diye tavsiyelerde bulunmuşlardır. Kıcman, *a.g.e.*, s. 512.)

19 Al-Rasheed, *a.g.e.*, s. 46.

çıkıştır.²⁰ İngilizler de nihayet Suudilerin Hicaz'a sahip olmasını tanıyacak gibiydi. İngilizler, Hüseyin'in, Ürdün'de oturmasına müsaade etmemiştir; çünkü bu durumun Suudileri kışkırtacağından çekiniyordu. Bu sebeple Hüseyin önce olarak Akabe'ye ve ardından da Kıbrıs'a taşınmıştır.²¹

Hüseyin'in oğlu Ali, bir müddet Suudilere direnç gösterdi ise de²² Britanya'nın tavassutu ile 17 Aralık 1925 tarihinde, barış koşullarını yazılı olarak Abdülaziz'e iletmıştır. Barışın mühim koşulları arasında şu hususlar yer almaktadır:

“Kral Ali, 6 Cemaziyel ahir 1344/22 Aralık 1925 Salı gecesinden evvel Hicaz'ı terk edecek ve atları ve arabası da dâhil yanına şahsi eşyalarının hepsini alamayacaktır. Melik Ali ve Hükümeti, silahlar, toplar uçaklar ve sair savaş mühimmatlarını götüremeyecek veya kullanamayacak, aynı şekilde hükümetinin sahip olduğu gemilerde de tasarruf yetkisi olmayacak ve bunları derhal Sultan Abdülaziz'e teslim edecek, Sultan Abdülaziz de Melik Ali'ye tabi krallık görevlileri, askerler, halkın ve kabilelerin selametini garanti edecek ve onlara genel bir af tanyacak, vatanlarına dönmek isteyen asker ve komutanların geri gönderilmelerini sağlayacak ve onlardan Cidde'de bulunanlara 5000 Cüneyh dağıtacaktır.”²³

Ali, 7 Cemaziyel ahir 1344/23 Aralık 1925'te Cidde'yi bırakmış²⁴ ve önce Aden'e, ardından da Bağdat'a Faysal'ın yanına gitmiştir.²⁵ Böylelikle Hüseyin ailesinden son ferd de Hicaz'ı terk etmiş²⁶, 8 Cemaziyel ahir 1344/24 Aralık 1925'te Suudi güçleri Cidde'ye girmiş²⁷ ve 1926'da Hicaz bölgesindeki Haşimilerin arta kalanları da buradan atılmıştır.²⁸

20 Suud Bin Hezlül, *Tarih Müllük Al-i Suud*, C. I, Riyad, 1402/1982, s.149. “1931 yılının Mayıs ayının sonlarına kadar Kıbrıs Adası'nda kalan Şerif Hüseyin, hastalığı ağırlaşınca Amman'a nakledildi ve 4 Haziran 1931'de orada vefat etti”. Hezlül, *a.g.e.*, C. I, s. 149.) “Ne hazindir ki, Şerif Hüseyin'in Limasol'a gelmesinden çok zaman önce, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Kıbrıs İngilizler tarafından ilhak edilirken, Kıbrıs adasında yönetici konumunda bulunan din adamları ile Hicaz'daki Şerif Hüseyin'in siyasi ve dünyevi birtakım emelleri, Babîali ve İslâm dünyasının içine düştüğü girdabın belli başlı unsurları haline gelmiştir”. Bkz. Erdem Karaca, “Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neue Freie Presse'de (Viyana) Takdimi”, YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IX, Sayı 2, 2016, s. 108-109.

21 Al-Rasheed, *a.g.e.*, s. 46.

22 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 182-183; Çağatay, Çubukçu, *a.g.e.*, s. 226.

23 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 200; Hayreddin Ez-Zerkli, Şibhü'l Cezire Fi Ahddi'l Melik Abdülaziz, C. I, Beyrut, 1985, s. 347-348.

24 Al-Rasheed, *a.g.e.*, s.46; Ez-Zerkli, *a.g.e.*, s. 348.

25 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 197-198.

26 H.C. Armstrong, *Lord of Arabia İbn Suud, An Intimate Study of a King*, Penguin Boks, England, 1924, s. 188.

27 Fuad Hamza, *Kalb Cezireti'l Arab*, t.y., y.y., s. 54; Muhammed b. Abdullah Es-Selman, *Es-Selman, Muhammed b. Abdullah; Vel-Ictimai Tevhid El-Memleketi'l Arabiyye-ti's-Suudiyye ve Eseruhu fi'l İstikrar'ül Fikri vel-Siyasi*, Cidde, 1416/1996, s. 46.

28 Tim, Niblock, *Saudi Arabia, Power, Legitimacy and Survival*, Routledge, London and New York, 2006, s. 31.

gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Bu arada Suudi güçleri tarafından Medine de kuşatılmıştı. Medine, 19 Cemaziyel evvel 1344/5 Aralık 1925'te terk edilmiştir.²⁹ Hicaz'ın ana merkezlerini elde eden³⁰ Abdülaziz'e, Hicaz ahalisi, 22 Cemaziyel sani 1344/7 Ocak 1926 tarihinde³¹ "Hicaz Meliki" unvanıyla biat etmiştir. Böylece, Abdülaziz İbn-i Suud, "Hicaz Meliki ve Necid ve Mülhakatı Sultanı" resmi unvanını almıştır.³²

İstiklal Savaşının ilk yıllarında Türk-Arap münasebetleriyle yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa'nın Arap coğrafyasına bu yaklaşımı sonuç vermiş, 8 Ocak 1926'da Suudi Arabistan Kralı Kral Abdülaziz'i ve 1926 Mayıs'ında da Hicaz Krallığı'nı, bağımsız bir devlet olarak resmen tanıyan ilk devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.³³ 7 Mayıs 1926 tarihli ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal imzalı kararname ile "Türkiye Cumhuriyeti tarafından, Hicaz Krallığı'na Mümessil olarak eski Tebriz Baş Şehbenderi Süleyman Şevket ve Mümessillik Başkâtipliğine müşavir unvanıyla eski Yemen Valisi Mahmud Nedim ve Kitabet'e de İskenderiye Şehbender Vekili Feridun Fahri Beyler geçici olarak atanmışlardır"³⁴. Daha sonra da geçici mümessillik daimi elçiliğe dönüştürülmüştür.³⁵ 25 Mayıs 1926 tarihinde, Mümessil Süleyman Şevket Bey, Cidde'de göreve başlamıştır.³⁶

Abdülaziz, 25 Recep 1445/19 Ocak 1927'de "Sultan" unvanını "Melik" ile değiştirmiş ve adı "Hicaz ve Necid ve Mülhakatı Meliki" olmuştur.³⁷ Bu değişiklikler, 6 Şevval 1345/9 Nisan 1927'de, Ümmü'l Kura Gazetesi'nin 21. sayısında yayınlanmıştır.³⁸ İbn-i Suud, bu değişikliği uluslararası alanda ilan etmiş ve bu şekilde tanınmıştır.³⁹ Bu devleti tanıyan ilk devlet Sovyetler Birliği idi⁴⁰ ve onu Büyük Britanya, Fransa ve Hollanda izlemişlerdir.⁴¹

29 Es-Selman, *a.g.e.*, s. 47; Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 197.

30 Al-Rasheed, *a.g.e.*, s. 46.

31 Ümmü'l Kura, 8 Ocak 1926/23 Cemadiyelsani 1344, S. 54, s. 1; Abdullah El-Ali El-Mansur Ez-Zamil, *Esdakül Binud Fi Tarih-i Abdülaziz Al-i Suud*, Beyrut, 1392/1927, s. 203. "Ümmü'l Kura Gazetesi, Suudi Arabistan Devleti'nin Resmi Gazetesi olup, Miladi 12 Aralık 1924, Hicri 15 Cemaziyelevvel 1343 tarihinden itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır". Dari'ül Melik Abdülaziz, *El- Küşşafül Tahlili's Sahife-i Ümmü'l Kura 1343-1373*, C. I, Riyad, 1999/1419, s. 25.

32 Es-Selman, *a.g.e.*, s. 47.

33 Adnan Şişman, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, C. I, Kazakistan 1999, s. 170.

34 DABCA, Fon Kodu: 030.11, Yer No: 24.18.15. (DABCA: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

35 DABCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.13. "Hicaz, Necid ve Mülhakatı Hükümeti'ne ilk giden siyasi mümessilimiz Süleyman Şevket Bey'dir. Kendisinin Antalya'dan mebus seçilmesi üzerine Abdülgani Seni Bey istihlaf etmişti. Şimdiki mümessilimiz Lütfullah Bey'dir". *Akşam*, 9 Haziran 1932, s. 2.)

36 Erdal Şimşek, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul Şubat 2005, s. 13.

37 Es-Selman, *a.g.e.*, s. 47.

38 Hamza, *a.g.e.*, s. 81.

39 Es-Selman, *a.g.e.*, s. 47.

40 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 1995, s. 238.

41 Al-Rasheed, *a.g.e.*, s. 46.

Büyük Britanya-İbn-i Suud Müzakereleri

Büyük Britanya ile İbn-i Suud arasında 26 Aralık 1915 antlaşmasının⁴² tadil edilmesi hususundaki müzakere girişimleri Nisan 1926 tarihinden itibaren artmaya başlamıştır. Müzakerelerde İbn-i Suud'un en çok önem verdiği hususlardan biri de Necid-Ürdün sınırı ile ilgili uyumsuzluktu. Şerif Hüseyin'in Hicaz krallığı yıllarına dayanan bu anlaşmazlık İngiltere'nin Ürdün sınırlarını mümkün olduğu kadar doğudan geçirmek istemesi nedeniyle çözülememişti.⁴³ Bu hususta 25 Nisan 1926 tarihinde, Abdülaziz İbn-i Suud, Britanya'nın Cidde'deki tam yetkili mümessili S.R. Jordan'a yolladığı mektubunda, Hail Emirine, Ürdün'deki İngiliz yüksek temsilcisiyle, Suudi hâkimiyetindeki topraklara yapılan tecavüzler mevzuunda devamlı bağlantıda bulunmasını ve kendisine devamlı bilgi vermesini, ayrıca İngiliz mümessiliyle yakın münasebetler tesis etmesini ve sınır ihlâlleri yapanlara ceza verilmesi de dâhil her konuyu onunla görüşmesi emri verdiğini bildirmiştir.⁴⁴

20 Mayıs 1926 Tarihli Toplantı⁴⁵

20 Mayıs 1926 tarihinde, İbn-i Suud'la yapılan müzakerelerde ortaya çıkan meseleleri görüşmek üzere, Britanya Sömürgeler Bürosu'nda bir toplantı yapılmıştır. "Sömürgeler Bürosu, Dışişleri Ofisi, Hindistan Ofisi ve Hava

42 Anlaşma, 26 Aralık 1915 tarihinde Bahreyn yakınlarında İngilizlerin İran Körfezi Siyasi Maslahatgüzarı Sir Percy Cox ile İbn-i Suud, Hindistan Hükümeti adına da Chelmsford ve A.H. Grant tarafından imzalanmıştır" (*National Archives in United Kingdom, Cabinet -24-70*, 26. 12. 1915) "Dareyn veya Katif Antlaşması" olarak bilinen (Abdullah Es-Salih El Useymın, *Tarih El Memeleketi'l Arabiyyeti's Suudiyye*, C. II, Riyad, 2009, s. 294) ve Hail ile savaş halinde bulunan bir devletle yapılan ve besmele ile başlayan bu antlaşmada İbn-i Suud'a, 'Necid, El-Ahsa, Katif, Cübeyl ve Bunlara Bağlı Kent ve Limanların Meliki' denilmekte ve "İbn-i Suud, antlaşmayı kendi adıyla, yerine geçecek olanlar ve oymakları adına imzalamaktadır." Amaç olarak uzun zamandan beri arada var olan dostluğun ve karşılıklı menfaatlerin güçlendirilmesi gösterilmektedir.

Antlaşmada;

"1. İbn-i Suud'un sayılan yerlerle, bunlara bağlı yerlerin bağımsız ve mutlak hükümdarı olduğu kabul edilmekte, kendisinden sonra İngiliz Hükümeti'nin aleyhtarı olmamaları şartıyla bunların oğul ve haleflerine ait olacağı,

2. Bir saldırıya uğradığı takdirde İngiltere'nin ona yardım edeceği ve çıkarlarını koruyacağı,

3. İbn-Suud'un da buna karşılık İngiltere dışında herhangi bir yabancı devletle anlaşma yapmaktan sakınacağı,

4. İngiliz Hükümeti'nin rızasını almadan kendi topraklarının hiçbir kısmını başka bir devletin eline geçmesine müsaade etmeyeceği ve hiçbir devlete imtiyaz vermeyeceği,

5. Hac yolunun güvenli bir şekilde açık tutulacağı,

6. İbn-i Suud'un, İngiltere'ce korunan veya onunla antlaşmalar yapmış olan, Kuveyt, Bahreyn, topraklarına Katar ve Umman kıyılarındaki şeyhlerin ülke ve işlerine karışmayacağı,

7. Tarafların ileride daha ayrıntılı bir anlaşma yapacağı" belirtilmektedir (*National Archives in United Kingdom, Cabinet -24-70*, 26. 12. 1915; J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1535-1956*, Volume II, 1914-1956, Cambridge Archive Editions, 1987, s. 17-18; Es-Seyyid Abdülhamid El-Hatip, *El İmam El Adil Sahip El Celale El Melik Abdülaziz bin Abdurrahman El Faysal Ali Suud, Siretuhu, Butuletuhu, Sirri Azemetitihî*, C. I, Riyad, s. 70-73).

43 Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, s. 185-186.

44 *National Archives in United Kingdom. Air-5-415 PT.I, E 3035-48-91*, 19. 5. 1926.

45 İngiliz Arşiv belgelerinde "konferans" olarak kullanılan bu tabir burada "toplantı" olarak kullanılmıştır.

Kuvvetlerinden 9 kişinin yer aldığı toplantıda”; ilk önce İbn-i Suud ile müzakereleri kimin yürüteceği konuşulmuş sonra da 16 Nisan 1923 tarihli İngiliz-Haşimi Antlaşması okunmuş ve şu hususlar kararlaştırılmıştır:

a) Antlaşma, ebedi dostluk ve barış vurgusuyla başlamalıdır.

b) Antlaşma metninde ayrıca, İbn-i Suud’un, Majestelerinin Hükümeti’nin Irak, Filistin ve Ürdün’deki durumunu tanıdığını belirten bir madde de bulunmalıdır.

c) Metinde, İbn-i Suud’la sorun çıkarabilecek, Majestelerinin Hükümeti’nin Arap ülkelerindeki müdahale ve himayesiyle ilgili hiçbir madde bulunmamalıdır. Böyle bir madde Majestelerinin Hükümeti’ni töhmet altında bırakabileceği gibi anlaşmazlıklara da yol açabilir. Ancak, İbn-i Suud’un sempatisini kazanmak için İngiltere ile Arap devletleri arasında yapılan bütün antlaşma metinleri kendisine sunulmalıdır. Eğer İbn-i Suud, İngiltere’nin antlaşma yaptığı devletlerden birisi ile anlaşmazlığa düşerse bu metinler kendisine sunulduğu için kendisi bundan sorumlu tutulabilecektir.

d) Antlaşmada, Hacıların güvenliğinin sağlanması konusu bulunmalıdır.

e) Köle ticaretine son verilmesi konusunda İbn-i Suud’la işbirliği yapılmasına ve Cidde’de veya başka yerlerde Majestelerinin Hükümeti’nin görevlendirdiği misyonun tanınmasının talep edilmesine kararlaştırılmıştır.

f) Majestelerinin Hükümeti’nin, İbn-i Suud’u dış saldırılardan korumasını amaçlayan maddenin yer almaması kararlaştırılmıştır. Böyle bir vaziyet İbn-i Suud için bağlayıcı olacak ve Majestelerinin Hükümeti’ni de güç durumda bırakabilecektir.

g) Majestelerinin Hükümeti’nin Cidde’de misyon bulundurması hususundan dolayı olarak bahsedilmelidir.

h) Genel görüş, antlaşmanın yedi yıllık bir süre için geçerli olmasıdır. Süre bitiminde her iki tarafın da görüşü alınarak yenilenebilir. Ve İbn-i Suud’un da ‘Hicaz’ın Kralı, Necid’in ve bağlı bulunan yerlerin Sultanı’ olduğu ifadesi antlaşmada yer almalıdır.”

Toplantıda, bu maddelere ilave olarak aşağıdaki şu hususlar da kararlaştırılmıştır:

“İbn-i Suud’a bir destek ödemesi yapılması mümkün değildir. Gayri Müslim kesimden para aldığı duyulursa bu, İslam dünyasında onun prestijine zarar verir.

İbn-i Suud silah siparişinde bulunabilir. Şu anda İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya, Arap devletlerine silah satmama konusunda antlaşmışlar-

dır. Çünkü Hicaz ve Yemen'deki düşmanlıklar çok tazedir. Ve şimdi İbn-i Suud Hicaz'da bir devlet kurduğuna göre bu ambargonun sürdürülmesine gerek kalmayacaktır. Ancak alınacak silahlar, hükümet kuvvetleri tarafından kullanılacağı sözüyle satılabilir. Eğer Majestelerinin Hükümeti buna karşı çıkarsa İbn-i Suud bunu çok kolay İtalya veya başka bir devletten temin edebilir. Eğer İngiliz silahlarını satarsak mühimmatını da satacağımız için herhangi olumsuz bir durumda mühimmat kesilebileceği için kontrolü daha kolay olacaktır.

Ayrıca, yeni anlaşmanın esasları İbn-i Suud ile görüşülürken kendisine bir ön taslak sunularak görüşmelere başlanması ve eleştirilerini bu taslak üzerinden yapması da kararlaştırılmıştır.

Bununla beraber, Ürdün-Hicaz sınırının netleştirilmesi hususu, ayrı bir protokolle çözülmek üzere sonraya bırakılmalıdır. Sınır, 29-35 paralellerinin kesiştiği yerden başlamalı, Mudavvara'nın iki mil güneyindeki demiryolunu kesmeli ve Akabe Kasabası'nın iki mil güneyinden Akabe Körfezi'ne birleşmelidir. Sınır hattının netleştirilmesi için İbn-i Suud ile yapılan görüşmeler sırasında bu konu ele alınmalıdır.

Anlaşma nihai şeklini aldığı anda Fransız Büyükelçisi durumdan bilgilendirilecektir.

İran Körfezi'ndeki Ras Tannura sınırı konusunda Majestelerinin Hükümeti'nin her türlü yardımı yapmaya hazır olduğu İbn-i Suud'a bildirilmiştir.⁴⁶

İbn-i Suud, Cidde'deki İngiliz yetkililerine 24 Mayıs 1926 tarihinde bir mektup göndererek bazı hususlarda bilgi vermiştir. İbn-i Suud, mektubuna hürmet cümleleriyle başlamış ve "Majestelerinin Hükümeti'ne olan ricamız şudur ki; anlaşmanın gözden geçirilmesi meselesi iki tarafın da faydasıdır. Maan'da yapılacak İslam Konferansından evvel, böyle bir görüşme ayarlanmazsa bu tarihte biz bu konferans ile meşgul olacağımızdan ve hac sezonunda da babamız ve hocamız⁴⁷ geleceği için 1 Muharrem'e kadar Majestelerinin Hükümeti'nin temsilcisini kabul edebilirim" demiştir.⁴⁸

Öte yandan Sömürgeler Bürosundan Sir J. Shuckburgh'ın Hava Kuvvetlerine gönderdiği yazıda; hac mevsimi bitiminde İbn-i Suud'la müzakerelerin yapılması lazım geldiği, kendisinin o vakit uygun olacağı belirtilmiş ve Suudilere uygulanan silah ambargosunun kaldırıldığı, müzakerelerin başlamasından evvel Mr. Jordan vasıtasıyla İbn-i Suud'a ulaştırılması istenmiştir.⁴⁹

46 *National Archives in United Kingdom, Air-5-415 PT.I, C-975-/26, 22. 6. 1926.*

47 "Babamız ve hocamız" sıfatı Vehhabi İmamı için kullanılmıştır.

48 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT.I,E-3637-180/91, 18. 6. 1926.*

49 *National Archives in United Kingdom, Air-5-415 PT.I,C-9757-26, 22. 6. 1926.*

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hava Kuvvetleri'ne gönderilen 1 Temmuz 1926 tarihli yazıda da; "İbn-i Suud'un, anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini beklediği ve bunun da 17 Temmuz'da yapılmasının uygun olduğu bildirilmiş, bunun için Cidde'deki İngiliz yetkili merciinin harekete geçmesi ve lazım gelen adımları atması istenmiştir. Ayrıca Mr. Amery'nin hazırlık yapması ve bir heyet oluşturması ve İbn-i Suud'la öngörülen anlaşmanın bir taslağını hazırlaması gerektiği belirtilmiştir. Yine, içinde Necid ile Ürdün arasındaki sınırı belirleyen bir protokol taslağı, Majestelerinin Hükümeti'nin hem Arap devletleriyle hem de İbn-i Suud'la mevcut anlaşmaları özetleyen bir taslak ve toplantıların tutanaklarının olduğu bir şablon hazırlanması gerektiği" ifade edilmiştir.⁵⁰

Cidde'deki İngiliz Konseyinden, 12 Temmuz 1926 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta ise "İbn-i Suud'un, anlaşmanın gözden geçirilmesi için hazır olduğu, İngilizlerin ne zaman hazır olacaklarını sorduğu, 10 Ağustos'ta Medine'de olacağı ve sonraki iki hafta boyunca müsait olamayacağını kendilerine söylediği" bildirilmektedir.⁵¹

Britanya Dışişleri Bakanlığı ise müzakerelerin, Ağustos sonu itibariyle tekrar başlayıp başlamayacağını teyidinin lazım geldiği fikrindeydi.⁵²

İbn-i Suud'la Yapılacak Anlaşma Taslağı

15 Mayıs 1926 tarihinde, İbn-i Suud'la yapılacak anlaşma taslağı ile ilgili bir ön taslak hazırlanmış ve Sömürgeler Bürosundan Dışişleri Bakanlığı'na yollanmıştır.

Bu taslakta şu hususlara yer verilmiştir: "İngiliz Hükümeti, Hicaz Kralı ile anlaşma görüşmeleri yapması için S.R. Jordan'ı tam yetkili atamıştır. Kral Abdülaziz ile Mr. Jordan aşağıdaki maddeler üzerinde hemfikir olmuşlar ve karar vermişlerdir:

1. Madde. İngiltere ile Abdülaziz ve onların halefleri arasındaki dostluk ebedi olacaktır. Şu anda ve ileride, taraflardan birinin kanunları ve imkânları diğer tarafın çıkarlarına aykırı olduğunda imkânlarını ve kanunlarını öbür tarafın lehinde ve çıkarını korumak yönünde kullanacaktır.

2. Madde. Kral Abdülaziz, İngiltere'nin Irak, Ürdün ve Filistin'deki özel konumunu tanıır ve kabul eder. Ve İngiltere'nin bu ülkelerdeki etkisini ve faaliyetlerini en iyi şekilde yerine getirmesi hususunda işbirliği yapacağını beyan eder.

3. Madde. Kral Abdülaziz, kendi topraklarında bulunan kutsal mekânlara giden yolları açık tutacağını ve giriş ve çıkışlarda hacıları koruyacağını beyan eder.

50 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT.I,E-3843-180-91, 1. 7. 1926.*

51 *National Archives in United Kingdom, Air-5-415 PT.II,A.M.530, 13. 7. 1926.*

52 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT.II,E 4205-180-91, 15. 7. 1926.*

4. Madde. İngiltere, Kral Abdülaziz'in Necid ve Hicaz'daki bütün unsurlarını tanıy ve bu unsurların herhangi bir zamanda İngiliz himayesindeki bir yerde bulunabileceğini, önceden yazı ile bildirmesi şartıyla kabul eder. Buna mukabil Kral Abdülaziz de kendi topraklarında İngiliz unsurların bulunabileceğini, İngiliz konsolosluğu aracılığıyla bildirilmek koşusuyla kabul eder. Tartışmaya meydan vermemek için her iki tarafın unsurları da kendi kimliklerini gösteren bir kanıt bulundurmalıdır.

5. Madde. İngiliz unsurlarının ölümü durumunda İngiliz yetkililerine teslim edilir veya onların bilgisi dâhilinde işlem yapılır. Bu bölgelerdeki İngiliz temsilcileri, vergi ve resmi ödemeleri tam olarak yaparlar.

6. Madde. Adli vakalarda İngiliz temsilcileri mahkemelerde bulunabilir ve mahkeme kararları hiçbir koşulda Abdülaziz'in onayı olmadan uygulanamaz. Ancak bu hususlar konsoloslukların bulunduğu Cidde ve diğer yerlerin dışında günlük hayatını sürdürenler için geçerli değildir.

7. Madde. Abdülaziz, köle ticaretinin sona ermesini ve bununla mücadele edeceğini beyan eder ve Cidde ve diğer yerlerdeki İngiliz Konseyinin faaliyet hakkını tanıy.

8. Madde. Mevcut antlaşma onaylanacaktır ve onaylar karşılıklı olarak en kısa sürede değiş-tokuş edilecektir ve anlaşma 7 yıl süreyle geçerlidir. Bu sürenin sonunda anlaşma askıya alınacaktır. 26 Aralık 1915 tarihli antlaşma yürürlükten kalkmıştır. 7 senelik süre bitiminden 6 ay önce iki taraf da anlaşmanın yenilenmesi amacıyla nota veremezler. Anlaşmayı sona erdirmek isteği durumunda 6 ay kala taraflarda birisi başvuruda bulunabilir.

Anlaşma İngilizce ve Arapça olarak tanzim edilecektir. Her bir kopyası da hem İngiltere'nin hem Kral Abdülaziz'in arşivinde bulunacaktır.”⁵³

Anlaşmada en dikkat çekici hususlardan birisi 6. Maddede yer almaktadır. Nitekim bu madde ile Suud idaresi altındaki bölgelerde İngiliz uyruklarına kapitüller (imtiyazî/ayrıcalıklı) hak sağlanmakta, İngiliz uyruklarının Suudlar tarafından yargılanıp, cezalandırılması zorlaştırılmaktadır. Dolayısıyla; İngilizlerin desteği sayesinde iktidara gelen Suudlar, İngiltere Hükümeti'nin kapitülasyon çağrıştıran taleplerine direnememiştir.

İngiltere'nin antlaşma ile kendi lehinde çözüm arzuladığı diğer mesele Ürdün sınırı meselesidir. Necid ile Ürdün arasındaki sınır meselesini çözüme kavuşturmak maksadıyla 2 Kasım 1925/15 Rebiül sani 1344'te Bahra Kampı'nda bir protokol imza edilmişti ve Ürdün ve Hicaz Hükümetlerince Britanya'ya şu biçimde takdim edilmesi kararlaştırılmıştı:

“Biz imza koyan kişiler olarak Kral Abdülaziz ve S.R. Jordan. Hicaz-Ürdün sınırı, 38. meridyen ile 29-35 paralellerinin kesiştiği noktadan başlar ve bu nokta Necid-Ürdün sınırının bittiği noktalardır. Ve düz bir çizgi

halinde Müdevvere'nin 2 mil güneyindeki Hicaz demiryolu istasyonuna ve oradan da düz bir çizgi halinde Akabe'nin 2 mil güneyindeki Akabe Körfezi'ne birleştirilmektedir.”⁵⁴

11 Ağustos 1926 Tarihli Toplantı

11 Ağustos 1926'da “Sömürgeler Bürosunda, Dışişleri Ofisi, Sömürgeler Ofisi, Hava Kuvvetleri ve Hindistan Ofisinden toplam 10 kişinin yer aldığı yeni bir toplantı” tertip edilerek İbn-i Suud ile olan meseleler konuşulmuştur. Bu toplantıda da aşağıdaki kararlar alınmıştır:

“1. maddede ‘ebedi’ sözcüğü çıkarılacak, sadece ‘barış’ sözcüğü kalacak, ‘onların halefleri ve devamı olan kişiler’ ifadeleri çıkarılacak, 2. madde aynen korunacak, 3. madde ise gereksiz olduğu gerekçesiyle kaldırılacaktır. Ayrıca, 4., 5. ve 6. maddeler, majestelerinin ‘dini yerlere müdahale etme’ politikasına aykırı olduğu için bu maddelere; ‘4., 5. ve 6. maddelerdeki eylemlerin hiçbirisi İngiliz Hükümeti’nin kutsal yerlere müdahale edilemez politikasına aykırı olamaz’ maddesi eklenecektir.”

İngilizler, sınır protokolü imzalanmasına razı olmuşlar, fakat Akabe'nin Hicaz'a ait olmasına kesin olarak karşı çıkılması gerektiğini kararlaştırmışlar ve “gözden geçirilmiş bir taslak antlaşma” ile Ürdün-Hicaz sınıрыyla alakalı ön taslak protokol hazırlamışlardır.⁵⁵

Öte yandan, 6 Ekim 1926'da sınırların belirlenmesiyle ilgili Sömürgeler Bürosunda; Dışişleri Bürosu, Sömürgeler Bürosu, Hava Kuvvetleri ve Hindistan Ofisinden 9 kişinin yer aldığı bir toplantı daha yapılmış ve şu hususlar kararlaştırılmıştır:

“İbn-i Suud, daha önce atalarının yaptığı gibi bütünüyle şiddetten uzak duracak, Umman, Katar, Kuveyt ve Bahreyn'deki emirlere müdahale etmeyecektir. Çünkü bunlar İngiliz Hükümeti'nin himayesi altındadır ve İbn-i Suud bunlarla anlaşma görüşmelerini de sadece İngiliz Hükümeti ile yapacaktır.”

“Ürdün sınırı konusunda ise, ‘protokolle netleştirme yapılmamalıdır’ denmiş ve sınır hattının İbn-i Suud’la birden fazla görüşmeler sonunda netleştirilmesine karar verilmiştir.”⁵⁶

Bu arada, Suudi Arabistan Kralı'nın oğlu ve Hicaz'ın Dışişleri Sorumlusu Emir Faysal, Ekim 1926'da Londra'ya gitmiş, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlain ile de bir araya gelmiştir. Taraflar arası görüşmede Chamberlain, “Faysal'ın ziyaretinin iki ülke arasındaki dostluğu daha da güçlendirdiğini” söylemiş, Emir Faysal da “Londra'da bulunmaktan mem-

54 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 13138-26, 15. 7. 1926.*

55 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 15709-26, 20. 8. 1926.*

56 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 18498-26, 7. 10. 1926.*

nuniyetini ve İngiliz Dışişleri Bakanıyla görüşme fırsatı bulmuş olmasından onur duyduğunu" ifade etmiştir. Ayrıca, "Yemen'deki vaziyet, İtalya-Yemen Anlaşması, Asir ve Suriye meseleleri ve İngilizlerin İdrisi ile olan münasebetleri" gibi konular detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu görüşmede ayrıca, "Hicaz'da öncelikli meseleleri konuşmak ve anlaşmayı gözden geçirmek için İngiltere'nin bir temsilci görevlendirmesi hususu ele alınmış ve Sir Chamberlain, bu iş için Majestelerinin Hükümeti'nin, S.R. Jordan'ı tam yetkili temsilci olarak tayin ettiğini" bildirmiştir. Emir Faysal da "bu seçimden dolayı çok sevindiğini, Mr. Jordan'ın çok yakın arkadaşı olduğunu ve babasının da bu seçimden mutlu olacağını ve kendisiyle uyum içinde çalışacaklarını" söylemiştir. Faysal ayrıca, "babasının Medine'yi ziyaret edeceğinden emin olmadığını, ancak bu ziyareti anlaşmanın gözden geçirilmesine kadar erteleyeceğini" bildirmiş ve "İngiliz Hükümeti'nin, anlaşmanın gözden geçirilmesi için ne zaman hazır olacağını" sormuştur. Sir Chamberlain de, "Mr. Jordan'ın, bu konuda bilgilendirilir bilgilendirilmez Cidde'ye gideceğini, Kasım'ın ilk günleri olmasa bile çok geçmeden orada olacağını" söylemiştir.⁵⁷

4 Şubat 1927 Tarihli Toplantı

4 Şubat 1927'de Sömürgeler Ofisinde, "Bölümler Arası Toplantı" yapılmış ve İbn- Suud'un karşı çıktığı hususlar müzakere edilerek Mr. Jordan tarafından bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır.

Bu toplantıda, "İbn-i Suud'un, Hicaz'ı fethi üzerine yayınladığı bildiri kendisini 'fatih' ilan ettiği ve hiçbir biçimde dış müdahaleye, kapitülasyonlara, dışarıdan gelecek diğer şeylere tolerans göstermeyeceğini bildirdiği" ifade edilerek, "İngiltere'den, kapitülasyonlardan vazgeçmesini isteyeceğinin öngörüldüğü" belirtilmiştir.

Yine toplantıda, "İbn-i Suud'un köle ticareti ile mücadele etme konusunda gönüllü olacağı ifade edilerek 'operasyon' çağrıştıran ifadelerin -İbn-i Suud'un, bir dostluk antlaşmasında bu tür ifadelerin uygun düşmeyeceği itirazı nedeniyle- çıkarılması kararlaştırılmıştır. İbn-i Suud'un ayrıca, ilkin İngilizlerin Akabe ve Maan'dan çekilmesini talep ettiği, ancak arkasından bu talebini çekerek mevcut belirsiz durumun devamına razı olduğu da belirtilmiştir. Toplantıya katılanların düşüncesine göre İbn-i Suud, bu iddiasından tam anlamıyla vazgeçmiş değildir ve nihai çözümde bu iki bölgeyi talep edecektir. Yine Haremeyn vakıfları konusu da İbn-i Suud için önemlidir, çünkü vakıfların toplam geliri tahmini olarak 1 milyon Paund'un üzerindedir. İbn-i Suud ayrıca bu bölgelerde şeriat mahkemeleri de kurmak istemektedir. İngilizler de bu mahkemelerin -kendi kontrollerindeki bölgelerde- verecekleri kararların uygulanmasını garanti edecekleri sözünü vermişler, ancak bu hususların antlaşmada yer almamasını" kararlaştırmışlardır.

Hicaz demiryolu konusu da toplantıda görüşülmüş, “İbn-i Suud’un, Hicaz demiryolunun hacıların ulaşımında kullanılması gerektiğini düşündüğü ve bunun için de Hicaz dışındaki demiryollarının yönetimini ve gelirlerini istediği” dile getirilmiştir. “Demiryolunun Suriye ile ilgili kısmının ise Fransa ile görüşülmesi gerektiği” belirtilmiştir.

Toplantıda ayrıca, “köle ticareti ve Maan-Akabe sınırı konularının iki hayati sorun olduğu dile getirilmiş, İngiliz Hükümeti’nin bu konularda mevcut konumunu koruduğu ve acil çözümde ısrar etmediği beyan edilmiştir.”

Sonuç olarak toplantıda, “bir bütün olarak, Akabe ve Maan’ın Ürdün’e aidiyeti durumunun devamı ve İbn- Suud’a herhangi bir ön koşul ileri sürülmeden görüşmelerin en iyi şekilde sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.” Toplantıda ayrıca, antlaşma metninin üçüncü kez gözden geçirilmiş geçici ön taslağı da hazırlanmıştır.⁵⁸

Ürdün-Hicaz Sınırı İle İlgili Gelişmeler

Antlaşma taslağında, Ürdün-Hicaz sınırı hususunda herhangi bir ifade mevcut değildir ve bu hususta İngilizler, sınırın kendi belirledikleri biçimde çizilmesini istemektedir. Sir Gilbert Clayton, 19 Mayıs 1927 tarihli Kral Abdülaziz’e gönderdiği mektubunda bu sınır çizhisini şu şekilde tanımlamıştır:

“Sınır, 38. meridyen ile 29-35 paralellerinin kesiştiği noktadan başlar ve bu nokta Necid-Ürdün sınırının bittiği noktalardır. Ve düz bir çizgi halinde Madavvara’nın 2 mil güneyindeki Hicaz demiryolu istasyonuna ve oradan da düz bir çizgi halinde Akabe’nin 2 mil güneyindeki Akabe Körfezi’ne birleştirilmektedir.”⁵⁹

Kral Abdülaziz bu mektubu 21 Mayıs 1927’de cevaplandırmış ve şunları söylemiştir:

“18 Zilkade 1345 tarihli mektubunuza cevaben Ürdün-Hicaz sınırı meselesinde mevcut şartlar dâhilinde kesin bir çözüme varmanın imkânsız olduğunu takdir ediyoruz. Ancak, somut dostluk ilişkileri çerçevesinde ilişkilerimizin devamını can-ı gönülden talep ediyoruz. Hükümetinize, Maan-Akabe bölgesi konusunda, mevcut durumun korunması hususundaki arzumuzu bildiriyoruz ve bu bölgeye, nihai bir çözüme ulaşmaya kadar hiçbir müdahalede bulunmayacağımıza söz veriyoruz.”⁶⁰

Öte yandan, Clayton, Suudilere silah satışı konusunda, 19 Mayıs 1927 tarihli Kral Abdülaziz’e yazdığı mektubunda şöyle demiştir:

“İngiliz Hükümeti hiçbir şekilde her ne çeşit olursa olsun silah, savaş malzemesi, mühimmat, makine veya araç-gereç ithaline engel olmayacaktır

58 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 827-119-91, 25. 2. 1927.*

59 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 2, No:1.*

60 *National Archives in United Kingdom, Air -5/415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 3, No:1.*

ve İngiliz Hükümeti bu konunun ana anlaşma metninde yer almasının gereksiz olduğu kanaatindedir.”⁶¹

İbn-i Suud, antlaşma müzakerelerini yapmak maksadıyla, 9 Mayıs 1927'de Cidde'ye gelmiş, ertesi gün de müzakerelere geçilmiştir.⁶² 10 gün devam eden müzakereler önceden kararlaştırılan esaslar çerçevesinde neticelenmiş ve 18 Zilkade 1345/20 Mayıs 1927'te e Cidde Antlaşması imza edilmiştir.⁶³

Cidde Anlaşması (20 Mayıs 1927)

26 Aralık 1915 tarihli Britanya-Necid Anlaşması, İbn-i Suud'un pozisyonunu, Körfezdeki şeyhliklerden daha aşağıda tarif etmişti. Ama, 1915 Anlaşması, Toynbee'nin ifadesiyle, “İbn-i Suud'un on yıllık anakronizm dönemini, Hicaz'ın ve Cebel-i Şammar'ın ele geçirilmesiyle ve Vehhabiliği İran Körfezi'nden Kızıldeniz'e kadar ve kutsal şehirlere kadar yaymasıyla sonuçlandırmıştır.” Britanya ile İbn-i Suud arasındaki resmi münasebetler, “İbn-i Suud'a tam ve mutlak bağımsızlık” verilerek neticelenmiştir. Sınır konusu ise çözümlenememiş bir sorun olarak kalmıştır.⁶⁴

Abdülaziz İbn-i Suud artık Arabistan'ın yeni kralı ve Suud ailesinin lideriydi. Britanya da Arabistan siyasetinin yeni gerçeklerine hiç beklemezsiniz karşılık vererek İbn-i Suud'la antlaşmıştır.⁶⁵ Cidde Muahedesi olarak bilinen antlaşmayı, “28 Zilkade 1345/20 Mayıs 1927'de İngilizler adına Sir Gilbert Clayton, Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı adına ise Abdülaziz İbn-i Suud'un oğlu ve Hicaz bölgesi Naibi Emir Faysal, imzalamışlardır.”⁶⁶

“İbn-i Suud bu antlaşmayla, tam bağımsızlığını İngiltere'ye onaylatarak, 1915'te Hindistan Hükümeti ile yaptığı anlaşmada yer alan bir nevi tabiiyet (bu muahede mucibince, İbn-i Suud İngiltere'ye, kendi adına, diğer devletlerle siyasi ilişkilerini idare etmek hakkını veriyordu) kaydından kurtulmuş⁶⁷, İran Körfezi'ndeki Arap şeyhlikleriyle dostane ve barışçıl münasebetleri devam ettirmek için elinden geleni yapacağına söz vermiştir.”⁶⁸

Antlaşmaya göre;

“1. İngiltere, Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı'nın emrindeki bölgelere tam bağımsızlık tanyacak,

61 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 6, No:1.*

62 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2133-119-91, 10. 5. 1927.*

63 *National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2620-119-91, 22. 6. 1927.*

64 Hurewitz, *a.g.e.* 1535-1956, Volume II, s. 149.

65 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 259.

66 Ümmü'l Kura, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, S. 129, s. 1; Selahaddin El Muhtar, *Tarih'ul Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye, Fi Mazihha ve Hazirha*, C. II, Beyrut, 1957, s. 408; Ez-Zerkli, *a.g.e.*, s. 390; Hafız Vehbe, *Hamsune Amen Fi Cezireti'l-Arab*, Mısır, 1380/1960, s. 87.

67 Hotinli, *a.g.m.*, s. 497.

68 *National Archives in United Kingdom, Cabinet-66-39-1, 14. 7. 1943.*

gazi

Akademik
Bakış

15

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

2. İki taraf arasında tam bir dostluk ve barış olacak ve her iki taraf bunun devamını sağlayacaklar,

3. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiliz vatandaşları ve İngilizlerin himayesi altındaki Müslümanların hac işlemlerini kolaylaştıracak ve can ve mal güvenliklerini temin edecek,

4. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı'nın ülkesinde ölen İngiliz hacıların eşyaları Cidde'deki İngiliz mutemedine teslim edilecek,

5. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, kendi ülkesinde bulunan İngiliz vatandaşlarının vatandaşlığını tanıyacak,

6. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiltere ile özel anlaşmaları olan Kuveyt, Bahreyn, Katar Şeyhleri ve Umman sahili ile iyi geçinecek,

7. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiltere Kralı ile birlikte emrindeki bütün imkânları kullanarak köle ticaretine son verecek,

8. Her iki taraf da bu anlaşmayı bir an önce onaylayacak ve gereğini yerine getirecek,

9. Bu anlaşmanın uygulamaya geçtiği ve onaylandığı tarih itibarıyla, 26 Teşrin-i Evvel 1915'te gerçekleşen anlaşma yürürlükten kalkacak,

10. Bu anlaşma Arapça ve İngilizce yazılmış olup, her iki metin de aynı değeri taşımaktadır. Her hangi bir anlaşmazlıkta, İngilizce metin geçerli olacaktır.

11. Bu anlaşma Cidde Anlaşması diye bilinecektir.”⁶⁹

Antlaşmada taslakta yer alan kapitüler maddeler açıktan yer almamıştır. Buna karşın uygulamada Suudlar İngiliz vatandaşlarını yargılayamayacaklardır.

Cidde Anlaşmasının imzalanmasındaki temel amaç, 1915 Anlaşmasında olduğu gibi var olan dostluğun ve karşılıklı menfaatlerin daha da güçlendirilmesidir.

1915 Anlaşması ile İngiltere, İbn-i Suud'un şahsında, hariçten bir tehlike durumunda Suudilere destek veriyor ve bu desteğe karşılık ise Suudiler, bir nevi yarı sömürge statüsüne razı oluyor ve başka hiçbir devletle veya güçle anlaşma yapmamayı, temas kurmamayı kabulleniyor ve aynı zamanda askeri ve mali destek temin ediyordu. Cidde Anlaşmasında ise Suudilerin dışardan gelecek tehlikelerden korunması hususu ile mali yardım elde edilmesi konusu yer almamış, buna karşın İbn-i Suud, 1915 Anlaşmasındaki kısıtlamalardan kurtularak tam bağımsızlığını elde etmiştir.

69 Antlaşmanın İngilizce metni için bkz. *National Archives in United Kingdom, Air 5-415 PT. III, E 2582-119-91, 29. 6. 1927, Ek; Hurewitz, a.g.e., 1535-1956, Volume II, s. 149-150; El Muhtar, a.g.e., s. 408-410.*

Diğer taraftan, 1915 Anlaşmasında; İbn-i Suud'un, Britanya tarafından korunan veya onunla antlaşmış bulunan, Bahreyn' ve Kuveyt'e, Umman ve Katar ve kıyılarındaki şeyhlerin ülke ve işlerine müdahale etmeyeceği belirtilirken, Cidde Anlaşması'nda; İbn-i Suud'un bu şeyhliklerle iyi geçinmesi istenmiştir.

1915 Anlaşmasında hac işleri ile ilgili sadece "hac yolunun güvenli bir şekilde açık tutulacağı" ifade edilirken Cidde Anlaşması'nda, "İngiliz vatandaşları ve İngilizlerin himayesi altındaki Müslümanların hac işlemlerinin kolaylaştırılması, güvenliklerinin sağlanması ve ölen İngiliz hacıların eşyalarının Cidde'deki İngiliz mutemedine teslim edilmesi" vurgulanmıştır.

Ayrıca, 1915 Anlaşmasında yer almayan köle ticareti ile ilgili husus, Cidde Anlaşması'nda zikredilmiş ve her iki ülkenin birlikte ellerindeki bütün imkânları kullanarak köle ticaretine son vermesi kararlaştırılmıştır.

Cidde Anlaşması, önce 3 Ekim 1936'da, ardından da 3 Ekim 1943'te yenilenmiştir. Çünkü ikinci yenilemedeki 8. madde, taraflar arasında olağanüstü bir durum olmadığı takdirde 7 yıl geçerli olacağını ve bu sürenin bitiminde yenilenmesini öngörüyordu.⁷⁰

Cidde Anlaşması'nın İmzası Sonrası Gelişmeler

İbn-i Suud, babadan oğula geleneğini, Vehhabi ulemasına destek vermek için kullanmış ve ulemaya, dini müesseseleri denetleme yetkisi vermiştir. Fakat aynı zamanda, İbn-i Suud, Hicaz ve El-Hasa'da ve öteki bölgelerde kuvvetini çoğaltmak için İngilizlerle işbirliği yapmak gerektiğinde, Vehhabi ulemasının, buna cephe almasına aldırnamıştır. Kısaca söylemek gerekirse, siyasi menfaatini, dini idealizminin önüne almıştır.⁷¹

Abdülaziz İbn-i Suud'un kurduğu İhvan grubunun sınır tanımayan ilerleyişini çıkarlarına tehdit olarak gören Britanya, bu korkusuz savaşçılar hakkında Abdülaziz'e baskı yapmıştır. İbn-i Suud da Britanya ile ters düşmemek için bir vakitler vurucu gücü olan bu eski savaşçıları çiğnemekten çekinmemiştir.⁷² İbn-i Suud birinci aşamada İhvan hareketini kendi pozisyonunu kuvvetlendirmek için kullanmayı amaçlamıştı. Ama sonunda "bu hareketin doktrinini yaymak mecburiyetinde bulunduğunu ve bu harekete boyun eğmezse onunla birlikte hareket edemeyeceğini anlamıştır. Bir önder olarak İhvan hareketini ortadan kaldırmak ya da yeni bir tür Vehhabilik hareketinin lideri olmak arasında karar vermek zorunda kalmış ve neticede hareketi ortadan kaldırmakta karar kılmıştır."⁷³

70 Hurewitz, *a.g.e.*, 1535-1956, Volume II, s. 149.

71 David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabi*, I. B. Tauris, New York, 2006, s. 102-103.

72 Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 140.

73 *National Archives in United Kingdom, Cabinet-24-107*, Notes on the "Akhwan" Move-

gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

İhvan meselesi hem Türk Dışişlerini hem de kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu konuda Hicaz'daki Türk Temsilciliğinden gönderilen 29 Nisan 1929 tarihli bir yazıda; “gelen haberlerde, İbn-i Suud’un geçen Ramazanda Riyad’dan hareketle El-Hasa tarafına gittiği, Hicaz’da kabileler arasında kendisine karşı rahatsızlık baş gösterdiği ve Necid’in en büyük kabilelerinden Useybe kabilesinin ayaklanarak üzerine sevk edilen kuvvetleri mağlup ettiği” bildirilmektedir.⁷⁴

Öte yandan Hicaz Hükümeti Dışişleri Müdürlüğü’nden Türk Temsilciliğine gönderilen ve mahalli gazetelerle de neşredilmiş olan beynamede; “hareketlerini şeriat perdesi altında örten ve fikir ve emelleri ganimet kazanmaktan ibaret olan İhvan liderlerinin mevcut durumdan istifade ederek devlete başkaldırdıkları, Necid taraflarında sakin ve rahat yaşayan bazı kabilelere saldırdıkları bildirilmekte, bu kabilelerin reislerinin de Melik Hazretlerinden, bunları cezalandırmalarını talep ettikleri” bildirilmektedir. Buna ilaveten; “Melik Hazretlerinin bu asileri, mahkemelerinin icrası için defalarca davet ettiği halde itaati kabul etmedikleri, bunun üzerine 19 Şevval 347/31 Mart 1929 tarihinde bu asilere hücum emrinin verildiği” belirtilmektedir.⁷⁵

“İhvan örgütüne karşı verilen mücadele, 1929’daki Sibila Muharebesi ile başlamış ve Britanya, Kraliyet Hava Gücü ile İhvan’ı dizginleme hususunda Suudi Hükümetine yardımda bulunmuştur. 1930 yılı Ocak ayında İhvan liderleri Kuveyt’teki İngilizlere teslim olmuştur.”⁷⁶ “İbn-i Suud’la bir anlaşma yapan Britanya heyeti, kendilerine sığınan İhvan liderlerini teslim etmiştir. Abdülaziz, İhvan’ın en önemli isimleri olan Duvey, İbn-i Lami ve İbn-i Hisleyn’i yakın bir kampa oradan da Riyad’daki Masmak hapishanesine naklettirmiştir. Ekim 1931 tarihinde hastalanan Duvey, bir ay sonra bulunduğu hastanede vefat etmiştir. 1934 yılında Ahsa’daki El-Ubeyd hapishanesine nakledilen arkadaşlarından ise bir daha haber alınmamıştır.”⁷⁷

Suudi hâkimiyetinin yayılmasında etkin rol oynamış, fakat neticede otoritenin birleştirilmesinde sorun çıkarmış olan İhvan’ın ortadan kaldırılması Suudi tarihinde meydana gelen kargaşa devrinin de sonu olmuştur.⁷⁸

Sonuç

İngilizlerin güçlü desteği sayesinde Abdülaziz İbn-i Suud’un liderliğinde Arabistan’ın Necid, El-Ahsa, Hicaz ve Asir bölgeleri bir bayrak etrafında toplanarak devletin yeni unvanı “El Memleketü’l Arabiyyeti’s-Suudiyye” olarak ilân edilmiştir. Bu isim, iki ana bölümün yani Hicaz ve Necid’in birleştiğini

ment.

74 DABCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 258.738.6.

75 DABCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.10.

76 Al-Rasheed, a.g.e., s. 69.

77 Emin Said, *Tarihü’l Devlet-i Suudiyye*, C. II, Riyad, t.y., s. 65-66.

78 Al-Rasheed, a.g.e., s. 69.

ve çok daha mühimi, tek otorite altında bütünleşmiş bir yapının oluşturulduğunu ortaya koymuştur.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Arabistan Yarımadası'nda Hicaz Vilayeti, Asir Müstakil Mutasarrıflığı ve Yemen Vilayeti, Osmanlı egemenliği altındaydı. Birinci Dünya Savaşı, Arap siyasetinde tamamen yeni bir sayfa açmıştır. Irak ile bugünkü Ürdün ve Filistin bölgesinin Osmanlı'dan kopması, ardından da manda idarelerinin kurulması, Arap siyasetçilerle İngilizleri daha da yakınlaştırmıştır. Bununla beraber Osmanlılara karşı oluşturulan Britanya siyaseti, Araplardan, ortak düşman Türkleri yenmeyi hedefleyen yeni anlaşmalar, yeni ve farklı müttefikler elde etmiştir. Bu bağlamda Şerif Hüseyin, 1916'da Türklere karşı ayaklanmış ve Hicaz'da bir müstakil idare kurmuştur. Ayrıca Britanya, hem İbn-i Suud'la hem de Asirli Seyid İdrisi ile eş zamanlı antlaşmalar yapmıştır. Esasında bu antlaşmalar savaş şartlarında imzalanmış anlaşmalardı ve öncelikli olarak Osmanlıların yenilgiye uğratılması maksadını sağlıyordu.

Birinci Dünya Savaşının ardından bölgede vaziyet önemli ölçüde değişime uğramıştır. Hüseyin Hicaz'daki konumunu kaybetmiş, İbn-i Suud'un kuvveti artmış, eski hasmı Hail Emirini yenmiş ve Hicaz'ın tamamını elde ederek Arabistan Yarımadası'nın en kudretli şahsiyeti olmuştur.

Suudilerin devlet kurmasında Britanya birinci derecede etkili olmuştur. Bununla beraber Suudilerin devlet olmasında bazı hususların müessir olduğu anlaşılmaktadır: Öncelikle 1744'te Muhammed bin Suud ile Muhammed bin Abdülvehhab arasında oluşturulan birliktelik oldukça önemlidir ve böylece Arap Yarımadası'nın siyasi olarak bir araya getirilmesinin temeli atılmıştır. Bu ittifak ile hem "din" desteği sağlanmış hem de Vehhabi öğretisinin yayılma hedefinden faydalanılmıştır. Ayrıca; Osmanlı Devleti'nin bu süreçte zayıflamış olması bölgede bir otorite boşluğuna sebebiyet vermiş ve bu durum Suudilerin dini ve siyasi olarak yayılmasında etkili olmuştur. Bunlara ilave olarak bölgedeki Osmanlı-İngiliz rekabeti de Suudilerin lehine bir ortam hazırlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sürecinde bölgede etkili olmayı hedefleyen İngilizlerin, Osmanlı'ya karşı duran Suudi güçlerine destek vermesi Suudilerin işini kolaylaştırmıştır.

Cidde Anlaşması ise İbn-i Suud'un Büyük Britanya'yla ilişkilerini, İngilizlerin Suudilerin bağımsızlığını tam olarak kabul etmesi üzerine kalıcı bir temele yerleştirmiştir. Buna karşılık İbn-i Suud, kendisine bağlı güçlerin, İngiliz koruması ve denetimi altındaki komşu devletlere saldırıp taciz etmelerini engellemeyi kabul etmiştir.

Gerçekten de, Cidde Anlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri tesis etmiş ve geliştirmiş, ayrıca önceki tüm anlaşmazlık nedenlerini ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte Cidde Anlaşması, o günden bu yana, iki ulus arasında

gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

güçlü bir birliktelik elde etmek için her iki tarafa da büyük bir avantaj sağlamış olan dostluk için sağlam bir temel oluşturmuştur.

Cidde Anlaşması şartlarının farkında olan İbn-i Suud, uluslararası arenadaki sorumluluklarına saygı duyan ve kabul eden bir devleti temsil eden güçlü bir otorite olarak hareket etmesi gerektiğini görmüştür. Bununla birlikte, devlet adamı tavrı, kendisine itaatsizlik eden asi İhvan tarafından reddedilmiştir. İbn Suud, İngiltere ile yaptığı uzun görüşmelerde, asi liderlerin kendisine teslim edilmesi konusunda ısrar etmiş, İngilizler de anlaşmalardaki taahhütleri nedeniyle asileri teslim etmek durumunda kalmıştır. Bu sonuçlar, Cidde Anlaşması'nın İbn-i Suud'a kazanımı olmuştur. Ayrıca; Cidde Anlaşması'nın önemli bir sonucunun, İngiliz Hükümeti'nin Kral Abdülaziz'e devletin korunması için ihtiyaç duyduğu silahları satması ve başka bir devletten ithal etmesine izin vermesi olduğunu da belirtmek gerekir.

Aslına bakılırsa Cidde Anlaşması, “en ziyade müsaadeye mazhar millet” pozisyonunu ihtiva etmediği gibi, “ticari sözleşme” de sayılmaz. Bu anlaşma ile Hicaz, Necid ve ona bağlı bölgelerin mutlak ve kesin bağımsızlığı İngilizlerce tanınmış, “hac ibadetinin Britanya uyruklulara ve Britanya'nın koruması altındaki Müslümanlara kolaylaştırılması” konusunu onaylamıştır. Diğer taraftan “İbn-i Suud, Kuveyt ve Bahreyn toprakları ile Katar ve Umman kıyı şeridindeki şeyhlerle dostane ve barışçı münasebetler sürdürme sözü” vermiştir. Ayrıca “İbn-i Suud, halefini seçme hakkını garantileyerek tarihi ve dünyevi haklarının yasallığına” da işaret etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları ve Resmî Belgeler

National Archives in United Kingdom, Cabinet-24-120, 17. 2. 1921.

National Archives in United Kingdom, Cabinet-24-70, 26. 12. 1915.

National Archives in United Kingdom, Cabinet-24-70, 26. 12. 1915.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. I, E 3035-48-91, 19. 5. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. I, C-9757-26, 22. 6. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. I, E-3637-180/91, 18. 6. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. I, C-9757-26, 22. 6. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. I, E 3843-180/91, 1. 7. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, A.M. 530, 13. 7. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, E 4205-180/91, 15. 7. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 13138-26, 15. 7. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 13138-26, 15. 7. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 15709-26, 20. 8. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, C 18498-26, 7. 10. 1926.

National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. II, E 5796-7-91, 18. 10. 1926.

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Cidde Anlaşması'nın İmzalanma
Sürecinde İbn-i Suud-İngiliz Görüşmeleri

- National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 827-119-91, 25. 2. 1927.*
National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 2, No:1.
National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 3, No:1.
National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2582-119-91, Ek 6, No:1.
National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2133-119/91, 10. 5. 1927.
National Archives in United Kingdom, Air -5-415 PT. III, E 2620-119/91, 22. 6. 1927.
National Archives in United Kingdom, Cabinet-66-39-1, 14. 7. 1943.
National Archives in United Kingdom, Air 5-415 PT. III, E 2582-119-91, 29. 6. 1927, Ek 1, No:1.
National Archives in United Kingdom, Cabinet-24-107, Notes on the "Akhwan" Movement.
DABCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.13.
DABCA Fon Kodu: 030.10, Yer No: 258.738.6.
DABCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.10.
DABCA, Fon Kodu: 030.11, Yer No: 24.18.15.
Ümmü'l Kura, 8 Ocak 1926/23 Cemadiyelsani 1344, S. 54, s. 1.
Ümmü'l Kura, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, S. 129, s. 1.
Akşam, 9 Haziran 1932, s. 2.
- Telif Eserler**
- Al-Rasheed, Madawi; A History of Saudi Arabia, Cambridge Universty Pres, 2002.
Al-Rasheed, Madawi; "Reşidiler", *DİA İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 19.
Armstrong, H.C.; Lord of Arabia İbn Suud, An Intimate Study of a King, Penguin Boks, England, 1924.
Bin Hezlül, Suud; Tarih Mülük Al-i Suud, C. I, Riyad, 1402/1982.
Cleveland, William L.; Modern Ortadoğu Tarihi, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
Commins, David; The Wahhabi Mission and Saudi Arabi, I. B. Tauris, New York, 2006.
Çağatay, Neşet; Çubukçu, İbrahim; Ağâh İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.
Darü'l Melik Abdülaziz, El- Küşşafü'l Tahlili's Sahife-i Ümmü'l Kura 1343-1373, C. I, Riyad, 1999/1419.
El Muhtar, Selahaddin; Tarih'ül Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye, Fi Mazih ve Haziriha, C. II, Beyrut, 1957.
El Useymin, Abdullah Es-Salih; Tarih El Memeleketi'l Arabiyyeti's Suudiyye, C. II, Riyad, 2009.
El-Hatip, Es-Seyyid Abdülhamid; El İmam El Adil Sahip El Celale El Melik Abdülaziz bin Abdurrahman El Faysal Ali Suud, Siretuhi, Butuletuhi, Sirri Azemetitih, C. I, Riyad.
Esed, Muhammed; Mekke'ye Giden Yol, Çev. Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
Es-Selman, Muhammed b. Abdullah; Vel-İctimai Tevhid El-Memleketi'l Arabiyyeti's-Suudiyye ve Eseruhi fi'l İstikrar'ül Fikri vel-Siyasi, Cidde, 1416/1996.
Ez-Zamil, Abdullah El-Ali El-Mansur; Esdakü'l Bünud Fi Tarih-i Abdülaziz Al-i Suud, Beyrut, 1392/1927.

- Ez-Zerkli, Hayreddin; Şibhül Cezire Fi Ahddi'l Melik Abdülaziz, C. I, Beyrut, 1985.
- Hamza, Fuad; Kalb Cezireti'l Arab, t.y., y.y.
- Hotinli, Rauf Ahmed; "İslamiyet Devrinde Arabistan", MFV. İslam Ansiklopedisi, C. I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.
- Hurewitz, J.C.; Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1535-1956, Volume II, 1914-1956, Cambridge Archive Editions, 1987.
- Kandemir, Feridun; Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler(Medine Müdafaası), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Karaca, Erdem, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neue Freie Presse'de (Viyanalı) Takdimi", YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IX, Sayı 2, 2016, s. 85-114.
- Kechichian, Joseph A.; Faysal Saudi Arabia's King for All Seasons, University Pres of Florida, 2008.
- Kıcımın, Naci Kaşif; Medine Müdafaası, Yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Köse, İsmail; İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Köse, İsmail; Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Niblock, Tim; Saudi Arabia, Power, Legitimacy and Survival, Routledge, London and New York, 2006.
- Özcan, Azmi; "Şerif Hüseyin", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXVIII, İstanbul, 2010.
- Sadık, Muhammed Tefik; Tatavvuru'l Hukm Vel-İdare, Riyad, 1965.
- Said, Emin; Tarihü'l Devlet-i Suudiyye, C. II, Riyad, t.y.
- Şimşek, Erdal; Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul Şubat 2005.
- Şişman, Adnan; "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, C. I, Kazakistan 1999.
- Turan, Ömer; Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Mekke-i Mukerreme Emirleri, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- Vehbe, Hafız; Hamsune Amen Fi Cezireti'l-Arab, Mısır, 1380/1960.

- Yatak, Süleyman; "Fahreddin Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, 1995.
- Yatak, Süleyman; Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası(Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- Yerasimos, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 1995.

Extended Abstract

After the First World War, the UK filled the gap left by the Ottoman Empire leaving the Arabian Peninsula to a large extent. Upon the conclusion of the war to the detriment of the Ottoman Empire, the administration of Ibn Saud captured Hail, Taif, Mecca, Medina and Jeddah after 1921 as well. Abdulaziz Ibn Saud was declared the king of Najd and Hejaz on December 5, 1924. Meanwhile, the Şerif family, who had been in power in this region starting from Şerif Hüseyin, who rebelled against the Turks, was also exiled.

With the Jeddah Agreement made with the British on May 20, 1927, the "Kingdom of Najd and Hejaz" gained the status of an independent state. In 1932, the name of the state was changed to

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Cidde Anlaşması'nın İmzalanma
Sürecinde İbn-i Suud-İngiliz Görüşmeleri

“Kingdom of Saudi Arabia”.

Abdulaziz Ibn Saud, the founder of the Saudi Arabian State, cooperated with the British to increase his power in the Arabian Peninsula and signed a special agreement with Britain on December 26, 1915. The purpose of this agreement, known as the Daireyn or Katif Treaty; It has been shown as a strengthening of the friendship and mutual interests that had existed for a long while. According to the agreement; The final administration of the lands that Abdulaziz captured would belong to him, and after him, the administration would pass to his children. However, the rulers of these lands would in no way be against the Britain. Besides in the agreement; It is stated that England will help Abdulaziz and protect his interests in case of an attack, and Abdulaziz would refrain from making an agreement with any foreign country other than Britain and the parties would make a more detailed agreement in the future.

In this respect, the Jeddah Agreement of 20 May 1927, which was signed with Britain during the independence process of the Saudi Arabian state and was an amendment to the 1915 Agreement, is very important. The Jeddah Treaty recognized the definite and absolute independence of the Hejaz, Najd and its territories and affirmed the facilitation of pilgrimage to British nationals and Muslims under British protection. On the other hand, Ibn Saud promised to maintain friendly and peaceful relations with the sheikhs under British protection.

During the signing process of the agreement, there were some negotiations between Ibn Saud and Great Britain, on the amendment of the treaty dated 26 December 1915 the negotiations began to increase as of April 1926. One of the most important issues that Ibn Saud focused on in the talks was the disagreement about the Najid-Jordan border, which dated back to Sharif Hussein's reign of the Hejaz and could not be resolved because Sharif Hussein wanted to pass the Jordanian borders to the east as much as possible.

In this research, the negotiations between Britain and Ibn Saud in the process leading to the signing of the Jeddah Agreement will be tried to be clarified and evaluated according to the British archival documents.

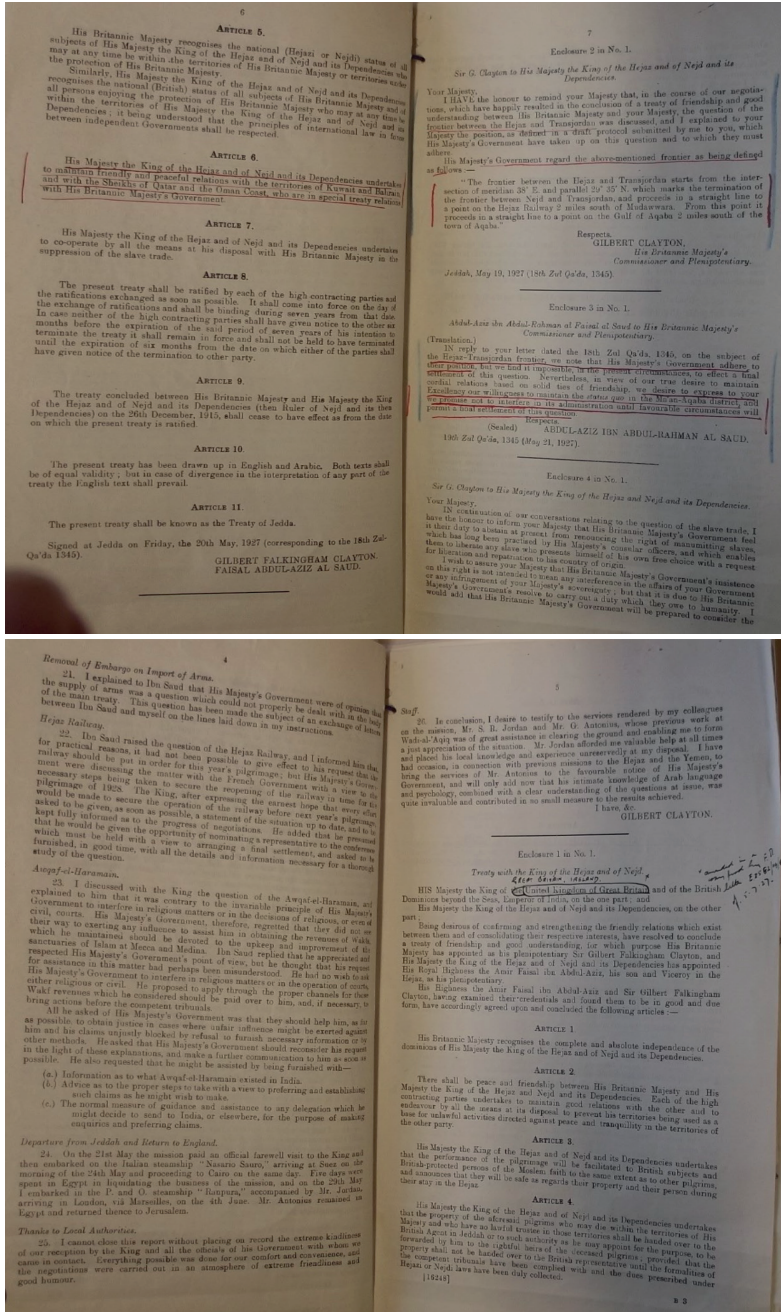
Gaz

Akademik
Bakış

23

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

EK: Cidde Antlaşması, N.A. in U.K, Air 5/415 PT. III, E 2582/119/91, 29 Haziran 1927

Gors
Akademik
Bakış
24
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 1922

Bilge Kağan Hazinesinin Gün Yüzüne Çıkarılması: Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmaları

Digging Out Bilge Kağan's Treasure: The Excavation Work Around the Monument of Bilge Kağan

Kürşat KOÇAK* - L. Gürkan GÖKÇEK**

Öz

Göktürk devleti 634 yılındaki yıkılışının ardından 40 yıllık esaretten sonra 682 yılında Kutlug ve Tonyukuk liderliğinde tam bağımsızlığını kazanmıştı. Kutlug Kağan'ın ölümünden sonra yerine tahta Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yaşlarının küçük olmasından dolayı Kapgan Kağan çıkmıştır. Daha sonra oğlu İnel Kağan tahta geçmiştir. Bilge ve Kül Tigin kardeşler 716 yılında darbe yaparak iktidarı ele almışlardır. Tonyukuk ve Kül Tigin öldükten sonra Bilge Kağan 734 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Kül Tigin ve Bilge Kağan için anıt alanlar yapılmıştır. Lumir Jisl 1958 yılında Kül Tigin anıt alanını kazarak ilk elden değerli bilgiler bırakmıştır. Ancak Bilge Kağan anıt alanı kazılmamıştır. Türk devleti 2000 yılına doğru Orkun Yazıtlarının ve Moğolistan'daki diğer Türk eserlerinin korunması ve onarılmasına dair bir proje hazırladılar. Bu amaçla 19 Haziran 2000 yılında Türkiye'den yola çıkan 25 bilim adamı, o gün Orkun'a geldiler. Böylece Moğolistan'da Türk kazı ekibi tarafından MOTAP projesi kapsamında 2000 yılında başlatılan kazılar 2004 yılına kadar kesintisiz devam edecekti. "2000 yılı Temmuz-Ağustos aylarında başlayan çalışmalar ile öncelikle yüzey araştırmasına ağırlık verilmiş ayrıca, Anıt alanı üzerindeki korumasız şekilde üç parça halinde yerde yatık vaziyette bulunan kitabe ve yüzeyde görülen Bilge Kağan ve eşini tasvir eden heykeller ile Kül Tigin Anıt alanında yazılı abidenin haricinde kalan heykeller, kazı alanı yakınlarında daha önce TİKA tarafından müze amaçlı yapılmış olan binaya taşınarak koruma altına alınmıştır". Daha sonra 2001, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında yine aynı proje kapsamında alanda sistemli bir şekilde kazılara devam edilmiş ve yapı kompleksin planı ana hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Anıt, 36x72 m. lik bir dikdörtgen alan içerisinde inşa edilmiştir. Bilge Kağan anıt alanı kare planlı iki tarafa yüzleri birbirine bakan iki mermerden iki köç heykelinin koruduğu giriş kapısı ile başlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orkun, Bilge Kağan, Anıtlık, Gümüş Hazine, Taç.

Abstract

The Göktürk government declared independence in 682 in the leadership of Kutlug and Tonyukuk after 40 years captivity following the collapse in 634 because Bilge Kağan and Kül Tigin

Makale Geliş Tarihi: 15.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KOÇAK, Kürşat – GÖKÇEK, L Gürkan, "Bilge Kağan Hazinesinin Gün Yüzüne Çıkarılması: Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 25-40.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: kocakkursat@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9019-1784.

** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: kuregen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1974-7476.

Gazi

Akademik
Bakış

25

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

were at small ages Kapgan Kağan's ascended the throne after Kutlug Kağan's death. Later İnel Kağan inherited the throne. Bilge Kağan and Kül Tigin came to power by staging a coup in 716. After Tonyukuk and Kül Tigin died, Bilge Kağan got poisoned and died in 734. The memorial lands were made for Kül Tigin and Bilge Kağan's memory. Lumir Jisl dug Kül Tigin's monument square and found note worthy information. But Bilge Kağan's monument square has not been dug. Turks made a project about reparation and prevention of Orkun tablets and other Turkish masterpieces in Mongolia in 2000. To that end, twenty five scientists, deported from Turkey in 19th June 2000, arrived at Orkun. Archeological excavations in 2000 as a part of MOTAP Project were pursued by Turkish archeological excavators in Mongolia until 2004. It was searched mainly the surface in July and August. The sculptures depicting Bilge Kağan an his wife, and other sculptures except from the tablets around Kül Tigin's monument site were put under protection by TİKA. Later in 2001, 2002, 2003 and 2004 the excavations were carried on and the baseline of the construction was unearthed. According to this, monument was constructed in around 36x72 cm rectangle site. The monument site of Bilge Kağan included an enterance gate with the marble sculptures of two bucks looking at each other's face in a square land.

Key Words: Orkun, Bilge Kağan, Memorial, Silver Treasure, Crown.

Giriş

Göktürk devleti 634 yılındaki yıkılışının ardından 40 yıllık esaretten sonra 682 yılında tam bağımsızlığını kazanmıştı. Devamında ise Kutlug ve Tonyukuk liderliğinde II. Gök Türk (Kutluk) Devleti on yıllık süre zarfında Ötüken Yış merkez olmak üzere etraftaki diğer Türk topluluklarını kendine tabi kıldı. Diğer taraftan Çin'deki T'ang İmparatorluğu'na arka arkaya darbeler vurarak esaret altındaki Türkleri kurtarıp Türk ülkesine getirmeye çalıştı. Çin'in kuzey eyaletleri doğudan batıya kadar tamamen Göktürk hücumlarına maruz kalmıştı. Sonuçta, Kutlug'un kurduğu ve tahtta oturduğu on yıllık sürede Göktürkler her yönden hızla gelişti.¹ Kutlug Kağan'ın ölümünden sonra yerine tahta Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yaşlarının küçük olmasından dolayı Kapgan Kağan çıkmıştır. Kapgan Kağanla birlikte II. Göktürk devleti zirveye ulaşmıştır. Fakat saltanatının son yıllarında devlet boy isyanları ile sarsılmaya başlamıştır. Bayırku isyanını bastırdıktan sonra dönüşte Bayırkuların arda kalanlar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Daha sonra oğlu İnel Kağan tahta geçmiştir. Ancak bu oldubittiye razı olmayan Bilge ve Kül Tigin kardeşler 716 yılında darbe yapak iktidarı ele almışlardır. Tonyukuk'un yardımı ile II. Göktürk devleti altın çağını yaşamıştır. Bu devir Kül Tigin ve Tonyukuk'un ölümü ile yavaş yavaş sukuta uğrarken 734 yılında zehirlenerek öldürülen Bilge kağandan sonra devlet hızla çökmüş ve nihayet 745 yılında Uygurlarca son verilmiştir.² II. Göktürk devleti son parlak dönemini Bilge Kağan ve Kardeşi Kül Tigin ile yaşamıştır. 731 yılında Kül Tigin vefat edince Bilge Kağan yalnız kalmıştır. 734 yılında Bilge Kağan'ın suikast

1 Ahmet Taşağıl, Gök Tengri'nin Çocukları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 161.

2 Saadettin Y. Gömeç, Kök Türk Tarihi, Türksöy Yayınları, Ankara 1997, s. 95.

sonucu öldürülmesiyle II. Göktürk devrinin çöküşü başlamıştır. Kül Tigin ve Bilge Kağan için anıt alanı yapılmıştır.³

Anıt alanı, Göktürklerden sonra korunup onarılmadığı için devamlı tahribata maruz kalarak, bir hayli yıpranmıştır. Bölgenin hâkimiyeti, 744 yılından itibaren Uygur Türklerinin, 840 yılından itibaren de Kırgız Türklerinin eline geçmiştir. Kırgız Türkleri, Türk ata yurdunu, 924 yılına kadar koruyabilmişlerdir. Bu tarihte, Kırgız Türkleri, burasını, bir daha ele geçmemek üzere Moğol kökenli Kitanlara kaptırmışlardır. Kitanlardan itibaren günümüze kadar eski ata yurdu Moğolların elinde kalmıştır. Göktürklerden önce olduğu gibi, Göktürklerden sonra da Türk kitleleri devamlı batıya doğru bir akış içinde olmuşlardır. Tarihi kayıtlara göre, IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Oğuzlar ve Karluklar gibi büyük Türk kitleleri tamamen Batı Türkistan'a kaymış bulunuyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, Kitanlar, Kırgızları Türk ata yurdundan atmakla kalmamışlar, yöredeki anıtlar üzerinde de büyük bir tahribat yapmışlardır. Bu tahribatın izleri, günümüze kadar ulaşan aslan, koç ve insan heykelleri üzerinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Bütün heykellerin başları koparılmış bir durumdadır. Büyük bir ihtimalle bu heykellerin başları, Kitanların yörede yaptıkları tahribat sırasında koparılmış ve parçalanmıştır. Çünkü Moğollar, heykel yapma geleneğinden çok uzaktılar ve heykellerden çekiniyorlardı. Kitan tahribatından sonra anıtların üzerini zamanla kalın bir toprak tabakası örtmüş ancak temel kısımları korunarak günümüze kadar gelmiştir.⁴

2000 yılına gelene kadar burada yapılan kaçak kazılar sebebiyle Bilge Kağan anıt alanı ciddi miktarda hasar görmüştür. Günümüzde burası harabeden bile daha vahim durumdadır. İnsan ve hayvan tasvirli heykellerin tahrip olmasının yanı sıra, koruma duvarları yıkılmış, yağmur tahliye su kanalları toprak ve molozla kapanmış, dahası binlerce sayıda çatı kiremidinden hemen hemen hiç biri bozulmamış olarak ele geçmemiştir. Anıt alanındaki bu tahribatın sebepleri arasında Göktürk Devleti'nden sonra burada yaşamış farklı kavimlerin saldırılarından ve yukarıda sözü edilen kaçak kazılardan kaynaklandığı bilinmektedir. Diğer yandan bölgedeki olumsuz hava koşulları, anıt alanının tahribatını hızlandırmıştır. Günümüzde, anıt alanındaki sunak taşı dışında hiçbir kalıntı görülmemektedir. Kazılar sonucunda ortaya çıkan açmalar, üzerine örtü çekilerek toprakla kapatılmış, bu sayede günümüze kadar ulaşan mimarî kalıntılar korumak için depoya taşınmıştır. Kaplumbağa kaide ve Bengü taş ile birlikte başsız heykeller, döşeme tuğlalarının bir kısmı ve çatı kiremitleri, müze binası şeklinde kullanılması hedeflenen depoda koruma altına alınmıştır.⁵

3 Kül Tegin (K'üe T'ê-lê) 731 yılında ölmüştür. Liu Mai-Tsai, Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre), Terc. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 317; Bilge Kağan 25 Kasım 734 günü ölmüştür. Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 8.

4 Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri II, Ankara 2010, s. 243, 244.

5 Remzi Kuzuoğlu -L. Gürkan Gökçek, "2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/ 2005, s. 40.

Bilge Kağan Anıt Alanı Kazı Çalışmaları

Kül Tigin anıt alanı üzerinde Lumir Jisl 1958 yılında kazılara başlatmış ve ilk elden değerli bilgiler bırakmıştır. Jisl'in başarılı çalışması bu gün hala geçerliliğini korumaktadır. Ancak Bilge Kağan anıt alanı Jisl'in planlarının dışında kalmıştı. Bilge Kağanın anıt alanı üzerinde ilk çalışma 1891 yılında Rus bilim adamı F. Wilhelm Radloff tarafından yapılmış ancak bu araştırmalar yüzeysel kalmıştır. Alanın bilimsel olarak kazılması ise Türk bilim adamlarına nasip olmuştur. Bu çalışmamızda ise daha çok 2000-2004 yılındaki kazı faaliyetlerinin kıymetli sonuçları ve 2001 yılında Bilge Kağan hazinesinin gün yüzüne çıkarılması -tarihi belge niteliğinde olabilecek fotoğraflar eşliğinde- ele alınmıştır. Kabul edilmelidir ki Türk tarihine damgasını vurmuş olan Bilge Kağanın anıt alanında yapılan bilimsel çalışmalar ve kazı sonuçlarında ele geçen arkeolojik materyaller yayın dünyasında zayıf kalmıştır. Bu alandaki çalışmalarda ilk adımları Türk bilim adamlarından Nejat Diyarbakirli atmıştır. Diyarbakirli 1978 yılında bu bölgeyi ziyaret etse de arkeolojik araştırma yapma şansı bulamamıştır.⁶ Ancak 2000 yılına doğru Orkun Yazıtlarının ve Moğolistan'daki diğer Türk eserlerinin korunması ve onarılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti tarafından bir proje hazırlandı.⁷ Bu projeye göre Orkun'un çehresi yeniden değişecekti. Abideler eski görkemiyle ayağa kalkacak; Bilge Kül Tigin, Tonyukuk anıt alanları asıl vaziyetlerine döndürülecek, çevresindeki eserlerin toplandığı bir müze oluşturulacak ve bir zamanlar Türk tarihinin şeref tablosu yeniden gözler önüne serilecekti. Bu amaçla 19 Haziran 2000 yılında Türkiye'den yola çıkan 25 bilim adamı, o gün Orkun'a geldiler.⁸ Böylece Moğolistan'da Türk kazı ekibi tarafından MOTAP projesi kapsamında 2000 yılında başlatılan kazılar 2004 yılına kadar kesintisiz devam edecekti.

Radloff tarafından, Bilge Kağan Anıt alanında yapılan araştırma ve kazılardan 109 yıl sonra, bir proje ile kazılara başlanıp, Türk arkeoloji tarihi içinde en önemli projelerden birisi hayata geçirilmiştir.⁹ Çalışmalar, 2000 yılı Temmuz-Ağustos aylarında başlamış olup, ilk önce yüzey araştırmasına ağırlık verilmiştir. Anıt alanında korumasız biçimde üç parça halinde yerde yatar durumda bulunan yazıt ve yüzeyde görülen Bilge Kağan ve hanımını tasvir eden heykeller ile Kül Tigin Anıt alanında yazılı abide dışındaki heykeller, kazı yeri çevresinde daha önce TİKA tarafından müze olması için yaptırılmış olan binaya taşınmış ve korumaya alınmıştır. Ayrıca parçalanmış halde bulunan yazılı taş birleştirilmiş ve bir kaide üzerine oturtulmuştur.¹⁰

6 Nejat Diyarbakirli, "Orhundan Geliyorum", Türk Kültürü, Sayı 198-199, Yıl XVII, Nisan -Mayıs 1979, s. 322.

7 Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi adı verilen proje kısaca MOTAP olarak geçmektedir.

8 Saadetin Y. Gömeç, "Orkun", Orkun Dergisi, 46. Sayı, Aralık 2001, s. 32.

9 Remzi Kuzuoğlu- L. Gürkan Gökçek, "2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/ 2005, s. 29.

10 Remzi Kuzuoğlu - L. Gürkan Gökçek, a.g.m., s. 29.

Resim 1: Bengü taşın birleştirilmesi

Bilge Kağan anıt alanında kazı çalışmaları 22.07.2000 Cumartesi günü saat 15:00'de Türk ve Moğol bilim heyetlerinin açma yüzeylerinin temizlenmesi ile başlatılmıştır. 28.08.2000 tarihinde çalışmalar tamamlanarak ilk kazı dönemi kapatılmıştır.¹¹

Daha sonra 2001, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında yine aynı proje kapsamında alanda sistemli bir şekilde kazılara devam edilmiş ve yapı kompleksin planı ana hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Anıt alanı, 36x72 m. lik bir dikdörtgen alan içerisinde inşa edilmiştir. Bilge Kağan anıt alanı kare planlı iki tarafa yüzleri birbirine bakan iki mermerden iki koç heykelinin koruduğu giriş kapısı ile başlamaktadır. Giriş yolu doğuya bakmakta ve ilk olarak Bilge Kağanın kaplumbağa kaide üzerinde yazıtı karşılamaktadır. Buradan daha sonra kenarlarında Bilge Kağan'ın, eşinin ve muhtemelen kazıda

11 Halit Çal, Muhammet Görür, "Anonim IV Sembolik Mezar (JL 230 Açması) 2000 Yılı Kazısı" Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2002, s. 23.

ele geçmeyen devlet adamlarının heykellerinin bulunduğu bir geçişle Bark kısmına geçilmektedir. Barkın batı bölümünde granitten kurban (sunak) taşı bulunmaktadır. Anıt alanının zemininde kullanılan 32x32 cm. ebadında döşeme tuğlalarına giriş yolunda da tesadüf edilmiştir. Kül Tigin Anıtında bulunan su tahliye sisteminin, Bilge Kağan Anıt alanında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. 32 cm. boyunda, 13 cm. çapında silindirik şeklindeki kiremitler¹² birleştirilmesi ile oluşturulan künklerin, anıtın güney-doğusundaki kanala kadar uzanmaktadır. Ancak Kül Tigin Anıt alanında görülen su toplama çukurlarına, burada tesadüf edilmemiştir.¹³

Anıt alanının çevresi, giriş kısmı ve kenarlarda kalınlığı yaklaşık 1.20 m. ve arka tarafa bakan kısım yani batı cephesinde kalınlığı yaklaşık 1.25 m. olan duvarlarla çevrilidir. Duvarların yüksekliğinin ise, 2.30-2.50 m. civarında olduğu tahmin edilmektedir. Duvarların üzeri, farklı boyutlardaki çatı kiremitleri ile kaplanmıştır. Kaplumbağa kaide ve Bengü taşın oturduğu platform, barkın inşa edildiği platforma, 17.25 m. uzaklıktadır. 70 cm. kalınlığında olan bark ise, 15x15 m.'lik kil platform üzerine kurulmuştur. Platform üzerinde kurulu bark, Çin mimarisinde ve yörede görülen tapınaklardaki gibi iki katlı çatıya sahiptir.¹⁴ Platform, iki sıradan oluşan tuğla serisi ile çevrilidir. Barkta bulunan çatı, çeşitli motif ve renklerle süslenmiştir. Ayrıca barkın çatısındaki kiremitler, çeşitli renklerle bezenmiştir.¹⁵

Bilge Kağan Hazinesinin Gün Yüzüne Çıkarılması

2001 yılı kazı dönemi çalışmaların en dikkat çekici unsur Bilge Kağan'a ait olduğu düşünülen hazinelerin çıkarılmasıdır. 2001 yılı kazılarında çalışma grubu Koordinatör Prof. Dr. Saadettin Gömeç başkanlığında Türk ve Moğol bilim insanları tarafından yürütülmüştür.¹⁶

Bilge Kağan Anıt alanında Bark ile Sunak arasında bağlantıyı sağlayan geçişte ve sunağın güney yönünü çevreleyen kısımdaki açmada ilk hazine parçaları bulunmuştur.¹⁷ Sembolik hatıra mezar (Sunak mezar) ile sunak arasındaki kutsal sunak alanı, kuşkusuz en önemli alanıdır.

- 12 Salih Çeçen, Hasan Bahar, L. Gürkan Gökçek, Haldun Eroğlu, Remzi Kuzuoğlu, Yüksel Dede; "Bilge Kağan Mezarı 2003 Yılı Kazıları, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2005, s. 11.
- 13 Salih Çeçen, Hasan Bahar, L. Gürkan Gökçek, Haldun Eroğlu, Remzi Kuzuoğlu, Yüksel Dede; "Bilge Kağan Mezarı 2003 Yılı Kazıları, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2005, s. 12.
- 14 Remzi Kuzuoğlu -L. Gürkan Gökçek, "2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/ 2005, s. 39, 40.
- 15 Remzi Kuzuoğlu -L. Gürkan Gökçek, *a.g.m.* s.39, 40.
- 16 Ekip üyeleri için bkz. 2001 Yılı Kazısı, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2003, s. 1, 2.
- 17 Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2003, s. 61, 62.

Resim 2: Sunak taşı, sembolik mezar ve Hazine sandığı

Sunak alanında kutsiyet gösteren iki önemli yapı bulunmaktadır. Bunlar sunak ve sembolik hatıra mezardır. Bu alanda zemin seviyesine ulaşılmasına rağmen sunak taşı ile hatıra mezar arasında bağlantıyı anlamak amacıyla kazıya devam edilmiştir. Zemin seviyesinin 20 cm. altında, kültür toprağının bittiği bir noktada 102 cm. derinlikte, başlangıçta 3 adet çiçek motifli gümüş kakmalar çıkarılmıştır. Gümüş kakmaları daha sonra yenileri takip etmiştir. Devamında birbiriyle kaynaşmış çok sayıda *in situ* gümüş kakmalar ve madeni aksamlar olduğu anlaşılınca, bu alan korumaya alınmış ve ertesi gün eserlerin bulunduğu toprak, kitle halinde kesilerek, çelik levhalarla oluşan bir çerçeve içine alınmış ve güvenli bir şekilde kamp alanına taşınmıştır.¹⁸Bu alanda özellikle derinlemesine ve lokal olarak kazılmasının nedeni MTA ekibinin elektromanyetik ölçümlerinin anomali (beklenilenden yüksek değerler) vermesi üzerine yapılmıştır.

gazi

Akademik
Bakış
31
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Resim 3: Hazine sandığının keşfi

Resim 4: Gümüş sandığının bütin olarak koruma altına alınması

Resim 5: İn situ Hazine sandığı

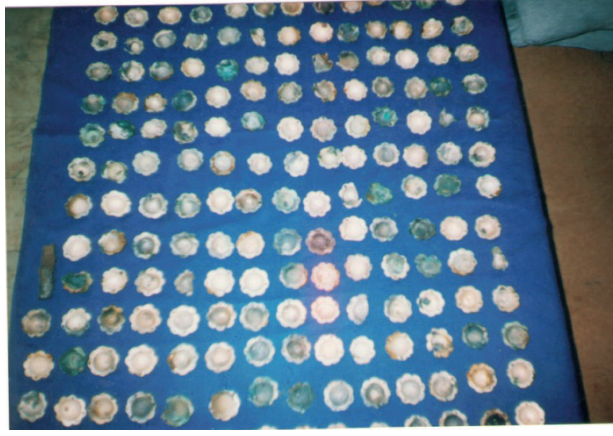
Resim 6: Gümüş sandığının taşınması

Sandık üzerinde yapılan titiz araştırmalarla; ilk etapta 3 adet olarak tespit edilen çiçek formulu gümüş kakmaların esasında sandığı oluşturan süslemeler olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

19 Hasan Bahar; “Tika Projesi; 2001 Yılı Bilge Kağan Külliyesi Kazıları” XIV. Türk Tarih

gazi

Akademik
Bakış
33
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Resim 7: Sandığı oluşturan çiçek formu gümüş kakmalar

Yine bu kakmalarla birlikte ele geçen gümüşten levha, halka ve şeritlerin sandığın diğer parçaları oldukları tahmin edilmektedir. Gümüş sandığın bir hayli tahrip olduğu ve içindeki kıymetli nesnelere de üst üste ve karışık bir durumda olduğu gözlemlenmiştir.

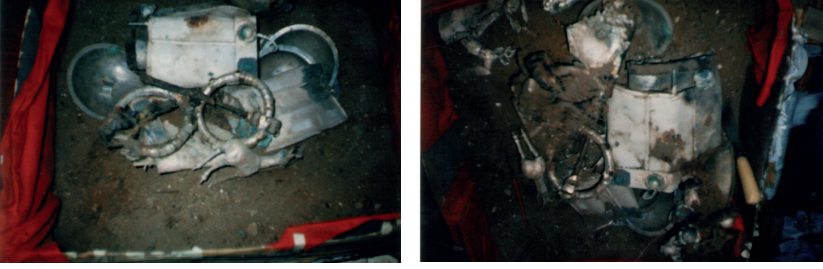

Resim 8: Gümüş süslemeli sandık

Sandık içerisinde ilk aşamada iki adet işlemeli geyik heykelciği ele geçmiştir. Bunlardan (figürün) birinin bir bacağı ve boynuzu dışında tamamı sağlamdır. Diğer ise kırık ve erimiş parçalar halindedir. Bu grupta yer alan tabak, maşrapa, kupa, sürahi gibi çeşitli küçük boyutlu ritüel kaplarının içlerinde organik kalıntılara rastlanmıştır. Bununla birlikte muhtemelen

Kongresi, 09-13 Eylül 2002. Cilt III, Ankara, s. 508.

gümüş parçaların bir ahşap üzerine aplikasyonunu sağlayan tunç çiviler göze çarpmaktadır. Üzeri gümüş bir sargı ile sarılan iki adet halkanın ise gümüş sandığın tutamaçları olduğu tahmin edilmektedir.²⁰

Resim 9 ve 10: Sandığa ait gümüş levha ve halkalar

Fakat sandık içerisinde daha dikkat çeken eserler altın olanlardır. Bunlar arasında en önemli buluntu ise altın taçtır. Bu tacın alınlığında, ağzında kıymetli bir taş taşıyan mitolojik bir kuş tasviri bulunmaktadır. Bu alınlık kazıma ve kabartma tekniği ile yapılmıştır.²¹ Saf altından yapıma bu taç tek parçadan meydana gelmektedir. Üstünde kimilerinin Umay Kuşu dediği, ancak bizim Kut Kuşu (veya Türk Kuşu) diye adlandırdığımız bu motif; kanatları iki yana açılmış ve ağzında değerli bir taş tutan kuştan ibarettir. Üzerinde mükemmel bir işçilik örneği sergilenmiştir. Çağının diğer ülkelerinde ele geçen sanat eserlerinden kat kat üstün niteliktedir.²²

Resim 11: Altın eşyalar

20 Hasan Bahar; "Tika Projesi; 2001 Yılı Bilge Kağan Külliyesi Kazıları" XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002, Cilt III, Ankara, s. 508.

21 Hasan Bahar, a.g.m., s. 508.

22 Saadetin Y. Gömeç, "Bilge Kağan'ın Tacı ve Hazinesi" Tonyukuk Kitabı, Haz. Kürşat Yıldırım, Şenyıldız Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 471.

Bu kazı çalışmalarında Bilge Kağan hazinesi içerisinde nadir olan bir taç gün yüzüne çıkarılmıştır. “2001 yılında Bilge Kağan Anıt alanında kazılardan çıkarılan taç, Bilge Kağan’a verilmiş hediyelerden birisi kabul edilirse, Göktürk hükümdarlarına ait bilinen tek örnektir. Yüksekliği 9.3 cm., genişliği ise 23 cm. olan tacın, yüksek 5 dişi vardır: Alnın ortasına gelen en uzun dişin cephesi 3 boyutlu olarak yapılmıştır. Burada bir kuş, boynundan itibaren öne doğru uzanmış, gagası ile altın bir telin ucuna asılmış değerli bir taş (ametist ?) tutmaktadır. Aslında kazı sırasında bulunan benzer nitelikte bir taş belki aynı telde ikisinin birden taşındığını düşündürebilir ancak taç daha alana sunu olarak bırakılırken bilinçli bir şekilde katlandığından tahribat daha o zaman mı oldu, yoksa ikinci bulunan taç başka bir bütünüün parçası mıydı anlayamamıştır. Kuşun başı, döküm tekniği ile yapılmış ve iki perçin yardımıyla taca sabitlenmiştir.”²³

Resim 12: Bilge Kağan Tacının restorasyon sonrasındaki durumu²⁴

Ayrıca, bu grupta kemer tokaları, elbise kopçaları ve çeşitli ebat ve nitelikte objelerde vardır. Maşrapa, sürahi, tabak, kupa gibi içleri çeşitli organik kalıntı; değerli taşlar ve objelerle dolu küçük ritüel kaplar ve küpe gibi ziyinet eşyaları da bunlar arasındadır.²⁵

23 Anıl Yılmaz, “Bilge Kağan’a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm’e Yaklaşımı” İstanbul Üniversitesi Yayınları, Art-Sanat, 11(Ocak 2019), s. 395.

24 www. http://atalarmirasi.org/ com. sitesinden 20/02/2022 tarihinde indirilmiştir.

25 Hasan Bahar, a.g.m., s. 508.

Resim 13: Altın taç, levha, sürahi, maşrapa, kupa ve diğer altından yapılmış objeler

Resim 14: Hazine sandıktan çıkan kıymetli parçalar ve kazı ekibinden bir grup: Erol Gökkurt, Salih Çeçen, Yüksel Dede, İlhami Durmuş ve L. Gürkan Gökçek

Gaz

Akademik
Bakış

37

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Resim 15: Fotoğraf kulesinin taşınması

Sonuç

734 yılından sonra Göktürk devletinin hızla çökmesi anıt alanını sahipsiz bırakmış ve yağmalanıp yok edilmiştir. Yazıtların keşfinden 109 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çabaları ile bir grup tarihçi ve arkeolog Türk ve Moğol bilim insanları kazı çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar MOTAP projesi kapsamında 2000 yılından başlayarak 2004 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Bilge Kağan anıt alanında yapılan çalışmalar sonucunda sunağa yakın bir alanda zeminin 102 cm. derinliğinde gümüş kakmalarla süslü sandık içinde Bilge Kağan'a ait olduğu düşünülen hazine ortaya çıkarılmıştır. Buluntu koruma altına alınarak güvenli alana taşınmıştır. Sandık içerisinde Türk tarihi açısından son derece kıymetli olan eşsiz parçalar ele geçmiştir. Bu eserlerin Bilge Kağan'a gönderilen hediyeler olduğu tahmin edilmektedir. Hazine sandığının büyük ölçüde zarar görmüş olarak ele geçmesi, bu kıymetli eşyaların aceleyle gömüldüğüne işaret etmektedir. Anıt alan üzerinde pek çok tahribata ve kaçak kazılara rağmen hazinenin 2001 yılına kadar ulaşması büyük bir şanstır.

Bu araştırmada kullanılan fotoğrafları L. Gürkan Gökçek kendi fotoğraf makinesi ile çekmiştir. Fotoğraflar ilk defa bu makale içerisinde kullanılmıştır.

Kaynaklar

BAHAR, Hasan, "Tika Projesi; 2001 Yılı Bilge Kağan Külliyesi Kazıları" XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002. Cilt III, Ankara.

ÇAL, Halit- GÖRÜR, Muhammet "Anonim IV Sembolik Mezar (JL 230 Açması) 2000 Yılı Kazısı" Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2002.

ÇEÇEN, Salih - BAHAR, Hasan - Gökçek, L. Gürkan- EROĞLU, Haldun- KUZUOĞLU, Remzi - DEDE Yüksel, "Bilge Kağan Mezarı 2003 Yılı Kazıları, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi

2003 yılı Çalışmaları, Tika Yayınları, Ankara 2005.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, “Orhundan Geliyorum”, Türk Kültürü, Sayı 198-199, Yıl XVII, Nisan –Mayıs 1979.

GÖMEÇ, Saadettin Y., “Bilge Kağan’ın Tacı ve Hazinesi” Tonyukuk Kitabı, Haz. Kürşat Yıldırım, Şenyıldız Yayıncılık, İstanbul 2020.

GÖMEÇ, Saadettin Y., “Orkun”, Orkun Dergisi, 46. Sayı, Aralık 2001.

GÖMEÇ, Saadettin Y., Kök Türk Tarihi, Türksoy Yayınları, Ankara 1997.

KOCA, Salim, Türk Kültürünün Temelleri II, Ankara 2010.

KUZUOĞLU, Remzi- GÖKÇEK, L. Gürkan, “2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/ 2005.

LİU MAI-TSAI, Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre), Terc. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

MOĞOLİSTAN’DAKİ TÜRK ANITLARI PROJESİ 2001 YILI ÇALIŞMALARI, Tika Yayınları, Ankara 2003.

TAŞAĞIL, Ahmet, Gök Tengri’nin Çocukları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

TEKİN, Talat, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

YILMAZ, Anıl “Bilge Kağan’a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm’e Yaklaşımı” İstanbul Üniversitesi Yayınları, Art-Sanat, 11(Ocak 2019).

İnternet Kaynağı

www. <http://atalarmirasi.org/> com. Sitesinden 20/02/2022 tarihinde indirilmiştir.

Extended Abstract

The Göktürk government declared independence in 682 in the leadership of Kutlug and Tonyukuk after 40 years captivity following the collapse in 634. Because Bilge Kağan and Kül Tigin were at small ages Kapgan Kağan’s ascended the throne after Kutlug Kağan’s death. Later İnel Kağan inherited the throne. Bilge Kağan and Kül Tigin came to power by staging a coup in 716. After Tonyukuk and Kül Tigin died, Bilge Kağan got poisoned and died in 734. The memorial lands were made for Kül Tigin and Bilge Kağan’s memory. Lumir Jisl dug Kül Tigin’s monument square and found noteworthy information. But Bilge Kağan’s monument square has not been dug. Turks made a project about reperation and prevention of Orkun tablets and other Turkish masterpieces in Mongolia in 2000. To that end, twenty five scientists, departed from Turkey in 19th June 2000, arrived at Orkun. Archeological excavations in 2000 as a part of MOTAP Project were pursued by Turkish archeological excavators in Mongolia until 2004. It was searched mainly the surface in July and August 2000. Also, the monument site and the tablet composed of three vulnerable parts, the sculptures depicting Bilge Kağan and his wife, and other sculptures except from the tablets around Kül Tigin’s monument site were put under protection by TİKA. Later in 2001, 2002, 2003 and 2004 the excavations were carried on and the baseline of the construction was unearthed. According to this, the monument was constructed in around 36x72 cm rectangle site. The monument site of Bilge Kağan included an enterance gate with the marble sculptures of two bucks looking at each other’s face in a square land. The entrance is in the east where “Bilge Kağan’s turtle rules” tablet is. Then, that leads to an other entrance bark full of Bilge Kağan’s and wife sculptures. In the west of the Bark, there is an atlar. The most important part of the archeological excavation in 2001 was finding Bilge Kağan’s treasures. These archeological excavations were carried out by Turkish and Mongol scientists in the leadership

Prof. Dr. Saadettin Y. GÖMEÇ, the coordinator. In the connecting link between the bark and altar and in the south of altar there were the first pieces of the treasure. The part between the mausolea and the altar was the most blessed part without doubt. In the altar, there were two worthy sacred constructions. One of them is altar and the other one is the mausolea. In this area, it was kept going excavation to reach the connecting link between altar and the mausolea although they reached the basement. At the start, three silver embossments with flowers patterns were picked out in 20 cm under the basement where d horizon ends in 102 cm. Later, more silver embossments were revealed. When it was thought that there were more silver embossments and hardwares, the site was put under protection and the other day the soil was moved to the campsite by surrounding with steel plates. In the beginning, it is confirmed that there were 1850 other ornaments included in 3 silver embossments with flower patterns thanks to the meticulous research on the chest. It is forecasted that other silver plates, rings and stripes found near embossments belonged to the chest. Nonetheless, it is observed that the silver chest was mostly damaged and the stuff in it was in a mess. Besides, there were gold pieces, one of which was gold crown with a mythological bird made of a jewel and made by digging and emboss techniques. Also, in this group, there were belt buckles, dress buckles and other objects in different sizes and qualities such as organic ruins (mug, jars, plate, cups) and precious stones (ritual pots and pans) jewels like earrings. The photographs used in this article were taken by L. Gürkan GÖKÇEK with his own camera and used for the first time in this article.

Gök

Akademik
Bakış

40

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik, Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943)

The Activities of Turkey for Developing Its Foreign Trade with the Balkan States: Participation in the Exhibitions, Expositions, and Fairs of Thessaloniki, Belgrade, and Plovdiv (1929-1943)

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Öz

Makalenin amacı, II. Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek, ürettiği mal ve ürünleri tanıtmak amacıyla Balkanlar'da düzenlenen sergi, fuar ve panayırlara katılımını ve elde ettiği sonucu irdelemektir. Bu kapsamda Türkiye'nin Selanik, Belgrad ve Filibe'de yapılan sergi, fuar ve panayırlara yaklaşımı, hazırlık süreçleri, işti-rak etmesini sağlayan siyasi ve iktisadi etkenler üzerinde duruldu. Türkiye'nin Balkanlar'daki bu iktisadi organizasyonlara katılımı özellikle Balkan Konferansları ve Balkan Antantı'nın imzalanmasının ardından gerçekleşti. Türkiye bu sergilere katılarak Balkan ülkeleriyle yakın siyasi ilişkileri iktisadi sahaya taşıdı. Böylece Balkan Birliği iktisadi bir zemine de oturtulma-ya çalışıldı.

Çalışmanın temel kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cum-huriyet Arşivi belgeleri ve dönemin süreli yayınları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Selanik, Belgrad, Filibe, Sergi, Panayır, Fuar.

Abstract

The aim of this study is two-fold; a) to examine the attendance of Turkey at the exhibitions, expositions and fairs held in the Balkans in order to develop commercial relations with the Balkan countries and to introduce the goods and products it produced, and b) to discuss the results achieved in this process. In this regard, Turkey's approach to exhibitions, expositions and fairs held in Thessaloniki, Belgrade and Plovdiv, the preparation processes, and the political and economic factors that enabled this attendance were discussed. Turkey's attendance at these economic organizations in the Balkans took place especially after the Balkan Conferences and the signing of the Balkan Pact. By attending these exhibitions, Turkey brought close political relations with the Balkan countries to the economic field. Thus, the Balkan Union was tried to be placed on an economic basis.

Makale Geliş Tarihi: 27.12.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Tica-retini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik, Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 41-63.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, E-mail: fsahin@aku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4858-1639.

Akademik
Bakış

41

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

The main sources of the study were the Republic Archive documents of Presidency State Archives and the periodical publications of the period.

Key Words: *Balkan, Thessaloniki, Belgrade, Ploudiv, Exhibition, Fair, Exposition.*

Giriş

Uluslararası sergi/fuar ve panayırların yaygınlaşması Sanayi İnkılabı sonrasında rastlar. Bu dönemde yeni hammadde ve pazar ihtiyacı üretilen malların tanıtımını zorunlu kıldı. Dolayısıyla bu ihtiyacı karşılamak üzere uluslararası sergiler yaygınlaştı. İngiltere, Fransa ve ABD bu konuda başı çekti. Osmanlı Devleti uluslararası sergilere iştirak ettiği gibi 1863'te İstanbul'da uluslararası bir sergi de düzenledi¹. Sergi ve panayırlara katılım Cumhuriyet döneminde artarak devam etti.

Türkiye, Milli Mücadele sonrasında halkın yaralarını sarmak ve Anadolu'yu bayındır hale getirmek zorundaydı. Bu amaçla kendi kendine yeten bir politika izlemeye koyuldu. Ancak I. Dünya Savaşı ve ardından devam eden Milli Mücadele döneminde savaşlardan kaynaklı olarak stok mallar tükenmiş olduğundan Cumhuriyet döneminde ithalat zorunlu olarak arttı. Bu durum bir süre ihracat ve ithalat dengesini bozdu ve dış ticaret açığı ortaya çıktı. Bilahere Türkiye dışarıdan ithal ettiği malları üreterek dışa bağımlılıktan kurtuldu. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de iktisadî politikaları şekillendirdi. Buhran uluslararası ticareti durgunlaştırdığı için hemen bütün devletler milli paralarının, sanayilerinin ve dış ticaretlerinin himayesi için kendilerini koruyan tedbirleri almak zorunda kaldı. Türkiye de bu dönemde benzer tedbirler alarak mal sınırlamasına gitti. Bunun sonucunda bütün ithalat azaldığından Balkan ülkelerinden gelen malların Türkiye'deki sürümü de azalmış oldu².

Bu arada Türkiye dış ticarete yeni yasal düzenlemelere gitti. Çünkü 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda imzaladığı Ticaret Sözleşmesi'nin birinci ve onsekizinci maddelerine göre³ Türkiye 1929 yılına kadar yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe koyamamıştı⁴. Ancak 1929 yılında, ticaret sözleşmesinde yer alan gümrük tarifesi uygulamasının sona ermesiyle Türkiye'nin

- 1 Aziz Tekdemir, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, Temmuz 2013, s. 1; ayrıca Gürsoy Şahin, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No. 8, Ekim 2017, s. 130-131.
- 2 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0 / Yer Numarası: 255-719-1, ay ve gün yok 1934, s. 1-4.
- 3 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, İkinci Takım, C. II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 73, 80.
- 4 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yay., Ankara 1977, s. 88.

eli rahatladı. Hükümet, 1 Temmuz 1929'da 1499 sayılı "Gümrük Tarifesi Kanunu"nu çıkardı. Buna göre Türkiye gümrük tarifelerini artık kendisi düzenleyecekti⁵. Öte yandan bazı mallara kontenjan getiren kanunlar çıkarıldı ve hükümete geçici anlaşmalar yapabilme yetkisi verildi. Türkiye kliring anlaşmaları ile de dış ticarete ithalat ve ihracatını artırma çabası içerisine girdi⁶.

Çalışma Balkan Konferansları ve Balkan Antantı sonrasında Balkan ülkelerinin siyasî işbirliğini iktisadî sahaya taşımaları kapsamında düzenlenen sergi, fuar ve panayırları ve Türkiye'nin anılan organizasyonlara katılımını irdelemektedir. Bu bağlamda Balkan Konferansları ve Balkan Antantı'nın sadece barış ve ortak güvenlik odaklı bir yapılanma olmadığı, iktisadî sahada da Balkan birliğini sağlamaya yönelik çözümler ürettiği değerlendirildi. Balkanlar'da düzenlenen sergi fuar ve panayırılar da bu iktisadî işbirliğinin önemli göstergelerinden birisi oldu. Araştırmada Türkiye'nin Balkan Konferansları ve Balkan Antantı'nın imzalanmasının ardından bu bölgede sergi/fuar ve panayırılar vasıtasıyla iktisadî varlığını arttırmak amacıyla nasıl bir çaba gösterdiği sorusuna cevap arandı. Bu soruya cevap bulmak için Cumhurbaşkanlığı arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınlarından yararlanıldı.

Makalede ilk olarak Balkan Konferansları ve Balkan Antantı'nın imzalanması sonrasında Balkan ülkelerinin siyasî ilişkileri iktisadî sahaya taşıma çabası ele alındı. Gerek Balkan Konferanslarında ve gerekse Balkan Paketi çerçevesinde oluşturulan Ekonomik Konsey tarafından Balkanlar'daki iktisadî işbirliğini sağlamak için alınan kararlar ortaya konuldu. Bu bağlamda ortak sergi ve panayırılar düzenlenmesine ilişkin esaslara dikkat çekildi. Çalışmanın diğer başlıklarında Balkanlar'da düzenlenen panayırılar ve Türkiye'nin panayırılara katılma siyaseti, panayırılara hazırlık süreci ve elde ettiği kazanımlar değerlendirildi.

Bir Savunma Paktının Ötesinde: Balkan Konferansları ve Balkan Antantı

I. Dünya Savaşı sonrasında barışın sağlanması için ortak güvenlik sistemlerinin oluşturulması gündeme geldi. Balkan ülkeleri arasında da bölgesel düzeyde ortak güvenlik örgütlenmesi sağlamak amacıyla işbirliğini kuvvetlendirecek adımlar atıldı. Bu kapsamda Balkan devletleri arasında belli aralıklarla Balkan Konferansları düzenlendi. İlk konferans 5 Ekim 1930'da Atina'da Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan

5 "Gümrük Tarifesi Kanunu", Kanun No: 1499, *Resmî Gazete*, 1 Temmuz 1929, Sayı: 1230, s. 7753-7761; İlhan Tekeli ve Selim İlkin eserlerinde kanunu 1 Haziran 1929 olarak vermişlerdir. Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. II, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 209.

6 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C III, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 196; ayrıca bkz. Feyza Kurnaz Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939)", *History Studies*, Yıl: 2018, Cilt: 10, Sayı: 8, s. 143-176.

Gaz

Akademik
Bakış
43
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

ve Yugoslavya'nın katılımı ile gerçekleştirildi. Konferansta uyuşmazlıkların barış yoluyla çözümü ve bir saldırı olması halinde karşılıklı yardımlaşmaya ilişkin yaklaşım sergilenerek bir Balkan Paketi oluşturma kararı alındı. Konferansta ayrıca Balkan ulusları arasında ekonomik, sosyal, kültürel sahada da işbirliği öngörüldü⁷. Selanik'te 1931'de toplanan Balkan Konferansı Meclisi, Balkan hükümetlerinin Selanik panayırına geniş bir şekilde iştirak etmesi hakkında bir teklifte bulunmuştu⁸.

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da gerçekleştirildi. Bu konferansta Balkan devletleri arasında yakınlaşmayı sağlamak adına ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğinin derinleştirilmesine karar verildi⁹. Balkan Konferansı'nın Ekim 1931'de İstanbul'da toplanması münasebetiyle Ağustos'ta yapılan ön hazırlıklarda bir Balkan sergisinin açılması planlandı. Balkan sergisinde, Balkan memleketlerinde yetişen mahsuller teşhir edilecekti. Keza Ticaret Odası tarafından Balkan Konferansı Komitesi faaliyete geçirildi. Komite, Ticaret Odası Reisi Nemlizade Mithat Bey'in başkanlığında toplandı. Bu toplantıda Balkan sergisinin açılması için ihtiyaçlar belirlendi ve sergiye diğer ülkelerin de katılımının sağlanması kararlaştırıldı. Bu münasebetle Atina, Sofya, Belgrad, Bükreş ve Tiran ticaret odalarına birer mektup yazıldı. Komite, sergi işleriyle ilgilenmek üzere bir komisyon kurmaya da karar verdi¹⁰. İktisadi ilişkilerin sıklaşması bağlamında Balkan devletlerinin ticaret ve sanayi odalarından temsilcilerin yer aldığı ortak bir Balkan Ticaret ve Sanayi Odası Konseyinin oluşturulması karara bağlandı¹¹.

İkinci Balkan Konferansı sonrasında Kasım 1931'de Atina'da toplanan Balkan İktisadi Konferansı'nda, Balkan memleketleri arasında bir ticaret ve sanayi odası oluşturulması temennisinde bulunulmuş, Atina Ticaret Odası bu konuda bir nizamname hazırlanması için görevlendirilmişti. Bunun yanında konferansta Balkan memleketleri arasında her yıl bir panayır düzenlenmesi lehinde bir karar verildi. Buna göre ilk panayır 1931'de Selanik'te açılacaktı. Bundan başka Türkiye de dahil olmak üzere Balkan ülkelerinin her birinin başlıca şehirlerinden birinde ticaret müzesi açılması da karara bağlanmıştı¹².

Üçüncü Balkan Konferansı 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplandı. Bulgaristan, konferans sırasında yapılan çalışmalardan çekildi. Beş Balkan

7 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran, ed., *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 21. Baskı, İletişim Yay, İstanbul 2016, s. 350-351.

8 "Balkan Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti", *Cumhuriyet*, Yedinci sene, No:2424, 3 Şubat 1931, s. 3.

9 Fırat, a.g.m., s. 350-351.

10 "Balkan Sergisi", *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No:2605, 8 Ağustos 1931, s. 3.

11 "İkinci Celse Aktedildi: Merkezi İstanbul'da Olmak Üzere Bir Balkan Ticaret Odası Teşkil Ediliyor", *Cumhuriyet*, Sekizinci sene, No:2682, 24 Teşrinievvel 1931, s. 1, 4.

12 "Balkanlarda Atina İktisat Konferansı Açıldı", *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No:2509, 4 Mayıs 1931, s. 3.

devleti bu konferansta iktisadî kararlar aldı. Çeşitli alanlarda komisyonlar kuruldu. Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan İşçi Bürosu, Balkan Posta Birliği gibi örgütlenmeler oluşturuldu. Ayrıca İkinci Balkan Konferansı sonrasında hazırlıkları yapılan gümrük birliğine karar verildi¹³.

Balkan Ticaret ve Sanayi Odası Konseyi 1933'ten itibaren yoğun bir şekilde çalışmalarına başladı. Konsey 27 Mayıs 1933'teki toplantısında malî konularını görüştüktan sonra Eylül ayında açılacak olan Selanik panayırına altı Balkan ülkesinin birlikte iştirak etmesini görüştü. Bu meyanda panayırda altı Balkan ülkesine ait ortak bir pavyon tesis edilmesi kararlaştırıldı. Pavyonun tesisi Balkan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yapılacaktı. Bu arada Balkan Ticaret Odası Konseyi, Balkan Gümrük Birliğine gitmek için ciddi adımlar atılması gerektiğine dair müzakereler gerçekleştirdi ve buna yönelik projeler sundu. Proje, konsey tarafından kabul edilirse 1934 yılında Selanik'te toplanacak olan Balkan Konferansı'na sunulacaktı. Projenin temelinde iki esas bulunmaktaydı. Bunlardan ilki gümrük tarifeleri üzerinde indirim uygulamaktı. İkincisi ise Balkanlar haricinde bulunan devletlere karşı bütün Balkan memleketlerinde müşterek ve yeknesak bir ticaret ve iktisadî siyaset takip etmekte. Bu proje çerçevesinde gümrük meseleleri ile meşgul olmak üzere daimi bir komisyon teşkil edilmesi de kararlaştırıldı¹⁴.

Balkan devletlerinin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi için ticaret odaları faaliyetlerini devam ettirdi. Bu örgütlerin aldığı kararlar Balkan Konferanslarında gündeme alındı. Bükreş'te gerçekleşen Üçüncü Balkan Konferansı'nın ardından iktisadî sahadaki işbirliği kuvvetlendi. Bu toplantı hakkında Balkan Birliği Umumi Katibi Ruşen Eşref Bey tarafından Cumhuriyet gazetesine yapılan açıklamada Balkan devletleri arasında siyasî ve ekonomik işbirliğinin artırılması için çaba gösterildiği belirtilmişti¹⁵.

Dördüncü Balkan Konferansı ise 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te toplandı ve bu konferansta Balkan Paktı ele alındı. Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutum sergilemesine rağmen Şubat 1934'te Belgrad'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanları Balkan Paktı'na son şeklini verdi. Nihayet 9 Şubat 1934'te Atina'da Balkan Antantı imzalandı¹⁶. Antantın imzalanmasının ardından iktisadî hayatta ve dış ticarete Balkanlar'a yönelim arttı¹⁷.

Balkan Antantı'nın imzalanmasından hemen sonra örgütsel bir yapı oluşturmak amacıyla 2 Kasım 1934'te Balkan Antantı Birliğinin statüsüne

13 Fırat, a.g.m., s. 350-351.

14 "Balkan Ticaret Odası İlk İçtimamı Dün Akdetti", *Cumhuriyet*, Dokuzuncu Sene, No:3252, 28 Mayıs 1933, s. 1, 5.

15 "Balkan Konferansı", *Cumhuriyet*, Dokuzuncu Sene, No:3181, 15 Mart 1933, s. 6.

16 Fırat, a.g.m., s. 350-351.

17 Eminaalp Malkoç, "1930'lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği'nin Penceresinden Yugoslavya", *Doğu Batı*, No. 91, Aralık 2019, s. 141-168.

gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

dair esasları tespit eden bir antlaşma imzalandı. Buna göre dört ülkenin dışişleri bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi kuruldu. Ayrıca bir Ekonomik Konsey de oluşturuldu¹⁸. Ekonomik Konseyin yaptığı görüşmelerde Balkan ülkelerinin ekonomilerinin kuvvetlendirilmesi ve iktisadî bir birlik oluşturulması yolunda adımlar atıldı. Bu anlamda antant, sadece siyasî amaçlı bir birliktelik olmayıp aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da işbirliğini öngörüyordu.

Balkan Antantı'nın imzalanma sürecinde Balkan ülkeleri arasında karşılıklı ziyaretler yapıldı. Örneğin Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Yugoslavya Kralı Aleksandr arasında gerçekleştirilen görüşmeler sırasında iktisadî müzakereler gerçekleştirildi. Bu görüşmelerde beş yıllık iktisat programı belirlendi. Bu çerçevede üç devletin merkez bankalarının tek bir müessese halinde birleştirilmesi gündeme geldi. Ayrıca her üç ülkeden tayin edilecek beş üyeden oluşan ortak bir iktisat meclisi oluşturulmasına karar verildi¹⁹.

Balkan Antantı imzalandıktan sonra ekonomik ilişkiler arttı. Balkan Antantı Konseyinin toplantılarında ekonomik gelişmeler irdelenerek buna göre politika belirlendi. Örneğin Mayıs 1935'de Bükreş'te Romanya Dışişleri Bakanı Titulesko'nun başkanlığında toplanan Balkan Antantı Konseyi, Balkan Antantı içinde ve başka devletlerle olan ticaret, ulaşım ve turistik münasebetlerin geliştirilmesi ile bankacılık meselelerinin incelenmesi gibi bazı kararlar aldı. Daimi Konsey ticareti kolaylaştıracak önlemlerin alınması, ticarete geniş bir serbestliğin sağlanması, ihracat kurumlarının birlikte çalışabilmeleri için daimi sergi, panayır ve diğer organizasyonlarla karşılıklı ürünlerin daha iyi tanınmasının sağlanmasına karar verdi. Bu şekilde Balkan Antantı'nı imzalayan ülkeler arasında ticari değişim sağlanabilecekti²⁰.

Balkan Antantı devletleri tarafından oluşturulan Balkan İktisadî Konseyi, 15 Nisan 1938 tarihli toplantısında dört devlet arasında ticaretin hissedilir derecede arttığını bildirerek iktisadî sahadaki işbirliğinin memnuniyet verici noktaya geldiğini ifade etti. Konsey, Balkan Antantı ülkelerinin ekonomik kurumlarının daha sıkı çalışması için ihracat kuruluşlarının temsilcilerinin Atina'da bir araya gelmesine karar verdi. Keza konsey, anılan ülkelerin düzenledikleri uluslararası fuarlara bundan sonra mecburi olarak iştiraklerinin iktisadî ilişkilerin genişlemesine fırsat vereceğini de değerlendirdi²¹. Bu çerçevede Türkiye, Belgrad, Bükreş, Selanik ve bilahare Filibe sergi/fuar ve panayırlarına katıldı.

Balkan Antantı, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyasetine karşı yapıl-

18 Fırat, a.g.m., s. 352.

19 "Hazırlıklar", *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No:3378, 1 Teşrinievvel 1333, s. 5

20 "Balkan Antantı Konseyi Dün İşlerini Bitirdi", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı:3948, 14 Mayıs 1935, s. 1, 12.

21 "Balkan İktisat Konseyi Dün Mesaisini Bitirdi", *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı:5000, 16 Nisan 1938, s. 1, 7.

miş bir pakt gibi görünse de esasen daha ziyade Bulgaristan'dan gelecek bir tehdide karşı işbirliğini öngörüyordu²². Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Balkanlar'da düzenlenen panayırılara iştirak etmesinde Almanya iç pazarına nüfuz etme isteği de etkili olmalıdır. Balkanlar'da düzenlenen sergi ve panayırılar bunun için önemli fırsatlar sunabilirdi. Zira Almanya, 1930'lardan itibaren Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar üzerinde ekonomik bir nüfuz oluşturmaya başlamıştı. Bir dizi ikili anlaşma ve kliring yoluyla anılan devletlerle yakın ilişkiler geliştirdi. Almanya pazarı birçok yönden gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için doğal bir çekim merkezi haline geldi²³. Nitekim Türkiye'nin ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde 1935 yılı ihracatında 39.201 bin TL ve 1936 yılı ihracatında 60.42 bin TL ile Almanya ilk sırayı aldı²⁴.

a) Selanik Beynelmîlel Panayırı

Selanik panayırı 1927 yılının Eylül ayından itibaren faaliyete geçen ve 15 gün süreyle düzenlenen bir panayırdı. Panayıra Balkan devletleri başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan da katılım vardı. Panayır pavyon, baraka ve köşklere oluşuyordu. Panayır alanında gazino, lokanta, muhtelif eğlence mekanları da yer alıyordu. Pavyonların kirası 150-200 İngiliz sterlini arasında değişiyordu. Pavyonun dekorasyonu kiralayanlara ait olup, arsa kiralanarak pavyon inşası da yapılabilmekte idi. Panayıra gelen eşya transit usulüne tabi tutularak çok az bir rıhtım ücreti ve satılan kısımdan da düşük bir vergi alınıyordu²⁵.

Türkiye diğer Balkan devletleri gibi Selanik panayırına 1931'de resmî olarak davet edildi. Bu davet Atina Elçisi Mehmet Enis (Akaygen) Bey tarafından Hariciye Vekâletine bildirildi. Mehmet Enis Bey, Yunanistan ile ihracatın bir yıl evvel 10 milyon liraya ulaştığını, ihracatın gündün güne arttığını, Türkiye'nin hayvanat, hububat ve yumurta gibi mahsulleri ihraç ettiğini hatırlattı. Yunanistan ile olan ihracatın genişlemesinin mümkün olduğunu zira Yunanistan'da dericilik ve dokumacılık gibi bazı alanlarda sanayinin gittikçe geliştiğini bu nedenle ham deri, pamuk, yün gibi mahsullerin Yunanistan'a verilebileceğini dile getirdi. İpekli kumaş, mamul deri gibi bazı malların da müşteri bulmasının mümkün olduğunu belirtti. Bu itibarla başlıca ihracat maddelerinin Selanik panayırında teşhirinin olumlu neticeler verebileceği görüşü bildirildi. Söz konusu davet 5 Temmuz 1931'de Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete iletildi. Yazıda 13-27 Eylül tarihleri arasında Selanik'te

22 Fırat, a.g.m., s. 351.

23 Stephen Gross, "Selling Germany in South-Eastern Europe: Economic Uncertainty, Commercial Information and the Leipzig Trade Fair 1920-40", *Contemporary European History*, Vol. 21, No. 1, February 2012, s. 19.

24 "1936 Yılı Dış Ticaretimiz", *İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, Yıl 2, No. 28-29, 16.03.1937, s. 3-6.

25 "Selanik Panayırı", *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No:2508, 3 Mayıs 1931, s. 4.

açılacak olan uluslararası panayıra Türkiye'nin iştirak edip etmeyeceği soruldu. Başvekâlet bu konuda İktisat Vekâletinin görüşünü sordu. İktisat Vekâletinden Başvekâlete yazılan 11 Temmuz 1931 tarihli görüşte, İktisat bütçesine ayrılan tahsisatın azlığı ve Yunanistan'ın Türkiye'nin ihracat mallarından birçoğunu üreten bir ülke olması dolayısıyla panayıra resmî olarak iştirak etmenin fayda sağlamayacağı bildirildi. Ancak ilgilenen ticaret ve sanayi erbabının katılımını temin etmek için ihracat ofisi ile başlıca ticaret ve sanayi odalarının bilgilendirildiği ifade edildi. İktisat Vekâletinin bu mütalaasının ardından mesele 27 Temmuz 1931 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında müzakere edildi ve İktisat Vekâletinin görüşü aynen kabul edildi²⁶.

Esasen hükümetin kararından önce Eylül 1931'de Selanik'te düzenlenecek panayıra Türkiye'nin katılmasının faydalı olacağı Türk basınında tartışılmıştı. Örneğin Cumhuriyet'in 3 Mayıs 1931 tarihli nüshasında Selanik panayırı hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek Türkiye'nin bu panayıra iştirakinin çok faydalı olacağı vurgulandı. Yunan makamları ve kuruluşlarının Türkiye'nin panayıra katılmasına çok önem verdiği, Türkiye'nin yerli ürünlerini Balkanlar'da tanıtabilmek ve talebi artırmak için Selanik panayırının büyük bir fırsat olduğu dile getirildi. Yunanlıların çiftçilik, hayvancılık, bağcılık, şarapçılık, balıkçılık, zeytincilik, inşaat malzemesi, yünlü, ipekli mensucat işlerine önem verdikleri ve bu alanlardan ithalatı indirmeye çalıştıkları da ifade edildi. Bu ürünlerden birçoğunun Türkiye tarafından ihraç edildiği ve bu nedenle Türkiye'nin Selanik panayırında hazır bulunmasının uygun olacağı dile getirildi. Türkiye'nin panayırda ipekli, yünlü mensucat ile döşemelikler, halılar, pamuk, yün, afyon, zeytinyağı, tütün, kuru üzüm, incir, saraç eşyası, yerli şeker numuneleri, pasta ve şeker, taş işleri, itriyat gibi ürünleri teşhir edebileceği belirtildi. Özellikle afyon, tütün ve mensucatın çok önemli olduğu, Avrupa'dan kuruluşların panayıra katıldığı, bu nedenle teşhir alanında Türk mamul ve mahsulatının gösterilmesinin Türk malları için yeni pazar ve piyasaların bulunmasına katkı sağlayacağı vurgulandı. Bu sayede Balkanlar'da da Türk mallarının sürümünün artabileceği dile getirildi²⁷.

Cumhuriyet'in 25 Mayıs 1931 tarihli nüshasında Yunanistan'da gerçekleşen Selanik panayırına son dönemde bütün Balkan hükümetleri ile Avrupa'nın sanayi müesseselerinin iştirak ettiği ve parlak neticeler aldıkları, panayıra Türkiye'nin de iştirak etmesinin yerinde olacağı ifade edildi. Habere göre panayır ve sergiler son dönemde büyük bir kıymet kazandı. Her memleket bu sayede milli, zirai, sanayi mamul ve mahsulatını tanıtmaya ve satış yapma fırsatını elde etmekte idi. Hükümetler aracılığıyla panayırlara katılımın daha uygun olduğu, müesseselerin bireysel olarak katılması halinde malların tanıtımında sıkıntılar yaşandığı ve panayır masraf, reklam ve

26 BCA, 30.18.1.2./22.54.17, Tarih: 27.7.1931.

27 "Selanik Panayırı", *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No:2508, 3 Mayıs 1931, s. 4.

dekorasyonlarını tanzimde güçlük çektikleri ifade edildi²⁸. Türkiye resmî olarak sergiye iştirak etmese de sergiye katılacak kişi ve firmalar için gazetelerde bilgilendirme yapıldı²⁹.

Türkiye'nin ilk yıllarda Selanik panayırına katılmaması Türk-Yunan siyasî ilişkilerinde yaşanan mübadeleden kaynaklı sorunlarla ilgili olmalıdır. İki ülke arasında 1933'te imzalanan Samimi Antlaşma ve ardından 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nın imzalanması siyasî ve ekonomik ilişkileri geliştirdi³⁰. Bu gelişmelerin ardından Türkiye ilk defa resmî olarak 1935'te Selanik panayırına iştirak etti. Yunan Hükümeti 1935 yılında Hariciye Vekâleti aracılığıyla Türkiye'yi Selanik panayırına resmî olarak davet etti. Türkiye, Maliye ve İktisat Vekâletinin görüşleri doğrultusunda panayıra katılma kararı aldı ve masraflar için 4.500 liralık döviz ayırdı. Türk pavyonu komiserliğine 19 Temmuz 1935'te Türkofis müşavirlerinden Süreyya Gözen ile refakatinde Raportör Hakkı Bey tayin edildi³¹. Kararın ardından Süreyya Bey ivedilikle sergi hazırlıklarına başladı. Sergide ulusal ekonominin tam olarak gösterilmesi için Türkiye'yi ve Türk ekonomisini yabancılara tanıtacak geniş bir propaganda neşriyatı hazırlandı. Yunanca ve Fransızca broşürler bastırıldı. Sergi için ulusal sanayi kuruluşlarının numune vermesi, tarım, orman ve maden ürünlerinin gönderilmesi kararlaştırıldı³². Bu kapsamda ham deri, pamuk, yün, kömür, hububat, yumurta ve tuz sergilenmek üzere gönderildi.

Türkiye, Selanik panayırına 1936 yılında da iştirak etti. Bunun için İcra Vekilleri Heyetinin 27 Ağustos 1936 tarihli toplantısında Selanik panayırında Türkiye pavyonunda teşhir edilecek eşyanın nakil masrafları için ödenek ayırıldı. Pavyonun iç dekorasyonu ve panayır müddetince yapılacak zorunlu masraflar için kliring yoluyla ödenmek üzere 2.000 lira ayırıldı. Panayırın Türkiye pavyonu komiserliğine daha evvel Şam pavyonu komiserliğini de yapmış olan İskenderiye Ticaret Ataşesi Baha Ergere Bey tayin edildi. Ayrıca pavyonun dekorasyonu için Türkofis ressamı Hakkı Bey görevlendirildi³³. Sümerbank Yerli Mallar Pazarı Müdürü Ekrem Bey de Selanik'e gidecek görevliler arasındaydı. Selanik panayırını masrafları için bilahare 1.800 liralık bir ilave döviz ödeneği verildi³⁴. Bu hazırlıkların hemen ardından Türkofis Başmüşaviri Halil Mithat Bey, Ankara'dan İstanbul'a hareket ederek 6 Eylül'de başlayacak olan Selanik panayırında Türk pavyonunu oluşturmak için

28 "Selanik Panayırını", *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No: 2530, 25 Mayıs 1931, s. 5.

29 "Selanik Beynelmille Sergisi", *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No: 2641, 13 Eylül 1931, s. 7.

30 Fırat, a.g.m., s. 344-351.

31 BCA, 30.18.01.02/56-58-8, Tarih: 19.07.1935.

32 "Selanik Panayırına Hazırlık", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4029, 3 Ağustos 1935, s. 5; "Selanik Panayırına Resmen İştirak Ediyoruz", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı:4009, 14 Temmuz 1935, s. 5.

33 BCA, 30.18.01.02/68-71-18, Tarih: 27.08.1936; "Güzel Bir Karar Bütün Beynelmille Sergilere İştirak Ediyoruz", *Cumhuriyet*, Onbirinci yıl, Sayı:4233, 25 Şubat 1936, s. 3.

34 BCA, 30.18.01.02/68-79-10, Tarih: 03.10.1936; BCA, 30.18.01.02 /78-72-6, Tarih: 26.08.1936, 01.10.1936.

hazırlıklara başladı. Selanik panayırı için Türkiye'nin iktisadî durumunu ve gelişimini gösteren bir kitap da hazırlandı. İktisat Vekili Celal Bayar, Şam panayırında sergilenen numunelerin doğrudan Selanik'e gönderilmesini uygun gördü³⁵. Celal Bayar'ın bu isteği üzerine Şam panayırında sergilenen ipekli ve yünlü kumaşlar, deri mamulâtı, dokumalar, Hereke fabrikasının kumaş ve halıları, konserve ve itriyat, hububat, meyve, yumurta, peynir, deri, kolonya gibi ürünler Selanik panayırına da taşındı³⁶.

Türkiye, Selanik panayırına ilerleyen yıllarda da teşkilatlı olarak katıldı. İktisat Vekâleti tarafından Başvekâlete yazılan 16 Ağustos 1937 tarihli yazıda Yunan hükümetinden gelen davet üzerine 5 Eylül 1937'de açılacak olan Selanik panayırına katılma kararı alındığı bildirildi. Bir önceki yılda kliring hesabından ödemelerle ilgili yaşanan aksaklıklar da dile getirilerek panayır masrafları için 4.000 lira ödenek istendi. Bu meblağın pavyonun iç ve dış dekorasyonu, aydınlatma tertibatı ve panayırın devamı sürecinde yapılması gerekli olan zaruri masraflar için gerekli olduğu vurgulandı. Zira 1936'da bununla ilgili sıkıntılar yaşanmıştı. Mesela anılan yılda pavyon için görevlendirilen kişilerin seyahat ve ikamet masrafları ödemesinde miktar yeterli olmamıştı. Kliring hesabının arttırılması ise üç ayı bulmuştu. Bu nedenle 1936'da Selanik pavyonuna görevlendirilen memurlar şahsi ihtiyaçlarını bu hesaptan karşılayamadıkları için resmî sıfatları olmasına rağmen çok müşkül durumlara düşmüşlerdi. Bu itibarla seyahat ve ikamet masraflarına karşılık olarak kendilerine bir miktar serbest döviz verilmesinin mecburiyet haline geldiği belirtildi. Bu imkansızlıklara rağmen Türk pavyonu 1936'da birincilik kazanmıştı³⁷.

1937 Selanik panayırı Türk pavyonu komiserliğine Türkofis Sergi ve Panayırlar ve Turizm Seksiyonu Müşaviri Mazlum Ataman, pavyonun dekorasyon işlerine ise Türkofis raportörlerinden Hakkı Arman tayin edildi³⁸. Talep edilen 4.000 liralık ödenek kabul edildi³⁹.

1937 yılında gerçekleştirilen Selanik panayırına İzmir Valisi Fazlı Güleç de katıldı. Güleç, sergideki izlenimlerini bir rapor olarak Vekâlete iletceğini bildirdi⁴⁰. 1937 tarihli Selanik panayırına hükümet emriyle Trakya Umumî Müfettişi General Kazım Dirik de katılmıştı. Kazım Dirik, Türk pavyonunu ziyaret etti ve sergide bulunduğu sırada verilen ziyafetlerden birine iştirak etti. Bu ziyafette Yunanistan Ticaret Nazırı, Makedonya Umum Valisi, Kolordu Komutanı gibi görevliler de hazır bulunmuştu. Davet sırasında Eski

35 "Selanik Sergisi", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4405, 18 Ağustos 1936, s. 4.

36 "Beynelmîlel Şam Sergisinde Türk Mamulâtı" *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4240, 3 Mart 1936, 6.

37 BCA, 30. 18.01.02 /78.73.20, Tarih: 18.8.1937.

38 BCA, 30. 18.01.02 /78.73.20, Tarih: 18.8.1937.

39 BCA, 30.18.01.02 /78.72.6, Tarih: 23.08.1937; BCA, 30. 18.01.02 /78.73.20, Tarih: 18.8.1937.

40 BCA, 30.18.01.02 /78.72.6, Tarih: 25.09.1937.

Makedonya Umum Valisi ve 1937 yılı Beynelmîlel Selanik Fuarı Komitesi Umum Reisi bir konuşma yaptı. Kazım Dirik bu nutkun aslını Selanik Başkonsolosluğu aracılığıyla fuar komitesinden aldırdı ve 29 Ocak 1938 tarihli üst yazıyla Türk hükümetine sundu. Selanik Fuarı Umum Reisinin söylediği nutuk Türkiye ile ilgili iş birliğinin önemini dile getiriyordu. Konuşmada şu ifadelere yer verildi;

“...Bugün Yunanlıların Türklerle birleşmekten başka bir gayeleri yoktur. Her iki milletin tarihteki acıklı veya zaferli günleri göz önüne getirilirse onların önüne yalnız bir tek ahlaki mevzu sürülebilir. Vakar ve liyakatle, memleketlerini kuvvetli memleketler sırasında tutabilmek için aynı arzu ve aynı kalple müşterek çalışmak. İşte böylece Türkiye ile Yunanistan'ın birleşmesi; normal, bahtiyar ve refahlı bir *hayatın birinci şartıdır*”⁴¹. Selanik fuarında Kazım Dirik de bir konuşma yaptı⁴².

Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu seyri ticari alana da yansdı. Türkiye 11 Eylül-2 Ekim 1938 tarihlerinde gerçekleştirilen Selanik beynelmîlel panayırına da katıldı. İcra Vekilleri Heyeti tarafından alınan karar ile Selanik beynelmîlel panayırı Türkiye pavyonu komiserliğine Türkofis Sergi ve Panayır Seksiyonu Müşaviri Mazlum Ataman, pavyonun dekorasyon işlerine seksiyon raportörü Hakkı Arman memur edildi⁴³. İcra Vekilleri Heyetinin 6 Eylül 1938 tarihli kararında ise görevlilere ayrılacak ödenek tespit edildi. Selanik için görevlendirilen memurlar 10-19 Eylül 1938'de Belgrad'da yapılacak olan uluslararası panayıra da iştirak edeceklerdi⁴⁴. Selanik panayırında Türkiye, Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya, Almanya, İtalya ve Polonya birer pavyonla temsil edildi⁴⁵.

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin uluslararası sergilere iştiraki siyasî ilişkiler çerçevesinde şekillendi. Yunan hükümetinin 1940 Selanik panayırını için Türkiye'yi davet etmesi üzerine Hariciye Vekâleti, 15 Şubat 1940 tarihinde Başvekâletten görüş talep etti. Hükümet, Selanik panayırına ve Yunanlıların da karşılıklı olarak İzmir fuarına iştirakinin senelerden beri devam ettiğini, karşılıklı katılımın harice karşı iki devlet arasındaki dostluğun ve iktisadî yakınlığın bir tezahürü olarak gösterildiğini ancak 1940 yılı bütçesinde Selanik panayırına katılım hususunda bir karar bulunmadığını bu nedenle panayıra katılmanın mali kararlar açısından mümkün olmadığını bildirdi⁴⁶.

41 BCA, 30.18.01.02/ 78.72.6, s. 1-2, Tarih: 27.01.1938.

42 “General Kâzım Dirik Selanik Fuarında”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4802, 25 Eylül 1937, s. 3

43 BCA, 30.18.01.02 /84.72.13, Tarih: 02.08.1938; “Selanik Sergisi”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı 5058, 13 Haziran 1938, s. 3.

44 BCA, 30.18.01.02/84.72.13, Tarih: 06.09.1938; BCA, 30.18.01.02/84.79.11, Tarih: 06.09.1938.

45 “Selanik Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı:5149, 12 Eylül 1938, s. 3.

46 BCA, 30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 19 Nisan 1940.

Bunun üzerine Hariciye Vekâleti tarafından gönderilen 7 Mart 1940 tarihli tezkerede Selanik panayırına Türkiye'nin iştirak edemeyeceği tarzında cevap verilmesinin sıkıntılar yaratacağına dikkat çekildi. Yunan hükümetinin de misilleme olarak İzmir fuarına katılmama ihtimalinin olduğu ve bu durumda iki devlet arasındaki münasebetin mevcut uluslararası şartlar açısından arzu edilmeyecek bir netice oluşturacağına altı çizildi. Bu anlamda Hariciye Vekâleti, Selanik panayırına Türkiye'nin katılımı meselesinin yeniden değerlendirilmesini ve kararın bildirilmesini talep etti⁴⁷. Bilahare 19 Nisan 1940'ta Hariciye Vekâletine gönderilen yazıda Ticaret Vekâletinin yabancı ülkelerdeki panayırlara katılım için 1940 yılı bütçesine konulan tahsisatı kaldırması nedeniyle 1940 Selanik beynelmilel panayırına resmen iştirak hususunda kesin karar vermenin şimdilik mümkün olmadığı belirtildi.

Hariciye Vekâleti Türkiye'nin panayıra katılması konusunda ısrarcıydı. Vekâletin bildirdiğine göre; Yunan hükümetinin müracaatına Ticaret Vekâletinin verdiği cevap üzerinden karşılık vermek uygun değildi. Ayrıca Balkan Antantı Konseyinin bu konuda kabul ettiği kararlara da aykırı olacaktı. Bu nedenle Yunan Hükümetine tebligat gönderilmeden evvel Başvekâlete ne yönlü bir cevap verileceği tekraren soruldu⁴⁸.

Yazışmalar devam ederken Yunan Hükümeti, Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği, Atina Ticari Ataşeliği ve Hariciye Vekâleti kanalıyla fuar komitesinin kararlarını bildirdi. Katılım kararının 15 Nisan 1940 tarihine kadar fuar komitesine bildirilmesi istenmişti. Ticaret Vekâleti meseleyi tekrar inceleyerek toplam 20-21 bin liraya ihtiyaç duyulduğunu tespit etti⁴⁹. Netice itibarıyla II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarına rağmen Türkiye 1940 yılında gerçekleştirilen Selanik panayırına Almanya, Bulgaristan ve Yugoslavya ile birlikte iştirak etti⁵⁰. Bu iştirakte Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan ve 20 Mart 1940 tarihinden itibaren geçerli olan Ticaret ve Tediye Antlaşmasının etkisi de büyüktü. Bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan'a ihraç ettiği mallar arasında pirine (zeytin posası), hububat, pirinç ilk sırayı aldı⁵¹.

b) Belgrad Beynelmielel Fuarı

Belgrad Beynelmielel Fuarı 11 Eylül 1937'de Sava Nehri kenarında kurulmuş ve "Balkan panayırı" özelliğini taşıyan bir fuardır. İlk olarak fuar alanına ziyaretçilerin rahatlıkla ulaşması için otoyol ve tramvay hattı döşendi⁵². Birin-

47 BCA, 30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 16 Nisan 1940.

48 BCA, 30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 19 Nisan 1940.

49 BCA, 30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 16 Nisan 1940.

50 Erol Evcin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Turizm ve Propaganda", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI/33, Güz 2016, s. 426.

51 "Ticaret Antlaşmaları", *TC Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi Reisliği Enformasyon Bülteni*, Yıl: III, Sayı: 144, 18 Mart 1940, s. 2.

52 Biljana Arandelovic-Milena Vukmirovic, *Belgrade The 21st Century Metropolis of Southeast Europe*, Springer Nature, Switzerland 2020, s. 99.

ci Belgrad Fuarı, Belgrad Ticaret Odası Reisi Stayonevitch'in konuşmasıyla açıldı⁵³. Türkiye, ilk yıl fuara resmî olarak katılmadı.

Türkiye'nin Belgrad fuarına resmen iştiraki 1938'e denk gelmektedir. Yetkililer ilk olarak Türk tüccarların fuara katılmasını teşvik edici ilanlar verdi. Örneğin Cumhuriyet'in 9 Mart 1938 tarihli nüshasında Belgrad fuarının her gün binlerce yerli ve yabancı tarafından ziyaret edildiği, özellikle komşu Balkan ülkelerinden gelenlerin yoğunlukta olduğu bilgisine yer verilerek tüccarların fuara itibar göstermesi istendi⁵⁴. 11 Eylül 1938'de açılan fuarda bir Türk pavyonu oluşturuldu. Pavyon Türk sefiri Ali Haydar Bey'in konuşmasıyla açıldı⁵⁵. Cumhuriyet gazetesinin Belgrad muhabirinin izlenimlerine göre fuar Sava Nehri'nin kenarında ve büyük köprüünün hemen yanındaki meydana yer almakta idi. Fuarın yolları muntazam ve geniş olup kum döşeliydi. Yolun her iki tarafında fuara resmen iştirak eden on devletin şık pavyonları bulunuyordu. Bütün yollar bu on devletin bayraklarıyla donatılmıştı. Sergiye Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Macaristan, Romanya, Hollanda, Bulgaristan, Yugoslavya ve Çekoslovakya katılmıştı. Fuar kapısının girişine göre solda kalan yolda Türk pavyonu, Türk mahsulü ve emeğiyle üretilmiş ürünlerle dikkat çekmekteydi.

Pavyona ilk girildiğinde ziyaretçileri Mustafa Kemal Atatürk'ün büstü karşılıyordu. Bu büst pavyonu gezen ziyaretçiler üzerinde büyük bir hürmet ve takdir yarattı. Mustafa Kemal Atatürk'ü görmemiş olan Yugoslav halkı bu büstü merakla inceledi. Pavyon çepeçevre bir koridorla ortada kalan bir adacıktan ibaret olup zarif şekilde döşenmişti. Pavyonun duvarları tamamen kırmızı bir bezle örtülmüş ve ufak şık vitrinlere ayrılmıştı. Bu küçük vitrinlerde sırası ile mahsuller ve başlıca ihracat maddeleri yer aldı. Ürünlerin teşhirindeki düzen ve dekorasyonun sadeliği bütün ziyaretçilerin samimi takdirini kazandı. Pavyonda başlıca ihracat maddeleri olarak pamuk, fındık, üzüm, incir, şeker, kuru yemiş, hububat, zeytin, zeytinyağı ve kömür yer aldı. Türkiye'nin sanayisinin gelişmişliğini göstermek için yünlü, pamuklu ve ipekli kumaşlar, kauçuk, cam, kağıt, emaye, deri, alüminyum, tütün ve sigaralar muntazam bir dekorla ziyaretçilere sunuldu. Pavyonun en önemli kısımlarından birisi ise Türkiye'nin Cumhuriyet rejimini benimsemesiyle birlikte iktisadî, sanayi, kültürel ve diğer sahalarda gerçekleştirilen ilerlemeyi karşılaştırmalı olarak ortaya koyan tablo, grafik ve Türkiye'nin tarihi ve turistik değerlerini gösteren fotoğraflar oldu. Ziyaretçiler Türkiye'nin yeni yüzüne hayranlıklarını bildirdi⁵⁶.

53 "Belgrad Fuarı Açıldı", *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4790, 13 Eylül 1937, s. 5.

54 "Kısa Haberler", *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4962, 9 Mart 1938, s. 3; "Belgrad Fuarı Açılıyor", *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5146, 9 Eylül 1938, s. 1; "Kısa Haberler", *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4962, 9 Mart 1938, s. 3; "Milli Atlet Takımımız Düñ Belgrad'a Hareket Etti", *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5144, 7 Eylül 1938, s. 6.

55 "Belgrad Fuarı Açıldı", *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5148, 11 Eylül 1938, s.3.

56 "Belgrad Fuarında Türk Pavyonu", *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5153, 16 Eylül 1938,

Türkiye, 1939’da yapılan Belgrad fuarına da resmî olarak katıldı. Fuar-daki pavyonların idaresine Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi Sergi ve Panayır-lar Servisi Müşaviri Mazlum Ataman tayin edildi. İstanbul Mıntika Ticaret Müdürlüğünde Müşavir Necmettin Mete ve Recai Başan da görevliler arasın-daydı. Pavyondaki dekorasyon işlerinden sorumlu kişi ise Sergi ve Panayır-lar Servisi Raportörlerinden Hakkı Arman idi⁵⁷. Fuara iştirak edecek görevliler tespit edildikten sonra eşya ve numunelerin gönderilmesi için hızla hazırlık-lara başlandı. Ürünler görevli komiserlerin gözetiminde muntazam kutulara konularak Belgrad’a gönderildi. Belgrad fuarı dışında Viyana ve Selanik fu-arlarına da hazırlanıldığı için her fuar için muhtelif cinslerde eşya bulun-duran 35 ile 50 arasında sandık hazırlandı. Gönderilen mallar Türkiye’nin ihraç ettiği mal ve eşyaları içermekteydi. Ayrıca Türkiye’nin kültür, inkılâp ve turistik faaliyetlerini, tarihi eserlerini temsil eden eser ve maketler de ha-zırlanarak fuara gönderildi. Pavyonu gezen ziyaretçilere Türkiye’deki inkılap hamlelerini, kadınlığın gelişimini ve tarihi eserleri gösteren broşürler de da-ğıtılacaktı⁵⁸. Belgrad fuarı 1939 yılında da hükümet yetkilileri, kordiplomatik ve iktisadî çevrelere mensup kişilerin katıldığı törenle açıldı⁵⁹.

Türkiye 1940 yılında da Viyana, Belgrad ve Selanik beynelmilel fuar ve panayır-larına katılma kararı aldı. Bu amaçla 20 Ağustos 1940’ta Belgrad fua-rı pavyon komiserliğine Dış Ticaret Dairesi İhracat Şubesi Raportörlerinden Turhan Hısım ve yardımcılığına aynı dairenin İstatistik Şubesi Raportörle-rinden Nihat Saner atandı. Pavyonun dekorasyon işleri için Dış Ticaret Dai-resi Raportörü olan Hakkı Arman tayin edildi. Ticaret Vekâleti, panayır-ların açılma tarihleri yaklaştığından Türkiye’ye ait pavyonların tadil ve dekoras-yon inşası için memurların ivedilikle hareket etmelerini talep etti⁶⁰.

c) Filibe (Plovdiv) Beynelmillel Fuarı

Filibe sergisinin geçmişi çok eski tarihlere dayanmaktadır. 3 Ağustos 1887’de Stefan Nikolof Stanbulof hükümetinin kurulmasıyla beraber Bulgaristan’ın sahip olduğu tarım, sanayi ve yerli mallarının memleket genelinde yaygın-laşmasını sağlamak amacıyla I. E. Geşof’un fikri ve M. Görgiyef’in teşvikleri ile Ağustos 1892’de Filibe’de “Ziraat ve Sanayi Sergisi” düzenlenmesi ka-rarlaştırıldı. Bu girişimle beraber Filibe sergisi zamanla uluslararası mahiyet kazandı⁶¹.

Bulgaristan yetiştirdiği ürünleri ve sanayisini dünyaya tanıtmak için 1930’lu yıllarda uluslararası bir sergi olarak Filibe sergisini düzenledi⁶². Fi-

s. 4.

57 BCA, 30.18.01.02/88.81.18, Tarih: 08.08.1939, 01.08.1939.

58 “İştirak Edeceğimiz Sergiler”, *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5489, 23 Ağustos 1939, s. 3.

59 “Belgrad Panayırını Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5543, 16 Birinciteşrin 1939, s. 6.

60 BCA, 30.18.01.02/90.29.17 / 92.82.8, Tarih: 20 Ağustos 1940.

61 Mahir Aydın, “Filibe Sergisi”, *Bellekten*, Yıl:1994, Cilt: 58, Sayı: 223, Aralık 1994, s. 659.

62 “Bulgaristan’da Ziraat ve Sanayiinin İnkişafı”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4274, 9

libe Beynelmillel Numuneler Fuarı/Panayırı olarak da adlandırılan bu sergi 1933'ten itibaren her yıl ilkbahar aylarında faaliyete geçti⁶³. Serginin düzenlenmeye başladığı yıllar Balkan Konferanslarının son dönemine denk gelmekte idi. 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te toplanan Dördüncü Balkan Konferansı'nda, Balkan devletleri yola Bulgaristan olmadan devam etme kararı aldılar. Çünkü Bulgaristan 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te düzenlenen Üçüncü Balkan Konferansı sırasında kendi isteğiyle konferanstan çekildi⁶⁴. Dolayısıyla Filibe sergisinin ilk yıllarında Türkiye sergiye resmî olarak iştirak etmedi. Ancak ilerleyen yıllarda Bulgaristan ile Türkiye arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik temaslar artınca Filibe sergisi tekrar gündeme gelmeye başladı. Bulgar hükümeti sergiye Türk Ticaret Odaları ile sanayi erbabını özel olarak davet etti. Öte yandan İstanbul'daki Bulgar Konsolosluğu, Filibe sergisini ziyaret etmek isteyen Türklere ücretsiz olarak vize vereceğini ve demiryolları ulaşımında önemli indirimler yapacağını duyurdu⁶⁵.

Bulgaristan'ın çabaları Türk matbuatında takdir gördü. Cumhuriyet gazetesinde Bulgaristan'ın bu gelişiminden Türkiye'nin örnek alması gerektiği vurgulandı. Bulgaristan ile ticari ilişkileri geliştirmenin Türkiye'nin faydasına olacağı dile getirildi⁶⁶. Keza daha evvel Selim Sırrı Tarcan, Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda Bulgarların, Brüksel panayırındaki teşhirinden övgüyle bahsederek küçük pavyonlarında bütün mahsullerini dünyaya tanıtmak için adeta savaştıklarını ifade etmişti⁶⁷. Filibe sergisi 1937, 1938 ve 1940 yıllarında da düzenlendi⁶⁸.

Türkiye'nin Filibe sergisine resmen iştiraki ilk defa 1942 yılında gerçekleşti. Türk ve Bulgar iktisadî işbirliğini sağlama çalışmaları kapsamında iki ülke arasında sarf edilen çabalar doğrultusunda Türkiye'nin Filibe sergisine ve Bulgaristan'ın da İzmir fuarına iştirak etmeleri kararlaştırıldı. Türkiye ve Bulgaristan, Ankara ve Sofya'daki temsilcileri vasıtasıyla bundan sonra kendi endüstrilerini sergilerde temsil edeceğini bildirdi⁶⁹. Bu meyanda 6 Nisan 1942'de açılan Filibe Beynelmillel Numune Sergisine, Almanya, İsviçre,

-
- Nisan 1936, s. 5.
- 63 "Türk Bulgar Ticaret Müzakereleri Yakında Başlıyor", *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No:3922, 18 Nisan 1935, s. 2.
- 64 Fırat, a.g.m., s. 351.
- 65 "Türk Bulgar Ticaret Müzakereleri Yakında Başlıyor", *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No:3922, 18 Nisan 1935, s. 2.
- 66 "Bulgaristan'da Ziraat ve Sanayiinin İnkişafı", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4274, 9 Nisan 1936, s. 5; "Filibe Panayırına Gidecekler", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı:4245, 11 Mart 1936, s. 6.
- 67 Selim Sırrı Tarcan, "Yolculuk Notları, Burası Sergi Değil Bir Nevi Boy Ölçme Meydanı", *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4033, 7 Ağustos 1935, s. 5.
- 68 "Filibe Sergisi Açıldı", *Cumhuriyet*, Onüçüncü Yıl, Sayı: 4659, 4 Mayıs 1937, s. 8; "Filibe Numune Sergisi", *Cumhuriyet*, Onüçüncü Yıl, Sayı: 4652, 27 Nisan 1937, s. 4; "Filibe'de Bir Fuar Açıldı", *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 5010, 26 Nisan 1938, s. 7; "Bulgaristan'ın Siyaseti", *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5735, 30 Nisan 1940, s. 3; "Bulgaristan Ticaret Anlaşması", *Cumhuriyet*, 17. Yıl, Sayı:5832, 5 Ağustos 1940, s. 2.
- 69 "Türk-Bulgar İktisadi İşbirliği", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6231, 21 Birincikanun 1941, s. 1.

İtalya, Romanya, Macaristan gibi ülkelerin yanında Türkiye de resmen katıldı⁷⁰. Filibe sergisi Türkiye pavyonuna Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi Reisliği Raportörlerinden Nizamettin Abanozoğlu, Hakkı Arman ve İbrahim Çavuşoğlu memur edildi⁷¹.

Türkiye, Filibe sergisinde yer alan tarım makinalarının incelenmesine özel bir önem verdi. Bu anlamda 24 Nisan 1942 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında Filibe sergisini ziyaret ve bu sergide İktisat Vekâletini ve Sümerbank'ı ilgilendiren kendir soyma, ev ve köy dokumacılığı makine ve malzemelerini tetkik etmek üzere İktisat Vekâleti Sanayi Müfettişlerinden Suat Varoşoğlu ile Sümerbank Yüksek Mühendisi İbrahim Akçura'nın Bulgaristan'a gönderilmesi kararlaştırıldı⁷².

Türkiye, Filibe sergisine büyük bir titizlikle hazırlandı. Yetiştirilen mahsullerden numuneler toplandı. İnhisarlar İdaresi ise sergi için zengin bir içki ve sigara koleksiyonu gönderdi⁷³. Türk halıları ile Beyoğlu Kız Sanat Mektebi talebelerinin yapmış olduğu el işleri de sergide yer alan ürünler arasındaydı. Türkiye'nin Filibe sergisine katılması Bulgarlar tarafından ilgiyle karşılandı. Sergi münasebetiyle verilen çay ziyafetinde Bulgar yetkililerin yaptıkları konuşmalarda Türk hükümetinin müstakil bir pavyonla sergiye iştirak etmesinden derin bir memnuniyet duyduklarını bildirdiler. Ayrıca konuşmalarda Türk-Bulgar dostluğunun tarihi bağlarının bulunduğu vurgulandı⁷⁴.

Türkiye'nin 1942'de Filibe sergisine katılması iki ülke arasındaki ilişkilerin sürdüğünü ve herhangi bir anlaşmazlık olmadığını göstermesi bakımından da önemli idi. Zira bu dönemde Türkiye-Bulgaristan arasında anlaşmazlık olduğuna dair söylentiler vardı. Eski nazırlardan ve dönemin mebuslarından Todorko Juakrof'un Slovo gazetesinde çıkan yazısında bu noktaya açıklık getirildi. Söz konusu yazıda bazı çevrelerin iki ülke arasında derin anlaşmazlıklar olduğunu iddia ederek Türkiye ile Bulgaristan arasındaki iyi münasebetleri boğmaya çalıştıkları dile getirilmişti. Bu çevrelerin iddiasına göre Türkiye savaşta tarafsız kalmış, Bulgaristan ise üçlü pakta girmişti. Bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri bozduğu söylentileri yayılıyordu. Yazıda her iki ülkenin de menfaatlerine göre hareket ettiği bu durumun ülkeler arasında sorun yaratmadığı ifade edildi. Todorko Juakrof, Türklerle bir anlaşmazlık olmadığını, Türklerin iyi komşu ve eski dost olduklarını dile getirdi. Türkiye ve Bulgaristan'ın entrikalara kapılmadan akıllıca

70 "Filibe Panayırı Bugün Açılıyor", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6334, 6 Nisan 1942, s. 3; "Filibe Fuarı Açıldı", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6335, 7 Nisan 1942, s. 3.

71 BCA, 30.18.01.02/97.116.19, Tarih: 11.02.1942.

72 BCA, 98-33-13/238-577, Tarih: 24 Nisan 1942.

73 "Filibe Sergisi İçin Hazırlık", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6274, 5 Şubat 1942, s. 2.

74 "Filibe Fuarına İştirakimiz Bulgarları Sevindirdi", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı:6298, 1 Mart 1942, s. 3.

hareket ettiklerine vurgu yapıldı. Bunun için Türkiye, Filibe sergisine iştirak edince bu durum sevinçle karşılandı. Türkiye ise Ankara'da bulunan Bulgar ticaret heyetini samimi bir şekilde kabul etti. Bu durum Bulgaristan'ı memnun etti. Bulgaristan ve Türkiye'yi birleştiren yolun bir ve dolambaçsız olduğu vurgulandı⁷⁵.

Türkiye'nin Filibe sergisinde açmış olduğu pavyon ilgiyle karşılandı. Anadolu Ajansının özel muhabiri tarafından bildirilen haberde devam eden Filibe sergisindeki Türk pavyonuna karşı ilginin günden güne arttığı ifade edildi. On binlerce kişinin Türk pavyonunu gezdiği ve Türk halıları ile Beyoğlu Kız Sanat Mektebi talebelerinin yapmış oldukları el işlemlerinin çok büyük ilgi gördüğü bildirildi. Türk inkılabını gösteren fotomontaj panolar da beğeni topladı. Bulgaristan gazeteleri Türk pavyonundan ayrıntısıyla bahsetti⁷⁶.

Türkiye, Filibe sergisine 1943 yılında da iştirak etti. Bunun için Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi Reisi Muavini Fikri Diker ile Dış Ticaret Dairesi Sergiler Panayırlar Şubesi Raportörü Hakkı Arman⁷⁷ ve Sümerbank Umum Müdürlüğü memurlarından Hikmet Güney görevlendirildi⁷⁸. Türkiye'nin sergiye katılmasının ardından Bulgaristan da İzmir fuarına resmen iştirak etti. Bulgaristan'ı İzmir fuarında Bulgar Dış Ticaret Müdürü Sergey Kalenolyof, Propaganda Şefi Dr. Nikola Raşef ve Filibe sergisi müdür vekili ve Filibe Belediye Başkanı Koska Kostof temsil etti⁷⁹.

Sonuç

Türk arşiv kaynakları ve süreli yayınlarından elde edilen veriler Türkiye'nin Balkan devletlerinin düzenlediği sergilere katılımının Balkan Konferansları ve Balkan Antantı'nın imzalanması ile doğrudan ilişkili olduğunu gösterir. Balkan ülkeleri arasında Balkan Birliği çerçevesinde yapılan ve 1930-1933 yılları arasında sürdürülen Balkan Konferansları iktisadî alanda işbirliğini teşvik etti. Keza 1934'te Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalan Balkan Antantı da siyasî ilişkileri iktisadî sahaya taşıdı. Balkan Antantı'na imza koyan ülkeler örgütsel bir mekanizma kurma çabası çerçevesinde Ekonomik Konsey oluşturular. Konseyin çabalarıyla Balkan ülkelerinin ekonomilerinin güçlendirilmesi ve iktisadî bir birlik oluşturulmasına yönelik adımlar atıldı. Bu çerçevede ortak bir Balkan Ticaret ve Sanayi Odası Konseyi kuruldu ve Balkanlar'da düzenlenen sergi/ fuar ve panayırlara kar-

75 "Bulgarlar Tekzib Ediyorlar: "Türkler İyi Komşu ve Eski Dostturlar", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı:6327, 30 Mart 1942, s. 1,3.

76 "Filibe Fuarında Pavyonumuzu Hergün On Binlerce Kişi Ziyaret Ediyor", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6339, 11 Nisan 1942, s. 1; "Filibe Fuarı", *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6325, 28 Mart 1942, s. 2.

77 BCA, 30.18.01.02/101.16.19, Tarih: 16 Mart 1943.

78 BCA, 30.18.01.02/101.28.14, Tarih: 26 Nisan 1943.

79 "Bulgar Heyeti Geliyor", *Cumhuriyet*, 20. Yıl, Sayı: 6827, 17 Ağustos 1943, s. 3.

gazi

Akademik
Bakış

57

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

şıklı olarak iştirak edilmesi kararlaştırıldı. Bu çerçevede Türkiye, Belgrad, Selanik ve bilahare Filibe sergi/fuar ve panayırlarına aktif olarak katıldı. Türkiye'nin anılan sergilere iştirak etmesinin sebeplerinden birisi de muhtemelen Almanya iç pazarına ulaşmaktı. Çünkü II. Dünya Savaşı arifesinde Almanya, hem Güney Avrupa hem de Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın ihracat ve ithalatına egemen durumdaydı.

Türkiye bir Balkan panayırı özelliği taşıyan Selanik beynelmilel panayırına ilk defa 1935'te katıldı. Bu iştirakte Balkan Antantı'nın etkisi büyüktü. Zira Selanik panayırının 1927'den beri düzenlendiği düşünülürse Türkiye'nin daha evvel bu panayıra dahil olmamasında Yunanistan ile yaşamış olduğu mübadele sorunları ve patrikhane meselesi etkili olmalıdır. Türkiye 1930'ların başında Selanik'te düzenlenen panayıra katılmayı iktisadî açıdan uygun görmediğini diplomatik bir dille ifade etse de panayıra katılmayı reddediş temelinde siyasî ilişkilerde yaşanan krizlere bağlıydı. Bu krizlerin 1930'dan itibaren çözüme kavuşmaya başlaması ve nihayet 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nın imzalanması Türkiye'nin Selanik panayırına iştirakini anlamlı hale getirdi.

Türkiye, Balkan Birliği çerçevesinde Belgrad fuarına resmî olarak ilk defa 1938 yılında katıldı. Burada başlıca ihracat maddelerini tanıtmakla birlikte Türkiye'nin Cumhuriyet rejimini benimsemesiyle birlikte iktisadî, sanayi, kültürel ve diğer sahalardaki ilerlemesini gösteren levhalara da yer verildi. Böylece Türkiye'nin yeni imajı uluslararası alanda tanıtıldı.

Türkiye'nin Filibe sergisine iştiraki II. Dünya Savaşı sürerken gerçekleşti. Her iki ülke de ilişkilerin sürdüğünü göstermek istiyordu. Zira bu dönemde Türkiye-Bulgaristan arasında anlaşmazlık olduğuna dair söylentiler vardı. Türk ve Bulgar iktisadî işbirliğini sağlama çalışmaları kapsamında iki ülke arasında sarf edilen çabalar doğrultusunda Türkiye 1942'de Filibe sergisine iştirak etti. Bulgaristan da karşılıklılık esasî çerçevesinde İzmir fuarına katıldı.

Anlaşılabacağı üzere Türkiye'nin Balkan devletleri tarafından düzenlenen panayırılara katılımı daha ziyade Balkan Antantı çerçevesinde şekillendi. Türkiye bu sergilere katılarak hem Balkan ülkeleriyle siyasî ve iktisadî ilişkilerini sıkılaştırdı hem de modern propaganda usullerini kullanarak ihracat mallarını Balkanlar'da tanıtmaya imkanı buldu.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) (Fon Kodu/Yer Numarası);

30.18.01.02 /78.73.20, Tarih: 18.8.1937.

30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 16 Nisan 1940.

30.10.0.0./173.196.4, Tarih: 19 Nisan 1940.

Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik, Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943)

- 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s. 1-4
30.18.01.02 /78.72.6, Tarih: 23.08.1937.
30.18.01.02 /78-72-6, Tarih: 26.08.1936, 01.10.1936.
30.18.01.02 /84.72.13, Tarih: 02.08.1938.
30.18.01.02/ 78.72.6, s. 1-2, Tarih: 27.01.1938.
30.18.01.02/101.16.19, Tarih: 16 Mart 1943.
30.18.01.02/101.28.14, Tarih: 26 Nisan 1943.
30.18.01.02/56-58-8, Tarih: 19.07.1935.
30.18.01.02/68-71-18, Tarih: 27.08.1936.
30.18.01.02/68-79-10, Tarih: 03.10.1936.
30.18.01.02/84.79.11, Tarih: 06.09.1938.
30.18.01.02/88.81.18, Tarih: 08.08.1939, 01.08.1939.
30.18.01.02/90.29.17 / 92.82.8, Tarih: 20 Ağustos 1940.
30.18.01.02/97.116.19, Tarih: 11.02.1942.
30.18.1.2./22.54.17, Tarih: 27.7.1931.
98-33-13/238-577, Tarih: 24 Nisan 1942.

Resmî Gazete

“Gümrük Tarifesi Kanunu”, Kanun No: 1499, *Resmî Gazete*, 1 Temmuz 1929, Sayı: 1230, ss. 7753-7761.

“İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun”, Kanun No 2450, *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1934, S 2713, ss. 3866-3869.

Bülten ve Gazeteler

“Balkan Antantı Konseyi Dün İşlerini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı:3948, 14 Mayıs 1935, s. 1, 12.

“Balkan İktisat Konseyi Dün Mesaisini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı:5000, 16 Nisan 1938, s. 1, 7.

“Balkan Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Cumhuriyet*, Yedinci sene, No:2424, 3 Şubat 1931, s. 3.

“Balkan Konferansı”, *Cumhuriyet*, Dokuzuncu Sene, No:3181, 15 Mart 1933, s. 6.

“Balkan Sergisi”, *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No:2605, 8 Ağustos 1931, s. 3.

“Balkan Ticaret Odası İlk İçtimamı Dün Akdetti”, *Cumhuriyet*, Dokuzuncu Sene, No:3252, 28 Mayıs 1933, s. 1, 5.

“Balkanlarda Atina İktisat Konferansı Açıldı”, *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No: 2509, 4 Mayıs 1931, s. 3.

“Belgrad Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5148, 11 Eylül 1938, s.3.

“Belgrad Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4790, 13 Eylül 1937, s. 5.

“Belgrad Fuarı Açılıyor”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5146, 9 Eylül 1938, s. 1.

“Belgrad Fuarında Türk Pavyonu”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5153, 16 Eylül 1938, s. 4.

“Belgrad Panayırını Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5543, 16 Birinciteşrin 1939, s. 6.

- “Belgrad’da Açılacak Beynelmîlel Tayyare Sergisi”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5039, 25 Mayıs 1938, s. 3.
- “Beynelmîlel Şam Sergisinde Türk Mamulâtı” *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4240, 3 Mart 1936, s. 6.
- “Bulgar Heyeti Geliyor”, *Cumhuriyet*, 20. Yıl, Sayı: 6827, 17 Ağustos 1943, s. 3.
- “Bulgaristan Ticaret Anlaşması”, *Cumhuriyet*, 17. Yıl, Sayı:5832, 5 Ağustos 1940, s. 2.
- “Bulgaristan’da Ziraat ve Sanayiinin İnkişafı”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4274, 9 Nisan 1936, s. 5.
- “Bulgaristan’ın Siyaseti”, *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5735, 30 Nisan 1940, s. 3.
- “Bulgarlar Tekzib Ediyorlar: “Türkler İyi Komşu ve Eski Dostturlar”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6327, 30 Mart 1942, s. 1, 3.
- “Filibe Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6335, 7 Nisan 1942, s. 3.
- “Filibe Fuarı”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6325, 28 Mart 1942, s. 2.
- “Filibe Fuarına İştirakimiz Bulgarları Sevindirdi”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı:6298, 1 Mart 1942, s. 3.
- “Filibe Fuarında Pavyonumuzu Hergün On Binlerce Kişi Ziyaret Ediyor”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6339, 11 Nisan 1942, s. 1.
- “Filibe Numune Sergisi”, *Cumhuriyet*, Onüçüncü Yıl, Sayı: 4652, 27 Nisan 1937, s. 4.
- “Filibe Panayırı Bugün Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6334, 6 Nisan 1942, s. 3.
- “Filibe Panayırına Gideceklerle”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4245, 11 Mart 1936, s. 6.
- “Filibe Sergisi Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onüçüncü Yıl, Sayı: 4659, 4 Mayıs 1937, s. 8.
- “Filibe Sergisi İçin Hazırlık”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6274, 5 Şubat 1942, s. 2.
- “Filibe’de Bir Fuar Açıldı”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı:5010, 26 Nisan 1938, s. 7.
- “General Kâzım Dirik Selanik Fuarında”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4802, 25 Eylül 1937, s. 3.
- “Güzel Bir Karar Bütün Beynelmîlel Sergilere İştirak Ediyoruz”, *Cumhuriyet*, Onbirinci yıl, Sayı:4233, 25 Şubat 1936, s. 3.
- “Hazırlıklar”, *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No:3378, 1 Teşrinievvel 1333, s. 5
- “İkinci Celse Aktedildi: Merkezi İstanbul’da Olmak Üzere Bir Balkan Ticaret Odası Teşkil Ediliyor”, *Cumhuriyet*, Sekizinci sene, No:2682, 24 Teşrinievvel 1931, s. 1, 4.
- “1936 Yılı Dış Ticaretimiz”, *İktisat Vekaleti Türkoşis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, Yıl 2, No. 28-29, 16.03.1937, ss. 3-6.
- “İştirak Edeceğimiz Sergiler”, *Cumhuriyet*, Onaltıncı Yıl, Sayı: 5489, 23 Ağustos 1939, s. 3.
- “Kısa Haberler”, *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı: 4962, 9 Mart 1938, s. 3.
- “Milli Atlet Takımımız Düün Belgrad’a Hareket Etti”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5144, 7 Eylül 1938, s. 6.
- “Selanik Beynelmîlel Sergisi”, *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No: 2641, 13 Eylül 1931, s. 7.
- “Selanik Fuarı Açıldı”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı:5149, 12 Eylül 1938, s. 3.
- “Selanik Panayırı”, *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No: 2530, 25 Mayıs 1931, s. 5.
- “Selanik Panayırı”, *Cumhuriyet*, Yedinci Sene, No: 2508, 3 Mayıs 1931, s. 4.

- “Selanik Panayırına Hazırlık”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4029, 3 Ağustos 1935, s. 5.
- “Selanik Panayırına Resmen İştirak Ediyoruz”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı:4009, 14 Temmuz 1935, s. 5.
- “Selanik Sergisi”, *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı: 5058, 13 Haziran 1938, s. 3.
- “Selanik Sergisi”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4405, 18 Ağustos 1936, s. 4.
- “Ticaret Antlaşmaları”, *TC Ticaret Vekaleti Dış Ticaret Dairesi Reisliği Enformasyon Bülteni*, Yıl: III, Sayı: 144, 18 Mart 1940, s. 2.
- “Türk Bulgar Ticaret Müzakereleri Yakında Başlıyor”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No:3922, 18 Nisan 1935, s. 2.
- “Türk-Bulgar İktisadi İşbirliği”, *Cumhuriyet*, 18. Yıl, Sayı: 6231, 21 Birincikanun 1941, s. 1.

Kitap ve Makaleler

- ARANDELOVİC, Biljana - Milena Vukmirovic, *Belgrade The 21st Century Metropolis of South-east Europe*, Springer Nature, Switzerland 2020.
- AYDIN, Mahir, “Filibe Sergisi”, *Belleter*, Yıl:1994, Cilt: 58, Sayı: 223, Aralık 1994, ss. 659-684.
- EVCİN, Erol, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Turizm ve Propaganda”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33 Güz 2016, ss. 373-453.
- FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran, ed., *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 21. Baskı, İletişim Yay, İstanbul 2016, ss. 325-356.
- GROSS, Stephen, “Selling Germany in South-Eastern Europe: Economic Uncertainty, Commercial Information and the Leipzig Trade Fair 1920—40”, *Contemporary European History*, Vol. 21, No. 1, February 2012, ss. 19-39.
- KURNAZ ŞAHİN, Feyza, “Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939)”, *History Studies*, Yıl: 2018, Cilt: 10, Sayı: 8, ss. 143-176.
- MALKOÇ, Eminalp, “1930’lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği’nin Penceresinden Yugoslavya”, *Doğu Batı*, No. 91, Aralık 2019, ss. 141-168.
- MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, İkinci Takım, C II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2001.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika’nın Keşfinin 400’üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No. 8, Ekim 2017, ss. 117–159.
- TARCAN, Selim Sırrı, “Yolculuk Notları, Burası Sergi Değil Bir Nevi Boy Ölçme Meydanı”, *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı: 4033, 7 Ağustos 1935, s. 5.
- TEKDEMİR, Aziz, “1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz’in Sergiyi Ziyareti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, Temmuz 2013, ss. 1-19.
- TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yay., Ankara 1977.
- TEKELİ, İlhan -Selim İlkin, İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı *Türkiyesi*, C. II, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014.
- TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye-si*, C. III, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Extended Abstract

Data derived from Turkish archival sources and periodicals reveal that Turkey attended the Thessaloniki, Belgrade and Plovdiv exhibitions, fairs and expositions organized in the Balkans. Turkey's attendance at these events organized by the Balkan states is directly related to the Balkan Conferences and the signing of the Balkan Entente because it was determined that Turkey started to participate in these activities as a result of the deepening of political relations.

The Balkan Conferences, held between the Balkan countries within the framework of the Balkan Union and continued between 1930 and 1933, encouraged financial cooperation. Likewise, the Balkan Pact in 1934, which envisaged friendship and cooperation among Turkey, Romania, Yugoslavia and Greece for the purpose of maintaining peace and common security, brought political relations to the economic field. The countries that signed the Balkan Entente formed an Economic Council in an effort to establish an organizational mechanism. As a result of the economic negotiations of the Council, steps were taken to strengthen the economies of the Balkan countries and to create an economic union. In the context of tightening the financial cooperation, a joint Balkan Chamber of Commerce and Industry Council, composed of representatives from the chambers of commerce and industry of the Balkan states, was established. In this regard, it was decided to mutually attend the exhibitions, fairs and expositions held in the Balkans.

After the signing of the Balkan Entente, economic relations improved. Within the framework of the Balkan Union, exhibitions/fairs and expositions became more active. In this context, Turkey actively attended the exhibitions/fairs and expositions held in Belgrade, Thessaloniki and Plovdiv. One of the main reasons for Turkey to attend these events was probably to reach the German domestic market because, just before the World War II, Germany dominated the exports and imports of both Southern and Eastern Europe and the Balkans.

Turkey attended the Thessaloniki international fair, which had the characteristics of a Balkan fair, in 1935 for the first time, and The Balkan Pact had a great influence on this attendance. Considering that the Thessaloniki international fair had been held since 1927, the exchange problems and the patriarchy issue Turkey had with Greece must have been influential on the fact that Turkey was not included in this fair before. At the beginning of 1930s, Turkey expressed diplomatically that attending the fair held in Thessaloniki was not appropriate within a financial perspective. For example, in 1931, the Ministry of Economy did not find it appropriate to attend the fair, referring to the lack of budget allocation and the fact that Greece was a country that produced many of Turkey's export goods. Although the refusal to attend the Thessaloniki fair was based on economic reasons on the surface, the crisis in political relations was at the root of the problem. The resolution of these crises as of 1930 and eventually the signing of the Balkan Entente on February 9, 1934, made Turkey's attendance at Thessaloniki fair more significant.

Although the government's attitude was not to attend the event in 1930 and 1931, the Turkish press paid attention to the Thessaloniki fair. When the articles in the press were examined, it was especially emphasized that Turkey's attendance at the fair to be held in Thessaloniki in September 1931 would be beneficial. It was stated that Greek authorities and organizations attached great importance to Turkey's attendance at the fair, the Thessaloniki fair was a great opportunity to promote Turkey's domestic products in the Balkans and increase the demand, and all Balkan governments and European industrial establishments participated in the fair and they achieved brilliant results. Thus, it would be appropriate for Turkey to attend at this fair.

Turkey attended the Belgrade international fair for the first time in 1938, within the framework of the Balkan Union. Here, signboards, which not only introduced the main export items but also showed the progress of Turkey in economic, industrial, cultural and other fields with the

Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Faaliyetleri: Selanik,
Belgrad ve Filibe Sergi, Fuar ve Panayırlarına Katılımı (1929-1943)

adoption of the Republican regime, were included. Thus, the new Turkey was introduced in the international arena. Visitors got impressions about the new face of Turkey.

In line with the efforts made between Turkey and Bulgaria to ensure financial cooperation, Turkey officially attended the Plovdiv fair for the first time in 1942. With the principal of reciprocity, Bulgaria attended the Izmir fair as well. Turkey prepared meticulously for the Plovdiv fair and took there some samples of the grown crops. Turkey's attendance in the Plovdiv fair attracted interest among the Bulgarian authorities. During the fair, it was emphasized that the Turkish-Bulgarian friendship had historical ties. Turkey's attendance at the Plovdiv fair in 1942, when World War II was fought, was also important in terms of showing that the relations between the two countries continued and there was no conflict.

As can be understood, Turkey's attendance at the fairs organized by the Balkan states was mostly shaped within the framework of the Balkan Pact. By attending these exhibitions, Turkey both tightened its political and economic relations with the Balkan countries and had the opportunity to promote its export goods in the Balkans by using modern propaganda methods. Balkan countries also attended the Izmir fair within the principal of reciprocity.

gazi

Akademik
Bakış

63

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı (1925-1926)

The Basmachi Movement and Soviet-Afghan Border Dispute (1925-1926)

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Öz

Türkistan bölgesi ile sınırdaş olan Afganistan, Çarlık Rusyası idaresinin ve Sovyetler Birliği'nin dış politikasında öncelikli bir konumda olmuştur. Afganistan, 19. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında yaşanan nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Büyük Oyun adı verilen bu rekabetin telafisi mümkün olmayacak zararlar vermemesi taraflar Afganistan'ın tampon bölge olması konusunda uzlaşmıştır. Ancak bu rekabet sırasında yaşananlar Çarlık Rusyası'nın, coğrafi engeller olmaması sebebiyle güneydeki Türkistan ve Kazak Bozkırı'ndan gelecek saldırılara karşı olan hassasiyetini arttırmıştır. Çarlık Rusyası bu endişesini halefi olan SSCB'ye miras olarak bırakmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan'da, Bolşevik idaresi yerel halk nezdinde kabul görmemiştir. Bölgenin bağımsızlığı önünde bir engel olarak görülen Bolşevik idaresine karşı bir isyan hareketi çıkmıştır. Basmacı İsyanı adı verilen bu hareket yüzünden Türkistan'ı kaybetmek istemeyen Sovyetler, Basmacı İsyanı'nı hızlı bir şekilde sonlandırmaya çalışmıştır. Bu isyan sırasında Afganistan'da üslenen Basmacılar da, Türkistan'daki Sovyet hedeflerine saldırmış ve bu saldırılardan sonra Afganistan topraklarına geri dönmüştür. İsyanı bastırmak isteyen Sovyetler için Basmacıların bu hareket serbestliğini sona erdirmek öncelikli amaç olmuştur. Bu yüzden de iki ülke arasındaki sınırın kontrolü önem kazanmıştır. Ancak yaz kuraklığı sebebiyle iki ülke sınırını çizen Ceyhun ve Penc Irmağı'nın sularının kuruması ve Ceyhun'un suları üzerindeki Orta Tugay Adası ile Afganistan kıyısının birleşmesi bu kontrolü zorlaştırmıştır. Ada ile ilgili bu durum yüzünden iki ülke arasında adanın hükümranlılığı ve uluslararası sınır çizgisi konusunda ciddi bir kriz ortaya çıkmıştır. Krizin çözümü için Sovyetler adanın Afganistan toprağı olduğunun kabulüne karşılık, Afgan Devleti'nin Basmacılar gösterdiği müsamahayı sonlandırması istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Basmacı İsyanı, Enver Paşa, Orta Tugay Adası, Ceyhun Irmağı.

Abstract

Afghanistan, bordering the Turkestan, has a priority in the foreign policy of the Tsarist Russia and the Soviet Union. During the 19th century, Afghanistan witnessed the struggle for influence between Tsarist Russia and England. The parties agreed that Afghanistan should be a buffer zone so that this competition, called the Great Game, does not cause irreparable damage. However, the events experienced during this rivalry increased the sensitivity of Tsarist

Makale Geliş Tarihi: 17.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KILLIOĞLU, Mehmet Erkan, "Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı (1925-1926)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 65-85.

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-mail: mehmeterkan@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3146-2609.

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Russia against attacks from Turkistan and Kazakh Steppe in the south due to the absence of geographical barriers. Tsarist Russia left this legacy to its successor, the USSR. After the 1917 October Revolution, the Bolshevik administration in Turkestan was not accepted by the local population. A rebellion movement broke out against the Bolshevik administration, which was seen as an obstacle to the independence of the region. The Soviets, who did not want to lose Turkistan tried to end the Basmacı Rebellion quickly. During this revolt, the Basmachi's attacked the Soviet targets in Turkestan and returned to Afghanistan after these attacks. For the Soviets ending this freedom movement was the primary goal. Therefore, the control of the border between the two countries has gained importance. However, due to the summer drought, the drying up of the Ceyhun and Penc Rivers and the merger of the Urtha Tugai Island on the Afghan coast made this control difficult. A serious crisis has emerged between the two countries. For the solution of the crisis, the Soviet's asked Afghan State to end her support to Basmachis.

Keywords: Afghanistan, Basmachi Revolt, Enver Pasha, Urtha Tugai Island, Amu Darya River.

Giriş

Türkistan bölgesi ile sınırdaş olan Afganistan, Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin dış politika stratejilerinde öncelikli bir konumda olmuştur. Afganistan, 19. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası ve İngiltere arasında rekabet ve nüfuz mücadelesinin yaşandığı, iki devletin fiilen karşı karşıya geldiği bölgelerden biridir. Büyük Oyun adı verilen bu rekabetin taraflara telafisi mümkün olmayacak derecede zarar vermemesi için rekabetin tarafı olan devletler orta yolunu bulma yoluna gitmiştir. İstikrarı tesis için bulunan çözüm ise Afganistan'ın iki devlet arasında tampon bölge olması, bu sayede de İngiliz ve Rus güçlerinin doğrudan temas etmelerinin önlenmesidir. Bu nüfuz mücadelesi, Rusya'nın doğal coğrafi engeller olmadığı için Türkistan ve Kazak Bozkırı istikametinden gelen saldırılara karşı savunmasız olan güney yaklaşımı ile ilgili korkularını arttırmıştır. Rus Devleti bu güvenlik endişesini yerini alan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) devretmiştir.

20. Yüzyılın ilk yarısında, Türkistan genelinde Bolşevik idaresine tepki olarak ortaya çıkmış olan Basmacılık/İstiklacılık Hareketi bu korku ve endişenin daha da kronikleşmesi ve derinleşmesinin sebeplerinden biridir. Sovyetler doğal kaynaklarından faydalanmak istediği Türkistan'ın elinden çıkmaması için Basmacı İsyanı'nı en kısa sürede sonlandırmaya çalışmış, tüm dikkatini bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır.¹ Basmacılar, Türkistan'daki Sovyet hâkimiyetini sarsmak için bölgedeki önemli tesislere saldırmış ve bu saldırılardan sonra Ceyhun (*Amu Derya*) Nehri'ni geçerek güvende olacakları Afganistan'a geri dönmüşlerdir. Yol açtıkları ekonomik zarar ve siyasi istikrarsızlık yüzünden Basmacıların bu vur-kaç tarzı saldırılarını sonlandırmak Sovyetler için öncelikli amaç olmuştur. Bu noktada Sovyet-Afgan sınırının kontrolü önem kazanmıştır. Ancak tam olarak belirlenmemiş olan

1 "Gurbangeldi Gutlijev, "Türkistan'daki Basmacılık Hareketi (1918-1924) Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 88.

uluslararası sınır çizgisi zaman zaman iki ülke arasında ihtilafa sebep olmuştur. Bu durumu Sovyet idaresi fiili hareketlerle çözmeye karar vermiş ve sınırda yer alan Orta Tugay adasını Basmacı hareketini engellemek için işgal etmiştir. Bu hareketi de iki ülke arasında ihtilafa yol açmış ve Afgan tarafının izlediği politika sayesinde uluslararası bir sorun haline almıştır.

Yaz kuraklığı sebebiyle Ceyhun'un suları çekildiği zaman Orta Tugay Adası ile Afganistan kıyası birleşmekte ve sınır geçişi kolaylaşmaktadır. Ada ile ilgili bu durum yüzünden ortaya çıkan sınır çizgisi ve güvenliği konusunu Afganistan başarılı bir şekilde uluslararası kamuoyuna taşımıştır. Sorun uluslararası bir hal aldığından dolayı, Afganistan'a karşı girişilecek bir askeri harekâtın uluslararası ortamda aleyhine olacağını gören Sovyetler Birliği yönetimi, ki o dönemde idarede Stalin vardır, bu yüzden adanın hükümlerliği konusu diplomasi ve fiili hareketler yoluyla çözümlenmenin daha uygun olacağına kani olmuştur. Stalin adanın Afganistan toprağı olduğunun kabulüne karşılık olarak, Afganistan'dan Basmacılar verdiği desteği kesmesini talep etmiştir. Sovyetlerin bu talebi durumun daha da ciddileşmesini istemeyen Afgan yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği Afganistan'a karşı geri adım atmış gibi gözükse de Basmacılar olan desteğin kesilmesi sebebiyle, stratejik açıdan kazançlı çıkan taraf olmuştur. Bu durum sonucu olarak Afganistan'daki lojistik desteği kesilen ve hareket serbestisi azalan Basmacı Hareketi zayıflamış ve 1934-1935 yıllarında tamamen bastırılmıştır.²

Bu çalışmada Basmacı İsyanı'nın 1925-1926 yılları arasında Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında Orta Tugay Adası'nın mülkiyeti ve hükümlerliği konusu ile ortaya çıkan ama daha sonra uluslararası yansımaları da olan sınır anlaşmazlığı sorunu incelenmiştir. Çalışmadan beklenen katkı, ilk kez 20. Yüzyılın başında ortaya çıkan ama 1925-1926 yılları arasında zirve yapan, Orta Tugay Adası merkezli sınır anlaşmazlığının Basmacı İsyanı ve Sovyetlerin Basmacı İsyanı'nı bastırma çabaları ile olan ilişkisine, bu noktada oynadığı role dikkat çekmektir. Ek olarak Sovyetlerin Basmacı İsyanı'nı sonlandırmak için ne gibi girişimlerde bulunduğu açıklığa kavuşturması amaçlanmaktadır. Bu sayede Sovyetler ve onu bakiyesi olan Rusya Federasyonu'nun benzer durumlarda nasıl tavır ve tutum takınabileceği konusunda bir fikir sahibi olmaktır.

Çalışma ortaya çıkarken bu konudaki Rusça kaynaklar ve bunların İngilizceye olan tercümelere, dönemin arşiv belgeleri taranmıştır. Bunlar desteklemek için ikincil kaynak olarak İngilizce ve Türkçe literatüre de başvurulmuştur. Literatür taraması sonucu ortaya çıkan bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birincisi çalışmanın amacı ve yöntemi gibi konular hakkında

2 Zuhra Altımuşova, isyanın sona ermesi tarihi olarak 1934, Abdülkadir Donuk ise 1935 tarihini vermektedir. Bkz. Zuhra Altımuşova, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilgi*, Sayı: 82, 2017, s. 93 ve Abdülkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 107.

bilgilendirilmenin yapıldığı Giriş kısmıdır. Onu takip eden birinci kısımda Basmacı İsyanı'nın ortaya çıkışı ve izlediği seyir açıklanmakta, takip eden üçüncü kısımda ise isyanın seyri içinde önemli bir dönüm noktası olarak görülen Orta Tugay Adası üzerinden başlayan ve iki ülke arasında krize sebep olan sınır anlaşmazlığı konusu incelenmektedir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

Basmacı Hareketi/İsyanı

Sovyetlerin Birliği'nin Türkistan'ı işgal ve ilhak etmesinden sonra bölgede meydana gelen en önemli askeri ve siyasi gelişme Basmacı Hareketi/İsyanı'dır. Bu tabiri ilk olarak hareketi basit bir haydutluk derecesine indirmek ve itibarsızlaştırmak isteyen Sovyetler kullanmış³, bu tabir daha sonra özellikle Batılı uzmanlar arasında popüler olmuştur. Türkistan ahalisi de zamanla bu ismi benimsemiştir ancak kelime anlam kaymasına uğramış, haydut değil de Sovyet yönetimine karşı çıkan ve silahlı muhalefet yapan Türkistanlı özgürlük savaşçıları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Tabir ile ilgili yaşanan olumlu anlam kaymasında Cedit hareketinin önemli isimlerinden birisi olan Mustafa Çokay'ın büyük emeği vardır.⁴ Sovyet sonrası döneminde ise bölgede genel olarak Basmacılık tabiri terk edilmiş ve İstiklalcilik Hareketi tabirinin kullanımı tercih edilmiştir.⁵ Bu durumu Basmacılık hareketi konusunda çalışmış önemli isimlerden birisi olan Baymirza Hayit de teyit etmiştir. Hayit'in da vurguladığı üzere Sovyetler'e karşı silahla mücadelede bulunan Türkistanlılar kendilerini, olumlu anlam kaymasından sonra dahi, Basmacı adıyla tanımlamamıştır. Kullandıkları isimler 'İslam askerleri', 'Vatan Müdafaacıları', 'Türkistan Bağımsızlığının Askerleri' gibi isimlerdir. Ancak Sovyetler'in bu konudaki menfi propagandası yüzünden Türkistan'da 1918 yılında başlayan bağımsızlık hareketi Batılı kaynaklarda Basmacılık hareketi olarak bilinmiştir.⁶

Basmacı hareketin ortaya çıkış sebebi, Türkistan'daki Bolşevik varlığı ve yönetiminden duyulan hoşnutsuzluktur.⁷ Türkistan'da Çarlık yönetimi-

- 3 Canay (takma isim), "Basmacılık Toğrusıda", *Yaş Türkistan*, Sayı: 2/3-4, Şubat-Mart 1930, s. 5; Ali Bademci, *Korbaşılar:1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975, s. 225. Benzer görüş için bkz. Okan Yeşilot- Burcu Özdemir, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi", *Belleten*, Cilt: 85, Sayı: 302, 2021, s. 280.
- 4 Mustafa Çokay, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkistan*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1988, s. 13. "Mustafa Çokay, Basmacı Hareketi'nin de önderlerinden birisi olmuştur." Hakan Arabacı, "Hariçteki Türkistan Dergilerine Göre Basmacılık ve Ermeni Meselesi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2021 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 17.
- 5 Bademci, a.g.e., s. 224. Ayrıca bkz. Kahraman Recepov, *Buharaga Kızıl Armiye Baskını ve Unge Karşı Kureş: Tarih Hakikati 1920-1924*, Taşkent Manevıyatı Yayınları, Taşkent 2002, s. 14; Musallam Coraev-Rüste Nurillin, *Ozbekistanın Yengı Tarihi II, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devrde*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000, s. 194.
- 6 Baymirza Hayit, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 17, Temmuz 1986, s. 25.
- 7 İsimsiz, "Basmaçılıq", *Yaş Türkistan*, Sayı: 39, 1933, s. 5.

nin uygulamalarının yol açmış olduğu huzursuzluğun isyana dönüşmesinde bölgeye Rus göçmenlerin getirilip, iskân edilmesi, Müslüman halktan alınan yüksek vergiler etkili olmuştur. Bu sayılanlara ek olarak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkistanlıların mal ve hayvanlarına el konulması, cephede uğranan asker kaybını telafi etmek adına Türkistan'da asker toplama girişimi etkili olan diğer sebepler olmuştur. Özellikle yerli halktan asker toplama girişimi Türkistan genelinde büyük bir ayaklanmanın patlak vermesine sebep olmuştur. Takip eden süreçte ise Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından yıkılması, öncelikle Fergana Vadisi'nde olmak üzere, bir isyanın başlamasına neden olmuştur. İşte başlayan bu isyana "Basmacı Hareketi/İsyanı" denilmektedir. Basmacı hareketi temelde bir bağımsızlık-isyân hareketidir. Hareketin hedefi de Türkistan'dan Bolşevikleri kovmak ve bağımsız bir devlet kurmaktır. Bu noktaya, konu ile ilgili yapılan pek araştırmada da değinilmiş, Türkistanlıların bağımsızlık istek ve iradesinin Basmacı hareketinin arkasındaki itici güç olduğu ifade edilmiştir.⁸ Yukarıda da ifade edildiği üzere hareketin amacı bağımsızlıktır ancak isyanın iştirakçileri asıl mücadele etmeleri gereken Bolşeviklere karşı birleşip, beraber hareket etmek yerine biraz güçlendiklerinde birbirleriyle rekabet etmeyi tercih etmişlerdir.⁹ Bu da zamanla hareketin etkisi ve gücünün azalmasına sebep olmuştur.¹⁰

Çarlık yönetiminin uygulamaları sebebiyle Türkistan'da farklı tarihlerde farklı ayaklanmalar yaşanmıştır. Fakat bunlar genellikle Basmacılık kadar geniş kapsamlı olmamış, Türkistan genelinde etkili olmamıştır. Basmacı İsyanı'nı diğerlerinden ayrışmasına sebep olan olay 1917 Ekim Devrimi ile aynı zamana denk gelmesidir. Bu durumu Rusya Müslümanları Cedidçilik Hareketi'nin önemli isimlerinden İsmail Gaspıralı'nın dikkat çektiği ve nesilleri eğitim yoluyla hazırlamaya çalıştığı kritik eşik, Rus İdaresinden kurtulmak için beklenen fırsat olarak yorumlamışlardır. Bu yüzden Çarlık Rusyası'nın yıkılması Türkistanlıları umutlandırmıştır.¹¹

Çarlık idaresinin 1917 yılında yıkılmasından sonra Türkistan'daki Çarlık yönetimi de değişmiş ve yerini Sovyet idaresi bırakmıştır. Bu yönetim değişikliğini takiben Sovyet yönetimi Türkistan topraklarında faaliyet göstermesi için yeni idari organlar ihdas etmiştir. Bu kapsamda önce 1918-1920

- 8 Baymirza Hayit, *Basmacılar-Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 261, Tarih ve Kültür Serisi: 6, Ankara 1997, s. 4.
- 9 Hareket, kendisini idare edebilecek güçlü bir siyasi merkeze sahip değildir ve Türkistanlıların en zayıf noktası, güçlerini asıl amaca ulaşmak adına birleştiremeyişleridir. Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan ve Buhara mı, Yoksa Toğrudan Toğru Türkistan?", *Yaş Türkistan*, Sayı: 28, 1932, s. 1.
- 10 Mirza Azmi, "Türkistan Basmacılık Devrinden Bir Hatıra", Tülay Duran-Abdül Ahat Andıcan, ed., *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 455-456.
- 11 Emin Yarimoğlu, "Türkistan Milli İstiklal Hareketinde Şir Muhammed Bek", Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2018, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 55.

yılları arasında faaliyet göstermiş olan “*Türksovnarkom*” (*Halk Komiserleri Meclisi*) kurulmuştur. Türksovnarkom’u 1921-1928 yılları arasında faal olan “*Türk Komissia*” (*Türk Komiserliği*) takip etmiştir. Bu iki idarenin de kuruluş amacı aynıdır. Fakat idari ve siyasi uygulamalarda farklı yöntemler benimsemişlerdir. Örnekle açıklamak gerekirse; Türkistan’ın yerli halkını kendi yönetimine tehdit olarak gören Türksovnarkom döneminde, idari kadro yoğunluklu olarak cebri tedbirleri uygulamayı tercih etmişlerdir. Bu da bölgede Basmacılar ve Basmacı İsyanı’na olan desteği arttırmıştır. Ancak Türksovnarkom’un bölgede Bolşevik idaresini güçlendirmede başarısız olmasından sonra merkezden idari kadroya yeni atamalar yapılmıştır. Bu atamalarla yönetim kadrosu değişen Bolşevik idaresi, Türk Komiserliği döneminde Türkistan’ın elden gitmemesi için daha ılımlı bir görüntü çizmiştir. Bu kapsamda yerli halk ile olan işbirliği arttırılmış, Basmacı İsyanı’nda yer alan gruplar arasındaki anlaşmazlık ve ihtilaflar kışkırtılarak hareketin zayıflaması sağlanmıştır.¹²

1917 Ekim Devrimi sonrasında ortaya çıkan iç savaşın ortaya çıkardığı istikrarsız ve güvensiz ortamın etkisi ile Bolşevik yönetimi tarafından Türkistanlılara siyasi haklar verileceğine yönelik vaatlerin tutulmaması, merkez ile ilişkisi kesildiği için korkan Taşkent’teki Sovyet yönetiminin adil olmayan uygulamaları, Çarlık ve Sovyet yönetimlerinin uyguladığı politikalar sonucunda Türkistan’da ortaya çıkan ekonomik yıkım, Türkistan ahalisinin Basmacılar desteğini arttırmıştır. Bu durumun sonucu olarak Basmacı İsyanı Türkistan’da hızla yayılmıştır.

Genel kabul gören görüşe göre Basmacı İsyanı’nın başladığı tarih, Rusların Hokand Cumhuriyeti’ni¹³ (HC) ortadan kaldırmak için askeri harekât başlattıkları 18 Şubat 1918 tarihi kabul edilmektedir.¹⁴ Hokant’a saldıran Kızılordu birliklerinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun savaş esirleri ile Ermeni Taşnak çeteleri de bulunmuş, Kızılordu içindeki Ermenilerin şehirde giriştikleri katliam sırasında Hokant’ta 10.000’den fazla Türkistanlı öldürülmüştür.¹⁵ Bu olay isyanın ortaya çıkması ve gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Zira Ermeni birlikleri sadece Hokant’ta değil çevresindeki köyler

- 12 Marie Broxup, *Basmacılar*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No 4, Ankara 1984, s. 11.
- 13 Hokand Muhtar Cumhuriyeti için bkz. İbrahim Yarkin, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Sayı: 23, Eylül 1964, s. 37-42; Abdül Ahat Andican, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 43; Baymırza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 245.
- 14 Mustafa Çokayoğlu, “Hokand Muhtariyeti Hakkında”, Tülay Duran, ed., *Türkistan’ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler(1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2005, s. 133. Ayrıca bkz. İktil Kurban, “Basmacılar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1997, s. 128; Altımışova, a.g.m., s. 92.
- 15 Arabacı, a.g.t., s. 17; Saidekber Azamhocayev, *Türkistan Muhtariyeti (Milli, Demokratik Devletçilik Kuruluşu Tecrübesi)*, Taşkent Neşriyat, Taşkent 2000, s. 151.

de katliam yapmıştır. Öyle ki, bu saldırılar sırasında Hokand havalisindeki Baçkır köyü Ermeniler tarafından yok edilmiştir. (28 Şubat 1918).¹⁶ Aynı Taşnak çeteleri Basmacılara karşı da savaşmıştır. Tüm bu yaşananlar bölgede Sovyet karşıtlığının hızla artmasına neden olmuştur.¹⁷ Hokand Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra şehri terk eden Korbaşlar hem yerli halkın korunmasını üstlenmiş hem de hareketin bölge geneline yayılmasını sağlamıştır.¹⁸ Yerel halkta bu insanları kurtarıcı olarak görmüştür.¹⁹

Türkistan'da başlayan Basmacı isyanının toplumsal tabanını köylüler oluşturmuştur. Köylülere esnaf ve tüccarlar, din adamları ve reform yanlısı grup olan Ceditçilerden de katılım olmuştur. 1918 yılı yaz aylarına kadar olan dönemde Basmacı hareketinin liderliğini Ergeş Korbaşı yapmıştır. İsyanın bir lideri vardır fakat bir merkezi teşkilatlanması olmamıştır.²⁰ Ergeş Korbaşı'nın ölümünden sonra yerine Şir Muhammed Bek Hacı Koşakoğlu geçmiştir. Muhammed Bek isyancıları düzenli bir askeri güç hale getirmeye çalışmıştır. Muhammed Bek düzenli bir askeri güç kurabilmek için Türkistan'ı sekiz bölgeye ayırmış ve her bölgenin başına bir komutan atamıştır. Bu teşkilatlanmanın yardımıyla Basmacı Hareketine bağlı güçler 1919 yılı Kasım ayında Fergana Vadisi'nin tamamına yakınında kontrolü ellerine geçirmiştir. Türkistan'daki durumun kötüye gittiğini gören Sovyet yönetimi önlem almaya çalışmış ve bu kapsamda durumu kontrol altına alabilmek için önce 5 kişilik bir Fergana İhtilal Komitesi, sonra da 3 kişilik bir Fergana Cephesi Komitesi kurarak ayaklanmayı bastırmak için çalışmaya başlamıştır. Fakat gerek bu komiteler ve Kızıldordu ayaklanmayı bastırmakta başarılı olamamıştır. Ayaklanmanın bastırılmamasındaki en önemli sebep Rusların bu ayaklanmaları eskiden olduğu gibi küçük çapta askeri birliklerle rahatlıkla bastırabileceklerini düşünmeleridir. Eldeki güçler yetersiz kalınca Sovyet idaresi Buhara ve Harezme ek birlikler göndermiştir ancak onlar da isyanın bastırılmasında başarılı olamamışlar, üstüne üstlük kendilerine duyulan nefretten dolayı halkın ayaklanmaya daha fazla iştirak etmesine sebep olmuşlardır.

Sovyet cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Basmacı liderliği tarafından hareket içindeki siyasi otorite eksikliğinin giderilmesi için 24 Eylül 1919'da bir hükümet kurulmuş, hükümet başkanı olarak da Mehmed Emin Bek seçilmiştir. Ancak Fergana Hükümeti'nin teşekkülüne rağmen Basmacı liderleri arasındaki rekabet ve mücadele sona ermemiştir. Her lider kendi kontrolündeki bölgenin hükümdarı gibi hareket etmeye devam etmiştir. Ek olarak rekabetin kapsamına aşiret/kabile bağları da dâhil olmuştur. Bu

16 Coraev-Nurillin a.g.e., s. 85.

17 Yarımoğlu, a.g.t., s. 57.

18 Arabacı, a.g.t., s. 18.

19 Joseph Castagne, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (çev. M.Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 93.

20 Joseph Castagne, *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*, (çev. M. Reşat Uzmen), Orkun Yayınları, İstanbul 1991, s. 175.

gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

kıran kırana rekabet yüzünden rakiplerine üstünlük kurabilmek için bazı Basmacı liderleri Bolşeviklerle işbirliği yapma yoluna dahi gitmiştir.²¹ Basmacı liderlerinin büyük bir kısmının Çarlık döneminde sürgüne gönderilmiş kişiler olması bu işbirliğini anlamayı zorlaştırmaktadır.²² Tam bu esnada Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmesi Basmacı İsyanı'nın seyrini değiştirmiş, Sovyetlerin endişelerini daha da arttırmıştır.²³ Sovyet idaresini korkutan Enver Paşa'nın askeri yönünden ziyade Türkistan'da ortaya çıkaracağı siyasi etkidir.²⁴

Enver Paşa, 1920 yılı Eylül ayında Doğu Milletleri Kongresi'ne katılmak için Bakü'ye gelmiştir. Kongre'den sonra Moskova'ya dönmeyen Paşa, Bakü'den Türkistan'a geçmiştir. Enver Paşa'nın amacı Türkistan'da Basmacı hareketinin taraftarları ile irtibata geçmektir. Enver Paşa beraberindeki Cemal Paşa ile birlikte Türkistan'da bölgenin önde gelen isimleri ile görüşmüş ve Sovyetlere karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur.²⁵ Fakat Enver-Cemal Paşa ikilisinin bu teklifi Basmacı liderlerince kabul görmemiştir. Zira hareketin liderlerinin başlarına yabancı birine lider olarak istememeleridir.²⁶ Bir diğer önemli sebep de Enver Paşa ile birlikte Türkistan'a gelen Cemal Paşa'nın bölge halkının değer verdiği kişilere yönelttiği eleştirilerdir. Bu eleştiriler bölgede duyulmuş ve memnuniyetsizliğe sebep olmuştur.²⁷

Basmacı liderlerinin büyük kısmından beklediği desteği bulamayan Enver Paşa kendi başına faaliyete geçmiştir. Bu kapsamda Enver Paşa'nın hafif silahlarla donatılmış birliklerinin günümüz Tacikistanı'nın başkenti olan Duşanbe'nin ele geçirmesi önemli ve ses getiren bir başarı olmuştur. Ancak Kızılordu birlikleri ile 15 Haziran 1922'de ikinci kez karşılaşan Enver Paşa'nın güçleri bu muharebeye kaybetmiştir. Başarısızlıkların ana sebebi Kızılordu birliklerinin ağır silahlarla teçhiz edilmiş olmasıdır. Bu yenilgiden dolayı çok zor duruma düşen Enver Paşa, Basmacı liderlerinden bir kez daha yardım talebinde bulunmuştur. Ancak yardım talebine olumlu bir cevap alamayan Enver Paşa yalnız kalmıştır. Buna ek olarak Enver Paşa'ya yardıma gelen bir grup Afganlıya da Basmacı liderleri mani olmuştur. İsteddiği desteği bulamayan Enver Paşa, birliklerini dinlendirmek ve güç toplamak için Duşanbe yakınlarındaki Belcuvan köyüne çekilmiştir.²⁸

- 21 Mustafa Çokayoğlu, "Qozgahştan "Qurtuluşğa", *Yaş Türkistan*, Sayı: 9-10, 1930, s. 3-4.
- 22 Yarımoğlu, a.g.t., s. 56.
- 23 Süleyman Merdanoğlu-Nasriddin Muhammediev, *Özbekistan Kılavuzu*, Özbekistan Altın Miras Vakfı, Ankara 1997, s. 40.
- 24 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 73.
- 25 H. B. Paksoy, "Basmachi" *Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union*, Cilt: 4, Academic International Press, Florida 1991, s. 13.
- 26 Ahmet Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 435.
- 27 Merdanoğlu-Muhammadiev, a.g.e., s. 41.
- 28 Hayit, *Basmacılar*, s. 221.

Enver Paşa'nın güçleri 4 Ağustos 1922'de Belcuvan'da Kızılordu birliklerinin baskınına uğramıştır. Agabekov isimli bir Ermeni ile Abdürrahman isimli bir Tacik'in rehberlik ettiği Kızılordu birlikleri Kurban Bayramı'nın ikinci günü Enver Paşa'nın güçlerini kuşatmıştır. Kızılordu birliklerinin sayıca fazla olmasına rağmen Enver Paşa'nın güçleri geri çekilmemiştir. Çarpışma esnasında da makineli tüfek ateşiyle vurulan Enver Paşa şehit olmuştur.²⁹ Paşa'nın şehadeti Türkistan'da büyük üzüntüye sebep olmuştur. 20.000 kişinin katıldığı bir törenle Belcuvan'da defnedilmiştir.³⁰ Enver Paşa'nın ölümü Usul-u Cedit hareketinin taraftarlarını da üzmüştür.³¹

Enver Paşa'nın şehadetine rağmen Basmacıların faaliyetlerinden dolayı endişeye kapılan Sovyetler, Türkistan'daki askeri birliklerini takviye etmiştir. Öyle ki, 1923'te Kızılordu Başkomutanı Kamanev 1923 yılında Basmacı İsyanı'nın bastırılmasında kullanılması için gereken planları Türkistan'a gelip, son durumu yerinde tetkik ettikten sonra bizzat hazırlamıştır. Hazırlanan planlar kapsamında uçaklar ve tank birlikleri ile desteklenen Kızılordu birlikleri, 1924 kışına kadar Türkistan'da Basmacı İsyanı'na katılan bölgelerin neredeyse tamamını ele geçirmeyi başarmıştır. Kızılordu birliklerine göre oldukça demode silahlar kullanan Basmacıların büyük bir kısmı bu harekât sırasında öldürülmüştür. Kurtulanların bir kısmı teslim olmuş ve Kızılordu saflarına geçmiş, teslim olmayı kabul etmeyen çok az kesim ise Özbek Lakay aşiretinin lideri Muhammed İbrahim Bek ve Fuzeyl Maksım gibi Basmacı liderleri komutasında Afganistan'a sığınmıştır. İbrahim Bek, Afganistan Sovyetlerle yaptığı 1926 tarihli, sınır anlaşmazlığını da çözen anlaşma gereğince kendisini sınırdışı etmek zorunda kalınca 30 Mart 1931'de Türkistan'a dönmüş ve isyanını yeniden başlatmaya çalışmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. 3 Nisan 1931 arasında Kızılordu birlikleri ile aralarında cereyan eden son çarpışmayı kaybetmiş ve esir düşmüştür. Esir düştükten sonra Sovyet karşıtı faaliyetleri yüzünden yargılanan İbrahim Bek suçlu bulunmuş ve 23 Haziran 1931'de maiyeti ile birlikte idam edilmiştir.³² İsyân, mevzi hareketlerle devam etse de 1934-1935 Sovyetler tarafından tamamen sonlandırılmıştır.

1925-1926 Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı

20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında iki ülkenin sınırını oluşturan Ceyhun ve Penc Irmağı ile Penc Irmağı üzerinde yer alan Orta Tugay Adası'nın mülkiyeti konusunda yaşanan anlaşmazlık, o dönemde Basmacı İsyanı ile beraber, uluslararası siyaset gündemi de meşgul eden önemli bir olay halini almıştır. Adanın mülkiyeti konusundaki görüş

29 İsimsiz, "Enver Paşa'nın Şehadeti", *Yaş Türkistan*, Sayı: 16, 1931, s. 34-35.

30 Oğuz Şaban Duman, *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 141.

31 Hayit, *Basmacılar*, s. 222.

32 Merdanoğlu-Muhammadiev, a.g.e. , s. 42.

ayrılığının kaynağı 1895 yılında, Afganistan'ın Ceyhun Irmağı üzerinde yer alan Aral Peygamber Adası'nın³³ kendisine ait olduğunu iddia etmesidir. Afganistan, Aral Peygamber Adası üzerindeki hak iddiasına, 1900 yılında Penc Irmağı üzerindeki Orta Tugay Adası üzerindeki hak iddiasını da eklemiştir. Afganistan bu hak iddialarına dayanak olarak mevcut hali ile sınır güvenliğinin sağlanmasının imkânsız olmasını göstermiştir.

Sovyetler, Çarlık idaresi dönemine dayanan bu talepleri reddetmiş ve Çarlık idaresi Türkistan Genel Valiliği döneminde yapılan anlaşmaya göre Rus-Afgan sınır çizgisinde yer alan nehirlerin ve üzerindeki adaların mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu ifade etmiştir.³⁴ Sovyet yönetimi Afganistan'ın toprak taleplerini tartışmaya açmayı kabul etmemiştir. Bu noktada Sovyet yönetimi, selefi Çarlık yönetiminin yaptığı gibi, Afganistan'la olan kara sınırının belirlenmesinde uluslararası hukuk normlarına uymayı kabul etmemiştir. Çarlık Rusyası ile Afganistan kara sınırının belirlenmesi amacıyla 1873 yılında Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin katılımı ile sınır komisyonu kurulmuştur. Oluşturulan bu komisyon o dönemde sınır hattı ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan protokole göre Ceyhun ve Penc nehir yataklarının Rus kontrolüne bırakılması kabul edilmiştir. Protokollerde nehirlerin tamamı Rus hâkimiyetine bırakıldığından nehir üzerinde bulunan adalarla ilgili aykırı bir hüküm protokollerde yer almamıştır. Nehirler üzerinde Rus hâkimiyeti tanınmıştır ancak nehirlerin yaz kuraklığı sonrasında suyunun çekildiği ve üzerinde yer alan adaların Afganistan kıyası ile birleştiği durum göz ardı edilmiştir. Yaz kuraklığı ile nehirlerin debisinin düşmesi sonrasında ortaya çıkan durum sınır çizgisi ve sınır güvenliği konusunda karmaşaya sebep olmuştur. Bunun üzerine Afgan tarafı nehirler üzerindeki adaların, yaz kuraklığı sırasında Afgan toprakları ile birleştiğini ifade etmiş ve bu duruma sınır anlaşmasında değinilmese de adaların Afganistan toprağı olduğunu iddia etmiştir. 1913 yılında Orta Tugay Adası, nehrin yaz kuraklığı sebebiyle suyunun çekilmesi sonucunda bir kez daha Afganistan kıyası ile birleşmiştir. Bu fiili durumdan faydalanmak ve sorunu emrivaki ile çözmek isteyen Afganistan adaya asker göndermiştir. Ancak adada hâlihazırda Rus güçleri bulunması ve geri çekilmeyi kabul etmemeleri sonucunda iki tarafın silahlı güçleri arasında çatışma çıkmıştır.³⁵ Çıkan çatışmada Afgan güçleri yenilmiş ve geri çekilmiştir. Ada'da Rus askeri mevcudiyeti 1920 yılına kadar devam etmiştir.³⁶

- 33 Aral Peygamber Adası, bugünkü Özbekistan'ın Tirmiz şehrinin tam karşısında yer almaktadır.
- 34 Sergei Borisovich Panin, "The Soviet-Afghan Conflict of 1925-26 Over the Island of Urtatugay", (çev. Harold S. Orenstein), *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt: 12, Sayı: 3, Eylül 1999, s. 122.
- 35 Sergei Borisovich Panin, *Rossia i Afganistan, 1905-1918 (Russia and Afghanistan, 1905-1918)*, Irkutsk 1995, s. 53.
- 36 Mehmet Erkan Killioğlu, "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2022, s. 271.

Rus iç savaşı 1920 yılında Bolşeviklerin zaferi ile sonuçlanmıştır.³⁷ Bunun sonucunda adada bulunan Rus güçleri geri çekilmiştir. Çarlık ordusundan boşalan adaya Afganistan tekrar asker göndermiş ve kontrolü ele geçirmiştir. Adanın işgali şu şekilde cereyan etmiştir: Bolşeviklerin baskısı yüzünden Buhara'yı terk etmek zorunda kalan Emir Muhammed Âlim Han Afganistan'dan sığınma talep etmiştir. Bu talebi Afgan Kralı tarafından kabul edilmiş, sınıra Emir ve beraberindekilere refakat etmesi için askeri birlik gönderilmiştir. Gönderilen Afgan askeri birliği Emir'e ve maiyetine koruma sağlamak için Ruslar tarafından boşaltılan ve kara ile birleşmiş olan adaya geçmiş ve Emiri karşılamıştır. Ancak adada artçı olarak bırakılan Afgan askerleri Afgan kıyısına çekilmemiş ve adada kalmaya devam etmiştir.³⁸ Afgan tarafı o dönemde Türkistan'ı kontrol etmek için uğraşan Sovyetlerin bu emrivakiyi kabullenmek zorunda kalacağını düşünmüştür.³⁹

O dönemde oldukça nazik bir durumun içinde olan Sovyetlerin önceliği, Türkistan'da kontrol sağlamaktır. Öncelik bu duruma en önemli tehdit olan Basmacı İsyanı'nın bastırılması olduğu için Afganistan'la olan sınır sorununun çözümünü ötelenmiştir. Bu durum sonucunda ada 1925 yılına kadar Afganistan'ın kontrolünde kalmıştır. Ancak adanın araziye hâkim konumundan kaynaklanan stratejik önemi yüzünden Sovyet sınır güçlerinin sürekli teyakkuzda olmak zorunda kalmıştır zira ada Basmacıların üssü haline gelmiştir. Basmacılar bu noktadan saldırı yapmak için Sovyet tarafına geçmektedir. Türkistan'daki Sovyet hedeflerine saldırı yaptıktan sonra da aynı noktadan Afganistan topraklarına geri dönmekte ve Kızılordu'nun takibinden kurtulmaktadır. Türkistan'da Bolşevikler kontrolü ele alınca onların hâkimiyeti altında yaşamak istemeyen nüfusun bir kısmı Afganistan'a göç etmiştir. Bu göçle gelen Türk nüfus, Basmacıların ihtiyaç duyduğu insan kaynağı ve lojistik desteği sağlamıştır.⁴⁰

Ortaya çıkan bu gelişmeler yüzünden Türkistan'daki hâkimiyetinin sıkıntıya gireceğinden endişe eden Sovyetler adanın iadesi için gerekli girişimleri başlatmıştır. Bu çalışmayı yerel düzeyden başlatan Sovyet idaresi ve onun Kulyab Vilayeti Devrimci Komitesi 1924 yılı Nisan ayında olağanüstü olarak toplanmış ve yapılan toplantıda adanın geri alınması için alınması gereken tedbirleri görüşmüştür. Adanın iadesi konusuna yerel halkın desteği almak için Kulyab Vilayeti'nin kanaat önderleri de toplantıya çağırılmıştır. Komite, Orta Tugay Adası'nın Afganistan devletince işgali ve adada Basmacıların mevcudiyetine müsaade edilmesinin SSCB'nin ulusal güvenliği

37 Yarimoğlu, a.g.t., s. 94.

38 *Russian Center for Storing and Studying Documents From Recent History (RTsKhID-NI)*, Act of Extraordinary Meeting of the Revolutionary Committee of the Kuliab Province of the Bukhara People's Soviet Republic, f. 62, op. 2, d. 243, 1. 4, 27 Ocak 1925; Panin, a.g.m., s. 123.

39 Kılhoğlu, a.g.m., s. 272.

40 Nurettin Hatunoğlu, "Buhâra Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 132.

ve çıkarlarına tehdit olduğunu ilan etmiştir. Bu yüzden adanın bir an önce iadesi ve adadaki Afgan askerlerinin hemen çekilmesi talep edilmiş ve bu talepleri içeren bir nota Afganistan'a verilmiştir. Afganistan notayı reddetmiş ve 1924 yılı ile 1925'in ilk aylarına kadar adadaki askeri varlığını takviye etmiştir. 1924 yılı başında adadaki Afgan askeri varlığı 60 kişi ile sınırlı iken 1925 yılında bu sayı 300'e çıkmıştır. (200 piyade 100 süvari).⁴¹

Afgan güçlerinin adayı boşaltmaması üzerine Sovyetler harekete geçmiş 27 Kasım 1925'te 340 kişilik bir Özbek milis grubunu adaya göndermiştir. Özbekler adaya çıkmalarını takiben Afgan sınır karakolundaki askerlerin silahlarını müsadere etmek istemiştir. Bu esnada taraflar arasında çıkan çatışmada her iki taraf da ondan fazla kayıp vermiştir. Beş Afgan askeri de Özbeklerce esir alınmıştır. Adayı ele geçirmede başarısız olan Özbekler 1 Aralık tarihinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Özbekler çekilse de adadaki Sovyet askeri varlığı sona ermemiştir. Özbeklerin yerine Kızılordu'nun düzenli birlikleri adaya çıkmıştır.⁴²

Olay ile ilgili Sovyet resmi görüşüne bakıldığı zaman Orta Tugay Adasına Özbeklerin çıkmasının spontane gelişilen yurtsever bir refleks olduğu, bu olayın önceden planlanmış bir hareket olmadığı iddia edilmektedir. Ancak NKID üyesi olan Semyon İvanoviç Aralov tarafından hazırlanan rapor bu iddiaları çürütmektedir. Aralov hazırladığı raporda, Orta Tugay Adası'nda ortaya sorunla ilgili olarak alınabilecek bir dizi tedbir önermektedir. Aralov'un önerileri 21 Ocak 1925'te Sovyet yönetimi tarafından kurulan komisyon tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda seçilen yaklaşımın uygulamaya konulması için Halk Komiseri G. Chicherin'e görev verilmiştir. (27 Ocak 1925)⁴³ Görevin tebliği esnasında Chicherin'e kendisinden sorunun diplomatik yollardan çözmesinin beklendiği bilgisi de verilmiştir.⁴⁴ Eş zamanlı olarak soruna diplomatik yollardan çözüm arayışlarının da sürdürülmesi için Taşkent'te "Özel Yetkili Sınır Komisyonu" kurulmuştur.⁴⁵ Özel yetkili bu komisyonun çalışmaları sonucunda sorunun barışçı yollardan çözümünün çok zor olduğu, en uygun yaklaşımın askeri bir müdahale olacağı sonucuna varmış ve bu kapsamda 27 Temmuz'da adaya yapılacak müdahale ile ilgili hazırlanan askeri harekât planını Sovyet yetkililerine sunmuştur.⁴⁶ Komisyonun bu teklifi kabul görmüştür ancak askeri harekâtın başlangıç tarihi üzerinde uzlaşılammıştır. Bu da gecikmeye sebep olmuştur.⁴⁷

41 Panin, a.g.m. , s. 124.

42 *Foreign Policy Archive of the Russian Federation/Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRF)*, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6-7, 22 Aralık 1925.

43 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

44 *AVPRF*, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6, 22 Aralık 1925.

45 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

46 Panin, a.g.m. , s. 125.

47 Panin, a.g.m. , s. 126.

Sovyetler, adadaki Afgan askerlerinin cebri tedbirlerle tahliyesi sırasında bir krizin patlak vermesi ve bu sorununun dünya kamuoyunun tüm dikkatini çekmesini istememiştir. Keza Sovyetler, sorunun Batı medyasında haber olarak yer bulmasını da ulusal çıkarları açısından oldukça tehlikeli bir durum olarak görmüştür. Zira Batı medyasında konu ile ilgili çıkacak haberlerin Batı Dünyası'nın dikkatini özeldde Türkistan'a ve Basmacı İsyanı'na çekme ihtimali bulunmaktadır ve bu Sovyet yönetimince istenmeyen bir durumdur. Afgan Devleti ise konunun gündemde kalması için büyük çaba harcamıştır. Konunun gündemden düşmemesi için dönemin Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmud (Beg) Tarzi, Kabil'deki Sovyet Büyükelçisi Leonid Stark'a 18 Aralık 1925'te Moskova'ya iletmesi için bir nota iletmiştir. Afgan Devleti, notanın gereğinin yapılmasını beklediğini ilan etmiştir. Ancak Sovyet tarafının notaya cevap vermemiştir. Bunun üzerine Afganistan, durumun ciddiyetini Sovyet tarafına göstermek için 15 Aralık'ta Kabil'den kuzeye, Sovyet sınırına takviye birlikler göndermeye başlamıştır.⁴⁸

Afganistan sınır anlaşmazlığı konusunu dünya kamuoyu mal ettiğinden NKID, Stark'a Afgan Hükümeti'nin konuyu daha fazla kullanmaması için gerekli önlemleri almasını emretmiştir. Stark'a görüşmeler sırasında adanın mülkiyeti konusundaki Sovyet resmi görüşünden taviz vermemesi gerektiğini de ifade edilmiştir. Bunun üzerine Leonid Stark sorunun çözümü için tarafların yapması gereken işleri açıkladığı bir program hazırlamış ve bu programı incelemesi için 27 Aralık 1925'te Afganistan'ın Dışişleri Bakanı Mahmut Beg Tarzi'ye göndermiştir. Stark'ın sorununun çözümü için önerilerde bulunduğu programın hareket noktası krizin büyümesinde iki tarafın da ihmali ve sorumluluğunun olduğudur. Stark'ın önerisinde Afganistan'ın Sovyet birliklerinin adayı boşaltması talebi kabul edilmektedir ancak buna karşılık adaya Afgan askerlerinin gönderilmemesi şart olarak ortaya konulmaktadır. İki ülke sınır çizgisinin tam ve şüpheye mahal vermeyecek bir şekilde çizilmesi için her iki ülke temsilcilerin katılımıyla bir sınır komisyonu kurulması teklifi yeniden gündeme gelmiştir. Kurulacak olan sınır komisyonunun sorunu altı ay içinde çözüme kavuşturması da bir diğer şarttır.⁴⁹ Sovyet tarafının bu tekliflerini değerlendiren Afganistan ortak sınır komisyonu önerisini reddetmiştir. Zira Afgan tarafına göre kurulacak ortak sınır komisyonu sorunun çözümünden ziyade, çözümsüz kalması için Sovyet tarafınca bulunan ve sorunu zamana yaymak için kullanılmaya çalışılan bir araçtır. Afgan tarafı Komisyon'un çalışmaya başlamasını kabul ederse, Sovyetler kazandığı zaman sayesinde adadaki askeri gücünü takviye edecektir. Uygun zamanı bulduğunda da harekete geçecektir. Sovyet tarafı bu hareketine dayanak olarak da 1873 tarihli Afgan-Buhara sınır anlaşmasını gösterecektir.⁵⁰

48 Killoğlu, a.g.m., s. 273.

49 Panin, a.g.m., s. 128.

50 Panin, a.g.m., s. 129.

gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Temelde Afgan yönetimi iki ülke arasında sınırın belirlenmesi için ortak bir komisyon kurulmasına karşı değildir ancak Afganistan'ın şartı, komisyonun 1918 yılında sonra adadaki Afgan askeri varlığını tanımasıdır. Ancak Kızılordu birlikleri adada bulunmaktadır. Bu mevcudiyet yüzünden iki tarafın silahlı güçleri karşı karşıya gelmiştir ve diplomasi olmadan Sovyetlerle sorunu çözmek için görüşebilmenin imkânı yoktur. Afgan devleti bu durumun ve kendi askeri ve siyasi gücün ve sınırlarının da farkındadır.⁵¹

Bu gelişmeler yüzünden Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında ciddi bir kriz çıkmıştır. Uluslararası toplumun konuya olan ilgisinin farkında olan Afganistan bu sebeple Sovyetlerle olan görüşmelere hiçbir ön şart olmadan başlamayı istemiştir. Bu amaçla Sovyet tarafı üzerinde diplomatik ve siyasi baskı kurmak için iki ülke arasında yapılan görüşmelere Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Fahri Paşa da çağırılmıştır. Fahri Paşa da yapılan görüşmeler esnasında Sovyetler Birliği'nin temsilcisi Leonid Stark'ı Afganistan'ın işgali halinde yaşanacak olaylar konusunda uyarmıştır. Sovyetler bu ikazı dikkate almıştır zira aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki askeri birliklerinden sorumlu olan Orta Asya Askeri Komutanlığı, İngiltere'nin sınır anlaşmazlığı konusunu Afganistan-Sovyetler Birliği ilişkilerini bozmak için kullanmaya çalışacağı konusunda istihbarat aldığını Moskova'ya iletmıştır. Bu da Fahri Paşa'nın ikazını daha önemli hale getirmiştir. Bu duyuma ek olarak İngiltere'nin Afganistan'daki aşiretleri Sovyetler'e karşı savaşmaları için bir araya getireceği ve Basmacılara doğrudan destek vereceği yönünde istihbarat olduğu bilgisi de Moskova'ya ulaştırılmıştır.⁵² İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığını uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmayı başaran Afganistan, elde ettiği bu diplomatik avantaj sayesinde görüşmelerde tavizsiz bir tutum izlemiş ve Sovyetler Birliği'ni görüşmelerde zora sokmuştur.

Sınır anlaşmazlığı sorununun kilitlenmemesi için 1925 yılının Aralık ayının sonuna doğru Afgan Kralı Emanullah Han, Sovyetler Birliği'nin Kabil Büyükelçisi L. Stark'ı, konuyu yüz yüze görüşmek için sarayına çağırmıştır. Yapılan görüşmede Emanullah Han, Stark'a konu ile ilgili olarak dostane bir şekilde yaklaşıyor gibi gözükse de, Kızılordu birliklerinin adadan hemen çekilmesini ve adanın Afganistan'a iadesini kesin bir dille istemiştir. Bu taleplerinin yanında görüşmede Sovyetler tarafından olumlu karşılanacak bir gelişme de yaşanmış; Afgan tarafı Sovyetler'in sınır komisyonu kurulması teklifine olumlu cevap vermiştir. Zira Afgan tarafı sınır komisyonunun yetkilerinin genişletilmesinin ve Ceyhun-Penc ırmağı boyunca tüm Sovyet-Afgan sınırın yeniden çizilmesinin tartışmaya açılması beklentisi içine girmiştir. Emanullah Han, Stark'a Sovyetlerin neden iki ülke arasındaki sınırı çizen

51 Panin, a.g.m., s. 129.

52 Bu söylenti kendi saflarına katılımın artması için, Basmacı liderleri tarafından çıkarılmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. William S. Ritter, "Revolt in the Mountains: Fuzail Maksım and the Occupation of Garm, Spring 1929", *Journal of Contemporary History*, Cilt: 25, Sayı: 4, 1990, s. 547-580.

akarsularda sınır tespiti konusunda uluslararası hukuk kurallarına ve teatüllere uymak istemediklerini anlamakta güçlük çektiğini iletmiştir.⁵³

Stark'ın, Emir'le yaptığı görüşmeyle ilgili raporu Moskova'ya göndermiştir. Rapor Moskova'ya ulaştıktan sonra, Sovyet yönetimi ilk iş olarak sınır komisyonunun yetkilerinin sınırlandırılma yoluna gitmiştir. Sovyet yönetimi bu kapsamda, iki ülke sınırının tamamının yeniden belirlenmesi talebinin gündemden düşürülmesi ve konunun sadece Orta Tugay Adası'nın hükümranlılığı noktasına indirgenmesinde karar kılmıştır. Leonid Stark'a düşen görev ise bu kararın diplomatik bir dille Afgan Kralı Emanullah Han'a iletmesi olmuştur.⁵⁴ Sovyetlerin tutumundaki değişimi gören Afgan tarafı da tüm sınırın yeniden belirlenmesi konusunda ısrarcı olmamıştır. Bununla birlikte, Afgan tarafının Ceyhun-Penc sektöründe Sovyetler Birliği-Afganistan sınır hattının yeniden çizilmesi talebinin Sovyetler açısından oldukça riskli bir durumu, diğer sınır çizgilerinin tartışmaya açılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Sorunun daha fazla gündemde kalmaması için Sovyetler, 1926 yılının başlarında ortak sınır komisyonunun çalışmalarına hız vermiştir. Sovyetler kendilerini temsil için komisyonda Afganistan'da yakından tanınan Fyodor Raskolnikov ile Kabil Büyükelçiliği Genel Sekreteri E. M. Riks ve Mezar-ı Şerif Başkonsolosu B. P. Postnikov'a görev vermiştir.⁵⁵ Afganistan ise komisyonda Dışişleri Bakan Yardımcısı Mirza Muhammed Han, Hafızullah Han ve Ali Ekber Han tarafından temsil edilmiştir.⁵⁶

Komisyonun çalışmalarını bitirmesi sonrasında Stark, 1 Şubat 1926'da, adadaki Kızılordu birliklerinin geri çekilmesi ve adanın Afganistan'a devrini kabul eden bir protokole imza atmıştır. 4 Şubat'ta Afgan basını sınır sorunun çözen protokolün imzalanmasını haber olarak vermiştir.⁵⁷ Çıkan haberlerde sınır anlaşmazlığının çözümü Afganistan'ın zaferi olarak verilmiştir. Yaşanan bu zafer havasına rağmen imza tarihinden bir sonra dahi adadaki Sovyet güçleri geri çekilmemiştir. Afgan yetkilileri Sovyet güçlerinin çekilmesinde yaşanan sorunların çözümü için sınır komisyonu üyesi E. M. Riks'le temas geçmek zorunda kalmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında Sovyetlerin çekilmesini yerinde tetkik etmek isteyen bir Afgan delegasyonu Kabil'den yola çıkmış ve 28 Mart'ta Hanabad'a ulaşmıştır. Delegasyon 2 Nisan'da Yengi-Kala'ya ulaşmak için yola çıkmış ve Sovyet delegasyonu ile buluşmak için sınıra ilerlemiştir. Sorun Sovyet sınır komisyonu üyeleri de sınıra gelmesi ve burada taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrasında çözüme ulaştırılmıştır.⁵⁸ Sorunun çözümündeki oyalama ve gecikmelerin aşılmasından

53 Killoğlu, a.g.m., s. 275.

54 Panin, a.g.m., s. 130.

55 Pravda Vostoka, 10 Mart 1926. Ayrıca bkz. AVPRF, USSR Plenipotentiary to Afghanistan Stark on Behalf of Tarzi, f. 71, op. 9, p. 4, d. 1, I. 328, 9 Şubat 1926; Panin, a.g.m., s. 130.

56 Killoğlu, a.g.m., s. 276.

57 Mikhail I. Volodarskii, *Sovety i ikh İuzhnye Sosedi Iran i Afganistan (1917-1933) [Sovyetler ve Güney Komşuları, İran ve Afganistan (1917-1933)]*, Overseas Publications Interchange, Londra 1985 s.183.

58 Panin, a.g.m., s. 130.

sonra, 28 Şubat 1926 saat 09:00'da adanın Afganistan'a devri için tarafların katılımı ile bir tören yapılmıştır. Moskova'dan gelen emir doğrultusunda adadaki Kızılordu birliğinin komutanı Afgan askerlerini adayı teslim etmek için çağırmıştır. Afgan tarafı da adayı Sovyetlerden teslim almak için bir askerî birlik görevlendirmiştir. Afgan askerleri adaya çıktığında Ruslar onları karşılamıştır. Yapılan karşılama töreninden sonra Sovyet birlikleri nehrin karşı kıyısına çekilmiştir.⁵⁹

O dönemde, Sovyetler Birliği'nde adanın Afganistan'a terki kararını verebilecek ve bu kararı sorgulanmayacak tek bir kişi vardır, o da Stalin'dir. Stalin, Orta Tugay Adası anlaşmazlığında, adanın Afganistan'a bırakılmasının Sovyetler açısından olumsuz bir sonucu olmayacağını iddia etmiştir. Ada'nın Afganistan'a devrine karşılık olarak Sovyetler Afganistan'dan Basmacılara verilen desteğin sonlandırmasını istemiştir.⁶⁰

15 Ağustos 1926 tarihinde imzalanan anlaşma ile Afganistan'a devredilmiştir.⁶¹ Bu anlaşma kapsamında Afganistan Sovyetler Birliği'ne Ada'nın Sovyetler Birliği'ne düşman unsurlarla kullanılmasına izin verilmeyeceği konusunda garanti vermiştir. Eğer adada bu türden girişimlerde bulunan kişilerin var olması durumunda Afganistan onlara engel olmak adına gerekli önlemlerini alacağını taahhüt etmiştir.⁶² Bu protokol kapsamında Sovyetler Birliği ve Afganistan 31 Ağustos tarihinde, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması imzalamıştır. SSCB bu anlaşmayı adanın Afganistan'a devri kapsamında talep etmiştir.⁶³

Sonuç

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda cephede uğradığı kayıpları telefi edebilmek için Türkistan'daki erkek nüfustan asker toplama girişimi, Türkistan'daki nüfus dengesini bozmak amacıyla Türkistan ve Kazak Bozkırında topraksız Rus köylülerinin iskân edilmesine ve bu göçmenlere yerli halkın el konulan topraklarının verilmesi bölgede büyük bir memnuniyetsizlik ortaya çıkarmıştır. Bu memnuniyetsizlik bir süre sonra geniş kapsamlı bir isyanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu isyan ve Çarlık İdaresi'nin 1917 Ekim Devrimi sonucunda yıkılması ve sonrasında ortaya çıkan iç savaş Türkistan bölgesinin istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. İç savaş Bolşeviklerin zaferi ile sonlanmış, Bolşeviklere göre bölgeye ve eski Çarlık topraklarına istikrar gelmiştir.⁶⁴ Ancak Türkistan genelindeki Bolşevik yönetimine karşı duyulan

59 Panin, a.g.m. , s. 131.

60 Killioğlu, a.g.m., s. 276-277.

61 Panin, s. 131.

62 AVPRF, Copy of Translation of a Note From the Afghan Ministry of Foreign Affairs, Signed by M. Tarzi, to Plenipotentiary of the USSR Stark, Kabul, f. 71, op. 9, p. 4, d. 2, I. 152, 15 Ağustos 1926; Panin, a.g.m. , s. 131.

63 Volodarskii, a.g.e. , s. 184.

64 "Rus iç savaşı 1920 yılının sonuna doğru Bolşeviklerin zaferi ile sonuçlanmıştır." Yarı-

husumet ve husumet kaynaklı huzursuzluk/isyân hareketi devam etmiştir. Sovyetler, kendilerine karşı çıkan ve Türkistan'ın bağımsızlığını isteyen özgürlük yanlılarını haydut olarak nitelendirerek itibarsızlaştırmaya çalışmış, onların bağımsızlık hareketine de Basmacı (Baskıncılar, Haydutlar) İsyanı demiştir. Bu tanımlama Türkistan'da kabul görmemiştir. Ancak özellikle Ceditçi aydın Mustafa Çokay'ın çabaları sonucunda, Basmacı tabiri konusunda zaman içinde olumlu yönde bir anlam kayması yaşanmıştır. Basmacılık, Türkistan'da artık "haydut" anlamında değil de Sovyet yönetimine karşı savaşıyan Türkistanlı özgürlük savaşçıları ismlemlenmede kullanılan bir tabir halini almıştır.

Kızılordu birlikleri Türkistan bölgesinde sürekli hareket halinde olan Basmacı gruplarını arayıp bulma konusunda oldukça zorlanmıştır. Basmacılar gerilla savaşı verdikleri için Kızılordu birliklerine açık hedef olmaktan kaçınmış, vur-kaç tarzı saldırılarla Sovyet idaresini yıpratmaya çalışmıştır. Düzenledikleri saldırılardan sonra sınırın karşı tarafına, Afganistan'a geçmeyi bir strateji olarak benimsemişlerdir. Bu stratejileri yüzünden Sovyetlerin Basmacılara müdahale etme ihtimalinin ortadan kalkmıştır. Bu da Sovyetler açısından isyanı bastırmayı daha zor bir hale getirmiştir. Günümüzde olduğu gibi, o dönemde de Afganistan'da Sovyet idaresi altında yaşamayı istemediği için yakın zamanda göç edenlerle birlikte önemli bir Türkistanlı nüfus bulunmaktadır. Basmacılar haliyle aralarında akrabalık ve soy bağı da bulunan bu gruptan destek görmüştür. Bu da faaliyetlerine devam etmelerini sağlamıştır.

Eş zamanlı olarak Afganistan ile ortaya çıkan sınır ihtilafı Sovyetlerle, Basmacıların Afganistan'daki varlığı sonlandırması için aradığı fırsatı vermiştir. Sovyetler sınır anlaşmazlığın çözümü için Ada'yı Afganistan'a vermeyi kabul etmiş, ancak şartlı olarak. Karşılığında ise Sovyetler, Afganistan'ın, Basmacıların adayı Sovyet topraklarına geçiş noktası ve lojistik destek üssü olarak kullanmalarının önlemesini istemiştir. Basmacıların Afganistan'daki güvenli barınma alanları ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda Türkistan'daki Sovyet idaresine tehdit oluşturan Basmacılar'ın halk desteği kesilmiş ve marjinalleşmeleri sağlanmıştır. Bu marjinalleşme ve Sovyet yönetiminin baskısı sonucunda Türkistan'da Basmacı İsyanı 1934-1935 yıllarında sonlandırılmıştır. İsyanın bakiyeleri de Stalin'in 1938 tasfiyesi ile yok edilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Russian Center for Storing and Studying Documents from Recent History (RTsKhIDNI)

RTsKhIDNI, Act of Extraordinary Meeting of the Revolutionary Committee of the Kuliab Province of the Bukhara People's Soviet Republic, f. 62, op. 2, d. 243, 1. 4, 27 Ocak 1925.

Foreign Policy Archive of the Russian Federation/ Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRF)

AVPRF, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6-7, 22 Aralık 1925.

AVPRF, Secret Report From Politburo Member and Member of the Collegium of the People's Commissariat of Foreign Affairs Aralov to Other Politburo Members, f. 05, op. 5, packet 2a, d. 7, II. 6, 22 Aralık 1925.

AVPRF, USSR Plenipotentiary to Afghanistan Stark on Behalf of Tarzi, f. 71, op. 9, p. 4, d. 1, I. 328, 9 Şubat 1926.

AVPRF, Copy of Translation of a Note From the Afghan Ministry of Foreign Affairs, Signed by M. Tarzi, to Plenipotentiary of the USSR Stark, Kabul, f. 71, op. 9, p. 4, d. 2, I. 152, 15 Ağustos 1926.

Gazeteler

Canay (takma isim), "Basmacılık Toğrisıda", *Yaş Türkistan*, Sayı: 2/3-4, Şubat-Mart 1930, s.5.

Çokayoğlu, Mustafa, "Qozgalıştan "Qurtuluşğa", *Yaş Türkistan*, Sayı: 9-10, 1930, s. 3-4.

İsimsiz, "Enver Paşa'nın Şehadeti", *Yaş Türkistan*, Sayı: 16, 1931, s. 34-35.

İsimsiz, "Basmaçılıq", *Yaş Türkistan*, Sayı: 39, 1933, s. 5.

Kitaplar ve Makaleler

ALTIMIŞOVA, Zuhra, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)", *Bilig*, Sayı: 82, 2017, s. 91-116.

ANDİCAN, Abdül Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, 1. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

ARABACI, Hakan, *Hariçteki Türkistan Dergilerine Göre Basmacılık ve Ermeni Meselesi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2021 (Yayımlanmamış Yüksek-lisans Tezi).

AZAMHOCAYEV, Saidekber, *Türkistan Muhtariyeti (Milli, Demokratik Devletçilik Kuruluşu Tecrübesi)*, Taşkent Neşriyat, Taşkent 2000.

gpx BADEMCI, Ali, *Korbaşlar:1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

BANDERA, Vladimir N., "The New Economic Policy (NEP) as Economic System", *Journal of Political Economy*, Cilt: 71, Sayı: 3, 1963, s. 265-279.

BOETTKE, Peter J., *The Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928*, Kluwer Academic Publishers, Boston 1990.

BROXUP, Marie, *Basmacılar*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No 4, Ankara 1984.

CASTAGNE, Joseph, *Orta Asya Bozkırlarında Bir Osmanlı Generali Enver Paşa*, (çev. M. Reşat Uzmen), Orkun Yayınları, İstanbul 1991.

CASTAGNE, Joseph, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, (çev. M. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

CORAEV, Musallam-NURİLLİN, Rüste, *Ozbekistanning Yengı Tarihi II, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı
(1925-1926)

ÇOKAY, Mustafa, "Türkistan'da Basmacı Hareketi", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türkistan*, Cilt: 1, Sayı: 4, 1988, s. 13-18.

ÇOKAYOĞLU, Mustafa, "Hokand Muhtariyeti Hakkında", Tülay Duran, ed., *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler(1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2005, s. 133-138.

ÇOROTEGİN, Tinçtıkbek-Moldokasimov, Kiyaz, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçta Tarihi*, Bişkek 2000.

DMITRENKO, V. P. , "Certain Aspects of the New Economic Policy in Soviet Historical Scholarship of the 1960s" *Soviet Studies in History*, Cilt: 11, Sayı: 3, 1972-1973, s. 213-251.

DONUK, Abdülkadir, "Basmacı Hareketi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVA)*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 107-108.

DUMAN, Oğuz Şaban, *Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

Gurbangeldi Gutliyev, "Türkistan'daki Basmacılık Hareketi (1918-1924) Üzerine Değerlendirmeler", *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 85-96.

HARRISON, Mark, "Why did NEP Fail?" *Economics of Planning*, Cilt: 16, Sayı: 1, 1980, s. 57-66.

HATUNOĞLU, Nurettin, *Buhara Hanlığının Son Emiri Alimhan ve Dönemi (1911-1920)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

_____, "Buhâra Emirliği'nin Son Hükümdarı Âlim Han'ın Afganistan'da Ölümü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 127-144.

HAYİT, Baymirza, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:17, Temmuz 1986, s. 25-31.

_____, *Basmacılar-Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 261, Tarih ve Kültür Serisi: 6, Ankara 1997.

_____, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

KILLIOĞLU, Mehmet Erkan, "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2022, s. 261-282.

KURBAN, İklil, "Basmacılar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1997, s. 125-137.

MERDANOĞLU, Süleyman-MUHAMMEDİEV, Nasriddin, *Özbekistan Kılavuzu*, Özbekistan Altın Miras Vakfı, Ankara 1997.

Mirza Azmi, "Türkistan Basmacılık Devrinden Bir Hatıra", Tülay Duran- Abdül Ahat Andican, ed., *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 454-457.

NOVE, Alec, "Some Thoughts on the End of NEP", *Economy and Society in Russia and the Soviet Union, 1860-1930: Essays for Olga Crisp*, ed. Linda Edmondson ve Peter Waldron, St. Martin's Press, New York 1992, s.234-243.

PAKSOY, H. B. , "Basmachi" *Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union*, Cilt: 4, Academic International Press, Florida 1991.

PANIN, Sergei Borisovich, "The Soviet-Afghan Conflict of 1925-26 Over the Island of Urta-Tu-

gai”, (çev. Harold S. Orenstein), *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt:12, Sayı: 3, Eylül 1999, s. 122-133.

PANIN, Sergei Borisovich, *Rossia i Afganistan, 1905-1918 (Russia and Afghanistan, 1905-1918)*, Irkutsk 1995.

PREOBRAZHENSKY, Yevgheni Alekseyevich, *The Economic Policy of the Proletariat in a Peasant Country, The Crisis of Soviet Industrialization: Selected Essays*, ed. D. A. Filtzer, M. E. Sharpe, New York 1979.

RECEPOV, Kahraman, *Buharaga Kızıl Armiye Baskını ve Unge Karşı Kureş: Tarih Hakikati 1920-1924*, Taşkent Manevyatı Yayınları, Taşkent 2002.

RITTER, William S., “Revolt in the Mountains: Fuzail Maksum and the Occupation of Garm, Spring 1929”, *Journal of Contemporary History*, Cilt: 25, Sayı: 4, 1990, s. 547-580.

SOCHOR, Zenovia, “NEP Rediscovered: Current Soviet Interest in Alternative Strategies of Development”, *Soviet Union*, Sayı: 9, 1982, s. 189-211.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

VOLODARSKII, Mikhail I. , *Sovety i ikh İuzhnye Sosedı İnan i Afganistan (1917-1933) [Sovyetler ve Güney Komşuları, İnan ve Afganistan (1917-1933)]*, Overseas Publications Interchange, Londra 1985.

YAMAUCHI, Masayuki, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995.

YARIMOĞLU, Emin, *Türkistan Milli İstiklal Hareketinde Şir Muhammed Bek*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YARKIN, İbrahim, “Muhtar Türkistan ve Alaş Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Sayı: 23, Eylül 1964, s. 37-42.

YEŞİLOT, Okan-ÖZDEMİR, Burcu, “Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi”, *Bellekten*, Cilt: 85, Sayı: 302, 2021, s. 279-309.

ZALESKI, Eugene, *Planning for Economic Growth in the Soviet Union, 1918-1932*, (çev. Marie-Christine MacAndrew ve G. Warren Nutter), University of North Carolina Press, Chapel Hill 1971.

Extended Abstract

Afghanistan has a privileged position in the foreign policy priorities of Tsarist Russia and its successor Soviet Union. During the 19.th. century, Afghanistan was one of the areas where the rivalry between the British Empire and Tsarist Russia. The solution that founded to that rivalry at that time, in order to prevent this struggle become destructive, was keeping Afghanistan as a buffer zone between two. This rivalry increased the fear of being vulnerable to attacks from the south. That is one of the biggest fears of Tsarist Russia, and left this fear to its successor, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The Basmachi Revolt, which started in the 1920’s as a reaction against the Bolshevik rule in Central Asia, made this fear more chronic. For this reason, the USSR, trying to end the Basmachi Revolt as soon as possible in order to ensure its control on Central Asia. Because after the attacks on Soviet targets in Central Asia, the Basmachi groups crossed the Amu Derya River to escape from the pursuit of the Red Army. In order to limit the Basmachi’s movements, the Soviets decided to use the problem of the sovereignty of the Urta Tugai island on the Afghan border. At that time Afghanistan was successfully internationalize

Basmacı İsyanı ve Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı
(1925-1926)

the sovereignty problem of the Urta Tugai, which was united with Afghan coast when the river dried up. The USSR demanded the end of support for the Basmachi's in response to the island's handover to Afghanistan.

In the mid-1920s, the Soviet-Afghan border dispute and the dispute over the Urta Tugai island on the Amu Darya river, combined with the Basmachi Rebellion, became one of the main issues that occupied the international agenda. The dispute over the river islands has existed since 1895. At that time, Afghanistan claimed rights on the island of Aral Peygamber, which is located opposite the city of Tirmiz in present-day Uzbekistan. In addition, Afghanistan also, claimed the Urta Tugai island in 1900, which is located just opposite the Saray, on Penc River, on the present day Tadzhikistan border. The underlying reason for these allegations was to ensure border security.

Meanwhile, the border problem on the ownership of the Urta Tugai island that emerged with Afghanistan gave the Soviets the opportunity they were looking for. Soviet leader Stalin agreed to give the island to Afghanistan. But in return Stalin wanted Afghanistan to prevent the Basmachi's from using the island as a transit point and shelter. In 1929, at the request from the Afghan King, Stalin sent a 1,000-strong Red Army unit supported by heavy weapons to Afghanistan to protect the king. This brigade didn't only protect the King, but also helped the Afghan State to clear the Basmachi's remaining in Afghanistan. As a result of all these moves, the USSR achieved an success in ending the Basmachi Revolt. The Soviet side successfully exploited this border dispute between Afghanistan and the USSR for its own benefit and was succesful in ending the Basmachi Revolt, which threatened its administration in Central Asia.

gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Neoklasik Realizm ve Küçük Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Kosova Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi

Evaluating Kosovo's Foreign Policy Within the Framework of Neoclassical Realism and Small State Approach

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

Öz

Yugoslavya'nın dağılması sürecine eklenen son zincir olan Kosova, bağımsızlık ilanından bu yana siyasi statü tartışmalarıyla yoğrulmuş bir ülkedir. Kosova, demografik ve ekonomik anlamda olduğu kadar, ulusal kapasite ve güç unsurları ve bu unsurların algılanış şekli itibarıyla da küçük devlet olma özelliklerini kendisine eklemiştir. İzlediği dış politika itibarıyla küçük devlet olmanın gerektirdiği biçimde hareket ettiği söylenebilecek olan Kosova'nın, geleceğini ABD ve AB'nin bölge stratejilerine entegre ettiği de ifade edilebilir. Stratejik kültür ve izlenen genel dış politika kalıpları itibarıyla ortaklaştığı belirtilebilecek Kosova siyasi aktörlerin birbirlerinden farklılaştığı noktalar da bulunmaktadır. Siyasi değişimi de beraberinde getiren bu farklılaşmayı inceleyebilmek için de neoklasik realizmin kavramsal çerçevesine başvurmak doğru bir yaklaşım olabilecektir. Böylece, ideolojik konumlanma, algı ve çıkarların Kosova dış politikasına nasıl yansıtıldığı değerlendirilebilecektir.

Anahtar Sözcükler: Gideon Rose, Ara Değişken, Ulusal Kapasite, Sırbistan, Albin Kurti.

Abstract

Kosovo, the last chain added to the process of the disintegration of Yugoslavia, has been a country engaged in debates regarding its political status since the declaration of independence. Kosovo has added the characteristics of being a small state in terms of national capacity and power as well as the perception of these elements. Kosovo, which acts as a small state in terms of its foreign policy, has integrated into the regional strategies of the US and the EU. There are also points where the Kosovar politicians differ from each other, in terms of strategic culture and general foreign policy pattern. In order to examine the reflections of this differentiation, it may be a correct approach to use the conceptual framework of neoclassical realism. Thus, how ideological positioning, perceptions and interests are reflected in Kosovo's foreign policy can be evaluated.

Keywords: Gideon Rose, Intermediate Variable, National Capacity, Serbia, Albin Kurti.

Makale Geliş Tarihi: 13.08.2020. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "Neoklasik Realizm ve Küçük Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Kosova Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 87-113.

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-mail: gktrkt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9170-1854.

Giriş

Balkanlar, sahip olduğu etno-kültürel ve dinsel çeşitlilik ve bu çeşitliliğin sınırlı bir coğrafi alan içerisinde dahi kendisini belli eden sosyal ve siyasal yansımaları nedeniyle uluslararası politika çalışmalarında fazlaca üzerinde durulan bir bölgedir. Toplumsal sınırların siyasal sınırlarla örtüşmeyen görünümü ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte kendisini siyasal arenaya yansıtan gecikmiş ulusçu özelemlerin çatışmacı doğası, Balkanlar'ı geniş çaplı bir sorun merkezi haline getirmektedir. Aslında bu durum, bölgenin tarihsel arka planı da değerlendirildiğinde bir sürekliliğe de işaret etmektedir. Zira Soğuk Savaş yılları dışında, bölgenin çatışma-yoğun bir görünüme haiz olduğu ifade edilebilir.

Çalışma kapsamında temel analiz birimi olarak neoklasik realizm tercih edilmiştir. Bunun temel nedeni, Batı ile çok yakın ilişkiler içerisinde olan Kosova'da, son dönemde belirgin hale gelen siyasal aktörler arasındaki anlaşmazlıkların, iktidar değişimleri sonrasında dış politikaya olan yansımalarını değerlendirebilmektir. Zira ülkenin genel siyasal yönelimi hususunda önemli bir değişim görünmese de özellikle Haşim Taçi ve Albin Kurti'nin, Sırbistan ile AB gözetiminde yürütülen müzakereler ve belli siyasal tavizler hususunda farklı noktada durdukları ortadadır. Bu bağlamda, iktidar değişiminin Kosova dış politikasına ne gibi yansımaları olabileceğini neoklasik realizmin belirginleştirdiği değişkenler üzerinden inceleyebilmek, temel strateji hususunda ciddi bir fark yokken, yaklaşım farklılıklarının dış politika uygulamalarını nasıl etkilediğini gösterebilmek çalışmanın temel hedefidir. Zira süreci sistem düzeyinden değerlendiren neorealizm ya da doğrudan kimliklenme sürecine odaklanan yapısalci yaklaşımlar dışında, realizmin öngörülerini merkeze alan ancak kişisel/toplumsal farklılıkları da sürece dahil eden neoklasik realizmin eklektik yapısı Kosova'daki siyasal dalgalanmaları anlamlandırmada farklı bir perspektif sunmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde neoklasik realizmin kuramsal içeriği ve bu kapsamda ortaya konan tartışmalar betimlenecektir. İkinci kısımda ise küçük devlet yaklaşımına ilişkin farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımın karar alma ve ittifak tercihlerine olan etkisi değerlendirilecektir. Son olarak ise çalışmanın örnek "vaka" olarak ele aldığı Kosova'daki aktör tercihlerinin, küçük devlet yaklaşımı da gözetilerek uluslararası sistem ile nasıl bağlantılandırılacağı üzerinde durulacaktır.

Neoklasik Realizm ve Dış Politika

Bu kavramsal çerçeveyi ortaya koyan isim, 1998'de literatüre eklediği "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" adlı eseriyle Gideon Rose olmuştur.¹ Jeffrey Taliaferro, devlet düzeyindeki değişkenlerin de

1 Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Cilt

dış politikaların oluşumunu ve uygulamasını etkilediğini belirtmektedir.² Gideon Rose, önceleri Thomas Christensen'in Soğuk Savaş döneminde ABD-Çin İlişkileri,³ William Wohlforth'un aynı dönemde SSCB'nin dış politikasının şekillenmesine ilişkin yaptığı analizi,⁴ Fareed Zakaria'nın ABD'nin dış politika algılarının/eylemlerinin biçimlenmesine ilişkin analizlerden yararlanarak, sistemsel faktörlerin dış politika oluşumunda tek etken faktör olmadığını açıklamıştır.⁵

Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy* adlı eserinde, şöyle demektedir;

“Neoklasik Realizm, klasik realizmin ortaya koyduğu bilgileri güncellemek ve sistematik hale getirebilmek amacıyla dış ve iç değişkenleri birlikte değerlendirmektedir. Neoklasik yaklaşımın destekçileri, devletlerin dış politikasının amacı ve kapsamının öncelikle o devletin uluslararası sistemdeki konumu ve maddi güç kapasiteleriyle ifade edilebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle realist oldukları söylenebilir. Fakat, sistemsel unsurların, devletler/birim düzeyinde ara değişkenlerin süzgecinden geçmeleri gerektiği için, bahsedilen güç kabiliyetlerinin dış politika üzerindeki etkisi karmaşık ve dolaylıdır. Bu noktadan hareketle de neoklasik realist oldukları ifade edilebilir.”⁶

Kenneth Waltz'un önemle bahsettiği, “anarşik çevrenin görünmez eli”nin uluslararası sistemi her yönüyle düzenleyeceği fikri, neoklasiklerce kabul edilmez.⁷ Algılar/ideolojileri, stratejik kültür, kurumsal yapı gibi birim düzeyindeki unsurlar yok sayılarak bir analiz geliştirilemez.

Steven E.Lobell, neoklasik realistlerin, uluslararası sistemdeki güç dağılımına ve nisbi gücün önemine yaptıkları referansla klasik realistlerin soyut tanımlamalarından uzaklaştığını ve bu bağlamda sistemdeki anarşinin öneminin altını çizdiğini belirtmektedir.⁸ Neoklasik realistler, dış politika

51, No. 1, 1998, s. 144-172.

2 Jeffrey W. Taliaferro, “State Building For Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State”, *Security Studies*, Cilt 15, No. 3, 2006, s. 464-495.

3 Thomas J. Christensen, *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict*, Princeton, Princeton University Press, 1996.

4 William C. Wohlforth, “Realism and the End of Cold War”, *International Security*, Cilt 19, No. 3, 1994, s. 91-129.

5 Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton, Princeton University Press, 1998.

6 Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Cilt 51, No.1, 1998, s. 144-172.

7 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, New York, McGraw Hill, 1979 ve Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilik Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No. 30, 2011, s. 43-73.

8 Steven E. Lobell, “Threat Assessment, the State and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (der.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009,

sürecinde, neorealist bir anlamlandırma olan uluslararası sistemi “bağımsız değişken” olarak görmektedir. Ara değişken ise, devletlerin iç yapılarıyla ilgilidir. Zira devletlerin iç yapıları, dış politikaya dair çıktılarının oluşumunda nihai etkiye sahiptir. Karar alıcıların uluslararası güç dağılımına ilişkin algıları ve beklentileriyle, her devletin kendi iç yapısından kaynaklanan yerel unsurlar olarak değerlendirilebilecek stratejik kültür, kurumsal yapı ve ideoloji gibi faktörler de ara değişkenleri oluşturmaktadır. Bağımsız değişken ile ara değişkenlerin birbirleriyle olan sentezi ise sonuç itibarıyla “bağımlı değişken” olarak bilinen nihai dış politika kararını oluşturmaktadır. Taliaferro’ya göre, uluslararası sistemdeki mevcut güç dağılımı karar alıcılar, bürokrasi ve devletlerin kurumsal yapıları bağlamında değerlendirilerek öznel bir dış politika kararı/uygulaması olarak ortaya çıkmaktadır.⁹ Rose’a göre, nisbi gücü daha az olan devletlerin çok daha kısıtlanmış ve temkinli bir dış politika izlemeleri beklenmelidir.¹⁰ Bu anlamda Kosova gibi nisbi gücü az olan bir devletin dış politika kararlarının incelenmesi hususunda bu teori önemli bir arka plan sunacaktır.

Lobell, bir devletin dış tehditlere yaklaşımının dış ortam ve birim düzeydeki kısıtlar bağlamında belirlendiğini belirtmektedir. Ona göre, diğer faktörlerin sabit olduğu durumlarda, dış politika karar alıcıları “yetersiz dengeleme” ya da “peşine takılma (bandwagoning)” stratejilerini değil, dengeleme unsuru tercih edecektir. Ne var ki, uluslararası sistemin niteliğine dair devletler arasında açık bir uzlaşma da olmadığı için, devletler Lobell’in bahsettiği bu tercihi her daim yapamamaktadır. Nitekim devlet ile toplum arasındaki bağlar, devletin kurumsal hafızası ve stratejik kültür farkı gibi hususlar, dengeleme için gerekli ortamın yaratılmamasına neden olabilmektedir.¹¹

Taliaferro, neoklasik realizmin amacını, farklı devletlerin ya da aynı devletin, uluslararası politika çerçevesinde farklı zamanlarda niçin belli stratejileri izlediğinin açıklanabilmesi olarak görmektedir. Devletlerin “grand” stratejileri, ittifakları, ekonomik tercihleri ve askeri girişimleri de bu tercihten doğrudan etkilenebilecek unsurlar olarak görülmektedir.¹² Dış politika tercihleri “bağımlı değişken” olarak değerlendirildiğinde, bu tercihlerin uygulanması hususunda da benzetme, yenileme ya da mevcudu koruma yönünde üç ayrı tercihin ortaya çıkacağını söylemek mümkündür.

Mevcudu koruma, sürecin başından beri var olan ve artık geleneksel olduğu değerlendirilen politikaları uygulamaya devam etmeyi öngörür.

s. 42-74.

9 Taliaferro, “State Building...”, s. 486.

10 Rose, “Neoclassical Realism...”, s. 144-172.

11 Lobell, “Threat Assessment...”, s. 42-74.

12 Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Cilt 25, No. 3, 2000, s. 133-135.

Benzetme ise, aktör ve konu bazındaki değişikliğe referansla, farklı hususların, birbirleriyle örtüşecek seviyede yapılandırılması ve geleneksel yaklaşımla uyumlu bir görünüm arz etmesidir. Yenileme ise, grand stratejinin değişiminden bağımsız olarak, aktör ve konu düzeyinde farklı yaklaşımların izlenmesi ve “eski” ile uyumlu olmayabilen karar ve uygulamaların ortaya konmasıdır. Norrin M. Ripsman, bağımsız ve ara değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi sonrası oluşan “bağımlı değişken” olarak dış politikanın yalnızca büyük güçlerin değil, orta ve küçük güç konumunda bulunan ülkelerin dış politika yaklaşımlarını da yansıtacağını belirtmektedir.¹³ Zira devlet adamlarının algıları, ideolojileri ya da devletin kurumsal yapısı her örnek devlet için farklı bir yansıma ya da gerçekliğe haizdir. Bu minvalde, neoklasik realizmin değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi oluşturduğu söylenebilir.

Neoklasik realizmin “bağımsız değişken” olarak gördüğü husus ise Waltz’un neorealist yaklaşımında merkezi unsur olarak yer alan sistemsel yapı ve o yapı içerisindeki nisbi güç dağılımıdır.¹⁴ Wohlforth, yaptığı neoklasik analizde, güç kavramına değinmiş ve gücü, devletlerin birbirleri üzerinde “etki” kurmasını beraberinde getirebilecek bir “kapasite” unsuru olarak değerlendirmiştir.¹⁵ Gideon Rose, neorealizmden farklı olarak, uluslararası sisteme egemen olan “anarşi” kavramını, devletlerin kendi yakın çevreleri başta olmak üzere dışsal alanı kontrol ederek, kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirme girişimine yol açacak bir yapısal faktör olarak görmektedir.¹⁶

Bağımsız değişken olarak görülen uluslararası sistemdeki güç dağılımı ya da nisbi güce ilişkin olarak neoklasik realizmin üzerinde durduğu husus, bu dağılımın her bir devletteki karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı ya da görüldüğü hususu olmaktadır.¹⁷ Zaten Rose’a göre, dış politikaya ilişkin karar alıcıların algıları, ideolojileri ve devletlerin kurumsal yapısı, bürokrasinin niteliği gibi hususlar “ara değişkenleri” oluşturmaktadır.¹⁸ Ripsman’a göre, kendi devletleriyle ilgili her türlü bilgiye ulaşabildikleri ve her kesime etki edebilecek, yönlendirebilecek pozisyonda oldukları için karar alıcılar neoklasik realizmde dış politika oluşum sürecinin en önemli parçası konumundadır.¹⁹

13 N.M.Ripsman, “Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups”, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (der.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 170-193.

14 Sami Kiraz, “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, No. 2, 2018, s. 427.

15 William C. Wohlforth, *The Elusive Balance: Power and Perceptions During the Cold War*, New York, Cornell University Press, 1993, s. 4-5.

16 Rose, “Neoclassical Realism...”, s. 152.

17 Kiraz, “Dış Politika Analizi...”, s. 428.

18 Rose, “Neoclassical Realism...”, s. 152.

19 Ripsman, “Neoclassical Realism...”, s. 172-173.

Dış politikanın karar alıcılar tarafından yürütülüyor olması, bu kesimin algılarının, yaşayış tarzlarının, ideolojilerinin ve dünya görüşlerinin öncelikle değerlendirilmesi gereken unsurlar haline gelmesine yol açmaktadır. Kosova özelinde bu durum ciddi bir farkındalık unsuru olacaktır. İktidar mücadelesinin arkasındaki temel motivasyon da bu husustur. Rose, bu süreci, dış politika oluşumu esnasında mevcut sistemsel güç dağılımından ve o devletin kapasitesinden çok, gücün algılanış biçiminin önemli olduğunu belirterek açıklamaya çalışmaktadır. Fareed Zakaria da benzer bir durumdan bahsetmekte ve uluslararası politikada karar alıcı pozisyonunda olan devlet adamlarının, uluslararası sistemdeki nisbi güç dağılımı ve devletlerin kapasitelerinden daha öncelikli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.²⁰

Robert Jervis de karar alıcıların düşüncelerini, inanışlarını ve hayat pratiklerini dikkate almadan dış politika oluşum sürecinin sağlıklı bir biçimde analiz edilemeyeceğini ifade ederek Rose, Zakaria ve Wohlforth'a katılmaktadır.²¹ Nitekim Rose, karar alıcıların algılarına önem vermesinin temel nedeni olarak, aynı ya da çok benzer durumlarla karşı karşıya kalan ve benzer güç olanaklarına haiz devletlerin farklı dış politika uygulamalarına başvurmasını göstermektedir. Ona göre, dış politika uygulaması siyasi seçkinler ya da karar alıcıların fiziksel/materyal gücü ve sistemsel görünümü kendi düşünceleri ve ideolojileri bağlamında nasıl gördüğüyle ilgilidir. Christensen de karar alıcıların kapasiteyi ve kapasitenin dağılımını farklı ya da hatalı olarak değerlendirmeleri durumunda yanlış kararlar alabileceğini söylemektedir.²²

Buradan da anlaşılacağı üzere, neoklasik realizm, tümdengelim anlayışından daha çok tümevarım yaklaşımına yakın durmakta ve sistemin yapısını en temel unsur olarak görse de birim düzeyindeki değişkenlere ciddi bir önem atfetmektedir. Christensen, karar alıcıların algıları ya da aldıkları yanlış kararlar sonucu, devletlerin “dengeleyici” bir yaklaşım sergilemekten daha çok “peşine takılma (bandwagoning)” yönünde politikalar izlemesine yol açtığını ifade etmektedir.

Ara değişkenler içerisinde değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise “stratejik kültür”dür. Stratejik kültür, karar alıcı pozisyonundaki liderlerin yapacakları tercihleri etkileyen etkenler topluluğu olarak görülebilir. Coğrafya, maddi kapasite, siyasal yapı/örgütlenme düzeyi, ulusal mitler/semboller ve ulusun karakteri stratejik kültürü şekillendiren faktörler olarak ele alınabilir.²³ Stratejik kültür, devletin belli durumlarda saldırgan bir tavır

20 Zakaria, *From Wealth...*, s. 42-43.

21 Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, New Jersey, Princeton University Press, 2017, s. 28-30.

22 Birkan Ertay, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, No. 1, 2019, s. 19.

23 Ertay, “Uluslararası İlişkilerde...” , s. 18.

izlemesini engelleyebileceği gibi, Ripsman'a göre de savunmacı bir yaklaşım sergilemesi gereken bir noktada da saldırgan bir yaklaşım ortaya koymasına yol açabilecektir.²⁴

Neorealizm devletin iç yapısını “kara kutu” olarak değerlendirip analize dahil etmezken, neoklasik realizm bunu analiz birimi olarak ara değişkenler içerisinde görmektedir. Rejim türü açısından değerlendirildiğinde, otoriter bir yönetim tarzına sahip olan ülkelerin, liberal ülkelere oranla dış politika yapımında çok daha az kısıtlamayla karşılaşılıyor olması nedeniyle kararların daha homojen bir biçimde şekillenebileceği ifade edilmektedir. Liderin anayasal anlamda çok geniş ve güçlü yetkilerle görev yaptığı otoriter devletlerde de lider değişse dahi rejim türü sabit kalacağı için dramatik dış politika değişiklikleri söz konusu olmayabilecektir.

Ara değişkenler içerisinde değerlendirilmesi gereken bir diğer unsur da ülke içerisindeki grupların beklentileri ve özellikleridir. Ripsman; dinsel, etnik, bölgesel kimliklerin ve grupların özellikle Batılı olmayan ülkelerde klan, aşiret ve aile bağlarına büyük önem atfettiğini ve kendi içerisinde oluşturdukları lider kültürünü siyasal arenaya da yansıtılabildiklerini belirtmektedir.²⁵ Bu gruplar, kendi içlerinde yaptıkları mücadele ve anlaşmazlık ekseninde, devletin yönetim erkini kontrol altına alarak, devletin kapasitesini yalnızca kendi gruplarının emrine verip, diğer grupları etkisizleştirme eğilimi gösterirler.²⁶ Dolayısıyla, belli bir klanın ya da etnik/dinsel grubun temsilcisi olan karar alıcı, dış politika da karar alırken öncelikle kendi grubuna danışarak, onların çıkarları ve beklentileri doğrultusunda hareket edebilir. Bu karara karşı çıkacak olan diğer grupları ise devlet aygıtını kullanarak bas-kılama kapasitesine sahip olacaktır.

Siyasal/toplumsal otonomi ise ara değişkenler içerisinde değerlendirilen bir diğer husustur. Buna göre, sivil toplum ve medyanın dış politika kararlarının oluşum sürecine katılımının oldukça düşük olduğu ülkelerde otonomi oranı yüksektir. Çoğulcu demokrasiyi içselleştirmeyen otoriter devletlerde, siyasal otonomi düzeyinin çok daha yüksek olacağı da anlaşılabilir. Milliyetçilik de bir ara değişken olarak değerlendirilebilir.²⁷ Zira Taliaferro'nun da altını çizdiği üzere milliyetçilik bireyleri devlete eklemelerken, toplumsal bütünlüğü de sağlamlaştırmaktadır.²⁸

Kosova: Küçük Bir Devlet

Robert Steinmetz ve Anders Wivel'e göre, II. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin bağımsızlaşması sürecinde küçük devletlerin sayısında ciddi bir artış

24 Ripsman, “Neoclassical Realism...”, s. 170-193.

25 Ripsman, “Neoclassical Realism...”, s. 190-191.

26 Ibid.

27 F. Didem Ekinci, “Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Alternatif Politika*, Cilt 11, No. 1, 2019, s. 32-58.

28 Taliaferro, “State Building For...”, s. 491-492.

gazi

Akademik
Bakış
93
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

olsa da, Soğuk Savaş'ın sonu itibarıyla SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasına dek bu husustaki araştırmaların sayısı sınırlı kalmıştır.²⁹ Iver Neumann ve Sieglinde Gstöhl, bu durumu, Soğuk Savaş döneminde güvenlik çalışmalarının süper güç mücadelesi ve çift kutuplu dünyanın gerekliliklerine göre şekillenmesi ve realizmin uluslararası ilişkiler çalışmalarını domine etmesi ile ilgili görmektedir.³⁰ Küçük devletler, bu süreçte ikinci planda kalmış ve onların "küçüklüğü", zayıflık ve süper güç mücadelesinin dışında bir durum olarak değerlendirilmiştir. Halbuki bu dönemde bile, uluslararası finans merkezi konumunda olan ya da önemli doğal kaynaklara sahip bazı küçük güçler uluslararası politikanın şekillenmesinde belli bir etkiye sahip olmuştur.³¹

Kristian Stokke'a göre, neo-liberal kurumsalcılık ve sosyal inşacılık gibi post-realist yaklaşım ve tartışmalar uluslararası politikada küçük devletlerin rolünü tartışabilme anlamında yeni analitik fırsatlar doğurmuştur. Özellikle neo-liberal kurumsalcılık, bölgesel ve küresel örgütlerin artan önemine binaen artan uluslararası bağımlılık çerçevesinde küçük devletlere uluslararası çıkarlarını savunabilmek için daha düşük maliyetli ve egemenliklerinden fazlaca ödün vermemelerini sağlayacak yeni fırsatlar sunmaktadır.³² Ne var ki, realist/neorealist yaklaşım içerisinde, artan uluslararası kurumsalcılık ve bağımlılık noktasında küçük devletlerin, "zayıf devlet" olarak ele alınabileceğine dair analizler de yapılmaktadır. Post-realist bir kuram olan sosyal inşacılık ise kimlik, norm ve hayat anlayışı gibi hususlar üzerinde durarak, küçük devletlerdeki kimlik ve çıkar oluşum sürecini kurumsal bir dış politikanın oluşumunda merkezi önemde görmektedir. Hatta Ingebretsen'e göre, belli küçük devletlerin "girişimci" ruhunun/özelliğinin arkasında dahi, toplumsal kimliklenme sürecinin olduğunu değerlendirilmektedir.³³

Neumann ve Gstöhl, 1815'teki Viyana Kongresi'nden I. Dünya Savaşı sonuna dek geçen süreçte, "büyük devletler/güçler" olarak adlandırılan aktörlerin dışında kalan tüm devletler küçük devlet kapsamında ele alınmıştır.³⁴ Kavramı ilk kez teorik bağlamda ele alan ise Annette Baker Fox olmuştur. 1959 tarihli çalışmasında, küçük devletler olarak ele aldığı 5 ülkenin, II. Dünya Savaşı sırasında "büyük güç" olarak adlandırılan aktörlerle olan ilişkilerini ve nasıl bir dış politika izlediklerini açıklamaya çalışmıştır.³⁵

- 29 Robert Steinmetz ve Anders Wivel, *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*, London, Ashgate, 2010.
- 30 Iver B. Neumann ve Sieglinde Gstöhl, "Introduction: Lilliputians in Gulliver's World?", *Small States in International Relations*, Christine Ingebretsen vd. (der.), Seattle, University of Washington Press, 2006, s. 5-7.
- 31 Kristian Stokke, "Peace-Building As Small State Foreign Policy: Norway's Peace Engagement in a Changing International Context", *International Studies*, Cilt 49, No. 3-4, 2012, s. 211.
- 32 Stokke, "Peace-Building...", s. 211-212.
- 33 Christian Ingebretsen, *Scandinavia in World Politics*, Lanham, Rowman&Littlefield, 2006, s. 38.
- 34 Neumann ve Gstöhl, "Introduction: Lilliputs...", s. 5-7.
- 35 Annette Baker Fox, *The Power of Small States: Diplomacy in World War II*, Chicago,

Neumann ve Gstöhl, kavramı tanımlarken, bu devletlerin aslında ne olmadıklarının ifade edildiğini ve büyük güç ya da orta güç olmayan tüm devletlerin küçük güç olarak tanımlandığını belirtmektedir.³⁶ Özlem Tür ve Nuri Salık, literatür özelinde yaptıkları değerlendirmede, küçük devletlerin genel olarak niceliksel, niteliksel ve algısal bağlamlarda tanımlandığını ortaya koymaktadır.³⁷ Niceliksel yaklaşıma göre, nüfus, devletlerin sahip olduğu toprağın büyüklüğü, ekonomik faktörler gibi hususlar devletlerin küçük olarak nitelenebilmesinde önemlidir. Bu yaklaşım, küçük devletlerin altında bir de mikro devletler sınıflamasına yer vermektedir. Tür ve Salık'ın aktardığına göre,³⁸ David Vital'e göre, devlet küçüklüğü şu faktörler özelinde anlaşılmaktadır: i) gelişmiş ülkeler için 10-15 milyonluk nüfus, ii) azgelişmiş ülkelerde ise 20-30 milyon nüfus.³⁹ Yine Tür ve Salık'ın aktardığına göre,⁴⁰ Jean Luc-Vellut, devletleri büyük, orta, küçük ve daha küçük güçler olarak ayırarak, küçük devletlerin 10-50 milyon nüfus ve 2-10 milyar dolar arası GSYİH'ye sahip olacağını belirtmektedir.⁴¹ Küçük devletlere ilişkin olarak ekonomik azgelişmişlik bir turnusol kağıdı olarak betimlenebilmektedir. Steinmetz ve Wivel ise, küçük devletleri büyük devletlerden ayıran nüfus ve ekonomik büyüklük sınırını 15 milyon ve 500 milyar Euro olarak belirlemiştir.⁴² Ne var ki, özellikle Soğuk Savaş sonrası küçük devlet sayılabilmenin özelliği olarak görülen niceliksel değerler güncellenmiştir. Commonwealth ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, genel itibarıyla 1,5 milyon ve altında nüfusa sahip devletleri küçük devlet olarak tanıma eğilimine girmişken, bu kriteri 1 milyon ve altına taşıyan analizler de yapılmıştır.⁴³

Küçük devlet tanımı bağlamında ele alınan ikinci yaklaşım ise niteliksel yaklaşımdır. Laurent Goetschel, pozitif güce sahip devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda diğer devletleri yönlendiren aktörler olduğunu ifade ederken, ona göre negatif güç ise diğer devletlerin onun davranışlarını etkileme kapasitesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁴ Ona göre, küçük devletler büyük devletlere oranla diğerlerini etkileme anlamında etkisiz

The University of Chicago Press, 1959.

36 Neumann ve Gstöhl, "Introduction: Lilliputs...", s. 14-15.

37 Özlem Tür ve Nuri Salık, "Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, No. 53, 2017, s. 7.

38 Ibid.

39 David Vital, *The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations*, Oxford, Clarendon, 1967, s. 7-8.

40 Tür ve Salık, "Uluslararası İlişkilerde...", s. 7-8.

41 Jean Luc-Vellut, "Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa", *Journal of Peace Research*, Cilt 4, No. 3, 1967, s. 254.

42 Steinmetz ve Wivel, *Small States...*, s. 5-6.

43 Tür ve Salık, "Uluslararası İlişkilerde...", s. 8.

44 Laurent Goetschel, "Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa", *Journal of Peace Research*, Cilt 4, No. 3, 1967, s. 13-16.

kalırlarken, diğerlerinin kararlarından ve eylemlerinden de ciddi anlamda etkilenebileceklerdir. Tür ve Salık, Erling Bjol'den aktararak, devletlerin ancak birbirleriyle kıyaslanması halinde büyüklük ve küçüklük açısından anlamlandırabileceğini ve bir devletin ancak büyük devletle kıyas edildiği zaman küçük devlet niteliğinden bahsedilebileceğini belirtmektedir.⁴⁵ Bu bağlamda, Steinmetz ve Wivel'in de ortaya koyduğu üzere, göreceli (nisbi) güç ilişkileri arasında kurulan ilişki, zaman ve mekan çerçevesinde farklılaşabilmekte ve bir devlet, başka bir devlet ile olan kıyas sürecinde küçük devlet olarak anılırken, bir başkası ile kıyaslandığında ise büyük devlet sınıfında kalabilmektedir. Son dönemde, küçük devletleri, "zayıf devlet" ile aynı kategoride ele alan yaklaşımlar da belirmiştir. Miriam Fendius Elman tarafından betimlenen bu durum,⁴⁶ Neumann ve Gstöhl tarafından reddedilmiş ve bu iki isim, küçük devlet olmayı nicelik faktörleri üzerinden açıklayarak, zayıf devletlerin nitelikleri ve ulusal kapasiteleri çerçevesinde anlamlandırılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Küçük devletlerin tanımlanmasına ilişkin üçüncü kavramsal çerçeve ise algısal yaklaşım olarak bilinmektedir. Bun noktada ön plana çıkan isim ise Robert L. Rothstein'dir.⁴⁷ Rothstein, güvenliğini kendi imkanlarına bağlı olarak koruyamayacağını ve bu nedenle güvenliğin sağlanması hususunda başka devletlerin ya da kurumların yardımına muhtaç olduğunu bilen devletleri küçük devlet olarak nitelemektedir.⁴⁸ Jeanne Hey de bu durumu, bir devletin bürokratik yapısı ve toplumuyla birlikte kendisini küçük olarak görmesi ve diğer devletlerin de toplumlarıyla birlikte o devleti küçük olarak algılıyor olmasının önemli olduğunu belirterek doğrulamaktadır.⁴⁹ Robert Keohane'e göre, küçük güç, karar alıcılarının gerek kendi başlarına, gerekse de bir grup içerisinde kalarak hiçbir dönemde uluslararası sistem özelinde etki doğuramayacağı bilinen devletleri nitelemektedir.⁵⁰

Raimo Varynen ise, daha geniş bir tanımlama yapılması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, küçük devlet tanımlamasında, gerek algısal, gerekse de somut verilerle ifade edilebilecek beş ayrı hususa dikkat edilmelidir. Bunlar düşük statü, yüksek düzeyde dış müdahaleye açık olmak,

- 45 Tür ve Salık, "Uluslararası İlişkilerde...", s. 9. Erling Bjol, "The Small State in International Politics", *Small States in International Relations*, August Schou ve Arne Olav Brundtland (der.), Stockholm, Almqvist&Wiksell, 1971, s. 29-37.
- 46 Miriam Fendius Elman, "The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard", *British Journal of Political Science*, Cilt 25, No. 2, 1995, s. 171-172.
- 47 Tür ve Salık, "Uluslararası İlişkilerde...", s. 10.
- 48 Robert L. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, New York, Columbia University Press, 1968, s. 27-30.
- 49 Jeanne A.K.Hey, "Introducing Small State Foreign Policy", *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*, Jeanne A.K.Hey (der.), Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 2-3.
- 50 Robert O.Keohane, "Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics", *Small States in International Politics*, Christine Ingebritsen vd. (der.), Seattle, University of Washington Press, 2006, s. 59-60.

sürekli olarak belli bir kalıp içerisinde hareket edilmesinin beklenmesi, çıkarların büyük ve orta güçlerden ciddi anlamda farklı olması ve sistem içerisinde yalnızca belli bir rolü oynamak olarak açıklanabilir.⁵¹

Küçük devletlerin kullanabilecekleri yeteneklerin sınırlı olması, demografik, ekonomik ve askeri anlamda sınırlı bir güce sahip olmaları, onların geniş ve güçlü bir diplomatik temsile sahip olmalarının önüne geçen önemli bir engel olabildiği gibi, aynı zamanda askeri güçsüzlük ya da sınırlılık nedeniyle, bu ülkeleri dış politika ve güvenlik anlamında baskıya daha açık bir pozisyonda bırakmaktadır. Bu ülkelerin büyük bir dış politika aygıtı olmadığı için, diplomasi yürütmenin küçük devletler adına maliyeti yüksektir. Yapısal anlamda yetersiz bir güce sahip olmaları da bu ülkeler ile çeşitli dış politika meselelerinde koalisyon oluşturmak isteyecek aktörlerin sayısının sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

Hey, küçük devletlerin dış politika tercihlerinde çeşitli faktörlerin ön plana çıktığını ifade etmektedir. Her şeyden önce, bu devletlerin dünyanın gündemindeki önemli meselelerin çözümü hususunda düşük düzeyli bir katılım sergilediğini ifade etmek gerekir.⁵² Bu ülkeler, diplomatik ve siyasal kapasite anlamında yetersiz oldukları için, kendilerini temsil edebilme anlamında çok-uluslu ve uluslararası örgütlerde bulunmaya büyük önem vermektedir. Küçük devletler, çetrefilli bir dış politika ajandası yerine kendilerini doğrudan ilgilendiren kısıtlı bir dış politika gündemini benimserler. Aynı zamanda dış politika gündemi itibarıyla da komşu coğrafyalara ya da yakın çevreye büyük önem atfederler. Bu devletlerin, kendi güvenliklerini sağlayabilme ve çıkarlarını elde edebilme anlamında büyük devletlerle ittifaklar geliştirmeye önem verdikleri de bilinmektedir.

Şubat 2008'de "tektarafı" olarak ilan ettiği bağımsızlık ile Sırbistan'dan ayrılan Kosova, bu bakımdan, Marleku'nun da söz ettiği üzere, Yugoslavya'nın dağılması sonrası beliren küçük devletlerden biridir.⁵³ Niceliksel yaklaşım ekseninde değerlendirildiğinde, 10.887 kilometrekarelik yüzölçümü ve 1.9 milyonluk nüfusu ile küçük devlet olarak nitelenmeye oldukça uygun bir ülke olan Kosova,⁵⁴ Neumann ve Gstöhl'ün tanımlaması bağlamında değerlendirildiğinde de "mikro devletten" büyük ve orta güçlerden küçük bir devlet görünümündedir. Her ne kadar Vital ve Vellut'nun küçük devlet tanımlamaları kapsamında ele alınamayacak olsa da, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması ve çift kutuplu dünyanın ortadan kalkması sonrası küçük devlet

51 Raimo Varynen, "On the Definition and Measurement of Small Power Status", *Cooperation and Conflict*, Cilt 6, No. 2, 1971, s. 92-95.

52 Hey, "Introducing Small State...", s. 5-7.

53 Alfred Marleku, "Small States Foreign Policy: the Case of Kosovo", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 11, No. 3, 2012, s. 79-97.

54 "World Factbook: Kosovo", *CIA*, 7 Nisan 2020, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (Erişim Tarihi 5.5.2020).

tanımında ele alınan niceliğe ilişkin oranlar farklılaştığı için, Kosova'nın bu iki yazarın tanımı kapsamında küçük devlet olarak görülmemesi de normal bir durumdur. Bu anlamda, Kosova'nın toprak ve nüfus itibarıyla Commonwealth ve Dünya Bankası'nın ortaya koyduğu kriterlere yakın bir görünüm arz ettiği de ifade edilebilir. Priştine'nin, 2017 istatistiklerine göre, satın alma paritesine göre 19,6 milyar dolar, reelde ise 7 milyar dolarlık GSYH (GDP) ile Vellut'nun koyduğu 2-10 milyar dolarlık GSYH bareminde kaldığı da ortadadır.⁵⁵ Nüfus büyüklüğü ve sahip olunan GSYH, Kosova'yı mikro devlet olmaktan uzak tutmakta ve niceliksel yaklaşım çerçevesinde küçük devlet olarak anlamlandırılabilmesini sağlamaktadır.

Kosova'nın sahip olduğu ulusal kapasite ve içselleştirdiği güç itibarıyla Goetschel'in anlamlandırdığı küçük devlet modeline uygun olduğu ifade edilebilir. Sistem düzeyinde ifade edilen "bağımsız değişken" olarak bilinen nisbi güç ekseninde yapılacak bir anlamlandırma, Priştine'nin uluslararası politikada peşine takılma stratejisine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim Kosova'nın dış politika uygulamaları çerçevesinde diğer devletleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmekten çok, onların hamleleri, stratejileri ve çıkarları çerçevesinde politikalarını belirlemek zorunda kaldığı bilinen bir gerçektir. Zira Kosova, ABD, İngiltere ve Türkiye başta olmak üzere birçok büyük ve orta gücün bölgesel çıkarları ve bu bağlamda verdiği destek ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Aynı zamanda Rusya ve Çin gibi küresel aktörler başta olmak üzere birçok orta güç pozisyonunda devlet de kendi dış politika çıkarları gerektirdiği için bu ülkenin bağımsızlığını tanımamakta ve Kosova'nın BM üyesi olmasını engellemektedir. Bu bağlamda, Priştine'nin, bağımsız değişken olan nisbi gücün de etkisiyle pozitif değil negatif gücü içselleştirdiği, yani Goetschel'in deyimiyile, başka aktörlerin etkisiyle dış politika uygulamalarını şekillendirdiği ifade edilebilir.

Ara değişkenler içerisinde kabul edilebilecek olan ekonomik bağımlılık, zayıf kurumsallık ve stratejik kültür de Kosova'nın küçük devlet statüsüyle ilişkilendirilebilir. Ekonomik anlamda, Kosova'nın, GSYH düzeyi, 2017 itibarıyla ülke bütçesinin %21'ini aşan borç oranı (506 milyon dolar), 428 milyon dolarlık ihracat (çoğunlukla maden ve hammadde ile tarımsal üretim) ve 3,2 milyar dolarlık toplam ithalat ve %30'u aşan işsizlik rakamlarıyla ekonomik olarak ayakta durması çok zordur.⁵⁶ Ayrıca ülke başta AB'den olmak üzere dış yardımlara da önemli oranda bağımlıdır.⁵⁷ Kosova'nın yalnızca uluslararası gözetim altında tutulan küçük bir güvenlik birimi (KSF-Kosovo Security Force) olduğu ve bu birimi düzenli bir orduya dönüştürme fikrini henüz ortaya koymuş olduğu da düşünüldüğünde, gücün önemli bir parçası-

55 Ibid.

56 Ibid.

57 "Kosovo-Financial Assistance Under IPA II", *European Commission*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/kosovo_en (Erişim Tarihi 5.5.2020).

nı oluşturan ulusal kapasite anlamında oldukça geride kaldığı görülebilmektedir.⁵⁸ Bu minvalde, Kosova'nın, Goetschel'in de vurguladığı üzere gücüyle etkileyen değil, etkilenen bir aktör olacağı ortadadır. Kosova'nın, Steinmetz ve Wivel'in bahsettiği gibi, Sırbistan ile kıyaslanması halinde "küçük devlet" pozisyonunda olduğu ve bu durumunun Kosova'nın tanınmasına ilişkin sorunun çözümü hususunda müzakerelerde de etken bir faktör olacağı söylenebilir. Elman ve Handel'in, zayıf devletleri küçük devlet tanımıyla eşleyen yaklaşımı Neumann ve Gstöhl tarafından reddediliyor olsa bile, Kosova özelinde bu durumun geçerli olduğu ifade edilebilir. Zira diplomatik tanıma hususunda sorunlu, kendi varlığını/güvenliğini özellikle ABD, Birleşik Krallık, AB ve Türkiye gibi aktörlerin çabalarıyla sağlayan, toprakları içerisinde belli bir bölgede (Kuzey Kosova) siyasal anlamda kontrolü olmayan ve dış yardıma önemli oranda bağımlı olan Priştine'nin, zayıf kurumsallık ara değişkeni özelinde değerlendirilebilecek, "zayıf devlet" niteliğine haiz bir ülke olduğu da ifade edilebilir.

NATO'nun öncülüğünde ve BM'nin 1244 sayılı kararıyla ülkeye yerleştirilmiş olan KFOR, daha çok teröre karşı mücadele, arama-kurtarma, sınır muhafızlığı ve mayın/patlayıcı imhası gibi görevleri içselleştirmiş olan bir Kosova Güvenlik Gücü'nün oluşumuna hizmet etmiştir.⁵⁹ Fakat yalnızca 5000 kişilik bir kuvvete sahip ve hafif silahlarla donatılmış bir askeri gücün ülkeyi dış saldırılara karşı koruması pek mümkün değildir. Hatta 2018 yılından bu yana bu gücü daha kapsamlı ve etkili silahlarla donatıp mevcudunu artırarak Kosova Ordusu'na dönüştürebilme yönünde çalışmalar yapılmaktadır.⁶⁰ Bu çerçevede, bağımsızlığının ilk günlerinden bu yana NATO/KFOR'un korumasına ihtiyaç duyan Kosova, Rothstein'in bahsettiği manada bir küçük devlettir. Hey ise, bu durumun siyasal aktörler ve toplum tarafından kabullenilmiş olmasını önemli gördüğünü belirtmektedir. Haşim Taçi'nin, ülkenin güvenliğinin ve varlığının sürdürülmesi hususunda ABD'ye bağımlı olduklarını ve Washington ile her anlamda iyi geçinmek ve bu ülkenin bölgeyle ve Kosova'yla ilgili planlarına destek olunması gerektiğini ifade eden sözleri, ara değişken olarak görülebilecek stratejik kültür ekseninde, Kosova'nın küçük devlet olma gerçekliğinin kabullenildiğini gösteren bir başka husustur.⁶¹

58 Agilolf Kesselring, "The Formation and Role of the Kosovo Security Force", *National Defence University Department of Strategic and Defence Studies Series*, No. 35, 2010.

59 "Kosovo Force (KFOR)", *NATO*, Şubat 2019, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_02/20190213_2019-02-KFOR-Placemat.pdf, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

60 "Kosovo Approves New Army Despite Serb Opposition, NATO Criticism", *Reuters*, 14 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-army/kosovo-approves-new-army-despite-serb-opposition-nato-criticism-idUSKBN1OD16S>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

61 "Kosovo's Thaci Urges Government to Fulfill US Demands", *AA*, 10 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/en/europe/kosovos-thaci-urges-government-to-fulfill-us-demands/1761354>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

gazi

Raimo Varynen'in değerlendirmesi özelinde yapılacak bir değerlendirme de zayıf kurumsallık ara değişkeni ile ilişki kurmaktadır BM tarafından tanınması ve AB'ye entegre olması süreci Brüksel'in gözetiminde Sırbistan'la yürütülen müzakerelere bağlı olan ve KFOR özelinde verilen güvenlik desteğine ihtiyaç duyan Kosova, Sırp azınlığa idari/siyasal ayrıcalıklar tanımak zorunda tutulan ve attığı ticari ve siyasal/bölgesel adımlarda Belgrad ile müzakere sürecine aykırı hareket etmekten uzak durması beklenen bir ülkedir. Priştine'nin, kendi içişlerine müdahale ettiği gerekçesiyle Belgrad'a uygulamaya başladığı yüksek düzeyli gümrük vergilerini kaldırması için Brüksel'den ve Washington'dan yoğun bir tepki dalgasıyla karşı karşıya kalması⁶² ve Sırp azınlığın yoğun yaşadığı bölgeye "özerklik" yönünde (Sırp Belediyeler Birliği) bir idari/siyasal ayrıcalık tanınmasının Brüksel Antlaşması ile "şart koşulması" buna bir örnektir.⁶³ Varynen'in küçük devlet yaklaşımına göre değerlendirildiğinde, Kosova, AB ve ABD'nin Balkanlar'a ilişkin çıkarları ve Sırbistan'ın kabul edebileceği şartlar özelinde hareket etmesi beklenen ve çok kimlikliliğe içkin bir yönetsel çerçeve içerisinde başarılı olması istenen bir ülkedir.

Kosova'nın devlet olarak varlığının Sırbistan'ın dışında BM Güvenlik Konseyi üyesi Rusya ve Çin başta olmak üzere birçok büyük ve orta güç tarafından tanınmaması, hatta AB içerisinde dahi, etno-kültürel temelli ayrılıkçılık girişimlerine emsal oluşturması edişesi nedeniyle, bu ülkenin bağımsızlığını kabul etmeyen üyelerin varlığı, Priştine adına diplomatik bir sınırlılık oluşturmaktadır.⁶⁴ Priştine'nin stratejik kültürünün bir uzantısı olan dış politikasının şekillenmesinde ana unsur olan bu faktör, önemli bir ara değişken örneğidir. Nitekim, bugün itibarıyla, BM üyesi 100 kadar devlet tarafından tanınmış olan ülkenin, büyük bir bölümü Avrupa'da olmak üzere, 31 kadar büyükelçiliğe sahip olduğunu görüyoruz.

Kosova'nın dış politikası, Hay ve Handel'in de betimlediği üzere, dünya gündeminde önemli yer edinmiş bulunan büyük sorunlardan ziyade, neredeyse tamamen ülkenin içerisinde bulunduğu diplomatik, ekonomik ve siyasal sorunları çözmeye odaklanmıştır. Kosova Ordusu'nun kuruluşu hususunda AB ve KFOR ile yürütülen görüşmeler, AB gözetiminde sürdürülen ve nihai amacı Kosova'nın Sırbistan tarafından tanınması olan müzakereler

62 "Amid Recognition Row, Kosovo Hits Serbia with More Customs Tariffs", *Reuters*, 28 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-serbia-tariffs/amid-recognition-row-kosovo-hits-serbia-with-more-customs-tariffs-idUSKCN1OR18Q>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

63 "Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo-General Principles", *European Commission*, http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

64 James Ker-Lindsay ve Ioannis Armakolas, "Surveying the Spectrum of EU Member State Policies Towards Kosovo", *Kosovo Foundation For Open Society (KFOS)*, Prishtina, 2017.

bu anlamda oldukça görünür birer örnektir.⁶⁵ 1997-1999 yılları arasında süren iç savaşta, savaş veya insanlık suçu işlediğine dair Lahey tarafından mahkemeye çağrılan siyasal aktörler/liderlerin durumu da ülke dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Ramush Haradinaj'ın, bu olaylara ilişkin sorumluluğu olduğu gerekçesiyle Lahey tarafından mahkemeye davet edilmesi sonrası başbakanlıktan istifa etmesi bu duruma özel bir örnektir.⁶⁶ Tüm bu hususlar, ara değişken kabul edilebilecek zayıf kurumsallığa entegre olmaktadır.

Kosova'nın, küçük bir devlet olmanın gereğini yerine getirdiğini ve kendi diplomatik meşruiyetini sağlayabilmek için uluslararası örgütlere üye olabilmek adına yoğun çaba sarf ettiğini görüyoruz. UNESCO'ya üyelik başvurusunun Sırbistan tarafından reddedilmesi sonrası AB bağlamında yürütülen müzakerelerin kesintiye uğraması, Kosova yönetiminin uluslararası örgütlere üyelik hususuna ne denli önem verdiğini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Priştine'nin dış politika gündeminin AB ve ABD ile olan temas alanı ekseninde genel itibarıyla kendisine komşu ülkelerle ilgili olarak şekillenmesi de küçük devlet dış politikasına uygun bir yaklaşımdır. Nitekim Sırbistan ile yürütülen müzakerelerin dışında, Arnavutluk ile olan siyasal müttefiklik ve ayrıca Kosova'nın kuzeyine ilişkin olarak öngörülen "etno-federalizm" benzeri yapının Bosna-Hersek üzerinden yorumlanması bu çerçevede değerlendirilebilir.⁶⁷ Kuzey Makedonya ile ilişkilerin de temelde sınıraşan bir niteliğe sahip Arnavut ulusal kimliği ve bunun Kuzey Makedonya topraklarına yansımaları boyutuyla yürütülüyor olması da bu hususa entegre edilebilir.⁶⁸ Ülkede Arnavutluk ile birleşme taraftarı belli bir kesim bulunmasına⁶⁹ ve başta Kuzey Kosova'daki Sırp azınlığın idari özerkliği ve Karadağ ile imzalanan sınır anlaşması olmak üzere tepki çeken birçok adım atılmış olmasına karşın, Priştine'nin genel anlamda işbirliği yanlısı bir duruş sergilediği görülmektedir. Waltz'un da bahsettiği üzere, küçük devlet olma özelliğine haiz olan Kosova, büyük güçler arasındaki Balkanlar'a odaklanmış güç mücadelesini göz önünde bulundurmamak ve "tehdit" olarak görülen Sırbistan'a karşı, özellikle ABD'ye olan bağlılığı gözetmek zorundadır. Bjöl'ün açıklaması özelinde betimlersek,

- 65 Spyros Economides ve James Ker-Lindsay, "Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 53, No. 5, 2015, s. 1027-1044.
- 66 "Kosovo PM Resigns After Summons From Hague Prosecutors", *Balkan Insight*, 19 Temmuz 2019, <https://balkaninsight.com/2019/07/19/kosovo-pm-resigns-after-hague-prosecutors-call-for-questioning/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).
- 67 Michael Rossi, "Ending the Impasse in Kosovo: Partition, Decentralization or Consociationalism?", *Nationalities Papers*, Cilt 42, No. 5, 2014, s. 867-889.
- 68 Sasho Ripiloski ve Stevo Pendarovski, "Macedonia and the Ohrid Framework Agreement: Framed Past, Elusive Future", *Perceptions*, Cilt 18, No. 2, 2013, s. 135-161.
- 69 Lulzim Peci, "Kosovo and Albania-Deconstruction of the Idea of Unification", *Tirana Observatory*, 6 Nisan 2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/04/06/kosovo-and-albania-deconstruction-of-the-idea-of-unification/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

Kosova'nın, çatışmacı bir bölgesel gerçekliğe haiz Batı Balkanlar'da varlığını koruyabilmek ve gelişimini sağlayabilmek adına NATO'nun askeri, AB'nin de ekonomik ve siyasal unsurlarla kurguladığı "güvenlik topluluğuna" entegre olmak istediği söylenebilir. Bu yönüyle, Kosova, peşine takılma stratejisi uygulamakta ve bağımsız değişken olan nisbi güç faktörünü ana eksen olarak değerlendirmektedir.

Kosova'daki Dış Politika Oluşum Sürecinin Neoklasik Realizm Ekseninde Değerlendirilmesi

Kosova'nın dış politika alternatiflerinin ve kararlarının büyük oranda Waltz'un ve Walt'un önemle altını çizdiği üzere neorealist bağlamda betimlenen güç dengesi ve hatta tehdit dengesi özelinde şekillendiği ortadadır. Ne var ki, sistem düzeyi faktörler Kosova dış politikasında farklı tercihleri açıklamakta yetersiz kaldığı için algular, ideolojiler, stratejik kültür v.b. ara değişkenlere bakmak gerekir.

PDK ve Haşim Taçi

Mevcut devlet başkanı Haşim Taçi ve onun destekçileri olan ve UNMIK gözetiminde silah bırakan eski UÇK/KLA (Kosova Kurtuluş Ordusu) komutanları/bileşenleri tarafından kurulmuş Kosova Demokrat Partisi (PDK), kendisini merkez partisi olarak görmektedir.⁷⁰ Haşim Taçi ve şimdiki parti lideri Kadri Veseli, ülkenin bağımsızlığı ve güvenliği için ABD'ye müteşekkir olduklarını sıkça ifade eden ve Kosova Dış Politikası bağlamında alınacak kararlarda (özellikle de Sırbistan ile müzakerelerde son dönemde sıklıkla konuşulan "toprak takası" ve yine Sırbistan ve Bosna-Hersek'e karşı uygulanan %100'lük gümrük vergilerinin indirilmesi hususu) Washington'un atacağı adımlara uygun hareket edilmesi gerektiğini belirten bir çizgide siyaset yürütmektedir. Haşim Taçi ve bazı eski UÇK komutanlarının organ ve silah kaçakçılığı ile suçlanması ihtimalinin sıkça konuşulması ve yine Taçi'nin mafya örgütlenmeleri ile ilişkisinin olduğu yönündeki haberler, hem Taçi hem de parti içerisindeki birçok ismin, kendi güvenliklerini sağlayabilmek adına hem Washington hem de Brüksel ile sorunsuz ilişkiler kurmak istemelerine neden olan bir husustur. Bu bağlamda, gerek Haşim Taçi, gerekse de Veseli'nin liderliğini yürüttüğü PDK, Brüksel'in talebiyle Karadağ ile imzalanan sınır anlaşmasına karşı çıkmamıştır.

Son dönemde fazlaca konuşulan Belgrad'a uygulanan gümrük tarifelerinin indirilmesi ve hatta Washington tarafından istendiği ifade edilen "Sırbistan-Kosova toprak takası antlaşması" hususunda da PDK ve Taçi'nin sıcak baktığı da belirtilmektedir. Taçi, Trump'ın Kosova'ya ekonomik, askeri ve siyasal destek vereceğini belirttiğini ve bu nedenle de Kosova'nın siya-

70 Ivan Briscoe ve Megan Price, "Kosovo's New Map of Power: Governance and Crime in the Wake of Independence", *Clingendael Institute Report*, 2011, s. 10.

sal ve bürokratik bir bütünlük içerisinde Trump'ın Kosova için tayin ettiği temsilcisi Grenell ile çalışması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹ Yani, Taçi ve PDK, Kosova'nın dış politika kararlarının oluşumu hususunda, "küçük devlet" yaklaşımına uygun hareket ettiği ve mevcudu koruma ya da benzetme stratejisi özelinde büyük devletlerin/aktörlerin desteğini alabilmek adına "ulusal çıkar" olarak görülen belli hususlardan feragat edebileceğini gösterdiği ifade edilebilir.

Vetevendosje ve Albin Kurti

Albin Kurti de tıpkı Haşim Taçi gibi, Arnavut ulusçusudur. Fakat Taçi'nin aksine hareketin askeri kanadında yer almamıştır. Kurti; Taçi ve Haradinaj gibi isimlerin aksine ismi herhangi bir şekilde kaçakçılık, organize suç veya savaş suçu gibi hususlarla birlikte anılmayan bir isimdir. Bu bağlamda, Kurti'nin en temel hedefi, bu kesimin siyaset ve bürokrasi üzerindeki etkinliğini kırmak olarak şekillenmiştir. Yani, Kurti'nin, neoklasik realist anlamda ele alırsak "yenileme" tercihinine yakın duran bir isim olduğu ifade edilebilir. 2005'te kurulan Vetevendosje (Self-Determinasyon) Partisi'nin liderliğini yapan Kurti, 2019'da yapılan parlamento seçimlerinde en yüksek oyu almayı başarmıştır. Her ne kadar sosyal demokrat çizgide yer aldığı ifade edilse de ulusal meselelerde tavizsiz bir pozisyona sahip olan Vetevendosje, 2013'te AB gözetiminde Sırbistan ile imzalanan Brüksel Antlaşması ile ülkenin kuzeyi başta olmak üzere Sırp'ların çoğunluğu oluşturduğu ya da ciddi bir nüfusa sahip olduğu kasabalarda kurulacak Sırp Belediyeler Birliği'ne karşı çıkmıştır. Zira Kurti, bu oluşumun, ülkenin toprak bütünlüğünü ortadan kaldıracaklarını düşünmektedir. Kurti ve partisi, ayrıca, Karadağ ile üzerinde uzlaşılan "sınır düzenlemesine" de şiddetle karşı çıkmış ve dönemin hükümetini "ihnet" ile suçlamıştır.⁷²

Hem Brüksel Antlaşması'nı hem de Karadağ ile yapılan sınır antlaşmasını engelleyen Kurti, bu süreçte sergilediği tavizsiz tutumu ve özellikle Taçi, PDK, LDK ve AAK lideri Haradinaj başta olmak üzere ülkedeki geleneksel siyasal elitlerin yolsuzluk ve mafya ilişkilerine işaret eden yaklaşımı ile 2019'da en fazla oyu alan partinin lideri olmuştur. Taçi'nin aksine, Sırbistan'a uygulanan gümrük tarifelerinin ancak "karşılıklılık" temelinde kaldırılacağını,⁷³ Trump yönetimi tarafından arzulandığı belirtilen Belgrad

71 Isidora Stakic, "Why we Should be Worried About the Fall of Kosovo's Government", *European Western Balkans*, 24 Nisan 2020, <https://europeanwesternbalkans.com/2020/04/24/why-we-should-be-worried-about-the-fall-of-kosovos-government/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

72 "Kosovo Parliament Ratifies Montenegro Border Deal", *Balkan Insight*, 21 Mart 2018, <https://balkaninsight.com/2018/03/21/opposition-vetevendosje-releases-tear-gas-in-kosovo-parliament-03-21-2018/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

73 "Customs Inform Kurti: The Reciprocity Measure with Serbia is Being Strictly Implemented", *Kosova Press*, 9 Nisan 2020, <https://kosovapress.com/en/customs-inform-kurti-the-reciprocity-measure-with-serbia-is-being-strictly-implemented/>, (Erişim Tarihi

ile Priştine arasında toprak takası öngören anlaşmayı kabul etmeyeceğini ve AB'nin talebi doğrultusunda Brüksel Antlaşması uyarınca oluşturulması gereken Sırp Belediyeler Birliği fikrine karşı olduğunu belirten Kurti ve Vetevendosje, iktidarda çok fazla kalamamıştır. Zira Kurti, dış politika uygulamalarını kişisel bekasıyla birlikte değerlendirdiğini ve ABD'ye fazlaca bağımlı olduğunu düşündüğü Taçi'nin hükümetin dış politikasına karışmasını engellemek istemiştir. Bu durum, Taçi'nin etkisinde olduğu bilinen bürokrasi ve Kurti arasında soğuk rüzgarlar estirirken, aynı zamanda Rose ve Zakaria tarafından betimlendiği üzere Kosova'nın dış politikasının şekillenmesinde birincil faktör olduğu bilinen sistemsel aktörleri (ABD ve AB) harekete geçirmiştir.

LDK

Taçi-Kurti çekişmesi sürerken, 1990'lı yıllarda Kosova'daki self determinasyon yanlısı harekete öncülük etmiş Rugova tarafından kurulmuş, sağ-muhafazakar ve iç savaş esnasında UÇK'nın hedefi haline gelmiş, bağımsızlık sonrasında ise dış politika uygulamaları hususunda PDK'den hemen hiçbir farkı olmayan, yani “benzetme” ve “mevcudu koruma” stratejilerinin bileşimine entegre LDK'nin “özellikle Sırpların yoğun yaşadığı Kuzey Kosova'da coronavirus pandemisiyle mücadelede yaşanan sorunlar” gerekçesiyle hükümetten ayrılarak kaolisonun çökmesine neden olduğunu görüyoruz.⁷⁴

Hükümetin düşmesini sağlayan LDK, yeni hükümeti kurma hususunda da Kurti'ye oranla dış politika uygulamalarında, Ripsman'ın deyiimiyle benzetme yanlısı olan Haradinaj/AAK ve sosyal demokrat çizgideki NISMA'ya yaklaşmıştır.⁷⁵ Yani LDK, Zakaria'nın da belirttiği üzere, ülkenin varlığı ve çıkarlarını koruma adına “bağımlı” olduğunu düşündüğü ve aynı zamanda ülkenin mevcut kurumsal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan Batı'dan uzaklaşmasından endişe etmiş ve buna yol açacağı yönünde bir “algı” oluşturan Kurti ile Vetevendosje'den uzaklaşmıştır. Burada Wohlforth, Rose ve Lobell'in de belirttiği üzere, Batı'ya olan bağımlılık sistemsel bir “bağımsız değişken”, Kurti ve Taçi/PDK-LDK çizgisindeki farklı dış politika yaklaşımlarının da ülkenin kapasitesini ya da nisbi gücünü farklı yönlerde değerlendiren “ara değişkenler” olduğu ifade edilebilir.

Rose, nisbi gücü daha az olan devletlerin çok daha kısıtlanmış yönde kararlar alacağını ve temkinli olacağını ifade etmektedir. İşte, bu noktada,

6.5.2020).

74 “Kosovo's Government Just Fell-but Its Down to US Meddling Rather Than Coronavirus”, *The Conversation*, 27 Mart 2020, <https://theconversation.com/kosovos-government-just-fell-but-its-down-to-us-meddling-rather-than-coronavirus-134862>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

75 “Kosovo's LDK, AAK Sign Coalition Agreement”, *SeeNews*, 29 Nisan 2020, <https://seeneews.com/news/kosovos-ldk-aak-sign-coalition-agreement-696943>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

Sırbistan'a kıyasla ülkenin ekonomik ve askeri gücünün oldukça sınırlı olduğunu düşünen Taçi/PDK-LDK çizgisi, Kosova'nın "kayıtsız şartsız Batı çizgisinde" dış politika yürütebilecek bir kapasitede olduğunu ifade ederken, Kurti, Ripsman'ın betimlediği yenileme anlayışına referansla Kosova'nın "ulusal çıkar" olarak görülen meselelerde daha güçlü durabilecek bir kapasiteye sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu durum, Taliaferro'nun da altını çizdiği üzere, dış politikanın genel olarak sistem bazlı şekillendiği ortada olmasına karşın, belli oranda da "özel" olduğunu açığa vurmaktadır. Bu minvalde, Taçi'nin başbakanlık yaptığı dönemde 2013 tarihli Brüksel Antlaşması'nı imzalayabilmiş olan Kosova'nın, LDK lideri Isa Mustafa'nın başbakanlık yaptığı dönemde de Karadağ ile tartışmalı sınır anlaşması kararını alabilmesi, mevcudu korumal bağlamda değerlendirilen aktörlerin "uzlaşmacı" bir çizgide siyaset yürüttüğünü göstermektedir.

AAK ve Haradinaj

Kendisini sosyal demokrat olarak gören AAK'nin lideri Haradinaj'ın başbakanlığında, Kosova'nın, Brüksel Antlaşması ve Karadağ sınırı hususunda PDK ve LDK'nin dış politika yaklaşımına benzetme özelinde verdiği tavizlere karşın Sırbistan ile müzakerelerde herhangi bir ilerleme kaydedememesi ve hatta Belgrad'ın, Priştine'nin bağımsızlığını tanıyan bazı ülkeleri bu kararlarından vazgeçirmesi sonrası belli bir tutum değişikliği olmuştur. Sırbistan'ı ve Kosova'nın toprak bütünlüğüne karşı bir duruş sergileyen Bosna Sırp Cumhuriyeti'ni cezalandırabilmek için,⁷⁶ Sırbistan'a ve Bosna-Hersek'e uygulanan gümrük vergilerinde %100 artış uygulaması kararı, tıpkı Taçi gibi eski ve kıdemli bir UÇK üyesi olan ve ulusal kahraman olarak da görülen Haradinaj döneminde alınmıştır. Ne var ki, bu karar, cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturmakta olan Taçi tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Halbuki Haradinaj da tıpkı Taçi ve Mustafa gibi ülkenin geleceğinde ABD'nin ve bir noktaya kadar da AB'nin rolünün altını çizmektedir. Hatta Lahey'deki mahkeme tarafından ifade vermeye çağrıldığında da sorun çıkarmadan görevini bırakmıştır. Bu bağlamda, yürütme erki içerisinde benzer arka planlara ve anlayışlara sahip liderler özelinde de dış politika kararlarına ilişkin açık bir uyumun olduğu söylenemez.

Dış Politika Tercihleri ve Stratejik Kültür

Taliaferro'nun da bahsettiği üzere, konjonktür (zaman) çok önemli bir ayırım çizgisi oluşturmaktadır. Kurti'nin dahi, Kosova'nın "grand strategy" olarak görülen ana akım dış politikasından bir sapma gösterdiğini ifade etmek doğru olmayacaktır. İşte, bu nedenle, Kurti de süreci yolsuzluk,

76 "Bosnian Serb Leader Calls For Peaceful Change of Balkan Borders", *Reuters*, 16 Mart 2018, <https://www.reuters.com/article/us-bosnia-security-serbs/bosnian-serb-leader-calls-for-peaceful-change-of-balkan-borders-idUSKCN1GS2EW>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

az gelişmişlik, işsizlik ve yargı sistemi başta olmak üzere işlemeyen kurumları dönüştürmek ve işler hale getirmekle geçirmek istemiştir. Anlaşılacağı üzere, Kurti de ülkenin Batı yanlısı “grand strategy” anlayışının dışına taşmasını istememektedir. Fakat o; Ripsman, Taliaferro ve Lobell’in de betimlediği üzere, Taçi’nin bandwagoning (peşine takılma) yönlü anlayışına mesafeli durarak daha “yenilenen” ve dengeli bir dış politika izlemek istemektedir. Bu çerçevede, Ripsman’ın yaklaşımı bağlamda değerlendirildiğinde, Taçi (PDK) ve Mustafa (LDK)’nın dış politika kararlarını mevcudu koruma ve benzetme yöntemleriyle aldığı, Haradinaj (AAK)’ın ise benzetme ve yenileme arasında bir pozisyon benimsediğini söylemek mümkündür.

Christensen’in de belirttiği üzere, bu yaklaşım farkının temel nedeninin ise “kişisel çıkarlar” ve belli oranda da olsa ideolojik farklılıklar, yani ara değişkenler olduğu anlaşılabilir. Zira Taçi, kendisine yöneltilmesi ihtimali olan suçlamalardan uzak durabilmek için özellikle ABD’ye yakın durmayı ve Washington’un çıkarları ile Kosova’nın çıkarlarını birbirine eklemeyi tercih etmektedir. Benzer bir durum, Haradinaj için de geçerlidir. Zira o da, “savaş suçu” işlediği gerekçesiyle birçok kez Lahey’de sorgulanmış ve her defasında Kosova’ya dönmüştür. LDK ise, İbrahim Rugova döneminden bu yana, Kosova’nın statüsünün belirlenmesi hususunda “müzakereci” ve ılımlı bir pozisyona sahiptir. Hatta Rugova’nın, dönemin Yugoslavya lideri Milosevic ile iç savaş esnasında dahi Belgrad’da görüştüğü bilinmektedir.⁷⁷ Kurti ise, parti programında ve söylemlerinde sıklıkla değinilen, geleneksel güç ilişkilerini yıkmaya ve dış politikada da Batı yanlısı pozisyonu reddetmeden, toprak bütünlüğünü koruma ve reformlar yapma anlayışına uygun, “ara değişken” farklılığına ilişkin yenilikçi bir çizgide kaldığı ifade edilmelidir.

Ripsman ve Rose tarafından altı önemle çizilen stratejik kültürü Kosova ekseninde değerlendirdiğimizde, bu unsurun “karar alıcılar” üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu görürüz. Nitekim Kosova’nın bağımsızlık sürecinin bu denli zorlu olması ve ülkenin statüsüne ilişkin açmazın hala devam ediyor olmasının arkasında, Kosova topraklarının, Arnavut ve Sırp ulusçulukları açısından “vazgeçilmez” önemde görülmesi ve iki toplumun da “büyük” ile anılan ve irredentizme yaslanarak birbirlerini “düşman” ya da “rakip” olarak gören bir stratejik kültüre sahip olması yatmaktadır.⁷⁸ Bu durum göz önüne alınarak, Kosova’nın bağımsızlık ilanı esnasında ülkenin Arnavutluk ile birleşmeyeceğine dair bir ön koşul konmuştur.⁷⁹ Doğal olarak, bu

77 Lulzim Nika, “The Democratic Values of the Student Movement in Kosovo 1997/1999 and Their Echoes in Western Diplomacy”, *Review of European Studies*, Cilt 10, No. 2, 2018, s. 167-174.

78 Tim Judah, “Greater Albania?”, *Survival*, Cilt 43, No. 2, 2001, s. 7-18. Reneo Lukic, “Greater Serbia A New Reality in the Balkans”, *Nationalities Papers*, Cilt 22, No. 1, 1994, s. 49-70.

79 Emel G. Oktay ve Jonilda Rrapaj, “Sosyal İnşacılık Açısından Kosova’nın Kimliği: Bağım-

durum, onların Sırbistan ile yürütülen müzakereler, kurulması düşünülen Sırp Belediyeler Birliği'ne bakış açısı ve ABD tarafından desteklediği ifade edilen toprak değişimi gibi hususlar ekseninde alacakları kararlara ya da Kosova'nın gerçek bir orduya kavuşması yönündeki talebine etki etmektedir. Sırp'lar ise, Sırp ulusal kimliğinin oluşumunda önemli yeri olan ve ulusal bir "mit" olduğu ifade edilebilecek Kosova'ya kendi kimliklerinin ayrılmaz bir parçası gibi yaklaşmaktadır. Hatta Metohija adı verilen Batı Kosova'da çok sayıda kilise ve manastır bulunmakta ve Sırbistan, bu kültürel varlığı birer "ulusal sembol" olarak en güçlü şekilde korumak istemektedir.⁸⁰ Sırp ve Arnavutların çatışan tarihsel arka planlarına rağmen coğrafi olarak iç içe yaşıyor olmaları, her iki ulusun birbirlerine yönelik tavrının içselleştirilen stratejik kültür çerçevesinde, devletler tarafından "güvenleştirilmesine" ve bunun dış politika kararlarına da yansımaya neden olmaktadır.

Rejim türü de neoklasik realizm ekseninde betimlenen "ara değişkenler" içerisinde yer almaktadır. Rose'un, Waltz'u aksine "kara kutu" olmaktan çıkardığı bu husus, Kosova özelinde irdelendiğinde, çok fazla karşılığı olmayacağı değerlendirilmektedir. Zira Kosova, çok partili bir demokratik cumhuriyet olarak görülmektedir. Ne var ki, silahlarını bırakan eski UÇK komutanlarının ve onların bürokrasi, yargı ve iş dünyasındaki uzantılarının Kosova'daki siyasal/toplumsal işleyiş hususunda çok etkili oldukları bağımsızlığın ilk günlerinden beri bilinen bir husustur. Bu yönetsel elit içerisinde yer almayan ve bahsedilen bu etkinliği ortadan kaldırarak çoğulcu ve daha değişimci bir işleyiş için ekonomik, yargı temelli ve idari reformlar arzulayan Kurti'nin, Taçi'nin söylemleri ve bu sistem içerisinde yer alan gelenekselci LDK'nın hükümetten çekilmesi sonrası iktidardan uzaklaştırılması, ülkedeki PDK-LDK ortaklığı ve onlara entegre diğer parti ve aktörlerce yönlendirilen işleyiş dönüşürmenin ne denli zor olduğunu göstermiştir. Brüksel ve Washington'un da Kosova'da Kurti gibi nispeten "farklı" duruş sergileyen isimlere pek sıcak bakmadığı Kurti'nin başbakanlığına son veren LDK'nın hükümeti bozma hamlesine ilişkin herhangi bir tepki göstermemesinde görülmüştür.

Kosovalı Sırp'lar ise Kosova yönetimine entegre hareket etmektense, özellikle "Kuzey Kosova (Kuzey Mitrovica, Zvecan, Leposavic ve Zubin Potok)"da "bölgesel" bir yapılanma oluşturmuştur ve Sırbistan'a entegre bir şekilde hareket etmeyi tercih etmektedir. Nitekim Kosovalı Sırp'lar, kendi kimliklerine uygun bir şekilde Sırbistan Devlet Başkanı Aleksandar Vucic'i lider olarak görmekte ve yine Belgrad tarafından kurulması sağlanan "Srpska Lista (Sırp Listesi)"ya neredeyse blok halinde oy vererek, bu ayrılıkçı

sızlık Sonrasında Ortak Bir Kosovalı Kimliği Oluşturmak Mümkün Mü?", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 13, No. 49, 2016, s. 54.

80 Emil Hilton Saggau, "Kosovo Crucified-Narratives in the Contemporary Serbian Orthodox Perception of Kosovo", *Religions*, Cilt 10, 2019, s. 1-18.

partinin Kosova Parlamentosu'nda güçlü bir biçimde temsil edilmesini sağlamaktadır. Kosovalı Sırp'ların kimlik tabanlı bu yaklaşımı, Kosova'nın dış politikasını ve ülke içi siyasal aktörlerin gerek kendi aralarında, gerekse de Sırbistan ve AB/ABD ile ilişkilerini yönlendiren temel unsurlardan biri halini alarak "ara değişken" olarak stratejik kültüre de eklenmektedir.

Sonuç

Kosova, sahip olduğu nüfus, toprak büyüklüğü, ekonomik güç gibi nicel unsurların yanı sıra, ulusal güce ve kapasiteye yapılan vurgu gibi nitel ve Kosova siyasetine/toplumuna yerleşik olan "kendi bağımsızlığını koruyabilmek için büyük güçlerin desteğine ihtiyaç duyma" düşüncesi çerçevesinde de algısal olarak "küçük devlet" olma niteliğini içselleştirmiş durumdadır. Düşük statülü bir devlet olarak değerlendirilebilecek, ABD ve AB özelinde yüksek düzeyli bir müdahalecilik ile karşı karşıya ve hep belli bir dış politika kalıbı ekseninde hareket etmesi beklenen bir aktör olarak Kosova, küçük devlet olmanın vasıflarını kendisine entegre etmiş gibi görünmektedir.

Küçük bir devlet olarak, neorealist bir anlamlandırma ekseninde dış politikası genel itibarıyla sistemsel unsurlarca şekillendiriliyor olsa da "karar alıcıların" niteliği çerçevesinde dış politikaya olan bakış açısının belli bir farklılık içerdiği, neoklasik realizm çerçevesinde betimlenebilmektedir. Bu durum özellikle Brüksel Antlaşması'nın öngördüğü Sırp Belediyeler Birliği, Karadağ ile yapılan sınır anlaşması ve ABD tarafından desteklediği ifade edilen Sırbistan ile Kosova arasındaki toprak takasına yaklaşım hususunda açıkça ortaya çıkmaktadır. Devlet Başkanı Haşim Taçi'nin, dış politikaya müdahil olma çabası ve bu yönde ılımlı bir tavır sergilemesi, onun karşı karşıya kaldığı kişisel problemler ve bürokrasiyi kendi istediği yönde etkileme çabası olarak görülebilir. Benzer şekilde, LDK'nın izlediği tavrın da "geleneksel" bir güç odağı olarak, benzetme yaklaşımına yakın durduğunu göstermektedir. Bu aktörler, sistemsel bağlamda ve küçük devletlerin müdahaleye açık ve belli bir dış politika ekseninde hareket etmesinin altını çizen bir tavır geliştirmiştir. Ramush Haradinaj ve partisi AAK'nin ise dış politika kararları ekseninde "benzetme" ve "yenilikçilik" arasında konumlandığı söylenebilir. Vetevendosje ve lideri Albin Kurti ise, ülkenin "geleneksel siyasal elitlerinden" daha farklı bir dış politika söylemi içerisindedir. Brüksel Antlaşması ve AB gözetimindeki müzarekeler eksenindeki Sırp Belediyeler Birliği projesini toprak bütünlüğünü bozacak bir girişim olarak eleştiren, Karadağ ile yapılan sınır anlaşmasını şiddetle reddeden ve Sırbistan ile toprak takasına karşı çıkan Kurti, ülkedeki iç siyasal dengeleri ve yapıya eklenmiş dış politikayı da farklılaştırmayı hedefleyen "değişimci" bir isimdir.

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Kosova'da, dış politikaya ilişkin izlenecek "grand strategy" hususunda herhangi bir sorun olmadığını

söylemek mümkündür. Küçük devlet özellikleri gösteren bu Balkan ülkesi, liderler düzeyinde ise iç siyasi tartışmalar ve kişisel çıkarlar/husumetler çerçevesinde ele alınabilecek, dış politikaya da yansıyan ve neoklasik bağlamda da betimlenebilen farklı söylemleri yansıtmaktadır. Temelde küçük devlet dış politikasına dair benzetme ve yenilikçilik arasındaki geçişkenliği de yansıtan bu durum, özellikle PDK/LDK (Taçi/Mustafa) ve Vetevendosje (Kurti) arasındaki mücadele ve anlaşmazlık ekseninde gözler önüne serilmektedir.

Kaynaklar

“Amid Recognition Row, Kosovo Hits Serbia with More Customs Tariffs”, *Reuters*, 28 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-serbia-tariffs/amid-recognition-row-kosovo-hits-serbia-with-more-customs-tariffs-idUSKCN1OR18Q>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

“Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo-General Principles”, *European Commission*, http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

“Bosnian Serb Leader Calls For Peaceful Change of Balkan Borders”, *Reuters*, 16 Mart 2018, <https://www.reuters.com/article/us-bosnia-security-serbs/bosnian-serb-leader-calls-for-peaceful-change-of-balkan-borders-idUSKCN1GS2EW>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Customs Inform Kurti: The Reciprocity Measure with Serbia is Being Strictly Implemented”, *Kosova Press*, 9 Nisan 2020, <https://kosovapress.com/en/customs-inform-kurti-the-reciprocity-measure-with-serbia-is-being-strictly-implemented/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Kosovo Approves New Army Despite Serb Opposition, NATO Criticism”, *Reuters*, 14 Aralık 2018, <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-army/kosovo-approves-new-army-despite-serb-opposition-nato-criticism-idUSKBN1OD16S>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

“Kosovo Force (KFOR)”, *NATO*, Şubat 2019, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_02/20190213_2019-02-KFOR-Placemat.pdf, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

“Kosovo Parliament Ratifies Montenegro Border Deal”, *Balkan Insight*, 21 Mart 2018, <https://balkaninsight.com/2018/03/21/opposition-vetevendosje-releases-tear-gas-in-kosovo-parliament-03-21-2018/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Kosovo PM Resigns After Summons From Hague Prosecutors”, *Balkan Insight*, 19 Temmuz 2019, <https://balkaninsight.com/2019/07/19/kosovo-pm-resigns-after-hague-prosecutors-call-for-questioning/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Kosovo’s Government Just Fell-but Its Down to US Meddling Rather Than Coronavirus”, *The Conversation*, 27 Mart 2020, <https://theconversation.com/kosovos-government-just-fell-but-its-down-to-us-meddling-rather-than-coronavirus-134862>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Kosovo’s LDK, AAK Sign Coalition Agreement”, *SeeNews*, 29 Nisan 2020, <https://seenews.com/news/kosovos-ldk-aak-sign-coalition-agreement-696943>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).

“Kosovo’s Thaci Urges Government to Fulfill US Demands”, *AA*, 10 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/en/europe/kosovos-thaci-urges-government-to-fulfill-us-demands/1761354>, (Erişim Tarihi 5.5.2020).

“Kosovo-Financial Assistance Under IPA II”, *European Commission*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/instruments/funding-by-country/kosovo_en (Erişim Tarihi 5.5.2020).

gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

“World Factbook: Kosovo”, *CIA*, 7 Nisan 2020, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (Erişim Tarihi 5.5.2020).

Akgül-Açıkmüşe, Sinem, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No. 30, 2011, s. 43-73.

Bjöl, Erling, “The Small State in International Politics”, *Small States in International Relations*, August Schou ve Arne Olav Brundtland (der.), Stockholm, Almqvist&Wiksell, 1971, s. 29-37.

Briscoe, Ivan ve Price, Megan, “Kosovo’s New Map of Power: Governance and Crime in the Wake of Independence”, *Clingendael Institute Report*, 2011.

Christensen, Thomas J., *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict*, Princeton, Princeton University Press, 1996.

Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür, “Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises”, *Rethinking Realism in International Relations*, Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison ve Patrick James (der.), Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2009, s. 136-163.

Economides, Spyros ve Lindsay, James Ker, “Pre-Accession Europeanization: The Case of Serbia and Kosovo”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 53, No. 5, 2015, s. 1027-1044.

Ekinci, F. Didem, “Türkmenistan Dış Politikasında İç Faktörler: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Alternatif Politika*, Cilt 11, No. 1, 2019, s. 32-58.

Elman, Miriam Fendius, “The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard”, *British Journal of Political Science*, Cilt 25, No. 2, 1995, s. 171-217.

Ertay, Birkan, “Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, No. 1, 2019, s. 1-26.

Fox, Annette Baker, *The Power of Small States: Diplomacy in World War II*, Chicago, The University of Chicago Press, 1959.

Goetschel, Laurent, “Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa”, *Journal of Peace Research*, Cilt 4, No. 3, 1967, s. 13-31.

Hey, Jeanne A.K., “Introducing Small State Foreign Policy”, *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*, Jeanne A.K.Hey (der.), Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 1-11.

Ingebritsen, Christian, *Scandinavia in World Politics*, Lanham, Rowman&Littlefield, 2006.

Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, New Jersey, Princeton University Press, 2017.

Judah, Tim, Tim Judah, “Greater Albania?”, *Survival*, Cilt 43, No. 2, 2001, s. 7-18.

Keohane, Robert O., “Lilliputians’ Dilemmas: Small States in International Politics”, *Small States in International Politics*, Christine Ingebritsen vd. (der.), Seattle, University of Washington Press, 2006, s. 55-76.

Kesselring, Agilolf, “The Formation and Role of the Kosovo Security Force”, *National Defence University Department of Strategic and Defence Studies Series*, No. 35, 2010.

Kiraz, Sami, “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, No. 2, 2018, s. 417-440.

Lindsay, James Ker ve Armakolas, Ioannis, “Surveying the Spectrum of EU Member State Poli-

Neoklasik Realizm ve Küçük Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde
Kosova Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi

- cies Towards Kosovo”, *Kosovo Foundation For Open Society (KFOS)*, Prishtina, 2017.
- Lobell, Steven E., “Threat Assessment, the State and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (der.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Lobell, Steven E., Ripsman, N.M. ve Taliaferro, Jeffrey W. *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Luc-Vellut, Jean, “Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa”, *Journal of Peace Research*, Cilt 4, No. 3, 1967, s. 252-269.
- Lukic, Reneo, “Greater Serbia A New Reality in the Balkans”, *Nationalities Papers*, Cilt 22, No. 1, 1994, s. 49-70.
- Marleku, Alfred, “Small States Foreign Policy: the Case of Kosovo”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt 11, No. 3, 2012, s. 79-97.
- Neumann, Iver B. ve Gstöhl, Sieglinde, “Introduction: Lilliputians in Gulliver’s World?”, *Small States in International Relations*, Christine Ingebritsen vd. (der.), Seattle, University of Washington Press, 2006, s. 3-36.
- Nika, Lulzim, “The Democratic Values of the Student Movement in Kosovo 1997/1999 and Their Echoes in Western Diplomacy”, *Review of European Studies*, Cilt 10, No. 2, 2018, s. 167-174.
- Oktay, Emel G. ve Rrapaj, Jonilda, “Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir Kosovalı Kimliği Oluşturmak Mümkün Mü?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 13, No. 49, 2016, s. 43-59.
- Peci, Lulzim, “Kosovo and Albania-Deconstruction of the Idea of Unification”, *Tirana Observatory*, 6 Nisan 2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/04/06/kosovo-and-albania-deconstruction-of-the-idea-of-unification/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).
- Ripiloski, Sasho ve Pendarovski, Stevo, “Macedonia and the Ohrid Framework Agreement: Framed Past, Elusive Future”, *Perceptions*, Cilt 18, No. 2, 2013, s. 135-161.
- Ripsman, N.M., “Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups”, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Steven E. Lobell, M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (der.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Cilt 51, No. 1, 1998, s. 144-172.
- Rossi, Michael, “Ending the Impasse in Kosovo: Partition, Decentralization or Consociationalism?”, *Nationalities Papers*, Cilt 42, No. 5, 2014, s. 867-889.
- Rothstein, Robert L., *Alliances and Small Powers*, New York, Columbia University Press, 1968.
- Saggau, Emil Hilton, “Kosovo Crucified-Narratives in the Contemporary Serbian Orthodox Perception of Kosovo”, *Religions*, Cilt 10, 2019, s. 1-18.
- Stacic, Isidora, “Why we Should be Worried About the Fall of Kosovo’s Government”, *European Western Balkans*, 24 Nisan 2020, <https://europeanwesternbalkans.com/2020/04/24/why-we-should-be-worried-about-the-fall-of-kosovos-government/>, (Erişim Tarihi 6.5.2020).
- Steinmetz, Robert ve Wivel, Anders, *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*, London, Ashgate, 2010.
- Stokke, Kristian, “Peace-Building As Small State Foreign Policy: Norway’s Peace Engagement in a Changing International Context”, *International Studies*, Cilt 49, No. 3-4, 2012, s. 207-231.

Taliaferro, Jeffrey W., "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Cilt 25, No. 3, 2000, s. 128-161.

Taliaferro, Jeffrey W., "State Building For Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, Cilt 15, No. 3, 2006, s. 464-495.

Tür, Özlem ve Salk, Nuri, "Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, No. 53, 2017, s. 3-22.

Varynen, Raimo, Raimo Varynen, "On the Definition and Measurement of Small Power Status", *Cooperation and Conflict*, Cilt 6, No. 2, 1971, s. 91-102.

Vital, David, *The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations*, Oxford, Clarendon, 1967.

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, New York, McGraw Hill, 1979.

Wohlforth, William C., *The Elusive Balance: Power and Perceptions During the Cold War*, New York, Cornell University Press, 1993.

Wohlforth, William C., "Realism and the End of Cold War", *International Security*, Cilt 19, No. 3, 1994, s. 91-129.

Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton, Princeton University Press, 1998.

Extended Abstract

Known as the youngest state of the Balkans, Kosovo also faces a serious conflict regarding its legal status. Serbia's refusal to accept the declaration of independence of this country and the support of many states, especially Russia, China and even 5 EU member states, makes it very difficult to find a solution to the legal status of Kosovo and the political problems internalized. The negotiation process, which was carried out within the framework of the EU and reached a certain draft specific to the Brussels Treaty, continues in general reluctantly and with a focus on conflict due to the differing theses of the parties. Kosovo needs the support of the major powers (especially the US and EU) to maintain its independence, which is qualitative and established in Kosovo politics/society, such as the emphasis on national power and capacity, as well as quantitative factors such as its population, land size, economic power. It has internalized the quality of being a "small state". As an actor that can be considered as a low-status state, faced with a high level of interventionism by the US and the EU, and is expected to always act on a certain foreign policy pattern, Kosovo seems to have integrated the qualities of being a small state.

As a small state, although its foreign policy is generally shaped by systemic elements on the axis of a neorealist interpretation, it can be described within the framework of neoclassical realism that the perspective of foreign policy within the framework of the nature of "decision makers" contains a certain difference. This is particularly evident in the case of the Union of Serbian Municipalities, the border agreement with Montenegro and the approach to the land exchange between Serbia and Kosovo, which is stated to be supported by the US, as envisaged by the Brussels Treaty. President Hashim Thaci's effort to become involved in foreign policy and his moderate attitude can be seen as an effort to influence the bureaucracy and the personal problems he faced. Similarly, the attitude followed by the LDK also reflects the perceptual approach of this party as a "traditional" power, peculiar to moderate and small states. These actors have developed an attitude that emphasizes the systematic context and that small states act within a certain foreign policy axis that is open to intervention. Ramush Haradinaj and his party AAK, on the other hand, are between "analogy" and "innovation" on the axis of foreign

Neoklasik Realizm ve Küçük Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde
Kosova Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi

policy decisions, both within the framework of personal problems faced by Haradinaj (connected to The Tribunal of the Hague) and the willingness of one of the former military leaders of the UCK, Haradinaj, to be in power. Vetevendosje and its leader Albin Kurti, on the other hand, have a different foreign policy discourse than the “traditional political elites” of the country. Kurti is a name who criticized the Union of Serbian Municipalities on the axis of the Brussels Treaty and EU-supervised negotiations as an attempt to disrupt the territorial integrity, strongly rejected the border agreement with Montenegro and opposed the land exchange with Serbia, aiming to differentiate the domestic political balances in the country and the foreign policy embedded in the structure.

Considering these issues, it is possible to say that there is no problem in Kosovo regarding the “grand strategy” to be followed. This Balkan country, showing the characteristics of a small state, reflects different discourses that can be addressed within the framework of internal political discussions and personal interests / animosities at the level of leaders, reflected in foreign policy and can also be described in the neoclassical context. This situation, which basically reflects the transition between the analogy and innovation regarding the small state foreign policy, is especially revealed in the axis of the struggle and disagreement between the PDK / LDK (Thaci/ Mustafa) and Vetevendosje (Kurti).

gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı

An Example of the Implementation of the Principle of Peace in Turkish Foreign Policy During the Atatürk Period: The Case of the Spanish Civil War

Gültekin K. BİRLİK*

Öz

Avrupa'daki pek çok devlet İspanya iç savaşına taraf olmuşken, Türkiye iç savaşa "karışma-ma" politikasını benimsemiştir. Türkiye bu kapsamda, iç savaştaki taraflara silah satışı ve Türk vatandaşlarının iç savaşa katılmasını yasaklamıştır. Türkiye iç savaştan, iç ve dış politika alanlarında olumsuz şekilde etkilenmesine karşın, benimsemiş olduğu "Yurtta Barış, Dünyada Barış" prensibinin gereği olarak, iç savaşın "barış" yoluyla çözülmesi yönünde çaba göstermiştir. İç savaş Cumhuriyetçilerin aleyhine gelişmesine rağmen, Türkiye iç savaş boyunca resmi olarak, seçilmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımıştır. Türkiye ancak iç savaş sona erdikten ve dünya tarafından tanındıktan sonra, Milliyetçi hükümeti tanımış ve karşılıklı olarak diplomatik temsilci değiştirmiştir.

Türkiye, barış prensibinin bir gereği olarak, İspanya iç savaşının "insani yönüyle" yakından ilgilenmiştir. İç savaşın en büyük insani sorunu olan mülteciler konusunda, Madrid'de Türkiye'ye sığınan Milliyetçi İspanyol mülteciler sorununu, "siyasi geleneğine uygun olarak" çözmeye karar vermiş ve 1937 yılında mültecilerin İspanya'dan Türkiye'ye getirilmesi için girişimde bulunmuştur. 1938 yılında Madrid'de Türkiye'ye sığınan Milliyetçi İspanyol mültecilere Cumhuriyetçi hükümetin bu kez müdahalede bulunması üzerine tepkiler göstermiştir.

Türkiye resmi olarak seçilmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımakla birlikte, iç savaş boyunca, ihtiyacı olduğunda hem Milliyetçilere, hem de Cumhuriyetçilere "insani yardımda" bulunmuştur. Türk basını her iki tarafı destekleyen yayınlar yapsa da, esas itibarıyla, Türkiye'nin barış prensibine paralel olarak, İspanya'nın iç işlerine müdahale edilmemesini, çözümünün İspanyollara bırakılmasını ve sorunun barış yoluyla çözülmesini savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Barış, İnsani Yardım, Atatürk, Dış Politika.

Abstract

Although many European countries took sides during the Spanish Civil War, Turkey adopted the policy of "non-intervention". In this context, Turkey forbid selling weapons to the parties in the

Makale Geliş Tarihi: 05.04.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: BİRLİK, Gültekin K., "Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 115-136

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, E-mail: gultekin.birlik@atilim.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8568-2263.

Akademik
Bakış

115

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Civil War and the Turkish civilians to join the war. Although Turkey was negatively affected by the Civil War particularly in terms of domestic and foreign politics, she demanded that the Civil War should be settled down through peaceful ways in accordance with her policy of “peace at home peace in the world”. Although the Civil War progressed against the Republicans, Turkey officially recognised the elected government of The Republicans during the Civil War. Only after the Civil War ended and it was recognised internationally, Turkey recognised the Nationalist government and sent diplomatic representative, which was a mutual act.

As part of this policy, Turkey was closely concerned with the humanitarian side of the Civil War. In case of the most serious issue of the Civil War, that is the refugees, she decided to solve the problem of the Spanish Nationalist refugees in Madrid that took refuge in Turkey in line with her political tradition and took steps in the direction of bringing them to Turkey in 1937. In 1938, when the Republican Government interfered with the Spanish Nationalist Refugees that took refuge in Turkey, she showed numerous reactions.

Although Turkey officially recognised the elected Republican Government, during the Civil War, when needed, she offered humanitarian help to both the Nationalist and the Republican sides. Although the Turkish media supported both sides, in line with Turkish foreign policy, it defended the idea that the Spanish domestic affairs should not be interfered with, the process of solution should be left to the Spanish people themselves and the problem should be solved peacefully.

Keywords: Turkey, Peace, Humanitarian Aid, Atatürk, Foreign Policy.

Giriş

1911’de Trablusgarp ile başlayan savaş dönemi, sırasıyla Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele ile 1922’ye kadar neredeyse kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu sürecin sonucunda, başta insan olmak üzere, kaynaklarının çoğunu savaşta tüketen Türk toplumunda, barışın öneminin ortaya çıktığı muhakkaktır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan inkılapların başarıya ulaşması için de barış şüphesiz gerekli olarak görülmüştür. Bu zorunlulukların dışında, döneminin politikalarına hâkim olan Atatürk kişisel olarak dünyada gerçek bir barışın kurulmasından yana olmuş, savaşın nedenlerinin ortadan kaldırılmadan, gerçek barışa ulaşamayacağına inanmıştır. Bu nedenle her zaman, dış politika hedeflerine ulaşmak için, barışı savaşa tercih eden bir siyaset izlemiştir. İçeride de, dışarıda da barışın korunmasını temel amaç olarak benimsemiştir. Bununla birlikte, bu anlayış, her ne pahasına olursa olsun barış anlamına da gelmemiştir. Atatürk ancak, Türkiye’nin temel hedeflerine ulaştığında, yani hakları kabul edildiğinde barışa razı olacağını çeşitli olaylarla ortaya koymuştur.¹

Sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinin ilke olarak benimsendiği Atatürk döneminde, Türkiye bu ilkeyi “Yurtta Barış, Dünyada Barış” şeklinde tüm dünyaya duyurmuştur. Gazi Mustafa Kemal Paşa 1931 seçimlerin-

1 Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, Berna Türkdoğan, Haz., *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 22, 23.

den hemen önce yayınladığı beyannamesinde, ilk kez olarak Yurtta Barış, Dünyada Barış ilkesini açıklamakla birlikte,² aslında Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren, dış politikada barış ilkesine uygun davranmıştır. Aralık 1921’de, Türk dış politikasında, başka bir milletin hukukuna tecavüzün söz konusu olmadığını söylemiş ve sadece “Hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz ve edeceğiz.” açıklamasını yapmıştır. Yine aynı konuşmasında, dış politikadaki barış ilkesini benzer bir şekilde, “Türkler bütün medeni milletlerin dostudur.” sözüyle açıklamıştır. 1931 yılında da “Türkiye’nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir barış istikameti bizim daimi düsturumuz olacaktır.” demiştir.³ Aşağıda açıklandığı gibi, Atatürk 1937’de İsmet İnönü’ye gönderdiği yazısında, dünya tarafından bilinen Türkiye’nin barış ilkesini, Türkiye’nin “devlet prensibi” olarak tanımlamıştır.

“Devlet prensibi” olarak kabul edilen barış ilkesinin, Türkiye’nin dış politikasında nasıl uygulandığı konusunda herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’yi iç ve dış politik alanların yanı sıra ekonomik olarak da etkilemiş bir olay olan İspanya iç savaşında, Türkiye’nin dış politikasında esas aldığı barış ilkesini nasıl uyguladığı konusu, bu çalışmanın hazırlanmasına neden olmuştur. Bu sebeple, İspanya iç savaşının Türkiye’ye etkilerini genel hatlarıyla açıklamak yararlı olacaktır.

17 Temmuz 1936’da askeri bir isyanla⁴ başlayan İspanya iç savaşında, isyanı başlatan sağcılar Milliyetçi, iktidardaki solcular ise Cumhuriyetçi olarak adlandırılmıştır.⁵ İtalya ve Almanya Milliyetçileri desteklerken, Sovyetler Birliği Cumhuriyetçileri desteklemiştir. İngiltere ve Fransa ise karışmama politikasını benimsemiş,⁶ meşru İspanya hükümeti olarak seçimle işbaşına gelmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımıştır.⁷ İspanya iç savaşı, coğrafi konumu nedeniyle Türkiye üzerinde önemli etkilere neden olmuştur. Sovyetler Birliği’nin Cumhuriyetçilere yardımları, sadece Boğazlar üzerinden deniz yoluyla yapılabilmekteydi. Bu yardımı engellemek için, İtalya’ya ait olduğu iddia edilen denizaltıların deniz haydutluğuyla, tüm Akdeniz’de olduğu gibi, biri Türkiye’nin karasularında olmak üzere Çanakkale Boğazı çıkışında iki Cumhuriyetçi İspanyol gemisi Ağustos 1937’de batırılmıştır. Bundan rahatsızlık duyan Türkiye Boğazlar bölgesinde tedbirler aldığı gibi, Akdeniz’de yaşanan deniz haydutluğuna karşı İngiltere ve Fransa’nın önderliğinde Eylül

2 Metin Toker, “Atatürk ve Barış”, Berna Türkdoğan, Haz., *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 51.

3 Ü. Haluk Bayülken, “Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi”, Berna Türkdoğan, Haz., *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 30, 31.

4 Mary Vincent, *Spain 1933-2002*, Oxford University Press, Oxford, New York 2007, s. 136.

5 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 594.

6 Julian Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, Translated by Martin Douch, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 212-214.

7 *Ayn Tarihî (AT)*, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 41, Ankara 1-30 Nisan 1937, s. 336.

gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

1937'de imzalanan Nyon Anlaşmasına da katılmıştır.⁸ Revizyonist İtalya ve Almanya'nın katılmadığı bu anlaşmaya Türkiye'nin katılması, Türkiye'nin revizyonist bloktan uzaklaşıp anti-revizyonist bloğa yaklaşmasını daha da belirgin bir hale getirmiştir.⁹

İspanya iç savaşı Türkiye'nin dış politikası kadar iç politikasını da etkilemiştir. Başbakan İsmet İnönü İspanya iç savaşından kaynaklanan deniz haydutluğuna karşı yapılan Nyon Anlaşmasını İtalya aleyhtarı bir girişim olarak görmüş ve çeşitli itirazlarda bulunmuştur. Nyon Anlaşmasına itirazları nedeniyle Atatürk ile olan tartışmasını, "Nyon Konferansı ile neticeleşen Akdeniz'deki korsanlık işi için kendisiyle münakaşa etmiştik..." şeklinde açıklayan İsmet İnönü, bu tartışma sonrasında Eylül 1937'de başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁰ İspanya iç savaşı sırasında, içinde Türklerin de yer aldığı uluslararası bir kaçakçılık şebekesi tarafından, Türkiye'nin dışişleri ve milli savunma bakanlarının imzası ve resmi evrakları taklit edilerek Temmuz 1937'de sipariş edilen 40 savaş uçağının bir kısmının, İspanya'daki Cumhuriyetçilere ve Milliyetçilere satılması da,¹¹ Türkiye'nin iç politikasını etkileyen sonuçlara neden olmuştur. Uçak kaçakçılığı olayı Haziran 1938'de ortaya çıkartılmasına karşın, basın aracılığıyla ancak Ocak 1939'da kamuoyu bilgilendirilmiştir. Böylece, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde yaşanmasına rağmen, uçak kaçakçılığından sanki Başbakan Celal Bayar sorumluymuş gibi bir ortam yaratılmış, Ocak 1939'da istifasına neden olmuştur.¹²

İspanya'daki iç savaş Türkiye üzerinde bu olumsuz sonuçlara neden olduğu gibi, Cumhuriyet tarihinde ilk ve son kez olarak, Türk elçiliğine müdahale edilmesine de sebep olmuştur. Aşağıda açıklandığı gibi, İspanya iç savaşı, Madrid'deki Türk elçiliğine ait olan binaya Şubat 1938'de Cumhuriyetçiler tarafından zorla girilmesine, Türkiye'ye sığınmış olan Milliyetçi İspanyol mültecilerin alınıp götürülmesine ve olay sırasında Türk elçisinin de kötü muameleye maruz kalmasına neden olmuştur.

"Devlet prensibi" olarak kabul edilen barış ilkesinin Türkiye'nin dış politikasında uygulanışı hakkındaki bu çalışmanın araştırma sorusu, İspanya iç savaşında "barışın" ve bunun doğal bir uzantısı olarak "insani yaklaşımın" Türkiye tarafından nasıl uygulandığı konusunu belirlemek olarak seçil-

- 8 Gültekin K. Birlik, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Akdeniz'de Yaşanan Deniz Haydutluğu Olayları ve Türkiye'ye Etkileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:73 (1), Ocak-Mart 2018, s. 77-104.
- 9 Gültekin K. Birlik, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24, Güz 2016, s. 122-155.
- 10 Gültekin K. Birlik, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:12, Sayı:46, Güz 2010, s. 255-293.
- 11 Birlik, "İspanya ...", a.g.m., s. 122-155.
- 12 Gültekin K. Birlik, "Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 274-281.

miştir. Araştırma sorusunu ortaya çıkaracak şekilde, bu çalışmayla Atatürk döneminde Türkiye'nin dünyaya ilan ettiği barış ilkesinin, Türkiye'yi yakından etkilemiş bir dış politika sorunu olan İspanya iç savaşında nasıl uygulandığı konusunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, İspanya iç savaşı sırasında Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikadaki barış ilkesiyle ilgili olarak, "insani yaklaşım" ve "insani yardım" konularının nasıl uygulandığının belirlenmesi de amaçlanmıştır.

Çalışmada yöntem olarak, İspanya iç savaşının Türkiye'yi nasıl etkilediği, iç savaş sırasında Türkiye'nin dış politikasında barış ilkesinin nasıl uygulandığı, kamuoyunun tutumunu göstermesi açısından Türk basınının iç savaşa yaklaşımının nasıl olduğu konularının araştırılması esas alınmıştır. Bu konuları ortaya çıkarmak üzere Cumhuriyet Arşivinde mevcut olan konuyla ilgili tüm belgeler makalede kullanılmıştır.¹³ Konuyla ilişkili olan İngiliz resmi belgeleri de detaylı bir şekilde incelenmiş ve çalışmaya yansıtılmıştır. İspanya iç savaşına karşı Türk toplumunun tutumunu ortaya koymak, aynı zamanda Türk toplumunun iç savaşa barışçı yaklaşımını belirlemek adına, ulusal basın geniş ölçüde ele alınmış, bu kapsamda köşe yazarlarının yazıları da incelenmiştir. Türkiye'de konu ile ilgili yayın bulunmadığından, İspanya iç savaşının gelişimi ve büyük devletlerin iç savaş karşısındaki tutumları konularında yabancı yayınlardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın kapsamına, iç savaşın devam ettiği 1936 ile 1939 yılları arasında Türkiye'nin İspanya'ya yönelik dış politikasında barış ilkesini nasıl uyguladığı, Türkiye'nin soruna insani yaklaşımının ve mültecilere insani yardımının ne şekilde olduğu konuları ile Türkiye'yi etkileyen iç savaştan kaynaklanan olaylar dâhil edilmiştir. Türkiye'nin İspanya'ya yönelik barış politikası kapsamında, iç savaşta Cumhuriyetçilere ve Milliyetçilere karşı olan yaklaşımı ile seçimle işbaşına gelmiş olan Cumhuriyetçileri resmi olarak tanınması konuları incelenmiştir. Türkiye'nin soruna insani yaklaşımı ve mültecilere insani yardımı kapsamında, Türkiye'nin Milliyetçi ve Cumhuriyetçi mültecilere yaptığı para yardımları ile Türkiye'ye sığınan Milliyetçi İspanyol mültecilerin Türkiye'ye getirilmesi konuları incelenmiştir. İç savaşın Türkiye'ye olan etkileri kapsamında da, Türk ihracatçıların paralarının ödenmemesi ve mallarına el konulmasından kaynaklanan ekonomik soruna Türkiye'nin nasıl çözüm getirdiği konusu ile Cumhuriyetçi hükümetin Türkiye'ye sığınan Milliyetçi mültecilere Şubat 1938'de yaptığı müdahalenin, Türkiye'nin ekonomik soruna getirdiği bu çözümde bir etkisinin olup olmadığı, ayrıca dış politikasını etkileyip etkilemediği konuları ele alınmıştır.

Türkiye'nin İspanya İç Savaşına ve Taraflara Yaklaşımı¹⁴

Yirmi yedi devlet tarafından 9 Eylül 1936'da İspanya iç savaşına "karışmazlık (karışmama) politikası" benimsenmiş ve bir Karışmazlık Komitesi oluşturulmuştur.¹⁵ Türkiye iç savaşa karışmama politikasını benimsemiş¹⁶ ve 1 Eylül 1936'dan itibaren İspanya'daki taraflara her türlü silah ve savaş malzemesi

13 Konuyla yakından ilgili olan Kızılay arşivinde ise, herhangi bir belge bulunamamıştır.

14 Detaylı bilgi için bakınız, Birlik, "İspanya...", a.g.m., s. 122-155.

15 Andy Durgan, *The Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 57.

16 *Ulus*, 5 Ağustos 1938, s. 1.

satışını yasaklamıştır.¹⁷ İngiliz resmi kaynaklarına göre Türkiye, 1936'da her iki tarafa da savaş malzemesi sağlamamış, 1937'de Cumhuriyetçi hükümetin, eski askeri teçhizatını karlı bir şekilde satın alma teklifini kesin bir dille reddetmiştir.¹⁸ İç savaşın Cumhuriyetçilerin aleyhine geliştiği bilinmesine karşın, Türkiye yasal İspanya hükümeti olarak, seçimle iş başına gelmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımıştır.

İç savaş süresince Milliyetçilerle birlikte yaklaşık 90.000 yabancı gönüllü savaşırken, 50 ülkeden yaklaşık 40.000 yabancı gönüllü de Cumhuriyetçilerin yanında savaşmıştır.¹⁹ Karışmazlık Komitesinin gönüllü gönderilmesini yasaklayan kararı²⁰ üzerine, Bakanlar Kurulu 20 Şubat 1937'de, iç savaşa Türk vatandaşlarının katılımını yasaklamıştır.²¹ Karışmazlık Komitesinin İspanya'yı Kontrol Planı²² gereğince, Bakanlar Kurulu 4 Haziran 1937'de Kontrol Planına uyulması konusunda bir kararname hazırlamıştır.²³

İspanya iç savaşı nedeniyle Türkiye'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, Madrid elçiliğine sığınan Milliyetçi İspanyol mültecilere yapılan müdahaleden kaynaklanmıştır. İngiltere'nin Türkiye'deki elçisinin raporuna göre, Şubat 1938'de İspanyol siyasi mültecilerin bulunduğu Türkiye'ye ait olan bir binaya Cumhuriyetçi hükümet görevlilerinin müdahalesi sonrasında, Türkiye ile Cumhuriyetçi hükümet arasında sorunlar yaşanmıştır. Müdahale sırasında, Türk elçisi de kötü muameleye maruz kalmıştır.²⁴ Türkiye, Madrid'deki Türk elçiliğine sonradan katılmış olan binadan Milliyetçi İspanyol mültecilerin götürülmesi üzerine Cumhuriyetçi hükümeti protesto etmiştir.²⁵ Cumhuriyetçi hükümet ile yaşanan diğer bir sorun olan, Türk ihracatçıların paralarının ödenmemesine ve Türkiye'den ihraç edilen yumurtalara el konulmasına, Türkiye Nisan 1938'de²⁶ tek taraflı olarak çözüm getirmiştir.

Balkan Antantı Daimi Konseyi 25-27 Şubat 1938'deki toplantısında, İspanya iç savaşına karışmama politikasını sürdürmekle birlikte, ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla üye devletlerin Milliyetçi Franco hükümetiyle delege gönderip alabilmesine karar vermiştir.²⁷ Bu gelişme sonrasında, iktisadi, ticari ve konsolosluk işleriyle ilgilenmek üzere, Türkiye ile Milliyetçi

- 17 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu:30.18, Kutu No:68, Dosya No:73, Sıra No:2.
- 18 *British Documents of Foreign Affairs Part: II, Series:B, Volume:34 Turkey*, January 1936-December 1937 (Ed. Bülent Gökay), PreQest LLC, Bethesda US 2012, s. 155, 297.
- 19 Christopher Othen, *Franco's International Brigades*, C.Hurst Co. Ltd., London 2013, s. 261, 262.
- 20 AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:39, Ankara 1-28 Şubat 1937, s. 198, 199.
- 21 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:72, Dosya No:14, Sıra No:10.
- 22 AT, a.g.d., S:39, s. 198, 199.
- 23 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:75, Dosya No:49, Sıra No:5.
- 24 *British Documents of Foreign Affairs Part: II, Series:B, Volume:35 Turkey*, January 1938-December 1939 (Ed. Bülent Gökay), PreQest LLC, Bethesda US 2012, s. 106.
- 25 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1938, s. 1. Berlin radyosuna göre, Türk elçiliğinden 120 kadar İspanyol kadın ve çocuk zorla götürülmüştür. *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1938, s. 1.
- 26 *Ulus*, 15 Nisan 1938, s. 3.
- 27 *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1938, s. 1, 7.

hükümet arasında karşılıklı ajanların değiştirilmesi 23 Mart 1938'de²⁸ kararlaştırılmıştır.²⁹ Milliyetçi mültecilere müdahaleye karşın, Türkiye'nin resmi politikası 1938'de de devam etmiş, İspanya'nın yasal hükümeti olarak seçilmiş Cumhuriyetçi hükümet tanınmıştır. İngiliz resmi kaynaklarında, Türkiye'nin 1938 yılında, İspanya iç savaşına karışmama politikasına devam ettiği belirtilmiştir.³⁰

Türkiye'nin, 1937'de Sığınan Milliyetçi İspanyol Mültecileri Kurtarması

İspanya iç savaşının başında Madrid'de şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Havada üstünlüğü sağlayan Milliyetçiler Ağustos 1936'dan itibaren Madrid'i havadan bombalamaya başlamış,³¹ bu hava bombardımanı sonucu Kasım 1936'da Madrid'de 1.000 ila 1.500 civarında kişi hayatını kaybetmiştir.³² İç savaşın başladığı 1936 yılının sonbaharında, askeri isyanı desteklemek için pek çok ölüm cezası da uygulanmıştır. Bu ölümler iç savaş boyunca yaşanan en büyük öldürülme olayları olmuş, bu kapsamda, Milliyetçiler tarafından Kasım 1936'da Madrid'de 2.500 idam gerçekleştirilmiştir. Aralık ayında Cumhuriyetçilerin Madrid'de kontrolü tekrar sağlamasıyla birlikte, idam sayısı da büyük oranda azalmıştır.³³

Öldürülme olaylarının etkisiyle, iç savaş nedeniyle yaşanan en önemli sorunlardan biri de mülteciler konusu olmuştur. Çatışmalar nedeniyle Madrid'de toplanan mülteci sayısı Kasım 1936'da, 100.000 ile 150.000 arasında olmuştur. Bu mültecilerden 10.000 kişi Fransa'ya sığınırken, 30.000 kişi de Barcelona gibi kıyı kentlerine göç etmiştir.³⁴ Mültecilerin binlercesi ise, öldürülme endişesiyle Madrid'deki elçiliklere sığınmıştır. Örneğin bu dönemde Norveç elçiliğine 900, Meksika elçiliğine de 800 mülteci sığınmıştır.³⁵ Bununla birlikte, elçiliklerin Milliyetçi mültecilerle dolu olduğu bu dönemde, diğer diplomatik temsilciliklerin ısrarlı baskısına karşın, Madrid'deki İngiliz büyükelçiliği siyasi İspanyol mülteci kabul etmemiştir.³⁶ Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, sığınan mültecilerin toplam sayısı üzerinde bir uzlaşa bulunmamaktadır. Çeşitli çalışmalarda, elçiliklere sığınan mültecilerin sayısı 5.000 ile 20.000 kişi arasında gösterilmiştir.³⁷

28 AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 52, Ankara 1-31 Mart 1938, s. 63.

29 Cumhuriyet, 24 Mart 1938, s. 3.

30 British Documents of Foreign Affairs Volume:35, a.g.e., s. 106.

31 Robert Stradling, *Your Children Will Be Next*, University of Wales Press, Cardiff 2008, s. 42, 45.

32 Geoffrey Cox, *Defence of Madrid*, Otago University Press, Wellington, New Zealand 2006, s. 199, 200.

33 Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York 2012, s. 107.

34 Cox, a.g.e., s. 199, 200.

35 Burnett Bolloten, *The Spanish Civil War Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, North Carolina 1991, s. 52.

36 Cox, a.g.e., s. 199, 200.

37 Bolloten, a.g.e., s. 52.

İspanya iç savaşının Türkiye'ye doğrudan etkisi ilk kez olarak, 1937 yılında Madrid'deki Türk elçiliğine sığınan Milliyetçi İspanyol mülteciler nedeniyle yaşanmıştır. Türkiye bu sorunun çözümü için, 1937 yılının Mart ile Mayıs ayları arasında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Madrid elçiliğine sığınan Milliyetçi İspanyol mülteciler konusunun, resmi belgelere göre "siyasi ananelerimize (geleneklerimize) uygun bir şekilde halline (çözümlemesine)" Başbakanlık tarafından karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda, Madrid'den Valencia'ya sevki kararlaştırılan mültecilerin, Valencia'dan Türkiye'ye getirilebilmesi için, Dışişleri Bakanlığı tarafından 25 ve 27 Mart 1937 tarihlerinde, gemi tahsisinin yapılması için İktisat Bakanlığına yazı gönderilmiştir. Dışişleri Bakanlığı 15 Nisan'da Başbakanlığa gönderdiği yazısında da, geminin Nisan ayı sonuna kadar Valencia'da olması gerektiği belirtilerek, gerekli mali düzenlemelerin yapılması talebinde bulunulmuştur.³⁸

Konuyla ilgili olarak basında çıkan bilgilere göre, Türk Dışişleri Bakanlığı ile Cumhuriyetçi hükümet arasında yapılan görüşmeler sonunda, Madrid'deki Türk elçilik binasına sığınmış olan 700-800 kişi civarındaki General Franco taraftarı Milliyetçi İspanyol mültecinin tahliye şekli Nisan 1937'de kararlaştırılmıştır. Mültecilerin herhangi bir sorunla karşılaşmadan sahile kadar nakline, Valencia'da bulunan Cumhuriyetçi hükümet onay vermiştir. Bu gelişme sonrasında, sığınan Milliyetçi mültecileri Türkiye'ye getirecek olan Karadeniz isimli vapur, 20 Nisan 1937'de Türkiye'den İspanya'ya gönderilmiştir.³⁹ İspanya'dan getirilecek olan Milliyetçi mülteciler konusu Bakanlar Kurulunda, Karadeniz vapurunun yola çıktığı 20 Nisan 1937'de görüşülmüş ve getirilecek olan mültecilerin İstanbul'da kalması ile işlerinin Kızılay tarafından sağlanması konularında kararlar alınmıştır.⁴⁰

Karadeniz vapuru, Palermo limanına uğradıktan sonra, 26 Nisan'da Valencia'ya varmıştır. 161 kişilik ilk mülteci kafesi 2 Mayıs'ta, 196 kişilik ikinci kafele 6 Mayıs'ta, 244 kişilik üçüncü kafele 10 Mayıs'ta, 130 kişilik son kafele de 14 Mayıs'ta Karadeniz vapuruna bindirilmiş ve vapur 18 Mayıs'ta Valencia'dan Türkiye'ye hareket etmiştir.⁴¹ Karadeniz vapuru yetkililerinin seyahatle ilgili olarak basına yaptığı açıklamada, seyahatin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Karadeniz vapuru İspanya sularına girdikten sonra tehlikelerle karşılaşmış, pek çok kez Cumhuriyetçi ve Milliyetçi savaş gemilerinin mermilerine hedef olmaktan son anda kurtulmuştur. Vapurun Valencia'ya girişiyle birlikte tehlike büyük oranda atlatılmış, toplam 730⁴² Milliyetçi İspanyol mülteci ancak bir aylık süre içinde vapura bindirilebilmiştir. Benzer tehlikeler atlatarak Valencia'dan ayrılan vapur kömür almak için Malta'ya uğradığı sırada, Madrid'deki

38 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:79, Dosya No:86, Sıra No:20, s. 13-17.

39 *Ulus*, 22 Nisan 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1937, s. 1.

40 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:75, Dosya No:41, Sıra No:12.

41 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 10, 11.

42 Yukarıda açıklanan belgeye göre, Milliyetçi İspanyol mülteci sayısı 731'dir.

Türk elçiliği tarafından, seyahate dayanamayacak kadar hasta ve yaşlı olanların Cenova limanına bırakılması istenmiştir. Ancak Cenova Malta'ya çok uzak olduğundan, yolculardan bu durumda olanlarının, Sicilya'nın Siracusa (Syracuse) limanına bırakılması, vapurdaki yetkililerce kararlaştırılmıştır. Vapur Siracusa limanına vardığında, mültecilerin hemen hemen hepsi inmek istediğini dile getirmiş, vapurdaki görevlilerin engel olması üzerine, yüzme bilenler denize atlayarak, yüzme bilmeyenler ise vapurun bağlandığı halatları kullanarak karaya çıkmıştır. Karadeniz vapuru, kalan sekiz İspanyol mülteciyle birlikte Siracusa'dan ayrılmış ve 28 Mayıs 1937'de İstanbul'a varmıştır.⁴³

Karadeniz vapurundan 23 Mayıs'ta Siracusa limanına çıkan⁴⁴ bu Milliyetçi İspanyol mülteciler, daha sonra Türk yetkililere bir teşekkür mektubu göndermiştir. Mültecilerin, Türkiye'nin gösterdiği yardımseverliğe karşı duydukları "minnet ve şükran hislerini" 192 imzayla dile getirdikleri bu mektubu hakkındaki bilgi, Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekim 1937'de Başbakanlığa iletilmiştir.⁴⁵ İtalya iç savaşta Milliyetçileri desteklemekteydi. Milliyetçi İspanyol mültecilerin, Karadeniz vapuru Malta'da iken herhangi bir girişimde bulunmazken, İtalya'nın Sicilya Adası'nda karaya çıkmak istemelerinin nedeninin, İtalya'nın kendilerini desteklemelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin resmi yazılarından, Milliyetçi İspanyol mültecilerin İstanbul'a getirilmesi için önemli miktarda maddi harcamada bulunduğu, bütçede yeri olmayan bu harcama için, yeni ödenekler tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığının 25 ve 27 Mart 1937'de gemi tahsisi yapılması için İktisat Bakanlığına gönderdiği yazıya 30 Mart'ta verilen cevapta, henüz tamirata devam eden ve ancak 25 Nisan'da Barselona'da hazır edilebilecek olan Karadeniz vapurunun bu görev için tahsis edildiği, 3.000 liralık sigorta ile yemek paraları hariç olmak üzere, 15 gün üzerinden hesaplanan kira bedelinin 25.000 lira olduğu bildirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı bu cevap sonrasında 15 Nisan'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda, vakit darlığı nedeniyle, kira bedelinin yarısı olan 12.500 lira ile sigorta bedelinin İktisat Bakanlığına tahsis edilmesi isteğinde bulunmuştur.⁴⁶

Maliye Bakanlığı da 14 Nisan 1937'de Başbakanlığa gönderdiği yazıda, İktisat Bakanlığının 10 Nisan tarihli yazıyla, Karadeniz vapurunun kira bedeli olan 25.000 liranın yarısı ile sigorta bedeli olan 3.000 liranın Denizyolları İşletme Müdürlüğüne ödenmesini istediği, 1937 yılı bütçesinin hazırlanması sırasında tahmin edilemeyen bu masrafın, ancak öngörülemeyen masraflardan karşılanabileceği, bu nedenle konunun Bakanlar Kurulunda

43 *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1937, s. 4.

44 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 11.

45 BCA, Fon Kodu:30.10, Kutu No:236, Dosya No:593, Sıra No:40.

46 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 14-17.

görüülmesi gerektiği açıklanmıştır.⁴⁷ Teklifte öngöröldüğü şekilde, Madrid elçiliğine sığınan ve Türkiye'ye getirilmesine karar verilen Milliyetçi mültecilere tahsis edilen Karadeniz vapurunun, 3.000 liralık sigorta bedeli ve yemek masrafı hariç olmak üzere, 15 gün üzerinden hesap edilen harcama tutarı olan 25.000 lira, 1937 yılı bütçesinin hazırlanması sırasında tahmin edilemediğinden, 1936 yılının öngörölemeyen ve zorunluluk halinde yapılacak masraflar kısmından karşılanmasına, Bakanlar Kurulunun 29 Nisan 1937'deki toplantısında karar verilmiştir.⁴⁸

Denizyolları İşletme Müdürlüğü 27 Mayıs 1937'de İktisat Bakanlığına gönderdiği yazıda, Karadeniz vapurunun masrafının, sigorta, yemek ve Palermo ile Siracusa'daki vergiler dâhil olmak üzere toplam 50.346 lira olduğunu, 15.500 lira daha önce ödendiğinden, geri kalan miktarın da kendilerine ödenmesini talep etmiştir. Denizyolları İşletme Müdürlüğü 27 Mayıs'ta gönderdiği diğer bir yazıda da, Karadeniz vapuru Valencia'da bulunurken, Madrid elçiliğinin isteğiyle 18 Mayıs'ta teslim edilen 420 paket sigara bedeli olan 80 lira 80 kuruşun da ödenmesi talebinde bulunmuştur. Bu sigaralar Valencia'da, Cumhuriyetçi hükümetin başta içişleri ve dışişleri bakanı olmak üzere, üst düzeyli devlet görevlilerine teslim edilmişti. Dışişleri Bakanlığı da benzer bir şekilde, 27 Haziran'da Başbakanlığa gönderdiği yazıyla, ödenmeyen miktar olan 34.846 lira ile sigara bedeli olan 80 lira 80 kuruşun Denizyolları İşletme Müdürlüğüne tahsis edilmesini talep etmiştir.⁴⁹

Dışişleri Bakanlığının 27 Haziran tarihli bu yazısı Başbakanlık tarafından Maliye Bakanlığına gönderilmiştir. Maliye Bakanlığı, Bakanlar Kurulu kararınca ödenen 15.500 lira gibi, geri kalan 34.846 liranın da, 1937 yılının öngörölemeyen ve zorunluluk halinde yapılacak masraflar kısmından karşılanmasının uygun olacağını, bu nedenle konunun Bakanlar Kurulunca görüşülmesi gerektiğini 8 Ekim'de Başbakanlığa bildirmiştir. 15 Ekim 1937 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında, Madrid'den getirilen Milliyetçi İspanyol mülteciler için, sigara paraları da dâhil olmak üzere harcanan 34.926 liranın, 1937 yılı bütçesinin öngörölemeyen masraflar kısmından ödenmesine karar verilmiştir.⁵⁰

Milliyetçi İspanyol Mültecilere 1938'de Yapılan Müdahaleye Türkiye'nin Yaklaşımı

Milliyetçi mültecilerin Mayıs 1937'de İspanya'dan getirilmesinden sonra, Türkiye'nin Madrid elçiliğine tekrar yeni mültecilerin sığındığı, Eylül 1937 tarihli Madrid elçiliğinin yazısından⁵¹ anlaşılmaktadır. Ancak bu mültecile-

47 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 13.

48 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:74, Dosya No:34, Sıra No:17.

49 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 7-12.

50 BCA, FK:30.18, K:79, D:86, S:20, s. 5-7, 20.

51 BCA, Fon Kodu:30.10, Kutu No:129, Dosya No:916, Sıra No:14.

rin Türkiye'ye getirildiğine yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, sığınan mültecilerin Şubat 1938'deki baskına kadar elçiliğe ait bir binada kaldıkları sonucunu çıkartmak mümkündür. Cumhuriyetçi hükümet, Türkiye'ye sığınan Milliyetçi mülteciler konusunda, 1937'deki işbirliğine yönelik politikasından farklı olarak, yukarıda belirtildiği gibi Şubat 1938'de bu kez sığınan Milliyetçi mültecilere müdahalede bulunmuştur.

Cumhuriyetçi hükümet ile yaşanan, Türk ihracatçılarının paralarının ödenmemesi ve Türkiye'den ihraç edilen yumurtalara el konulması sorunlarına, elçiliğe ait binaya yapılan baskından yaklaşık iki ay sonra Türkiye'nin tek taraflı olarak Nisan 1938'de çözüm getirmesi,⁵² ilk bakışta mültecilere yapılan müdahaleye bir tepki olarak görülebilir. Ancak yapılan incelemeden, iç savaşın başından beri yaşanan ekonomik sorunlara Türkiye'nin tek taraflı olarak getirdiği çözümün, Milliyetçi İspanyol mültecilere yapılan müdahale ile bir ilişkisinin olmadığı, bu sorunun çözümü için daha önceden Türkiye tarafından girişim başlatıldığı anlaşılmaktadır.

Resmi yazılarda yapılan incelemede, İspanya iç savaşının başlamasıyla birlikte, ekonomi alanında sorunların ortaya çıktığı görülmüştür. Temmuz 1936'da başlayan iç savaştan iki ay sonra, Maliye Bakanlığı 15 Eylül 1936'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda, İspanya'ya yumurta satan ihracatçıların alacaklarının İspanya'daki bankalara yatırıldığı halde, iç savaş nedeniyle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına gerekli bilginin gönderilemediği ve ödeme yapılamadığı, bu yüzden ihracatçıların bankalardan aldıkları avans için faiz vermek zorunda kaldıkları ve diğer ülkelere yapacakları ihracatın olumsuz şekilde etkilendiği, sorunun çözümü için, İspanya ile mevcut olan Kliring Anlaşması kapsamında Dışişleri Bakanlığınca yapılan girişimden de bir sonuç alınmadığı bildirilmiştir. Yazıda, (Cumhuriyetçi) İspanya hükümetince müsadere edilen mallar hariç olmak üzere, Türkiye'den ihraç edilen mallar için yaklaşık yedi milyon Fransız frangının İspanya'da beklemekte olduğu, İspanya'dan Türkiye'ye yapılan ithalatın da yaklaşık 447.000 lira olduğu açıklandıktan sonra, Kliring Anlaşması gereğince 447.000 liranın yüzde sekseninin ihracat bedeli olarak ödenmesi öngörüldüğünden, yumurta alacaklarının bu paradan ödenmesi teklif edilmiştir. Bakanlar Kurulu 16 Eylül 1936'da hazırladığı kararnameyle, Maliye Bakanlığının teklif ettiği şekilde, yumurta alacaklarının ödenmesine karar vermiştir.⁵³

Yaşanan ekonomik sorunların devam etmesi üzerine, İktisat Bakanlığından 3 Mayıs 1937'de Başbakanlığa gönderilen yazıda, 31 Aralık 1935 tarihli Türkiye-İspanya Ticaret ve Kliring Anlaşmasının fesih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu teklif çerçevesinde girişimde bulunulmuş ve Anlaşmanın fesih edildiği, 30 Eylül 1937'de İspanya elçiliğine verilen nota ile bildirilmiş-

52 *Ulus*, 15 Nisan 1938, s. 3.

53 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:68, Dosya No:77, Sıra No:16.

tir. Ayrıca Madrid elçiliği aracılığıyla 8 Aralık 1937'de (Cumhuriyetçi) İspanya hükümetine, kliring hesabına yapılan ödemelerin İspanya Harici Bankası tarafından günü gününe Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına bildirilmesi; diğer İspanya bankalarında bulunan, Türkiye'den ihraç edilen malların bedellerinin İspanya Harici Bankasındaki kliring hesabına nakledilmesi; İspanya hükümeti tarafından el konulan yumurtaların bedelinin Anlaşma hükümleri çerçevesinde ödenmesi şeklinde üç başlık altında toplanan isteklerin, Anlaşma çerçevesinde yerine getirilmemesi ve alacakların ödenmemesi durumunda, Anlaşmanın tek taraflı olarak feshedilmiş kabul edileceği ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasındaki İspanya kliring hesabında bulunan paradan ihracatçıların alacaklarının ödeneceği bildirilmiştir.⁵⁴

İspanya hükümetinin soruna bir tedbir getirmemesi ve girişimleri evapsız bırakması üzerine, alacakların nasıl tahsil edileceği konusunu incelemek üzere Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası ve Ticaret Dairesinden ilgililer ile Türkofis başkanının yer aldığı bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun incelemesi sonucunda, alacakların Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasındaki İspanya kliring hesabından ödenebilmesi için, bakanlar kurulu kararının gerekli olduğu sonucuna 21 Mart 1938'de varılmıştır. Dışişleri Bakanlığı 6 Nisan 1938'de Başbakanlığa gönderdiği yazıda, İspanya'ya ihraç edilen malların bedellerinin, 31 Aralık 1935 tarihli Türkiye-İspanya Ticaret ve Kliring Anlaşması gereğince ödenmesinde yaşanan zorluklar nedeniyle, Madrid elçiliği aracılığıyla İspanya hükümeti nezdinde girişimde bulunulduğu, ancak olumlu bir sonuç elde edilemediği açıklanmıştır. Yazıda, İspanya hükümetine yapılan bu girişimle, yukarıda açıklanmış olan üç başlık altında toplanan alacakların Anlaşma hükümleri çerçevesinde ödenmesi talep edilmiş, İspanya hükümeti tarafından bu taleplerin yerine getirilmemesi konusunda, "şimdiye kadar en ufak bir tedbir bile alınmamıştır" ifadesi kullanılmıştır. Bu nedenle, gerekli tedbirlerin alınmasının artık bir zorunluluk haline geldiği Dışişleri Bakanlığının yazısında belirtilmiştir.⁵⁵

Dışişleri Bakanlığının yazısı üzerine, İspanya'dan alacakların tasfiye şekli Bakanlar Kurulunun 21 Nisan 1938 tarihli toplantısında görüşülmüştür. 30 Eylül 1937'de feshedildiği ihbar edilen ve 31 Aralık 1937'de yürürlükten kalkan Türkiye-İspanya Ticaret ve Kliring Anlaşmasının, tasfiye konusunu düzenleyen yedinci maddesinde yer alan hususların, İspanya iç savaşı nedeniyle uygulanması imkânı görülmediğinden, ihracat alacaklarının, Merkez Bankasındaki Türkiye-İspanya kliring hesabından ödenmesine Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir.⁵⁶ İspanya iç savaşının başından beri devam eden ihracat alacaklarının tahsisi konusundaki sorunun çözümüne ilişkin olarak, Bakanlar Kurulunun 16 Eylül 1936'da verdiği kararı aynı şekilde 21

54 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:83, Dosya No:34, Sıra No:19, s. 12-18.

55 BCA, FK:30.18, K:83, D:34, S:19, s. 10-18.

56 BCA, FK:30.18, K:83, D:34, S:19, s. 7, 19.

Nisan 1938'de de uyguladığı görülmektedir. Türkiye-İspanya Ticaret ve Klining Anlaşmasının feshi ise, Şubat 1938'deki Milliyetçi mültecilere yapılan müdahalenin öncesinde gerçekleşmiştir. Bütün bu gelişmelerden, yaşanan ekonomik sorunlara karşı Türkiye'nin tek taraflı getirdiği çözümde, Şubat 1938'deki Milliyetçi mültecilere yapılan müdahalenin bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Şubat 1938'de Milliyetçi mültecilere yapılan müdahale sonrasında, Türkiye Milliyetçi hükümet ile ekonomi ve konsolosluk işleri için ajan değiştirmiş olmakla birlikte, resmi İspanya dış politikasını değiştirmemiş ve seçilmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti resmi olarak tanımaya devam etmiştir. Türkiye tüm iç savaş boyunca, bu dış politikasını sürdürmüştür. Türkiye ancak, 1 Nisan 1939'da iç savaşın bittiği açıklandıktan⁵⁷ sonra, Milliyetçi hükümet ile karşılıklı olarak büyükelçi ataması gerçekleştirmiştir. İspanya iç savaşı sona ererken, Milli İspanya Umumi Ajanlığı, Milli İspanya hükümetinin birinci sınıf elçi olarak, Carlos Lopez Doriga'yı Ankara elçiliğine atamaya karar verdiğini bildirmiş ve bu konuda Türkiye'nin onayını talep etmiştir. Dışişleri Bakanlığı iç savaşın bittiği 1 Nisan 1939'dan hemen sonra, 2 Nisan'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda, Milli İspanya hükümet elçisinin onayının Cumhurbaşkanının tasvibine sunulduğunu açıklamıştır.⁵⁸ İspanya iç savaşı bittikten ve yasal İspanya hükümeti olarak Milliyetçi hükümet dünya tarafından tanındıktan 4 ay sonra, bu kez Türkiye 1 Ağustos 1939'da Tiran Elçisi Fuat Tugay'ı Madrid'e elçi olarak atamıştır.⁵⁹

Türk Basınının İspanya İç Savaşına Yaklaşımı

İç savaşın başından, Mart 1938'de Milliyetçi Franco hükümeti ile diplomatik temas kuruluncaya kadar olan dönemin Türk basını incelendiğinde, Türkiye'nin resmi politikasına paralel olarak, basının da Cumhuriyetçi hükümeti desteklediği görülmektedir. Mart 1938 sonrasında, basının tümünde olmasa da, Cumhuriyetçi hükümete verilen destek sürdürülmüştür. Cumhuriyetçi hükümete verilen desteği göstermesi açısından, bazı basın örnekleri şu şekilde nakledilebilir: A. Şükrü Esmer 5 Şubat 1937'de, eğer İtalya'nın, özellikle de Almanya'nın etkili yardımı olmasaydı, "Franco'ya haddinin çoktan bildirileceğini" yazmıştır.⁶⁰ Ömer Rıza Doğrul 23 Aralık 1937'de, son zamanlarda Franco'nun kazanacağını söylemenin oldukça moda olduğunu, ancak İspanya'da Cumhuriyetçilerin şüphesiz başarılı olacaklarını ve memleketlerini yabancı istilasından kurtaracaklarını vurgulamıştır.⁶¹

Nurullah Ataç 6 Ocak 1938'de, kimin kazanacağını kesin olarak bilemediklerini, ümitlerinin, Cumhuriyetçilerin kazanması, "ötekilerinin" yenilmesi olduğunu yazmıştır. Franco'ya, bir asi olduğu için, bir halk hükümetine,

57 Othen, a.g.e., s. 260

58 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:131, Dosya No:939, Sıra No:5.

59 BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:88, Dosya No:76, Sıra No:11.

60 Aktaran AT, a.g.d., S: 39, s. 204.

61 Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 49, Ankara 1-31 Aralık 1937, s. 205, 206.

demokrat bir hükümete isyan ettiği için değil, eşitsizliğe ve eski fikirlere dayanan hükümet kurmak istediği için kızdıklarını, bu yüzden kazanmasını istemediklerini açıklamıştır. Neredeyse bütün İspanyol milletiyle savaşan Franco'nun yenilmesi, İspanyol milletinin kazanması isteğinde bulunmuştur.⁶² Falih Rıfki Atay 30 Mart 1939'da, Madrid'in ele geçirildiğini, üç yıldır devam eden İspanya iç savaşının artık son saatlerine yaklaşıldığını yazmıştır. Madrid'in Prag gibi teslim olmadığını, bir süredir, karşı tarafa oranla oldukça az yardım gören Cumhuriyetçilerin, asrın en ileri silahlarına karşı, bir dava mücadelesinin en parlak destanlarından birini yazmayı başardığını, bu yüzden, muzafferlerin dahi Cumhuriyetçilerin kahramanca savunmalarına hürmet etmeye mecbur olduklarını belirtmiştir. Falih Rıfki Atay bununla birlikte yazısında, Franco'nun, İspanyol milletinin büyük bir kısmının iradesini temsil ettiği tespitinde de bulunmuştur.⁶³

Mart 1938'de Milliyetçi Franco hükümeti ile diplomatik temas kurulması sonrasında, daha önceki dönemde olmadığı kadar, Milliyetçileri destekleyen yazıların da basında yer aldığı görülmektedir. Bu yazılardan birkaç örnek de şu şekilde aktarılabilir: Nadir Nadi 31 Mart 1938'de, İspanya iç savaşının artık bitmek üzere olduğunu, "milli kuvvetler" olarak tanımladığı Milliyetçilerin Katalonya'ya girdiğini yazmıştır. Nadi, daha başlangıçta, "anarşiye karşı açtığı bayrağın altında" ordunun ve memleketin büyük çoğunluğunu toplayan Franco'nun, iki senelik mücadelenin sonunda nihayet galip geleceğini, "düşmanı Akdeniz'e dökeceğe benziyor." ifadesiyle açıklamıştır.⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın 13 Haziran 1938'de, Franco'nun idare ettiği hareketin başarıdan başarıya yürüdüğünü, bu gidişle Franco'nun kesin zaferi kazanacak gibi göründüğünü belirtmiştir.⁶⁵ Nizamettin Nazif 21 Temmuz 1938'de, iki yıl önce "haydut gibi" gördükleri Franco'yu artık farklı gördüklerini, Franco'nun, Cumhuriyetçilerin eski dostlarını hayal kırıklığına uğrattığı gibi, kendisini sevdiğini ve beğendirdiğini belirtmiştir. Franco'nun tanınmasında Cumhuriyetçi hükümetin büyük bir yardımının bulunduğunu da vurgulamıştır.⁶⁶

İç savaşın son günlerine doğru, 25 Ocak 1939'da, Ulus gazetesi Franco'nun yazdığı, "İspanyol ihtilaline niçin başladım" başlıklı yazısını yayınlamıştır. Gazete, eğer bir mucize olmazsa, İspanya iç savaşının Franco'nun zaferi ile sonuçlanacağını belirttikten sonra, bir süre önce Franco'nun yazdığı ve "İspanyol ihtilalini" kendi görüş açısından tahlil ettiği makalesini yayınlamayı uygun bulduklarını açıklamıştır.⁶⁷ Ömer Rıza Doğrul 28 Ocak 1939'da, yukarıda aktarılan yazısından farklı olarak, Franco'nun artık kesin

62 Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 50, Ankara 1-30 Ocak 1938, s. 178, 179.

63 Falih Rıfki Atay, "Madrid'den Sonra", *Ulus*, 30 Mart 1939, s. 1, 6.

64 Nadir Nadi, "İspanya'daki Harp", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1938, s. 1, 5.

65 Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 55, Ankara 1-30 Haziran 1938, s. 300.

66 Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 56, Ankara 1-31 Temmuz 1938, s. 230, 231.

67 *Ulus*, 25 Ocak 1939, s. 5.

bir zafer kazanmış olduğunu yazmıştır.⁶⁸ A. Şükrü Esmer 23 Şubat 1939'da, İspanya'daki askeri harekâtın sonucunun artık belli olduğunu, Franco'nun zaferinin bir emrivaki olarak kabul edildiğini açıklamıştır.⁶⁹ Esmer 10 Nisan 1939'da da, Franco'nun ilk defa olarak, diktatör Miguel Primo de Rivera'dan (1930'dan) sonra başlayan “anarşiye” son vererek, İspanya'nın “milli birliğini” kurmakta olduğunu yazmıştır.⁷⁰

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, basın, Türk hükümetinin resmi politikasına paralel olarak başlangıçta Cumhuriyetçi hükümeti desteklediği, Türkiye'nin Franco hükümetiyle diplomatik temas kurmasından sonra ise, Milliyetçileri destekleyen yazıların da yayınlanmaya başlandığı görülmektedir. Basında, hangi tarafı destekleyen yazıların daha ağırlıklı olduğu konusu araştırıldığında, her iki tarafı destekleyen yazıların denge içinde olduğu, belli bir tarafa daha fazla destek verilmediği anlaşılmaktadır. İngiliz resmi kaynakları da benzer bir tespit yapmış ve Türk basınının iç savaşta herhangi bir tarafa daha fazla bir yakınlık göstermediğini belirtmiştir.⁷¹

Her iki tarafı da destekleyen yazıların varlığına rağmen, iç savaşın başından sonuna kadar olan dönem dikkate alındığında, basının ağırlıklı olarak, İspanya'ya dış müdahalelerin sona ermesi, iç işlerine karışılmaması ve meselenin İspanyollara bırakılması gerektiği konularını savunduğu görülmektedir. Basının İspanya iç savaşına karşı bu yaklaşımı, Türkiye'nin o dönem uyguladığı “yurtta barış, dünyada barış” prensibiyle uyum halindedir. Basının İspanya iç savaşında ağırlıklı olarak üzerinde durduğu “barış” konusunu, gazeteci, aynı zamanda iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisinin milletvekili, ayrıca Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan Yunus Nadi Abaloğlu ve Falih Rıfkı Atay çeşitli yazılarında açıkça dile getirmiştir. Dış politika konularında Türkiye'nin siyasetini iyi yansıtan, bu çerçevede Türkiye'nin İspanya iç savaşına “barışçı ve insani” yaklaşımını da açıklayan, iki yazarın bu yazılarından bazı örnekler vermek yerinde olacaktır.

Yunus Nadi 21 Şubat 1937'deki “Dâhili İspanya Harbi Nasıl Bitebilir” başlıklı köşe yazısında sorunun çözümü için şu öneriyi getirmiştir: Avrupa, İspanya'da çarpışan her iki tarafın da çarpışmayı durdurmasını sağlamalıdır. Oluşturulan tarafsız ve geçici bir hükümet tarafından, Avrupa'nın kontrol ve desteği altında, İspanyolların dilediği idare şeklini belirleyecek seçim yapılmalıdır. Nadi, bunları yapmasını istediği Avrupa'ya çağrısını da şu şekilde yapmıştır: “Haydi Avrupa, vazifeni yap.”⁷² Yunus Nadi 8 Eylül 1937'de Türkiye'nin öteden beri, devletlerin İspanya iç savaşına etkili bir müdahale

68 Ömer Rıza Doğrul, “Barcelona'nın Sukutundan Sonra”, Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 62, Ankara 1-31 Ocak 1939, s. 291.

69 A. Şükrü Esmer, “Franco'nun Son Sözü”, *Ulus*, 23 Şubat 1939, s. 3.

70 A. Şükrü Esmer, “İspanya Cephesini Tayin Etti”, *Ulus*, 10 Nisan 1939, s. 3.

71 *British Documents of Foreign Affairs Volume:35*, a.g.e., s. 106.

72 Yunus Nadi, “Dahili İspanya Harbi Nasıl Bitebilir”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937, s. 1.

gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

yaparak, İspanya'yı İspanyollara iade etmesinin tek çözüm yolu olduğunu ısrarla savunduğunu belirtmiştir. Köşe yazısının başlığını da, taraf tutmadan İspanya'nın birliğini istediğini göstermek için şu şekilde seçmiştir: "Ne Valans (Cumhuriyetçi hükümet), Ne Burgos (Milliyetçi hükümet)! İspanya ve Yalnız İspanya".⁷³ Nadi 23 Eylül 1937'de de, İspanya'nın bölünmeden kalmasını ve bağımsız bir idareyle kendi geleceğini kendisinin belirlemesi gerektiğini yazmıştır.⁷⁴

Falih Rıfki Atay 31 Mart 1937'de, "İspanya Buhranı" isimli köşe yazısında, İspanya iç savaşını İspanyollara bırakmaktan daha normal bir çözümün olmadığını, bunun aynı zamanda, Batılı devletlerin çıkarlarına uyan en iyi çözüm olduğunu yazmıştır.⁷⁵ Falih Rıfki Atay 28 Ağustos 1938'de Türkiye'nin barış politikasını tekrarlamış ve İspanya iç savaşında Türkiye'nin, tarafsızlık gayreti içinde "barışı" savunduğunu bütün dünyanın bilmekte olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ Falih Rıfki Atay iç savaşın bittiği 30 Mart 1939'da, milletleri rejim ve ideoloji boğuşmasına sürükleyenlerin, "İspanya faciasından" sonra acı bir ders almaları gerektiğini yazmıştır. Atay, iç savaş boyunca Türkiye'nin dış politikasının, iç savaş sadece bir İspanyol davası olarak görmek ve her türlü müdahaleci politikadan daima kaçınmak, İspanyol milletinin karar vereceği idareyi ve rejimi beklemek olduğunu hatırlatmıştır. Bir Akdeniz devleti olarak Türkiye'nin, bağımsız, geleceğine hâkim olan kuvvetli bir İspanya'nın oluşmasını bütün samimiyetiyle istediğini açıklamıştır.⁷⁷

Türkiye'nin İspanya İç Savaşında Taraflara Karşı Barışçı Politikası ve İnsani Yaklaşımı

Türkiye, dış müdahaleden kaçınılması ve iç savaşın çözümünün İspanyollara bırakılması gerektiğini savunduğu gibi, meselenin barış yoluyla çözülmesi konusu üzerinde de ısrarla durmuştur. Türkiye, bu barışçı politikasının bir sonucu olarak, iç savaşın insani yönü üzerinde durmuş, her iki tarafa da insani yardım yapma ilkesini benimsemiştir. Karşılaştığı çeşitli olaylarda, hem Milliyetçilere hem de Cumhuriyetçilere karşı bu yönde davranış sergilemiştir.

Türkiye Atatürk döneminde, "yurtta barış, dünyada barış" politikasının gereği olarak tüm sorunların barışçı yollarla çözümlenmesini benimsemiştir. Türkiye, İspanya iç savaşına da bu politika çerçevesinde yaklaşmış, sorunun çözümünde barışın belirleyici olmasını istemiştir. İsmet İnönü, 29 Ocak 1937'de Mecliste yaptığı konuşmasında İspanya iç savaşını nedeniyle, barışın değeri üzerinde durmuştur. İnönü, "felaket" olarak nitelediği İspanya iç

73 Yunus Nadi, "Ne Valans, Ne Burgos! İspanya ve Yalnız İspanya", Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 46, Ankara 1-30 Eylül 1937, s. 277.

74 Yunus Nadi, "Avrupa'nın Bir Köşesindeki Barut Fıçısı: İspanya", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1937, s. 1, 3.

75 Falih Rıfki Atay, "İspanya Buhranı", *Ulus*, 31 Mart 1937, s. 1, 4.

76 Falih Rıfki Atay, "Notalarımız", *Ulus*, 28 Ağustos 1937, s. 1.

77 Atay, "Madrid'den Sonra", a.g.m., s. 1, 6.

savaşının sonuçlarının, barışın korunmasının önemini kendilerine gösterdiğini açıklamıştır. İspanya iç savaşındaki silahların yıkıcılığı karşısında, akıllı devlet adamlarının, barışı korumalarının en doğru yol olacağını vurgulamıştır.⁷⁸

Atatürk Eylül 1937’de İsmet İnönü’ye gönderdiği yazısında, Türkiye’nin İspanya iç savaşına yönelik yaklaşımını çok net bir şekilde ifade etmiştir. Atatürk yazısında, Türkiye’nin İspanya iç savaşı konusunda, dünya tarafından bilinen “devlet prensibi” olan, “barıştan” başka bir şey düşünmediğini belirtmiştir. Atatürk, bu prensip gereğince, bütün sorunlara barışla sonlanacak şekilde girişimlerde bulunulması gerektiğini açıklamıştır.⁷⁹ Atatürk’ün İsmet İnönü’ye gönderdiği İspanya iç savaşı hakkındaki bu yazısında, “barışı” Türkiye’nin “devlet prensibi” olarak açıklaması ve dış politikada barışı esas aldığını vurgulaması, Türkiye’nin gerçek dış politikasını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin, barışçı politikasının bir gereği olarak, İspanya iç savaşı sırasında uyguladığı insani yardım politikasını, Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa gönderdiği, aşağıda açıklanan yazısında görmek mümkündür. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Cenevre Mukavelesini imzalayan devletlere, İspanya iç savaşı nedeniyle felakete uğrayanlara mali yardım yapmaları yönünde çağrıda bulunmuştu. Dışişleri Bakanlığı, konu ile doğrudan ilgili olan Türk Kızılayına bu teklifi iletmış, ancak 14 Haziran 1937’de, mali durumunun uygun olmaması nedeniyle, Kızılayın yardım yapamayacağı cevabını almıştır. Bu cevap sonrasında Dışişleri Bakanlığı, Haziran 1937’de Başbakanlığa gönderdiği yazıda, Uluslararası Kızılhaç Komitesinin bahsettiği, Türkiye’nin de imzalamış olduğu 1929 tarihli Cenevre Mukavelesinin, imzacı devletlere böyle bir yardımda bulunmayı zorunlu kılmadığını hatırlatmıştır. Buna rağmen, Dışişleri Bakanlığı Başbakanlığa, İspanya iç savaşının “başlangıcından itibaren”, Türkiye’nin “İspanya işlerinin insani yönlerinde gösterdiği değişmez ilgisinin göz önünde tutularak, yapılan davete kayıtsız kalınmayıp, az dahi olsa, devletçe (mali) bir yardımda bulunulması” isteğinde bulunmuştur.⁸⁰

İspanya iç savaşı boyunca Türkiye resmi olarak Cumhuriyetçi hükümeti tanımakla birlikte, İspanya iç savaşının başından sonuna kadar, yardıma ihtiyaç duyan her iki tarafa da insani yardımda bulunmuştur. İsmet İnönü’nün 29 Ocak 1937’de Mecliste yaptığı konuşmada, Cumhuriyetçi veya Milliyetçi ayrımı yapmadan, “İspanyol milletinin” yaşadığı felaketten dolayı çok üzgün olduklarını, “İspanyol milletine” kurtuluşu ve mutluluğu içtenlikle

78 TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre:5, Cilt:15, İçtima:2, 29 Ocak 1937, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 161, 162.

79 BCA, Fon Kodu: 30.10, Kutu No:45, Dosya No:290, Sıra No:52, s. 9-11.

80 Uluslararası Kızılhaç Komitesinin yardım talep eden yazısı, 27 Nisan 1937’de Cenevre’den gönderilmişti. BCA, FK:30.10, K:236, D:593, Sıra No:38, s. 3.

dilediklerini açıklaması⁸¹ Türkiye'nin taraf tutmadan, her iki tarafa da insani yaklaşımda bulunduğu bir örnek oluşturmaktadır.

Türkiye, Madrid'deki Türk elçiliğine sığınan Franco taraftarı Milliyetçi mültecileri 1937'deki kurtuluşundan önce, mültecilerin iâşesi için para yardımında bulunmuştur. Madrid Başkonsolosu Tevfik Kamil'in İsmet İnönü'ye gönderdiği teşekkür yazısında, Milliyetçi mültecilere insani yardım konusunda gösterilen çabayı görmek mümkündür. Tevfik Kamil 16 Eylül 1936'da İsmet İnönü'ye gönderdiği bu yazısında, mülteciler için gönderilen parayı o gün aldığı belirttiğinden sonra şunları yazmıştır: "Mültecilerin iâşesine devam imkânını, kimseden geri kalmayacak yolda, bana temin etmiş olduğunuzdan derin minnettarlığımı ve teşekkürlerimi arz eder, ellerinizden öperim."⁸²

Türkiye Şubat 1938'de, Türk elçiliğine sığınan Milliyetçi mültecilerin alınıp götürülmesi üzerine, resmi olarak tanıdığı Cumhuriyetçi hükümete karşı tepkisini açıkça göstermişti. Türkiye, iç savaşın Cumhuriyetçi hükümet aleyhine sonuçlanması üzerine, bu kez Cumhuriyetçi mültecilere de aynı şekilde insani yardımda bulunmuştur. Katalonya'nın işgal edildiği, Cumhuriyetçi hükümetin Fransa'ya sığındığı Şubat 1939'da, İspanya iç savaşı nedeniyle Fransa'ya iltica eden Cumhuriyetçilere Kızılay para yardımında bulunmuştur.⁸³ Bu para yardımı, İspanya iç savaşında ihtiyacı olan tarafa Türkiye'nin insani yardım yapma politikasını göstermesi bakımından önemlidir. Sabiha Z. Sertel 18 Şubat 1939'da, "İnsanlığa Türkiye'den Selam" başlıklı köşe yazısında, Kızılayın, İspanya'dan Fransa'ya göç eden Cumhuriyetçilere yaptığı bu yardım üzerinde durmuştur. Sertel, Kızılayın bu yardımının, Türk milletinin insanlığa hürmetle verdiği bir selam olduğunu ve Türkiye'nin bunun gururunu duyabileceğini yazmıştır.⁸⁴

Sonuç

İspanya iç savaşına pek çok devlet taraf olmuş ve karışmışken, Türkiye'nin iç savaşa karışmama politikasını benimsemesi ve dış müdahale olmadan iç savaşın İspanyollar tarafından barış çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini savunması, Türkiye'nin benimsediği "yurtta barış, dünyada barış" ilkesinin, dış politika alanında uygulanmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Başlangıçtan itibaren savaşın Cumhuriyetçiler aleyhine geliştiği görülmesine rağmen, Türkiye'nin iç savaş boyunca resmi olarak, seçimle işbaşına gelmiş olan Cumhuriyetçi hükümeti tanımamasını da, Türkiye'nin barış politikasının doğal bir sonucu olarak görmek gereklidir. Benzer şekilde, Türkiye'nin ancak iç savaşın sona erdiği açıklandıktan ve Milliyetçiler dünya tarafından tanındıktan sonra, Milliyetçilerin Ankara'daki elçisini kabul etmesi ve Madrid'e yeni elçi

81 TBMM ZC, a.g.e., s. 162.

82 BCA, FK:30.10, K:129, D:916, S:14.

83 *Ulus*, 17 Şubat 1939, s. 2.

84 Aktaran AT, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:63, Ankara, 1-28 Şubat 1939, s. 50.

ataması, Türkiye'nin dış politikasındaki barış ilkesinin bir uygulaması olarak algılanmalıdır.

Atatürk'ün İsmet İnönü'ye gönderdiği yazısında, Türkiye'nin İspanya iç savaşında, dünya tarafından bilinen "devlet prensibi" olan "barıştan" başka bir şey düşünmediğini, bu prensip gereğince, soruna barışla sonlanacak şekilde girişimlerde bulunulması gerektiğini açıklaması, Türkiye'nin "yurtta barış, dünyada barış" politikasının dış politikada esas alındığının en somut göstergesidir. Başka hiç kimseyle paylaşılmayan cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki bu yazıda, Türkiye'nin uyguladığı dış politikadaki barış ilkesini açıkça görmek mümkündür.

Türkiye, uyguladığı barış politikasının doğal bir sonucu olarak, İspanya iç savaşının insani yönüyle yakından ilgilenmiştir. Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa gönderdiği resmi yazısında, İspanya iç savaşının başlangıcından itibaren, Türkiye'nin "İspanya işlerinin insani yönlerinde gösterdiği değişmez ilgisinin göz önünde tutularak, ...devletçe bir (mali) yardımda bulunulmasını" istemesi, Türkiye'nin iç savaşta insani yaklaşımını gösteren açık bir belgedir. Dışarıya ve iç kamuoyuna yönelik olmayan bu resmi iç yazışma, Türkiye'nin İspanya iç savaşında benimsemiş olduğu "insani yaklaşımını" ortaya koymaktadır.

Diğer bir resmi yazıda belirtildiği gibi, Madrid'deki Türk elçiliğine sığınan Milliyetçi İspanyol mülteciler konusunun, "siyasi ananelerimize (geleceklerimize) uygun bir şekilde halledilmesi (çözümlemesine)" Başbakanlık tarafından karar verilmesi ve mültecilerin Türkiye'ye getirilmesi de, Türkiye'nin insani yaklaşımını açıklamaktadır. İç savaştan özellikle ekonomi alanında olumsuz yönde etkilenmesine ve mültecilerin Türkiye'ye getirilmesi için bütçede kaynak bulunmamasına rağmen, mülteciler için ödenek tahsis ederek önemli miktarda harcamada bulunması, Türkiye'nin iç savaştan kaynaklanan en büyük insani sorun olan mülteciler konusuna verdiği önemi göstermektedir.

Türk basınında, her iki tarafı da destekleyen yazılar yer almakla birlikte, bunların denge içinde olduğu ve bir tarafa ağırlık verilmediği, Türkiye'nin barış ve insani yaklaşım politikasına paralel bir şekilde, İspanya'nın iç işlerine karışılmaması, sorunun çözümünün İspanyollara bırakılması ve dış müdahalelerin durdurulması konularının savunulduğu görülmektedir. Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan ve Türkiye'nin siyasetini iyi yansıtan gazeteciler olan Yunus Nadi Abaloğlu ve Falih Rıfki Atay'ın yazılarında, iç savaş karşısında özellikle "barış" ve "insani yaklaşım" konularına vurgu yapılması, Türkiye'nin dış politika ilkelerinin basındaki yansımaları olarak algılanmalıdır.

Türkiye, iç savaş boyunca resmi olarak Cumhuriyetçileri tanımakla birlikte, insani yaklaşımını sergilerken taraflar arasında bir ayırım yapmamıştır. Madrid elçiliğine sığınan Milliyetçi mültecileri 1937 yılında kurtarması, 1938 yılında Madrid elçiliğine sığınan Milliyetçi mültecilere müdahaleyi

Gaz

Akademik
Bakış

133

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Cumhuriyetçi hükümet nezdinde yaptığı girişimlerle protesto etmesi, 1939 yılında ise iç savaşı kaybeden ve Fransa'ya sığınan Cumhuriyetçi mültecilere bu kez yardımda bulunması, dış politikada resmi olarak kimi tanıdığından bağımsız olarak, ayırım yapmadan, güçsüz olana, ihtiyacı olana, Türkiye'nin insani yardımda bulunduğu güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, Fon Kodu: 30.10, Kutu No:45, Dosya No:290, Sıra No:52. s. 9, 10, 11.

BCA, Fon Kodu:30.10, Kutu No:129, Dosya No:916, Sıra No:14.

BCA, Fon Kodu:30.10, Kutu No:236, Dosya No:593, Sıra No:38 (s. 3), 40.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:68, Dosya No:73, Sıra No:2.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:68, Dosya No:77, Sıra No:16.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:72, Dosya No:14, Sıra No:10.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:74, Dosya No:34, Sıra No:17.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:75, Dosya No:41, Sıra No:12.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:75, Dosya No:49, Sıra No:5.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:79, Dosya No:86, Sıra No:20, s. 5-17, 20.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:83, Dosya No:34, Sıra No:19, s. 7, 10-19.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:88, Dosya No:76, Sıra No:11.

BCA, Fon Kodu:30.18, Kutu No:131, Dosya No:939, Sıra No:5.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri:

British Documents of Foreign Affairs Part: II, Series:B, Volume:34 Turkey, January 1936-December 1937, Ed. Bülent Gökay, PreQest LLC, Bethesda, US, 2012.

British Documents of Foreign Affairs Part:II, Series:B, Volume:35 Turkey, January 1938-December 1939, Ed. Bülent Gökay, PreQest LLC, Bethesda, US, 2012.

Resmi Yayınlar:

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:15, İçtima:2, 29 Ocak 1937, TBMM Matbaası, Ankara, 1937.

Dergi ve Gazeteler:

Ayın Tarihi (1937) Sayı:39, s. 198, 199, 204; Sayı: 41, s. 336; Sayı:46, s. 277; Sayı:49, s. 205, 206.

Ayın Tarihi (1938) Sayı:50, s. 178, 179; Sayı:52, s. 63; Sayı:55, s. 300; Sayı:56, s. 230, 231.

Ayın Tarihi (1939) Sayı:62, s. 291; Sayı:63, s. 50.

Cumhuriyet (1937) 21 Şubat, s. 1; 21 Nisan, s. 1; 29 Mayıs, s. 4; 23 Eylül, s. 1, 3.

Cumhuriyet (1938) 8 Şubat, s. 1; 17 Şubat, s. 1; 28 Şubat, s. 1, 7; 24 Mart, s. 3; 31 Mart s. 1, 5.

Ulus (1937) 31 Mart, s. 1, 4; 22 Nisan, s. 1; 28 Ağustos, s. 1.

Ulus (1938) 15 Nisan, s. 3; 5 Ağustos, s. 1.

Ulus (1939) 25 Ocak, s. 5; 17 Şubat, s. 2; 23 Şubat, s. 3; 30 Mart, s. 1, 6; 10 Nisan, s. 3.

Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin
Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı

Kitaplar

- ARMAOĞLU, Fahir, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964.
- BOLLOTEN, Burnett, *The Spanish Civil War Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, North Carolina 1991.
- CASANOVA, Julian, *The Spanish Republic and Civil War* (Translated by Martin Douch), Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- COX, Geoffrey, *Defence of Madrid*, Otago University Press, Wellington, New Zealand 2006.
- DURGAN, Andy, *The Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- OTHEN, Christopher, *Franco's International Brigades*, C.Hurst Co. Ltd., London 2013.
- PAYNE, Stanley G., *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York 2012.
- STRADLİNG, Robert, *Your Children Will Be Next*, University of Wales Press, Cardiff 2008.
- VİNCENT, Mary, *Spain 1933-2002*, Oxford University Press, Oxford, New York 2007.

Makaleler

- ATAY, Falih Rıfıkı, "Madrid'den Sonra", *Ulus*, 30 Mart 1939, s. 1, 6.
- _____, "Notalarımız", *Ulus*, 28 Ağustos 1937, s. 1.
- _____, "İspanya Buhranı", *Ulus*, 31 Mart 1937, s. 1, 4.
- BAYÜLKEN, Ü. Haluk, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 30, 31.
- BİRLİK, Gültekin K., "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 12/46, 2010 Güz, s. 255-293.
- _____, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Akdeniz'de Yaşanan Deniz Haydutluğu Olayları ve Türkiye'ye Etkileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 73 (1), Ocak-Mart 2018, s. 77-104.
- _____, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24, 2016 Güz, s. 122-155.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, "Barcelona'nın Suktundan Sonra", *Aydın Tarihi*, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 62, Ankara 1-31 Ocak 1939, s. 291.
- ESMER, A. Şükrü, "Franco'nun Son Sözü", *Ulus*, 23 Şubat 1939, s. 3.
- _____, "İspanya Cephesini Tayin Etti", *Ulus*, 10 Nisan 1939, s. 3.
- GÖNLÜBOL Mehmet-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 22, 23.
- NADİ, Nadir, "İspanya'daki Harp", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1938, s. 1, 5.
- NADİ, Yunus, "Avrupa'nın Bir Köşesindeki Barut Fıçısı: İspanya", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1937, s. 1, 3.
- _____, "Ne Valans, Ne Burgos! İspanya ve Yalnız İspanya", *Aydın Tarihi*, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 46, Ankara 1-30 Eylül 1937, s. 277.
- _____, "Dâhili İspanya Harbi Nasıl Bitebilir", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937, s. 1.
- TOKER, Metin, "Atatürk ve Barış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000, s. 51.

gazi

Akademik
Bakış
135
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Tez

BİRLİK, Gültekin K., *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

The importance of peace became even more foregrounded for the Turkish community who had to fight unceasingly from the Tripolitanian War of 1911 to the National Liberation War which ended in 1922. This was necessary also for the reforms starting with the declaration of the Republic to be internalised. Atatürk, who determined the policies of the era, took peace as the principle element in solving the problems and declared this as "Peace at Home, Peace in the World". He also defined peace as "the principle of the state Turkey".

The Spanish Civil War, which took place between 1936 and 1939, affected Turkey in different areas seriously. The fact that Turkey adopted the same policy as England and France during the Spanish Civil War consolidated its position in the anti-revisionist block, in the foreign affairs. In the domestic affairs too, it played an important role in the resignation of İsmet İnönü and Celal Bayar from the prime minister's office. The Spanish Civil War also caused the sinking of a Spanish ship in Turkish territorial waters, the exposition of the Turkish ambassador to maltreatment after entering the Turkish Embassy in Madrid by force, and the transportation elsewhere of the refugees seeking asylum in Turkey. In this paper, how the principle of peace was implemented in Turkish foreign affairs was treated in the particular context of the Spanish Civil War which affected Turkey so much.

Although many European countries took sides during the Spanish Civil War, Turkey adopted the policy of "non-intervention". In this context, Turkey forbid selling weapons to the parties in the Civil War and the Turkish civilians to join the war. Although Turkey was negatively affected by the Civil War particularly in terms of domestic and foreign politics, she demanded that the Civil War should be settled down through peaceful ways in accordance with her policy of "peace at home peace in the world". Although the Civil War progressed against the Republicans, Turkey officially recognised the elected government of The Republicans during the Civil War. Only after the Civil War ended and it was recognised internationally, Turkey recognised the Nationalist government and sent diplomatic representative, which was a mutual act.

As part of this policy, Turkey was closely concerned with the humanitarian side of the Civil War. In case of the most serious issue of the Civil War, that is the refugees, she decided to solve the problem of the Spanish Nationalist refugees in Madrid that took refuge in Turkey in line with her political tradition and took steps in the direction of bringing them to Turkey in 1937. In 1938, when the Republican Government interfered with the Spanish Nationalist Refugees that took refuge in Turkey, she showed numerous reactions.

Although Turkey officially recognised the elected Republican Government, during the Civil War, when needed, she offered humanitarian help to both the Nationalist and the Republican sides. Although the Turkish media supported both sides, in line with Turkish foreign policy, it defended the idea that the Spanish domestic affairs should not be interfered with, the process of solution should be left to the Spanish people themselves and the problem should be solved peacefully.

**Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu:
Sultan Melikşah'ın Eşlerinden
Tâceddîn Seferiyye Hâtun**

**An Ex-Concubine Seljukian Hatun:
Taceddin Seferiyye Hatun,
one of Sultan Melikshah's Wives**

Züriye ORUÇ*

Öz

Tâceddîn Seferiyye Hâtun Büyük Selçuklu Devleti'nin son iki hükümdarı Muhammed Tapar ve Sencer'in anneleri ve Sultan Melikşah'ın câriye kökenli eşidir. Melikşah'a evlat vererek ümmüveled statüsüne yükselmiştir. Sultan Berkıyaruk'un vefatından sonra sırasıyla her iki oğlunun da saltanatını görme saadetine kavuşan Kıpçak asıllı bu Selçuklu hâtunu, aynı zamanda döneminin en güçlü kadınlarından biridir. Melikşah'ın diğer eşleri gibi kendisine bağlı bir divâna ve hazineye sahiptir. Ayrıca devlet yönetiminde etkisi ve oğulları nazarında büyük bir itibarı vardır. Oğullarına verdiği tavsiye ve uyarılarla birbirleri ile iyi geçinmelerini sağlamış ve torunu Mahmud b. Muhammed Tapar'ın Irak bölgesine hükümdar olarak gönderilmesine etki etmiştir. Hayırsever ve oldukça eli açık bir kadın olduğu kaydedilen hâtun Merv ve Nişâbur'da pek çok imâret yaptırmıştır. Seferiyye Hâtun, oğlu Sultan Sencer'in saltanatının başlarında ölmüştür. Şair Mu'izzî'nin adına methiyeler düzdüğü ve yere göğe sığdıramadığı, kaynaklarda karakterinden ve dindarlığından övgüyle bahsedilen hâtunun hayatını konu alan bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada *Seferiyye Hâtun* ile ilgili kaynaklarda var olan bilgiler ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Seferiyye, Selçuklu, Hâtun, Melikşah, Câriye.*

Abstract

Taceddin Seferiyye Hatun is the ex-concubine wife of Sultan Melikshah and mother of Mohammad Tapar and Sencer, the last two rulers of the Great Seljuk Empire. Giving birth to Melikshah's sons, she ascended to being an ummuveled, mother of children. This Seljuk lady of Kipchak origin rejoiced in seeing both her sons advance to the throne following the death of Sultan Berkıyaruk and was one of the powerful women of the time. She had her own seat

Makale Geliş Tarihi: 22.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ORUÇ, Züriye, "Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Tâceddîn Seferiyye Hâtun", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 137-155.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı; E-mail: zuriyeoruc@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-4840-7953.

Gaz

Akademik
Bakış

137

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

and treasure as the other wives of Melikshah. She also influenced the state affairs and possessed great esteem for her sons. She helped them get along well with each other through her advices and warnings, and she provided her grandson Mahmood b. Mohammad Tapar to be sent as the ruler of Iraq. Described as a generous and charitable lady, she built many charity foundations in Merv and Nishapur. Seferiyye Hatun died in the beginning of his son Sultan Sencer's rule. There is no standalone study in the literature about this lady whom poet Muizzi composed eulogies talking about her religiousness and character. This study evaluates the information on Seferiyye Hatun in the sources.

Keywords: Seferiyye, Seljuk, Hatun, Melikshah, Concubine.

“Ey mülk ve devletin temeli, ey tâc-ı dîn u dünyâ
Ey Meryem gibi âbide, ey Zehrâ gibi zâhîde

Her ikisi de âlemin sığınağı olan ey iki devletin kablesi
Her ikisi de dünyanın cemâli olan ey iki sultanın validesi!”

Mu'izzî

Giriş

Selçuklu hükümdarlarının başka bir hanedan ile sıhriyet bağı tesis etmek suretiyle kurduğu yakınlığın arkasında daha ziyade siyasî işbirliği, siyasî ilişkilerin güçlendirilmesi, üstünlük göstergesi, nüfuzun kuvvetlendirilmesi, kazanç veya güvence elde etme gibi gayeler yatmaktadır. Hem kendileri bu türde evlilikler yapmışlar hem de kız kardeşleri ya da kızlarını bu amaca uygun şekilde evlendirmişlerdir. Bu yaygın uygulama yanında hükümdarlar cârîye veya hanedan üyesi olmayan kadınlarla da evlenmişlerdir. Özellikle bu evliliklerden cârîyelerle yaptıkları diğerlerine nazaran ilgi çekmiştir.

Cârîye kadın köle demek olup Türkçe “cârîye” ve “odalık”, Farsça “kenîz” ve “kenîzek” Arapça “mamlûke”, “vasîfe”, “eme” ve “gurre” de yine kadın köleler için kullanılmış kelimelerdir². İslâm hukukuna göre köleler hür kişilerden farklı hukukî statüye sahip olurlardı. Öte yandan İslâm köleliğinin sona ermesi için bazı yollar ve usûller kabul etmiştir. *Gönüllü azât, kefâret borcu olarak azât* gibi söz konusu köleliğin sona eriş yollarından biri de İslâm coğrafyasında oldukça sık görülen *ümmüveled olarak azât* olunma idi³. Ümmüveled, efendisinden çocuk dünyaya getiren cârîye için kullanılan bir deyim olmakla birlikte ümmüveled (çocuğun annesi) olanlar, İslâm hukukuna göre efendilerinin ölümlerinden sonra özgürlüklerine kavuşmaktaydılar⁴.

Selçuklu'da Sultan Melikşah'ın (1072-1092) ve oğlu Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) cârîyelerle evlendiklerini ve bu cârîye kadınların

1 Gökhan Gökmen, “Mu-izzî Dîvân'ında Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun”, *Nüsha*, Cilt: XX, Sayı: L, Haziran 2020, s. 30; Mu'izzî, *Dîvân*, (neşr. 'Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş., s. 7.

2 M. Âkif Aydın-M. Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, Cilt: XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 237.

3 Aydın ve Hamîdullah, *agm*, s. 242-243.

4 Ali Hatalmış, İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik, Araştırma Yayınları, Ankara 2012, s. 30; Aydın ve Hamîdullah, *agm*, s. 237, 239, 242-243.

hükümdara çocuk vererek ümmüveled statüsüne yükseldiklerini görürüz. Tâceddîn Seferiyye Hâtun ve Sercihan Hâtun câriye kökenli olup ümmüveled statüsüne yükselen ve özgürlüğünü kazarak Selçuklu hâtunu olma şerefine erişenlere örnektir. Her ikisi de sadece bununla kalmamış, güç ve itibar sahibi olmuştur. Sercihan Hâtun Irak Selçuklu Hükümdarı I. Mesud b. Muhammed Tapar'ın (1134-1151) annesidir. Ona “*nîst ender cihân*” (cihânda benzeri olmayan) şeklinde hitap edilmekteydi⁵. Ayrıca öyle anlaşılıyor ki ümmüveled statüsüne yükselmemiş bile olsa hükümdarların câriyeleri ekonomik açıdan güçlü kadınlardı. Örneğin Sultan Berkyaruk (1092-1104) öldüğünde İsfahan'da câriyesinin onun için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir⁶. Câriyelikten ümmüveledliğe yükselen Selçuklu hâtunları, çocuklarının taht hakkı için hükümdarın hanedan üyesi eşleri kadar mücadeleci olmamış, nispeten geride durmayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte yine de güçlü ve etkin idiler. Özellikle onlar içinden Melikşah'ın eşi, Tâceddîn lâkaplı Seferiyye Hâtun dikkati çeker ki döneminin en güçlü kadınlarından biridir. Ancak Sultan Muhammed Tapar ve Sencer'in (1119-1157) anneleri olarak adını bildiğimiz; İbn Kesîr'in “*Türklerin ve Acemlerin devletinde iki Müslüman hükümdara annelik yapmış tek kadın*” diyerek övdüğü⁷; Şair Mu'izzî'nin (ö. 518-521/1124-1127) “*Ey mülk ve devletin temeli, ey tâc-ı dîn u dünyâ! Ey Meryem gibi âbide, ey Zehrâ gibi zâhide! Her ikisi de âlemin sığınağı olan ey iki devletin kiblesi! Her ikisi de dünyanın cemâli olan ey iki sultanın validesi!*”⁸ diyerek yere göğe sığdıramadığı Seferiyye Hâtun'un hayatına dair kaynaklarda çok az bilgi vardır. Onun adına, Melikşah'ın ölümünden sonra ve özellikle oğullarının iktidar dönemleri ile ilgili olayların aktarılışı sırasında rastlanmaya başlanır. Satır aralarına serpiştirilmiş hayat hikâyesine bakıldığında, câriye kökenli olmasının yanı sıra kişiliği, dindarlığı, anneliği ve zekâsı gibi pek çok özelliği ile Melikşah'ın eşleri içerisinde öne çıktığı ve oldukça etkileyici biri olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de kaynaklarda ne Terken Hâtun (ö. 487/1094) ne de Zübeyde Hâtun onun kadar övgü ve beğeni almamıştır.

Soyu ve Adı

Tâceddîn Seferiyye Hâtun Sultan Melikşah'ın kaynaklarda adına rastladığımız üçüncü eşidir. Aynı zamanda ilk iki eşi Zübeyde Hâtun ve Terken

- 5 El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 74; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özeydin), Cilt: X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 442; Bülent Kaçın, *Selçuklu Hâtunları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 62.
- 6 El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, (çev. Ah-sen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 239; Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, Cilt: I, (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), (yay. Ali Öngül), Akademi Yayınları, İzmir 2000, s. 94.
- 7 İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), Cilt: XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s. 357.
- 8 Gökmen, *aqm*, s. 30; Mu'izzî, *age*, s. 7.

göz

Akademik
Bakış

139

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Hâtun'un soyları Selçuklu ve Karahanlı hanedanlarına dayanırken Seferiyye Hâtun onun câriye kökenli tek eşidir. İbnü'l-Esîr Seferiyye Hâtun'un Türk asıllı olduğunu söylemekle yetinirken Urfalı Mateos Muhammed Tapar'ın Kıpçak asıllı bir kadından doğduğunu yazar. Ancak daha sonra bu kadının Melikşah'ı Bağdad'da zehirlediğini söyleyerek Seferiyye Hâtun'u Terken Hâtun ile karıştırır⁹.

Lâkabı Tâceddîn'dir. Selçuklu şairlerinden Mu'izzî'nin *Divân*'ında kendisine *Tâc-ı dîn u dünyâ* (Din ve dünyanın tâcı) ve *Tâc-ı dîn* (Dinin tâcı) şeklinde hitap edilmiştir¹⁰. Faruk Sümer Selçuklu hükümdarlarının, eşlerini seferlerde yanlarında götürmelerinden dolayı, Selçuklu hâtunlarında rastlanan *Seferiyye* adının da bir lâkap olması gerektiğinden bahseder¹¹. Seferiyye Hâtun'un Melikşah'a seferlerinde refakat ettiğini; üstelik hamile iken dahi bunu sürdürdüğünü görürüz. Melikşah'ın Halep seferine (479/1086) katılan ve bu sırada karnı burnunda olan hâtun, Suriye'nin kuzeyindeki Sincâr şehrinde konaklandığı sıra doğum yapmış ve oğlu Sencer dünyaya gelmiştir¹². Ahmed b. Mahmud ve el-Hüseynî, hâtunun büyük oğlu Muhammed Tapar'ın da yine bir sefer sırasında doğduğunu aktarır¹³. Mu'izzî ise Seferiyye Hâtun'u lâkabıyla kaydeder ve sık sık *Tâc-ı dîn u dünyâ* olarak hitap ettiği bu hâtuna Tâceddîn Hâtun der¹⁴. Bunlardan başka Seferiyye Hâtun'un adı İranlı tarihçi Gaffârî-i Kazvî'nin (ö. 975/1567) tarihi *Cihân-Ârâ*'da *Sunguriyye* (سنقوریه) olarak geçer¹⁵. Sungur (سنغر/sunkur) doğana benzeyen bir avcı kuşun adıdır. *Divânü Lûgâti't-Türk*'de *sungur*'un (sungur/songkur/sonkur) tuğrul kuşundan (togrul/toğrul) daha küçük yırtıcı bir kuş olduğu bildirilmiştir¹⁶. Akdoğan/Aksungur olarak da yazılmıştır¹⁷. Türkçe bir adlandırmadır. Eski Kıpçaklarda *sunkur* (sonkur) şeklinde yer alır¹⁸. Türklerde *sungur*, Alpsungur, Aksungur, Sungur el-Buharî, Sungur el-Azîzî gibi özellikle emîr ve kumandan adlarında çokça kullanılmıştır¹⁹. Seferiyye Hâtun'un *Sunguriyye* olarak anılması muhtemelen onun güçlü bir kadın oluşundan ileri gelmektedir. Nitekim Muhammed Tapar ve Sencer dönemlerinin en güçlü ve önemli hâtunlarından biridir.

Gör

Akademik
Bakış

140

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

- 9 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer), Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 225-226.
- 10 Mu'izzî, *age*, s. 7, 156; Gökmen, *agm*, s. 28.
- 11 Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt: II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 44.
- 12 İbn Kesîr, *age*, s. 257; İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 136-137.
- 13 Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, (haz. Erdoğan Merçil), Cilt: I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 126; el-Hüseynî, *age*, s. 41.
- 14 Mu'izzî, *age*, s. 555.
- 15 Gaffârî, *Târih-i Cihân-Ârâ*, (neşr. Hasan Nerâkî), Tahran 1342 hş., s. 109.
- 16 Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Cilt: III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 381.
- 17 Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 206.
- 18 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 377.
- 19 "Sungur", *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 527; Sümer, *age*, s. 93-94.

Seferiyye Hâtun için kaynaklarda tesadüf edilen bir diğer isim *Beşûlî* ya da *Bâşûlî*'dir. Reşidüddîn Fazlullâh, Muhammed Tapar ve Sencer'in *Beşûlî* (بشولى) adındaki bir câriyeden dünyaya geldiğini yazar²⁰. Faruk Sümer *باشولى* *Bâşûlî* şeklinde verdiği bu adın anlamının ne olabileceğinin anlaşılamadığını söyler²¹. *Divânü Lûgâti't-Türk*'de *Beşûlî* ya da *Bâşûlî* şeklinde bir kelime olmamakla beraber *demir tokmak* anlamına gelen *basu* (بسو) kelimesine rastlanır²². Ahmet Kütük ise bu kelimenin -lı/-li eki ile türetilmiş bir ad olduğu veya *baş* ve *ulu*'dan mürekkep bir ad olabileceği üzerinde durmuştur²³. Öte yandan bu adın Reşidüddîn Fazlullâh'ın eserinde işaret edildiği üzere Seferiyye Hâtun'un câriye iken kullandığı bir ad olması mümkündür.

Ailesi ve Çocukları

Melikşah'ın en güçlü ve ihtiraslı eşi kuşkusuz Terken Hâtun idi. Bu hâtun oğullarından Davud (Zilhicce 474/Mayıs 1082) ve Ahmed'i (481/1088-1089) erken yaşta kaybetmişti²⁴. Kendisinin ölümünden sonra çiçek hastalığından ölecek olan küçük yaştaki üçüncü oğlu Mahmud'u ise büyük bir hırsla Selçuklu tahtına çıkarmaya çabalamıştır. Ancak tüm gayretine rağmen başarısız olmuş ve bu uğraş içinde ölmüştür. Özellikle Terken Hâtun'un ölümünden sonra kaynaklarda adını görmeye başladığımız Seferiyye Hâtun'un da üç oğlu olmuştur. Bunlardan 18 Şaban 474/21 Ocak 1082'de Muhammed Tapar; 25 Recep 479/5 Kasım 1086'da Sincâr şehrinde ise Sencer doğmuştur²⁵. İbnü'l-Verdî Sencer'in doğumu ve adı ile ilgili şu bilgileri verir: "*Sincar'da doğan bu çocuğa Ahmed ismini verdiler. Ancak bir süre sonra Sincar'da doğmuş olduğu için ona Sencer ismi galip geldi. Onun ismi Türklerin indinde*

- 20 Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 95.
- 21 Sümer, *age*, 1999, s. 620.
- 22 Mahmûd el-Kâşgarî, *age*, s. 224; Ahmet Kütük, "Selçuklu Dünyasının Antroponimik Haritası (Selçuklu Çağında Ad Koyma Geleneği Hakkında Bazı Tespitler)", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VI, Bahar 2017, s. 151.
- 23 Kütük, *agm*, s. 151.
- 24 Sibt İbnü'l-Cevzî, "İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXVI, Sayı: XXX, Ankara 2005, s. 63; İbnü'l-Kalânîsi, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXIX, Sayı: XXXIII, Ankara 2008, s. 15-16; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 242; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Âdetleri ve Taziye Merasimleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: III, 2012, s. 32.
- 25 Hamdullah Kazvîni, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, (editör: Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 42; İbn Kesîr, *age*, s. 432; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, (çev. Ahmed Ateş), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 148, 181; Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 113; İbnü'l-Esîr, *age*, XI, s. 187; Abdülkerim Özaydın, "Muhammed Tapar", *DİA*, Cilt: XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 579; "Sencer", *DİA*, Cilt: XXXVI, İstanbul 2009, s. 507.

Sancar'dır ve manası da yatağandır"²⁶. Ahmed b. Mahmud ve el-Hüsey-nî ise erken bir tarihi işaret ederek, Muhammed Tapar'ın da bir sefer sırasında doğduğunu kaydeder. Ahmed b. Mahmud'a göre 466/1073'de çıkılan Mâverâünnehir seferi sırasında Belh'e gelindiğinde Melikşah'a bir oğlunun dünyaya geldiği müjdelenmiştir. Bir oğlu olacağına çok sevinen Melikşah, bu oğluna babasının adını yani Muhammed adını koymuştur. Oğlunun doğumu sebebiyle fakirlere bağışlarda bulunup köleler azat etmiştir. Müneccimler ise doğan oğlu için "*Devleti gür olacak, uzak ve yakın bütün ülkelere hüküm kılacak*" demişlerdir²⁷. Muhammed Tapar Melikşah öldüğünde Berkyaruk'dan sonraki en büyük oğuldu.

Kendisinin Terken Hâtun'a benzer bir çaba içine girmediğini görmekle birlikte Seferiyye Hâtun, oğullarından ikisinin de hükümdar olduğu görme saadetine kavuşmuştur. Reşidüddîn Fazlullâh onun hükümdar olan iki oğlundan başka bir oğlunun daha olduğunu; ancak bu çocuğun henüz küçük yaşta iken öldüğünü ve Rey'e defnedildiğini aktarır²⁸. Bilindiği gibi oğullarından Muhammed Tapar İsfahan'da Sencer ise Merv'de medfundur. Mu'izzî "*Ey gece ve gündüz üç çocuğundan dolayı saadet bulan (hâtun)! Her üçü de zamana Melikşah'tan yadigârdır*" dizeleriyle Seferiyye Hâtun'un Melikşah'dan üç çocuğu olduğunu haber verir²⁹. Çocuklarından ikisinin hükümdar olup bunların Muhammed Tapar ve Ahmed Sencer olduğunu söylemesine bakılırsa burada bahsedilen üçüncü çocuk Seferiyye Hâtun'un kızıdır. Bu kız Halife Müstazhir Billâh (1094-1118) ile evlendirilen Seyyide İsmet Hâtun olmalıdır. Zekeriya Kitapçı bu hâtunun, Melikşah'ın en küçük kızı olması gerektiğini; hatta onun belki de Melikşah'ın ölümünden sonra doğmuş olabileceğini söyler³⁰. İsmet Hâtun, Muhammed Tapar döneminde, annesi Altun Hâtun adındaki bir Türk olan Halife Müstazhir Billâh ile evlendirilmiştir. Kaynaklarda nikâhın 100 bin dinar mihir ile İsfahan'da kıyıldığı (Şaban 502/Mart 1109), 162 deve ve 27 katırın taşıdığı bir çeyizle İsfahan'dan Bağdad'a gidildiği, Bağdad'ın süslendiği ve burada büyük bir servet dökülerek muhteşem bir düğün ile görülmemiş şenlikler yapıldığı kaydedilmiştir (10 Rama-

- 26 İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 41.
- 27 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 126; el-Hüsey-nî, *age*, s. 41.
- 28 Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 96.
- 29 Gökmen, *agm*, s. 37; Mu'izzî, *age*, s. 292, 556.
- 30 Melikşah'ın belki de hakkında en çok bilgiye sahip olabildiğimiz kızı Seyyide İsmet Hâtun ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kitapçı, *age*, s. 197-205. Melikşah'ın kaynaklarda adı verilmiş veya verilmemiş olan başka kızları da vardır. Kızlarını evlendirmesi münasebetiyle kaydedilmişlerdir. Melikşah'ın Zübeyde Hâtun'dan olma Cevher Hâtun adındaki kızı Gazne ülkesine gelin gitmiştir. III. Mesud b. İbrahim'in kardeşi Nasr b. İbrahim ile evliydi. Nasr'ı öldüren Mesud daha sonra onunla evlenmiştir. Melikşah, Kirman Selçuklu Meliki Sultanşah üzerine düzenlenen bir sefer sonrasında ise ismi bilinmeyen kızlarından birini Sultanşah ile evlendirmiştir. Ayrıca Abbasi Halifesi Muktedî Biemrillâh (1075-1094) ile Terken Hâtun'dan olma kızı Mâhmelek Hâtun evlendirilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 145, 401, 402; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, s. 235; el-Hüsey-nî, *age*, s. 12; Erdoğan Mercil, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 45.

zan 504/22 Mart 1111)³¹. İbn Kesîr “*Bu, cidden muazzam ve muhteşem bir geceydi*” der³². Bu evlilikten bir erkek çocuğu olan İsmet Hâtun’un da annesi gibi bir vezirlik makamı olduđu³³; ayrıca yine annesi gibi oldukça hayırsever ve eli açık bir kadın olduğu görüldür. Vaiz Ali b. Hüseyin-i Gaznevî adına Bağdad’da bir cami, bir medrese ve külliye halinde bir ribat yaptırıp vakfetmiştir³⁴. Mu’izzî, *Divân*’ında *Melikşah’ın kızı ve Sultan Sencer’in kız kardeşi Şah Safiyye Hâtun*’dan da bahsetmektedir ki Mu’izzî, annesini açıkça belirtmediği için Seferiyye Hâtun’un bir diğerk çocuğunun bu hâtun olmasının ihtimali üzerinde durmak gerekir³⁵. *Safiyye Hâtun* hakkında *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’da bir kayda rastlanır. Burada Devletşah “*Sultan Safiyye Hâtun’u, kendi kız kardeşini Melik Tâceddîn’e nikâhladı*” diyerek Sultan Sencer’in, kız kardeşini Sistan Meliki Tâceddîn Ebû’l-Fazl Nasr b. Halef (1106-1164) ile evlendirdiğini söyler. Bilindiği gibi Tâceddîn Ebû’l-Fazl, Sultan Sencer’e oldukça yakındı. Sultan Sencer’in ilk yenilgisini aldığı Katvan Savaşı’nda (5 Safer 536/9 Eylül 1141) sultanın esir düşme tehlikesi ortaya çıkınca onun çetresinin altına girmiş ve Sencer’in eşi Terken Hâtun ile birlikte esir düşmüştü³⁶. Ayrıca *Tâceddîn Seferiyye Hâtun’un kızı* olarak kaynaklarda belirtilmese de *Sultan Muhammed Tapar ve Sencer’in kız kardeşi* olarak kaydedilmiş Melikşah’ın diğerk kızlarını da bu vesile ile burada zikretmek gerekir. Bunlardan ilki *Sitâre Hâtun*’dur. Sitâre Hâtun, Kâkûyî Emîri Alâüddevele Ebû Kâlicâr Gerşâsb b. Ali b. Ferâmürz ile evlendirilmiştir ki İbnü’l-Esîr’e göre Emîr Alâüddevele Muhammed Tapar’a çok yakındı. Ayrıca Alâüddevele Sultan Sencer’i de desteklemiş ve yeğeni Mahmud ile Sâve’de yaptığı savaşta (513/1119) onun safında yer almıştı³⁷. Bundan başka Muhammed Tapar ve Sencer’in Karahanlı topraklarına ve Gazne ülkesine gelin giden iki kız kardeşi daha vardı. İlki Sultan Sencer’in kayınpederi de olan Semerkant Hükümdarı Karahanlı hanedanından Muhammed Arslan Han b. Süleyman b. Davud Buğra Han (1102-1130) ile evli idi³⁸. Melikşah’ın ismini bilmediğimiz bu kızından olan

- 31 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 42; el-Hüseyinî, *age*, s. 57; İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 387; İbn Kesîr, *age*, s. 330, 376-377; Abdülkerim Özeydin, “Müstazhir-Billâh”, *DİA*, Cilt: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 128; Kitapçı, *age*, s. 200.
- 32 İbn Kesîr, *age*, s. 330.
- 33 İbn Kesîr, *age*, s. 332; Kitapçı, *age*, s. 193, 210.
- 34 İbn Kesîr, *age*, s. 428; Müjgan Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, Cilt: IX, Sayı: XXVI, (Aydın Sayılı Özel Sayısı-II), Ankara 1996, s. 594.
- 35 Mu’izzî, *age*, s. 558.
- 36 Devletşah, Şair Tezkireleri, (çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 165; Kaçın, *age*, s. 178-179; Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 118-119; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 249; İbnü’l-Esîr, *age*, XI, s. 80; el-Hüseyinî, *age*, s. 66; Osman G. Özgüdenli, “Sistan”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 275.
- 37 İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 437; el-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi (El-Urâza fi’l-Hikâyeti’s Selcûkiyye)*, (çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 78; Erdoğlan Merçil, “Yezdî”, *DİA*, Cilt: XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 510; Ahmet Güner, “Yezdî Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, Cilt: I, S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 2001, s. 360, 364.
- 38 İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 285, XI, s. 81, 82, 84; Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 51; Ergin Ayan,

Mahmud, Sencer Oğuzlara esir düştüğünde Selçuklu tahtına çıkan ve başarısız olup Cürcan'a giden Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah'tan sonra tahta çıkartılmıştır (Şevval 549/Aralık 1154-Ocak 1155)³⁹. Diğeri ise Gazne ülkesinden III. Mesud b. İbrahim ile evlendirilen *Mehd-i Irak* lâkaplı *Gevherşah Hâtun* idi⁴⁰. Nizâmülmülk'ün, bu kızın düğünü ve Gazne'ye gönderilmesi münasebetiyle hazineden 100 bin dinar çıkardığı ve evliliğin gerçekleşmesi için çok çaba gösterdiği kaydedilir⁴¹. III. Mesud da Gazne'den İsfahan'a ağırlık olarak çok sayıda mal göndermiştir⁴². Ahmed b. Mahmud Melikşah'ın bu kızına güzelliği sebebi ile Mehd-i Irak dediklerini yazar⁴³. El-Hüseynî ise Rey'den Gazne'ye gittiğinden, Gazne ülkesinde Mehd-i Irak lâkabıyla ünlendiğini söyler⁴⁴. *Selçuk-Nâme*'de yer alan, III. Mesud'un Melikşah'ın kızı Gevherşah Hâtun ile evlendiğine ve bu kızın Mehd-i Irak lâkabıyla anıldığına⁴⁵, *Tabakât-ı Nâsiri*'de de Mehd-i Irak lâkabıyla ünlü Melikşah'ın kızının Sencer'in kız kardeşi olduğuna⁴⁶ dair kayıtlar ve *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da ise Behramşah'tan bahsedilirken kullanılan "*dayısı Sultan Sencer*" ifadesi⁴⁷ bu hâtunun Seferiyye Hâtun'un kızı olduğu düşüncesini kuvvetlendirirse de bu konuda kesin bir sonuca varılamaz. III. Mesud daha sonra muhtemelen Gevherşah Hâtun öldüğünden, tahta çıktığında öldürttüğü kardeşi Nasr ile evli bulunan Berkyaruk'un kız kardeşi Cevher Hâtun ile evlenmiştir. III. Mesud öldükten sonra oğlu Behramşah ile kardeşi Arslanşah arasında başlayan taht mücadelelerinde ise Arslanşah üvey annesi Cevher Hâtun'u baskı altına alıp kötü davranmış ve 200 bin dinâr kırmızı altın ve daha pek çok hediye ile birlikte elçi olarak Sencer'e göndermiştir ki o da Arslanşah'ın baskı ve kötü muamelesi sebebiyle Sencer ile konuşmasında olumsuz bir tavır takınarak onu savaşa teşvik etmiştir. Böylece Horasan Meliki Sencer tarafından Behramşah tahta oturtulmuştur⁴⁸. Bunlardan başka Muhammed Tapar'ın, Bâvendîlerin (665-1349) İspehbediyye kolundan Taberistan Hâkimi Hüsâmüddeve *Şehriyâr* b. Kârin'in büyük oğlu Necmüddeve b. Şehriyâr (1109-1117) ile kız kardeşi *Salkım Hâtun*'u (خاتون سلقم) evlendirdiği, Necmüddeve'nin ölü-

Gors

- Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017, s. 99.
- 39 İbnü'l-Esir, *age*, XI, s. 159, 187; el-Bundâri, *age*, s. 284; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 207.
- 40 El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*. *Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsahlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 48, 88; Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 41 İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 151; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 161.
- 42 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 43 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 44 El-Hüseynî, *age*, s. 40.
- 45 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 46 El-Cüzcânî, *age*, s. 48.
- 47 Devletşah, *age*, s. 123.
- 48 İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 402-403; el-Yezdi, *age*, s. 163. El-Hüseynî, III. Mesud'un Alp Arslan'ın kızı Gevher ile, Mesud'un kardeşi Nasr'ın ise Berkyaruk'un kız kardeşi Cevher Hâtun ile evlendiğinden bahseder. Bkz. El-Hüseynî, *age*, s. 12.

münden sonra Salkım Hâtun'un, eşinin kardeşi Alâüddevele Ali b. Şehriyâr ile evlendiği, ona *Hâtûn-i Selçûkî* dendiği ve İsfahan'da öldüğü;⁴⁹ Sencer'in de 495/1101-1102'de Buhara sadrı tayin ettiği Hanefi fakihî Abdülazîz b. Ömer b. Mâze'yi *bir kız kardeşi ile* evlendirdiği bilinmektedir⁵⁰.

Tâceddîn Seferiyye Hâtun câriye kökenli idi. Melikşah'a çok sayıda evlat vererek ümmüveled statüsüne yükselmiş; Melikşah'ın ölümünden sonra ise Selçuklu dünyasının en güçlü ve etki sahibi kadınlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kendi ailesini de unutmadığını ve onlarla yeniden bir araya gelebilmek için uğraş verdiğini görürüz. Ne var ki ailesinin nerede yaşadığı ile ilgili bir bilgiye sahip değildi. Buna rağmen araştırmalar yaptırmış ve sonunda annesinin ve aile efradının nerede yaşadığını tespit ettirmiştir. Ailesini tekrar görebilmek arzusuyla bolca para göndererek onları yanına getirtmiştir. İbn Kesîr'de aktarılanlara göre Seferiyye Hâtun annesini 40 yıldır görmemişti. Bu sebeple onu denemek istemiştir. Annesini getirdiklerinde kendisini tanıyıp tanıyamayacağını anlamak için câriyelerin arasına oturarak gizlenmişti. Ancak annesi kızının konuşmasını duyduğunda onu sesinden tanıdı. Kucaklaşmışlar, ağlaşmışlar ve hasret gidermişlerdi. İbn Kesîr bu olayı aktarırken annesinin bu sırada Müslüman olmadığını ve kızının vasıtasıyla İslâmı seçtiğini söyler⁵¹. Ayrıca İbn Kesîr'in 40 yıldır annesini görmediği bilgisinden yola çıkarak Seferiyye Hâtun'un, aile efradını yanına getirtmesinin Melikşah'ın ölümünden sonra olduğu tahmin edilebilir.

Mu'izzî'nin *Dîvân*'ında Seferiyye Hâtun'un anne ve kardeşi ile ilgili olarak şu beyitler geçer:

*“Senin bahtının ışığı anne ve kardeşe doğru parlayınca,
her ikisi de düşmanın elinden sağ salim kurtuldular.
Çölde her ikisi de avare olduktan sonra,
seninle birlikte şu an din bahçesinde temâşâ ettiler.
Her ikisinin de küfrü iman oldu,*

- 49 Erdoğan Merçil, “Bâvendiler”, *DİA*, Cilt: V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 215. Salkım Hâtun hakkında Faruk Sümer şunları kaydetmiştir: “*Salkım (?) Hâtun Melik Şah'ın kızlarından olup Mâzenderan hakimi Râvendî Necmüddevele Karin b. Şehriyâr ile evlendirilmişti. Onun ölümünden sonra kardeşi Alâüddevele Ali b. Şehriyâr ile nikâhlandı. Alâüddevele bu hâtuna birçok yerleri dirlik olarak verdi. Ona karşı saygılı davranıyordu. Salkım Hâtun da buna lâyık bir kadın idi. Ağır başlı, iyilik severdi. Ona Hâtûn-i Selçûkî deniliyordu. 1132'lerde kocaşından izin alarak babası Melikşah ile kardeşi Tapar'ın mezarlarını ziyaret etmek için İsfahan'a gitmişti, orada vefat etti. Sultan Sancar Mâzenderan hakimini sıkıştırarak kız kardeşinin nikâh akçesi ile terekesinin bedelini geri almıştı. Anlaşıldığına göre, Mâzenderan hâkimi Salkım (?) Hâtun'u ihmal etmiş o da baba ve ağabeyinin mezarlarını ziyaret edeceğini söyleyip İsfahan'a gitmiştir. Sancar'ın Alâüddevele Ali'ye kızgınlığı buradan da gelmiş olmalıdır”.* Bkz. Sümer, *age*, s. 665.
- 50 Ali Öngül, “Burhan Ailesi”, *DİA*, Cilt: VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 431; Merçil, *aynı yer*, s. 215; Kaçın, *age*, s. 177, 181-182.
- 51 İbn Kesîr, *age*, s. 357.

göz

*her ikisinin de derdi derman oldu.
Her ikisinin derdi bitti,
her ikisinin dikenini hurmaya dönüştü*⁵²

Buradaki *senin bahtının ışığı anne ve kardeşe doğru parlayınca*⁵³ ifadesinden Seferiyye Hâtun'un bir erkek kardeşi olduğu, onu da yanına getirttiği ve onun da annesi ile birlikte İslâmî seçtiği anlaşılmaktadır.

Taht Mücadeleleri ve Esir Düşmesi

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra, önce oğulları Berkyaruk ve Mahmud/annesi Terken Hâtun arasında daha sonra ise Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Bilindiği gibi Terken Hâtun, oğlu Mahmud'un saltanatını temin için büyük bir gayret sarf etmişti. Melikşah öldüğünde Muhammed Tapar babasının yanında Bağdad'da bulunuyordu. Seferiyye Hâtun'un en büyük erkek çocuğu olan Tapar bu sırada 11 yaşına yaklaşmış durumdaydı⁵⁴. Kardeşi Sencer ise henüz 6 yaşına girmişti⁵⁵. Terken Hâtun Berkyaruk ile mücadele için Bağdad'dan ayrılırken oğlu Mahmud ile birlikte Muhammed Tapar'ı da yanına almış ve İsfahan'a gitmiştir. Burada Berkyaruk tarafından kuşatıldıklarında Muhammed Tapar ağabeyi Berkyaruk'un yanına kaçmıştır. Bu sırada annesi Seferiyye Hâtun, Berkyaruk'un karargahındaydı⁵⁶. Anlaşıyor ki Melikşah öldükten sonra taht için ne Muhammed Tapar ne de Sencer iddialı olmamışlar; aksine Berkyaruk'u desteklemişlerdi. Aynı şekilde Seferiyye Hâtun da Terken Hâtun gibi taht iddiası ve çabası içine girmemiştir. Elbette bu duruma taht adaylarının annelerinin birinin Karahanlı, birinin de Selçuklu ailesinden olması etki etmiştir ki kaynaklarda Terken Hâtun'un oğluna verilen desteğin arkasında soyu Alp Er Tonga'ya dayandırılan Karahanlı ailesinden geliyor olmasının yattığı kaydedilmiştir⁵⁷. Yine *Zübdetü'n-Nusra*'da "*Berkyaruk'un annesi de Selçuklilerdendi*" denilerek Zübeyde Hâtun'un aynı şekilde, soyca güçlü oluşundan bahsedilir⁵⁸. Oysa Seferiyye Hâtun'un durumu oldukça farklıydı.

Verdikleri destekten dolayı Berkyaruk kardeşlerini kendisinden uzaklaştırmamıştır. Muhammed Tapar'a Gence ve çevresinin idaresini vermiştir. Onu bölgeye melik olarak gönderirken Emîr Kutluğtegin'i ona atabeg atamıştır. Taht mücadelesinde kendisine destek veren diğer kardeşi Sencer'i ise doğuda Alparslan'ın (1064-1072) oğlu Arslan Argun isyan edince onun

52 Gökmen, *agm*, s. 30-31; Mu'izzî, *age*, s. 8.

53 *çün tâft fer-i bahtet bâ mâder ü berâder...*

54 Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 11.

55 El-Cûzcânî'ye göre Sencer 10 yaşındaydı. Bkz. El-Cûzcânî, *age*, s. 86.

56 İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 237; Özeydin, *Tapar*, s. 579.

57 *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (haz. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952, s. 10-11.

58 El-Bundârî, *age*, s. 84.

üzerine görevlendirmiştir. Bu isyanın ortadan kalkmasından sonra Sencer Berkyaruk tarafından Horasan'ın idaresine getirilmiş; Emîr Kumâc da onun atabegi olarak atanmıştır⁵⁹. Dolayısıyla görüldüğü üzere, Seferiyye Hâtun Berkyaruk'un tahta çıkışı sırasında geri planda kalmış ve oğulları adına bir mücadele içine girmediği gibi taraflardan Zübeyde Hâtun ve oğlu Berkyaruk'a destek vermiştir. Berkyaruk'un Terken Hâtun'a ve diğer rakiplerine karşı mücadelesinde Muhammed Tapar ve Sencer de kardeşlerine yardımcı olmuşlardı. Öte yandan daha sonra Muhammed Tapar'ın Berkyaruk ile savaşmak üzere harekete geçtiğini görürüz ki bu durumun oluşmasında Vezir Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün büyük etkisi vardır. Müeyyidülmülk Berkyaruk'un veziri iken azledilmiş ve daha sonra Muhammed Tapar'ın yanına giderek ona vezir olmuştur. Muhammed Tapar'ın Berkyaruk'a karşı saltanat iddiasıyla ortaya çıkması ve adına hutbe okutmasına etki etmiştir⁶⁰. Muhammed Tapar'ın saltanatı ele geçirmek üzere harekete geçtiği sırada annesi Seferiyye Hâtun'un Sencer'in yanında olduğu anlaşılıyor. Muhammed Tapar Rey'de bulunan ağabeyi Berkyaruk üzerine yürüdüğünde Berkyaruk şehri terk etmiştir. Ancak Zübeyde Hâtun şehirde kalmıştı. Rey'e girildiğinde (2 Zilkâde 492/20 Eylül 1099) Vezir Müeyyidülmülk Zübeyde Hâtun'u yakalatarak Rey Kalesi'ne hapsedmiştir. Burada ondan kendisine 5000 dinar vereceğine dair bir senet almıştır. Ardından onu öldürmek istemiştir. Yakın adamları bu işi yapmamasını, askerlerin Berkyaruk'u sevdiğini ancak Zübeyde Hâtun'u sevmediğini; bu sebeple öldürülecek olursa askerlerin Berkyaruk'un tarafına geçeceğini söyleyerek onu ikaz etmişlerse de dinlememiştir. Şahsî meselesi ve kini olduğu bu hâtunu henüz kırk iki yaşında iken boğdurmuştur (492/1099)⁶¹. Daha sonra Berkyaruk Sencer ile savaşmış; ancak bu sefer Seferiyye Hâtun Berkyaruk'a esir düşmüştür. İbnü'l-Esîr annesinin esir düştüğünü duyan Sencer'in, Zübeyde Hâtun'a yapılan intikamı için annesinin öldürüleceğinden korktuğunu söyler. Ancak Berkyaruk onu öldürtmemiştir. Aksine Seferiyye Hâtun'u yanına çağırıp ona "*Seni kardeşim Sencer yanındaki esirleri serbest bıraksın diye esir almıştım. Sen benim annemin dengi değilsin ki öldüreyim*" demiştir. Gerçekten de Sencer esirleri serbest

59 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 36-37; Müneccimbaşı, *age*, s. 78, 97.

60 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 38.

61 Berkyaruk amcası Tutuş'a karşı kazandığı zaferden sonra İsfahan'da bulunan annesi Zübeyde Hâtun'u yanına getirtmek istemiş; ancak içinde Müeyyidülmülk'ün de olduğu bir grup emîr, Berkyaruk'a annesini terk etmesinin daha uygun olacağını söylemiştir. Berkyaruk ise "*Ben hükümdarlığı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum*" diyerek onları geri çevirmiştir. Zübeyde Hâtun İsfahan'dan geldiğinde olan biteni öğrenmiş, Müeyyidülmülk'e karşı tavrını değiştirmiştir. Müeyyidülmülk'ün, aralarında düşmanlık bulunan kardeşi Fahrülmülk ise yaşanan olayları kendi lehine kullanmak için harekete geçmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre çok sayıda mal sarf ederek vezirliği ele geçirmiştir. Böylece Müeyyidülmülk azledilirken kardeşi Fahrülmülk vezir olmuştur. Müeyyidülmülk bu olaydan sonra Muhammed Tapar'ın yanına giderek ona vezir olmuştur. Vezirlikten azledilen Müeyyidülmülk ile Zübeyde Hâtun arasında bu suretle bir düşmanlık oluşmuştur ki devrik vezir, intikam hissi ile Muhammed Tapar'ı kardeşi Berkyaruk'a karşı harekete geçmeye teşvik ve tahrik etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 212.

bırakınca o da Seferiyye Hâtun'u serbest bırakmıştır⁶². Berkyaruk'un "an-nemin dengi değılsin" demesinin nedeni muhtemelen onun cârîye kökenli olmasıydı. Zübeyde Hâtun ise Çağrı Bey'in oğlu Emîr Yâkûtî'nin kızı ve Azerbaycan Valisi İsmâil b. Yâkûtî'nin kız kardeşi idi⁶³. Annesinin Selçuklu ailesinden yani soylu bir aileye mensup olmasından dolayı Berkyaruk Seferiyye Hâtun'u, kendi annesinin dengi görmediğini, muhakkak ki onun öldürülmüş olmasının verdiği üzüntüyle dile getirmişti. Bununla birlikte daha sonra Müeyyidülmülk Berkyaruk'a esir düşecek ve Sultan onu kendi elleriyle öldürecektir⁶⁴.

Selçuklu Devlet İdaresindeki Rolü ve Etkisi

Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdar eşleri devlet idaresine kimi zaman doğrudan ya da dolaylı biçimde etki etmekteydiler. Bu hususta özellikle Terken Hâtun iyi bilinmektedir. Bununla birlikte Terken Hâtun ve Zübeyde Hâtun gibi Seferiyye Hâtun'un da etkin ve güçlü Selçuklu hâatunlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak onun adına kaynaklarda daha ziyade diğer iki hâatunun ölümlerinden sonra rastlanmaya başlanır. Onlar gibi Seferiyye Hâtun'un da kendisine bağlı bir divânı vardı. Başkanı ve veziri Şerefeddin Ebû Tâhir b. Sa'deddin b. Ali el-Kummî idi⁶⁵.

Seferiyye Hâtun devlet yönetiminde oldukça etkindi. Tıpkı Zübeyde Hâtun'un, oğlu Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk'ün azledilmesindeki rolüne benzer şekilde Seferiyye Hâtun da oğlu Sencer'in veziri Kiyâ Mücirüdevle Ebû'l-Feth Ali b. Hüseyin Erdistanî'nin azledilerek yerine Nizâmülmülk'ün en büyük oğlu Fahrülmülk'ün getirilmesinde aktif rol oynamıştır. Fahrülmülk, kardeşi Müeyyidülmülk'ün yerine vezir olarak atanmadan önce çok sayıda mal-mülk sarf etmiş ve vezirliği elde etmişti (488/1095). Ancak vezirliği elde etmesinde Zübeyde Hâtun ile birlikte rolü olan Müstevfi Mecdülmülk'ün ikinci bir manevrası ile kısa süre sonra vezirlikten azledildiğinde (490/1096-1097) Sencer'in vezirliğine tâlip olmuş; aynı şekilde bu sefer de Seferiyye Hâtun'a ve ümeraya çok sayıda mal-mülk sarf ederek vezir olmayı başarmıştır⁶⁶.

Seferiyye Hâtun'un, oğullarının birbirleri ile anlaşmalarında, birbirlerine destek vermelerinde ve iyi bir uyum sergilemelerinde önemli bir rolü

62 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 245.

63 Reşidüddin Fazlullâh, *age*, s. 95; Zahîrüddin Nişâbüri, *Selçuknâme*, (haz. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yayınları, İstanbul 2018, s. 96.

64 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 238; İbnü'l-Verdî, *age*, s. 54-56.

65 Abdülkerim Özaydın, "Vezir/Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik", *DİA*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 84; Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Divân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divânları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 140.

66 El-Bundârî, *age*, s. 87; İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 336. Abdülkerim Özaydın, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *DİA*, Cilt: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 99; Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Rüşvet", *Selçuklular-Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 161.

olmuştur. Mu'izzî Seferiyye Hâtun için yazdığı kasidelerinde çok sık şekilde bu hususu hatırlatarak oğullarının onu dinlemesi ve onun tedbirleri sayesinde iyi durumda olduklarını söyler⁶⁷. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla bu duruma en iyi örneklerden birisi Seferiyye Hâtun'un, oğlu Sencer ile torunu Mahmud arasında yapılan Save Savaşı'ndan sonra iki tarafı uzlaştırmak ve Mahmud'un affedilmesini sağlamak üzere devreye girmesidir. Oğlu Sencer'e "Gazne ve çevresini, Mâverâünnehr'i istilâ ettin, pek çok yere hâkim oldun, hepsini sahiplerine verdin, kardeşinin oğlunu da onlardan biri gibi kabul et" demiştir. Sencer annesinin bu tavsiyesini uygun bulmuş olacak ki yeğeni Mahmud ile anlaşmış ve onu affetmiştir. Mahmud'a barış teklif eden Sencer onu veliahtı yapmayı vaat etmiştir. Böylece Mahmud amcası Sencer'in yanına gitmiş ve bu sırada babaannesi Seferiyye Hâtun'a misafir olmuştur (Şaban 513/Kasım-Aralık 1119)⁶⁸. Dolayısıyla Mahmud ile Sencer arasındaki savaş haline Seferiyye Hâtun son vermiştir⁶⁹. Onun tavsiyesine uyan Sencer yeğenini Irak topraklarına Sultan olarak göndermiştir ki Mu'izzî de Seferiyye Hâtun'un tedbirli bir kadın olduğunu ve sultanlar arasındaki vefa, biat, barış ve birliğin onun tedbiri sayesinde sürdüğünü yazmıştır⁷⁰. Nitekim oğulları Muhammed Tapar ve Sencer'in Berkayaruk ile iyi başlayan ilişkilerinin, kardeşler arasındaki uyum ve yardımlaşmaların ve Sencer'in yeğeni Mahmud ile anlaşmasının ardında Seferiyye Hâtun'un olduğunu görürüz. Mu'izzî de bir kasidesinde Seferiyye Hâtun'un, daima oğullarına *devletin ve milletin huzuru için* tavsiyelerde bulunduğundan bahsetmiştir⁷¹.

Ölümü ve Kişiliği

Seferiyye Hâtun 515/1121-22'de Merv'de vefat etmiştir⁷². Bu hayır ve iyilik timsali hâtunun ölümü üzerine torunu Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmud b. Muhammed Tapar Bağdad'da bir taziye merasimi düzenlemiştir. İbnü'l-Esîr Sultan Mahmud tarafından düzenlenen taziye merasiminin bir eşinin daha görülmediğini söyler⁷³. Seferiyye Hâtun öldüğünde tahtta oğlu Sultan Sencer bulunuyordu. Sultan Sencer annesinin ölümü üzerine, cenaze namazında bizzat imamlık etmiştir. Aktarılanlara göre cenaze namazının kılınması için hazırlanıldığı zaman Sultan Sencer âlim ve sâlihler "İçinizde hayatı boyunca namazını kasden kazâya bırakmamış biri öne çıksın ve imâmlık etsin" demiştir. Ancak kimse öne çıkmamıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer öne çıkmış ve annesinin cenaze namazını kendisi kıldırıştır⁷⁴.

67 Gökmen, *agm*, s. 25-46; Mu'izzî, *age*, s. 100, 106, 712.

68 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 438-439.

69 Ahmed b. Mahmud ve el-Hüseynî, Sultan Sencer ile yeğeni Mahmud arasındaki savaş halinin sona ermesine Mahmud'un veziri Nizâmeddîn Kemâlmülk es-Sümeiremi'nin etki ettiğini yazar. Bkz. Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 44-45; el Hüseynî, *age*, s. 62.

70 Gökmen, *agm*, s. 33; Mu'izzî, *age*, s. 100.

71 Gökmen, *agm*, s. 44; Mu'izzî, *age*, s. 712.

72 İbn Kesîr, *age*, s. 356-357; Hamdullah Kazvîni, *age*, s. 70.

73 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 469.

74 Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Gökse), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 181.

Agos

Akademik
Bakış

149

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

İbn Kesîr Seferiyye Hâtun'un Melikşah'ın gözdesi olduğunu ve benzeri bir kadının az olduğunu yazar. İki Müslüman hükümdarın annesi olduğundan, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (685-705) eşi, I. Velîd (705-715) ve Süleyman'ın da (715-717) anneleri olan ve her iki oğlu da hilâfet makamına oturmuş Vellâde bint Abbâs'ın ancak ona denk gösterilebileceğini söyler⁷⁵. Ayrıca bu hâtun çokça sadaka vermesi ve insanlara yardımlarda bulunması ile de bilinmiştir. Her sene Mekke'ye fakirlere dağıtılması için hacılarla birlikte erzak gönderdiği, Mekke yolundaki sebillerin susuz kalmaması için sebillere su taşıyanlara çokça para verdiği, çok hayırsever bir kadın olduğu kaydedilmiştir⁷⁶. Mu'izzî onun Merv ve Nişâbur'da pek çok imâret yaptırdığından övgüyle bahseder. Hatta İran'ın onun yaptığı hayırlarla mâmur hâle geldiğini anlatır ki bu imâretler hakkında verdiği bazı ayrıntılara bakılırsa bunlar içinde bir medrese de vardır⁷⁷. Öte yandan İbn Kesîr nasıl Seferiyye Hâtun'u iki Müslüman hükümdara annelik yapmasından dolayı Vellâde bint Abbâs'a denk göstermişse aynı şekilde Mu'izzî de Seferiyye Hâtun'u Abbasi Halifesi Hârûn Reşîd'in (786-809) eşi Zübeyde Hâtun ile (ö. 216/831) mukayese etmiştir. Ancak Mu'izzî'ye göre Seferiyye Hâtun, Horasan'da yaptığı hayırların çokluğu sebebiyle Zübeyde Hâtun'dan daha üstündür⁷⁸.

Mu'izzî'nin *Divân*'ında Seferiyye Hâtun, merhametli, cömert, dindar, sabırlı, tedbirli ve halkına karşı şefkatli bir kadın olarak resmedilir. “*Onun zekâsına kıyas yapılamaz. Onun zekâsı ne kadardır, kimse bilemez*” diyen Mu'izzî, Seferiyye Hâtun'un zekâsını da överek bilge ve zeki bir kadın olduğundan bahseder⁷⁹. Mu'izzî bir kasidesinde de “*Feraset sahibi, devleti ve dini yücelten sen olduğun için, saltanat ve din, sonsuza kadar senin zekânla sana bağlıdır*” diyerek oğullarının başarılarının arkasında annelerinin olduğuna işaret eder⁸⁰. *Divân*'da Seferiyye Hâtun için yazılmış toplam 268 beyitten oluşan müstakil 10 kaside vardır. Mu'izzî'nin bazı kasidelerinde onu oldukça mübalağalı bir şekilde övdüğü görülür. Methiyelerinin yanı sıra, ölümü üzerine ise 34 beyitlik bir mersiye kaleme almıştır⁸¹. Mu'izzî mersiyesinin son dizelerinde Seferiyye Hâtun'un öldüğünü, Sultan Sencer'e ettiği dualarla şöyle bildirir:

“*Cihân şâhının annesi toprağın altına girdiyse;
cihan şâhının muradı, yeryüzününün saltanatı olsun.
Devlet bağında gonca gül kuruduysa,
Mu'izzeddîn'in devletinin gülü tomurcuklansın.*”

75 İbn Kesîr, *age*, s. 357.

76 İbn Kesîr, *age*, s. 356-357; Cunbur, *agm*, s. 593-594.

77 Mu'izzî, *age*, s. 102, 291; Gökmen, *agm*, s. 33-35, 37.

78 Gökmen, *agm*, s. 43; Mu'izzî, *age*, s. 558.

79 Gökmen, *agm*, s. 25-46; Mu'izzî, *age*, s. 101, 115, 156.

80 Gökmen, *agm*, s. 44; Mu'izzî, *age*, s. 712.

81 Gökmen, *agm*, s. 28, 45; Mu'izzî, *age*, s. 7-8, 100-101, 101-102, 115, 156-157, 291-292, 492-493, 555-556, 557-558, 712.

*Bu soyda ağlayan göz olmasın.
Bu hânedanda gamlı gönül olmasın.
(Bu) dünyadan ahirete göçen iffetli bir kadın,
mahşere kadar cihan şâhının yardımcısı olsun.
Cihân şâhının felekten ve zamandan nasibi,
Hep fetihler ve zafer ile başarı ve kudret olsun⁸²*

Sonuç

Gerek Selçuklu hanedanından olan gerekse bu hanedana sonradan katılan hâtunlarla ilgili mevcut bilgilerimiz oldukça azdır. Kaynaklarda onlara çoğunlukla Selçuklu iç ve dış siyasetine etkileri nespetince yer verilmiş; isimleri ölüm veya evlilik dolayısı ile kaydedilmiştir. Tâceddîn Seferiyye Hâtun da kendisi ile ilgili ayrıntılara sahip olamadığımız Selçuklu hâtunlarından biridir. Bununla birlikte kaynaklara serpiştirilmiş hayat hikayesine dair parçalar bir araya getirildiğinde karşımıza güçlü, zeki, sevilen ve etkileyici bir kadın portresi çıkmaktadır. Esasen bu portre Selçuklu hâtunlarında görmeye alıştığımız güçlü, dindar ve karakterli yapının güzel örneklerindedir. Nitekim Selçuklu hâtunları siyasetteki ve devlet yönetimindeki rolleri bir yana dindarlıkları, annelikleri ve hayırseverlikleri ile de öne çıkmıştır. Seferiyye Hâtun da devlet yönetiminde etkin ve güç sahibi bir kadın olmaktan başka anneliği, zekâsı, dindarlığı, eli açıklığı ve hayır işlerinin çokluğu ile takdir toplamıştır.

Seferiyye Hâtun Melikşah'ın bilinen câriye kökenli tek eşidir. Kıpçak asıllı olduğundan her ne kadar Melikşah'ın diğer iki eşinden soy olarak bir farkı bulunmasa da câriye kökenli oluşu ile onlardan ayrılmıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra baş gösteren taht mücadelelerinden bahseden kaynaklarda Terken Hâtun ve Zübeyde Hâtun'un Karahanlı ve Selçuklu hanedanından olduklarına vurgu yapılması, tahta çıkışlarda adayların annelerinin mensup olduğu ailenin ne denli önemli görüldüğünü ortaya koyar. Aynı şekilde Seferiyye Hâtun'un da oğullarının iktidar hakkı için kolları sıvamış bu iki hâtuna karşı taht iddiası içine girmemesi ve bir adım geride durmayı tercih etmesi asaletin taht mücadelelerindeki gücü ve kıymeti ile ilgili olmalıdır. Öte yandan soyca asil bulunmasa dahi onun bu kimliğe sahip olduğu sonucuna, hakkında bildiklerimizden kolayca ulaşılabilir.

Kaynaklar

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-Nâme*, (haz. Erdoğan Merçil), Cilt: I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVLETİ TARİHİ III, (haz. Feridun Nafiz Uzluğ), Ankara 1952.

AYAN, Ergin, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017.

82 Mu'izzî, *age*, s. 493; Gökmen, *agm*, s. 45.

- AYDIN, M. Âkif-M. Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, Cilt: XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 237-246.
- CUNBUR, Müjgan, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, Cilt: IX, Sayı: XXVI, (Aydın Sayılı Özel Sayısı-II), Ankara 1996, s. 585- 619.
- DEVLETŞAH, Şair Tezkireleri, (çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- EL-BUNDÂRÎ, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- EL-CÜZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsrî. Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Gökso), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- EL-HÜSEYNÎ, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- EL-ÖMERÎ, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr), (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- EL-YEZDÎ, *Selçukluların Hikâyesi (El-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye)*, (çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- GAFFÂRÎ, *Târih-i Cihân-Ârâ*, (neşr. Hasan Nerâkî), Tahran 1432 hş.
- GÖKMEN, Gökhan, “Mu-izzî Dîvân'ında Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun”, *Nûsha*, Cilt: XX, Sayı: L, Haziran 2020, s. 25-46.
- GÜNER, Ahmet, “Yezd Kâküyeleri (Kâkveyhiler) ve Selçuklular”, *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, Cilt: I, S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 2001, s. 355-371.
- HAMDULLAH KAZVİNÎ, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyan)*, (editör: Erkan Gökso), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- HATALMIŞ, Ali, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.
- İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), Cilt: XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özyayın), Cilt: X-XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, “İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylî Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXIX, Sayı: XXXIII, Ankara 2008, s. 1-42.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- KAÇIN, Bülent, *Selçuklu Hâtunları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- KAYHAN, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Abbâsi Hilâfetine Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- KÜTÜK, Ahmet, “Selçuklu Dünyasının Antroponimik Haritası (Selçuklu Çağında Ad Koyma Geleneği Hakkında Bazı Tespitler)”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VI, Bahar 2017, s. 147-180.

- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Cilt: III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- MERÇİL, Erdoğan, “Bavendiler”, *DİA*, Cilt: V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 214-216.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuklularda Rüşvet”, *Selçuklular-Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 144-183.
- MERÇİL, Erdoğan, “Yezd”, *DİA*, Cilt: XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 510-512.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Divân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divânları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- MÎRHÂND, *Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- MÎRHÂND, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- MU'İZZÎ, *Divân*, (neşr. 'Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş.
- MÜNECCİMBAŞI, *Câmiu'd-Düvel*, Cilt: I, (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), (yay. Ali Öngül), Akademi Yayınları, İzmir 2000.
- ÖNGÜL, Ali, “Burhan Ailesi”, *DİA*, Cilt: VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 430-432.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk”, *DİA*, Cilt: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 99-100.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muhammed Tapar”, *DİA*, Cilt: XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 579-581.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Müstazhir-Billâh”, *DİA*, Cilt: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 127-128.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Sencer”, *DİA*, Cilt: XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 507-511.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Vezir/Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik.”, *DİA*, Cilt: XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 82-87.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Sistan”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 274-276.
- PİYADEOĞLU, Cihan, “Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Âdetleri Ve Taziye Merasimleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: III, 2012, s. 29-41.
- RÂVENDÎ, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, (çev. Ahmed Ateş), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXVI, Sayı: XXX,

Ankara 2005, s. 1-84.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

“Sungur”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 527.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt: II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer), Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ZAHİRÜDDİN NİŞÂBÜRÎ, *Selçuknâme*, (haz. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yayınları, İstanbul 2018.

Extended Abstract

Seljuk ruler mostly married with daughters of other dynasties for certain aims such as to form political alliances, enforce political relations, or to gain superiority, influence or security. They got their sisters or daughters married in the same way. Despite being rare, they got married with those other than dynasty members such as commoners or concubines. It is known that Melikshah and his son Muhammad Tapar had concubines as their wives. When concubines give birth to a sultan's child, they ascend to the status of *ummuveled* in terms of Islamic law and gain their freedom. Melikshah's wife Taceddin Seferiyye Hatun and Muhammad Tapar's wife Sercihan Hatun acquired the aforementioned status and became Seljuk ladies.

It is known that Taceddin Seferiyye Hatun gave birth to three sons and a daughter by Melikshah. Her two sons are Muhammad Tapar (1105-1118) and Sencer (1119-1157), the last two rulers of the Great Seljuk Empire. Additionally, she is reported to have another son by Melikshah who died young and was buried in the city of Rey. Her daughter Seyyide Ismet Hatun was married to Caliph Mustazhir Billah (1094-1118).

Her epithet is Taceddin. The resources talk about her as Seferiyye Hatun, Taceddin Hatun or Sunguriyye Hatun. In Muizzi's *Dewan*, she is spoken as *tac-i din u dünyâ* (the crown of religion and world) and *tac-i din* (the crown of religion). Additionally, the name Seferiyye (campaigner) is regarded to be given to her by Melikshah who took her along to his military campaigns. Their son Sultan Sencer was even born during Melikshah's Aleppo campaign. The name *sunguriyye* (a ferocious female bird) was given to her due to her strength and effect as a woman. Accordingly, it is clear in the contemporary sources such Muizzi's odes that she was among the most powerful and also loved women then. In Residuddin Fazlullah's work, her name is mentioned to be Bas-huli (or Beshuli), yet there is no clear information on what it means. It is possible that it may be the name she was called when she was a concubine.

A struggle for the sovereignty started among Melikshah's sons after his death. Berkyaruk was his oldest son then. Muhammad Tapar was the second eldest after Berkyaruk and was with his father in Baghdad when he died. During this period of conflict, Terken Hatun, Melikshah's other wife, draws attention due to the struggle, ambition, and determination she demonstrated. Seferiyye Hatun did not engage in such a struggle for her sons as Terken Hatun did. She stood back meanwhile and supported Berkyaruk, Melikshah's son by Zubeyde Hatun. Berkyaruk assigned various administrative duties for his two half-brothers from Seferiyye Hatun who supported him. After Berkyaruk succeeded the throne, her son Muhammad Tapar engaged in a struggle against him during which Seferiyye Hatun was imprisoned by Berkyaruk. Because Berkyaruk's mother Zubeyde Hatun was choked to death by Muhammad Tapar's vizier Mueyyidulmulk, Seferiyye Hatun feared death in the same manner as a reciprocation. However, she was released

Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu:Sultan Melikşah'ın Eşlerinden
Tâceddin Seferiyye Hâtun

by Berkyaruk who stated that she was not equal to her mother and worth killing. This statement refers to her concubine origin unlike Zubeyde Hatun who was a member of Seljuk dynasty.

Taceddin Seferiyye Hatun was loved and respected a lot by her sons. She also helped her sons get along well with each other. Muhammad Tapar and Sencer headed their mother's advice and warnings, which was stated by Muizzi as well. Seferiyye Hatun also aided in ending the conflict and making peace between his grandson Mahmood n. Muhammad Tapar and his son Sultan Sencer. This lady had her own court, vizier, treasury, and consequently effect on state affairs. Her vizier was Serefeddin Ebu Tahir b. Sadeddin b. Ali el-Kummi. Seferiyye Hatun played a significant role in deposing Sencer's vizier Kiya Mucir el-Devle Ebu'l-Feth Ali b. Huseyn Erdistani and assigning Nizamulmulk's elder son Fahrulmulk. Before replacing his brother Mueyyidulmulk as the vizier, Fahrulmulk liquidated most of his property to get the post in 1095. However, he was soon deposed of that duty due to Mustevfi Mecdulmulk and Zubeyde Hatun, and he used the rest of his wealth for Seferiyye Hatun and the public to become Sencer's vizier.

Taceddin Seferiyye Hatun died in the city of Merv in 1221. When she died, her son Sencer was the sultan who carried out her funeral service. Her grandson Mahmood b. Mohammad carried out an astonishing ceremony of condolences in Baghdad in her memory. The sources identify Seferiyye Hatun as religious, charitable, smart, generous, patient, and cautious. She built many charity foundations in Merv and Nishapur and sent provisions to the poor in Mecca every year. Muizzi states that Iran of the time flourished thanks to her charities. Due to her both sons succeeding one another for the Seljuk throne and the qualities and character she possessed, Seferiyye Hatun is distinguished from the two other well-known wives of Melikshah's and deserved the great extent of praise in the sources. Although she did not engage in a struggle to throne her sons unlike Terken Hatun and Zubeyde Hatun, she had the delight in seen them both ruling the state. Muizzi composed 10 eulogies of a total of 268 couplets and described her exaggeratedly in some of them. In addition to the eulogies, he composed a dirge of 34 couplets in her name.

Gaz

Akademik
Bakış

155

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Osmanlı Bursa'sında İpek Sektörünün Gelişimi: Dönemsel Bir Analiz

The Development of the Silk Industry in the Ottoman Bursa: An Analysis of Periodization

Özgür TEOMAN* - Cumali BOZPİNAR**

Abstract

There are a limited number of studies on the periodization analysis of the historical development of a single sector in Ottoman economic history literature. This study puts forward a periodic analysis of the sector in order to reveal the economic development characteristics of the Ottoman Bursa silk industry. In the study, four turning points where the transformation took place in terms of production relations and conditions were determined and the periodic analysis focused on these four periods. The city of Bursa became a silk production and trade center after it came under Ottoman rule. The fluctuations in the demand level of European countries for fabrics between the second half of the XVIth century and the first quarter of the XIXth century caused the silk industry to enter an unstable process, despite maintaining its commercial importance. With the inclusion of the Ottoman country in the center-periphery relationship after 1830, the existing production relations in the sector underwent a process of transformation. The transformation aspect in this century was deindustrialization in silk weaving and increased specialization in raw silk production as a result of technological development and the sector passed to the capitalist stage, provided that it was limited to raw silk production. The last breaking point in silk sector was the transfer of raw silk tax revenues to the Ottoman Public Debt Administration (Düyun-ı Umumiye Administration).

Keywords: Ottoman, Bursa, Silk, Periodization, Trade

Öz

Osmanlı iktisat tarihi yazınında tek bir sektörün tarihsel gelişiminin dönemsel analizine yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı Bursa ipek sektörünün ekonomik gelişme özelliklerini ortaya koymak için sektöre dönük dönemsel analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada üretim ilişkileri ve koşulları bakımından dönüşümün gerçekleştiği dört dönüm noktası tespit edilmiş ve dönemsel analiz bu dört dönem üzerine odaklanmıştır. Bursa şehri, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra bir ipek üretim ve ticaret merkezi haline gelmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreği arasında Avrupa ülkelerinin ipekli kumaşlara yönelik talep düzeyinde meydana gelen dalgalanmalar, ipekli sektörünün ticari

Makale Geliş Tarihi: 29.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: TEOMAN, Özgür - BOZPİNAR – Cumali, "The Development of the Silk Industry in the Ottoman Bursa: An Analysis of Periodization", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 157-176.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, E-mail: ozgurt@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2237-042X.

** Dr., Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (Millî Emlak Genel Müdürlüğü), E-mail: cumalispontik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8760-5253.

Akademik
Bakış

157

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

bakımdan önemini korumakla birlikte istikrarsız bir sürece girmesine neden olmuştur. İmparatorluğun 1830 sonrasında merkez-çevre ilişkisine dâhil olmasıyla sektördeki mevcut üretim ilişkilerinde bir dönüşüm sürecinin koşulları oluşmuştur. Meydana gelen dönüşümün yönü, teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak ipekli dokumada sanayisizleşme, ham ipek üretiminde ise artan uzmanlaşma olarak gözlenmiş ve ham ipek üretimi ile sınırlı olmak kaydıyla sektörde kapitalist aşamaya geçilmiştir. İpek sektöründeki son kırılma noktası ise ham ipek vergisi gelirlerinin Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, İpek, Dönemsel Analiz, Ticaret

Introduction

Like every historian who engages in the analysis of a long-term historical formation or event, it is appropriate for an economic historian to attempt a periodization and the analysis of the revealing changes pertaining to the historical economic formation or event. Considering the economic dynamics that the events have shown over time by classifying them into periods provides the emergence of sub-chronological features that have some meaningful integrity or characteristics throughout the period under review. These features have the functionality of allowing the causality relationships of change more easily.¹ As in every branch of social sciences, the change investigated in economic history studies can be related to the economic, political, sociological, demographic, socio-cultural, religious, military, and technologic factors. However, the results arising from the interaction of economic factors with others have priority for an economic historian. When we look at the Ottoman economic history studies, it is seen that many studies deal with the historical development of various institutions and organizations based on periodization. However, studies that examine a single sector in this context are quite limited.

As one of the common features of pre-capitalist societies, it is obvious that social production is based on two main activities which are agricultural activities and craft activities. For the Ottoman economy, crafts were the main production activity on which the city economy was based during the Classical Period (1300-1600). Among these crafts, increasing specialization has been observed in handmade weaving in the face of favourable domestic and foreign demand conditions for silk products. Raw silk production in Anatolia began with the reproduction of eggs in 553, in which two monks assigned by the Byzantine Emperor Justinianus secretly brought the eggs from the Eastern countries they visited twice. The production of silkworms began to spread in Anatolia in the VIth century.² But the information on the origins of sericulture in the Ottoman geography is rather ambiguous. The main reason for this

1 Demo Aslan, "Modern Türkiye Tarihi Dönemlendirme Meselesi", *Turkish History Education Journal*, Vol. 3, No. 2, 2014, p.66.

2 David Gudiashvili, "XV-XVII. Yüzyıllarda Türkiye'de İpekli Kumaş Dokumacılığı", G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, p.86.

situation is that the first information about local sericulture in the Ottoman archives was only in the second half of the XVIth century.³ H. İnalçık states that there is no indication of local silk production in the XIVth century Bursa şer'iyye registers and the raw silk required for silk weaving products was supplied from Iran. İnalçık also states that the other silk weaving cities of the Empire such as Amasya, Istanbul, Mardin and Diyarbekir was depending on Iran silk.⁴ The situation of Rumelia geography differs from that of Anatolia. Although there are not many rumors and narratives, there are indications of silk production in the Byzantine period, especially in the Peloponnese. However, there is no information about the development and extent of silk production. From the records found in the Ottoman archives for Bursa, Edirne, Thessaloniki and Peloponnese regions, it can be concluded that there was a silk cultivation culture from the past in these regions, albeit at a primitive level.⁵ Despite this uncertainty about the origins of sericulture in the Anatolian geography, it is known fact that Bursa was a city where qualified silk products were produced and master craftsmen existed. The specialization in silk products contributed significantly to Bursa region becoming a trade center of the Empire. As a matter of fact, Bursa region have met the demands of both domestic and foreign markets for silk products for centuries. Despite the fluctuations in the foreign demand conditions for raw silk and silk products since the second half of the XVIth century, Bursa region preserved its feature of being a silk center. The Industrial Revolution, which started in the XVIIIth century, affected the Ottoman silk industry as well as all weaving industries, and there were periods of decline and rise in terms of production and prices. In the XIXth century, with the inclusion of the Ottoman Empire in the center-periphery relationship, a transformation process took place in the existing production relations in the sector. In this study, an analysis was made to reveal the chronological features of the formation, development, and change process in Bursa silk industry with the priority of economic dynamics. In the analysis, the events and developments that lead to the structural transformation in the relations of production are the points of focus as the determining factor in the distinction of the periods.

A Periodization-Centered Approach to the Ottoman Economic History

The science of history generally requires the classification of time into periods, as in the study of the evolution of societies. To identify and determine the changes that have occurred over time, the experts of the subject try to

- 3 The first documents related to silk production in the Ottoman archives belong to the Peloponnese and Rumelia regions. The second oldest of these documents is dated 1547 and it is mentioned that silk was produced in Serez-Melnik in Edirne region; Hüsni Yücekaya, "Osmanlı Öncesi İpekçiliğe Dair İzler ve Osmanlı Dönemi Edirne İpekçiliği", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Vol. 15, No. 29, 2021, p.158.
- 4 Halil İnalçık, "Bursa ve İpek Ticareti", Y. Oğuz (ed), *Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa Kültür yayınları, Bursa 2012, p.274.
- 5 Yücekaya, 2021, p.157.

Gazi

Akademik
Bakış

159

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

separate the parts of history from each other by using some criteria.⁶ The period concept is considered as a time interval between the XIVth and the XVIIIth centuries while the concept of periodization was derived in the XIXth century.⁷ Accordingly, periodization expresses the active position of human on time and emphasizes that the division of time does not arise spontaneously without any human activity. Historically, periodization is not a simple chronological phenomenon, but also reflects factors of transition, turning points, and even denial of the society and values of the previous period. Therefore, the periods have a special meaning. Their succession, their continuity in time or, on the contrary, the ruptures evoked by this ordering, are a matter of thought in itself for historians.⁸ By this conceptual framework, in determining the transition periods due to breakage in terms of economic history, taking the transformations in economic relations that lead to changes in social conditions based on human activity can be considered as the determining factor. Considering that economic relations in a social formation are determined within the scope of production and exchange relations that are based on ownership, it is apt to focus on production and exchange relations in making economic-based periodization.⁹

The periodization of the history of the Ottoman Empire is highly controversial. However, in the studies on the Ottoman state and social structure, the XVIth century is generally accepted as the century when the Ottoman Empire reached its peak economically and militarily and it is sometimes described as the *Golden Age*.¹⁰ Accordingly, the Classical Period

6 Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?* (tr. A. Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, p.ix.

7 Ibid., pp.1-2.

8 Ibid., p.2.

9 In this context, the concept of 'mode of production' can be used in the analysis of the historical development of a social formation and in the periodization of history.

10 Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, No. 7, 1999, p.137. In the face of the above-mentioned acceptance, it would be appropriate to reveal the view of Ottoman thinkers on the periodization of their history. Writers and thinkers who accepted the Golden Age as a base period saw the Golden Age as a continuous period of "advancement" and "movement" in terms of military, administrative and economic aspects for a long time, and this period was adopted as an Ottoman model in a perfect sense. Chronicles give sufficient information for such a determination. The Ottoman Empire was compared with other Islamic states and the 'new methods' were criticized for revealing their superiority. Moreover, it has been emphasized that 'law and order have been corrupted' and the need to a return to the 'old-Golden Age' is accepted. Ottoman thinkers adopted the ideas of Farabi (872-950), Gazali (1058-1111), Nasireddin Tusi (1201-1276), Devvani (1426?-1502), and especially Ibn Haldun (1332-1406). In this context, Ottoman thinkers Katip Çelebi (1609-1657) and Naima (1655-1716) are prominent figures. This understanding, on the other hand, perceived the following process as a "regression due to the way of change" and evaluated the socio-cultural, political, economic, military and technological developments behind the process within the framework of an "emulation" approach to previous periods without objectively evaluating it. In the recent periodization studies, this approach has been consciously criticized and the Ottoman Golden Age and the decline paradigms have discussed from a different perspective which is based on the changes that took place in the Empire and in the World economy

refers to the formation and completion of the institutional structure of the Ottoman Empire in all aspects (army, land regime, craft and agricultural production, organization, and taxation of trade). The changes in the following centuries were accepted as a deviation from this institutional structure. According to traditional view in Ottoman historiography, in the periodic distinction of these deviations is made depending on an anthropomorphic approach, which is establishment, rise, stagnation-recession, decline and collapse stages.¹¹ Moreover, this type of periodization is generally based on the Ottoman military performance and regards the developments in other areas of the Ottoman social formation as a deviation from the idealized Classical Period.

In the studies dealing with the Ottoman historical periodization as explained above, it is noteworthy that the periodization scheme is built on the “advice literature”, which is read and interpreted with the concern of “why and how the Ottoman Empire was collapsing”.¹² Advice literature is based on Ottoman political treatises of the XVIth and XVIIth centuries. The treatises were written with the courageous opposition of the loyal subjects, and with an understanding that guided the Sultan and a small number of state officials to implement reforms in different areas.¹³ The common feature of the writings is that they analyse the period in which they lived as the original feature that distinguishes them from others and it comes to the fore that they refer to the previous period in which the administrative and social ideals of the Ottoman Empire were realized.¹⁴ Additionally, in the XIXth century, the decline and collapse of the Ottoman Empire was evaluated by some Ottoman writers and thinkers through the phenomenon of breaking away from Islamic values.¹⁵

I. Wallerstein’s World-System analysis comes to the fore among the studies done by Western authors on the periodization of the Ottoman Empire. Accordingly, a capitalist world economy that emerged in the XIXth

-
- and politics. For recent studies on this subject, see Mustafa Armağan (ed), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- 11 This anthropomorphist approach, which takes the stages of a human from birth to death as a starting point, includes five stages in the Ottoman context. According to this approach the stages are: Establishment (1299-1453), Rise (1453-1566), Stagnation-Recession (1566-1699), Decline (1699-1774) and Collapse (1774-1922); Armağan, 2011, p.54.
- 12 Özvar, 1999, pp.139-141.
- 13 By the middle of the XVIIth century, these political treatises had turned into a literary genre that was a political and social advice specific to the Ottomans and that the authors would consciously contribute in the future; Douglas A. Howard, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların ‘Gerileme’ Edebiyatı”, M. Armağan (ed), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, p.225.
- 14 Özvar, 1999, pp.139-141.
- 15 Ottoman historiography tradition, which tries to periodize the Ottoman history from the perspectives of Islamic politics and morals, began in the XIXth century, which is represented by Mustafa Nuri Pasha (1798-1879) and Ahmed Cevdet Pasha (1822-1895). This understanding of periodization has been transferred to the present through Abdurrahman Şeref (1853-1925) and Yusuf Akçura (1876-1935) by adopting a classical approach in different kinds of history books. See for details: Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, *Doğu Batı*, No. 51, 2010, pp.9-29.

century is divided into periods in the center of the structural transformations it has undergone in the historical process, and the periodization is accepted as valid for the Ottoman Empire as well. In the context of World-System analysis and periodization of the Ottoman history, the following points can be stated: The world-system expanded during the period 1450-1600. It experienced relative stagnation in the period 1600-1750. In this period, the European world economy did not have an external effect that led to a structural change in the context of production relations in the Ottoman economy. The Ottoman Empire traded with the European world economy during the 1600-1750 period but remained in its outer space. Afterward, the world-system expanded in terms of both the size of economic activity and the geographical area it covers. In this period, an axial division of labour was not valid. The trade included luxury goods such as spices, tea, furs, and slaves. Thus, it is possible to talk about a kind of trade between two different historical systems with different social value measures. The content of the Ottoman Empire's relationship with the European world-economy (capitalist world-economy) started to change rapidly around 1750 and the Ottoman economy was involved in the exchange processes of the capitalist world economy via international 'division of labour', at least limited to the regions of Rumelia, Anatolia, Syria, and Egypt. This articulation process was completed around 1850.¹⁶

When approaching the phenomenon of periodization in the Ottoman Empire on a sectoral basis, an approach based on the unique economic and social dynamics of the sector has been adopted for the Bursa silk industry, which is the main subject of this study. Thus, it has been possible to determine various peak and recession periods for the Bursa silk industry. Consequently, while benefiting from the approaches of Orientalists and Wallerstein, it was possible to make a periodization other than these approaches.

Historical Development of the Production and Trade of Silk Weaving in the Classical Period Ottoman Bursa

The origin of raw silk in the world is China, and it spread to the Middle East via Iran. The first records of raw silk production in Iran is date to the reign of Shapur II (309-379). According to the records, this period was the beginning of silkworm breeding for raw silk production in Iran, and silk production from

16 See for details: Huricihan İslamoğlu-Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History", *Review*, Vol. 1, No. 1, 1977, pp.31-55; Immanuel Wallerstein, "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Same Questions for Research", *Review*, Vol. 2, No. 3, 1979, pp.389-398; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*, State University of New York, Albany 1988; Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (tr. Abadoğlu and N. Ersoy), bgst Yayınları, İstanbul 2011; Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi III* (tr. L. Boyacı), Yarın, 2nd ed., İstanbul 2011; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

the obtained silk cocoons was started with the help of Greek silk masters who were captured and settled in Iran during this period.¹⁷ With the interruption of the import of Chinese silk in the 1300s due to the throne struggles of the Chingizid dynasty in Central Asia, the raw material needs of the Anatolian and Mediterranean regions became dependent on the Iranian silk after this date. Therefore, the Silk Road route for Mediterranean countries became Tabriz-Ayasoluk (*Selçuk*), Tabriz-Aleppo, and Tabriz-Bursa road instead of China-Central Asia line as of the XIVth century.¹⁸

In Anatolian geography, silk weaving started in Bursa and the surroundings of Istanbul after the silkworm seeds were brought from Central Asia to Byzantium. After the conquest in 1326, by making use of the relations with Byzantium, Ottoman Bursa became a center of silk weaving.¹⁹ Starting from the XVth century, many struggles took place between the Anatolian principalities (*beyliks*), who held Kastamonu, Amasya, and Tokat, and the Ottoman Empire took the control of the Silk Road with the defeat of Kadi Burhaneddin State in 1392. Although the raw silk flow from Iran was interrupted during the military and political power rivalry between the Ottoman Sultan Bayezid I and the Mongolian ruler Timur (1402), it is estimated that the flow returned to normal after the *Interregnum*.²⁰ Akkoyunlu ruler Uzun Hasan deliberately destroyed Tokat, where the Ottoman Sultan Mehmet II established a new customs to prevent smuggling in 1472. As can be seen from Table 1 below during the reign of Bayezid II (1481-1512), silk imports from Iran reached record levels.

Table 1. Bursa raw silk revenues-*Mizan hâsılatı* (Million Akçe, 1487-1638)

Years	Coin (Akçe)	Explanation
1487	6	-
1508	5,45	-
1512	7,35	Includes Gallipoli Incomes

17 Gudiashvili, 1999, pp. 190,198.

18 Ibid., pp.190,197,198. For additional information about the historical origins of raw silk production, see also: Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960, pp.2-4.

19 Ibid, p.359. The fact that the Bursa region has favourable climate and soil conditions for the cultivation of the mulberry tree on which the silkworm seeds has been the main reason for the region to turn to raw silk production, and a specialization in silk production has occurred in the region over time. The silk is mainly processed by artisans in small workshops: Özgür Teoman-Cumali Bozpinar, "Osmanlı İmalat Sanayisinde Sermayenin Kurumsallaşması Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Business and Economics Research Journal*, Vol. 11, No. 4, 2020, p.1020.

20 Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, E. Yalçın (ed), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, pp.212-3.

1513	7,3	-
1521	2,1	1514-1520 Embargo period
1523	3	-
1531	3,1	-
1540	2,9	-
1542	3,8	-
1557	4,2	-
1558	4,1	-
1577	2,38	1578 Iran War
1598	4,55	Iran War
1606	5,2	Iran War
1638	3,12	Iran War

Source: Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, E. Yalçın (ed), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, p.216.

Following the conquest of Karaman region by the Ottomans in 1482, the security of the Silk Road was ensured and Bursa region came to the forefront as a center for the production and marketing of silk products in the Ottoman country from then on.²¹ The existence of the guild system,²² which successfully implemented price control and quality standards in the silk

21 Murat Çizakça, "A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23, No. 1/2, 1980, p.142. At the beginning of the Vth century, I. Siltberger states the level of development of raw silk production and silk weaving in Bursa: "...They weave beautiful silk fabrics in Bursa, the capital of the Muslims. They export silk to Venice and Lukka, where they weave beautiful velvet."; Gudiashvili, 1999, p.89.

22 *Ehl-i Hibre*, which consists of experienced craftsmen selected from among the silk weaver craftsmen who are members of the guild; determined the standards of fabrics, wages, sales price, and profit rate, and strive to protect the interests of the craftsmen against the employees. In addition, the masters had to register their workers with the *Ehl-i Hibre*. Apart from this, a journeyman could not change his master without the permission of the *Ehl-i Hibre*. Even though the master was accepted as an authority, he was not allowed to employ unqualified people as weavers. On the other hand, to be accepted as a member of silk weavers' guilds, artisans paid taxes to the state under the name of '*ordu akcesi*'. In addition, raw silk from Iran was distributed among the masters in front of everyone by the guild officer. Thus, the black market was prevented, since not all of the raw materials could be purchased by a single master. Ayhan Aktar, *Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi*, Afa Yayınları, İstanbul 1990, pp.145,150. Within the limitation of the study, the historical development of the guilds in the Bursa silk sector has not been examined. However, it can be stated that the guilds in question preserved their functional existence until the XIXth century. Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, Vol. 1, No. 29, 1969, pp.135-6. The sources remain silent regarding the XIXth century Bursa silk guilds. We believe that these guilds have gradually dissolved and their social functions have become dominant in this century. Dalsar

industry and the use of slave labour,²³ and the strict control of the activities in the sector by the state played an important role in Bursa's prominence. As an indication of the mentioned importance, it can be stated that there were approximately 1,000 weaving looms in Bursa at the beginning of the 1500s.²⁴ The silk scale (*mizan*) was established to ensure that all silk sales were made in one place and to prevent smuggling.²⁵ Silk scale was administered by the officer responsible for scale order (*mizan emini*), who was appointed by the government. The officer was responsible for preventing illegal silk sales. The control at this stage was made by stamping silk fabrics. A certain length of silk cloth was counted as a bale, and stamp makers received a fee for stamping these bales with their own stamps.²⁶ Since the stamping of fabrics was a special job carried out by the *damga emini*, who was appointed by the center at first, but later began to manage through tax farming (*iltizam*).²⁷ It should be noted here that despite the development in the production and marketing of silk fabrics, the abundance of high quality and relatively cheap Iranian raw silk in Bursa played a stifling role in the development of raw silk production in the region.²⁸

Since the emergence of the Safavid State as a political entity under the leadership of Shah Ismail in 1501, a war period between the Ottoman Empire

is giving the following information: "It is understood that this organization, which works to carry out the works and especially to prevent the collapse of artistic talent, lived in a very weak state until 40-50 years ago. Some older people have more or less caught up with them."; Dalsar, 1960, p.115. On the subject, see also: İnalçık, 1969 and Özer Ergenç, XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

- 23 Çizakça states that a significant number of slaves was used in silk production in the XVth century Bursa. He also states that slaves can be freed if they weave a certain amount of silk products; Çizakça, 1980, p.143. On the use of slave labor in the Bursa region see also Halil Sahillioğlu, "Slaves in the Social and Economic Life in Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries", *Turcica*, Vol. 17, 1985, pp. 43-112.
- 24 İnalçık, 2008, p.245.
- 25 It is claimed that there are two main reasons for the measures taken by the state to prevent silk smuggling. First of all, the Ottoman palace and its surroundings were the main buyers of silk products. Secondly, the state aimed to get a share of the high-profit silk productions with the silk weaving facilities called Karhane-i Hassa and Karhane-i Amire established in Istanbul. Accordingly, the state made an effort to avoid any difficulties in the supply of raw silk from Bursa; Çizakça, 1980, p.145.
- 26 Dalsar, 1960, pp.117-118.
- 27 The Ottoman state applied two primary methods of taxation. One is taxation through a cadre of salaried civil servants like nearly every modern state. The other is charging persons with particular responsibilities regarding tax collection under certain conditions. The first was known as *emanet* and the second as *iltizam*. Methods that combined the two also existed. The malikâne was a special type of the Ottoman treasury's *iltizam* system and was implemented from 1695 until the Tanzimat Period. For details see: Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 22), 2000, pp.154-158, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi> (various dates); Mehmet Genç, "Mâlikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 27), 2003, pp.516-518, <https://islamansiklopedisi.org.tr/malikane> (various dates).
- 28 İnalçık, 2008, p.234.

Çizakça

and the Safavid State, which lasted for about a century, began.²⁹ The fact that the two states are located on two important trade routes coming from the East Asia and India and continuing to Europe constituted the reason for the wars based on economic competition as well as political power conflict based on sectarian differences in the region.³⁰ The increasing commercial competition between the two countries constituted one of the reasons for the Caldiran Battle (1514) and travel to Iran was banned and a trade embargo was started. Within the scope of the embargo, Iranian goods in the Ottoman markets were confiscated, as well as the goods of those who did not comply with the prohibitions. With these practices, it was aimed to deprive the Safavid State of silk, which was the main source of income, and to weaken them militarily.³¹ The practices aimed at preventing foreign trade with the Safavid State also caused serious losses to the Ottoman economy. While the prices of raw silk and silk fabrics rose in the Ottoman country, many merchants went bankrupt. In the face of this situation, domestic raw silk production started between 1578 and 1590 to meet the raw material needs of the weaver masters in the country.³² The sources of the period mention that raw silk production was made in Bursa region as of 1587.³³ In the reign of Suleiman I, the Ottoman rulers realized that the commercial sanctions against Iran in the previous period damaged the Ottoman economy more

29 Özer Küpeli, "İpek, Ticaret Yolları ve Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ekonomik Rekabet", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Special Issue, 2018, p.322.

30 The sectarian source of the conflict between the two states, both of which are Muslims, is the Shiite-Sunni sectarian difference. Pagan beliefs and traditions brought from the past by the Turkish elements who migrated from Central Asia mixed with the Islamic belief in the Anatolian geography, and these communities began to live under the influence of various sectarian differences of opinion in Islam. One of these sects is the Shiism and an extension of the Shiite worldview spread among the Safavid Turkmen elements under the influence of Pagan traditions and these people were called "qizilbash": İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 25), 2002, pp.546-557, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kizilbas> (various dates). The Qizilbash movement in Anatolia and Iran is based on the fact that Shah Ismail, the founder of the Safavid State, influenced a part of the nomadic Turkmen elements in Eastern Anatolia with Shiite Islam propaganda after the collapse of the Akkoyunlu State (1501). While the propaganda policy of Shah Ismail revealed the result of the migration of some of the Turkmen to Iran, some of the Turkmen formed the basis of the climate of rebellion based on sectarian differences in Anatolia. As a matter of fact, the Şahkulu-Kızılbaş revolt, which started in the Antalya region in 1511, turned towards the Karaman Region and revealed that the qizilbaş movement had a character that threatening the state authority, although the revolt was suppressed by the Ottoman troops. This threat also formed the reason for the Battle of Caldiran (1514), which provided the absolute authority of the Ottoman Sultan Selim I in Anatolia; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail, Yedi Tepe Yayınevi*, 4th ed., İstanbul 2013.

31 The Safavid State was using the precious metals obtained from the raw silk trade to manufacturing the weapons needed by the army.

32 İnalçık, 2008, p.239.

33 Charles Issawi, *The Economic History of Turkey: 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980, p.254.

than the Safavid Empire.³⁴ Considering this fact, the embargo applied to Iran was abandoned and regulations were made to carry out the trade as before the embargo. In addition, some attempts were made to compensate the losses of the traders due to the embargo. When the trade with Iran was restored to its previous conditions, raw silk imports to the Ottoman country recommenced from Iran. However, in the following period, three military campaigns were organized against Iran for some reasons based on political and sectarian conflicts. The Ottoman Empire launched a comprehensive attack on the Georgia and Azerbaijan, citing individual border incidents and some pro-Iranian *qizilbash* activities in Anatolia. The war, which lasted more than ten years and devastated both sides militarily and economically, was ended with the Ferhat Pasha Treaty (1590) signed between the two sides. According to the agreement; the sovereignty of the Ottoman Empire in Georgia and Azerbaijan regions was accepted by the Safavid State. Thus, as the Ottoman Empire achieved its commercial purpose, it had the opportunity to sell raw silk to European countries through Aleppo. In the ten years following the agreement, Aleppo's customs revenues increased so much that they reached the level of approximately 300,000 Venetian ducats per year at the beginning of the XVIIth century.³⁵ This situation, which is very positive in terms of silk trade and production, continued until the Iranian army under the rule of Shah Abbas I invaded Azerbaijan and Georgia in 1603.³⁶ Shah Abbas I tried a similar embargo practice of Selim I against the Ottoman Empire between 1603 and 1629.³⁷ After Shah Abbas I died in 1629, the practices aimed at restricting the silk trade in Iran were abandoned and the conflict between the two countries, left its place to a period of peace.³⁸

34 In this context, the customs revenue obtained from silk in Bursa in 1487 increased from 40,000 ducats to 43,000 ducats in 1512 and decreased to 13,000 ducats in 1521. Secondly, due to the embargo imposed on Iran, the Ottoman Empire was deprived of 2 gold per transit and some other taxes at the silk transit centers; Küpeli, 2018, p.324.

35 Ibid., p.326. In 1587, 1 Venetian ducat corresponded to 120 akçe; Halil Sahillioğlu, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 2), 1989, pp.224-227, <https://islamansiklopedisi.org.tr/akce> (various dates). Under the assumption that the parity between ducat and *akçe* remains constant, at the beginning of the XVIIth century, customs revenues of Aleppo reached 36 million *akçe*. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1*, (tr. H. Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul 2009, p.278. Although it is not known how much of the 36 million *akçe* tax revenue obtained from the customs of Aleppo is silk revenue, İnalçık claims that as of the beginning of the century, Aleppo customs revenues had a significant share of 10% in total state revenues; *ibid*, 2009, pp.93-141.

36 Küpeli, 2018, p.326.

37 The plan of Shah Abbas I was to divert the route of the shipment of silk from his country from Ottoman lands to the Indian Ocean. Shah Abbas I saw that the British and Dutch, who had established dominance in the Indian Ocean at that time, wanted to avoid the 'extra' taxes they paid in Ottoman ports under various names, and he aimed to eliminate the intermediary role of the Ottoman Empire by cooperating with these countries; İnalçık, 2009, p.302.

38 İnalçık, 2008, p.235.

It can be asserted that Bursa silk fabrics were in the quality of 'luxury goods' in the Classical Period. This was not due to the inadequacy of the fabric supply but to the high cost of labour-intensive type of production. Dalsar describes the luxury quality of silk fabrics by comparing them to works of art:

...Silk fabrics produced in ancient times would have been masterpieces of art. As far as possible, each master weaver wove a newly woven fabric in a different way and a different colour. This is the reason why the ancient silk fabrics are always found in other samples and a sample is not found for the second time. The fact that ancient fabrics cost a lot is due to the fact that they are not only historical documents, but also documents of art...³⁹

There is some information in various archival documents about the prices of silk fabrics in the XVIth century.⁴⁰ In this context, according to a document from 1557, which mentions about 8.5 meters of the gold-embroidered 'şahbenek' was sold for 18 gold coins, where 1 gold was worth 100 coins, and that 8.5 meters of the type called 'çatma' was sold for 20 gold coins. On the other hand, it is stated that the type called 'seraser' – a type that is completely embroidered with gold wires – is sold for 35 gold coins per dress according to a document of 1564. Official orders were also given for the fabrics in question not to be sold below the specified prices and not to be woven in lower quality.⁴¹

The Period between the Second half of the XVIth Century and the XVIIth Century: Transformation Based on Foreign Demand in the Silk Industry

The second half of the XVIth century corresponds to a period in which the Ottoman economy in general and the silk industry in particular, were under the influence of Western European price movements. After the Europeans, especially the Spaniards and Portuguese, brought precious metals, especially gold and silver, to Continental Europe as a result of geographical discoveries, the inflation was carried to the Ottoman country through commodity movements. The aforementioned inflationary effect was also observed in silk fabric prices, with a higher rate in raw silk. This difference between the raw silk price increase rate and the silk price increase rate in favour of the former caused a decrease in the profit rates of the weavers and this resulted in a decline in the production level of weaving manufactures. A similar decline was experienced in terms of silk production, and after 1600, high-quality

39 Dalsar, 1960, p.159.

40 Silk fabrics price data obtained from archival records of the XVIth century Ottoman are very diverse, and some of them have been published in various researches. The data presented in the study were randomly chosen by the authors in order to provide information about price trends to the reader.

41 Ibid, p.160.

Venetian silk fabrics became more preferred in the country, and their prices were higher than local ones.⁴² For example, while the red Frankish *atlas* was sold for 240 *akçe*, Bursa *atlas* could only be sold for 140 *akçe*. A similar production crisis in silk weaving was experienced in raw silk due to the wars between the Ottomans and Iran and the *Jalali Revolts*⁴³ that broke out in various regions of Anatolia, and the production of raw silk declined between 1577 and 1618, but then it entered a recovery process. The recovery in raw silk relied on specialization stimulated by foreign demand. European countries, especially England and Italy, had increased their demand for Bursa silk to be used in their developing textile industries. However, by the XVIIIth century, a reverse trend emerged in the raw silk demand level of European countries and a similar regression process in emerged in raw silk production. The reason for this was the change in the preferences of European consumers. The demand of France for raw silk decreased gradually between 1700 and 1789, while the demand of England decreased sharply from 1725.⁴⁴ Despite the lack of sufficient price data, with the decline in the foreign demand for raw silk, advantageous conditions were created for Bursa weavers due to the cost reductions in the supply of raw materials, and the production of silk weaving for the domestic market increased considerably between 1750 and 1830.⁴⁵ However, the same increasing trend was not valid in terms of sales to foreign markets. Beginning with 1750, silk manufacturers gradually lost foreign markets to their European competitors. So much so that by the year 1800, Ottoman weavers were drawn to their domestic markets, even though they had success in imitating foreign styles.⁴⁶

Another Breaking Period: Deindustrialization in Silk Manufacturing after 1830 - the Dominancy of Capitalist Production Relations in Silk Yarn Production

- 42 By the principle of provisioning (*iaşecilik*), which is one of the Ottoman economic mindset principles, the primary purpose in the use of economic resources was to ensure the food security of big cities, especially Istanbul. Depending on this principle, in some periods, state-supported imports were made to prevent the supply of goods from falling below a certain level, while in some periods various export bans were introduced. Despite the competitiveness of high quality Venetian silk fabrics against domestic fabrics, the importation of fabrics from Venice should be evaluated in this context. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları", G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, p. 29.
- 43 This naming comes from the rebellion movement started by a person named Bozoklu Şeyh Celal for religious reasons. From this date on, all the rebellion movements that emerged in the sixteenth and seventeenth centuries were called '*Jalali*': Yusuf Yılmaz-Yahya Kadioğlu, "Küçük Buzul Çağı ve Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İşyanları Üzerindeki Etkileri", *Studies of the Ottoman Domain*, Vol. 7, No. 12, 2017, p.268; Özgür Teoman-Cumali Bozpinar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Celali İşyanları: Chayanovyan Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Vol. 21, No. 1, 2021, p.123 (footnote 6).
- 44 As well as the change in taste and preferences of British consumers, the increasing competition of Bengal and Chinese silk, which was cheaper than Bursa silk, and the increasing silk imports from Italy were also effective; Çizakça, 1980, p.150.
- 45 Ibid, pp.148-170.
- 46 Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (tr. T. Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, p.200.

The XIXth century points out a period of deindustrialization in terms of all manufactures based on handcraft for the Ottoman Empire. This process is explained by the country's involvement in the center-periphery relationship as stated in the theoretical part of the study by the World-System analysis of I. Wallerstein through the commodity relations with the European countries entering the industrialization process.⁴⁷ As a matter of fact, handcraft productions could not resist the competition of cheap and high-quality European goods, and the result was deindustrialization in such productions in terms of both the level of production and the number of labour employed. A similar deindustrialization process had also been experienced in silk weaving products based on handcraft, and there had been a regression in the number of looms and the level of products. It is stated that in the first half of the 1860s, silk fabric production decreased by 90% compared to the level in the 1810s and 1820s, and the number of active silk fabric looms decreased by 75%. In this context, while the number of handlooms weaving silk fabric in Bursa was 200 at the beginning of the century, this number decreased to just 42 in 1860. Since there is no document on Bursa silk fabric production in the following thirty-year period, there is no information about the production levels in this period.⁴⁸ In this process, hand weavers were able to produce some silk varieties such as *keyfiye*, *posh*, *crepe*, *scarf*, *abani* and *kutnu*, which only the local people demanded/used and the Europeans did not want to produce. Until this date, in the Ottoman country, kick catapult (*tepmе mançınık*)- arm and leg powered - was used in the production of raw silk. However, as a result of the invention and development of new weaving machines during the Industrial Revolution in Europe, silk wires of standard fineness and smoothness required by these machines was needed. Demand of Europe for high-quality silk yarn from the Ottoman market, especially the French city of Lyon, which had entered the rapid mechanization process in the manufacture of weaving products since the 1830s, increased.⁴⁹ This situation necessitated a transformation in silk yarn production. Thus, under the leadership of a non-Muslim entrepreneur, M. Falkeisen, silk thread spinning

47 The socioeconomic and cultural exploitation mechanism, which occurs through the unequal exchange of commodities at the international level in the economic literature, was conceptualized for the first time by I. Wallerstein on the distinction between the “periphery country” and the “center country”. According to this conceptualization, while the countries that export industrial goods and have technological superiority are defined as center countries, periphery countries are defined as raw material and primary goods exporter and industrial goods importer countries; Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi* (tr. E. Abadoğlu), BGST, İstanbul, 2004, p.361.

48 Ibid, pp.199,205.

49 From then on, raw silk is produced in the filatur facilities in Bursa, not for the weaving looms in Bursa, but almost entirely for the machine weaving looms in Lyon. So much so that in the second half of the XIXth century, 90% of the exports from Bursa are made to France, and all of the exports are made up of silk thread and silkworm cocoon; Aktar, 1990, p.160.

began in the facilities where steam power was used in Bursa.⁵⁰ In a short time, silk spinning with the new technology developed rapidly in Bursa, revealing a capitalist mode of production in which production takes place in 50 facilities with 250 steam catapults and 4,500 wage workers. In this process, high-quality silk produced with a steam catapult began to be sold at almost twice the price of the same product produced with a kick catapult. By 1853, the technique of spinning silk with a kick catapult became a marginal technique in Bursa.⁵¹ In 1845, 'Harir Fabrika-yı Hümâyunu', the first example of factory production, was established. The purpose of the establishment of the facility, in which French technology was used, was the production of silk thread, which was especially demanded by the Hereke Factory. According to the records of 1852, the factory, where 98 people were employed, made a significant contribution to the Ottoman silk industry with its wet cocoon processing capacity.⁵² With the rise of capitalism and the establishment of factories in Bursa, significant increases in raw silk production emerged and raw silk was exported in the amount of 20 million francs in 1855.⁵³

An important external development regarding the silk industry was the spread of silkworm diseases; *flacherieve* and *muscardine*, which emerged in France in the 1850s and turned into epidemics, spreading to other European countries. Until the disease reached the Ottoman country in 1860, merchants, despite the existence of filature plants, directly contacted the producers who raised silkworms and wrapped yarn in their homes, and bought the contracted products from them. In this process, Ottoman silk exporters became rich by turning the disease into an opportunity.⁵⁴ When the disease reached the Ottoman country, its negative effects showed itself with significant decreases in the production level. Accordingly, as of 1855, 600 tons of silk was obtained from 4 million kilograms of cocoons in Bursa, while in 1865 only around 100 tons of raw silk could be obtained from 400 thousand kilograms of cocoons.⁵⁵ A treatment method was developed by the French chemist L. Pasteur against the disease, but the adaptation of the treatment in the Ottoman country was delayed until the establishment of Public Debt Administration (Düyün-ı Umumiye İdaresi) for the solution of the problem, as sufficient financial resources could not be found.⁵⁶

50 Leila Thayer Erder, *The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City: 1835-1975*, Princeton University, Princeton 1976 (Unpublished Doctoral Thesis), p.99.

51 Quataert, 2011, p.211. By 1860, only 2% of the yarn drawn in the region was produced with a kick catapult. Ibid, p.211.

52 Abdullah Martal, "Osmanlı Sanayileşme Çabaları: XIX. Yüzyıl", G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, p.280.

53 Dalsar, 1960, pp.410-8.

54 Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii", G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, pp.274-275.

55 Dalsar, 1960, p.421.

56 Ibid, p.426.

gazi

Akademik
Bakış

171

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

The Ottoman Public Debt Administration (PDA) Period in Silk Industry

The Ottoman Empire received its first foreign debt of 75 million Francs in 1854 during the Crimean War (1853-1856). Afterward, the state continued to borrow because of financial inadequacy. Ottoman debts led to a process that culminated in the bankruptcy of the state. At the end of this process, some budget revenues, including the management of taxes on silk, were left to the PDA, which was established with the publication of the Muharrem Decree on 20 December 1881 for the management of Ottoman debts.⁵⁷ The management of silk industry and trade of Istanbul, Bursa, Edirne, Samsun and Izmir regions was thus granted to the PDA.⁵⁸ Afterwards; in 1888, the silk revenues of Tokat, Yenice, Kavala, Eskice, Dedeğaç, Saruhan, Yeniköy, Kartal, Gebze and Darica regions were also left to the administration of PDA, thus the PDA controlled almost all the silk revenues in the country at this time.⁵⁹ The PDA implemented a comprehensive program for the sector to increase silk revenues. In this context, free mulberry saplings were distributed to the producers, including Bursa region, maggot cultivation methods were applied and strict control measures were applied on the egg and cocoon trade.⁶⁰ Thus, both the desired quality of the product was produced and the production of raw silk increased.⁶¹ The increase in production as a result of the measures and the practices of the PDA is shown in the table below.

Table 2. Raw silk production levels in Bursa region during the Ottoman Public Debt Administration (1000 kg)

Years	Raw Silk
1876-1880	85
1881-1885	140

- 57 A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi* (tr. N. Dinçer), Onur Yayınları, Ankara 1979, pp.82,86; D. C. Blaisdell, *Düÿün-ı Umümiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi* (tr. A. İ. Dalgıç), Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, p.14.
- 58 Cumali Bozpinar, *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği*, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Ankara 2018 (Unpublished Doctoral Thesis), p.90.
- 59 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım: 1876-1908* (tr. N. Ö. Gündoğan and A. Z. Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, p.205.
- 60 Fundamental measures against silkworm diseases in the Ottoman country were also taken when the revenues of the silk festivities were transferred to the Düÿün-ı Umumiye Administration. The difference between these measures from previous applications is that they are more comprehensive and give more successful results. The method discovered by Pasteur was first applied to imported silkworm eggs and then to domestic eggs. Apart from this, a technical school, the silk practice school (Harir Darü't-talimi) was established in Bursa in 1888. This school had an important role in spreading advanced methods in the country; Bozpinar, 2018, p.121.
- 61 Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, Methuen and Co. Ltd., London & New York 1981, p.205.

1886-1890	186
1891-1895	264
1896-1900	401
1901-1905	517
1906-1908	610

Source: Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (tr. T. Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, p.220.

As seen in Table 2, the level of raw silk production in Bursa region increased continuously following the establishment of the PDA. The production increase was eight fold in the period of 28 years between 1880-1908. On the other hand, during the period of the PDA, the amount of cocoon production in Bursa region and the revenue of silk tithe also increased. In this context, cocoon production in Bursa region (including the Izmit province) was 2.057.497 kilos in 1888, increasing by 50% in the following year to 3.088.583 kilos, and the increase continued in the following years. Same as the increase in production, while the income of the silk tithe was 24,870 Lira in 1888, it increased to 37,063 Lira the following year and the increase continued in the following years.⁶² Therefore, evaluating all this data, PDA, whose establishment purpose was to pay the Ottoman foreign debts, implemented an effective and successful management and control model in the silk industry, as well as increasing the production and productivity.

Conclusion

Silk production became one of the leading sectors of the Ottoman rural and urban economy along with other weaving productions following the establishment of the Ottoman Empire. The fact that the products of the silk industry were highly demanded in the foreign markets as luxury products has been an additional factor that increased the importance of the industry. Bursa province, after its conquest in 1326, became the silk woven products production and trade center of the state in time, by having qualified artisans. In the study, the development dynamics of the silk industry in the Ottoman Bursa were historically examined in terms of four periods in which structural transformations occurred in production and exchange relations.

The first of these included the period in which production was organized within the scope of guild organization-based craftsmanship, corresponding to the Ottoman Classical Period covering between 1300 and

62 Dilek Altun, *XIX. Yüzyılda Bursa'da İpek Böcekçiliği*, Gazi University Graduate School of Social Sciences, Ankara 2013 (Unpublished Master's Thesis), p.81; Haydar Kazgan, "Dünyun-u Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Vol. 3), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, p.713; Quataert, 2008, pp.327-328.

1600. The prominent feature of the period was the strict control of the state over the supply and price of raw silk. In the study, the first break in terms of the silk industry is accepted as the second half of the XVIth century. The transfer of inflation from Europe to the Ottoman country due to increases in precious metals have been evaluated as the reason of transformation, which led to supply and revenue effects on the sector. The second breaking point is accepted as the first quarter of the XIXth century and this time the center-periphery relationship with the industrializing European countries determined the dynamics on the sector. These dynamics have been deindustrialization in silk weaving and increasing specialization in raw silk production with technological development. As the final breaking point, it was accepted the raw silk tithe revenues be transferred to the Ottoman Public Debt Administration (PDA, *Düyûn-ı Umumiye İdaresi*), in which the representatives of the creditor European states were in the management, for the repayment of the Ottoman foreign debts. The measures taken by the PDA to increase its revenues from the silk industry and other practices manifested as an increase in raw silk production and income levels.

References

- AKTAR, Ayhan, *Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi*, Afa Yayınları, İstanbul 1990.
- ALTUN, Dilek, *XIX. Yüzyılda Bursa’da İpek Böcekçiliği*, Gazi University Graduate School of Social Sciences, Ankara 2013 (Unpublished Master’s Thesis).
- ARMAĞAN, Mustafa (ed), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- ASLAN, Demo, “Modern Türkiye Tarihini Dönemlendirme Meselesi”, *Turkish History Education Journal*, Vol. 3, No. 2, 2014, pp.65-81.
- BLAISDELL, D. C., *Düyûn-ı Umûmiyye: Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Denetimi* (tr. A. İ. Dalgıç), Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.
- BOZPİNAR, Cumali, *Osmanlı Devleti’nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği*, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Ankara 2018 (Unpublished Doctoral Thesis).
- ÇİZAKÇA, Murat, “A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23, No. 1/2, 1980.
- DALSAR, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960.
- ERDER, Leila Thayer, *The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City: 1835-1975*, Princeton University, Princeton 1976 (Unpublished Doctoral Thesis).
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 22), 2000, pp.154-158, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi> (various dates).
- GENÇ, Mehmet, “Mâlikâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 27), 2003, pp.516-518, <https://islamansiklopedisi.org.tr/malikane> (various dates).

The Development of the Silk Industry in the Ottoman Bursa:
An Analysis of Periodization

- GOFF, Jacques Le, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı?* (tr. A. Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- GUDIASHVILI, David, “XV-XVII. Yüzyıllarda Türkiye’de İpekli Kumaş Dokumacılığı”, G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, pp.86-96.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, 4th ed., İstanbul 2010.
- HOWARD, Douglas A., “Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların ‘Gerileme’ Edebiyatı”, M. Armağan (ed), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, pp.223-249.
- ISSAWI, Charles, *The Economic History of Turkey: 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980.
- İNALCIK, Halil, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic History*, Vol. 1, No. 29, 1969, pp.97-140.
- İNALCIK, Halil, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, E. Yalçın (ed), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1* (tr. H. Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, *Doğu Batı*, No. 51, 2010, pp.9-29.
- İNALCIK, Halil, “Bursa ve İpek Ticareti”, Y. Oğuz (ed), *Halil İnalçık’ın Bursa Araştırmaları*, Bursa Kültür Yayınları, Bursa 2012, pp. 273-312.
- İSLAMOĞLU, Huricihan-Çağlar Keyder, “Agenda for Ottoman History”, *Review*, Vol. 1, No. 1, 1977, pp.31-55.
- KASABA, Reşat, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*, State University of New York, Albany 1988.
- KAZGAN, Haydar, “Düyun-u Umumiye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (Vol. 3), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, pp.691-716.
- KEYDER, Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii”, G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, pp.269-278.
- KÜPELİ, Özer, “İpek, Ticaret Yolları ve Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ekonomik Rekabet”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Special Issue, 2018, pp.322-340.
- MARTAL, Abdullah, “Osmanlı Sanayileşme Çabaları: XIX. Yüzyıl”, G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, pp.279-285.
- NOVIÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleştirilmesi* (tr. N. Dinçer), Onur Yayınları, Ankara 1979.
- OWEN, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, Methuen and Co. Ltd., London & New York 1981.
- ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Divan*, No. 7, 1999, pp.135-151.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: 1820-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- QUATAERT, Donald, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım: 1876-1908* (tr. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (tr. T. Güney), İletişim

Yayınları, İstanbul 2011.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Slaves in the Social and Economic Life in Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries", *Turcica*, Vol. 17, 1985, pp. 43-112.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 2), 1989, pp.224-227, <https://islamansiklopedisi.org.tr/akce> (various dates).

TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları", G. Eren (ed), *Osmanlı* (Vol. 3), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, pp.17-31.

TEOMAN, Özgür-Cumali Bozpinar, "Osmanlı İmalat Sanayisinde Sermayenin Kurumsallaşması Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Business and Economics Research Journal*, Vol. 11, No. 4, 2020, pp.1013-1033.

TEOMAN, Özgür-Cumali Bozpinar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Celali İsyanları: Chayanovyan Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Vol. 21, No. 1, 2021, pp.121-130.

ÜZÜM, İlyas, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 25), 2002, pp.546-557, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kizilbas> (various dates).

WALLERSTEIN, Immanuel, "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research", *Review*, Vol. 2, No. 3, 1979, pp.389-398.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi* (tr. E. Abadoğlu), BGST, İstanbul 2004.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (tr. E. Abadoğlu and N. Ersoy), bgst Yayınları, İstanbul 2011.

WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi III* (tr. L. Boyacı), Yarın, 2nd ed., İstanbul 2011.

YILMAZ, Yusuf-Yahya Kadioğlu, "Küçük Buzul Çağı ve Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri", *Studies of the Ottoman Domain*, Vol. 7, No. 12, 2017, pp.267-288.

YÜCEKAYA, Hüsnü, "Osmanlı Öncesi İpekçiliğe Dair İzler ve Osmanlı Dönemi Edirne İpekçiliği", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Vol. 15, No. 29, 2021, pp.155-172.

Gaz

Akademik
Bakış

176

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Rusçuk Çiftlikleri ve Çiftlik Piyasasında

Eski Aktörler, Yeni Figürler

Çiftliks of Ruse and Old Actors, New Figures in the Çiftlik Market

Ahmet İlker BAŞ*

Öz

Osmanlı tarım tarihinin en önemli tartışma başlıklarından birisi çiftliklerdir. Çiftlikler daha çok merkezkaç kuvvetler bağlamında toprak mülkiyeti ve köylülerin hukukî statüleri başlıkları altında ele alınırken bir meta olarak gayrimenkul piyasasındaki mübadeleleri araştırmacıların dikkatlerini yeterince çekmemiştir. Kadı sicillerindeki satış hüccetlerinden elde edilen veriler, araştırmacıların tarımın ticarileştiği bir dönemde çiftlikleri alan ve satanların profillerindeki değişimi takip edebilmelerine imkân tanır. Unvanlar ve elkâblar üzerinden hangi sosyo-ekonomik ve politik sermaye sahiplerinin çiftliklere karşı ilgilerinin arttığını öğrenebilmek 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı taşrasının geçirdiği dönüşümün en azından bir boyutunun kavranmasına yardımcı olur. Bu çalışmada muhalefat defterleriyle beraber çiftlik devir kayıtları kullanılarak bir yandan Rusçuk'taki çiftliklerin yapısının ve üretim faaliyetlerinin tanımlanması, diğer yandan çiftlik satışlarında etkili olan motivasyonların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle çiftliklerin çoğalması ile ayanların güçlenmesi arasında kurulan ilişkinin çiftlik piyasasına yansımaları takip edilebilir. Dolayısıyla, çiftlik alım-satım kayıtları çiftlik tartışmalarına önemli bir perspektif kazandırabilecek potansiyele sahip kaynaklardandır.

Anahtar kelimeler: Çiftlik, alım-satım, kırsal ekonomi, kadı sicilleri, muhalefat

Abstract

Çiftlik is the one of the most important debate topics in Ottoman agricultural history. While they are generally evaluated under the topics of landownership and legal status of peasants in the context of centrifugal forces, as a commodity, the exchange of çiftliks in the real estate market does not attract scholars' attention enough. Data extracted from sale contracts in the kadı records enable researchers to track changes in the profiles of çiftlik sellers and buyers in a period of commercialization of agriculture. Learning what kind of socio-economic and political capital owners are more interested in çiftliks ownership through honorific titles and elkâbs helps to comprehend at least one dimension of transformation of Ottoman provinces in 17th and 18th centuries. This article aims to describe the structure of çiftliks and their productive activities on the one hand, and on the other, to determine the motivations effective in çiftlik sales by using sale contracts along with inheritance records. Thus, the reflection of the

Makale Geliş Tarihi: 07.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: BAŞ, Ahmet İlker, "Rusçuk Çiftlikleri ve Çiftlik Piyasasında Eski Aktörler, Yeni Figürler", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 177-201.

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: ilker.bas@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9989-7687.

Akademik
Bakış

177

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

relationship correlated between proliferation of çiftliks and rise of the local notables to the çiftlik market can be traced. Therefore, çiftlik sale contracts have the potential to add a new perspective to çiftlik debates.

Keywords: *Çiftlik, purchase and sale, rural economy, kadı records, inheritance records*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda kırsal ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmalarda uzunca bir süre tahrir defterlerinin egemenliği belirleyici olmuştur. Daha sonra Ömer Lütfi Barkan'ın tereke defterlerini temel kaynak olarak hazırladığı öncü çalışması "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)," konuya yeni bir veri havuzu eklemiştir.¹ Kadı sicilleri arasında yer alan muhalefat (tereke) kayıtları bireylerin kırsal ekonomik ilgi ve faaliyetleri hakkında fikir verebilirken bu sicillerde yer alan kırsal gayrimenkullerin alım-satım kayıtları literatürde çok tercih edilen bir kaynak serisi teşkil etmez. Zira bu belgeler, diğer defter serileri kadar zengin ve istatistiksel analizlere uygun nicel bilgiler ihtiva etmez. Hâlbuki satış ve devir hüccetleri, satışa konu olan çiftliğin çoğu zaman ne gibi yapılardan oluştuğu ve içerisindeki menkul malların türleri hakkında detaylı bilgiler verdiği için çiftliklerde yürütülen hayvancılık ve tarımsal faaliyetlere ve buralarda istihdam edilen emeğin nasıl sağlandığına dair yorumlanabilir nitel veriler sunar. Diğer yandan bu kayıtlar, çiftlik gibi pahalı kırsal işletmeleri satın alanların profillerinde anlamlı bir değişimin yaşanıp yaşanmadığını da gözler önüne serebilecek potansiyele sahiptir. Ne var ki bunu yaparken genellikle başvuru alan unvanların kifayetsiz kaldığı durumlarda *elkâbların* kullanılması, bu gayrimenkulleri alanların satanlardan daha üst bir sosyo-ekonomik konuma sahip olup olmadıklarını göstermekte etkili bir yöntem olarak görünür. Elbette bu örüntü ve eğilimleri takip etmek için veriler arasındaki kronolojik boşluklar sadece çiftlik alım-satım kayıtları üzerinden bir çalışma yaparak sağlıklı yorumlar ortaya konmasına engeller. Bu bakımdan çiftliklerin, mutasarrıfları tarafından satılmasında etkili olan faktörler konusunda devir kayıtları ketum olmakla beraber muhalefat kayıtlarıyla beraber değerlendirildiğinde birtakım örüntüleri tespit etmek mümkündür. Benzer şekilde çiftlik satış hüccetleri ile kadı sicillerindeki muhalefat ve ferman kayıtlarının beraber okunması, çiftlikte istihdam edilen emeğin özellikleri hakkında da daha somut değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlar. Dolayısıyla, 17. yüzyıldan önce Çernovi adında küçük bir nahiye iken 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorluğun kuzey stratejisi açısından hayati ve yüksek politikası üzerinde bile etkiler yaratmış tarihsel şahsiyetler çıkaran bir şehir olarak Rusçuk'ta bu süreç içerisinde gerçekleşen kırsal ekonomik gayrimenkullerin transferlerinin incelenmesi önem arz eder.

1 Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt III, Sayı 5-6, 1966

Bu çalışma kapsamında incelenen 1656-1791 yılları arasındaki Rusuk'a ait 15 kadi sicilinde 65 adet çiftlik, değirmen ve bağ devir kaydı tespit edilmiştir.² Bunların 5'inde herhangi bir kırsal gayrimenkul transferine,³ 6'sında çiftlik veya değirmen,⁴ 7'sinde ise bağ devir kaydına⁵ rastlanmamıştır. Devir işlemleri genellikle alım-satım, daha seyrek olarak ise hibe şeklinde gerçekleşmişse de çiftlikler söz konusu olduğunda herhangi bir hibe işlemi kaydedilmemiştir.

Karşılaşılan Problemler

Ruşuk'ta kırsal ekonomik gayrimenkullerin transferleri üzerinden bir analiz ve değerlendirme yapılmaya çalışıldığında kullanılan kaynakların doğasından kaynaklanan birtakım problemlerle karşılaşılır. Bunların en başında, gayrimenkul devirleri üzerinden birtakım eğilimleri saptamak için gerekli düzenli kronolojik veri dağılımının mevcut olmaması gelir. Dahası defter serileri kronolojik boşlukları doldurmuş görünse de bu defterlerin bir kısmında bu çalışma kapsamında yararlı olabilecek devir kayıtlarına rastlanmaz. Bu nedenledir ki veri dağılımı konusundaki kronolojik boşluklar sanıldığından daha geniş bir alana yayılır. Kelimelere dökülen bu problemler demetini aşadaki grafikte bütün açıklığıyla görmek mümkündür.

Grafikte yer alan çizgi ile gösterilen negatif sayılar bir önceki defter ile aradaki yıl farkını göstermektedir. Bu negatif sayılar ne kadar o'ya yakınsa bir önceki defter ile arasındaki kronolojik boşluk o kadar azdır. Dikkatleri ilk çeken özellikler kırsal ekonomik gayrimenkul satışlarının özellikle 17. yüzyılın son çeyreğinde yığıldığı, 18. yüzyılın ilk çeyreği çiftlik ve değirmen gibi büyük kırsal işletmeler açısından verimsiz olsa da bu dönemde bağ satışları konusunda patlama yaşandığı ve 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde ise bu gayrimenkullerin karma olarak bir önceki yüzyıl kadar münbit olmamakla beraber tekrar kaynaklara yansdığıdır. Grafığe bir alım-satım olarak yansıyan fakat aslında satıcı ile alıcı arasında hür bir transfer işlemi olmayan 18. yüzyılın son çeyreğindeki iki çiftlik ve bir değirmen satışı hariç tutulacak olursa 1742'den sonra yüzyılın sonuna kadar hiçbir kırsal gayrimenkul devir işleminin kayıtlara yansımadağı görülür.⁶ İlginç olan bir diğer önemli husus,

2 Rusuk'a ait sicil defterlerine Kiril ve Metodi Ulusal Kütüphanesi'nin dijital kütüphanesinden ulaşılmıştır. İncelenen defterler şöyledir: R-1 (1066-1067/ 1656-1657), R-3 (1097-1100/ 1685-1688), R-4 (1106-1108/ 1695-1696), R-2 (1109-1112/ 1698-1701), R-5 (1121-1124/ 1709-1710), R-51 (1127-1128/ 1715-1716), R-52 (1147-1148/ 1734-1735), R-6 (1149-1151/ 1736-1739), R-36 (1150-1151/ 1738), R-7 (1151-1153/ 1738-1740), R-38 (1154-1155/ 1742-1743), R-37 (1166-1167/ 1752-1754), R-8 (1191-1193/ 1777-1779), R-9 (1200/ 1786), R-39 (1204-1205/ 1789-1791).

3 R-5, R-52, R-37, R-9 ve R-39 numaralı defterlerde herhangi bir tür kırsal ekonomik gayrimenkul devri bulunmaz.

4 R-5, R-52, R-6, R-37, R-9 ve R-39 numaralı defterlerde çiftlik veya değirmen transferi yoktur.

5 R-5, R-52, R-7, R-37, R-8, R-9 ve R-39 numaralı defterlerde ise bağ hibe ve satış işlemine rastlanmamıştır.

6 R-1 numaralı defterde esasında 4 adet değirmen satışı bulunmuştur fakat bunlardan ikisi

tevziat listelerinde yer alan Rusçuk'taki çiftlik sayılarının özellikle 17. yüzyılın son çeyreğinde muazzam bir artış gösterdiği fakat 18. yüzyıl boyunca, en azından tevzi defterlerine giren, çiftlik sayılarının durağanlaştığıdır. Dolayısıyla, çiftlik piyasasında alınıp satılan çiftliklerin aslında mevcut çiftliklerin çok küçük bir kısmını temsil ettiği, bu nedenle de çiftlik piyasasının çok da hareketli bir pazar olmadığı anlaşılır.

Esasında bu durum, 18. yüzyılın ikinci yarısında bu gibi kırsal gayrimenkullerin satışlarının artık durduğu anlamına gelmez. Sadece kadı sicillerindeki gündelik yerel hayata dair bilgiler gittikçe kaybolmaya yüz tutmuş, daha çok ferman ve buyruldu suretlerinin kaydedilmesi, vergilerin tevzi edilmesi ve kadıların önemli gelir kaynakları arasında yer alan muhallefet defterlerinin tanzim edilmesi gibi işlemlerle sınırlı kalmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde toprak satışlarının kadı sicillerinden kaybolması başka araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Örneğin, Bruce McGowan Manastır sicillerinde 18. yüzyıldaki toprak satışlarının 17. yüzyıldakine nazaran çok daha ender kadı sicillerine yansıdığını ifade eder.⁷ Söz konusu Rusçuk olduğunda, 18. yüzyılın ikinci yarısında kayıtlara açıkça alım-satım muamelesi olarak kaydedilen iki çiftlik ve bir değirmen satışı Rusçuk ayanlarından Çelebizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin mallarının müsadere edilmesinden sonra devletin bu gayrimenkulleri satışa çıkarması şeklinde gerçeklemiştir.⁸ Bunun dışında bu türden gayrimenkullerin alınıp satıldığı sadece bir anlaşmazlık durumunda kayıtlara yansıdığına görülebilir. Örneğin, Seyyid İsmail Ağa ibn Mehmed Ağa'nın mirasından Basarba köyündeki bağ, bahçe, ahır ve diğer binaları müstemil çiftliği mirasçılardan tarafından satışa çıkarıldığında söz konusu çiftliğe 250 guruş veren bir kişi çıkmasına rağmen Elhâc Mustafa Efendi, çiftliği 151 guruşa kendisi almıştır. Mirasçıların itirazları üzerine bu satışın iptali için mirasçıların konuyu kadı mahkemesine getirmesi üzerine bu olayın yaşandığı öğrenilebilmiştir.⁹

Görsel

Çiftliğin Tanımı ve 'Müstemilatı'

Bu çalışmanın konusu, tanımı kanunnamelerle en azından teorik olarak iyice tanımlanmış raiyyet veya hassa çiftlikleri değildir. Fakat bunun dışındaki çiftlik tanımı ise çok daha karmaşıktır ve her bir tanımı kendi içerisinde bir miktar sübjektiflik barındırır. Osmanlı topraklarındaki tarımsal üretimin

bir değirmenin iki ortağının ölümünden sonra mirasçıları tarafından bir kişiye satışı şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla satışa konu olan bir gayrimenkul olduğu ve alanında yine tek bir kişi olması nedeniyle bu iki kayıt tek bir satış işlemi gibi grafiğe yansıtılmıştır.

7 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, Cambridge; New York 1981, s. 143. Barkan bu gibi *sâhib-i arz* iznini gerektiren toprak satışlarının bağ ve bahçe adı altında yapıldığını yazar. Barkan, a.g.m., s. 55.

8 R-8, Varak 100b, 23 Şevval 1193 (3 Kasım 1779); R-8, Varak 100b, 24 Şevval 1193 (4 Kasım 1779); R-8, Varak 100b/101a, 18 Şevval 1193 (29 Ekim 1779).

9 R-9, Varak 14b, Evâhir-i Receb 1200 (10-29 Mayıs 1786).

önceki yüzyıllara kıyasla daha fazla Batı'nın talepleri etrafında şekillenmeye başladığı 19. yüzyıldaki çiftliklerden elde edilen çiftlik anlayışının çoğu zaman önceki yüzyıllardaki çiftliklere uygulanması birtakım anakronik problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunların en başında çiftliklerin geniş tarım arazilerinden oluşan, ihracat odaklı, nakit mahsul üretiminde uzmanlaşmış ve emek ile toprağın yoğun olarak sömürüldüğü tarımsal işletmeler oldukları gibi genellemeler gelmektedir.¹⁰ Neyse ki Rusçuk kadı sicillerinde kaydedilen çiftlik tanımı, en azından incelenen bölge ve dönem için bu gibi sorunların bir kısmını çözmeye adaydır. 11 Eylül 1699 tarihli bir çiftlik satışında satışa konu olan çiftlik "... tahtânî iki bâb beyti ve hâriciyesinde bir odalı ve anbarı ve... bir samanlığı ve bir sâyebânı ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire bağı müstemil çiftlik *ta'bir olunur mülk-i mevrûs menzîlimizi...*" şeklinde tanımlanır.¹¹ Bir başka kayıтта, Hatice bint-i Ahmed bin Ebu Bekir'in *fahrü'l-a'yân* Süleyman Ağa ibn Hasan Ağa'yı dava ettiği vakada "...ma'lûmu'l-hudûd çiftlik *ta'bir olunur* büyü-tü adîde ve anbarları ve havluyu müstemil bir *kit'a mülk menzîl...*" ifadeleri çiftlik tanımına dair bir başka önemli örnektir.¹² Bu tanım ve tasvirlerden Rusçuk'taki çiftliklerden kastedilen ve alım-satım kayıtlarına yansıyan asıl malın bağ ve bahçe gibi toprak ile ev, ahır, samanlık ve ambar gibi inşa edilmiş ve mülkiyetin kuvvetli anlamlarına karşılık gelen unsurlardan oluşmuş yapılar kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu dönem ve bölgedeki çiftlik sahibinin mülk olarak tasarrufunda bulunan ve mübadeleye konu olan gayrimenkuller Osmanlı hukuku içerisinde herhangi bir gayri meşruiyet taşımaz.

Osmanlı hukuk metinleri mülkiyet üzere tasarruf olunan çiftlik ile bunlara mültesik mîrî toprakların ayırımını kesin bir şekilde ortaya koyar. İmparatorluğun diğer yerlerinde de olduğu gibi Rusçuk'ta da mîrî toprakların "kullanım hakkı" *sâhib-i arzın* izni dâhilinde devredilebilmektedir.¹³ Çiftlik ve değirmen satışlarında bunları oluşturan mülk arazilerin satışı ile bunlara mülhak mîrî arazilerin satışı aynı belge içerisinde ayrı ayrı belirtilmektedir. Örneğin, Silahdâr Mehmed Ağa ibn Süleyman, Zîstovi kazasına tabi Belne adındaki bir köyde yer alan çeşitli binalarla hayvanlardan ibaret çiftliğini *fahrü'l-akrân* Ahmed Bey ibne'l-merhum Ali Paşa'ya 900 esedi gu-

10 McGowan, a.g.e., s. 123.

11 R-2, Varak 35a, 16 Rebîülevvel 1111 (11 Eylül 1699).

12 R-38, Varak 31b, 13 Rebîülevvel 1155 (18 Mayıs 1742).

13 McGowan, a.g.e., s. 142; Özer Ergenç ve Hülya Taş, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu-su'nda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler", Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarih Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 240; Fatma Gül Karagöz, "18. Yüzyıl Şer'îye Sicil Örneklerinde Arazi Üzerinde Mülkiyet ve Tasarruf Haklarını Tanımlayan Terimler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 16, Güz 2013, s. 29, bu makale konu ile ilgili daha detaylı tartışmalar içerir; Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 15, 1982, s. 179; Barkan, a.g.m., s. 47; Anton Minkov, "Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomacy", *Islamic Law and Society*, Cilt 7, 2000, s. 74.

gazi

Akademik
Bakış

181

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

ruşa *bey'-i kat'i* ile satmıştır. Ayrıca bu çiftliğe tabi olan “ma'lûmu'l-hudûd ve'l kut'a tarlaları” ise *sâhib-i arz* izni ile 200 esedî guruşa “ferâğ ve tefvîz” etmiştir.¹⁴ Öte yandan 17. yüzyılla beraber savaşların maliyetlerinden muzdarip Osmanlı malî bürokrasisinin iltizam ve daha sonra da malikâne uygulamalarının neticesinde değişen koşullarda mîrî toprak rejiminin temsilcisi *sâhib-i arz* kimdi? *Sâhib-i arzın* bu gerileyen konumu ile hem genel olarak çiftlik satışlarının hem de bunların satışı sırasında zikredilen *sâhib-i arz* iznini gerektiren mîrî toprakların kaybolmaya başlaması arasında ilginç bir paralellik mevcuttur. Daha önce bahsi geçtiği üzere kadı sicillerine toprak satışlarının bu yüzyıllarda gittikçe daha ender kaydedilmesinin sebebini McGowan kadıların yasal olmayan bu gibi mîrî toprakların satışlarını, sorumlu oldukları defterlere yansıtmayarak kayıtlarının meşruiyetini sağladıkları şeklinde açıklar.¹⁵ Fakat bu tür toprakların satışlarının veya daha doğru bir ifadeyle “kullanım haklarının devredilmesinin” meşruiyet sınırlarını aşmadığı gerçeği bir yana, bu açıklama merkezî otoritenin çok daha kuvvetli olduğu dönemlerde neden kadıların böyle bir endişe taşımadıklarını açıklamakta kifayetsizdir. Öyle görünüyor ki bu satışların meşruiyetini sağlayan *sâhib-i arzın* artık ortadan kalkması ve yerine bu meşruiyeti sağlayacak bir alternatifinin de bulunmaması kadıların artık satışı gayri meşru hale gelen bu gibi işlemleri kaydetmekten imtina etmelerine sebep olmuştur. Yine de bu açıklama, neden alım-satımı ve hibe edilmesi serbest mülk bağların devredildiği kayıtlar da kaybolmuştu ve çiftliklere ve değirmenlere mültesik mîrî arazilerin zikredilmeden de bunların alım-satımlarının kaydedilebileceği gibi bir seçenek olmasına rağmen neden sicillere kaydedilmemişti sorularına cevap veremez.

Öncelikle Rusçuk bağlamında çiftliğin, kırsaldaki bir ev ve bunun etrafında kırsal ekonomik faaliyetler için inşa edilmiş yapılardan ibaret ve mülkiyetten de kastedilenin bu kompleks yapının olduğunu tespit ettikten sonra alım-satım kayıtlarında zikredilen unsurların sıklıkları üzerinden bir çiftliği oluşturan olmazsa olmaz elementlerinin neler olduğu ortaya konabilir. Ne var ki bu kayıtlarda alım-satım konu olan çiftlikleri oluşturan menkul ve gayrimenkul cinsinden mallar zikredilirken bir muhalefat kaydının hazırlanmasında gösterilen titizliğin her zaman gösterilmediği anlaşılmaktadır. Söz gelimi bu itinasızlık hüccetlerde geçen “büyüt-ı adîde”, “sâ'ir emlâk”, “ma'lûmu'l-hudûd”, “cem' devvâb ve mevâşî” gibi nicelik bağlamında muğlak ifadeler şeklinde tezahür eder. Dolayısıyla bu muğlak ifadeler arasında gizlenmiş olan unsurların tespiti zor olmakla beraber yine bahsedilen diğer bilgiler üzerinden tahmin yürütmek mümkündür.

Genel olarak bakıldığında, alım-satım mukavelelerinden anlaşıldığı kadarıyla, çiftliklerin evler, odalar, reaya odaları, ter oğlanı evleri, ambarlar,

14 R-2, Varak 6a, 20 Muharrem 1110 (15 Temmuz 1698).

15 McGowan, a.g.e., 143-144.

samanlıklar, sayebanlar, bağlar, bahçeler, çayırar, tarlalar, hayvanlar ve tarım mahsulleri gibi çok çeşitli taşınır ve taşınmaz mallardan oluşan bileşik yapılardır. Fakat bunların her biri aynı sıklıkla çiftliklerde görülmez. Çiftliği oluşturan inşa edilmiş yapılar bağlamında alım-satım kayıtlarında en çok rastlanılan element ambarlardır. 12 adet çiftlik alım-satım işleminden 8'inde çiftliklerin müstemilatı arasında yer alan ambarların bu kadar sık görülmesi,¹⁶ tarımsal ürün depolama kapasitesi olan çiftliklerin bir bakıma şehir ve orduların iâşesindeki kritik rollerine de işaret etmektedir. Üretim olduğu kadar depolama birimi olarak da faaliyet gösteren çiftliklerin tedarik zincirindeki bu konumları, bunların varlıklarını açıklayan pragmatik sebeplerin başında gelir. Burada belirtilmesi gereken ilginç bir nokta, bazı çiftlik satış kayıtlarında tarımsal üretim yapılabilecek herhangi bir toprak parçası bulunmazken ambarların mevcudiyetidir.¹⁷ Bu durum ya mîrî arazinin sözleşmeye eklenmeyerek daha az şeffaflığın tercih edilmesiyle ya da mültezimlik gibi bir yolla üretim sürecine doğrudan müdahil olmaksızın vergilerin aynı olarak toplanmasıyla açıklanabilir.

Ambarlar, çiftliklerdeki üretim faaliyetlerinin zirâî yüzünü gösteren yapılarındandır. Fakat Osmanlı tarım sektöründeki en kronik iki problemden biri düşük verimlilik, diğeri ise emek kıtlığıdır. Özellikle bu ikincisi çiftliklerdeki üretim faaliyetinin hayvancılıkla sınırlı kalmasına, daha ziyade hayvancılığın başat, tarımın tali boyutta kalmasına yol açmıştır. Elbette bu durum çiftliği oluşturan unsurları da şekillendirmiştir. Dolayısıyla bu faaliyetin en önemli göstergelerinden olan ahır, samanlık ve öküz damı, bu çiftlik alım-satım kayıtları arasında kimi zaman açık kimi zaman kapalı bir şekilde yer almıştır. 12 çiftlik transferinden 3'ünde ahır,¹⁸ 1'inde ise öküz damı ve samanlık bir arada¹⁹ ve ayrıca 1'inde yine samanlık tek başına²⁰ açıkça kayıtlara yansımıştır. Bu haliyle 5 kayıta hayvancılığa işaret eden yapılardan açıkça bahsedilmiştir. Satışa konu olan bir başka çiftlik satışında yer alan “devvâb ve mevâşî” ibaresine binaen “büyût-ı adîde ve sâ'ir emlâk” arasında bir ahırın bulunması kuvvetle muhtemeldir. Böylece toplam çiftlik satışlarının yarısından da hayvancılık faaliyetleriyle ilişkilendirilebilecek binalar bulunur.

- 16 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656); R-4, Varak 29a, 27 Safer 1108 (25 Eylül 1696); R-2, Varak 6a, 20 Muharrem 1110 (15 Temmuz 1698); R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698); R-2, Varak 32b, 25 Rebîülevvel 1111 (20 Eylül 1699); R-2, Varak 35a, 16 Rebîülevvel 1111 (11 Eylül 1699); R-7, Varak 30a, 10 Şevval 1152 (10 Ocak 1740); R-38, Varak 21a/b, 26 Şaban 1154 (6 Kasım 1741).
- 17 R-4, Varak 29a, 27 Safer 1108 (25 Eylül 1696). Mütesellim Ali Ağa ibn Hasan'ın, Cami-i Cedid Mahallesinden Elhâc Receb bin Elhâc Kurd Ali'ye sattığı “...bir bâb tahtânî menzil ve anbârî ve altında mahzeni müstemil çiftlik...” belgenin açıkladığı kadarıyla herhangi bir üretim birimi içermiyordu.
- 18 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656); R-7, Varak 30a, 10 Şevval 1152 (10 Ocak 1740); R-38, Varak 21a/b, 26 Şaban 1154 (6 Kasım 1741).
- 19 R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698).
- 20 R-2, Varak 35a, 16 Rebîülevvel 1111 (11 Eylül 1699).

Buna karşın ahırlar ile hayvanların mevcudiyeti arasında kurulan ilişki kayıtlar detaylıca incelendiğinde birtakım şüpheler uyanmaktadır. Örneğin, ahırın bulunduğu fakat hayvanların bulunmadığı veya bunun tam tersinin söz konusu olduğu kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu durum özellikle 18. yüzyıldaki çiftlik satış kayıtlarında çok daha net bir şekilde görülebilir. 17. yüzyıla ait 8 çiftlik satışının 6'sında satışa konu olan çiftliğe hayvanlar eşlik ederken 18. yüzyıldaki 4 çiftlik satışından hiçbirisinde – bunların 2'sinde ahırlardan bahsedilmesine rağmen – hayvanlar zikredilmemiştir. Bu iki periyot arasındaki farklılık 18. yüzyılda çiftliklerin hayvancılıktan gittikçe uzaklaşıp daha çok tarımsal üretim üzerinde odaklandıkları anlamına gelmez. Daha makul bir açıklama 18. yüzyıla gelindiğinde hem çiftlik satışlarının kaydedilme sıklığının hem de bunların satış sırasında verilen bilgilerin detaylarının azalmış görünmesidir. Bu bağlamda, toplam 16 baş binek, 35 büyükbaş ve 74 küçükbaş hayvanla beraber satılan bir çiftlik mübadelesinde, söz konusu çiftliğin müstemilatı arasında herhangi bir hayvan barınağının bulunmaması ilginçtir.²¹

Çiftlik alım-satım kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla ambar ve ahırlardan sonra çiftliği oluşturan en yaygın unsurlarından diğerini “reaya odaları,” “reaya evleri,” “ter oğlanı²² evi” ve “oda”lar şeklinde ifadesini bulan emeğin barındırıldığı yapılar oluşturmaktadır. Esasında “oda” tabirinin diğerlerinin aksine çok genel bir anlam barındırması ve bağlar gibi ekonomik katma değeri görece çok daha düşük olan birimlerle beraber satılması dolayısıyla sadece “oda” olarak ifade edilen binaların kategorik olarak ücretli emeğin iskân edildiği yerler arasında saymak problem arz edebilir.²³ Fakat H. 1193 (M. 1779/1780) senesi Rusçuk ve Yergöğü kazalarını gayrimüslimleri üzerine tevzi edilen cizye fermanında “ahâli-yi vilâyetden ba'zı *zî-kudret kimesnelerin bâğ ve bâğçe* ve çiftlik ve değirmân ve mândıralarında çobân ve değirmâncı ve ter oğlanı nâmıyla ve sâ'ir bahâne ile *ehl-i zimmeti istishâb* ve *cizyelerini virdirmeyüb*”²⁴ ifadeleri üretim birimlerinin boyutlarından bağımsız olarak bu türden binaların varlığı ile ücretli emeğin istihdamı arasında bir bağ kurulmasına imkân tanımaktadır. Böylece 12 çiftlik satışından

- 21 R-2, Varak 35a, 16 Rebülevvel 1111 (11 Eylül 1699).
- 22 Ter oğlanı, bir kimsenin en ağır işlerini yapması için tutulan genç delikanlıdır. Stefka Parveva, “On Some Features of the Portrait of Çiftlik Hired Workers in the 17th – mid-18th Century”, *Études Balkaniques*, Cilt LI, Sayı 4, 2015, s. 28. (Bana bu makalesini gönderme nezaketini gösteren Stefka Parveva'ya teşekkürü borç bilirim.) Ayrıca bu ter-oğlanları yıllık olarak tamamıyla toprak sahibinin hesabına çalışan kimselerdi ve bölgesine göre değişen ücretlerini anlaşılan bir miktar üzerinden gıda, giyecek ve nakit olarak almaktaydılar. Bkz. Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Investment and Production*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 184.
- 23 R-1, Varak 4a, 27 Rebüülâhîr 1067 (12 Şubat 1657) künyeli kayıttaki bağ satışı, eklerinin muhtevası ve fiyatı açısından diğerlerinden ayrılır. Satışa konu olan 3 dönümlük bağ, içerisindeki oda, mahzen ve kiler ile beraber aynı dönemdeki bir çiftlik satışından bile yüksek bir meblağa, 12.000 akçeye satılmıştı.
- 24 R-8, Varak 48a, Selh-i Şevval 1192 (20 Kasım 1778).

3'ünde "reaya evleri," "reaya odaları" ve "ter oğlanı evi" olarak,²⁵ ayrıca yine bu 12 kayıttan 3'ünde "oda"lar şeklinde²⁶ – bunlardan birisinde ter oğlanı evi ile aynı çiftlikte beraber mevcuttur²⁷ – kayıtlarda çiftliği oluşturan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu haliyle 5 adet kayıтта açıkça yer alan emeğin iskân edilebildiği binalara, satışa konu olan çiftliğin geniş müstemilatı ve yüksek fiyatı göz önünde bulundurulduğunda "emlâk-ı sâ'îre" ve "büyüt-ı adîde" arasında da bulunması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla, çiftliklerin müstemilatı arasında 5'i açıkça 1'i üstü kapalı olarak toplam çiftlik satışlarının yarısında çiftliklerde istihdam edilen emeğin iskân edilmesini sağlayacak yapılar mevcuttur.

Ambarlar, ahırlar ve odalar gibi çiftliklerin müstemilatı arasında sıklıkla bahsedilen yapılar dışında havlu, mahzen, sayvandı, sâyebân ve harman yeri gibileri ise daha ender olarak belgelere yansımıştır. Çiftliği oluşturan bu inşa edilmiş binalar haricindeki en önemli unsur, türü ve kullanım amacı fark etmeksizin, topraklardır. 12 çiftlik devir kaydının 10'unda tarla, bağ, bahçe, bostan ve arazi adı altında toprak birimlerinin kimi zaman mülk olarak kimi zaman *sâhib-i arz* izni ile satışa konu olan çiftliğin ekleri arasında yer aldığı açık bir şekilde görülebilir. Geriye kalanlardan birisinde "yirmi beş 'aded re'âyâ odalarından 'ibâret olân Handân Çiftliği"'nin²⁸ müstemilatı arasında tarlaların bulunma ihtimali çok yüksek olduğundan toplam 11 kayıтта toprakların, çiftliği oluşturan en temel birimlerin başında geldiği anlaşılmaktadır. Çeşitli üretim birimlerinden oluşan bu toprak türlerinin arasında en yaygın görülenlerinden tarlalar, çiftlik devir kayıtlarının 5'inde yer alır.²⁹ Ne var ki bunların çoğunda ya tarlaların boyutları "ma'lûmu'l-hudûd" şeklinde geçirilmiş ya da kaç parça tarladan oluştuğu belirtilmekle yetinilmiştir.³⁰ Fakat geriye kalan iki örnekte yer alan tarla büyüklüklerine bakıldığında dik-kati çeken en önemli husus, söz konusu dönem ve bölgede, en azından kayıtlara yansıdığı kadarıyla, satışa konu olan çiftliklerin müstemilatı arasındaki

- 25 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656) künyeli defterde "ter oğlanı evi" şeklinde; R-7, Varak 30a, 10 Şevval 1152 (10 Ocak 1740) künyeli defterde "reaya evleri" şeklinde; R-8, Varak 100b, 23 Şevval 1193 (3 Kasım 1779) "reaya odaları" şeklinde geçmektedir.
- 26 Satışa konu olan çiftliklerden oda ihtiva edenleri şu şekildedir: R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656); R-2, Varak 35a, 16 Rebiülevvel 1111 (11 Eylül 1699); R-38, Varak 21a/b, 26 Şaban 1154 (6 Kasım 1741).
- 27 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656).
- 28 R-8, Varak 100b, 23 Şevval 1193 (3 Kasım 1779).
- 29 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656); R-3, Varak 7b, 14 Rebiülevvel 1097 (21 Şubat 1686); R-2, Varak 6a, 20 Muharrem 1110 (15 Temmuz 1698); R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698); R-8, Varak 100b, 24 Şevval 1193 (4 Kasım 1779) "mîrî arazi üzerinde" 20 dönümlük Ali Paşa Çiftliği olarak geçer.
- 30 R-2, Varak 6a, 20 Muharrem 1110 (15 Temmuz 1698) künyeli kayıтта "...çiftlik-i mezbûra tâbi ma'lûmu'l-hudûd ve'l- kî't'a tarlaları dahi sâhib-i arz izni ile..." satılmıştır. R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698) künyeli kayıтта ise satışa konu olan çiftlik ve topraklar "...çiftlik-i mezbûra tâbi tarlaları ve çayıruları ve bostanları izn-i sâhib-i arz ile..." satılırken nicel herhangi bir bilgi ihtiva etmez. R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656) künyeli kayıтта ise sadece "...beş kî't'a tarla..." olarak yansımıştır.

Gaz

toprakların genel çiftlik konsepti ile kıyaslanamayacak kadar küçük parçalardan oluştuğlarıdır. Çiftliğe tabi tarlaların büyüklüklerinin zikredildiği kayıtlardan birinde 25 dönüm,³¹ diğerinde ise 20 dönüm tarlanın satıldığı görülür.³² Rusçuk sicillerinde sıradan reayanın mahkemeye taşıdığı toprak zaptı anlaşmazlıklarına bakıldığında reayanın tasarrufunda 3,5 dönüm³³ gibi ufak 10 dönüm³⁴ gibi görece büyük tarlaların mevcudiyeti göz önünde bulundurulduğunda bu çiftliklerdeki tarlaların boyutları bir hayli mütevazı boyutlarda kalır. Üstelik yeknesak bir gerçeklikten ziyade genel bir ideali temsil eden kanunnamelerdeki 60-150 dönüm arasında değişen büyüklüklerdeki bir çift tanımı ile kıyas edildiğinde, alım-satım konu olan bu çiftliklerin boyutları ve bunların tarımsal üretim kapasiteleri uluslararası ticaretin tarımsal ürün talebini karşılamakta yetersiz kalacağı aşîkârdır.

Çiftlikleri oluşturan toprak birimleri arasında tarlalardan sonra en sık karşılaşılması bağlar ve daha sonra bahçeler, onu takiben de çayırlardır. Birbirinden bağımsız olarak toplam 12 adet çiftlik satışından 5'inde bağlar,³⁵ 3'ünde bahçeler³⁶ ve 2'sinde ise çayırlar³⁷ mübadeleye konu olan çiftliklerin

- 31 Kara Mustafa Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Yusuf Çelebi'nin mirasçılarının, Elhâc Ali'ye (belgenin başında müşterinin adı önce Elhâc Halil olarak geçer fakat daha sonra adının zikredildiği iki yerde de Ali olarak anılmıştır) 100 guruşa sattıkları kendilerine intikal eden harabe çiftlik toprak açısından 10 dönüm çayır ve 25 dönüm tarladan ibaretti. R-3, Varak 7b, 14 Rebiülevvel 1097 (21 Şubat 1686).
- 32 Firarî Rusçuk ayanı Çelebizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin müsadere edilen mallarından olup Ali Paşa Çiftliği olarak bilinen ve Serdengeçti ağalarından *meñâhirü'l-emâsil ve'l-akrân* Mustafa Ağa ibn Mehmed Ağa'ya 360 guruşa müzayede ile satılan çiftlik mîrî arazi üzerinde 20 dönüm büyüklüğündeydi. Tarla, çayır veya bağ türünden mi olduğu belli olmayan arazinin Tuna Bağları olarak bilinen mevkide ve etrafındaki komşu gayrimenkullerin de "Ahmed Ağa bağı," "Yakup Ağa bağı" gibi bağlardan ibaret olması bu arazinin de bağ olduğu intibaum uyandırmaktadır. R-8, Varak 100b, 24 Şevval 1193 (4 Kasım 1779).
- 33 İleponi köyünden Mehmed bin Sadık'ın Rahova köyü sınırları içerisinde kalan 3,5 dönüm tarlasını 15 seneden fazladır zapt ettiği için dava ettiği Rahova köyünden Elhâc Ali vakasında hem, 15 yıldan fazla olan anlaşmazlıkların mahkemeye taşınmayacağı hem de Mehmed'in farklı bir köyde sakin olması nedeniyle bölge zabıtinden söz konusu tarlanın tapusunu aldığı için dava Elhâc Ali lehine sonuçlanmıştır. R-1, Varak 7b, Gurre-i Receb 1067 (15 Nisan 1657).
- 34 20 sene önce Musa Hoca'nın tapusunu aldığı 10 dönüm büyüklüğündeki tarlasını zapt eden Tenzile Hatun'u dava ettiği örnek ise tarla büyüklükleri hakkında fikir vermesi açısından yardımcı olabilir. R-1, Varak 10a, [Tarih yok]. Defter 1 Zilhicce 1066 (20 Eylül 1656) – 11-20 Şevval 1067 (23 Temmuz-1 Ağustos 1657). Elbette bu tarlalar, söz konusu kişilerin tasarruf ettikleri yegâne tarlalar olmadıkları hayli mümkündür.
- 35 Bağların bulunduğu çiftlikler: R-3, Varak 5b, 22 Rebiülevvel 1097 (16 Şubat 1686); R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698), R-2, Varak 32b, 25 Rebiülevvel 1111 (20 Eylül 1699); R-2, Varak 35a, 16 Rebiülevvel 1111 (11 Eylül 1699); R-7, Varak 30a, 10 Şevval 1152 (10 Ocak 1740).
- 36 Bahçelerin bulunduğu çiftlikler: R-3, Varak 5b, 22 Rebiülevvel 1097 (16 Şubat 1686) ve R-7, Varak 30a, 10 Şevval 1152 (10 Ocak 1740) künyeli kayıtlarda bahçeler bağlar ile birlikte anılırken R-38, Varak 21a/b, 26 Şaban 1154 (6 Kasım 1741) künyeli kayıttaki tek başına yer almıştır.
- 37 Çayırların bulunduğu çiftlikler: R-3, Varak 7b, 14 Rebiülevvel 1097 (21 Şubat 1686) künyeli kayıttaki çayır, tarla ile beraber satılırken R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698) künyeli kayıttaki ise çayıra, tarla, bağ ve bostan eşlik etmiştir.

müştemilatı arasında yer alır. Çiftliği oluşturan diğer bileşenlerde olduğu gibi bu tür gayrimenkullerin boyutları hakkında da satış kayıtlarında genellikle detay belirtilmez. Detay verilenlerde ise bağ ve bahçelerin 2-2,5 dönüm boyutlarında, çayırın da 10 dönüm büyüklüğünde olduğu görülebilir. Çiftlik ve değirmen bileşenleri arasından sadece bağların hususî olarak bunlardan ayrı olarak gayrimenkul piyasasında tedavülde oldukları Rusçuk sicillerinden takip edilebilir. Bağların boyutları hakkında daha detaylı bilgiye ulaşılabilen bu kayıtlarda da bağların ortalama 3-4 dönüm büyüklüğünde oldukları ve genellikle üzüm bağları olduğu görülebilir. Zeytin ve dut bahçeciliğinin daha önemli bir faaliyet alanı olduğu Antakya'nın³⁸ aksine Rusçuk'ta bahçe ve bağların çiftliklerin üretim kapasitelerinde düşük bir öneme sahip oldukları ileri sürülebilir. Ek olarak, seyrekliğine rağmen daha çok hayvancılık ile ilişkilendirilebilecek çayırın bu faaliyetteki pay ve önemlerine dair fikir beyan edebilmek için çiftlik satışlarından yeterli bilgi çıkarmak Rusçuk için mümkün değildir.

Çiftliklerde Emeğin Organizasyonu

Rusçuk'taki çiftliklerin üretim faaliyetlerinin, 19. yüzyıl Osmanlısı'nın Avrupa ticaretine açık belli başlı bölgelerinde olduğu gibi ziraat üzerinde mi yoksa 16. yüzyıl Celali İsyancıları'nın kasıp kavurduğu Anadolu'daki gibi hayvancılık üzerinde mi yoğunlaştığını kesin olarak tespit etmek zor görünür. İster Avrupa'nın temel gıda maddelerine olan talebin artışından isterse de büyük şehirlerin ve kalabalık orduların iaşelerinin sağlanması gerekliliğinden kaynaklı çiftliklerin bazılarında, sıradan reyanın kendi toprağını işlediği gibi, geleneksel kuru tarım metotları takip edilmiştir. Dolayısıyla, bu metotlarla elde edilen yükte ağır, pahada hafif mahsulün, maliyetleri karşılayabilecek kadar yaygın olması ve aynı zamanda da bir şekilde sömürülebilecek kadar emeğin yoğun olduğu yerlerde üretilmesi gerekmektedir.³⁹

Tarımsal verimliliğin artırılması amacıyla emeğin yeniden organize edilmesi, ürün rotasyonu, gübreleme, yatırım yapma ve – tarımda makineleşme öncesinde verimliliği arttırdığı şüpheli olmasına rağmen – parçalı toprakların birleştirilmesi gibi tekniklerin uygulanmasına, imparatorluğun diğer yerlerindeki çiftlik sahipleri gibi Rusçuk'takilerin de ilgisiz kaldıkları tahmin edilebilir. Fakat bu savı sicillerdeki alım-satım kayıtlarından açık bir şekilde takip etmek pek mümkün değildir. Zira bu kayıtlar üretimin organizasyonuna ve verimliliğin artırılması için ne gibi metotların uygulandığına dair çok sınırlı düzeyde bilgi ihtiva eder. Bu gibi verilere, satışa sunulan çiftliği oluşturan müştemilata önceki sahibin yatırım yaptığı unsurlar üzerinden dolaylı olarak ulaşılabilmektedir. Bazı kaynaklarda çiftlik, dükkânlar, am-

38 Fatma Gül Karagöz, "1700-1750 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Arazi Hukuku Uygulamaları: Vidin ve Antakya Örneği", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 112, 121.

39 McGowan. a.g.e., s. 7.

barlar, fırınlar ve değirmenler gibi çok çeşitli yapıların, kule ile tahkim edilmiş çiftlik sahibinin evinin etrafında şekillendiği gibi, bir nevi kendi kendine yeten korunaklı bir kompleks olarak tasvir edilir. Ne var ki, bu tasvirlerin aksine fakat Selanik'tekine benzer bir şekilde, Rusçuk'taki çiftlik sahiplerinin yatırım alanlarının, daha önce de bahsedildiği gibi, genellikle ambarlar, odalar ve ahırlarla sınırlı olduğu anlaşılabilir.⁴⁰ Bunlar arasında özellikle odalar, reaya odaları, reaya evleri, ter oğlamı evleri çiftliklerde istihdam edilen emek hakkında fikir verebilecek mahiyettedirler.

Çiftliklerde üretim ırgatlık, ortakçılık, kölelik ve borç karşılığı emeğin sömürüsü gibi çok çeşitli biçimlerde yürütülebilmektedir. Fakat bu çeşitlilik aynı zamanda aralarında birtakım farklılıkların bulunduğu da işaret eder. Bunlardan ilk ikisi çiftlik sahibi ile köylüler arasında bir uzlaşmanın sonucunda belli bir iş için belli bir süre karşılığında aynî ve/veya nakdî olarak bir tür ödemenin yapıldığı iş anlaşmalarıdır. Bunların aksine son ikisi ise çiftlik sahibinin daha önceden yaptığı yatırımlardan maksimum faydayı gözettiği ve bu doğasıyla emeğin daha ziyade zora dayandığı emek türleridir. Bunlar arasında en yaygın olanı toprak ile tohumun ve/veya ziraat aletleri ile çeki hayvanlarının çiftlik sahibi tarafından, emeğin ise köylü tarafından sağlandığı ve nihayetinde elde edilen ürünün öncesinde anlaşılan oran üzerinden paylaşıldığı ortakçılıktır.⁴¹

Köle emeğinin çok daha sistematik bir şekilde kullanıldığı Batı'dakinin aksine Osmanlı topraklarındaki çiftliklerde bu emek türünün hayli sınırlı düzeyde istihdam edildiği görülebilir.⁴² Osmanlı çiftliklerindeki bu eğilim Rusçuk çiftliklerinde de takip edilebilir. Fakat köle emeğinin bu yöndeki kullanımı, çiftlik alım-satım sözleşmelerine değil muhallefat kayıtlarına yansımıştır. Kime ait olduğu tam olarak bilinmeyen fakat Ali Ağa adındaki birinin eşine ait eksik bir muhallefat kaydında yer alan “Şehir çiftliği ma' bağ 40 dönüm ve bağçe ve gulâm be-nâm Feridun ve hayvanât” toplam 600 guruş olarak değerlendirilmiştir.⁴³ Bunun dışında köle emeğinin kullanıldığı

- 40 Demetrios Papastamatiou, “The Structure, Content and Development of Large Estates in the Environs of Salonica During the Period 1697-1770”, Balta, Evangelia, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides, der., *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, vol. 2, The Isis Press, İstanbul 2014, s. 393, 397.
- 41 Parveva, a.g.m., s. 41. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 792; Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Çağlar Keyder - Faruk Tabak, der., *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 21; McGowan, a.g.e., s. 72; Antonis Anastasopoulos, Stefanos Poullos ve Yannis Spyropoulos, “The Spread of Çiftliks (Large Estates) in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans: The Case of the District of Veroia”, *History, Culture and Research*, Cilt III, 2019, s. 93; Barkan, a.g.m., s. 57.
- 42 Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, Çağlar Keyder - Faruk Tabak, der., *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 8; Barkan, a.g.m., s. 57. Halil İnalçık da köle emeğinin mevat arazi üzerinde kurulan çiftliklerde ortakçılık kadar verimli olmamasına rağmen kölelerin istihdam edildiğini yazar. İnalçık, a.g.m., s. 20-21.
- 43 R-5, Varak 17a/b, [Tarih yok]. Defter 1-10 Safer 1121 (12-21 Nisan 1709) – 15 Şevval 1124 (15 Kasım 1712) tarihleri arasını kapsamaktadır.

başka örneklere rastlanmayan Rusçuk'ta, bu vakada bile bu kadar büyük bir çiftliğin sadece bir köle tarafından işlenmesi çok makul olmadığı için, toplam çiftlik üretimindeki köle emeğinin ne kadar sınırlı olduğu gayet iyi anlaşılabilir. Ayrıca, bu dönemlerde bir kölenin 10.000-15.000 akçe civarında kıymetlendirildiği,⁴⁴ buna karşın bu fiyatlara yakın çiftliklerin alınıp satıldığı hesaba katılırsa neden çiftlik sahiplerinin üretimde köle emeğini tercih etmedikleri sorusunun cevabı ortadadır.⁴⁵

Konu bağlamında daha çok vergilerin ödenmesi için ve genellikle de kitlesel olma özelliği taşıyan kırsalın borçlandırılmasının nihayetinde borca karşılık emeğin tarımsal üretimde istihdamı gibi bir sonuç doğurup doğurmadığını somut bir şekilde örneklendirmek bir hayli zordur. 1779 yılına tarihlendirilmiş bir muhalefat kaydı incelendiğinde vefat eden Kethüdayerizâde Süleyman Ağa ibn İsmail'in hem mültezimliğini aldığı hem de değirmen ve çiftliğinin bulunduğu köylerin ahalipleri ile kurmuş olduğu borç ilişkileri bu bakımdan ilginçtir.⁴⁶ Süleyman Ağa, bir çiftliğinin bulunduğu Gagalya isimli bir köy sakinlerinden muhtemelen mültezimlik dolayısıyla vergi üzerinden "bâ-temessük" 1.447 guruş ve darı akçesinden 96 guruş alacağı mevcuttur. Bu kitlesel borç ilişkisi haricinde Süleyman Ağa aynı köyde sakin büyük bir kısmını gayrimüslimlerin oluşturduğu (11) toplam 16 kişi ile ve 374 guruşa ulaşan bireysel borç ilişkileri de kurduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Süleyman Ağa'nın ödeyeceği meblağlar arasında sadece 1 ırgata 7 guruş ücret görünür. Her ne kadar Süleyman Ağa'nın bu çiftliğinin boyutuna dair bilgi yoksa da sadece 1 ırgatla ekip biçmiş veya hayvanları idare etmiş olması pek makul değildir. Dolayısıyla, Kethüdayerizâde'nin bu tarımsal gayrimenkullerindeki üretimi borçlandırılan köylünün emeği ile sağlamış olması ihtimal dâhilindedir. Ne var ki böyle borç üzerinden kurulan ilişkilerin emeğin istihdamına dönüşüp dönüşmediği en azından Rusçuk'taki kaynakların sunduğu kadarıyla spekülasyondan öteye geçememektedir. Zira ne ortakçılık ne de bu gibi üretim biçimleri belgelere açık bir şekilde yansımıştır.

Çiftliklerdeki üretime katkıda bulunan emek biçimlerinden ırgatlık, mevsimlik veya ücretli işçiliği ise kaynaklarda çok daha açık bir şekilde bulmak mümkündür. Özellikle muhalefat kayıtları bu konuda aydınlatıcıdır. Daha önce zikredilen örneğe ek olarak, biri mültezimliğini de elinde bulundurduğu Yovan köyünde, diğeri ise yeni inşa ettiği Dolab adlı mevzide olmak

44 R-4, Varak 18b, (15 Nisan 1696) künyeli muhalefat defterindeki köleye 14.960 akçe; R-4, Varak 21a/b/22a, Evâ'il-i Şevval 1107 (4-14 Mayıs 1696) künyeli bir muhalefatta yer alan Yusuf adındaki bir köleye 14.080 akçe, Kitas adındaki bir başkasına ise 12.320 akçe değer biçilmiştir. Bir diğerinde, R-4, Varak 9b, Evâsıt-ı Zilhicce 1106 (22 Temmuz-1 Ağustos 1695), yine Yusuf adındaki bir başka köle 10.136 akçe olarak kıymetlendirilmiştir.

45 R-4, Varak 29a, 27 Safer 1108 (25 Eylül 1696) künyeli vakadan anlaşıldığına göre önceden Rusçuk'ta sakin iken sonrasında Edirne'de mütemekkin olan Mütesellim Ali Ağa ibn Hasan'ın Receb bin Elhâc Kurd Ali'ye sattığı çiftliği 120 guruş/21.120 akçe kıymetindeydi. *Guruş/akçe denkliği* R-4, Varak 22a/b, Evâhir-i Şevval 1107 (23 Mayıs-1 Haziran 1696) künyeli muhalefat kaydında verilen bilgilerden elde edilmiştir.

46 R-8, Varak 102b/103a/b/104a, 7 Şevval 1193 (18 Ekim 1779).

Gaz

Akademik
Bakış
189
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

üzere toplam iki adet çiftliği bulunan *fahrü'l-akrân* Şaban Ağa bin Mustafa'nın muhallefatından sayısı belirsiz ırgatlara 66 esedi guruş ayrılmıştır.⁴⁷ Çiftlik alım-satım kayıtlarında ise çiftliklerde kullanılan emeğin niteliği hakkında sadece dolaylı yoldan, o da çiftliğin müstemilatını oluşturan unsurlar üzerinden takip edilebilmektedir. Örneğin, Kösic Hasan Beğzâde Süleyman Beğ'in Elhâc Şâhmerdânzâde İbrahim Ağa'ya sattığı çiftliğin içindeki ter oğlanı evi bu bakımdan fikir vericidir.⁴⁸ Bu kimselerin tam olarak ne iş yaptıkları yine muhallefat defterlerindeki detaylardan öğrenilebilir. Toplam 3 dönüm büyüklüğünde iki parça bağ haricinde herhangi bir çiftlik veya değirmen tasarruf etmeyen Hacı Musa Mahallesinden Ahmed Çelebi ibn Ali bin Musa'nın muhallefat defterinde *orakçılara* 540 pare, *demetçilere* 220 pare *harmançılara* ise 240 pare ücret ayrıldığı tespit edilmiştir.⁴⁹ Dolayısıyla bu örnekler ırgatların genellikle tahıl üretimi alanında istihdam edildiklerine işaret eder.

Benzer şekilde satışa konu olan çiftliklerin ekleri arasında yer alan reaya odaları ve reaya evleri de çiftliklerdeki üretimin niteliği hakkında yukarıda bahsedilenlerden daha farklı bir türüne kapı aralamaktadır. Ağır vergiler altında ezilen köylülerin sayısının arttıkça çiftlik sahiplerinin “koruma oyunları”⁵⁰ konusunda çok daha başat bir rol almaya başladıkları bilinir. Ayrıca güncel çalışmalar da, en azından Rumeli'deki çiftlikler açısından, emek kitliğinin toprak sahiplerinin çalışanları üzerindeki baskısını sınırladığını ortaya koymaktadır.⁵¹ Özellikle daha önce de bahsi geçtiği üzere cizye fermanlarında *zî-kudret* kimselerin *istishâb ettiği* kimseler, kesin olmamakla beraber kuvvetle muhtemelen bu reaya odaları veya reaya evleri olarak ifade edilen yerlerde yaşıyor ve çiftliğin emek rezervinin en azından bir kısmını oluşturuyorlardı. Tevzi defterlerindeki çiftliklere kayıtlı nefer sayısı ile alım-satım sırasında detaylandırılan çiftlikte sakin reaya sayısı arasındaki dramatik fark çiftlik sahiplerinin koruma oyunlarındaki rollerini somutlaştırması açısından manidardır. Örneğin, firar eden sabık Rusçuk Ayanı Çelebizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin müsadere edilen Handan Çiftliği'nin “yirmi beş aded reâyâ odalarından ibaret” olduğu yazar.⁵² Fakat 1192/1778 Rûz-ı Hızır ile Rûz-ı Kasım arasındaki dönemin masraflarının çiftliklere tevzi edildiğini gösteren listede ise bu çiftlikte 11 neferin mütemekkin olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Tevzi defterindeki sayı, çiftliğin daimî emek rezervi olarak kabul edilse bile söz konusu bu fark çiftliğin ihtiyaç halinde istihdam kapasitesini arttırdığına işaret etmesi açısından dikkate değerdir.

47 R-2, Varak 35a, 8 Rebiülevvel 1111 (3 Eylül 1699).

48 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656).

49 R-36, Varak 27b, 4 Zilhicce 1150 (25 Mart 1738).

50 McGowan, *a.g.e.*, s. 141.

51 İrfan Koktaş, “Money, Peasant Mobility, Çiftliks, and Local Politics in Salonika 1740-1820”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Cilt 34, 2014, s. 136.

52 R-8, Varak 100b, 23 Şevval 1193 (3 Kasım 1779).

53 R-8, Varak 43a, 3 Zilkade 1192 (23 Kasım 1778).

Rusçuklu çiftlik sahipleri, dönemsel olarak emek ihtiyaçlarını karşılamak için coğrafi açıdan çok önemli bir avantaja sahiplerdi. Tuna'nın öte yakasında uzanan geniş serbest Eflak topraklarında sakin reaya, her sene hasat zamanında Tuna'nın güneyine geçerek bölgede "orakçı" adıyla ücretli tarım işçiliği yapıyorlardı. Bu mevsimlik emek hareketliliğiyle gelenlerin ücretleri ödendiği ve *zî-kudret* kimseler tarafından köy ve çiftliklerde alıkonulmadıkları sürece bu durum merkezi hükümet için herhangi bir gayri meşruiyet arz etmiyordu.⁵⁴ Bu bakımdan Rusçuklu çiftlik sahiplerinin, çiftliklerini işlemek için ihtiyaç duyduğu emek gücünü Ege'nin karşı tarafından getirmek zorunda olan Karaosmanoğulları'nın katlandığı zahmete katlanmalarına gerek yoktu.⁵⁵

Çiftliklerde Yürütülen Faaliyetler

Satışa konu olan çiftliklerin menkul ve gayrimenkul profillerine bakıldığında Rusçuk'taki çiftliklerin faaliyet alanları açısından en azından bu dönemde hayvancılığın – bariz bir fark olmamakla beraber – tarımdan biraz daha önemli olduğu anlaşılabilir. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde bu kayıtlarda hayvanlardan ayrıca bahsedilmez. Bu, kategorik olarak çiftliklerin daha çok tarımsal faaliyet alanına kaydıkları anlamına gelmez. Zira bu eğilimi destekleyecek ziraî işaretleri görmek pek mümkün değildir. Kimi zaman tarım, hayvancılıkla beraber aynı önemde yürütülmüş kimi zaman da hayvancılığı destekleyen tali bir faaliyet alanı olarak kalmıştır. Esasen hayvancılığı tek başına besicilik faaliyeti olarak ele almamak gerekir. Öküz ve at gibi yük ve çeki hayvanları, lojistik hizmetlerinin ve tarımsal üretimin yürütülebilmesi için gerekli işgücünü sağlar. Bu bakımdan çeşitli hayvan türleri arasında bazılarının diğerlerine nazaran daha fazla olması bu konuda kısmen fikir verebilir. Şaban Ağa bin Mustafa'nın yeni kurduğu Dolab Çiftliği'nde 30 keyl buğdayın yanında 8 baş karasığır öküzün bulunması, yine pek çok büyük ve küçükbaş hayvanın bulunduğu bir diğer çiftliğinde 6 kısrak, 10 tay, 6 su sığırı öküzü, buzağılı 4 su sığırı ineği, 4 su sığırı malağı gibi daha çok yük ve çeki hayvanlarının bulunması Şaban Ağa'nın daha çok bu alanda hayvancılık faaliyetlerini önemseydiği intibamı verir.⁵⁶ Fakat ambarındaki 80 kile buğday ile 40 kile arpa, Şaban Ağa'nın hiç de azımsanmayacak bir tarımsal faaliyet yürüttüğünü de gösterir. Tarlalarla beraber satılan çoğu çiftlikte tarlanın sürülmesini sağlayan öküzler bulunmaktaysa da bunların olmadığı örnekler de mevcuttur. Kösic Beğzâde Süleyman Beğ'in Elhâc Şahmerdanzâde İbrahim Ağa'ya

- 54 Yasemin Aygün, "12 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri (1174-1184/1760-1770) (Özet-Değerlendirme-Metin)," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 197-198.
- 55 Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 114.
- 56 R-2, Varak 32b, 25 Rebiülevvel 1111 (20 Eylül 1699); R-2, Varak 35a, 16 Rebiülevvel 1111 (11 Eylül 1699). Görünüşe göre Şaban Ağa'nın mirasçılarının Elhâc Yakub Çelebi'ye sattıkları çiftlikte bu çeki hayvanlarının dışında buzağılı 9 karasığır ineği, 7 karasığır düğesi, 4 karasığır tosunu, 1 karasığır boğası, 45 koyun, 22 kuzu ve 7 keçi ile 34 adet kovan sahibi olarak esasında hayvancılık faaliyetine geniş bir yelpazede katılmıştır.

sattığı çiftlik, toplam büyüklüğü verilmemiş 5 parça tarladan oluşmaktaydı.⁵⁷ Bunun gibi fazla sayıda hayvanın bulunmadığı çiftliklerde tarımsal faaliyetlerin daha önde geldiği varsayılırsa çiftliklerde bunun için elzem olan öküz ve kömüş gibi hayvanların bulunmaması akıllara bu tarımsal çiftlik sahiplerin bunları hayvancılığın daha yoğun yapıldığı diğer çiftliklerden kiralamış olabileceği ihtimalini getirmektedir.

Her ne kadar Rusçuk'taki çiftliklerde hayvancılığın daha önde gelen bir aktivite alanı olduğu gibi bir izlenim edinilmişse de satışa konu olan bu çiftliklerde sayıları verilen hayvanların toplam rakamlarına bakıldığında çok ciddi boyutlarla karşılaşılmaz. Kayıtlardaki nicel figürler 17 baş öküz, 35 büyükbaş, 74 küçükbaş ve 22 baş binek hayvanı toplam 141 baş hayvanın bulunduğunu gösterir. Bu rakamlara her ne kadar “devvâb ve mevâşi” olarak geçirtilirip sayıları belli olmayan kayıtlar dâhil edilmemişse de bu haliyle bile 12 çiftlik satışında yer alan bu toplam sayılar hayvancılığın ne kadar başat bir rol oynadığı hakkında fikir verir. Öte yandan yine total rakamlar üzerinden gidildiğinde toplamda 45 dönüm arazi ve 5 kta tarla ile 110 kile buğday ve 40 kile arpa, esasen çiftliklerin tarımsal kapasiteleri hakkında gerçek rakamların çok küçük bir kısmını temsil edebilir. Fakat yine de bu verilerden en kötü ihtimalle çiftliklerin hem hayvancılık hem de tarım faaliyetlerindeki üretim kapasitelerinin çok düşük olduğu, en iyi ihtimalle çiftliklerde karma üretimin yaygın olduğu ve bu alım-satım kayıtları üzerinden çiftliklerin faaliyet alanları ile ilgili sağlıklı bir bilgi edinmenin mümkün olmadığı yorumu çıkarılabilir.

Çiftlik Satışlarında Etkili Olan Faktörler

Tarımsal ürünlere karşı olan talebin arttığı bir dönemde çiftlik gibi kıymetli kırsal ekonomik işletmelerin sahipleri tarafından satılmasında ne gibi faktörlerin etkili olduğunun öğrenilmesi konunun kavranması açısından önemli olduğu kadar kesin olarak tespiti imkân sınırları dâhilinde değildir. Bunların bir borcun ödenmesi için mi, iltizam veya malikâne gibi daha kârlı görülen bir alana yatırım yapmak için mi nakde dönüştürüldüğü gibi soruların cevaplarına ne alım-satım ne de muhalefat kayıtlarından ulaşılabilir. 1683 Viyana Kuşatması ile 1699 Karlofça Antlaşması arasındaki dönemin aynı zamanda çiftlik satışlarının en yoğun olduğu döneme denk düşmesi ilginçtir. Fakat bu ikisi arasındaki korelasyonun bir nedensellik ilişkisi içerisinde ele alabilecek veriler mevcut değildir.

Belgelerde kimi zaman satış işleminin ne amaçla gerçekleştiğini gösteren açık ifadeler yer alabilmektedir. Pek çok defa adı zikredilen Şaban Ağa bin Mustafa'nın vefatından sonra mirasçıları arasından eşi Ayşe bint-i Mehmed Çavuş'un mehir borcuna karşılık diğer mirasçıların hisselerini satın aldığı

57 R-1, Varak 1b, 4 Zilhicce 1066 (23 Eylül 1656).

çiftlik, bu duruma örnek gösterilebilir.⁵⁸ Yalnız bu vaka dışında borca karşılık herhangi bir çiftlik satışına rastlanmaz. Aslında kurumsal ve bireysel borçlar karşılığında genellikle evlerin, daha az sıklıkla dükkânların rehin gösterildiği durumlara rastlanırken mülk statüsündeki bağ ve bahçe gibi toprak cinsinden veya çiftlik ve değirmen gibi inşa edilmiş kırsal gayrimenkullerin ipotek edildiğine dair en ufak bir işaret yoktur.⁵⁹ Vakıf mütevellisi, yetim mallarının vasisi gibi kendilerine ait olmayan malların sorumluluğunu üzerlerine almış esasen “görevli” kimseler, ev ve dükkân gibi görece idaresi daha kolay gayrimenkullerin rehin gösterilmesini tercih etmiş olabilirler. Fakat bu eğitim sadece bu gibi kimselerde değil bireysel borç veren hatta kendi çiftlikleri veya değirmenleri olan kimselerde de takip edebilmek mümkündür.⁶⁰ Sonuç olarak, en azından belgelere yansıdığı kadarıyla Ruşuk’ta bir borca karşılık ne herhangi bir toprak birimi ne de bir çiftlik veya değirmen rehin gösterilmiş veya satılmıştır.

Kayseri ve Ankara sicillerini inceleyen Suraiya Faroqhi, toprak sahiplerinin topraklarını satmalarının ardındaki sebeplerin çoğu zaman bilinmediğini ifade eder, fakat birbirini tekrar eden iki örüntüyü tespit edebilmiştir. Ölenin mallarının ya çok kalabalık bir mirasçılar grubuna intikal ettiği ya da mirasçılara kalan malların satılmasını gerekli kılacak kadar ölenin büyük bir borcunun kaldığı durumlarda bu gibi gayrimenkullerin satıldığını yazar. Ayrıca satışa sunulan bu malların daha az sıklıkla mirasçılardan birine veya genellikle dışarıdan birine satıldığını da ekler.⁶¹ Faroqhi’nin bu tespitlerinden borç ile ilgili olanına çiftlikler bağlamında Ruşuk’ta rastlanmaz. Keza mirasçı sayısının fazlalığından dolayı yapılan satışlar da en azından çiftlikler bağlamında geçerli değildir. Ruşuk’ta satılan çiftliklerde etkili olan faktör bunlardan ziyade vefat edenin bu işletmelerin idaresini ele alacak bir (yetişkin) erkek çocuğunun ya da hiç çocuğunun bulunmamasıdır. Tespiti daha da somutlaştırması açısından Ruşuk’taki çiftlik satışlarından dördünde, söz konusu çiftliği miras bırakan üç kişinin hiçbirisinin geride erkek varisinin bulunmadığını belirtmek gerekir. Tespiti örnekler ile desteklemek gerekirse Şaban Ağa bin Mustafa’nın çiftliğini *fahrü’l-akrân* Elhâc Yakub Çelebi’ye

58 R-2, Varak 32b, 25 Rebiülevvel 1111 (20 Eylül 1699).

59 Mustafa Çelebi bin Müctebâ Ahmed Efendi Vakfı’ndan 210 akçe murabahasıyla beraber toplam 1.610 akçe borç almış ve karşılığında sakin olduğu evi rehin göstermiştir. Benzer şekilde Boyacı Elhâc Hüseyin, aynı vakıf malından 150 akçe murabahasıyla beraber toplam 1.150 akçe borç almış ve yine buna karşılık evini rehin vermiştir (R-1, Varak 38a, Gurre-i Rebiülevvel 1067 (18 Aralık 1656)). Elhâc Hüseyin bin Abdullah’ın yetim kalan oğlu Hüseyin’in malından 50 guruş murabaha ile toplam 360 guruş borç alan Esseyyid Ahmed Beşe ibn Mehmed evi ile beraber debbağhanesini rehin göstermiştir (R-38, Varak 2a, Gurre-i Rebiülâhîr 1155 (5 Haziran 1742)).

60 R-8, Varak 103b, 7 Şevval 1193 (18 Ekim 1779). Örneğin Kethüdayerizâde Süleyman Ağa ibn İsmail’in muhalefat defterinden 100 guruş borç verdiği Havva Hatun’un bu borcuna karşılık evinin rehin gösterildiği anlaşılmaktadır.

61 Suraiya Faroqhi, “Land Transfer, Land Disputes and Askerî Holdings in Ankara (1592-1600)”, *Mémorial Ömer Lûtfî Barkan*, Librairie d’Amérique et d’Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1980, s. 95.

satan mirasçılarının eşi, ana-baba bir kız kardeşi ve yine ana-baba bir erkek kardeşinin oğlu olduğu gösterilebilir.⁶² Ali Ağa ibn Mehmed bin Abdullah'ın Arslan Ağa Çiftliği olarak bilenen çiftliğini *fahrül-a'yân* Mehmed Beğ bin Mustafa Beğ'e satanlar varislerinden ana-baba bir erkek kardeşi ve ana-baba bir kız kardeşleriydi.⁶³ Benzer şekilde, Esmâ bint-i Mahmud'un daha önceki evliliğinde sahip olduğu çiftliği, ölümünden sonra son eşi Osman Beğ bin Ali ve akrabalık ilişkisi belirsiz İsmihan ibnet-i Şaban'a intikal etmiş, onlar da bunu Şaban Ağa adındaki birine satmışlardı.⁶⁴ Bunların haricinde Yusuf Çelebi'nin vefatından sonra malları eşi ve küçük yaşta biri erkek diğeri kız iki çocuğuna kalmışsa da yetimlerin vasisi olarak atanan ana-bir kardeşi Mustafa Beğ'in, yaygın bir uygulama olarak yetim mallarını nakde çevirmek için sattığı çiftlik yukarıdaki örneklerden ayrılır.⁶⁵

Esasen kırsal ürünlere olan rağbetin arttığı bir dönemde çiftlik gibi kıymetli kırsal ekonomik işletmelerin aile içinde nesilden nesle aktarılması ve miras durumlarında parçalanması önlenerek tek bir elde toplanması beklenirdi. Hâlihazırda sınırlı sayıda örnekler arasında sadece bir örneğin bu duruma uygun olarak satıldığı görülebilir. Pek çok defa örneklere konu olan Şaban Ağa bin Mustafa'nın eşi Ayşe bint-i Mehmed Çavuş ¼ hissesinin bulunduğu Dolab Çiftliğinin diğer hisselerini, mehirine karşılık olarak diğer mirasçılardan satın aldığı örnek bu bahis altında değerlendirilebilir.

Çiftliklerin satılmasında etkili olan faktörler listesine ikamet değişikliği de eklenebilir. Örneğin, daha önceden Rusçuk'ta sakin iken daha sonrasında Edirne'de mütemekkin olan Mütesellim Ali Ağa ibn Hasan'ın Elhâc Receb bin Elhâc Kurd Ali'ye 120 guruşa sattığı çiftlik bu bağlam içerisinde değerlendirilebilir.⁶⁶ Aslında çiftlik sahiplerinin genellikle tasarrufları altındaki çiftlikleri doğrudan idare etmedikleri, daha çok kethüda veya kâhyaları aracılığıyla çiftliğin gündelik işlerini dolaylı yoldan idare ettikleri bilinir. Bu nedenle, kârlı – eğer öyleyse – bir işletme olarak çiftliğin sahibinden uzak bir yerde bulunması, satılması için bir zorunluluk olmamalıdır. Yine de bu durumun bireysel tasarruf tercihlerini ne kadar etkilediği bilinmese de Ali Ağa'nın yatırımlarını daha kolay kontrol edebileceği yeni ikametine çekmek istemiş olabilir.

Unvanlı-Elkâblı, Mutasarrıflar-Müşteriler

Osmanlı toplumsal ve idarî yapısında zaman içerisinde işaret ettiği önem ve anlamları değişen unvanların güvenilmezliğine ek olarak veri dağılımının

62 R-2, Varak 35a, 16 Rebülevvel 1111 (11 Eylül 1699).

63 Eşi "çiftlikten hisse-i irsiyyesini müteveffâ-yı mezbûrun tereke-i sâ'iresinden ahz" ettiği bu satışa taraf değildir. R-38, Varak 21a/b, 26 Şaban 1154 (6 Kasım 1741).

64 Satışa konu olan bu çiftlik bir süre önce davaya konu olmuş görünür. Muhtemelen önceki eşinin akrabalarından birinin açtığı davada Esmâ Hatun'un söz konusu çiftliği 30 yıl önce vefat eden eşinden miras aldığı anlaşılır. Satış işleminin gerçekleştiği kayıt ise budur R-3, Varak 5b, 22 Rebülevvel 1097 (16 Şubat 1686).

65 R-3, Varak 7b, 14 Rebülevvel 1097 (21 Şubat 1686).

66 R-4, Varak 29a, 27 Safer 1108 (25 Eylül 1696).

düzensizliği ve azlığı dolayısıyla çiftlik piyasasındaki aktörlerin profillerindeki değişimi derinlemesine analiz etmek imkânsız değilse bile hayli zor görünmektedir. Zira bu tür gayrimenkullerin hangi sosyal sınıfa veya gruba ait kişiler tarafından kimlere satıldığı takip edilmek istendiğinde Osmanlı toplumsal yapısında sınıfın tanımı ve unvanların bununla ilişkisi gibi problemlerli olgularla karşılaşılır. Bu bakımdan unvanlarla sınıflar arasında kurulacak ilişkinin işlevsizliğine dair araştırmacıların genel bir eğilimi olmakla⁶⁷ beraber unvanların modern öncesi toplumlarda kişilerin sosyo-ekonomik ve politik konumlarıyla ilgili ipuçları barındırdıkları göz ardı edilemez. Bu bakımdan Güçlü Tülüveli'nin ifadeleriyle “onursal unvanları, belgenin yazıldığı zamanda tarihin bir anında, sosyal bağları içerisinde kişilerin hareketsiz portreleri ya da enstantane resim, tarihsel eskiz veya fotoğrafları” olarak değerlendirilebilir.⁶⁸ Ek olarak, unvanları kişilerin ait olduğu sosyal sınıf veya statülerinin kat'î göstergeleri olarak değil, sosyal konumlarının belli bir tanınırlığını gösteren işaretler olarak görmek gerekir.⁶⁹ Ayrıca, 17. ve 18. yüzyıllarda tarımın ticarileşmesi “şehirli” sermaye sahiplerini kırsal gayrimenkul almaya teşvik edip etmediğini bu alım-satım kayıtlarından tespit etmek pek mümkün görünmez. İmparatorluğun diğer yerlerinde de görüldüğü üzere bu alım-satım kayıtlarında alıcının değil satıcının ikametinin belirtilmesi gibi bir eğilim söz konusudur.⁷⁰

Çiftlik satışlarının en yoğun olduğu dönem olan 17. yüzyılın son çeyreğine bakıldığında toplam 7 çiftlik devir işleminin gerçekleştiği görülür. Bu dönemde Rusçuk'taki çiftlik sayısının 36 olduğu hatırlanacak olursa bu dikkate değer bir rakamdır. Bu da yüzyılın son çeyreğinin Rusçuk çiftlik piyasasının en hareketli dönemi olduğuna işaret eder. Bu çiftliklerden birisi aile içi devir işlemi olduğu için hariç tutulacak olursa⁷¹ geriye kalan 6 devir kaydı incelendiğinde Osmanlı sosyo-politik düzleminin önde gelen figürlerinden olan ağaların çiftlik piyasasındaki başat rolleri dikkati çeker. Fakat toplam 6 çiftlik satışında bu ağalar, 4 kez satıcıyken sadece 1 defa alıcı olarak yer almışlardır. Ayrıca bizatihi ağa unvanlı mutasarrıfı tarafından satılan 2 çiftliğin ikisinin de beğlere satılması yine diğer ilginç bir noktayı teşkil etmektedir. Alış-verişteki taraflar bağlamında kişilerin unvanlarına bakıldığında 1'i

67 Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation”, *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 11, 2005, s. 18. Barkan ağa, bey, efendi ve çelebi unvanlarının kişilerin hangi sınıfa ait olduklarını tayin etmekte yetersiz olduklarını belirtir. Barkan, a.g.m., s. 15. Barkan'ın bu ifadelerine referansla Faroqhi de bu unvanların sınıf ve statülerin belirlenmesinde yetersiz olduğunu ifade eder. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 304.

68 Tülüveli, a.g.m., s. 26.

69 Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989, s. 71.

70 Faroqhi, a.g.e., s. 314.

71 Söz konusu aile için alım-satım işlemi Şaban Ağa bin Mustafa'nın eşi Ayşe bint-i Mehmed Çavuş'un diğer hissedarlardan satın aldığı çiftlik satışlarıdır.

Yazı

Akademik
Bakış

195

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

çelebi 3 *elhâc*, 3 *beğ*, 1'i *elhâc* 2 çelebi ve 5 *ağ*anın bu sözleşmelerde ya vefat etmiş çiftliğin "itibarî" sahibi ya da muamelenin bizatihi kendisi olarak yer almaktadır.

*Ağ*aların 17. yüzyılın son çeyreğinde çiftlik piyasasındaki azalan önemleri karşısında belirgin bir şekilde güçlenenler *beğ*lerden ziyade *elhâc*lardır. 4 satıcı ve 1 alıcı *ağ*aya karşın 3 kez anılan *elhâc*ların 3'ünün de alıcı konumunda bulunması en azından kayıtlara yansıdığı kadarıyla *elhâc*ların çiftlik piyasasında *ağ*aların yerini almaya başladıkları intibamı uyandırır. Bu *elhâc*ların askerî sınıfa ait başka herhangi bir unvan kullanmamalarına binaen reayadan kimseler oldukları düşünülebilir. Osmanlı sosyo-politik düzeninde bir kimsenin askerî-reaya sınıfına aidiyeti bağlamında anlamlı bir veri olmayan *elhâc*, temel olarak bir kimsenin hac ibadetini yerine getirebilecek kadar zengin ve saygın bir kimse olduğuna işaret eden bir unvan olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bu gelişme, parasallaşan ekonomik sistemde dezavantajlı konuma düşen Osmanlı idarî yapısındaki imtiyazlı askerî sınıfın ekonomik tekelinin, devletin dağıtım mekanizmaları dışında sermaye biriktirebilen reayadan kimseler tarafından kırıldığı ve bunların yerlerini almaya başladıkları şeklinde yorumlanamaz. Daha makul ve makbul görünebilecek bir yorum birtakım zengin kimselerin ekonomik sermayelerini *elhâc* unvanı alarak sosyal sermayeye dönüştürdükleri ve yine bu ekonomik ve sosyal sermaye sahibi *elhâc*ların birikimlerini 17. yüzyılın son çeyreğinde çiftliklere yatırım yaparak değerlendirmeyi tercih etmiş olduklarıdır.

İncelenen dönemi 17. yüzyılın son çeyreğinden çıkarıp genel olarak 1656-1779 yılları arasına bakıldığında ilk analiz düzleminden çıkarılan sonuçlardan çok da farklı bir tablo ortaya çıkmaz. Yorumlara girişmeden önce 12 adet çiftlik devir işleminden hangilerinin bu analizlere dâhil edilip hangilerinin edilmediğinin belirtilmesi gerekir. Şaban Ağa'nın eşi Ayşe Hatun'un diğer mirasçıların hisselerini satın aldığı çiftlik satışı aile içi alım-satım işlemi olması nedeniyle dâhil edilmezken 18. yüzyılın son çeyreğindeki firarî Rusçuk ayanı Çelebizâde'nin müsadere edilip Mustafa Ağa ibn Mehmed Ağa'ya satılan iki çiftliği iki farklı işlem olmasına rağmen aktörlerin aynı kişiler olması nedeniyle tek bir işlem gibi değerlendirilmiştir.⁷² Geriye kalan örnekler üzerinden yapılan incelemelerde ilk dikkati çeken husus, 17. yüzyılın sonundaki kalabalık veri havuzunda ortaya çıkan *ağ*aların genellikle satıcı rolünde (4 satıcıya karşı 1 alıcı) yer almalarına binaen çiftlik piyasasındaki belirgin gerileişlerinin bütün dönemlere bakıldığında o kadar belirgin (5 satıcıya karşı 4 alıcı) olmadığıdır. *Elhâc*lara 17. yüzyılın son çeyreğinden başka herhangi bir dönemde rastlanılmadığından onlarla ilgili daha önce yapılan

72 Firarî Çelebizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin müsadere edilip müzayedeye ile Serdengeçti Ağalarından Mustafa Ağa ibn Mehmed Ağa'ya satılan çiftliklerin geçtiği kayıtların kün-yeleri şunlardır: R-8, Varak 100b, 23 Şevval 1193 (3 Kasım 1779), R-8, Varak 100b, 24 Şevval 1193 (4 Kasım 1779).

yorumu eklenecek bir şey yoktur. *Beğ*lerin ise alıcı konumundaki rolleri ise cılız sayılabilecek şekilde (2 satıcıya karşı 3 alıcı) artmış görünür. Çok sık rastlanmayan unvanlardan bir diğeri olan çelebilerin de çiftlik piyasasındaki konumları 2 satıcıya karşı 1 alıcı olarak – bunun da çelebi unvanına *elhâc* unvanı eşlik eder – görece zayıfladığı anlaşılabilir. İlginç bir şekilde imparatorluğun diğeri yerlerinde ilmiye sınıfı mensuplarının kırsal gayrimenkullere karşı ilgilerinin mevcudiyetinden bahsedilirken Rusçuk'ta en azından çiftlik piyasasında görünmezler.⁷³ Genellikle ilmiye sınıfıyla ilişkilendirilen efendi unvanına ise 18. yüzyılın sonunda, o da satıcı konumunda değil, çiftlikleri müsadere edilmiş sabık mutasarrıf konumunda zikredilen, firarî Çelebizâde Seyyid Mehmed Efendi'nin vakasında bahsedilir. Fakat bu vakada satıcı ile alıcı arasında hür iradeye dayanan bir mübadele işlemi olmadığı vurgulanması gerekir. Zira bu işlemin kayıt altına alınmasının birincil sebebi müsadere edilen malın müzayedeye ile satılmış olmasıdır.

Çiftliklerin sosyo-ekonomik ve politik sermaye sahiplerinin ellerinde toplanma eğilimi gösterip göstermediğini unvanlar üzerinden analiz etmek, bu unvanların anlamlarının ve işaret ettikleri hiyerarşinin kaygan bir zemin olması nedeniyle bunun yerine *elkâbların* kullanılması daha başka bir perspektif kazandırabilir. Fermanlar haricinde basit alım-satım hüccetlerine taraf olan kişiler için *elkâbların* kullanılması, unvanları açısından önemsiz gibi görünen birinin aslında sahip olduğu sosyo-ekonomik ve politik sermayeden kaynaklanan itibarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu bakımdan 1656-1779 yılları arasındaki 12 çiftlik transfer işleminden analize tabi tutulan 10 tanesinden 6'sında alıcıların *fahrü'l-akrân*, *fahrü'l-a'yân*, *kıdvetü'l-emâsil ve'l-a'yân* veya *mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân* gibi *elkâbların* isimlerine eşlik ettikleri görülür. Dahası 1698'den 1779 yılına kadarki süreç içerisindeki çiftlik alım-satım kayıtlarının hepsinde alıcıların istinasız bu *elkâbları* kullandıkları anlaşılmaktadır. Daha önce de bahsi geçen 2 ağanın çiftliklerini 2 *beğ*e sattığı vakalarda bu *beğ*lerin sosyo-politik olarak ağalardan daha yüksek bir konumda buldukları açık bir şekilde görülebilir. Örneğin, Silahdâr Mehmed Ağa ibn Süleyman'ın 1.100 guruşa sattığı çiftliği satın alan *fahrü'l-akrân* Ahmed Beğ'in merhum Tuna Kaptanı Ali Paşa'nın oğlu olması⁷⁴ ve *fahrü'l-akrân* Ali Koç Ağa'nın çiftliğini satın alan *kıdvetü'l-emâsil ve'l-a'yân* İshak Beğ'in de yine Ali Paşa'nın kardeşi olması⁷⁵ alıcıların satıcılardan daha yüksek bir konumda buldukları anlamına gelir. Bu son örnekte de görüldüğü gibi *elkâbların* kimi zaman satıcılar tarafından da kullanıldığı görülür.

Alıcılar arasında *elkâbların* satıcılara kıyasla daha sık zikredilmesinin sebeplerinin başında bu satışların aslında “itibarî” sahipler olarak mirasçılar

73 Ergenç ve Taş, a.g.m., s. 241.

74 R-2, Varak 6a, 20 Muharrem 1110 (15 Temmuz 1698).

75 R-2, Varak 6a, 25 Muharrem 1110 (3 Ağustos 1698). İshak Beğ'in, Ali Paşa'nın kardeşi olduğu, vasi olarak atandığı kayıttan anlaşılmaktadır: R-2, Varak 34b, 15 Muharrem 1111 (13 Temmuz 1699).

tarafından gerçekleştirilmiş olması gelmektedir. Örneğin, Arslan Çelebi ve İbrahim Çelebi ibn Ahmet Çelebi'den değirmen hisselerini satın alan Şaban Ağa ibn Mustafa'nın *fahrü'l-akrân elkâbı* bu kayıta belirtilmesine rağmen vefatından sonra çiftliklerinin satıldığı iki kayıta da Şaban Ağa'nın *elkâb*larından bahsedilmez. Toplam 4 vakada görülen varisler tarafından satılan çiftliklerin 2'si 1698'den sonra *elkâb*ların alıcılar tarafından istisnasız kullanıldığı döneme denk düşer. Bu durum alıcılar arasındaki *elkâb*ların daha az sıklıkla kullanılmasına sebep olan etmenlerden biridir. Bir diğeri ise bu sözleşmelerin tarzı gereği satıcıların ikametlerinin genellikle zikredilmesine karşın alıcıların ikametlerinin çoğu zaman belirtilmemesi gibi *elkâb*ların yazımında da buna benzer bir eğilim sergilenmiş olması ihtimaller dâhilindedir.

Sonuç

Kısmen bir Osmanlı sınır kasabası olan Rusçuk'ta 17. yüzyılın ortasından 18. yüzyıl sonuna kadar geçen uzun bir dönemde kadı sicillerine yansıyan bir düzine çiftlik transfer kaydından elde edilen sonuçlar ve getirilen yorumlar konusunda temkinli olunması gerektiği aşikârdır. Her ne kadar çalışmaya konu olan dönem çok geniş bir zaman aralığını kapsıyor olsa da veri dağılımının daha çok 17. yüzyılın son çeyreğinde yığılmış olması sürecin görüldüğü kadar geniş olmadığı anlamına gelir. Öncelikle çiftlik ile ilgili tanımların ve bunların hukukî statüsüne dair tartışmalar bağlamında, Rusçuk'taki çiftlikten kastedilenin kırsal bir bölgede bir ev ve onun etrafında oluşan çoğu zaman ambarlar, ahırlar ve odalar gibi inşa edilmiş yapılar ile bağ ve bahçe gibi mülklerden oluşan kompleks bir işletme olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışındaki mîrî araziler alım-satım muamelelerinde ya hiç zikredilmez ya da ayrıca *sâhib-i arz izni ile tefvîz* edilir. Bu çiftliklerdeki üretimin, kaynaklara açık bir şekilde yansıdığı üzere genellikle ırgatlar ve Eflak'tan gelen mevsimlik işçiler gibi ücretli emek ile yürütüldüğü görülür. Bunun dışında, ortakçılık ve köylülerin bireysel veya kitlesel olarak borçlandırılarak emeklerinin sömürülmesi gibi yöntemlerin varlığı ise alım-satım belgelerinden edinilen bilgiler kadarıyla spekülasyondan öteye geçememektedir. Bazı çiftliklerde hayvancılığın bir nebze daha önde geldiği fakat genellikle tarım ve hayvancılığın beraber yürütüldüğü karma bir faaliyet tarzı mevcut görünse de bu faaliyetlerin ikisinin de beklenenin çok altındaki seviyelerde icra edildiği anlaşılır. Rusçuk'taki çiftlik satışlarının önemli bir kısmı, vefat edenlerin geride kalan mirasçıları arasında (yetişkin) erkek evlatların bulunmadığı durumlarda diğer varisler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu mirasçıları tarafından satılan çiftlik sayılarının toplam satış içerisindeki paylarının büyüklüğü, bu gibi kıymetli gayrimenkullerin nesiller boyunca aktarılmadığı gibi bir durum ortaya çıkarmış görünebilir. Fakat satış muamelelerinin kadı huzurunda kayıt altına alınması bir zorunluluk olmadığı ve bir işlemin meşruyetinin şahitler tarafından da sağlanabildiği beraber düşünüldüğünde defterlere giren bu kayıtlar, tarafların keyfiyetini temsil ettiği kadar bireysel motivas-

yonlarının da birer yansımasıdır. Bu bakımdan özellikle miras gibi kendi başına birçok problemi ihtiva edebilen durumlar haricinde tarafların ileride doğabilecek riskleri minimize etmek amacıyla satış işlemlerini kayıt altına aldıkları istemeleriyle meydana gelen bu belgeler aslında gerçekleşen çiftlik transferlerinin sadece bir kısmını temsil eder.

Çiftlik alım-satımlarına taraf olanların profillerindeki değişim, çok güvenilir olmamakla beraber unvanlar üzerinden değerlendirildiğinde, veri havuzunun daha geniş olduğu 17. yüzyılın son çeyreğinde *ağaların* çiftlik piyasasındaki ağırlıklarının belirgin bir şekilde azaldığı, buna karşın *elhâcların* daha güçlü, *beğlerin* ise daha cılız bir şekilde görünürlüklerini arttırdıkları anlaşılabilir. Analiz düzlemi bu kısa dönemden çıkarılıp daha genele yayıldığına *ağaların* bir önceki periyottaki azalan rollerinin uzun erimde o kadar da keskin olmadığı dışında anlamlı başka bir değişim yoktur. En nihayetinde profillerdeki değişim unvanlar üzerinden değil de – birtakım çekinceler barındırmakla beraber – *elkâblar* üzerinden analiz edildiğinde, kırsal ekonomik işletmelerin sosyo-ekonomik ve politik sermaye sahiplerinin ellerinde toplanma eğilimi gösterip göstermediği anlaşılabilir. Bu bakımdan çiftliklerin özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren 18. yüzyıl boyunca *elkâbları* açısından itibarlı kimseler tarafından satın alındığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, imparatorluğun diğer yerlerinde çiftlik piyasasındaki aktörlerin profillerindeki değişimi takip eden çalışmaların çoğalması ve bu bulguların karşılaştırılması ile klasik sonrası dönemde Osmanlı sosyo-ekonomik ve politik düzleminde yaşanan değişim ve dönüşümlerin bir boyutu hakkında daha sağlıklı yorumlar yapmak mümkün hale gelebilecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- R-1 (1066-1067/ 1656-1657)
- R-3 (1097-1100/ 1685-1688)
- R-4 (1106-1108/ 1695-1696)
- R-2 (1109-1112/ 1698-1701)
- R-5 (1121-1124/ 1709-1710)
- R-51 (1127-1128/ 1715-1716)
- R-6 (1149-1151/ 1736-1739)
- R-36 (1150-1151/ 1738)
- R-7 (1151-1153/ 1738-1740)
- R-38 (1154-1155/ 1742-1743)
- R-8 (1191-1193/ 1777-1779)
- R-9 (1200/ 1786)

gazi

Literatür

ANASTASOPOULOS, Antonis - Stefanos POULIOS - Yannis SPYROPOULOS, "The Spread of Çiftliks (Large Estates) in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans: The Case of the District of Verouia", *History, Culture and Research*, Cilt III, 2019, s. 90-109.

AYGÜN, Yasemin, "12 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri (1174-1184/1760-1770) (Özet-Değerlendirme-Metin)," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.

BARKAN, Ömer, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt III, Sayı 5-6, 1966.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

ERGENÇ, Özer - Hülya TAŞ, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler", Şehir, Toplum ve Devlet: *Osmanlı Tarih Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 246-256.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

FAROQHI, Suraiya, "Land Transfer, Land Disputes and Askerî Holdings in Ankara (1592-1600)", *Mémorial Ömer Lûtfi Barkan*, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1980, s. 87-99.

İNALCIK, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder - Faruk Tabak, der., *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 17-35.

KARAGÖZ, Fatma Gül, "18. Yüzyıl Şer'îye Sicil Örneklerinde Arazi Üzerinde Mülkiyet ve Tasarruf Haklarını Tanımlayan Terimler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 16, Güz 2013, s. 21-62.

KARAGÖZ, Fatma Gül, "1700-1750 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Arazi Hukuku Uygulamaları: Vidin ve Antakya Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

KEYDER, Çağlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", Çağlar Keyder - Faruk Tabak, der., *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 1-16.

KOKDAŞ, İrfan, "Money, Peasant Mobility, Çiftliks, and Local Politics in Salonika 1740-1820", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Cilt 34, 2014, s. 135-146.

MARCUS, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989.

MCGOWAN, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, Cambridge; New York 1981.

MINKOV, Anton, "Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomats", *Islamic Law and Society*, Cilt 7, 2000, s. 65-101.

NAGATA, Yuzo, *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 15, 1982, s. 171-210.

PAMUK, Şevket, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Investment and Production*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

PAPASTAMATIOU, Demetrios, “The Structure, Content and Development of Large Estates in the Environs of Salonica During the Period 1697-1770”, Balta, Evangelia, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides, der., *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, vol. 2, The Isis Press, İstanbul 2014, s. 375-402.

PARVEVA, Stefka, “On Some Features of the Portrait of Çiftlik Hired Workers in the 17th – mid-18th Century”, *Études Balkaniques*, Cilt LI, Sayı 4, 2015, s. 23-74.

TÜLÜVELİ, Güçlü, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation”, *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 11, 2005, s. 17-27.

Extended Abstract

There are few words in the Ottoman terminology as çiftlik, which refers two opposite meanings in its own right. On the one hand, *çift/çiftlik* means a piece of plot sufficient to maintain a peasant family. On the other hand, it corresponds to a vast bunch of lands as big as a couple of *çifts* cultivated not by its owner directly but by hired or contracted workers or peasant families. They also contain several buildings organized around a big house such as stores, barns and haylofts as well as small private production units such as gardens and vineyards. Thus reflected as rural economic complexes, the exchange of *çiftliks* in real estate market is important to comprehend at least one dimension of the Ottoman rural transformation in the 17th and 18th centuries.

Unlike many explanations of çiftlik derived from the 19th century, in Ruse and the period under examination, çiftlik does not refer to big lands specifically but to a mansion and a couple of buildings around it directly in çiftlik sale contracts. This building complex only is regarded as property and transfer of “usufruct” of state lands (*mîrî arazi*) subjects to the permission of timariot separately. Close examination of çiftlik elements shows that stores and barns are primary, and rooms and houses for peasants are secondary building blocks of the çiftlik complexes. Those buildings can be easily linked with areas of activity in çiftliks either agricultural production or husbandry or both. Additionally, some attachments explain how required labor in production is provided.

It is difficult to determine all the factors that affect the motivations of sellers to sell their çiftliks with any sources. However, sale transactions show an interesting pattern on the side of sellers. Almost half of the çiftliks are sold not by their direct owner but by inheritors of deceased owners. Since registration of transactions is not compulsory but up to the preferences of contracting parties, this pattern means a lot. When this information acquired from the sale contracts is interpreted with data obtained from inheritance records, one aspect of the motivations of the sellers can be presented. In the cases where the deceased has no son adult enough to take responsibility for the çiftlik, the inheritors tend to sell the inherited çiftlik, in most cases, to outsiders. Change in the owner's residence can be added to this motivation list.

In the çiftlik market, the interest of ağas, one of the most prominent figures in the Ottoman society, shows a slightly diminishing tendency against the apparent rise of elhâcs, according to the sources. The rest of the titleholders do not represent a meaningful conclusion. On the other hand, if the elkâbs are used instead of honorific titles, it is clear that socio-economic and political capital owners showed a growing interest in çiftliks from the end of 17th century onwards. Although chronological data distribution is desperately irregular, those sale contracts have a remarkable potential to contribute to the Ottoman provincial transformation in the 17th and 18th centuries.

Liberal Barış İnşası ve Geleneksel Çatışma Çözme Yaklaşımlarının Hibrit Barış Modeli Oluşturma Potansiyeli: Ubuntu Üzerine Bir Değerlendirme

The Potential of Creating a Hybrid Peace Model Through the Liberal Peacebuilding and Traditional Conflict Resolution Approaches: An Evaluation of Ubuntu

Ayça EMİNOĞLU* - Bahar KÖSE**

Öz

1990'lerden itibaren genel olarak barış inşası faaliyetleri, liberal barış kapsamında yürütülmüştür. Söz konusu barış inşası yaklaşımının her ne kadar başarılı yönleri bulunsada farklı coğrafyaların ontolojik yapısını göz ardı ederek her yerde tek tip barış inşa etmeye çalışması birçok ülkede başarısız sonuçlar elde etmesine ve eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, liberal barışa alternatif yaklaşımların geliştirilmesi gerektiği sıkça vurgulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada liberal barış eleştirilerine paralel olarak liberal barışın yetersizlikleri kabul edilmekle beraber, bu yetersizliklerin barış inşası sağlanması planlanan coğrafyalardaki yerel barış inşası yaklaşımları vasıtasıyla doldurulması gerektiği savunulmaktadır. Bu iddia, Afrika'nın geleneksel yaklaşımlarından Ubuntu üzerine odaklanılarak doğrulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ubuntu, Liberal Barış, Hibrit Barış, Çatışma Çözümü

Abstract

Peacebuilding activities in general since the 1990s have been carried out within the scope of liberal peace. Despite the successful aspects of the peacebuilding approach in question, the attempt to build a uniform peace everywhere by ignoring the ontological structure of different geographies caused it to achieve unsuccessful results in many countries and draw the arrows of criticism. In this direction, it has been frequently emphasized that alternative approaches to liberal peace should be developed. In this study, parallel to the liberal peace criticisms, while the inadequacies of liberal peace are accepted, it is argued that these deficiencies should be filled by local peacebuilding approaches in the geographies where peacebuilding is planned. This claim has been tried to be verified by focusing on Ubuntu, one of the traditional approaches of Africa.

Keywords: Ubuntu, Liberal Peace, Hybrid Peace, Conflict Resolution

Makale Geliş Tarihi: 31.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: EMİNOĞLU, Ayça – KÖSE, Bahar, "Liberal Barış İnşası ve Geleneksel Çatışma Çözme Yaklaşımlarının Hibrit Barış Modeli Oluşturma Potansiyeli: Ubuntu Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 203-223.

* Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: aeminoglu@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6925-7339.

** 100/2000 YÖK Doktora Burslu Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: baharkosetr@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5204-7271.

Akademik
Bakış

203

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Giriş

Barışın sadece aktif çatışmanın yokluğu olmadığı düşünüldüğünde, kalıcı barışın sağlanmasının çatışmanın sona erdirilmesinden, toplumu iyileştirme ve geçmişi unutup daha iyi bir gelecek inşa etmeye kadar pek çok süreç ve aktör barındırdığı söylenebilmektedir. Günümüzde tüm bu süreç ve aktörleri göz önünde bulunduran kapsamlı bir barış inşa yaklaşımı bulunmamakta ve barış inşası çalışmaları günümüz hâkim barış inşa yaklaşımı olan liberal barışın savunucuları ve ona alternatif geliştirme çabası içerisinde olan liberal barış eleştirmenleri arasındaki tartışmanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, liberal barış eleştirmenlerine paralel olarak uluslararası aktörler, devlet seçkinleri ve yerel halk gibi farklı aktörlerin barış inşası ve devlet kurma süreçlerine katılmasına izin veren yaklaşımlara ve stratejilere doğru bir hareketi savunmaktadır. Bu doğrultuda “Yerel çatışma çözme yaklaşımları, günümüz baskın barış inşa yaklaşımı olan liberal barışın eksikliklerini giderme hususunda nasıl bir alternatif sunabilir?” sorusu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Batılı olmayan geleneksel değerlerden birçoğu, pratikteki başarılarına rağmen literatürde yeterince yer edinememiştir. Bunlardan birisi olan “Ubuntu”, bu çalışmanın mihenk taşı oluşturmaktadır. Ubuntu felsefe, sosyoloji, hukuk, bilişim teknolojileri, eğitim, sanat iletişim gibi pek çok alanda karşılık bulan çok yönlü bir kavramdır. Güney Afrika’da üzerine odaklandığında, kavramın iki farklı kullanımı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, kavramın bir kişinin ahlaki niteliğini tanımlamak üzere bir sıfat olarak kullanımıdır. İkincisi ise kişilerin karşılıklı bağımlılık durumunda olduklarını vurgulayan ve kolektif değerler hakkında mesajlar veren bir ahlak, felsefe ve dünya görüşü olarak kullanımıdır.¹ Bu çalışmada kavram, temelini geleneksel değerlerden alan bir dünya görüşü, bir felsefe anlamıyla kullanılacaktır.

Ubuntu, Afrika’nın pek çok bölgesinde varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüş bir felsefedir. Fakat bu çalışmada özellikle Güney Afrika özelinde ele alınmıştır. Bu durumun nedeni, Güney Afrika’nın ülkede şiddetli çatışmaların sona ermesinin ardından, çok kısa bir süre içerisinde geçmişin kötü tecrübelerini geride bırakarak, dünyanın yükselen güçlerinden birisi haline gelmesi ve bu durumun en önemli nedenlerinden birinin de yeniden ayağa kalkma sürecinde geleneksel değerlerden faydalanması olduğunun varsayılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada, ubuntu’nun Güney Afrika’da gündelik sorunlarla başa çıkma, toplumsal düzen sağlama ve sürdürülebilir bir barış inşa etme gibi hususlarda pratikte sağladığı başarılarla değinilmiştir. Böylece hem geleneksel değerlerin korunması ve canlandırılmasının toplumlar için faydalı yönleri vurgulanmış hem de bu değerlerin evrensel nitelikte pek

1 Christian. B. N Gade, “What is Ubuntu? Different Interpretations Among South Africans of African Descent”, *South African Journal of Philosophy*, Vol. 31, No. 3, 2012, s. 484.

çok öğreti barındırdığına dikkat çekilmek istenmiştir. Fakat çalışmanın esas odak noktasını söz konusu geleneksel değerlerden birisi olan Ubuntu vasıtasıyla geleneksel yaklaşımların, barış inşası çabalarına ne kadar anlamlı katkılarda bulunduğunu göstermek oluşturmıştır.

Özetle, çalışmada Ubuntu barış inşa yaklaşımı ve liberal barış inşa modeli arasındaki ideolojik benzerlik ve farklılıklara odaklanılmıştır. Her iki barış inşa yaklaşımının da güçlü ve zayıf yönlerine değinilmiş ve bu iki barış inşa yaklaşımı kullanılarak hibrit bir barış inşa modeli oluşturulup oluşturulamayacağı analiz edilmeye çalışılmıştır. Neticede henüz emekleme aşamasında olan hibrit barış inşası literatürüne katkıda bulunabilmek adına hem liberal barış inşa modeli hem de Ubuntu barış inşa yaklaşımının olumlu yönlerini birleştiren bir orta yol alternatifi sunulmuştur. Fakat bu çalışma her yerde uygulanabilir, kusursuz, genel geçer bir model önermekten ziyade, aşağıdan yukarıya süreçler içeren geleneksel barış inşa yaklaşımlarının dikkate alınması durumunda, daha sağlam bir barışın inşa edilebileceğini göstermeye çalışmıştır.

Ubuntu Felsefesi ve Güney Afrika'daki Yansıması

Ubuntu, Afrika kültürünün temelini ve yapısını oluşturan yerleşik bir sosyal felsefedir. Tüm Afrika kültürleri aynı olmasa bile Afrikalıların, Batıya kıyasla daha az bireyci, daha komünal olduklarını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Ubuntu da birey merkezli bir yaklaşım değildir. Fakat bireyin kendi yerine, toplumun menfaatleri peşinde koşmasını öğütleyen bir anlayışa da sahip değildir. Bunun yerine bireyi başkalarının iyiliğini düşünerek, kendi iyiliğine ulaşabileceğine inanmaya teşvik etmektedir.² Böylece kişi, başkalarının başarısından ya da iyiliğinden rahatsızlık duymaktan ziyade, bu durumun toplum ve dolayısıyla kendisi için yarar sağlayacağını düşünmeye yönlendirilir ki bu durum da Ubuntu'nun ortak fayda için kişiler arası işbirliğinin sağlanması nihai hedefine hizmet etmektedir.³ Sonuç olarak Ubuntu, Batı'nın rekabeti teşvik eden liberal değerlerinin aksine, kişileri işbirliğine yönlendirerek kolektif çabalarla daha başarılı sonuçlar elde edilebileceğini vurgulayan bir düşünce yapısıdır.

Ubuntu, bin yılı aşkın süredir Afrika'nın pek çok bölgesinde az ya da çok varlığını sürdürmüş olsa da Güney Afrika'da bir devlet politikası olarak benimsenip uygulanması, Apartheid adı verilen resmi politikanın 1990'lı yıllarda sona ermesiyle başlamıştır. Yıllarca süren çatışma, adaletsizlik, insan hakları ihlalleri gibi toplumu derinden bölen gelişmeler, demokrasi ve barış içerisinde bir arada yaşama arzusunu körüklemiş ve dil, inanç, cinsi-

2 David W. Lutz, "African Ubuntu Philosophy and Global Management", *Journal of Business Ethics*, Vol. 84, No. 3, 2009, s. 314.

3 Nomonde Masina, "Xhosa Practices of Ubuntu for South Africa", (Ed. William Zartman), *Traditional Cures for Modern Conflicts: African Conflict "Medicine"*, Lynne Rienner, London, 2000, s. 170.

yet, sınıf ayrımı olmaksızın toplumun yeniden inşasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda Ubuntu'nun yeniden canlandırılması, Apartheid sonrası ırksal ve etnik bölünmeleri ortadan kaldıran bir ulusal kimlik inşa etmek için önem kazanmaya başlayan Ubuntu, Güney Afrika'da ilk kez ülkenin 1993 tarihli geçici anayasasında referans gösterilerek yasalarda, politikalarda ve kamusal tartışmalarda resmen ifade bulmaya başlamıştır.⁴ Bu tarihten itibaren hükümetler ve sivil toplum örgütleri, gerek iç gerekse dış politikada meydana gelen problemleri çözme hususunda bu öğretilerden faydalanmıştır.

Güney Afrika'da 1997 yılında Ulusal Meclis tarafından onaylanan Beyaz Kitap, politika yapım sürecinde Ubuntu değerlerinden faydalanılan bir örnek olarak gösterilmekte ve bu kitabın onaylanmasının demokrasi, eşitlik, Ubuntu gibi kavramları ön plana çıkaracak yeni bir dönemin başlangıcı olduğuna işaret edilmektedir.⁵ Bu tarihten itibaren devlet liderlerinin söylemlerinde Ubuntu kavramına atıfta bulunulduğu görülmektedir. Örneğin Güney Afrika'da 1999-2008 yılları arasında devlet başkanı olarak görev yapan Mvuyelwa Mbeki, 2005 yılında gerçekleştirdiği bir konuşmada ülke sorunlarını çözebilmek için Ubuntu unsurlarından faydalandığını belirtmiştir.⁶ Benzer şekilde kamu hizmetlerinde görev almış bir kişi olan Geraldine Fraser-Moleketi, Küresel Yolsuzlukla Mücadele Forumu'nda gerçekleştirdiği bir konuşmada, Ubuntu ilkelerinin hayata geçirilmesinin yolsuzlukla mücadelede itici bir güç olabileceğinin altını çizmiştir.⁷

Batho-Pele kampanyası, Güney Afrika devlet büyüklerinin söylemlerinin pratikteki yansımına önemli bir örnek niteliğindedir. Bu kampanya ile Ubuntu felsefesinden faydalanılarak insanı merkeze koyan ve hesap verilebilirlik, açıklık ve şeffaflık gibi unsurlar barındıran, iyileştirilmiş bir kamu yönetimi benimsenmeye başlanmıştır.⁸ Benzer şekilde Güney Afrika'da politikacı, lider, kilise, sivil toplum örgütleri gibi pek çok aktör, ahlakın yozlaşmasını önlemek amacıyla Ubuntu ilkelerine başvurarak ülkenin sosyal dokusunu güçlendirmeye çalışmış, hukuk sisteminde Ubuntu ilkeleri temel alınarak kararlar verilmiştir. Ayrıca Güney Afrika'nın Gauteng vilayeti Eğitim Bakanlığı, çocuklara sosyal değerlerin kazanılması, Ubuntu kültürünün yaygınlaştırılması ve Ubuntu değerini merkeze alan bir toplum yaratılması hedefi doğrultusunda okullarda Ubuntu değerlerini tanıtıcı faaliyetlerde bulunmuştur.⁹

- 4 John Eliastam, "Exploring Ubuntu Discourse in South Africa: Loss, Liminality and Hope", *Verbum et Ecclesia*, Vol. 36, No. 2, 2015, s. 2; Manuel Gil, *Ideology and the Possibility of African Political Theory: African Socialism and "Ubuntu" Compared*, 7th Congress of African Studies, Lisboa, 2010, 142.
- 5 Bernard Matolino - Wenceslaus Kwindigwi, "The End of Ubuntu", *South African Journal of Philosophy*, Vol. 32, No. 2, 2013, s. 200.
- 6 David, A., Mc Donald, "Ubuntu Bashing: the Marketisation of 'African Values' in South Africa", *Review of African Political Economy*, Vol. 37, No. 124, 2010, s. 147.
- 7 David, A., Mc Donald, 2010, a.g.m., s. 147.
- 8 Lere, Amusan - Sipiwe Mchunu, "An Assessment of Xenophobic/Afrophobic Attacks in South Africa (2008-2015): Whither Batho Pele and Ubuntu Principles?", *South African Review of Sociology*, Vol. 48, No. 4, 2017, s. 5-6.
- 9 Johann Broodryk, *Ubuntu: Life Coping Skills From Africa*, Randburg: Knowres, 2006, s. 25.

Dış politika önemli ölçüde yerel değerler ve politikaların bir uzantısıdır ve Ubuntu düşünce yapısının izlerine Güney Afrika dış politikasında da rastlamak mümkündür. Hatta Güney Afrika diplomasisi hakkında bilgi veren Beyaz Kitap, bu ülkenin diplomatik duruşunu “Ubuntu Diplomasisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Ubuntu, uluslararası düzende insan hakları, barış, eşitlik ve adaletin altını çizerek; rekabet yerine işbirliği ve çatışma yerine ortaklık kurma üzerine güçlü bir vurgu yapan insan merkezli bir dış politika ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Güney Afrika’nın kaderinin Afrika ülkelerinin kaderi ile bağlantılı olduğu, Güney Afrika’nın dış politika yaklaşımının herkes için gelişme sağlayan bir dış politika yaklaşımı olarak nitelendirilebileceğinin altı çizilmiştir.¹¹ Neticede felsefenin temel vurgusu, ulusal politikada olduğu gibi uluslararası politikada da “ben” merkezli bir yaklaşımın fayda sağlamayacağı yönündedir.

Aktif ve çok taraflı bir dış politika izlemeyi tercih eden Güney Afrika’nın dış politika faaliyetlerine bakıldığında, Beyaz Kitap’ta belirtildiği gibi Ubuntu değerleri ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Örneğin Güney Afrika, Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü, İngiliz Milletler Topluluğu, G77 gibi pek çok uluslararası kuruluşu üyeliği sayesinde, dünyanın dört bir yanından ülke ile etkileşim halindedir. Ayrıca G7’nin aktif bir üyesidir ve özellikle başta BRICS oluşumunu oluşturan güçler olmak üzere yükselen güçlerle stratejik ortaklıklar kurmaktadır.¹² Bunlara ek olarak Güney Afrika, dış politikada ulusal çıkarlar uğruna sert güç kullanılmasını onaylamamakta ve yalnızca küresel ilişkilerin bir uzantısı olarak kabul ettiği Birleşmiş Milletlerin onayıyla bir takım yaptırımların uygulanabileceğini savunmaktadır.¹³ Ülkenin çok taraflı diplomasisi, BM gibi kolektif değerleri yansıtan örgütlere verdiği önem, uluslararası işbirliği çabaları ve dış politikada yumuşak güç vurgusu temelde Ubuntu felsefesinin yansımasıdır.

Ubuntu Felsefesinin Barış İnşa Yaklaşımı ve Güney Afrika Barışına Katkısı

Çağlar boyunca hemen hemen her toplum nedeni, boyutu ve süresi farklılık gösterse de bir şekilde çatışmalara sahne olmuştur. Bu durum sömürgecilik öncesi, sırası ve sonrası Afrika ülkeleri bağlamında da geçerli olmakla birlikte günümüzde pek çok Afrika ülkesi bağımsızlığının ardından

- 10 Dikeledi Madise - Christopher Isike, Christopher, “Ubuntu diplomacy: Broadening Soft Power in an African context”, *Journal of Public Affairs*, Vol. 20, No. 2, 2020, s. 5.
- 11 Siphamandla Zondi, “The Rhetoric of Ubuntu Diplomacy and Implications for Making the World Safe for Diversity”, *African Journal of Rhetoric*, Vol. 6, No. 1, 2014, s. 109-110.
- 12 Mzukisi Qobo - Neeke Nyathi, “Ubuntu, Public Policy Ethics And Tensions In South Africa’s Foreign Policy”, *South African Journal Of International Affairs*, Vol. 23, No. 4, 2016, s. 429-431.
- 13 Elizabeth Sidiropoulos, Elizabeth, “South Africa’s Emerging Soft Power”, *Current History*, Vol. 1, No. 8, 2014, s. 198.

irili ufaklı çatışmalara sahne olmuş ve negatif anlamda bir barış sağlama hususunda bile başarısız bir performans sergilemiştir. Sömürgecilik öncesi Afrika toplumları çatışma önleme, yönetme ve çözme süreçlerinde geleneksel değerlerden faydalanmıştır ve barış inşası süreci genellikle yerel mekanizmalar tarafından yürütülmüştür.¹⁴ Fakat zamanla Afrika’da pek çok alanda olduğu gibi barış inşa sürecinde de önemli dönüşümler yaşanarak giderek artan bir şekilde yerli ve geleneksel uygulamalardan kopuş meydana gelmiştir. Brigg ve Bleiker¹⁵ bu durumdan büyük ölçüde Batılı olmayan düşünce, kurum ve pratikleri hor gören sömürgecilik faaliyetlerini sorumlu tutmuştur.

Afrika’nın üstü tozlanan geleneksel değerleri sömürgecilik ve Apartheid sonrasında yeniden gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlardan birisi olan Ubuntu, her ne kadar Güney ve Doğu Afrika ile ilişkilendirilen bir kavram olsa da felsefenin çeşitli formları, Afrika’nın diğer bölgelerinde de varlığını sürdürmüştür.¹⁶ Bu geleneksel anlayış Afrika toplumlarının felsefi, politik, kültürel, ekonomik ve sosyal dinamiklerini kapsayan birçok boyuta sahip olmakla birlikte, kamu politikasından dış politikaya, bireysel sorunlardan toplumsal sorunlara kadar hemen hemen her alandaki sorunla mücadele etmede yol gösterici bir rol oynayarak bu toplumların yeniden canlanması ve inşa edilmesine yardımcı olmuştur. Ubuntu’nun Afrika toplumlarına katkı sağladığı bir diğer alan da çatışmanın önlenmesi ve sürdürülebilir bir barışın inşa edilmesi olmuştur. Böylece Afrika toplumları, sömürgecilik ve Batılılaşmanın negatif etkilerini azaltarak uzun yıllar devam eden çatışmaları ve bu çatışmaların beraberinde getirdiği istikrarsızlık ortamını bertaraf etmede önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Afrika toplumlarının karakteristik özelliklerinden birisi komünal bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu duruma paralel olarak temelini Afrika kültüründen alan geleneksel çatışma çözme ve barış inşası yaklaşımları ve bunlardan birisi olan Ubuntu da kolektif mesajlar içermektedir. Ubuntu tutumuna sahip toplumlar, ortak yaşama özel önem atfederek, toplumda olumlu ilişkilerin sürdürülmesini kolektif bir görev olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bir toplumun üyeleri arasındaki anlaşmazlık sadece bir kişinin komşusu, ailesi, akrabası ya da arkadaşı ile arasındaki bir sorun olarak algılanmayıp, tüm topluma ait olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Bu durum özellikle tüm insanların kaderinin birbiri ile bağlantılı olduğu ve meydana gelen ve çözüme kavuşturulamayan herhangi bir çatışmanın doğrudan ya da dolaylı olarak

14 Kenneth. C., Omeje, “Understanding Conflict Resolution in Africa”, (Ed. David J. Francis), Peace & Conflict in Africa, Zed Books, London, 2008, s. 88.

15 Morgan Brigg - Roland Bleiker, *Mediating Across Difference Oceanic And Asian Approaches To Conflict Resolution*, University of Hawai’i Press, Honolulu, 2011.

16 Fransisca, A. Ezenwoko - Joseph Osagie, “Conflict and Conflict Resolution in Pre-colonial Igbo Society of Nigeria”, *Journal of Studies in Social Sciences*, Vol. 9, No. 1, 2014, s. 136.

17 Tim Murithi, “Practical Peacemaking Wisdom from Africa: Reflections on Ubuntu”, *The Journal of PanAfrican Studies*, Vol. 1, No. 4, 2006, s. 29.

tüm insanlığı etkileyebileceği görüşünün yansımasıdır. Dolayısıyla Ubuntu tutumuna sahip bir toplumda çatışmanın yaşanmaması, yaşansa bile bu çatışmanın kolektif çabalarla en kısa sürede sona erdirilmesi beklenmektedir.

Tohumları geleneksel kültür tarafından atılan Ubuntu değerlerini benimseyen toplumların en önemli özelliklerinden biri, anlaşmazlıkların çözümünde felsefenin ilkelerinden faydalanan çatışma çözme mekanizmalarını kullanmaları ve sürdürülebilir barışa kapı araladığını düşündükleri beş aşamalı bir barış inşası süreci tasarlamalarıdır. Bu süreç;¹⁸1- Mağdurların, faillerin ve tanıkların dinlendiği bir bilgi toplama sürecinin ardından, eğer fail/faillerin suçlu olduğu düşünülüyorsa, suçu ve suçun sorumluluklarını kabul etmeleri için hem yerel mekanizma üyeleri hem de topluluk tarafından teşvik edilmesi, 2- Fail/faillerin pişman olmaları ve samimi bir şekilde pişmanlık belirtileri göstermelerinin sağlanması, 3- Fail/failler tövbe etmeye ve af dileme, mağdur/mağdurlar merhamet gösterme ve affetme yönünde irade sergilemeleri, 4- Fail/faillerin hatalarını telafi etmeleri ve tazminat ödemeleri 5- Uzlaşma sağlayabilmek adına tarafların kendilerini adamaya teşvik edilmeleri ve sembolik tören aşamalarını içermektedir.

Ubuntu barış inşa yaklaşımının ilk dört aşaması, çatışmanın önlenmesi ve barışın sağlanmasına yönelik süreci kapsarken, beşinci aşama tesis edilen barışın sürdürülebilir olmasını sağlamaya yöneliktir. Bu süreç mağdur/mağdurlar, fail/failler ve her iki tarafın da aile üyeleri, akrabaları, arkadaşları gibi geniş bir kesimi kapsamaktadır. Her iki grup da bir arada sorunsuz yaşamayı benimsemeye, aralarındaki ilişkiyi iyileştirmeye, toplumun bütünlüğünü ve yaşanabilirliğini sağlamada hayati öneme sahip olan topluluk içinde uyumu yeniden tesis etmeye katkıda bulunmaları için teşvik edilmektedir.¹⁹ Sonuç olarak tüm aşamaların sorunsuz ilerlemesi sürdürülebilir bir barışın tesis edilmesi yönünde önemli bir adım teşkil etmektedir.

Ubuntu, acil sorunların çözümünde yardımcı olması ve çatışma çözümünde daha uzun vadeli bir çözüm sunması bakımından Nyathu²⁰ tarafından Afrika'nın bel kemiği olarak nitelendirilmektedir. Aile içi anlaşmazlıklar, hırsızlık, cinayet, tecavüz, mülke zarar, savaş suçları gibi sorunlar neticesinde Afrika'da uygulandığı ve toplumsal düzen, istikrar ve barışa katkı sağladığı pek çok örnek mevcuttur. Örneğin 1996 soykırımının ardından Ruanda'da Batılı çatışma çözme yaklaşımına alternatif olarak kullanılmış ve böylece Batı yargı sistemi ile 120 yılda tamamlanabileceği ön görülen davaların daha

18 Tim Murithi, "African Indigenous and Endogenous Approaches to Peace and Conflict Resolution", (Ed. David J. Francis), *Peace & Conflict In Africa*, Zed Books, London, 2008, s. 22-23.

19 Murithi, 2008, a.g.e, s. 23; Murithi, 2006, a.g.m., s. 31.

20 Nceku Nyathu, *The Ubuntu Dialogue: Decolonising Discourse and Dualism in Organisation Studies* (Doctoral dissertation). Warwick University, Coventry, UK, 2004.

hızlı ve kolay bir şekilde yürütülmesine imkân tanımıştır.²¹ Özellikle köy ve aile düzeyinde anlaşmazlıkların çözümü için kullanılan söz konusu geleneksel yaklaşım barış inşasını kolaylaştırarak toplumsal iyileşmenin hızlanmasına katkı sağlamıştır.²² Neticede Ubuntu'nun bir sürümü olan ve Ruanda'da "Gacaca" olarak nitelendirilen barış inşa yaklaşımı teoride kalmayarak pratiğe dökülmüş ve dikkate değer başarılarla imza atmıştır.

Ubuntu değerleri referans alınarak gerçekleştirilmeye çalışılan barış ve istikrar süreci daima sorunsuz işlememektedir. Bu sürecin olumlu seyredebilmesi büyük ölçüde yanlışlar kabul edilip açığa çıkarılmadıkça ve affedilmedikçe, barış içerisinde sağlıklı bir toplumun inşa edilemeyeceği bilincini aşıl原因an Ubuntu ilkelerinin benimsenmiş olmasına bağlıdır.²³ Ayrıca Ubuntu'nun her ne kadar yerel bir barış inşa modeli olsa da çatışma çözümü ve uzlaşma yaklaşımlarının dünya barışına katkı sağlayabilecek önemli özellikleri olduğunu vurgulanmaktadır. Bunlar; barışı sağlama sürecine çatışma taraflarının ve halkın katılımının önemi, mağdur/mağdurları affetmesi fail/failleri ise suçu kabul etmeleri yönünde teşvik etmenin gerekliliği, Ubuntu aracılığıyla ifade edilen insanların birbirine karşılıklı bağımlılığına sürekli atıfta bulunmanın ve onun önerdiği ilkeler doğrultusunda yaşamının ehemmiyeti ve son olarak empati kurmak, ortak kaynakları paylaşmak ve ortak sorunları çözmeye işbirliği ruhu ile çalışmanın önemidir.

Ubuntu Barış İnşa Yaklaşımı Pratiği: Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

Güney Afrika, 1652 yılında Hollandalıların buraya yerleşerek kendilerini Güney Afrika topraklarının koruyucusu ilan etmesinden, Apartheid rejiminin beraberinde getirdiği kanlı eylemlerin sona erişine kadar şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. 1994 yılında sona eren bu çatışmalardan sonra, Apartheid döneminde meydana gelen cinayet, taciz, işkence ve benzeri pek çok suç eyleminin ardından toplumda uzlaşmanın nasıl sağlanacağı, çatışma ve bölünme kaynaklı yaraların nasıl iyileştirileceği ve insanların bu travmalardan nasıl kurtarılacağı gibi sorular gündeme taşınmıştır. Bahsedilen sorunların çözümüne yönelik ilk adımlardan biri olan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 1995 yılında Nelson Mandela'nın da güçlü desteği ile Ulusal Birlik ve Uzlaşma Teşvik Yasası uyarınca hayata geçirilmiştir.²⁴ Geleneksel değerlere dönüşün bir simgesi olan bu komisyon, özellikle anlaşmazlık ve bölünmüşlüklerin sona erdirilişi ve ülkenin toplumsal anlamda yeniden inşa edilmesi hususunda yerel değerleri referans almıştır.

21 Odeye Akinola – Ufo O. Uzodike, "Ubuntu and The Quest for Conflict Resolution in Africa", *Journal of Black Studies*, Vol. 49, No. 2, 2017, s. 12.

22 Akinola, Uzodike, 2017, a.g.m., s. 12.

23 Murithi, 2006, a.g.m., s. 31.

24 Emmanuel L. Awoh – Walter G. Nkwi, "South Africa and Rwanda: Truth and Reconciliation Commissions, Peacebuilding, Religious and Local African Authorities in Conflict Situations", *Conflict Studies Quarterly*, Vol. 20, No. 2, 2017, s. 28.

Ulusal Birlik ve Uzlaşma Teşvik Yasası'na göre, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun görevi, geçmişteki çatışma ve bölünmüşlüklerin izlerini silerek toplumsal birlik, bütünlük ve uzlaşmanın sağlanmasını teşvik etmektir.²⁵ Bu doğrultuda komisyonun odak noktasını, insan hakları ihlalleri oluşturmuştur. Fakat insan haklarına yönelik bir eylemin, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun gündeminde yer alabilmesinin temel şartı, bu eylemin politik bir motivasyonla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda, temelini politik motivasyondan alan cinayet, işkence, kaçırma, kötü muamele gibi pek çok eylem komisyon kapsamında değerlendirmeye tabii tutulmuştur.²⁶ Diğer bir ifadeyle, siyasi amaçlar doğrultusunda işlenmeyen ve insanlığa yönelik suçlar kapsamında değerlendirilmeyen eylemler, komisyonun faaliyet alanının dışında bırakılmıştır.

Komisyonun yürüttüğü davalara pek çok failin affedilmek için başvurduğu da görülmüştür. Failler nasıl öldürdüklerini, gaz verdiklerini, işkence yaptıklarını, zehirlediklerini, uyuşturduklarını, yaktıklarını, dövdüklerini, parçaladıklarını ve kurbanların cesetlerini nehre fırlattıklarını ya da gömdüklerini, komisyon önünde anlatmışlardır. Böylece ortaya çıkarılan gerçek hem kefaret, uzlaşma ve bağdaşma süreçlerinin tamamlanmasına hem de komisyonun hakikat, barış ve uzlaşma yoluyla ulusu yeniden inşasına katkı sağlamıştır.²⁷ 7000'den fazla fail, Af Komitesi vasıtasıyla affedilmek üzere komisyona başvuruda bulunmuştur. Af Komitesi'nin af kriterleri olan failin siyasi nedenle ve insan haklarına yönelik bir suç işlemiş olması ve işlediği suçu tam anlamıyla itiraf etmesi kriterlerini sağlayan 1973 faille duruşma hakkı verilirken diğerlerinin başvurusu reddedilmiştir. Halka açık duruşmalarda yer alan faillerden 1167'si af hakkı kazanmıştır.²⁸

Güney Afrika, Apartheid rejiminin neden olduğu çatışmaları çözme ve Güney Afrika'yı toplumsal anlamda yeniden inşa etme girişiminde Ubuntu felsefesine güvenmiştir. Bu duruma gösterilebilecek en önemli örneklerden birisi, yapısı ve işleyişinden de anlaşılacağı üzere prosedürünü Ubuntu değerlerine dayandıran Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kuruluşu olmuştur. Toplumunu dönüştürmek ve yeniden inşa etmek için girişilen bu ortak çaba, daima kusursuz işlememiştir. Bazı mağdurlar ve aileleri faillerin affına karşı çıkararak sadece sevdiklerinin hangi koşullarda öldüğünü öğrenmek için komisyon davalarına katılırken, kimisi de bu affetme ahlakının dayatılarak uzlaşma sağlanmaya çalışılmasına karşı çıkmıştır. Çoğu mağdur

25 James, L. Gibson, "The Truth About Truth and Reconciliation in South Africa", *International Political Science Review*, Vol. 26, No. 4, 2005, s. 23.

26 Audrey R. Chapman – Patrick Ball, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 1, 2001, s. 13.

27 Masina, a.g.m, s. 178.

28 Audrey. R Chapman – Hugo Von der Merwe, *Truth and Reconciliation In South Africa: Did the TRC Deliver?*, University of Pennsylvania Press, Philidelphia ,2008, s.11.

ise failerin cezalandırılmasından çok gerçeklerin açığa çıkarılması için süreç dâhil olmuştur. Komisyon Ubuntu'nun affetmeden gelecek olmaz ilkesine atıfta bulunarak, mağdurlara daima affetmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.²⁹ Neticede Ubuntu değerlerine inansın ya da inanmasın pek çok kişi, gerek gerçeği öğrenmek gerekse toplumun yeniden inşasına katkı sağlamak amacıyla komisyon faaliyetlerinde yer almış ve bu durum komisyonun amacına ulaşabilmesi hususunda önem teşkil etmiştir.

Siyasi partiler, sivil toplum, geleneksel liderler, iş dünyası, kilise, işçi sendikaları, seçkinler ve sıradan vatandaşların katılımı yoluyla şeffaf bir şekilde gerçekleştirilen Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu faaliyetlerinin destekçisi kadar eleştireni de mevcuttur. Örneğin Komisyon binlerce ifade biriktirerek benzersiz bir veri tabanı oluşturmayı başarmış ve davaların daha az yalan ve aldatma içermesini sağlamıştır. Ayrıca binlerce kurbanla görüşerek bini aşkın insan hakları ihlalcisine af çıkarmıştır. Bu nedenle Gibson³⁰, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu yaklaşımının Güney Afrika'da iç savaşı engellediğini ve bu uygulamanın diğer Afrika toplumlarında da işe yarayabileceğini ortaya koymuştur. Fakat Güney Afrika kamuoyunda ne kadar kabul gördüğü ve gelecekte nasıl etkiler yaratacağı gibi pek çok konu hala tartışılmaya devam etmektedir.

Somali Örneği Üzerinden Liberal Barış İnşasının Eleştirisi

Liberal demokratik kurumların inşasının ve küresel piyasa odaklı politikaların kalkınma, barış ve güvenlik sağlayabileceği tezine dayanan liberal barış inşası, 21. yüzyıl barış inşası uygulamalarının en yaygın ve baskın yaklaşımıdır.³¹ Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, özgür ve küresel ekonomi gibi temel bileşenlerden oluşan bu yaklaşım özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler'in merkezi bir rol oynaması ile savaş ve istikrarsızlığa sahne olan topraklara barış ve düzen sağlama misyonu çerçevesinde ivme kazanmıştır. Fakat liberal barış inşasının Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bazı bölgelerde istikrar sağlama hususunda kısmen başarılı olmasına rağmen farklı ontolojik bölgelerde başarı sağlayamaması, liberal barış inşasının gerek yanlış kavramsallaştırılması gerekse hatalı uygulanması gibi ana argümanlar üzerinden eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.

Afrika kıtasında meydana gelen çatışmalar ve akabindeki barış müdahaleleri, önemli güçlerin bu bölgedeki uzun sömürgecilik geçmişi dolayısıyla küresel gündemin bir parçası haline gelmiştir.³² Bu doğrultuda ciddi çatışmalara sahne olan Afrika kıtasında pek çok barış misyonu faaliyette bulun-

29 Masina, a.g.m, s. 178.

30 Gibson, a.g.m.

31 Roger Mac Ginty, "Warlords and The Liberal Peace: State-building In Afghanistan", *Conflict, Security & Development*, Vol. 10, No. 4, 2010a, s. 579.

32 Igba A. Samuel, Cori Wielenga, "The Failure of Peacebuilding In Somalia: The 'myth' of The Nation "State", *Studia Ubb. Europaea*, Vol. 114, No. 2, 2019, s. 82.

muş fakat sürdürülebilir bir barış inşa etme noktasında yetersiz kalınmıştır. Afrika'da barışın sağlanmasının önündeki en büyük engel, çatışma çözümü ve barış inşası yaklaşımlarının, kıta halkının kimliği ve kültürünü kabul eden ve bunlara saygı duyan aşağıdan yukarıya bir yaklaşım yerine yereli göz ardı eden yukarıdan aşağıya bir barış modelinin uygulanması olmuştur.³³ Bahsedilen hususu gösterilebilecek en önemli örneklerden birisini liberal barış inşası yaklaşımının tipik özelliklerini barındıran ve neticede başarısızlıkla sonuçlanan Somali'de barış inşa etme çabaları teşkil etmiştir.

Çatışma sonrası barış inşası sürecinde uluslararası aktörler, devlet kurumlarının barışı ve düzeni korumak için merkezi bir role sahip olduğunu varsayarak devlet inşa etme ve güçlendirme girişimlerine odaklanmıştır. Bu durum barış inşasının devlet inşası olarak kavramsallaştırılmasına yol açmış ve çatışma önleme, güvenlik, kalkınma ve iyi yönetim için uygulanabilecek en iyi evrensel rol model olarak Batı görülmüştür.³⁴ Diğer bir ifadeyle, liberalizme dayalı müdahalenin mantığını, devlet inşasını temel reform aracı olarak kullanarak Batılı tarzda yönetimi ve seçim süreçlerini teşvik etmek oluşturmuştur.³⁵ Fakat bu durum liberal barış müdahalelerinin temel başarısızlık noktalarından birini oluşturmuş ve uluslararası toplumun Somali devletini yeniden kurma amacı güden müdahaleleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Çatışmaya sahne olan bölgelerde savaştan taraflar arasında uzlaşma sağlamaya yönelik rızanın bulunmaması barış inşası girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır.³⁶ Bu nedenle ilgili tarafların rızası, çatışmaların sona erdirilebilmesi adına önem arz etmektedir. Dolayısıyla uluslararası aktörler ve çatışmaya haiz taraflar arasında işbirliğinin sağlanması, etkili bir barış operasyonunun yapı taşlarından birisini teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler ve ABD misyonlarının Somali'deki en önemli hatalarından birisi, ilgili taraflarla işbirliği sağlamak yerine onlara karşı savaş açarak, çatışmanın bir parçası haline gelmeleri olmuştur.³⁷ Neticede bu durum, Somali'de etkili ve başarılı bir operasyon yürütülmesini engelleyen faktörlerden biri olmuş ve ilgili tarafların rızasının bulunmadığı durumlarda, bu bölgelerde barış misyonlarına izin verilmemesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

- 33 Tom Vraalsen, "Thinking about peace and peace-making in Africa", (Eds. G.M. Sorbo, P. Vale), *Out of Conflict: From War to Peace in Africa*, Uppsala Nordiska Afrika Institutet, 1997, s. 22.
- 34 Volker Boege vd., "Hybrid Political Orders, Not Fragile States", *Peace Review*, Vol. 21, No. 1, 2009, s. 14.
- 35 Chandra. L. Sriram, *Peace as Governance: Power-Sharing, Armed Groups and Contemporary Peace Negotiations*, Palgrave Macmillan, 2008, s. 35-37.
- 36 Lise. Morje Howard, *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 21.
- 37 J.-S Huh, *Rethinking the Practices of UN Peacekeeping Operations in the Early Post-Cold War Era: The Implications of the Cases of Somalia, Bosnia Herzegovina, and Kosovo*, A dissertation submitted for the Degree of Doctorate of Philosophy Department of Politics University of Sheffield, 2008, s. 66-80.

Liberal barışın başarısız olduğu Somali örneği üzerinden çıkarılabilecek en önemli derslerden bir diğeri de hükümetlerin ve resmi diplomatların barışı sağlamada başını çektiği üst düzey yaklaşıma çok fazla odaklanılmış olmasıdır. Bu durum, sürecin büyük kısmının elitlerin egemenliği altında yürütüldüğü bir ortam yaratmış ve bu elitler barış kapılarının anahtarı olarak görülmüştür. Örneğin Somali’de Birleşmiş Milletler Operasyonları (UNOSOM), Birleşik Görev Gücü (UNITAF), Afrika Birliği Misyonu (AMISOM) gibi hükümet ve hükümet dışı kuruluşlardan çok sayıda dış müdahale ve misyon görev yapmış ve yerel toplumun ihtiyaç, özlem ve beklentilerinin göz ardı edildiği yukarıdan aşağıya bir barış inşası modeli uygulanmaya çalışılmıştır.³⁸ Neticede Somali müdahalesinde dış aktörlerin baskın rolü, barış inşa etme amacı taşıyan konferansların Somali dışında gerçekleşmesi, yine bu konferansların dış aktörler tarafından finanse edilmesi gibi durumlar Somali halkının barış inşa girişimlerine güven duymasını ve bu girişimlerin benimsemesini engellemiştir.

Liberal barış inşası modelinin yerel aktörleri göz ardı etmesi, süreçte yabancılaşan ve onlar için oluşturulmaya çalışılan barışı kabullenmeyen bir toplum yaratma potansiyeline sahiptir. Çatışma ortamında her ne kadar dış müdahaleler önemli bir rol oynasa da bu aktörler tarafından yürütülen barış inşa faaliyetlerinin yerel halkın direnişi ile karşılaştığı görülmüştür.³⁹ Hiçbir toplum için topraklarında yabancı asker bulunması hoş karşılanacak bir durum değildir. Nitekim yabancı güçlerin Somali’de operasyonda bulunması yerel duyarlılığı arttırarak direniş guruplarını harekete geçirmiş ve kutuplaştırıcı bir etki yaratmıştır. Bu durum uluslararası toplumun barış inşasında merkezi bir itici güç olmasını değil; barış inşa süreçlerini kolaylaştırıcı bir rol oynaması gerektiğini ortaya koymuştur.⁴⁰ Bu doğrultuda özellikle Somali gibi karmaşık durumlarla karşı karşıya kalındığında, yukarıdan aşağıya yerine aşağıdan yukarıya bir yaklaşımın kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Liberal barış inşasının, devlet inşası biçiminde uygulanmasına ek olarak, çatışma bölgelerine müdahalede bulunan aktörlerin görev ve yetkilerinin yeterince açık olmaması, liberal barış inşası girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan bir diğer unsur olmuştur. BM’nin Somali müdahalesi değerlendirildiğinde, UNOSOM’un yetkisinin net olmadığı ve operasyon süresince görev tanımının değişikliğe uğradığı görülmüştür. Ayrıca BM birlikleri ile sivil toplum kuruluşları, üst düzey UNOSOM yetkilileri

38 Hassan. Nur Halane, “The Restoration of Peace and Stability in Somalia: The Critical Role of the African Union Mission in Somalia (AMISOM)”, *IIUM Law Journal*, Vol. 20, No 1, 2012, s. 70.

39 Oliver Richmond, “The Problem of Peace: Understanding the Liberal Peace” *Conflict, Security & Development*, Vol. 6, No. 3, 2006, s. 373.

40 Elisabeth King – Robert Matthews, “A New Agenda For Peace: 20 Years Later”, *International Journal*, Vol. 67, No. 2, 2012, s. 291.

ile insani yardım topluluğu, UNOSOM ve BM kuruluşları arasında meydana gelen anlaşmazlıklar BM misyonunun başarısına engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla pek çok spekülasyona açık olan görev ve yetki tanımının belirsizliği ve aktörler arası uyumsuzluklar, Somali barış inşa girişimlerini etkisiz kılan faktörlerdir.

Uluslararası ve bölgesel aktörler arasında amaç birliği sağlanamaması ve uygun ve etkili bir arabulucunun belirlenememesi, Somali’de sürdürülebilir bir barışın sağlanamamasına neden olan etkenler arasında yer almaktadır. Somali pek çok yerel, bölgesel ve uluslararası aktörün çıkarları doğrultusunda barış inşa sürecini manipüle ettiği bir ortam olmuştur. Her ne kadar etnik köken bakımından homojen bir ülke olsa da bu ülkede yerleşmiş klan kültürü daima sömürü, çatışma ve kutuplaşmaya zemin hazırlayıcı bir etki yaratmıştır. Bu doğrultuda bölgesel ve uluslararası aktörler, klanları çıkarları doğrultusunda desteklemiş; ulusal çıkarlar çatışma çözümü amacının önüne geçmiş ve Somali üzerinden vekalet savaşları yürütülmüştür. Ayrıca bu durum Somali’de arabuluculuk rolü üstlenmek isteyen ülkelerin tarafsızlığının sorgulanmasına neden olmuştur. Neticede barış sağlayıcı aktörlere karşı güvensizlik ortamı doğmuş ve bu durum arabuluculuk rolü üstlenecek devlet veya uluslararası kuruluşların uluslararası toplumun birleşik desteğini sağlaması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Liberal barış misyonlarının pek çok ülkede gerçekleştirdiği barış inşa faaliyetleri kendi içinde bir takım değişikliklere sahip olsa da genel olarak demokratikleşme ve serbest piyasaya geçiş ortak stratejileri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çatışma sonrası toplumlar için uygun olduğu düşünülen bu stratejilerin, uygulandığı pek çok ülkede çatışmaları yeniden alevlendirici etkiler yarattığı görülmüştür. Bu nedenle liberal barış, geniş çapta tartışılan bir mesele olmuş ve yerel kurumlar ve koşullara yetersiz ilgi, uluslararası aktörler arasındaki zayıf stratejik koordinasyon, çatışma sonrası sürecin hassas dinamiklerinin göz ardı edilmesi, barış inşası misyonlarının görevlerini tamamlamak için gösterdiği zayıf irade ve çaba, çatışma toplumlarının yerel koşul ve farklılıkları hakkında sınırlı bilgi, yetersiz yerel sahiplik gibi unsurlar liberal barışın temel başarısızlık sebeplerini oluşturmuştur.⁴¹

Ubuntu ve Liberal Barış İnşa Yaklaşımlarının Hibrit Bir Model Oluşturma Potansiyeli

Liberal barışın çatışma sonrası toplumlarda sürdürülebilir barış inşa etme hususunda başarısız bir sınav vermiş olması, liberal barış savunucuları ve eleştirmenleri arasında tartışmaya yol açmıştır. Liberal barış savunucuları, parçalanmış toplumları restore etmek için tek çözümün liberal barış olduğunu, li-

41 Roland Paris, “Saving Liberal Peacebuilding”, *Review of International Studies*, Vol. 36, No. 2, 2010, s. 347.

beral barışa alternatif aramaktansa, onu yine liberal değerlerle reform etmek gerektiğini savunmuşlardır.⁴² Buna karşın liberal barışı radikal bir biçimde eleştiren Richmond, Duffield, Mac Ginty ve Cooper gibi akademisyenler ise yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya barış inşa yaklaşımlarını dikkate alan bir alternatif önermeye çalışmıştır. Nitekim Liberya, Kosova, Mozambik ve Bosna üzerinde yürütülen araştırmalar liberal barışın alternatifleri olabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu bu tartışma barış inşası çalışmalarına “hibrit” kavramını kazandırmıştır.

Liberal barışın krizine bir yanıt olarak ortaya çıkan hibrit barış kavramı, barış inşasına yönelik yukarıdan aşağıya, teknokratik, devlet merkezli ve sürdürülemez yaklaşıma alternatif olarak çatışma sonrası toplumlarda yerel halkın ihtiyaç, beklenti ve özlemlerini vurgulamaktadır.⁴³ Yerelin göz ardı edildiği barış inşa girişimleri, uygulanmak istendiği toplumlarda direnişle karşılaşmakta ve bu direniş neticesinde uluslararası ve yerel halk arasındaki etkileşim türleri hibrit barış üretmektedir.⁴⁴ Bu nedenle hibrit barışın hem liberal hem de yerel barış aktörleri arasındaki uyum, işbirliği ve uzlaşma süreçlerinin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle bu başlığın amacı, artı ve eksilere sahip liberal barış inşa modeli ve Ubuntu barış inşa yaklaşımının birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip olduğunu ve yukarıdan aşağıya ile aşağıdan yukarıya barış inşa girişimlerinin kombinasyonunun daha etkili sonuçları ortaya koyabileceğini göstermektir.

Liberal barış, temelinde Batılı değerler barındıran ve yukarıdan aşağıya uygulanan bir barış inşa modelidir. Liberal bir devlet inşası fikrini temel bir işlev olarak benimseyen liberal barış, devlet düzeyli yapılara odaklanması ve yerel sosyal, politik ve kültürel uygulamalara karşı önyargılı olması dolayısıyla eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁵ Nitekim barışın yukarıdan empoze edilmesi, ekonomik ve siyasi elitlerin ekonomik ve politik kazanç kavramını manipüle etmesi, eşitsizlikleri güçlendirmesi ve marjinalleştirilmişlerin katılımının göz ardı edilmesi gibi riskler barındırmaktadır. Bu doğrultuda Mozambik, Namibya gibi pek çok ülkede neoliberal ekonomi ve liberal barışa karşı direnmek için geleneksel yaklaşımlardan faydalandığı görülmüştür.⁴⁶ Bahsedilen ülkelerden birisi olan Güney Afrika'nın bu noktada faydalandığı yaklaşım da Ubuntu olmuştur.

Liberal barışın devlet merkezli anlayışı etnik gruplar arası uzlaşma, sosyal entegrasyon ve sorunsuz bir arada yaşamada gibi sosyal unsurları göz

42 Paris, a.g.m., s. 339.

43 Roberto Belloni, “Hybrid Peace Governance: Its Emergence and Significance”, *Global Governance*, Vol. 18, No. 1, 2012, s. 33-34.

44 Roger Mac Ginty, “Hybrid Peace: The Interaction Between Top-Down and Bottom-up Peace”, *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 4, 2010b, s. 392.

45 Oliver Richmond, “The Romanticisation of the Local: Welfare, Culture and Peacebuilding”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol. 44, No. 1, 2009, s. 150.

46 Patrick Tom, “A Post-Liberal Peace Via Ubuntu”, *Peacebuilding*, Vol. 6, No. 1, 2015, s. 14.

ardı etmesine neden olmaktadır. Ubuntu ise toplumda uyumu inşa etme, toplum içindeki çatlakları iyileştirme, yapısal şiddeti düzeltme ve kopmuş ilişkileri yeniden kurma gibi unsurlara odaklanmaktadır. Örneğin Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu Apartheid döneminde edinilen acı tecrübeleri suçlu, mağdur ve toplum arasındaki ilişkiyi onarmak anlamına gelen “onarıcı adalet” çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca liberal barışın sosyal uyum hususunda göz ardı ettiği gruplar arası düşmanlık, kan davaları, aile içi şiddet ve isyan gibi toplumsal düzeni bozma potansiyeline sahip sorunları çözmeye çalışmıştır.⁴⁷ Sosyal uyumu yeniden inşa ederek barışın sürdürülebilirliğine katkı sağlamıştır. Fakat sosyal ilişkiler üzerine odaklanması liberal barışın odak noktalarından birini oluşturan sosyo-ekonomik sorunları göz ardı etmesine neden olmuştur.

Savaşın insan psikolojisi üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler, savaş sonrası barış inşa süreci için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Savaş ve çatışmadan yara almış psikolojiler, intikam duygusu besleyerek yeni bir çatışmanın fitilini ateşlemeye oldukça yatkındır. Bu nedenle, mağdurların kötü duygulardan arındırılması önem arz etmektedir. Hibrit barış, liberal barış yaklaşımı tarafından çok fazla önemsenmeyen şiddetli çatışmaların neden olduğu sosyo-psikolojik ve ruhsal boyutlar üzerinde durmaktadır.⁴⁸ Bu doğrultuda Ubuntu, liberal barışın yapamadığı çatışmadan barışa geçişin duygusal boyutu ile de bağlantı kurabilmektedir.⁴⁹ Örneğin Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun hakikati gün yüzüne çıkarması, mağdurlara seslerini duyurma fırsatı tanınması, kayıp cesetlerin ailelerine kavuşturulması, suçluların tazminat ödemesi ve komisyon ve halk önünde aynı hataları tekrar yapmayacağını temin etmesi gibi hususlar acıların hafiflemesi ve intikam ve nefret gibi kötü duyguların önüne geçilmesinde yardımcı olmuştur.

Zartman⁵⁰, sembolik jestler, hediye alışverişi ve hayvanların kurban edilişi gibi ritüellerin çatışma sonrası süreçte olumlu bir etki yarattığını belirtmektedir. Buna paralel olarak Ndumbe⁵¹, yerli çatışma çözme stratejisinin sadece psikolojik travmaların iyileştirilmesi değil aynı zamanda eski savaşçıların topluma yeniden entegrasyonunu teşvik edici olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda manevi unsurlar ve sembolik jestler barındırmayan liberal barışın bu eksikliğini Ubuntu yoluyla doldurmak mümkündür. Bu tür sembolik jestler hem insanların manevi duygularını beslemekte hem de barış inşası süreçlerinde genellikle göz ardı edilen savaşçıların topluma yeniden kazandırılması hususunda önemli katkılarda bulunmaktadır.

47 Akinola, a.g.m, s. 9.

48 Syaiful Anam, “Peacebuilding: The Shift Towards a Hybrid Peace Approach”, *Global & Strategis*, Vol. 9, No. 1, 2018, s. 46.

49 Tom, a.g.e, s. 14.

50 William Zartman, *Traditional Cures For Modern Conflicts: African Conflict ‘medicine’*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2000.

51 Kum’a Ndumbe, *The Spiritual dimension of Conflict Prevention and Conflict Resolution Mechanisms In African Countries*, University of Oslo, Unit for Comparative And International Education, Institute for Educational Research, 2001.

Sürdürülebilir bir barış inşası için çatışma çözümüne tarafların dahil edilmesi gerektiği, aksi halde dayatmacı bir barışın kalıcı olamayacağı yaygın bir görüştür. Bu doğrultuda, başarılı bir çatışma çözümünde dikkate alınması gereken en önemli husus, tarafların çatışma çözümünden bağımsız tutulmayacağı ve ancak tarafların katılımı ve rızası ile anlamlı bir barışın sağlanabileceğidir.⁵² Ubuntu, tarafların adalet, açıklık ve eşitlik ruhunu teşvik etmek için sürece dahil edildiği bir yaklaşımdır. Örneğin Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu duruşmaları ilgili tarafların, halkın ve medyanın katılımı ile açık ve şeffaf bir şekilde yürütülmüştür.⁵³ Bu durum yaşananlara kulak veren kesimlerin bu tecrübelerden ders çıkarmasına, toplumda insan hakları kültürünün oluşmasına ve barış sürecine yönelik güvenirliliğin sağlanmasına katkı sağlayıcı niteliktedir. Diğer bir ifadeyle yaşananların örtbas edilerek unutulmasından ziyade ortaya dökülmesi kişilere çatışmanın olumsuz etkileri hususunda farkındalık yaratma ve barış içerisinde bir arada yaşamının değerini kavrama hususunda ders verici niteliktedir.

Liberal barış dış aktörler tarafından yürütülen bir barış inşa faaliyeti olması dolayısıyla toplumun tepkisine yol açma ve şiddet olaylarını tetikleme potansiyeline sahiptir. Somali örneğinde görüldüğü gibi müdahalede bulunan BM gibi dış güçlerin görev tanımının net olmayışı ve uluslararası aktörler arasındaki koordinasyon eksikliği barış çalışmalarını sekteye uğratmış bu güçlerin ülkedeki varlığı Somali halkında huzursuzluk yaratmıştır. Bu durum anlık çatışmanın sona ermesinin ardından yerelin güvenlik, adalet ve barış inşa faaliyetlerine dahil edilmesi gerekliliğini doğrular niteliktedir. Örneğin Güney Afrika'nın Ubuntu tutumuna sahip Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu devreye sokması toplumun tepkisi ve iç savaş ihtimalini ortadan kaldırarak barışın tesis edilmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca yerelin barış inşası sürecinden uzaklaştırılması güvensizlik ve sorumsuzluk hissinin neden olacağı için özellikle Afrika özelinde Ubuntu gibi zaten o bölgeye has açık ve şeffaf yaklaşımların kullanılması sorumluluk ve güven duygusunu artırıcı etki yaratacak ve yerel halkın tepkisi ihtimalini azaltarak barış inşası faaliyetlerinin özümsemesini sağlayacaktır.

Liberal barışın en başarılı olduğu noktalardan birisi anlık çatışmanın sona erdirilmesi iken Ubuntu, barış inşası süreçlerinde anlık çatışmaları sona erdirici bir aşama bulunmamaktadır. Benzer şekilde liberal barış anlık çatışmanın sona ermesinin ardından çatışmanın tekrar yaşanmaması için gerekli olan sosyal uyumu inşa etmede yetersiz kalırken Ubuntu, çatışma sonrası süreçlere odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle liberal barış inşa modeli negatif, Ubuntu barış inşa yaklaşımı ise pozitif barış sağlamaya yönelik süreçler barındırmaktadır ki bu durum, iki barış inşa yaklaşımının birbirini bir yapbozun parçaları gibi tamamladıkları alanların en önemlisidir.

52 Samuel Marfo, "Human Security: A Key to a Meaningful Conflict Resolution and Development in a "New Ghana", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, No. 91, 2013, s. 549.

53 Dominic Arthur vd. "An Analysis of The Influence of Ubuntu Principle on The South Africa Peace Building Process", *Journal of Global Peace and Conflict*, Vol. 3, No. 2, 2015, s. 73.

Sonuç

Barış inşasının, yalnızca yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya inşa edilmesinin güçlü ve zayıf yönleri bulunmakla birlikte her iki taraftan birisine daha fazla odaklanmak diğer tarafın güçlü yönlerinden feragat etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, her iki taraf arasında gerçekleştirilecek bir işbirliği, barış inşasının önündeki engellerin aşılması için daha mantıklı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu nedenle bu çalışma, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya yaklaşımların zayıf yönlerini kabul etmekle birlikte, güçlü yönlerini birleştiren bir hibrit barış inşa modeli önerisi sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, yukarıdan aşağıya uygulanan ve yereli göz ardı etmesi nedeniyle pek çok eleştiriye maruz kalan liberal barış yaklaşımı ile pratikte başarı sağlayan, bünyesinde barış inşasına yönelik evrensel öğretiler barındıran ve aşağıdan yukarıya uygulanan Ubuntu barış inşa yaklaşımından faydalanılmaktadır.

Geçmiş dönemlerde devletin ve kendi hayatının yönetimini diplomatlar ve nitelikli kişilere devretmiş olan ve devletin işleyişi ve çatışma çözümü gibi hususlarda ihmal edilen halk, günümüzde özellikle teknolojik gelişme ve küreselleşmenin de etkisiyle kendi kaderini kendi eline alabilmek için sesini daha yüksek çıkarmaya başlamıştır. Dolayısıyla ilgisi, bilgisi ve rızası olmadan yürütülen bir barış inşası operasyonuna karşı halkın direnç göstermesi ve gerçekleştirilmeye çalışılan barış inşa girişimlerinin yerel halk tarafından benimsenmeyerek ülkeleri daha kaotik bir ortama sürüklemesi sürpriz değildir. Bu nedenle etnik köken, kültür, münhasırlık gibi konulara gereken önem verilmeli, kültürel ve toplumsal çeşitlilik söz konusu bölgelerde gerçekleştirilecek antropoloji çalışmalarının da katkısıyla ortaya konulacak barış inşa çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Böylece gerek negatif gerekse pozitif anlamda barışın sağlanması hususunda meydana gelen aksaklıkların büyük bir bölümünün giderilebileceği beklenmektedir.

Bu çalışma Güney Afrika'nın geleneksel yaklaşımı olan ve Güney Afrika'ya siyaset, işletme, ekonomi, kurumsal yönetim, barış ve benzeri pek çok konuda katkı sağlamış, Ubuntu felsefesinin literatürde daha fazla yer edinmesini teşvik etmekle birlikte, Ubuntu'nun küresel barış çalışmalarına katkı sağlayabilecek nitelikte bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda Ubuntu barış inşa yaklaşımının barış inşası süreçlerine, pratikteki başarılarına ve liberal barış ile birlikte hibrit bir model oluşturma potansiyeline değinilmiştir. Neticede Ubuntu barış inşa yaklaşımı ve liberal barış inşa modelinin birbirlerinin eksiklerini tamamlayarak hibrit bir model için örnek oluşturabilecekleri ve böylesi bir barış inşa modelinin benimsenmesinin barışın sürdürülebilirliği, güvenilirliği, etkinliği ve başarısı üzerinde olumlu etki yaratabileceği belirlenmiştir. Fakat bu çalışma, her yerde uygulanabilir ve her yönüyle kusursuz bir hibrit barış inşa modeli sunma iddiası taşıma-

Yaz

Akademik
Bakış

219

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

makla birlikte, önerilen hibrit model her yerde uygulanabilir bir niteliğe de sahip değildir. Buna karşın çatışma bölgelerindeki mevcut geleneksel çatışma çözümü ve barış inşası yaklaşımlarının liberal barış inşası yaklaşımı ile birleştirilmesi neticesinde daha etkili sonuçlar elde edilebileceği iddiası taşımaktadır.

Kaynaklar

AKINOLA, Odeye, UZODİKE, Ufo, O., "Ubuntu and The Quest for Conflict Resolution in Africa", *Journal of Black Studies*, Vol. 49, No. 2, 2017, pp.1-23.

AMUSAN, Lere - MCHUNU, Siphwiwe, "An Assessment of Xenophobic/Afrophobic Attacks in South Africa (2008–2015): Whither Batho Pele and Ubuntu Principles?", *South African Review of Sociology*, Vol. 48, No. 4, 2017, pp. 1–18.

ANAM, Syaiful, "Peacebuilding: The Shift Towards a Hybrid Peace Approach", *Global & Strategies*, Vol. 9, No. 1, 2018, pp.37-48.

ARTHUR Dominic - ISSIFU Abdul - MARFO Samuel, "An Analysis of The Influence of Ubuntu Principle on The South Africa Peace Building Process", *Journal of Global Peace and Conflict*, Vol. 3, No. 2, 2015, pp.63-77.

AWOH, Emmanuel L. - NKWI, Walter G., "South Africa and Rwanda: Truth and Reconciliation Commissions, Peacebuilding, Religious and Local African Authorities in Conflict Situations", *Conflict Studies Quarterly*, Vol. 20, No. 2, 2017, pp. 20-33.

BELLONI, Roberto, "Hybrid Peace Governance: Its Emergence and Significance", *Global Governance*, Vol. 18, No. 1, 2012, pp. 21-38.

BOEGE, Volker - BROWN, Anne M.- CLEMENTS, Kevin P., "Hybrid Political Orders, Not Fragile States", *Peace Review*, Vol. 21, No. 1, 2009, pp.13-21.

BRIGG, Morgan - BLEIKER, Roland, *Mediating Across Difference Oceanic And Asian Approaches To Conflict Resolution*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2011.

BROODRYK, Johann, *Ubuntu: Life Coping Skills From Africa*, Randburg: Knowres, 2006.

CHAPMAN, Audrey R. - MERWE, Hugo von der, *Truth and Reconciliation In South Africa: Did the TRC Deliver?*, University of Pennsylvania Press, Philidelphia ,2008.

CHAPMAN, Audrey R. - BALL, Patrick, "The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala", *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 1, 2001, pp.1-43.

ELIASTAM, John, "Exploring Ubuntu Discourse in South Africa: Loss, Liminality and Hope", *Verbum et Ecclesia*, Vol. 36, No. 2, 2015, pp. 1-8.

EZENWOKO, Francisca A., OSAGIE, Joseph, "Conflict and Conflict Resolution in Pre-colonial Igbo Society of Nigeria", *Journal of Studies in Social Sciences*, Vol. 9, No. 1, 2014, pp.135-158.

GADE, Christian B. N., "What is Ubuntu? Different Interpretations Among South Africans of African Descent", *South African Journal of Philosophy*, Vol. 31, No. 3, 2012, pp.484–503.

GIBSON, James L., "The Truth About Truth and Reconciliation in South Africa", *International Political Science Review*, Vol. 26, No. 4, 2005, pp. 341-361.

GIL, Manuel, *Ideology and the Possibility of African Political Theory: African Socialism and "Ubuntu" Compared*, 7th Congress Of African Studies, Lisboa, 2010.

HALANE, Hassan Nur, "The Restoration of Peace and Stability in Somalia: The Critical Role

Liberal Barış İnşası ve Geleneksel Çatışma Çözme Yaklaşımlarının Hibrit Barış
Modeli Oluşturma Potansiyeli: Ubuntu Üzerine Bir Değerlendirme

of the African Union Mission in Somalia (AMISOM)", *IJUM Law Journal*, Vol. 20, No 1, 2012, pp. 51-72.

HOWARD, Lis. Morje, *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge University Press, New York, 2008.

HUH, J.-S., Rethinking the Practices of UN Peacekeeping Operations in the Early Post-Cold War Era: The Implications of the Cases of Somalia, Bosnia Herzegovina, and Kosovo, A dissertation submitted for the Degree of Doctorate of Philosophy Department of Politics University of Sheffield, 2008.

KING, Elisabeth - MATTHEWS, Robert O., "A New Agenda For Peace: 20 Years Later", *International Journal*, Vol. 67, No. 2, 2012, pp. 275-293.

LUTZ, W. David, "African Ubuntu Philosophy and Global Management", *Journal of Business Ethics*, Vol. 84, No. 3, 2009, pp. 313-328.

MAC GINTY, Roger, "Warlords and The Liberal Peace: State-building In Afghanistan", *Conflict, Security & Development*, Vol. 10, No. 4, 2010a, pp. 577-598.

MAC GINTY, Roger, "Hybrid Peace: The Interaction Between Top-Down and Bottom-up Peace", *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 4, 2010b, pp. 391-412.

MADISE, Dikeledi - ISIKE, Christopher, "Ubuntu diplomacy: Broadening Soft Power in an African context", *Journal of Public Affairs*, Vol. 20, No. 2, 2020, pp. 1-10.

MARFO, Samuel, "Human Security: A Key to a Meaningful Conflict Resolution and Development in a "New Ghana", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, No. 91, 2013, pp.545-555.

MASINA, Nomonde, "Xhosa Practices of Ubuntu for South Africa", (Ed. William Zartman), *Traditional Cures for Modern Conflicts: African Conflict "Medicine"*, Lynne Rienner, London, 2000, pp.169-182.

MATOLINO, Bernard - KWINDINGWI, Wenceslaus, "The End of Ubuntu", *South African Journal of Philosophy*, Vol. 32, No. 2, 2013, pp.197-205.

MC DONALD, David, A., "Ubuntu Bashing: the Marketisation of 'AfricanValues' in South Africa", *Review of African Political Economy*, Vol. 37, No. 124, 2010, pp.139-152.

MURITHI, Tim, "Practical Peacemaking Wisdom from Africa: Reflections on Ubuntu", *The Journal of PanAfrican Studies*, Vol. 1, No. 4, 2006, pp. 25-34.

MURITHI, Tim, "African Indigenous and Endogenous Approaches to Peace and Conflict Resolution", (Ed. David J. Francis), *Peace & Conflict In Africa*, Zed Books, London, 2008, pp. 16-31.

NDUMBE, Kum'a, *The Spiritual dimension of Conflict Prevention and Conflict Resolution Mechanisms In African Countries*, University of Oslo, Unit for Comparative And International Education, Institute for Educational Research, 2001.

NYATHU, Ncku, *The Ubuntu Dialogue: Decolonising Discourse and Dualism in Organisation Studies* (Doctoral dissertation). Warwick University, Coventry, UK, 2004.

OMEJE, Kenneth C., "Understanding Conflict Resolution in Africa", (Ed. David J. Francis), *Peace & Conflict in Africa*, Zed Books, London, 2008, pp. 68-91.

PARIS, Roland, "Saving Liberal Peacebuilding", *Review of International Studies*, Vol. 36, No. 2, 2010, pp. 337-365.

QOBO, Mzukisi - NYATHI, Ncku, "Ubuntu, Public Policy Ethics And Tensions In South Africa's Foreign Policy", *South African Journal Of International Affairs*, Vol. 23, No. 4, 2016, pp. 421-436.

gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

RICHMOND, Oliver, "The Problem of Peace: Understanding the 'Liberal Peace' ", *Conflict, Security & Development*, Vol. 6, No. 3, 2006, pp. 291-314.

RICHMOND, Oliver, "The Romanticisation of the Local: Welfare, Culture and Peacebuilding", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, Vol. 44, No. 1, 2009, pp. 149- 169.

SAMUEL Igba A., WIELENGA, Cori, "The Failure of Peacebuilding In Somalia: The 'myth' Of The Nation "State", *Studia Ubb. Europaea*, Vol. 114, No. 2, 2019, pp. 81-117.

SIDIROPOULOS, Elizabeth, "South Africa's Emerging Soft Power", *Current History*, Vol. 1, No. 8, 2014, pp. 197–202.

SRIRAM, Chandra L., *Peace as Governance: Power-Sharing, Armed Groups and Contemporary Peace Negotiations*, Palgrave Macmillan, 2008.

TOM, Patrick, "A Post-Liberal Peace Via Ubuntu", *Peacebuilding*, Vol. 6, No. 1, 2015, pp.65-79.

TUTU, Desmond, *No Future Without Forgiveness*, An Image Book, 1st Ed, Doubleday, New York 1999.

VRAALSEN, Tom, "Thinking about peace and peace-making in Africa", (Eds. G.M. Sorbo, P. Vale), *Out of Conflict: From War to Peace in Africa*, Uppsala Nordiska Afrika Institutet, 1997, pp. 22-38.

ZARTMAN, William, *Traditional Cures For Modern Conflicts: African Conflict 'medicine'*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado 2000.

ZONDI, Siphamandla, "The Rhetoric of Ubuntu Diplomacy and Implications for Making the World Safe for Diversity", *African Journal of Rhetoric*, Vol. 6, No. 1, 2014, pp.103–142.

Extended Abstract

Sustainable peacebuilding is possible as a result of a multi-stage process involving different actors such as international actors, state elites, and local people. Today, there is no comprehensive peacebuilding approach that includes all these actors and processes, and it is important to complete this deficiency in peacebuilding efforts. Considering that conflicts and conflicts are as old as human history, liberal peacebuilding is a relatively new practice. In many geographies where it has been practiced, the fact that it is insufficient in providing sustainable peace has brought up the discussions on how liberal peace can eliminate this deficiency and whether alternative approaches to liberal peace can be developed. In this study, the deficiencies of the liberal peacebuilding approach are acknowledged, but it is assumed that these shortcomings can be overcome by traditional conflict resolution and peacebuilding approaches. Accordingly, "What alternatives can traditional conflict resolution and peacebuilding approaches offer to overcome the shortcomings of liberal peace? is the main question of the study.

The current literature is shaped around the discussion between liberal peacebuilding advocates and liberal peace critics seeking to develop alternatives to it. This discussion has brought the concept of hybrid peace, which can be described as a combination of top-down and bottom-up processes, to the discord and conflict resolution literature, and this study has taken its theoretical foundations from this approach.

This study has benefited from the "ubuntu" philosophy, which is a traditional approach that has existed more or less in almost every region of Africa, to answer the basic problem. This philosophy has been studied especially in the South African context. One of the most important reasons for this is the assumption that South Africa received support from its traditional approaches in the process of leaving behind the painful experiences of the past and becoming one of the rising

powers of the world. Ubuntu philosophy is a worldview that puts moral behavior at the center. In this context, it emphasizes the importance of moral behavior from interpersonal relations to international relations and encourages positive feelings and actions such as tolerance, sympathy, and cooperation instead of competition, selfishness, jealousy. Although it has made important contributions to the establishment of social stability and peace in the pre-colonial period in Africa, it was pushed to the background with colonialism and it was only possible with the end of the Apartheid regime to come to the fore in South Africa. In this context, first of all, the basic teachings of ubuntu philosophy, its application in South Africa, and how conflicts and disputes were resolved with the help of ubuntu after the end of the Apartheid regime in South Africa were emphasized.

The African continent has witnessed many conflicts both during and after the colonial period. Although the nature of the conflicts is different from each other, the conflicts are largely rooted in African problems. For this reason, trying to build peace here without analyzing Africa in terms of history, identity, tradition, and culture has been the biggest obstacle to peace in Africa. In other words, Africa has tended to resist foreign international methods in conflict resolution and peacebuilding. In this context, secondly, the points in which liberal peace is insufficient through the Somali example are emphasized in the study. Liberal peace applies its own principles without taking into account the ontological differences in different geographies and consequently creates a triggering effect on violence. In this direction, liberal peace has been insufficient to ensure sustainable peace and stability in many countries such as Mozambique, Burundi, Angola. However, peacebuilding has been relatively successful in countries such as Rwanda and South Africa, where traditional peacebuilding approaches are also included in liberal peacebuilding.

Finally, the study focuses on whether the liberal peacebuilding approach and ubuntu can form a hybrid peacebuilding model. For a conflict resolution and peacebuilding approach to building sustainable peace, it must take into account many factors, from the end of the conflict to reconciliation, from the development of harmonious relationships in society to mental and spiritual healing. Although the liberal peace-building approach has achieved successful results in ending the conflict, it does not contain processes for sustaining this situation. Therefore, in societies where liberal peace is practiced, there is a high risk that peace will be short-lived and conflict will escalate again. Ubuntu, which is one of the traditional peace-building approaches, attaches great importance to the sustainability of peace in particular. In this direction, it attaches special importance to re-establishing intergroup dialogue, mediation, symbolic gestures, emotional and psychological healing processes. However, it is insufficient to end the conflict. Therefore, a hybrid peace to be created with the combination of liberal peacebuilding approach and ubuntu offers an alternative in which many actors and processes are involved in building sustainable peace.

Yaz

Akademik
Bakış

223

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Marmara Denizi'nde Silah Kaçaklığı Merkezi Olarak Güney Marmara Adaları (1890-1914)

South Marmara Islands as the Center of Arms Trafficking in the Marmara Sea (1890-1914)*

Burcu KURT*

Abstract

The most important of the South Marmara Islands, namely the Paşalimanı, Avşa and Ekinlik islands are in an extremely strategic point geographically because they are close to the Kapıdağ peninsula and located at the mouth of the Dardanelles. A majority of the population of the islands being non-Muslim and Greek -particularly after Greece broke away from the Ottoman state in 1829- increased the strategic importance of the region even further. In addition to grape and distillery produce, shipping to distant ports and in particular the Greek ports constituted a significant source of the island's income.

The developments that occurred in the Balkans and lack of power since the end of the 19th century in conjunction with the Greek and Armenian movements within the Ottoman Empire gave birth to a new form of illegal economy-arms trafficking-on the Marmara Islands. We see that this illegal activity intensified significantly after the Russo-Turkish War during the reign of Abdulhamid II and the Second Constitutional era. This study will be focusing on the periods of Abdulhamid II and the Second Constitution, examining the illegal arms trade, the reasons for the Marmara Islands being the center of this illegal trade, and the political and administrative initiatives of the Ottoman State to prevent this trade.

Key Words: South Marmara Islands, the Ottoman Empire, arms trafficking, Greece, Balkans

Öz

En önemlileri Paşalimanı, Marmara, Avşa ve Ekinlik adaları olan Güney Marmara adaları Kapıdağ yarımadasına son derece yakın bulunmaları ve Çanakkale boğazının ağzında yer almaları açısından coğrafi olarak son derece stratejik bir noktada bulunmaktaydı. Adalar halkının büyük bir kısmının gayri Müslim ve Rum kökenli olması da -özellikle 1829'da Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılması akabinde- bölgenin stratejik önemini bir kat daha arttırmıştı. Stratejik açıdan bu denli önemli olan güney Marmara adalarının en önemli geçim kaynağını üzüm ve mükirat üretiminin yanı sıra uzak limanlar ve özellikle Yunanistan iskeleleri ile yapılan nakliyat oluşturmaktaydı.

Makale Geliş Tarihi: 27.01.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KURT, Burcu, "South Marmara Islands as the Center of Arms Trafficking in the Marmara Sea (1890-1914)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 225-240.

* This article is the expanded version of the oral presentation, introduced to the XI. International Turkish Maritime Trade Symposium, organized by the Turkish Historical Society and Bandırma Onyediy Eylül University on April 29-30, 2019.

** Assoc. Prof. Dr., Istanbul Technical University, Department of Modern Turkish History, E-mail: burcukurt@itu.edu.tr, ORCID ID: 0000 0002 5924 1779.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlarda yaşanan gelişmeler ve güç boşluğu bölgedeki Rum ve Ermeni milliyetçi hareketleriyle de bağlantılı olarak Güney Marmara adalarında yeni bir illegal ekonominin –silah kaçakçılığının- doğmasına neden olmuştu. Bu illegal faaliyetin 93 Harbi sonrasında II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışma, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerine yoğunlaşarak Güney Marmara Adaları merkezli olarak yapılan kaçak silah ticaretini, nedenlerini ve bu ticareti önlemek için Osmanlı siyasi ve idari mercilerinin girişimlerini mercek altına alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Marmara Adaları, Osmanlı İmparatorluğu, silah ticareti, Yunanistan, Balkanlar

Introduction

Throughout the 19th century, the South Marmara Islands consisting of fourteen islands, four of which are inhabited in the northwest of the Kapıdağ Peninsula were sometimes governed as an independent township and sometimes as a subdivision under the administration of Erdek¹. (Ozil 2013:45) Almost all the population of the township of Erdek that forms the southern coasts of the Marmara Sea and is a sub-district of the Sanjak of Karesi in the Hüdavendigâr Province (80% Erdek, 97% Kapıdağ peninsula) and the Marmara Islands, namely the Paşalimanı, Ekinlik, Arablar (Avşa) islands, were Greek.² Proconnessus, that is, the Marmara Island is the largest of these islands. At the beginning of the 20th century, more than 9.000 of the total population of almost 10.000 were Greek. Similarly, the entire 5.000 population of the Paşalimanı (Aloni) Island-apart from 70 Muslims- were Greek. There were 700 Muslims on the Avşa Island that had the largest population of Muslims, compared with the Greek population of 1.300. The Ekinlik Island that had the lowest number of inhabitants of the four islands and which consisted mainly of Greeks, gained recognition for its shipping activities to distant European ports³.

Kapıdağ Peninsula and the Erdek port served as a common junction for the Marmara Islands. The people of the Kapıdağ peninsular consisting

- 1 Ayşe Ozil, *Orthodox Christians in the Late Ottoman Empire: A Study of Communal Relations in Anatolia*, London: Routledge, 2013, p.45.
- 2 Ozil, ibid, p.45. Since the 19th century, the coastal areas and surroundings were inhabited by Anatolian Greeks. One of the main reasons for this was the economic opportunities with the increase of industrialization and urbanization, particularly in larger centers along the coast or close to the coastal areas. Gerasimos Augustinos *Küçük Asya Rumları: Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, pp.28-48. In this context, the Greek population that lived along the coastal line that began from the coasts of the Marmara sea and spanned to as far as Antalya constituted a large percentage of the total Greek population. Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir (1912-1918)*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011, p.22.
- 3 Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2016, p.150-152.

mainly of Greeks earned a living from olive, wine, silk, fruit production and fishing. In addition to these, shipping was also one of the most important sources of income. The main source of Erdek's livelihood, which like Kapıdağ also had a mainly Greek population, was producing wine, rakı (anise flavored alcoholic drink) and cognac. In this context, the Greeks of Erdek were largely engaged in shipping and fishing⁴.

In a sense, the Eastern Marmara coasts were virtually an extension/suburb of the capital Istanbul. In fact, Erdek, the Kapıdağ peninsula and the Marmara Islands were administrative bodies of Galata for a long time and were eventually merged with the Hüdavendigâr province in the 19th century. After this period-because the economy was largely dependent on the capital-these coasts maintained their close connection with Istanbul.⁵ Ottoman documents from the beginning of the 20th century emphasizing that a majority of the local people earned a living from shipping and trade shipping to the coastal regions including the Greek ports and Istanbul indicates the continuation of this process.⁶ However, the Russo-Turkish War was to cause a change in the political and social balance on the south Marmara coasts as it did throughout the entire Ottoman Empire.

The Development and Reasons for Arms Trafficking on the Marmara Islands

Anatolian Greeks began to purchase arms as a result of the Greek nationalism movement and the plan of uniting with Greece that had emerged since the end of the 1800s. ⁷ Arms trafficking reached a climax after the 1890s when

4 Çokona, *ibid*, p.148-149.

5 Ozil, *ibid*, pp.4-5; Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları*, İstanbul: Bülke Yayınları, 2001, p.106. For more detailed information on trade between İstanbul and the south Marmara coasts see. Necmettin Aygün, "19. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *OTAM*, 23 (2010), pp.68-71.

6 BOA, *DH.İD* 197-8, Lef 4. In fact, in view of the revenue to be secure due to the volume of trade the capital of the Marmara island İstanbul, many parts of the Ottoman Empire ad with foreign countries, the topic of establishing customs facilities in the township of Asmalı was raised in 1905. BOA, *DH.MKT* 965-76.

7 After the Russo-Turkish War, the Greeks that wanted to materialize the Megali Idea, began to seek the opportunity of reversing the boundaries defined with the Treaty of Berlin into their own favor. Although Thessaly was incorporated into their own territories in 1881, the Greek nationalists wanted to annex Epirus, Macedonia and the Crete Island into the Greek lands and carried out activities based around this. Particularly in 1885, Bulgaria's annexation of East Rumeli rekindled the Crete issue and in 1896 conflict between the Muslims-Greeks began and as a result of Greece's stance the Greek war broke out in 1897. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V.8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, p.112-125. The process beginning from 1901 until the declaration of the Second Constitution, was a period where not only Bulgarians and Serbs, but also the Greeks resorted to guerrilla activities in an attempt of seizing the Macedonian territories and there was an increase in the Greek resistance movement in the region. Karal, *Ibid*. V. 8 p.146-161; Mehmet Hacısalihoğlu, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkan Politikaları", *Sultan II.*

the resistance movements began to group up in the Balkans and resorting to violence became a normal practice⁸. Arms trafficking also appears to have followed a parallel pattern on the Marmara coasts. Indeed, the time when illegal arms sales was most apparent in the region was the period between 1887-1897 after the Russo-Turkish War when there were attempts to materialize the plans of expanding Greece, uprisings began to surface in Crete and Eastern Rumelia was going through a depression.

In this period, these islands that appear as a continuation of the Bandırma-Erdek region emerged as a stopover on the arms trafficking shipping route. As a large part of the coastal area between the Izmit Gulf and Bandırma was uninhabited, and due to the rocky structure of the region and inadequate security forces to provide sufficient public order on land and sea, illegal trafficking was most common in this part of the Marmara Sea⁹. The purpose of this illegal arms trade where the Southern Marmara Islands emerged as a base was to provide arms to the non-Muslims along the coasts of the Marmara Sea in the period where Greek nationalism reached a peak. Indeed, the increase in arms trade is in parallel with the insufficiency of law and order on the Marmara coasts where there was a concentration of non-Muslims, and an increase in activities of the armed guerillas. These illegal arms traded via the islands were sold not only on the southern coasts of Marmara, but also on the northern coasts, particularly within the borders of the Izmit governorship (mutasarrıflık) for use in guerilla activities¹⁰. A majority of the illegal weapons and ammunition in question were shipped from Europe by foreign ships or from Cunda and Greek islands which were virtually like a “store of hazardous freight”¹¹, then brought ashore by kayaks used for trafficking or by Greek flagged ships that traded in the Black Sea, Marmara, Aegean and Mediterranean Seas and later distributed to the

- Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017, p.118-120.
- 8 Ramazan Hakkı Öztan, “Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the Late Ottoman Balkans, 1878-1908”, *Past and Present*, 237 (2017), p.167.
- 9 Efiloğlu, ibid, p.24-26.
- 10 BOA, *BEO* 1797-134730.
- 11 BOA, *DH.TMIK.M* 252-58, p.1. Ayvalık and Cunda Island were also among the regions where the Greeks were engaged in arms smuggling for purposes similar to those in the South Marmara Islands. Weapons smuggling by the Greeks in Ayvalık and especially in Cunda Island followed a very similar process to the Southern Marmara Islands. For detailed information on this, see.Ercimmet Sarıay, “Ayvalık’ta Silah Kaçakçılığı (1890-1912)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2020), p.250-262; Ercimmet Sarıay, “Osmanlı’da Silah Kaçakçılığı Üzerine Bir Değerlendirme (1908-1910)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II, C.1*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, p.145-182.

Greek villages in the southern Marmara region¹². These weapons that were trafficked illegally consisted of 'outdated' weapons no longer used by the armies of the Ottoman and Balkan states. The Balkan resistance movements were being supplied with outdated models including Gras (Greek), Henry-Martini (Ottoman, Romanian), Krnka and Berdan (Russian, Bulgarian and Serbian) that were cheap, but effective weapons. The most commonly traded among these weapons were the Gras and Martini rifles together with their ammunition. After the 1900s, the Greek army in particular switching to the new type technology led to an increase of illegal sales of Gras rifles in Ottoman territories¹³.

The activities of ships owned by foreign states- mainly Greek flagged ships- were at the center of arms trafficking carried out along the southern Marmara coasts via the islands since the 1890s until the declaration of the Second Constitution. In fact, this period witnessed extensive arms trafficking activities mainly by Greek flagged ships. In 1891, it was determined that some of the tugboats carrying "harmful freight" sailing between Bandırma and Erdek would stop off at the shores where there were no officials or landing stages-particularly at islands in this region-and unload illegal passengers, merchandise and weapons onto the shore¹⁴. It appears the activities of the ships in question continued, because in 1893 the governor of Karası voiced his unease regarding the same ships that were sailing between the Marmara Island and surrounding areas on a weekly basis stopping off at the deserted places such as Marmara Island's Prastos (Gündoğdu), Paşalimanı Island's Vori (Poyrazlı) ports and the Ekinlik Island where there were no officials, and picking up and unloading goods and passengers at all hours. The governor considered the ships stopping at these points where there were no officials and that had no trade value extremely dangerous. In view of this, he decided to warn the agencies in Istanbul about these activities¹⁵. One of the ships that sailed between Bandırma and Erdek and allegedly stopped off at the "deserted" locations in question called Matilda was a British-flagged vessel, while the others, namely Eleni, Diyofil, Olga, Bosforuz, Poryuz, Malta and Katerina were Greek-flagged ships but the captains of all these ships were Greek citizens¹⁶. Although the Ottoman Minister of Foreign Affairs petitioned both Britain and Greece concerning this matter, these efforts were in vain. The British ambassador responded by saying the Malta ship sailing under the British flag never visited these ports; that they did not even know the port

12 Efiloğlu, *ibid*, p.40-45.

13 Öztan, *ibid*, p.179-181.

14 BOA, *DH.MKT* 1797-127.

15 BOA, *DH.MKT* 199-17, p.2; BOA, *DH.MKT* 258-34.

16 BOA, *DH.MKT* 199-17, p.1.

existed, and the governor of Hüdavendigâr may have been misinformed on the matter¹⁷. Whereas the Greek ambassador said he issued warnings to all the Greek captains concerning this claim¹⁸. When similar complaints continued, the Ottoman state sent an inspector to the region in connection with this issue; in fact, during his investigations in the region he seized illegal weapons and ammunition on three Greek galiot¹⁹. Influenced by these events that occurred since 1891 and on the grounds that the foreign ships were transporting illegal weapons and ammunition, the Ottoman State requested the banning of foreign flagged ships from carrying passengers and commodities in the Marmara Sea, but failed to achieved results from these efforts²⁰.

Activities of the foreign ships were raised again in 1896 when news was received from the boatmen of Tekirdağ that large amounts of gunpowder was found on the Ekinlik island. An official was sent to the island to investigate these claims, but because there was no security official on the island far from the center and when the all the residents “spoke in agreement” because shipping was their only means of earning living, these inquiries were unsuccessful. The governor of the Sanjak of Karesi suspected there was illegal merchandise among the freight on some of the kayaks and ships flying the Ottoman flag that sailed to the Samos Island and along the Greek coasts. In view of this, the governor requested that the ships were search carefully for illegal merchandise such as gunpowder and dynamite when it reached Kale-i Sultaniye (now Çanakkale). Because the Ekinlik Island was situated in a very exquisite area of the Marmara Sea and the residents were constantly in contact with foreign countries via the kayaks that sailed to the island, it was highly possible that they were transporting illegal weapons and ammunition. Moreover foreign flagged ships operating on the Erdek-Istanbul route were stopping “unscheduled (*vakitli vakitsiz*)” at Ekinlik island unloading merchandise and passengers and there was no official to control whether or not these passengers had authorization, there was concern that “suspicious” individuals were entering the Ottoman territories illegally. So the governor of Karesi requested a competent police officer and a force of at least three gendarmerie on the island to prevent the shipping of illegal weapons and ammunition to the Ekinlik Island, search the kayaks and control the travel permits of passengers arriving from the coasts of foreign countries²¹. Although the governor of Biga was written to on several occasions requesting the control of the ships in question, the appointment of police and

17 BOA, *DH.MKT* 199-17, p.6.

18 BOA, *DH.MKT* 199-17, p.11.

19 BOA, *Y.MTV* 64-11.

20 İlhan Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Marmara’da Kabotaj Tartışmaları”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1 (2006), p.109.

21 BOA, *DH.TMIK.M* 23-35, p.3.

gendarmerie to the Ekinlik Island was not accepted due to ongoing reforms within the organization, and the governor of Karesi was asked to "handle the situation for now."²².

A few years later in February 1900, it was determined that certain Greek flagged ships including the ship named Eleni that was mentioned earlier were sailing towards the Pire port loaded with weapons, ammunition, gunpowder and dynamite to be sold illegally along the Ottoman coasts, and the Greek government was issued a warning about this²³. In the meantime, the vilayet of Cezayir-i Bahr-i Sefid (Archipelago) warned the Ottoman government that the Greek government was purchasing latest technology weapons, and would therefore attempt to sell the outdated technology Gras rifles illegally along the Ottoman coasts²⁴. In a report written in December 1901 by Halil Pasha, governor of Hüdavengdigar, he stated that the only way to prevent weapon and ammunition trafficking in the province was the allocation of ships to constantly control and observe the extremely vast, isolated coastline. Halil Pasha requested the allocation of a fast ship; the number of police and gendarme to be increased to protect the Marmara coasts from illegal trafficking and basing patrol points at the necessary places for the observations from land continuously²⁵.

It was impossible to prevent illegal trafficking in the Marmara Sea because the demands of local officials were not met due to the lack of funds. Exactly a year after this report-in December 1902-in searches carried out after gunshots were heard from some of the kayaks at Paşalımani, 4 flintlocks, 3 Gras, 1 Karabina, 1 Martini, 4 revolvers and 247 cartridges were seized²⁶. A few years later in May 1905, news that attempts were made to import illegal weapons and ammunition into Ottoman territories by Greek ships, and the request for two patrol ships to be assigned to prevent this illegal trafficking was repeated²⁷. But as in previous cases these ships were never sent. In July of the same year the governor of Tekfurdağı put forth a new proposal to prevent weapon and ammunition trafficking in the Marmara Sea. According to the governor, under no conditions should ships be allowed to sail through the straits and unload merchandise and passengers at the ports or kayaks allowed to dock at landing stages before dawn and after dusk. If these preventions were implemented and the smaller ships were searched carefully then the issue of illegal arms trafficking could be avoided.

22 BOA, *DH.TMIK.M* 23-35, p.5.

23 BOA, *BEO* 1439-107910, p.3.

24 BOA, *İ.HUS* 80-91; BOA, Y.EE.KP 10-994.

25 BOA, *DH.ŞFR* 272-77.

26 BOA, *DH.MKT* 637-15, p.3.

27 BOA, *BEO* 2575-193088.

Irrelevant of whether these were large or small ships, “as long as they were allowed to load and unload merchandise and passengers until late at night” then in all likelihood they would take advantage of the darkness and avoid the inspections of officials²⁸. Therefore, in accordance with the proposal of the governor and approval of the government²⁹, the procedure of refusing to issue pratique³⁰ to ships that were to sail through the Kale-i Sultaniye and Black Sea Straits after sunset was put into force³¹.

Although the application of the new pratique implemented in the Marmara Sea reduced the rate of trafficking to an extent, it failed to solve the issue completely. In May 1907, a ship was seized during an attempt to unload illegal gunpowder in the Prastos (Gündoğdu) village on the Marmara Island. The governor of Tekfurdağı said such incidents could not be prevented because the Marmara coasts were left “unguarded” and emphasized that the patrol ships requested by the governorship of Hüdavendigâr in 1905 should be sent immediately³². Almost a month after this incident, another foreign ship was caught trying to unload illegal goods at the Prastos port. Although the governor of Karesi requested once again that necessary measures were taken to prevent these activities emphasizing these successive incidents³³, these attempts were unsuccessful.

Efforts to Prevent Weapon Trafficking on the South Marmara Islands Before World War I

Illegal trade activities that emerged in the Marmara Sea after the Russo-Turkish War became even more severe and continued throughout the period of uncertainty that surfaced after the declaration of the second constitution. In fact, the gap/confusion in power within the empire that began with the re-declaration of the Constitution on 2 July 1908 until April 1909 when Abdulhamid II was dethroned generated the problem of what should be expected from the constitution and the scene of a lack of public order that resulted from this. This gap in power was also felt on the south Marmara coasts. However, in this period of chaos that continued from the declaration of the second constitution until Abdulhamid II was dethroned, influenced by

28 BOA, *DH.TMIK.M* 252-58, p.3.

29 BOA, *DH.TMIK.M* 252-58, p.1.

30 Pratique was a document issued for the boats to be allowed the leave the port freely. This was a document of clearance issued to vessels that were free of contagious diseases or had completed the term of quarantine and was given a clean bill of health. İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Belgeler”, *Ab-ı Hayat'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, p.748.

31 BOA, *DH.TMIK.M* 145-45; BOA, *İ.KAN* 3-22; BOA, *YA.HUS* 517-112, p.2.

32 BOA, *DH.MKT* 1051-71, p.4.

33 BOA, *DH.MKT* 1177-63, p.1.

the movements of Greek nationalism a sequence of friction began to surface between both the Greek and Muslim Ottoman citizens and the Ottoman government. Undoubtedly, the fact that non-Muslims were taking up arms since 1890 and were still continuing to take up arms played a major role in this.

Immediately after the declaration of the second constitution-in November 1908-it was reported that some Greeks living in the town of Erdek in the province of Hüdavendigâr were practicing target shooting with Gras and Martini rifles an hour distance away from the center; attempting to buy illegal weapons and ammunition, and were scaring Muslim women in the streets by firing these rifles. As this created mutual hostility between the Muslims and Christians, the governor requested that additional military forces were sent to the region immediately³⁴. In December, the government received similar reports from the Marmara and Paşalimanı Islands. In these reports it was stated that the residents of these islands who were mainly Greek “carried out some activities” against the Muslim people and the government because they “misunderstood the constitution.” In view of this, once again the local government requested that public order was enforced on the islands and that a high speed ship was sent to prevent arms trafficking in the region³⁵.

In an attempt of solving the issue of public order on the southern Marmara coasts, the deputy governor of Hüdavendigâr initially sent the Musul torpedo then the Akhisar torpedo boat and the Asar-i Tevfik ironclad ship to the Erdek coast³⁶. Later the Erdek district governor and captain of the Musul torpedo boat Hasan Pasha were sent to the south Marmara Islands to carry out investigations. The residents of the south Marmara islands mentioned reports that after the declaration of the constitution, illegal weapons and ammunition were brought to the islands and a majority of the Greek citizens were buying weapons. According to these reports, a ship called Maryana that flew a British flag but had a Greek crew were bringing weapons and ammunition to the Roda (Narlı) village in the southwest of the Kapıdağ peninsula, the Vori (Poyrazlı) port to the north and Skupya (Balıklı) port in the south of the Paşalimanı island, and also to the Arablar (Avşa) and Kutali (Ekinlik) islands and selling these to the people for a monthly installment of one Mecidiye. In fact, according to a statement by a member of the council of village elders, the first installment of those who were unable to pay was given by the church. Hasan Pasha reported that the issue of illegal trafficking could not be prevented because of the inadequacy of police and gendarme on the island, and the shortage of military corps in Erdek³⁷.

34 BOA, *DH.MKT* 2654-63, p.3-4.

35 BOA, *DH.MKT* 2694-97, p.1.

36 BOA, *DH.ŞFR* 409-46, p.1.

37 BOA, *DH.MKT* 2715-64, p.1.

Later, when it was heard that the Greeks in Preme (Karşıyaka) on the Kapıdağ peninsula were promoting Greece's annexation of Crete and threatening the Muslims in the region, a more thorough investigation was carried out by local military officials. During these investigations it was discovered that weapons and ammunitions that was first unloaded on the Ekinlik Island by large Greek kayaks was then distributed to the Greek villages of Paşalimanı, the township of Preme (Karşıyaka) in Kapıdağ and various other villages with small rowing boats. In this way, every Gras rifle together with twenty bullets that reached the Marmara coasts were delivered to trustees of the church to be sold for monthly installments of 30 kuruş and the church would receive one mecdiye for each of the rifles sold³⁸. Initially, the governor of Erdek considered confiscating this large number of weapons, but because almost all the local residents were Greek he was concerned about being confronted with their resistance during the searches. However, if he ignored these activities, according to the governor of Erdek the state would lose all its authority here and the residents of the islands would become "uncontrollable." In view of this, the governor-on the condition that the international political conjuncture allowed-proposed that the state should "show its power" by deploying soldiers to the islands by ships, and would therefore prevent incidents of "disloyalty and indiscipline"³⁹.

The governor of Karesi objected to the Erdek governor's idea of confiscating the illegal weapons on the grounds that this could cause an uprising in the region, and suggested searching those who were found carrying or suspected of carrying the rifles. Unless there was intelligence regarding the whereabouts of the weapons, a general search of a residence would be a violation of the presumption of ownership law. In addition, the individual search of all the residences would require a significant increase in the numbers of gendarme in the region, but despite the repeated requests so far there had been no arrangements made concerning this in the gendarmerie forces. Like the governor of Karesi, Mustafa Azmi Bey, governor of Hüdavendigâr also pointed out the shortage of security forces, and repeating that they faced many issues due to the lack of gendarme in places such as Erdek, Gönen and Ayvalık where non-Muslims of the Sanjak lived, requested an increase of the allowance allocated for gendarme forces. The Sanjak of Karesi was one of the most strategic part of the province whose population consisted of a variety of people and therefore required special attention in terms of security. In view of this, immediate restructuring was required within the gendarme forces in the Sanjak of Karesi⁴⁰.

38 BOA, *DH.MKT* 2750-90, p.1.

39 BOA, *DH.ŞFR* 409-46, p.1.

40 BOA, *DH.MKT* 2735-22, p.1.

In February 1909, just when the necessary measures were under discussion the Ministry of War received a letter saying Christians on the Marmara Island were acting in a way that could threaten the safety of the Muslim people⁴¹. This letter underlined the lack of security on the Marmara Island and included statements such as “There is a government office, but no security forces/government itself.” It conveyed the pressure put on the Muslims by Christians since the declaration of the constitution and blames these incidents becoming more frequent on the government failing to react. Consequently, he requested that officials and soldiers were sent to the island, and also a torpedo boat to be deployed as police control point. The owner of this letter claimed that Christians on the Ekinlik Island were gathering in the church armed then attacking the Muslims, and expressed his concern saying “God forbid, if there is any trouble here we cannot even send a telegraph, they will trample all over us.”⁴².

When the government received the letter, the Ministry of Internal Affairs instructed the Hüdavendigâr provincial administration to investigate the affair⁴³. The Erdek district governor admitted that pro-Greek demonstrations were staged on the islands for a while, and because almost all the residents on the Marmara and surrounding islands were Greek, Greek propaganda on these islands was clearly visible, and confirmed that because the south Marmara islands had not been brought under control completely the Greek people here were “really got spoiled” and had been purchasing illegal weapons in large quantities for quite a while. In fact, as defined in the letter a few days earlier a brawl broke out between the Greeks and Turkish officials on the Ekinlik Island and because of this the “Muslims were anxious.” The Erdek district governor said these incidents were due to the “failure and inadequacy” of the local administration, and securing public order with 3-4 gendarme in the Marmara and Paşalimanı townships and surrounding islands was impossible. The district governor thought it necessary to increase the number and salary of gendarme to maintain public order in regions where there was a concentrated Christian population and was a possibility of them displaying “actions of disloyalty.” Moreover, a fast patrol gunboat was essential in protecting these islands, that were so far from the central township, from the sea. According to the Erdek district governor effective measures of this kind were the only means of preventing the residents of the Marmara Islands being influenced by the Greek nationalism movements.⁴⁴

41 BOA, *DH.MKT* 2754-34, p.3.

42 BOA, *DH.MKT* 2754-34, p.2.

43 BOA, *DH.MKT* 2754-34, p.4; BOA, *DH.MKT* 2764-31, p.1.

44 BOA, *DH.MKT* 2764-31, p.2-3; BOA, *DH.ŞFR* 410-121, p.1. Although the Naval Ministry gave instructions for a steamboat to be sent to the region upon these requests of local officials, they received response saying there was “no vessel available to send to the region.”

Azmi Bey, the governor of Hüdavendigâr was of the same opinion as the Erdek district governor. The governor, who also suggested that the inadequacy of gendarme was the cause of the lack of public order and law enforcement in the Marmara and Paşalimanı townships, and that the heads of these townships were powerless under the circumstances, said it would be unsuitable in every aspect to “leave these townships uncontrolled” in the approaching Easter period. Furthermore, in the same way that it was not possible for gendarme to be sent from the township of Erdek, it was also unfeasible to deploy security forces to the islands from the provincial center because there were already inadequate numbers of gendarme in the province. Azmi Bey believed that although gendarme was allocated to the region from various regions of the province temporarily due to the oncoming Easter period, the issue had to be solved urgently in order to ensure permanent law and order⁴⁵.

Although it was decided upon request to reorganize the gendarme forces with the funds to be included in the oncoming r.1325 budget⁴⁶, it appears that this did not occur because when the people of the Paşalimanı and Ekinlik Islands objected to the collection of revenues in June, the local officials were forced to request gendarme reinforcement and a gunboat to be allocated to the region⁴⁷. Under these conditions, on 23 June 1909 the Erdek district governor sailed to the Paşalimanı Island with a military detachment to intervene in the incidents⁴⁸. Moreover, the governor arrested the perpetrators and referred them to the court. But the court simply took their statements then released the offenders, and some of the Greeks who were released fled to America.⁴⁹ Taking the latest events into consideration, the Sublime Porte decided to appoint two police squadrons to the Erdek township and a squadron each to the Marmara, Paşalimanı and Edincik districts⁵⁰.

In August, the gendarme reorganization that was included in the r.1325 budget had not yet begun in the Sanjak of Karesi. The deputy governor of Karesi was complaining that protests were surfacing in every part of the sanjak because the reorganization of the gendarme forces had not been executed for whatever reason, and the inadequacy of the existing number

BOA, *DH.MKT* 2784-36.

45 BOA, *DH.MKT* 2790-93, p.1-2.

46 BOA, *DH.MKT* 2764-31, p.4.

47 BOA, *BEO* 3565-267358; BOA, *BEO* 3565-267357, p.3-4; BOA, *DH.MKT* 2856-44, p.1.

48 BOA, *DH.MKT* 2856-44, p.1.

49 The governor who conveyed his discomfort regarding the issue, also pointed out that there were complaints about the “biased approach” of the appeals department in the region. BOA, *DH.MKT* 2863-42, p.1.

50 BOA, *DH.MKT* 2883-1, p.1.

of gendarmerie⁵¹. On the other hand, although the Naval Ministry decided in September that the repairs of the Sayyad-i Derya gunboat in the Imperial Shipyard should be completed and sent to the region⁵² in a short time it emerged that the gunboat had already been deployed to another region. The governor of Karesi persistently requested a fast boat that would be based at the Erdek port and constantly patrol the coasts of the Karabiga and Kapıdağ peninsula and the Marmara, Paşalimanı and Ekinlik Islands to be sent immediately. As there were only two gendarmes in each of the Marmara and Paşalimanı townships, and one gendarme on the Ekinlik Island, the governor of Karesi insisted that the issues regarding the steamship and gendarme reorganization should be employed at the shortest possible date⁵³.

In all likelihood, after this the requests of the local officials were fulfilled because there was a decrease in weapon trafficking and peace prevailed for two years. Nevertheless, the sale of illegal weapons and ammunition was revived again during the 1912-1913 Balkan Wars that led to an increase of Greek nationalism among the Anatolian Greeks. After the war began, in December 1912 the Nevşehir gunboat was deployed to the region in an attempt of preventing any potential trafficking activities in the Marmara Sea and a reinforcement of gendarmerie were sent to the Sanjak of Karesi. But because the Nevşehir gunboat only sailed to the Karesi coasts once a month instead of constantly patrolling the area, efforts to prevent illegal trafficking were unsuccessful⁵⁴. In the same way that the Greek kayaks were used as a means of propaganda and communication to provoke the Greeks living on the Marmara coasts, these kayaks also played a major role in the sales of illegal merchandise to the Bulgarian military particularly when the Bulgarian army reached Çatalca⁵⁵. This trade was carried out by the Greeks residing the south Marmara Islands⁵⁶. It became apparent that illegal merchandise was shipped to the Bulgarian army from Dersaadet (Istanbul) via Kallikrateia, so to prevent this each of the torpedo boats in the Bosphorus Straits began to patrol in the Marmara Sea in a ten-day rotation to inspect these boats⁵⁷. Subsequently, the governor of Erdek was sent to inspect the region. As a result of the inspections carried out by the governor-as reported for many years-he repeated that the only means of securing law and order on the islands was with a ship constantly patrolling the seas in the area and the

51 BOA, *DH.MUI* 4-2 – 56, p.4.

52 BOA, *DH.MKT* 2857-99.

53 BOA, *DH.MUI* 4-2 – 56, p.3.

54 Efiloğlu, *ibid*, p.26-31.

55 Efiloğlu, *ibid*, p.22.

56 Efiloğlu, *ibid*, p.24-26.

57 BOA, *DH.SYS* 112-9, p.34.

necessity of deploying a gunboat to the region immediately⁵⁸. Although the decision was given to send the Nevşehir gunboat to the Erdek coasts after the repairs were complete, there were no boats in shipyard to send⁵⁹, and the command to inspect the coasts with torpedo and steamboats was only issued after World War I broke out.⁶⁰

In World War I-particularly during the Battle of Gallipoli-the Marmara shores were exposed to attacks by the allied forces⁶¹. Moreover, Greece settled on the Aegean islands before the war and therefore shared borders with the Western Anatolian shores. After this period, Greece not only began military preparations, but also supported gang activities on the Anatolian coasts. This table worsened even further with the Ottoman State being included in World War I; as a result of the Greek and Armenian uprisings and these acting together with the enemy states the Ottomans were forced to drive the “corrupt” subjects out of the critical points of the combat zones⁶². In this context, it was agreed that some of the people living on the coasts of the Marmara Sea should be evacuated in order to restore security in the Gallipoli strait. During this process, the Marmara Islands, particularly those close to the mouth of the straits and were at a vital point in terms of sea transportation were evacuated. As the Greek residents here assisted the Bulgarian army by supplying illegal weapons during the Balkan Wars, this made evacuating the islands inevitable to ensure the safety of the Istanbul and Gallipoli shipments. In this context, the Greek population on the south Marmara islands in the months of June-July 1915 was moved from the coasts to the inland parts of the provinces.⁶³ Therefore, by July 1915 the relocation process on the Marmara islands was complete to a large extent, and in September some of the Greek population in Erdek was also moved due to similar reasons.⁶⁴So preventing illegal trafficking and maintaining law and order on the islands in question was only possible after the relocation application in the South Marmara islands, and the Kapıdağ and Erdek regions that were an extension of these islands.

58 BOA, *DH.İD* 197-8, p.3-4.

59 BOA, *DH.İD* 197-8, p.6.

60 BOA, *DH.ŞFR* 41-158. However, in a few weeks the Musul torpedo boat left Erdek and assigned to Çanakkale and once again the region was in need of a torpedo/gunboat BOA, *DH.ŞFR* 430-91.

61 Efiloğlu, *ibid*, p.325.

62 Efiloğlu, *ibid*, p.369-372.

63 In principle, as the government was concerned that could arise between the Muslims and Greeks, when avoidable they did not allow Greeks to settle in Muslim villages. Nevertheless, as the government policy of resettling those moved from the Marmara coasts to the inland parts of the same province, in some circumstances relocating them in Muslim villages was inevitable. Efiloğlu, *Ibid*. pp.441-442; Mustafa Özdemir, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, *ÇTTAD*, 6/14 (2007), p.33.

64 Groups moved to the inland parts of the province with ships allocated by the military were then transported from here by vehicles to their final settling places. Efiloğlu, *ibid*, p.398-400, 438-440.

Conclusion

In time, the South Marmara islands in the northwest of the Kapıdağ Peninsula consisting of fourteen islands, four of which are inhabited and which stood out as a transit center for trade until the mid-19th century, were transformed into an arms trafficking center when Greece gained independence from the Ottoman Empire in 1832. Especially after the Russo-Turkish War of 1877–1878, when the political atmosphere in the Balkans that was already tense was kindled even further; attempts of materializing the vision of expanding Greece resulted in the Greek population on the Marmara islands taking up arms with the intention of uniting with Greece. As a result, after this period the south Marmara islands that give the appearance of a natural extension of the Bandırma-Erdek region emerged as a stopover on the transportation route for arms trafficking.

Although the Ottoman bureaucratic mechanism was aware of the region becoming a frequented point for illegal arms trade since the very beginning owing to the information conveyed by local officials, because of the financial difficulties the empire experienced at the time the governments were ineffective in taking the necessary measures and therefore ending this illegal trade. The Ottoman administration was unsuccessful in increasing the total number of gendarmerie on the islands to more than four throughout the 19th century, and failed to fulfill the demand for a high-speed gunboat requested for years by local officials to constantly patrol the area and protect the islands. It would not be wrong to say that in addition to financial difficulties, another factor that led to a delay in taking the necessary measures was that compared with issues regarding law and order in other regions the south Marmara Islands were considered to be closer to the capital and therefore easier to control. As a result, the south Marmara Islands only gained vital importance in terms of the administrative headquarters in 1915 by becoming a frontline when the Gallipoli front was opened following attacks by Allied Powers, and arms trafficking eventually ended with the relocation of Greeks in 1915.

References

1. Archival Documents

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Babıali Evrak Odası (BEO)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İD)
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)
Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)
Dahiliye Siyasi Evrakı (DH.SYS)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelât (DH.TMIK.M)

İrade Hususi (İ.HUS)

İrade Kanun (İ.KAN)

Yıldız Esas Evrakı Kamik Paçacı (Y.EE.KP)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Hususi Maruzat (YA.HUS)

2. Books and Articles

AYGÜN, Necmettin, “19. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı”, *OTAM*, 23 (2010).

ÇOKONA, Ari, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, İstanbul : Literatür Yayıncılık, 2016.

EFİLOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir (1912-1918)*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011.

EKİNCİ, İlhan, “Osmanlı Devleti'nde Marmara'da Kabotaj Tartışmaları”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1 (2006).

GERAŞİMOS, Augustinos *Küçük Asya Rumları: Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkan Politikaları”, *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

MAĞMUMİ, Şerafeddin, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları*, İstanbul: Bıke Yayınları, 2001.

OZİL, Ayşe, *Orthodox Christians in the Late Ottoman Empire: A Study of Communal Relations in Anatolia*, London: Routledge, 2013.

ÖZDEMİR, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, *ÇTTAD*, 6/14 (2007).

ÖZTAN, Ramazan Hakkı, “Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the Late Ottoman Balkans, 1878-1908”, *Past and Present*, 237 (2017).

SARIAY, Erciment, “Osmanlı'da Silah Kaçakçılığı Üzerine Bir Değerlendirme (1908-1910)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II, C.1*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.

_____, “Ayvalık'ta Silah Kaçakçılığı (1890-1912)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2020), p.250-262.

YAŞAYANLAR, İsmail, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Belgeler”, *Ab-ı Hayat'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

Düşük Angajmandan Yüksek Angajmana: AKP Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu'da Değişen Angajmanını Açıklamak

From Low Engagement to High Engagement: Explaining Turkey's Changing Engagement in the Middle East during the JDP Period

İsmail AKDOĞAN* - Furkan POLAT**

Abstract

Why did Turkey shift its Middle East policy from soft power oriented approach to the security oriented one in the early 2010s? While Turkey prioritized diplomatic, commercial and economic relations during the first decade of the 2000s, it has increasingly used military means to influence the Middle East since 2011. The primary objective of this study is to ascertain the reasons behind this widely debated question in Turkish foreign policy literature. Unlike existing explanations, the main argument of the study is that the U.S. grand strategy towards Middle East appears as the most important causal factor shaping the nature of Turkey's engagement in its region.

Keywords: Turkey, the Middle East, Low/High Engagement, U.S. Grand Strategy, Over/Passive Engagement.

Öz

Neden Türkiye Orta Doğu politikasını 2010'ların başında yumuşak güç eksenli bir yaklaşımdan güvenlik eksenli bir yaklaşıma dönüştürdü? Türkiye, 2000'li yılların ilk on yıllık zaman diliminde Orta Doğu'da diplomatik, ticari ve ekonomik ilişkileri öncelikle, ikinci on yılda ise artan bir şekilde askeri araçları kullandı. Bu çalışmanın en temel amacı, Türk dış politikasında yoğun bir şekilde tartışılan söz konusu değişimin arkasında yatan nedenleri ortaya koymaktır. Mevcut literatürün aksine bu çalışmanın ana argümanı; ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik grand stratejisinde meydana gelen değişimin, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik angajman biçimini belirleyen en önemli nedensel faktör olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Orta Doğu, Düşük/Yüksek Angajman, ABD'nin Grand Stratejisi, Aşırı/Pasif Angajman

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: AKDOĞAN, İsmail – POLAT, Furkan, "From Low Engagement to High Engagement: Explaining Turkey's Changing Engagement in the Middle East during the JDP Period", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 241-264.

* Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: ismailakdogan25@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0098-4121.

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, E-mail: fpolat@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8318-1526.

Akademik
Bakış

241

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Introduction

Contrary to its traditional distanced approach to the Middle East, Turkey's increasing engagement in this particular region has become more apparent in the 2000s. During the first two decades of the new millenium, the Middle East has both intensely occupied Turkey's foreign policy agenda and turned into one of the leading dynamics directly affecting the country's strategic relations. However, this 'pro-active' Middle East policy of Turkey, to use the label put forth by its makers, exposes two different patterns: low engagement (between 2000 and 2010) and high engagement (between 2010 and 2020). During the low engagement period, Turkey tried to improve political, commercial and economic relations with the regional countries. Inter alia, Turkey mediated in the disputes between Syria-Israel, Israel-Palestine and Iran-the West while it gave a great deal of importance to trade relations with the regional countries. Besides the free trade agreements signed with many countries in the region, Turkey also established regional cooperation mechanisms through bilateral and multi-lateral agreements.

Following the first ten-year period that witnessed developing political and economic relations with the regional countries, Turkish foreign policy -albeit for a short time- went through a transition period. Turkey involved in a first-ever power struggle with its regional rivals in the Iraqi elections, and mediated between regimes and oppositions in Libya and in Syria during the initial stage of the Arab revolts. The second period that started after a short period of indecisiveness, between 2010 and 2011, continues to date. The elements of hard power, such as establishing regional order and using military tools came into play. The second period is called *high engagement* and it differs from the first period as far as foreign policy agenda and tools are considered. Turkey, in the first period, decidedly avoided security-oriented involvement and limited itself with peaceful mediations between Middle Eastern actors. However, this role has changed in the second period and Turkey has directly become a party in crises and disputes of the region. Trade cooperation that dominated the agenda of relations with the regional countries in the first period fell behind and military/security cooperation came to the forefront. Turkey directly, sometimes indirectly, became a party engaged in crises areas, such as Syria, Iraq and Libya, after 2010. On top, Turkey has been involved in a cut-throat power struggle with the regional countries, and great powers active in the Middle East.

The transformation of Turkey's Middle East policy leads to this question: Why did Turkey give up soft power-oriented approach (prioritizing diplomatic, economic and commercial relations) and embraced the use of military means in order to realize its regional interests? This question appears more puzzling given the fact that low engagement policy based on

soft power tools gave its fruits such as Turkey's well-performed economy between 2002 and 2013. Why Turkey started to pursue a military oriented policy despite its high cost and risk?

The existing literature aiming to introduce systematic explanations generates different answers to the above question at individual, state and regional levels. Explanations focusing on individual level particularly point out former Foreign Minister Ahmet Davutoğlu, a key figure in the country's foreign policy from 2002 to 2015, and his ambitions towards the region. State-level explanations mainly draw the attention to the Justice and Development Party (JDP) and its rise to unchecked power status in Turkey. On the other hand, the explanations prioritizing regional level dynamics assert the Arab uprisings as the independent variable of the change in Turkish foreign policy.

Unlike the existing literature, we assert that in the Middle East there is a causal relation between the change in the engagement style of Turkey as a regional power and the grand strategy of the U.S. as a superpower in the international system after the Cold War. As part of its over-engagement strategy in the Middle East since 2000, covert support of the U.S. to expansionist behavior of Israel, its military intervention in the region through occupation of Iraq (2003) were deeply felt in the region by 2010. The situation minimizing power vacuum enabled regional actors to establish rather political, economic and trade relations. On the other hand, the U.S. changed its strategy from over-engagement to passive engagement since 2010, withdrew from Iraq, lowered its traditional security commitments and encumbered regional actors with more responsibility. That led to a power gap in the Middle East. The situation both caused a regional chaos environment and power struggles among regional actors. This structural change at the regional level is the main reason for Turkey's transition from low engagement to high.

Literature on Turkey's Changing Engagements

Since 2000 to date, there are a large number of studies addressing the causal explanation of Turkey's engagement in the Middle East. Some of these studies focus only on the first (2000-2010) or second (after 2010) period while others tend to examine both periods and directly explain the changes in foreign policy. In this study, however, we will make a classification to cover the entire literature in this particular section, since we will determine the independent variable of both periods differently from the existing literature. In this respect, the section examines Turkey's engagements towards the Middle East in the existing literature on the levels of individual, state and the regional system.

gazi

Akademik
Bakış

243

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Studies regarding Turkey's Middle East policy on individual level view Ahmet Davutoğlu's reading of the Middle East as a causal factor. Davutoğlu was the Chief Adviser to Prime Minister, Foreign Minister and Prime Minister between 2002 and 2016, respectively. Studies focusing on Turkey's low engagement assert that Turkey's developing political, economic and commercial relations with the regional countries are constructed on Davutoğlu's new foreign policy vision. According to this vision, with its new borders drawn in the aftermath of the collapse of the Ottoman Empire, Turkey was alienated with its neighboring regions and this alienation continued when the country acted in line with the Cold War's security-oriented perspective. Although Turkey took the opportunity to unify with neighboring regions after the Cold War, it lacked the vision to enable this unification. Turkey eliminated the lack of vision through the policy of "zero problem" with neighbors, the architect of which was Davutoğlu, and began to improve its political, economic and trade relations with the Middle Eastern countries.¹

On the other hand, individual studies focusing on the period of Turkey's high engagement claim that the endeavor to constitute a new order in the Middle East is the product of Davutoğlu's world of thought. Accordingly, existing political regimes in the Middle East were not peculiar to the region; on the contrary, they were the product of impositions from the outside. When political systems reflecting demands of peoples are established in lieu of these regimes, which are "artificial" just as the borders dividing the regional countries, the societies that are culturally alike will be further integrated. On that account, Turkey achieving its own political transformation with the arrival of the JDP to the power must lead other societies in the region and provide necessary support in accordance with their demands. Thus, Turkey relying on Davutoğlu's vision to build a new order in the Middle East supported the Arab revolts and activated military means for the overthrow of the existing regimes in the region.²

State-level studies are the most prevalent of the studies assessing Turkey's engagement in the Middle East. They accept national identity change and the internal political struggles as causal factors - both of which

- 1 Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy" *Middle Eastern Studies*, Vol.42, No.6, 2006, p.947; Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges" *Turkish Studies*, Vol.11, No.1, 2010, p.108; Bülent Aras and Aylin Gorener, "National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: the Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12, No.1, 2010, pp.73-92.
- 2 Behlül Özkan, "Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism" *Survival*, Vol.56, No.4, 2014, pp.119-140; Zeynep Arkan and Müge Kınacıoğlu, "Enabling 'Ambitious Activism': Davutoğlu's Vision of a New Foreign Policy Identity for Turkey" *Turkish Studies*, Vol.17, No.3, 2016, pp.381-405.

occurred with the JDP's coming to power in 2002. Identity-based approaches assert that Turkish political discourse has begun to change with the JDP's ascending to power and Eastern and Islamic components of the Turkish identity have become more evident in the foreign policy discourse. This new identity reference has provided Turkey to improve its distant and low-profile relations with the Middle East. In this context, Turkey put military and security dimensions of its regional relations in the back burner and focused rather on economic and trade dimensions.³

On the other hand, studies approaching Turkey's changing engagement in the context of internal political competition read foreign policy as an area of political struggle between civilian and military. Accordingly, with an extremely pragmatic approach, the JDP wished to have the political sphere civilianized, therefore, delimit the military by purifying foreign policy from military issues as much as possible, because foreign policy was a means for military tutelage. In line with this pragmatic approach, the JDP government followed the integrationist policies towards the Middle East countries, especially the neighboring states. Following the Ergenekon and Sledgehammer law suits which changed the balance of power in favor of civilians in 2008 and 2010 respectively, the JDP continued to instrumentalize foreign policy in order to consolidate its power. Supporting Islamist groups, such as the Muslim Brotherhood, in countries where Arab uprisings were on the agenda, the JDP tried to attract conservative voters inside by claiming leadership over Muslim communities. In accord with this pragmatist approach, the discourse formed by the Government created crises and challenges in foreign policy.⁴

As part of the studies on Turkey's changing engagement in the Middle East, explanations issued at the regional system level came to the forefront. They focus on the transformative effect of the Arab uprisings on state behaviors and suggest that decision-makers used the experiences as an opportunity. According to this approach, the focal point of Turkey's low engagement strategy, the policy of zero-problem with neighbors, lost its popularity due to the Arab uprisings. This new conjuncture put pressure on decision-makers to redesign foreign policy. In this context, Turkey headed for interventionist tools from the integrationist foreign policy instruments.⁵

- 3 Joerg Baudner, "The Evolution of Turkey's Foreign Policy under the Ak Party Government" *Insight Turkey*, Vol.16, No.3, 2014, pp. 85-89; Emel Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?" *Turkish Studies*, Vol.13, No.2, 2012, pp. 250-257; Meliha B. Altunışık and Lenore G. Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP" *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2011, pp.577-578.
- 4 Burak Bilgehan Özpek and Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Populism and foreign policy in Turkey under the AKP rule" *Turkish Studies*, Vol.19, No.2, 2018, pp. 198-216; Bill Park, "Turkey's 'New' Foreign Policy: Newly Influential or Just Over-active?" *Mediterranean Politics*, Vol.19, No.2, 2014, pp.161-164.
- 5 Ömer Taşpınar, "Turkey's Strategic Vision and Syria" *The Washington Quarterly*, Vol.35,

However, this change was not sufficient to distract Turkey from its vision about the Middle East. For, the Arab uprisings had the potential to promote regional stability, economic cooperation and interdependence by means of creating an opportunity to have direct contact with the Middle East communities. Hence, this change opened the door for Turkey to construct a new regional order.⁶

Considering the course of Turkey-Middle East relations in 2000-2002 and the transition process covering the early stages of the Arab uprisings, it may be said that causal explanation at three different levels composing a large part of the literature does not reflect the reality on the ground. Contrary to the claims made at individual and state levels, the beginning of the first period in which the low engagement strategy was put into work corresponds to the year 2000 and not to 2002. Turkey left behind security issues with its neighbors, such as Iraq, Iran and Syria and began to improve its economic and trade relations with them but before the JDP government and the Davutoğlu factor, relations were tense.⁷ For instance, after the sanctions imposed before the Gulf War on Iraq were eased in December 1999, Turkey's export to Iraq significantly increased (58%) in the first eight months of 2000. Similar to the case of Iraq, Turkey-Iran trade relations developed, as well. The trade between the two countries gained momentum with the establishment of the Turkish-Iranian Business Council in 2001. Elsewhere, Turkey-Syria relations similarly developed. After a protocol was signed between the two countries, the railways not operating since 1993 were put back into operation in 2001, and the Joint Economic Commission not functioning since 1988 was revived, first meeting was held in Istanbul in June 2001.⁸

The literature emphasizes Davutoğlu's world of thought or the JDP's ascending to power in November 2002 as the causal factors of Turkey's low engagement strategy. However, relations that developed with Iraq, Iran and Syria since 2000 demonstrate that the literature is mistaken on this account.

Gors

No.3, 2012, p.135; Soli Özel, "Waves, Ways and Historical Turns: Turkey's Strategic Quest", *GMF Policy Brief on Turkey*, 30 January 2012; Emirhan Yorulmazlar and Ebru Turhan, "Turkish Foreign Policy towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.17, No.3, 2015, pp.337-352.

- 6 Tarık Oğuzlu, "The 'Arab Spring' and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's 'zero problems with neighbors' Policy" *Sam Papers*, 1, 2012; Özgür Özdamar, B. Toygar Halistoprak, İ. Erkam Sula, "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring" *Uluslararası İlişkiler*, Vol.11, No.42, 2014, pp.105-108.
- 7 Mustafa Aydın and Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations between Paternalist States: Turkey's Interaction with Iran, Iraq and Syria", *Arab Studies Quarterly*, Vol.27, No.1/2, 2005, pp. 21-43.
- 8 Kılıç Buğra Kanat, "Continuity of Change of Turkish Foreign Policy under the JDP Government: The Cases of Bilateral Relations with Israel and Syria" *Arab Studies Quarterly*, Vol.34, 2012, pp. 239-242.

Trade relations began to develop with the neighboring countries during the coalition of the Democratic Left Party, the Motherland Party and the Nationalist Movement Party, each of which has a different political identity, indicate the causal factor is not individual-based or identity-based. Besides, Turkish military's support for foreign policy demonstrates the readings in the context of domestic political struggle were wrong. Another point that individual, state and the regional-system level explanations are missing is Turkey's transition process from low to high engagement. Studies associating the Arab uprisings with Davutoğlu or the JDP's Islamist identity studies, and representing them as the causality behind the change in Turkish foreign policy, in general, argue that Turkey seized the uprisings as a big opportunity. However, Turkey's reaction during the occurrences of the riots refutes these arguments. Turkish authorities did not show any reaction from the onset of the revolts on December 18, 2010 until the overthrow of Zain al Abedeen Bin Ali on January 14, 2011 in Tunisia. On the other hand, Turkey sternly reacted against the military intervention in Libya and tried to mediate between the Muammar Ghaddafi regime and the opponents.⁹ Similarly, Turkey engaged in mediation during the revolts in Syria, kept communication channels both with the regime and the opponents and exerted tremendous efforts to resolve the crisis peacefully.¹⁰

The existing literature not only ignores Turkey's desire to end crises with peaceful methods by means of mediation attempts but also misses the fact that transition to high engagement strategy, in which military means are put into operation, was beyond the will of its. The remark of "as the regional transition is completed, we will continue our efforts for the regional integration with the spirit of zero-problem with neighbors,"¹¹ in an article written by Davutoğlu, indicate that the decision-makers preferred low engagement but the conditions beyond their will forced them into high engagement. Otherwise, to explain the change at individual and state levels leaves unanswered a range of questions: If the efforts of Turkey to build a regional order by using military means are the projection of Davutoğlu's world of thought or the identity characteristics of the JDP government, why did Turkey not put this strategy into practice in 2002-2010? What was it that pushed Turkey into exhibiting aggressive behavior in the second period despite peaceful wishes and efforts?

Unlike the existing literature, we argue that the engagement style of the U.S., the single pole of the global power distribution after the Cold War, towards the Middle East shaped the behaviors of the regional countries. The

9 Thomas Seibert, "Turkey pursues Libya mediation efforts despite setbacks" *The National*, April 7, 2011.

10 Pinar Akpınar, "Mediations as a Foreign Policy Tool in the Arap Spring: Turkey, Qatar and Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.17, No.3, 2015, pp.254-257.

11 Ahmet Davutoğlu, "Zero Problems in a New Era" *Foreign Policy Magazine*, March 21, 2013.

gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

over-engagement of the U.S. in the Middle East that minimized the power gaps in 2000-2010 transformed into a passive engagement that refrained from the responsibility of fighting regional crises, and rather opened space for other actors after 2010. This transformation radically changed Turkey's Middle East policy and drove its to adopt a policy based on use of force rather than a policy that mostly focused on economic and commercial relations.

Types of the Super Power's Grand Strategy in Unipolar Structure

The structure of the international system that was reshaped when the Soviet Union lost its super power status in the early 1990s transformed into a unipolar structure where only the U.S. has the super power status. This receives wide acceptance in the literature.¹² As we arrive at the end of the third decade today, unipolar global power distribution still continues to exist. Whether the unipolar power distribution can survive is closely related to whether in the strategic regions beyond the the polar leader's own region, any one state can or cannot reach a dominating position.¹³

The super power intends to maintain the existing global power distribution and is involved in power relations in other strategic regions through grand strategies it follows. First of all, an answer is needed for this secondary question in terms of this study; which grand-strategy options does the super power have in the strategic regions beyond its own in the unipolar international system? In this study, by benefitting from the literature, we argue that the super power has four different grand-strategy options in the unipolar international system. These are: active engagement, passive engagement, over-engagement and dis-engagement.¹⁴

In this study, to distinguish the above-mentioned four grand strategies, we consider essential two main parameters, which are the regional balance of power and the regional security order. Accordingly, we separate each grand

- 12 Kenneth N. Waltz, "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, Vol.18, No.2, 1993, pp.44-79; Robert Jervis, "Unipolarity: A Structural Perspective", *World Politics*, Vol.61, No.1, 2009, pp.188-213; William C. Wohlforth, "The Stability of a Unipolar World", *International Security*, Vol.24, No.1, 1999, pp.5-41; Nuno P. Monteiro, *Theory of Unipolar Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, John Ikenberry, Michael Mastanduno and William C. Wohlforth, "Unipolarity, State Behavior and Systemic Consequences", *World Politics*, Vol.61, No.1, 2009, pp.1-27.
- 13 Jervis, "Unipolarity: A Structural Perspective", pp.188-213. Wohlforth, "The Stability of Unipolar World", pp. 4-41; Robert Powel, "Stability and the Distribution of Power, *World Politics*, Vol.48, No.2, 1996, pp. 239-267; Ikenberry, Mastanduno and Wohlforth, "Unipolarity, State Behavior and Systemic Consequences", pp.1-27.
- 14 Robert J. Art, *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, New York, 2003, pp.7-11; Stephen G. Brooks and William Wohlforth, *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*, Oxford University Press, New York, 2016, pp.73-87; Barry R. Posen and Andrew L. Ross, "Competing Visions for U.S Grand Strategy, *International Security*, Vol.21, No.3, 1996, pp.5-53; Layne, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, Cornell University Press, New York, 2006, pp.3-9.

strategy from the other, in the region it is applied, by looking at whether or not it changes the regional balance of power and if it builds regional security order. Firstly, if the super power takes responsibility for both to maintain regional balance of power and build regional security order in a specific region, it is then presumed that the super power is actively engaged in this region. Secondly, if the super power disregards to build regional security order in a particular region and focuses only on to maintain existing regional balance of power, it is then presumed that the super power is passively engaged in this region. Thirdly, if the super power exhibits a behavior to break both regional balance of power and regional security order in a certain region for its own favor, then it is acknowledged that the super power is over-engaged in that specific region. Lastly, if the super power exhibits no behavior to take responsibility for either to protect regional balance of power or build regional security order, it is then presumed that the super power is not engaged in this particular region. Table I systematically depicts the types of reflections the super power creates on a region when the afore-mentioned grand strategies are applied.

Table I: Grand Strategy Options of the Super Power in a Unipolar System and Its Regional Implications

	Disengagement	Passive Engagement	Active Engagement	Over Engagement
Behavioral Pattern of Super Power	Neither defensive nor offensive	Defensive	Defensive	Offensive
Means of Implementation	Not to have military existence and not making security commitments	Low level military presence No security commitments	Both military presence and Security commitments	Excessive level of military presence
Regional Balance of Power	Outside the Area of Responsibility	Passive protective	Active protective	Destructive
Regional Security Order	Outside the Area of Responsibility	Outside the Area of Responsibility	Active protective	Destructive
Regional Power Vacuum	Exists	Exists	Does not exist	Does not exist

gazi

Regional Security Deficit	Exists	Exists	Does not exist	Exists originating from the super power but not from regional power
Behavioral Pattern of Regional Powers	Severely anti status quoist in order to fill the power gap and eliminate the security deficit	Somewhat anti-status quoist in order to fill the power gap and eliminate the security deficit	Pro-status quo due to no power gap and security deficit	Pro-status quo due to no power gap

Kaynak: İsmail Akdoğan, *Saudi Arabia; Between Dependence and Non Dependence*, Kadim Press, 2020

Relatively Stable Period in the Middle East: From 2000 to 2010

The U.S. Grand Strategy towards the Middle East: Over-engagement

At the onset of the second decade after the Cold War ended, it was witnessed that the U.S. grand strategies in the Middle East were radically restructured. In the period 2000-2010, it is clearly seen that the U.S. attitude and behavior towards the Middle East show the characteristics of the above described over-engagement strategy. With its attitude and behaviors exhibited in the Middle East, the U.S. was breaking the regional balance of power and destroying the regional security order.

A closer look at the textual background of the U.S. grand strategy in the period 2000-2010 reveals that the content of national strategy documents encapsulates the elements of over-engagement strategy. In this regard, the first document to mention is the former President George W. Bush's "State of the Union" address in January 2002.¹⁵ In this address, it is drawn attention to an imminent national security threat the U.S. faces; Iran and Iraq are described as the "axes of evil" that pose a national security threat.

The second document dissected, in this context, is the "West Point" address of the former President Bush in July 2002.¹⁶ It dwells upon that the 9/11 attacks presented the U.S. a historic opportunity to reshape the world and that security threats cannot be overcome by defense-oriented foreign policy means (containment and deterrence, etc.) and that action must be taken, from now on, through pre-emptive strikes against authoritarian

15 "President Delivers State of Union Address", *The White House*, January 29, 2002.

16 "President Bush Delivers Graduation Speech at West Point", *The White House*, June 1,

states that are trying to procure WMDs. Again, by the same token, another document to be examined is the Pentagon report (dated August 2002) on September 11, 2001 attacks. Pentagon describes Saudi Arabia as the “kernel of evil” for its authoritarian political system and religious understanding of Wahhabism.¹⁷

The most comprehensive strategy document specifying the framework of the U.S. policy in the Middle East is “The National Security Strategy of the United States of America” published by the White House, in September 2002.¹⁸ This strategy document states that the U.S.’s superiority of power will be used to build a global balance of power in which the national interests and national security of the U.S. will be further assured. In addition, the document referring to the strategy of “the best defense is offense” reiterated that there will be pre-emptive and preventive attacks, and there will be no hesitation in acting unilaterally. The last document on the U.S. grand strategy in the period 2000-2010 is “The National Security Strategy of the United States of America” published in March 2006.¹⁹ The document emphasizes that the U.S. will determinedly continue to fight against countries with WMDs in the Middle East on a pre-emptive platform and build democratic political systems in the region.

Secondly, concrete outcomes of the over-engagement strategy can be seen in the region if one looks at the practical implications of the U.S. grand strategy for the Middle East in the period 2000-2010. The first indication of the US’s behavior in the Middle East being shaped by the over-engagement strategy is its behavior towards the Israeli-Palestinian conflict. During the period of the Second Intifada (September 2000 - February 2005), the U.S. did not adopt a constructive attitude during the Intifada and supported Israel implicitly.²⁰ In fact, then the President Bush announced, in 2001, that the U.S. would focus on the Israeli-Palestinian conflict along the axis of the U.S.-Israel friendship.²¹ In a letter, he sent to the then Israeli Prime Minister Ariel Sharon in April 2004, Bush stated that the U.S. recognized the right of Israel over the strategically important parts of the Palestinian territory.²² Israel, not pressured by the U.S., and even had the implicit support of the U.S., exhibited expansionist behavior.²³

2002.

17 “Saudi Arabia is kernel of evil, says US brief” *The Telegraph*, August 7, 2002.

18 “The National Security Strategy of United States of America”, *The White House*, September 17, 2002.

19 “The National Security Strategy of United States of America”, *The White House*, March 16, 2006.

20 Marina Ottoway and Mohammed Herzallah, “The New Arab Diplomacy: Not with the U.S. and not against U.S.”, *Carnegie Papers*, 94, 2008, p.7.

21 Bernard Reich, *A Brief History of Israel*, Fact on File, New York, 2008, p.221.

22 “Letter from President Bush to Prime Minister Sharon”, *The White House*, April 14, 2004.

23 Osama Anter Hamdi, “American Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Strate-

On the other side, the U.S. adopting the over-engagement strategy in the Middle East ended the containment policy implemented against Iraq and Iran in the 1990s, and prioritized use of force. In this context, the U.S. asserting the existence of a link between al Qaeda and the Baath regime and of WMDs in Iraq occupied this country in 2003. The occupation of Iraq and the ensuing developments became the concrete indication that the U.S. was using its superiority of power in an aggressive way and that the regime-building policy was carried into effect in Iraq. Upon the completion of the U.S. occupation in Iraq, Iran - the country named as the "axis of evil" - was next to be exposed to use of force by the U.S. Beginning with the mid-2000s the Washington administration began to voice out that to change the Iranian regime is inevitable due to its support for Hamas and Hezbollah and the nuclear program it has executed. President Bush declared in January 2006 both to the Iranian people and the world public opinion that the regime change in Iran was necessary.²⁴ In this period, the U.S. was providing support to the PJAK organization through Iraq and the dissidents and minority groups in Iran for instability and internal chaos in the country.²⁵ In the same period of time, the U.S. was exercising similar pressure over Saudi Arabia. The U.S. Congress and intelligence services were claiming that there was a link between al Qaeda and the Saudi regime, and that the ideology of Wahhabism and the authoritarian political structure of Saudi Arabia were a resource of terror.²⁶

Lastly, structural reflections of the over-engagement strategy of the U.S. on the balance of power in the Middle East in the period 2000-2010 should be enlightened. With the over-engagement strategy, the super power aims to build in other strategic regions an imbalance of power similar to the one that exists in own region in favor of the U.S. That means regional imbalance of power works for the super power, and weakens or takes under control, the power capacity of regional powers regarded as potential challengers in the region.²⁷ Thus, the super power revises both the global and the regional power distributions in favor of itself.²⁸ With this strategy, the super power takes a central role in the regional power relations and becomes the only state that decides the regional power distribution. Defensive means, such as deterrence and containment, are replaced by offensive means, such

görsel

Akademik
Bakış

252

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

gic Transformations", *Insight Turkey*, Vol.20, No.2, 2018, p.263.

24 "State of Union Address by the President", *The White House*, January 31, 2006.

25 Joseph A. Kechichian, "Can Conservative Arab Gulf Monarchies Endure a Forth War in the Persian Gulf?", *Middle East Journal*, Vol.61, No.2, 2006, p.289.

26 "Congressional Reports: Joint Inquiry into Intelligence Community Activities after the Terrorist Attacks of September 11, 2001", *United States Congress*, July 24, 2003.

27 Barry R. Posen and Andrew L. Ross, "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", *International Security*, Vol.21, No.3, 1996-1997, p.30.

28 James Kurt, "America's Grand Strategy: A Pattern of History", *National Interest*, 43, 1996, pp.3-19.

as pre-emptive and preventive interventions/wars.²⁹ As a result the super power over-engaged in the region turns into a nonregional power center unsettling balance and order. In this case, it means, the real security threat for regional powers comes from the super power behaving aggressively.

Over-engagement strategy produces two structural results on regional power relations. The first is that power gap is at minimum while security deficit is at maximum in the region where the super power is over-engaged. The super power's forward military presence in the region – through occupation or some other ways – narrows the regional powers' sphere of influence. In addition, the regional powers lack power capacity to resist the super power who is directly settled in the region. Thus, security concerns of regional powers increases for indirectly being neighbors to the super power. Nonetheless, in the minimum power gap, environment of competition and conflict weaken among the regional actors. Secondly, in the region in which the super power is over-engaged, rapprochement takes place among the regional powers not following the super power. This rapprochement, however, is the consolidation of political and economic/commercial relations that do not disturb much the super power rather than a military and security-centered one.

Turkey's Middle East Policy: Low Engagement

In this 10-year period, a relatively stable structure dominated among the regional actors, and Turkey followed low engagement strategy aiming to improve political, economic and trade relations with the regional countries. To this end, on the one side, Turkey conducted mediation works to end the crises that were likely to jeopardize its improving relations with the countries in the region; and, on the other, tried to bring in an institutional structure through bilateral/multi-lateral agreements with the regional countries.

In this two-column low engagement strategy, the first column consists of mediation attempts to peacefully end three main regional crises; the first of these attempts were the initiatives to settle the Israeli-Palestinian conflict. Mediation efforts were brought to the agenda through the visits of the Foreign Minister of the period, Abdullah Gül, to Israel and Palestine in January 2005. Turkey's role increased when Israel decided to withdraw from Gaza in August 2005. As a result of Turkey's intensive efforts, President of Israel Shimon Peres and the Palestinian Authority leader Mahmoud Abbas met in Ankara (November 2007) and discussed the steps to be taken for building permanent peace.³⁰ The second of Turkey's mediation activities was about the solution of the 25-year-old crisis between Israel and Syria. The process

29 Robert J. Art, *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, New York, 2003, p.89.

30 Esra Cuhadar, "Turkey as A Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections" *Perceptions*, Vol.12, No.1, 2007, pp.100-107.

Gaz

Akademik
Bakış

253

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

began in 2004 when the Syrian President Bashar al-Assad requested the help of Prime Minister Erdoğan to overcome the deadlock that had occurred in Syria-Israel talks. The mediation efforts were accelerated when the Israeli Prime Minister Ehud Olmert positively approached Turkey's mediation. It was announced that the two countries began indirect peace talks under Turkey's supervision on May 21, 2008.³¹

The last of Turkey's mediation efforts was between Iran and the West, and on one of the most critical crisis areas in the region, Iran's nuclear program. The mediation role provided was the result of Turkey's close ties with both Iran and western countries, thus the involved parties accepted Turkey's mediation. On the one hand, Turkey conducted heavy diplomacy traffic to convince Iran and the western countries for nuclear swap, and avoided positions that might cast shadow on its mediation activities, on the other. In this connection, by abstaining from a vote to condemn Iran on November 27, 2009 at the IAEA, and voting against the expansion of sanctions on Iran on June 9, 2010 at the United Nations Security Council, Turkey prevented any harm to its mediation efforts.³²

On the one side, with its mediation efforts, Turkey was trying to thwart potential conflicts to harm the regional stability, and on the other, it was seeking permanent political, economic and trade relations with the countries in the region by signing bilateral/multilateral agreements. Political, economic and trade relations, forming the second column of the low engagement strategy, were accelerated with the "Strategy to Develop Trade with Neighbor and Surrounding Countries" prepared by the Office of Foreign Trade Undersecretary in 2000.³³ The main objectives were: signing agreements with the countries of the region for the liberalization of goods, capital and human flow; harmonization of economic infrastructures in the region - transport and customs, in particular; the implementation of projects for the transportation of oil and natural gas produced in the region via Turkey to Europe; with special programs, supporting the activities of Turkish construction companies; and creating the conditions to accelerate the flow of foreign capital to Turkey.

Following the first meeting of the Turkish-Iraqi Joint Economic Commission held in Baghdad in February 2000, the rapidly developing bilateral relations experienced a short-term break with the U.S. occupation

31 Altunışık and Cuhadar, "Turkey's Search for Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator" *Mediterranean Politics*, Vol.15, No.3, 2010, pp.380-382.

32 Rahman G. Bonab, "Turkey's Emerging Role as a Mediator on Iran's Nuclear Activities" *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009, pp.161-175.

33 Hüsamettin Kılıçkaya, "Komşu ve Çevre Ülkeler İle Ticareti Geliştirme Stratejisi" *The Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, (in Turkish), March 11, 2019.

in Iraq in 2003. However, the reconstruction of post-war Iraq and the need for many different sectors (particularly energy) was an important opportunity for Turkish firms. Within the framework of signed agreements in the energy sector in 2006, Turkish companies, such as Turkey Petroleum Corporation (TPAO), General Energy and Pet Oil, joined in oil exploration-mining operations, and took active roles in delivering Iraqi oil to international markets. The commercial and economic relations gained an institutional framework with the agreement of the High Level Strategic Cooperation Council (HLSCC) signed in Baghdad on July 10, 2008.³⁴ Iran is another country with which Turkey made a remarkable progress in political, economic and trade relations. In November 2001, Turkish-Iranian Business Council was established for developing commercial relations between the two countries. The parties signed agreements in many different areas, particularly in energy, to facilitate trade and investment between the two countries. The most important of them was the “Economic Cooperation Organization Trade Agreement” signed with Pakistan and Iran on July 17, 2003. In the scope of the agreement, the signatories decided to gradually lower tariffs, and keep the highest tax rate not to exceed 15 percent at the end of the next eight years.³⁵

Syria is yet another country that Turkey associates importance with as part of its strategy to develop political, economic and trade relations with the neighboring countries. After 13 years, the Joint Economic Commission reactivated in 2001, and facilitated investment of Turkish firms in Syria. In terms of political and trade relations between the two countries, the most significant development, called “the beginning of the golden age”, occurred during Assad’s visit to Turkey in September 2009. During the visit, High-level Cooperation Council (HLCC) agreement was signed. Accordingly, in addition to free movement of goods, free movement of people was also recognized by lifting visa requirements mutually.³⁶ Besides, joint cabinet meetings were held with the participation of the ministers of the two countries and important steps were taken for political integration.

Turkey’s low engagement strategy was not only limited to neighboring countries. The institutional structure of the relations developed with Syria, in particular, was extended to include Jordan and Lebanon. In this context, the most noteworthy development was the 3rd Turkish-Arab Cooperation Forum held in Istanbul on June 10, 2010. A High-Level Quadruple Cooperation Council was established to ensure integration among the

34 S. Gülden Ayman, “Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry” *Arab Studies*, Vol.36, No.1, 2014, pp.13-15.

35 Bayram Sinkaya, “Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits” *Insight Turkey*, Vol.14, No.2, 2012, pp.138-142.

36 Turkey-Syria 1st HLSCC Meeting Joint Declaration, December 22-23, Damascus, *The Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs* (in Turkish), March 11, 2019.

four countries. Agreements involving the free movement of goods and persons were signed with these countries; hence, the agreements gained an institutional framework.³⁷ Facilitating foreign capital flows and supporting the activities of Turkish construction companies through various agreements is one of the primary objectives of the strategy to improve relations with neighboring and surrounding countries. They also reflected the overall nature of the relations between Turkey and the GCC. In line with these objectives, Economic Cooperation Framework Agreement was signed on May 2005 between Turkey and the GCC.³⁸ Accordingly, prevention of double taxation, facilitation of visa process for the citizens of all the involved countries and the promotion of mutual investments were recognized. Following the agreement, the Gulf capital's purchases in Turkey and biddings in the construction and infrastructure sectors awarded to Turkish companies were particularly noteworthy.

Relatively Unstable Period in the Middle East: Post-2010

U.S. Grand Strategy in the Middle East: Passive Engagement

In 2010, the U.S. restructured the grand strategy it had pursued in the Middle East for a while. The strategy of over-engagement in the period of 2000-2010 was replaced by a passive engagement strategy. In line with this strategy, the U.S. undertook its responsibilities in maintaining the regional balance of power, but avoided responsibilities to establish a regional security order. This inevitably reshaped the strategic environment where the regional powers interacted.

In the post-2010 period, as far as the textual background of the revised grand strategy of the U.S. is considered, the first document worth-mentioning is the National Security Strategy text published by the White House in May 2010.³⁹ To begin with, the document states that the U.S.'s power superiority has declined due to the strategy implemented in the previous decade, and that it is necessary to act sensitive about the use of power in order to avoid this downturn. The document refers neither to targeting definitions such as "axis of evil" and "rogue states", nor mentions about pre-emptive and preventive aggressive foreign policy instruments. It states that the excessive use of military power and the failure to share cost/responsibility with the regional actors eroded the U.S.'s power capacity. It is emphasized that the high-level of military presence, particularly in the Middle East, should be

37 Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2011, pp.596-597.

38 Robert Olson, "Turkey's Relations with the Gulf Cooperation Council from 2003 to 2007: New Paradigms?" *Mediterranean Quarterly*, Vol.19, No.3, 2008, pp.68-87.

39 "National Security Strategy", *The White House*, May 1, 2010.

decreased to a reasonable level and effective cost-sharing with the regional powers should be insisted upon.

Another document that needs to be addressed in terms of creating the textual infrastructure of the U.S.' Middle East policy is the article "America's Pacific Century" written by the then Secretary of State Hillary Clinton in October 2011.⁴⁰ The article underlines that in the last decade, the U.S. spent its resources in Afghanistan and Iraq at an advanced level, but in the following one the U.S. has to transfer its energy to East Asia. Yet another document is the "Defense Strategy Document" issued by the Pentagon in January 2012.⁴¹ The document points out that China is a security threat in East Asia and Iran in the Middle East, urging that the U.S. should share responsibility with the regional actors in the Middle East and concentrate on the Asia-Pacific region.

The White House issued a comprehensive security document entitled the "National Security Strategy" in February 2015.⁴² This document is, at many points, consistent with the security document released in May 2010. It emphasized that, for durable global power supremacy, the U.S. should use its power economically and share responsibility with regional actors. The document states that the U.S. will remain in the background in the process of protecting the regional balance of power and security in the Middle East and that active participation of the regional actors will be encouraged. The security document clearly states that the way to ensure security and stability in the Middle East does not go through the use of U.S. military presence, but the regional powers to have the capacity to defend themselves and take active responsibility.

Secondly, when the behavioral practices of the textual infrastructure of the U.S.'s passive engagement strategy are examined in the post-2010 period, the first change is observed in the U.S. policy on Iraq. In parallel with the security document dated May 2010, the number of soldiers dropped from 120,000 to 50,000 in August 2010 with the withdrawal of the vast majority of invading American troops.⁴³ The pullout of the remaining American troops was completed in December 2011.⁴⁴ In this period, the U.S. approach to Iran was altered in accordance with the passive engagement strategy. In the process of preventing Iran from acquiring nuclear weapons, unlike the previous period, the threat of using force was pushed to the background, and international sanctions, diplomacy, dialogue and negotiation were effectively exercised. On the one hand, Iran had been subjected to heavy economic

40 Hillary R. Clinton "American's Passific Century", *Foreign Affairs*, October 11, 2011.

41 "Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defence", *Department of Defense*, January 3, 2012.

42 "National Security Strategy", *The White House*, February 6, 2015.

43 "Obama: U.S. Combat Mission in Iraq to End This Month, *Reuters*, August 2, 2010.

44 "Last U.S. Combat Troops Leave Iraq", *Al Jazeera*, December 18, 2018.

sanctions since the summer of 2010, but on the other, negotiation door had always been left open to Iran. Ultimately, Iran had to sit at the table with the U.S. The direct negotiations with P5+1 countries in October 2013 ended with the signing of the nuclear agreement in July 2015. After 2010, the attitude and behavior of the U.S. were shaped on the basis of the elements of passive engagement strategy in the civil wars in Syria, Yemen and Libya, where all had become fields for power struggles of global and regional actors. In these civil wars, the U.S. preferred to remain behind in the passive position but shared responsibility by bringing the regional allies to the forefront.

Thirdly, given the structural implications of the passive engagement strategy in the Middle East in the post-2010 period, this strategy does not give the super power the responsibility to build a regional security order but in the protection of the balance of power in the region. Moreover, the responsibility of the superpower to maintain the regional balance of power is in the scope of “postponed responsibility”. In other words, the responsibility to balance out the states that act in the direction of changing the balance of power in the region is primarily burdened on the regional forces. If they fail, the intervention of the superpower is necessary. Thus, with its passive engagement strategy, superpower transforms into a passive balancing power center outside the region.

Passive engagement strategy of the super power has two fundamental structural consequences on the power relations of the region where it is implemented: First, both power gap and security deficit arise in the relevant region. The structural conditions that occur as a consequence of the weakening impact of the unipolar global power structure on the regional power structure simultaneously introduce both opportunities and threats for the regional powers. The regional powers, expanding maneuvering areas in the power gap, intensely compete with each other in order to fill the gap for their own benefit. On the other hand, due to the emerging security gap, the security dilemma increases with the regional powers’ increasing security concerns about each other. Secondly, in the region where the passive engagement strategy applies, regional forces exhibit balancing behavior towards each other on the one hand, and establish alliance relations with each other, on the other. This brings about flexible and changing alliance relations in the region. As the U.S. terminated over-engagement strategy and adopted passive engagement strategy in the Middle East since the midst of 2010, Turkey, Iran, Saudi Arabia, Egypt and Israel have engaged in regional rivalry.

Turkey’s Middle East Policy: High Engagement

Power vacuum and security deficit that occurred as a result of the structural change in the Middle East led Turkey to revise its regional strategy. Turkey adapted to the conditions imposed by this new structure, and radically

changed the two columns of the low engagement strategy and implemented high engagement strategy by bringing military means into play. In the period Turkey adopted low engagement strategy towards the Middle East, it was engaged in mediation activities for peaceful settlements of regional crises. In the second period, in new crisis areas, Turkey directly positioned itself and engaged in power struggle with its regional rivals. On the other hand, regression⁴⁵ was observed in the other column of the low engagement strategy, i.e. developing political, economic and commercial relations with the countries of the region and designing institutional framework for these relations. On the other hand, flexible/changing formal and informal alliances shaped around security issues have become more visible.

The first indicator of high engagement strategy was Turkey's being a direct party in the regional crises and embarking on a fierce power struggle with regional competitors. Iraq is one of the areas where this new strategy was practiced; military means were put into play to fight against threats posed by the security deficit and to take advantage of the opportunities created by the power gap. Following the U.S. decision to withdraw from Iraq, the question of who will be influential over Iraq came to the agenda of regional actors such as Turkey, Iran and Saudi Arabia. The Iraqi elections in March 2010 were a serious breaking point for this power struggle. As part of the low engagement strategy, Turkey together with Saudi Arabia supported the Iraqiyyah group, led by Iyad Allawi, against Nouri al Maliki backed by Iran in the Iraqi general elections. After being re-elected as the prime minister, Maliki isolated some politicians such as Tariq al-Hashimi and Rafe al Isawi, who are known for their proximity to Turkey. An act of counter-balancing led to rapprochement between Turkey and the Iraqi Kurdish Regional Government. Bilateral relations gained momentum with the establishment of Turkish General Consulate in Arbil in March 2010.⁴⁶ In terms of fighting with threats that occurred as a result of the power vacuum and security gap in Iraq, and of its approach to benefit from arising opportunities, Turkey approached KRG trying to balance out the relations between Iran and the Baghdad administration. Upon the KRG's referendum for independence in 2017, Turkey changed its position. Following the KRG's referendum, Turkey considering that territorial integrity of Iraq was necessary for its own national security came closer to the Baghdad administration and Iran. In this respect, a military intervention was brought to the table in September 2017 in case of the KRG's possible independence; Turkey with the Baghdad administration organized a military exercise.⁴⁷

45 The number of economic and trade agreements Turkey signed with the Middle Eastern countries made a peak in 2010, but rapidly decreased as of 2010; see, Aylin Aydın Çakır and Gül Arıkan Akdağ, "An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government" *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2017, p.346.

46 Ayman, "Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry", pp.16-17.

47 Galip Dalay, "Evolution of Turkey-Iraqi Kurdistan's Relations" *Al-Jazeera Report*, De-

In terms of fighting with threats that occurred as a result of the power vacuum and security gap in the Middle East, another example of Turkey's high engagement strategy is Syria. Turkey conducted mediation efforts between the sides in the first six months of the uprising in Syria. However, Turkey, seeing that such attempts in the new regional structure were outfashioned, had to resort to hard power elements. After the Syrian opposition's getting organized in Istanbul in September 2011, Turkey sought ways to change the regime in Syria. With the economic and military assistance of Qatar and Saudi Arabia, Turkey played a key role in the armament of the Syrian opposition forces. In this respect, a military command center was formed in the southern Turkish province of Adana so as to increase the efficiency of military aid to the Syrian dissidents.

Turkey was actively fighting the security deficits that originated from the regional power vacuum while it was putting military means into play to fill this gap. Especially, the Syrian regime's downing a Turkish fighter jet in June 2012, the drop of shells to the settlements near the border and the bomb attack against the Cilvegözü border crossing by individuals linked with the Syrian intelligence Muhabarat demonstrated that Turkish national security was under serious risks. In the context of campaigning against these risks, on October 5, 2012, Turkey approved a parliamentary motion for military action in Syria proposing the dispatch of Turkish military troops to foreign countries. However, a number of developments since the summer of 2015 hampered Turkey's attempts to fill the power vacuum and maximized the security deficit. These vulnerabilities were the disagreement between Turkey and its allies regarding the solution of the Syrian crisis,⁴⁸ Russian military intervention in Syria in September and the manifestation of the ISIS/YPG in the Syrian equation. Turkey took measures against the threats of ISIS and YPG by launching Operation Euphrates Shield on August 24, 2016 and Operation Olive Branch on January 20, 2018.

The second indicator of the high engagement strategy was the emergence of flexible/varying formal and informal alliances shaped through security issues. In line with the high engagement strategy: Turkey attempted to fill the power gap and remove the security deficit through flexible/changing alliances, and to set-up a security mechanism through bilateral agreements. In this regard, its relations with the Gulf countries, in particular, were quite striking. Rapprochement between Gulf countries and Turkey occurred as a result of Iran's attempt to increase influence in Syria, Iraq, Yemen and Bahrain since these attempts were perceived as threat by the above countries. In May 2013, Saudi Crown Prince of the period, Salman bin Abdelaziz, paid

ember 20, 2017.

48 Galip Dalay, "A difference of opinion? Fissures in US-Turkish relations after Syria" *Brookings*, January 26, 2018.

a visit to Turkey and a Defense Cooperation Agreement was signed between the two parties. Accordingly, Turkey was to manufacture its trademark Anka unmanned aerial vehicle to meet the defense needs of Saudi Arabia, and sell its the other two trademarks, Altay tank and Cirit missile, to this country.⁴⁹ Moreover, Turkey providing political, intelligence and logistic support to Saudi Arabia-led “Operation Decisive Storm” decided to participate in the “Islamic Alliance” to balance out Iran. Under this alliance, Turkish Special Forces participated in the military exercise dubbed “North Thunder” in Saudi Arabia in February and March 2016.

Although there was rapprochement between the two sides in the fight against the Iranian threat, Turkey was in a state of serious competition with particularly Saudi Arabia and the UAE in the crises of Egypt, Libya and Qatar. The common stance in the crises of Egypt, Libya and Syria played a facilitating role in Turkey-Qatar alliance and the sides formalized the alliance after the diplomatic crisis between the Doha administration and its neighbors in March 2014. A military cooperation agreement was signed between the two countries during a visit by the Emir of Qatar, Sheikh Tamim bin Hamad al Thani, to Ankara in December 2014. According to the agreement, two countries cooperate in defense industry, particularly in the manufacturing of joint security equipment, military exercises and technology transfer. In line with the document, the sides agreed on the contribution of Turkish army to the strengthening of the Qatari army and on the establishment of a Turkish military base in Qatar.

Conclusion

Turkey's interest in the Middle East had remained limited over the last century; however, it has gained momentum since the beginning of the new century. Based on Turkey's varying engagements in the Middle East, this study looked for an answer to the following question: Why did Turkey give up soft power oriented approach (prioritizing diplomatic, economic and commercial relations) and embraced the use of military means in order to realize its regional interests? Unlike the existing literature addressing the change in Turkey's engagement in the Middle East at the levels of individual, state and regional-system; this study, focusing on the regional power and security relations, claimed that: In a unipolar system, the format of the grand strategy followed by the pole leader, the U.S, in strategic regions shapes the power structures of the region concerned, and that in turn shapes the agenda and means of Turkey as a regional actor. In this respect, the following two findings were reached in this study:

Firstly, in a strategic region where superpower is over-engaged in a unipolar system, the power vacuum drops to minimum but the security deficit

49 “Turkey, Saudi Arabia Sign Defense Industry Agreement” *World Bulletin*, May 21, 2013.

(resulting from the superpower) increases to maximum. In this case, regional power competition that drives power relations among regional actors, such as Turkey, and the security dilemma that determines security concerns they have about each other, weaken the conditions. The structural implication of this limited maneuvering area on the behavior of regional powers is that it allows them to develop political, economic and trade relations in a way not to disturb the superpower. This brings along a relatively stable regional order. This is the structural variable that pushed Turkey, as a regional power, to follow low engagement strategy in the Middle East during the period of 2000-2010 when the U.S. was over-engaged in the region. Secondly, in a unipolar system, both power gap and security deficit maximize in a strategic region where the superpower is passively engaged. In this case, the power competition, which determines the interaction nature of the regional actors, increases and the security dilemma that determines security perceptions of regional countries about each other, is intensified. In this area of expanded maneuvering, regional powers, on the one side, act to fill the emerging power gap and eliminate the emerging security threats, on the other.

References

- AKPINAR, Pınar, "Mediations as a Foreign Policy Tool in the Arap Spring: Turkey, Qatar and Iran", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.17, No.3, 2015, pp.254-257.
- ALTUNIŞIK, Meliha B. and MARTIN, Lenore G., "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP" *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2011, pp.577-578.
- ARAS, Bülent and GÖRENER, Aylin, "National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: the Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12, No.1, 2010, pp.73-92.
- ARKAN, Zeynep and KINACIOĞLU, Müge, "Enabling 'Ambitious Activism': Davutoğlu's Vision of a New Foreign Policy Identity for Turkey" *Turkish Studies*, Vol.17, No.3, 2016, pp.381-405.
- ART, Robert J., *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, New York, 2003, pp.7-11.
- ART, Robert J., *A Grand Strategy for America*, Cornell University Press, New York, 2003.
- AYDIN, Mustafa and ARAS, Damla, "Political Conditionality of Economic Relations between Paternalist States: Turkey's Interaction with Iran, Iraq and Syria", *Arab Studies Quarterly*, Vol.27, No.1/2, 2005, pp. 21-43.
- AYMAN, S. Gülден, "Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry" *Arab Studies*, Vol.36, No.1, 2014, pp.13-15.
- BONAB, Rahman G., "Turkey's Emerging Role as a Mediator on Iran's Nuclear Activities" *Insight Turkey*, Vol.11, No.3, 2009, pp.161-175.
- BOUNDNER, Joerg, "The Evolution of Turkey's Foreign Policy under the Ak Party Government" *Insight Turkey*, Vol.16, No.3, 2014, pp. 85-89.
- BROOKS, Stephen G. and WOHLFORTH, William, *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*, Oxford University Press, New York, 2016.
- ÇAKIR, Aylin Aydın and AKDAĞ, Gül Arkan, "An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government" *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2017, p.346.

- CLINTON, Hillary R. "American's Passific Century", *Foreign Affairs*, October 11, 2011.
- CUHADAR, Esra, "Turkey as A Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections" *Perceptions*, Vol.12, No.1, 2007, pp.100-107.
- DAL, Emel ParlaR, "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?" *Turkish Studies*, Vol.13, No.2, 2012, pp. 250-257.
- DALAY, Galip, "A difference of opinion? Fissures in US-Turkish relations after Syria" *Brookings*, January 26, 2018.
- DALAY, Galip, "Evolution of Turkey-Iraqi Kurdistan's Relations" *Al-Jazeera Report*, December 20, 2017.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, "Zero Problems in a New Era" *Foreign Policy Magazine*, March 21, 2013.
- Hamdi, Osama Anter , "American Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Strategic Transformations", *Insight Turkey*, Vol.20, No.2, 2018, p.263.
- IKENBERY, John, MASTANDUNO, Michael and WOHLFORTH, William c., "Unipolarity, State Behavior and Systemic Consequenses", *World Politics*, Vol.61, No.1, 2009, pp.1-27.
- JERVIS, Robert, "Unipolarity: A Structural Perspective", *World Politics*, Vol.61, No.1, 2009, pp.188-213.
- KANAT, Kılıç Buğra, "Continuity of Change of Turkish Foreign Policy under the JDP Government: The Cases of Bilateral Relations with Israel and Syria" *Arab Studies Quarterly*, Vol.34, No.4, 2012, pp. 239-242.
- KECHICHIAN, Joseph A., "Can Conservative Arap Gulf Monarcies Endure a Forth War in the Persian Gulf?", *Middle East Journal*, Vol.61, No.2, 2006, p.289.
- KILIÇKAYA, Hüsamettin, "Komşu ve Çevre Ülkeler İle Ticareti Geliştirme Stratejisi" *The Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, (in Turkish), March 11, 2019.
- KURT, James, "America's Grand Strategy: A Pattern of History", *National Interest*, 43, 1996, pp.3-19.
- LAYNE, Christopher, *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*, Cornell University Press, New York, 2006.
- Marina Ottoway and Mohammed Herzallah, "The New Arab Diplomacy: Not with U.S. and not against U.S.", *Carnegie Papers*, 94, 2008, p.7.
- MONTEIRO, Nuno P., *Theory of Unipolar Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- MURINSON, Alexander, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy" *Middle Eastern Studies*, Vol.42, No.6, 2006, p.945-964.
- OĞUZLU, Tarık, "The 'Arab Spring' and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's 'zero problems with neighbors' Policy" *Sam Papers*, 1, 2012.
- OLSON, Robert, "Turkey's Relations with the Gulf Cooperation Council from 2003 to 2007: New Paradigms?" *Mediterranean Quarterly*, Vol.19, No.3, 2008, pp.68-87.
- ÖZAL, Soli, "Waves, Ways and Historical Turns: Turkey's Strategic Quest", *GMF Policy Brief on Turkey*, 30 January 2012.
- ÖZDAMAR, Özgür, HAISTOPRAK, B. Toygar and SULA, İ. Erkam, "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring" *Uluslararası İlişkiler*, Vol.11, No.42, 2014, pp.105-108.
- ÖZKAN, Behlül, "Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism" *Survival*, Vol.56, No.4,

2014, pp.119-14.

ÖZPEK, Burak Bilgehan and YASAR, Nebahat Tanrıverdi, "Populism and foreign policy in Turkey under the AKP rule" *Turkish Studies*, Vol.19, No.2, 2018, pp. 198-216.

PARK, Bill, "Turkey's 'New' Foreign Policy: Newly Influential or Just Over-active?" *Mediterranean Politics*, Vol.19, No.2, 2014, pp.161-164.

POSEN, Barry R. and ROSS, Andrew L., "Competing Visions for U.S Grand Strategy, *International Security*, Vol.21, No.3, 1996, pp.5-53.

POWEL, Robert, "Stability and the Distribution of Power, *World Politics*, Vol.48, No.2, 1996, pp. 239-267.

Reich, Bernard, *A Brief History of Israel, Fact on File*, New York, 2008.

SEIBERT, Thomas, "Turkey pursues its Libya mediation efforts despite setbacks" *The National*, April 7, 2011.

SİNKAYA, Bayram, "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits" *Insight Turkey*, Vol.14, No.2, 2012, pp.138-142.

SÖZEN, Ahmet, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges" *Turkish Studies*, Vol.11, No.1, 2010, p.103-123.

TASPINAR, Ömer, "Turkey's Strategic Vision and Syria" *The Washington Quarterly*, Vol.35, No.3, 2012, p.135.

TÜR, Özlem, "Economic Relations with the Middle East under the AKP—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", *Turkish Studies*, Vol.12, No.4, 2011, pp.596-597.

WALTZ, Kenneth N., "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, Vol.18, No.2, 1993, pp.44-79.

WOHLFORTH, William C., "The Stability of a Unipolar World", *International Security*, Vol.24, No.1, 1999, pp.5-4.

YORULMAZLAR, Emirhan and TURHAN, Ebru, "Turkish Foreign Policy towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.17, No.3, 2015, pp.337-352.

"Congressional Reports: Joint Inquiry into Intelligence Community Activities after the Terrorist Attacks of September 11, 2001", United States Congress, July 24, 2003.

"Last U.S. Combat Troops Leave Iraq", Al Jazeera, December 18, 2018.

"Letter from President Bush to Prime Minister Sharon", The White House, April 14, 2004.

"National Security Strategy", The White House, February 6, 2015.

"National Security Strategy", The White House, May 1, 2010.

"Obama: U.S. Combat Mission in Iraq to End This Month, Reuters, August 2, 2010.

"President Bush Delivers Graduation Speech at West Point", The White House, June 1, 2002.

"President Delivers State of Union Address", The White House, January 29, 2002.

"Saudi Arabia is kernel of evil, says US brief" The Telegraph, August 7, 2002.

"State of Union Address by the President", The White House, January 31, 2006.

"Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defence", Department of Defense, January 3, 2012.

"The National Security Strategy of United States of America", The White House, September 17, 2002.

"The National Security Strategy of United States of America", The White House, March 16, 2006.

"Turkey, Saudi Arabia Sign Defense Industry Agreement" World Bulletin, May 21, 2013.

"Turkey-Syria 1st HLSCC Meeting Joint Declaration, December 22-23, Damascus", The Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (in Turkish), March 11, 2019.

Küreselleşmenin Yükselişinin ve Gerilemesinin Analizi

The Analysis of the Rise and Fall of Globalization

Sertif DEMİR* - R. Dilek KOÇAK**

Abstract

Globalization is a term explaining the increasing connectivity and cross-border activity among nations in economic, business, trade, tourism, migration, and cultural activities. Globalization has been the most contentious concept that has been evaluated according to political biases and national interests. Therefore, this paper aims at analyzing globalization in context of conceptual evolution, dynamics and factors enlarging globalization, the evaluation of globalization and finally the reasons for the decline of globalization. Covid 19 pandemic and its interaction with globalization will also be scrutinized as well. The major outcome of the study sets forth that the actual evolution of globalization has taken place with capitalist progress. It has been a major force in the further progress of globalization Although we are in a declining process of globalization, it is clear that it will survive with humanity as long as human beings exist.

Key Words: Globalization, evolution, capitalism, impact, decline, Covid 19 pandemic.

Öz

Küreselleşme, ekonomik, ticari, ticaret, turizm, göç ve kültürel faaliyetlerde ülkeler arasında artan bağlantı ve sınır ötesi faaliyetleri açıklayan bir terimdir. Küreselleşme, siyasi önyargılara ve ulusal çıkarlara göre değerlendirilen en tartışmalı kavram olmuştur. Bu nedenle, bu makale küreselleşmeyi kavramsal gelişim,, küreselleşmeyi genişleten dinamikler ve faktörler, küreselleşmenin değerlendirilmesi ve son olarak küreselleşmenin gerilemesinin nedenleri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Covid 19 pandemisi ve küreselleşme etkileşimi de ayrıca mercek altına alınacaktır. Çalışmanın ana sonucu, küreselleşmenin gerçek evriminin kapitalist ilerleme ile gerçekleştiğini ve kapitalizmin küreselleşmenin daha sonraki genişlemesinde büyük bir güç olmuştur. Küreselleşmenin gerileyen bir sürecinde olmamıza rağmen, insanoğlunun var olduğu sürece küreselleşmenin de var olacağı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, evrim, kapitalizm, etki, gerilme, Covid 19 pandemisi.

Makale Geliş Tarihi: 18.06.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: DEMİR, Sertif – KOÇAK, R. Dilek, “The Analysis of the Rise and Fall of Globalization”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 265-280.

* Prof. Dr., E-mail: sertifdemir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8329-8735.

** Assoc. Prof. Dr., UFUK University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Department, Ankara/Turkey, E-mail: dilek.kocak@ufuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-3077-0706.

Introduction¹

The concept of globalization has occupied a significant place in the world economic/politics literature over the last 40 years. It has become a new phenomenon after the 1990s when neo-liberal economic and political philosophy dominated almost the entire world. It has been perceived as a phase of historical evolution. Actually, the scientific discussion has later enlarged to cover some topics such as economic interdependence, income sharing, the new type of imperialism, its impact on politics, cultural and social etc. These discussions have taken place to reflect the positive, negative and undesirable sides of globalization

Globalization is a term explaining the increasing connectivity and the relations among nations covering in economic, business, commercial, international trade, touristic, cultural and other activities. It is a phenomenon that has existed in history, however the actual developments of globalization took place twice in the 1870-1814 period with the rapid growth of capitalism; the other was the one that started in the 1980s and continued until the 2008 global financial crisis, with the neo-capitalist approaches.

Globalization is connected with contradictory ideas. For example, it can be seen as a major force behind the progress, development and integration of the world from many perspectives, but; it can be viewed as the main culprit of environmental devastation, exploitation of the developing world, and suppression of human rights.² Therefore, the world of globalization has been the most contentious one that has been evaluated according to political biases and national interests. Considering all of the above, this paper aims to analyze the dynamics and factors affecting globalization, the impact of globalization, and the decline of globalization or deglobalization, finally the implication of the Covid 19 pandemic on globalization. On the other hand, there is no common understanding among the scholars whether globalization is still progressing or declining or whether we are experiencing a deglobalization process.

The major outcome of study sets forth that the evolution of globalization has taken place with capitalist progress and it has been a major force in the further progresses of globalization. Although we are in a declining process of globalization because of various reasons, it is clear that it will survive with humanity as long as human beings exist.

A narrative approach and qualitative research method will be utilized to make so-called analysis based on the author's knowledge as well as reviewed scientific sources.

1 For more information about the globalization see Sertif Demir, "Küreselleşmenin Kritiği" (Citique to Globalization), in *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye (Turkey in World Geopolitics)*, Hasret Çomak (Ed.), Hiperlink, İstanbul 2011, pp. 321-344.

2 Nebojsa Nakicenovic, Foreword in George Modelski, Tesselano Devezas, William R. Thompson (eds.) *Globalization as Evolutionary Process*. Routledge, 2008.

The Conceptual Evolution of Globalization

It is very clear that the concept of globalization has been used in its present sense for the last 40 years, but the roots of globalization can be traced back to early human beings. As early people started to migrate to farther regions with invention of tire and domestication of animals, they also caused the spreading of ideas, goods etc. Although these can hardly be deemed as globalization in current meaning, they were the seeds of globalization for the future conceptual evolution.

Regarding the definitions of globalization, it can vary according to political bias. From an economic perspective, Gilpin³ defines globalization as the “increasing interdependence of national economies in trade, finance, and macroeconomic policy.”

Globalization is a term explaining the increasing connectivity and the relations among nations covering in economic, business, commercial, international trade, touristic, cultural and other activities. However, there is no single acceptable definition by everyone.⁴ Nevertheless, there are pervasive features of globalization that are acceptable to all. These common features of globalization can be explained as being a process of sequential of events over time; presenting economic character and mostly a narrow concept focusing on markets; displaying multidimensional character with a strong historical component; and finally, exhibiting transformational structure.⁵ As stated, globalization is a process of integration of the economic, business, cultural, commercial activities among states.

As we can see from these explanations, globalization has been conceptualized as an instrument to explain the connectedness of economics in the world over time, However, there are some distinctive dynamics or factors that have played a significant role in its evolution.⁶

Dynamics and Factors that have affected Globalization

Key Historical Events

There is no consensus about the beginning of globalization. Although some claim that globalization existed with dawn of history, Guillén⁷ contends that

3 Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987, p. 389 cited in Mauro F. Guillén, “Is globalization civilizing destructive or feeble? A critique of five key debates in the social-science literatüre”, *Annual Review of Sociology*, 27, 2001, p. 3.

4 David Held and Anthony McGrew, *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*, Cambridge: Polity Press A., 2000, p. 2.

5 Modelski et. al., “New approach to globalization”, in Modelski et. al. (eds.), *Globalization as Evolutionary Process*, 1-8, Routledge, 2008, p. 2.

6 Ifren Sicangco Cruz, *Globalization = Poverty*, Business World, February 11, 2003.

7 Guillén, “*Is globalization civilizing destructive or feeble?*”, p. 4.

gazi

Akademik
Bakış

267

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

literature supports the start of globalization with Western enlargement. Following are the factor or dynamics that have had some effects on the progress of globalization.

The migrations between inter-states, inter-continents and inter-societies have gradually affected the globalization evolution in history. This has also increased the interactions between societies. However, based on civilization, human beings migrated for new opportunities. Historically, there are four main motives behind human migration. They can be classified as migrations for the conquest of new lands, for acquiring a better life, for religious aims, and migrations for curiosity and adventure.⁸ All these have to a certain degree played a role in the spreading of ideas, traditions, cultures, preferences, technologies etc.

Some key historical events have also triggered the suitable settings that led to spreading of different cultures and preferences, lifestyles, religious understanding etc. In these perspectives, the Mongol Empire established by Genghis Khan in 12th century over a wide area is one of the best examples that caused the early type of globalization wave. Findlay and Lundahl⁹ assert that conquest and occupation of new lands from the Chinese Sea until the Baltic Sea by Mongol Empire transmitted ideas, thoughts, commerce and transporting goods to thousands of kilometers. Similarly, the conquest of Istanbul by the Ottoman Empires in the 15th century has also affected the spreading of different cultures among different societies. First, it led scientists to move to Europe, they conveyed the knowledge, cultures, and ideas with themselves, which, to some degree, caused the birth of reforms and renaissance ideas in Europe. On the other hand, Crusades, which continued up to three centuries started in the 11th century, also affected the spread of different cultures and values between Islam, Jewish and Christian communities.¹⁰

Another important event in globalization was the discovery of America with the arrival of Christopher Columbus on the Caribbean islands in 1492. This discovery of American increased the wealth of Europe and contributed to the capital accumulations. Alongside with the discovery of America, another important event was the discovery of the trade of the West with the Far East in the 15th century through the new sea-trade routes by traveling around South Africa by Magellan. It made it possible to find a new sea-trade route with Far East that was not under the Turks. These developments in the field of transportation have also contributed to the development of intercontinental trade. Therefore, these developments in this century can be classified as the first global wave.¹¹

8 Nayan Chanda, "Coming Together", Yale Global, 19 November 2002.

9 Ronal Findlay and Mats Lundahl, "The First Globalization Episode, The Creation of Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan", p. 1-5.

10 Demir, "Küreselleşmenin Kritiği", pp. 321-344.

11 Ibid.

Technological Discoveries and Progresses in 19th Century

The discovery and invention of new technologies have also played an outstanding role in developing the globalization. The invention of telephone and telegraph in the 19th century, introduction of railways, advances in sea transportation; while bringing societies closer together, it has been a source of increases in trade and investment.¹² While the raw materials were transferred from the colonial countries to the main country for processing, the removal of the obstacles for the marketing of the manufactured industrial products started to be implemented in these periods. For easy access to raw material resources and processing them in developing capitalist countries, major economic powers, England, France and Germany invested in railway transportations in colonial countries. Again, the development of overseas transportation brought distant communities and countries closer at that time.

The emerge and Progress of Capitalist Development in Western World in the 19th Century

Globalization became a tangible fact after the Western world industrialized through pure liberal economics established by Adam Smith and David Ricardo. This industrialization period paved the way or necessitated more liberal foreign trades and commercial business which contributed to globalization. American capitalism made use of slave trade to meet the increasing labor scarcity. Approximately ten million people were brought to America and Europe as slaves. On the other hand, America's increasing wealth caused approximately 60 million people to emigrate from Europe to this country at the end of the 19th century.¹³ This global human migration, which took place at the end of the voluntary or slave trade, enabled the establishment of the richest and most developed country in the world.¹⁴

On the other hand, Europe achieved a huge capital accumulation by conveying the precious metals from America to the Western economy. Overall, the slave trade, the exploitation of the colonies, the technological developments and the capital accumulation obtained from the trade between states/countries have enabled Western economies to complete their takeoff phase.¹⁵ While technological development has increased the interdependence between countries, the invention of telephone and telegraph has contributed significantly to globalization by reducing the communication time. On the other hand, the marketing of the production required the removal

12 Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, "Altı Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kışkacında Türkiye" (Turkey in the Clamp of Kleptocracy with Six Straitjackets), in *"Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri (Turkey's Place in the Globalizing World)"*, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, 1. Basım, Nisan 2004, p. 225.

13 Nayan Chanda, "Coming Together", Yale Global, 19 November 2002.

14 Demir, "Küreselleşmenin Kitiği", pp. 321-344.

15 Henwood Doug, "Beyond Globophobia", *The Nation*, 13 November 2003.

gazi

Akademik
Bakış

269

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

of barriers to international trade in order to enter new markets. Between 1870-1914, there was an increase in production in the Western world at an unprecedented level in history. Colonial countries looked for new regions to find raw material resources for production and looked for new markets so that they sell finished products. The developments between 1870-1914 can be explained with the concept of globalization. Bear in mind, during this period, the openness in the economy and the level of economic relations between states were in the highest time in history. The world has never achieved such openness among states. However, with growing market sharing struggles, nationalistic policies resulted in WWI that ended the first global wave. Furthermore, the Great Depression forced nations to return protective economic measures. Countries responded to the Great Depression in 1929 by closing off their economies.¹⁶ This globalization wave is known as the first globalization wave. But, Hirst and Thompson¹⁷ define this global wave as the second one.

The Economic, political and technological developments post-1945

The US emerged as a new power instead of England after WWII and designed a political and security order through UN, NATO and other regional security organizations. The US also established an economic order through newly founded economic organizations, IMF, World Bank, GATT which were outcomes of the Bretton Woods system. Bretton Woods was the name of liberal economic policies that had been accepted before the WWI ended. It designed a dollar-based international economy, which means the US dollar will be universal exchange money based on gold parity. Indeed, Western capitalism has achieved uninterrupted growth over a period of approximately 30 years, while rapidly eliminating the destruction of the war by applying Keynesian policies after WWII. During this period, the Keynesian economic model provided the demand-side economic development policies through involvement of the state in economic affairs via subsidies, incentives, huge investments etc.

While the Western economy made great progress until the 1970s, globalization developed at the same speed. Especially the revolutionary developments in the fields of communication and transportation increased the interdependence between countries and had an important effect on the rapid increase of world trade. The important global phenomenon in this period has been the Marshall aid of the USA to war-torn European countries, which used to rebuild Europe destroyed in the war. One of the most important conditions of this global economic aid was to request from countries to

16 Michael A. Witt, "The End of Globalisation?", November 22, 2016.

17 Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorğulanıyor*, Dost Yayınevi, 1996, p. 8, 21.

remove barriers to international trade. The international aids were utilized to foster the internationalization of production and consumption.

The emergence of Multinational Companies (MNCs) had a great impact on globalization thought as having an important power in the world economy. MNCs started to expand their activities beyond national borders and to dominate national states in terms of their activities. They also increased the economic interactions between states through foreign direct investments (FDI).

When the monetary system established in Bretton Woods collapsed in the mid-1970s, a new system ensuring the control of the international financial order was established. In addition, when the oil crisis that emerged in the same years turned into a world economic crisis and globalization partially declined. Western World; thanks to OPEC countries, which transferred their oil revenues to Western banks, they overcame the crisis with little loss. Western capitalist countries have tried to ensure the continuity of global trade by transferring the excess credit in their banks to underdeveloped countries. This indicated that the period of uninterrupted growth in the West has come to an end and an economic growth period that includes crisis and solution models has started. The neo-liberal economic model replacing the Keynesian model has widely been implemented in the Western world, decreasing state's power in the economy and trade unions' bargaining power, increasing privatization. The supply-side economics politics and money politics replaced demand-side economic policies.

During this phase, the Washington Consensus accepted at the G-7 meeting in 1980 has become the base of neo-liberal economic and political thought, lasting almost until today. Washington Consensus dictated the implementation of neo-liberal policies. While supporting countries in currency debt or in economic crises, all international economic organizations have requested neo-liberal policies be implemented such as monetary policy, privatization, decreasing wages, subsidies and incentives, and augmenting export-led growth models.

The Economic and Political Transformations post-1990

The collapse of the Soviet Union and the dissolution of the Warsaw Pact in 1990 have solidified the wide-acceptance of neo-liberal order around the globe. The coincidence of these Asian growth models with the collapse of the centralized growth model in eastern Block has made the neo-liberal market economy an inevitable growth model for all countries. Of course, major discoveries in the internet and computer sciences connected not only countries, but also individuals and communities. It also paved the way for global economic, business, cultural and social activities. They have become

milestones in spreading information, knowledge, money, in speeding the international business actions. Furthermore, technological advances in the second half of the 20th century further increased globalization. Overall, globalization has made use of quicker and cheaper communications and transportation. These, in turn, have depended on technological progress such as the internet and larger ships.¹⁸

After the collapse of the Soviet Union in 1991, globalization prevailed and neoliberalism was accepted as a prevalent economic system in the world. The success of the Thatcher and Reagan Governments by implementing monetarist economic policies in their own countries since the end of the 1970s has a great effect on the effectiveness of this view. Neoliberalism and globalization are now seen as intertwined and complementary models.¹⁹ On the other hand, some scholars set forth that neoliberalism will live forever and conceptualized this triumph as “The End of History”.²⁰

Although the economic developments after WWII had been conceptualized as globalization, the collapse of the Berlin Wall in November 1989 was the beginning of the golden era of globalization. The developments in the telecommunication system (computer-internet-mobile phones) and their application in the banking field, export-based growth models, tight model of integration of European states in 1993 fostered globalization. It was the overlap and compatibility of rapid technological developments involving the field of communication and informatics with neoliberal economic policies. The new position of the interconnected world has been defined as the second global wave. The biggest feature of this wave of globalization has been the institutionalization of globalization through, IMF, World Bank, World Trade Organization, and G-7 Summits. The key economic feature of globalization is the spread of the sovereignty of international capital and the increasing MNCs activities accordingly. The political dimension of the global wave is the existence of a unipolar balance that resulted in the collapse of the Soviet Union and the USA to dominate world politics alone, In terms of political consequences. As a result, globalization has led the role of the state to diminish, increased cross border economic interdependence, integrated financial markets, accelerated the movement of information technology, and dictated governmental policy sets and developed a common culture.²¹

The Evaluation of Globalization

Globalization has been the most contentious conception in terms of its implication on nations, communities and individuals. As globalization is the

18 Michael A Witt, The End of Globalisation?, November 22, 2016.

19 Thomas Friedman, *Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği*, Çev; Elif Özsayar, Ankara, Boyner yayınları, 3. baskı, 2003, p. 31.

20 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Pres, 1992.

21 Neelam Kumar Sharma, “Globalization And Its Impact On The Third World Economy”, *Crossing the Border: International Journal of Interdisciplinary Studies* I(15), December 2013, p. 22.

general term describing all forms of the globalizations such as economics, political, cultural, social etc., the impact of globalization will also cover all types. Economic globalization covers international trade, international capital flow, international labor flow and foreign direct investment. The IMF (International Monetary Fund, 2000 cited in Rahim et al.²² delineated four elementary features of globalization: Capital and investment movements, trade and transactions, dissemination of knowledge and the migration and movement of people. On the other hand, Held et al²³ views that globalization can be expressed in three pillars: commercial, productive, and financial globalization.

Regarding the impact of globalization, it has brought vast opportunities for nations and people. In essence, people and countries have been closer owing to reciprocal interdependence through high rate of trade exchange, technologies, information and investments,²⁴ immigration, and labor exchange. Global development contributes significantly to bringing the capital and new technologies to countries that are in need. Besides, MNCs contribute significantly to economic growth and competition through technology and capital transfers. The lack of resources due to insufficient domestic capital is also overcome by MNCs' direct investments.²⁵

On the other hand, there is a debate on whether globalization is the cause or cure for poverty (Rahim et al., 2014: 9). Optimistic asserts that globalization increases wealth and decreases poverty while pessimistic argues that globalization increases wealth but not on equality, the rich countries share the most of wealth. It is also argued that the political fragmentation and disintegration (actor proliferation) brought about by globalization push the states into a weaker position. It is widely accepted that one-power authority is replaced by multiple authorities.²⁶

The general impact of globalization can be seen on the diminishing state power and their right of sovereignty. In economic perspectives, globalization can reduce states' competency in three ways: through trade and economic integration; financial markets; and the competition for employment.²⁷ In order to be competitive in international business, nations

22 Rahimet. et. al., Globalization and its Effect on World Poverty and Inequality, *Global Journal of Management and Business*, I(2), 2014, p. 9,

23 David Held et al., *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press. 1999 cited in Rafael Henrique Dias Manzi, "Economic globalization in the global post-crisis of 2008: limits and deadlocks", *Brazilian Journal Politics and Economics*, XXXIX (3), <https://doi.org/10.1590/0101->

24 Sharma, "Globalization And Its Impact On The Third World Economy", p. 23.

25 Bozkurt Güvenç, *Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri (Turkey's Place in the Globalizing World)*, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, 1. Baskı, İstanbul, 2004, p. 101.

26 Kovancılar ve Miynat, "Altı Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kısacasında Türkiye", p. 250-51

27 Kat Wall, "The end of the welfare state? How globalization is affecting state sovereignty", *Global Policy*, 2012.

are supposed to take strict measures to limit wages, to decrease the general price level, to design a taxation system, reduce the competency of the welfare state.²⁸ These will lead to a reduction of the nations' power.

On the other hand, globalization has some disadvantages for developed countries as well. It diminishes the power of labors and trade unions, increases of employees' power; degrades the accepted social norms between laborers and employees. Additionally, it will be very hard to raise taxes to finance social spending because of the mobility of capital and capable workers.²⁹ However, these disadvantages are facts not just for industrialized countries but also for developing countries.

On the other hand, globalization has led to the growing role and power of international organizations in international politics and the economy. They have become too active in international politics and the global governance concept has been invented to reflect the power of IOs and civilian initiatives. Global governance is a term that can hamper state power and has the potential of violating the sovereignty of states. Besides, IOs have reached a capacity to change international law at the expense of nations.

Globalization can also increase the power of developed nations and MNCs at the expense of poor countries, because of technological advances, innovations, high-productivity³⁰ and comparative advantages. Another critique of globalization and liberalization has been referred to their inability to produce solutions to poverty, unemployment and underemployment, human deprivations, hunger, social tension, inequality, dislocations of millions of people, inequality and environmental degradation.³¹

An important criticism of globalization is on the income distribution among poor and rich countries. It is strongly argued that globalization has made the rich countries richer and the poor countries poorer. Various studies on the subject assert that the difference between rich and poor countries has increased even more in the globalization process.³²

There are increasing studies expressing that the world is in deglobalization or in decline. The following section will focus on the deglobalization/decline process of globalization.

28 Ibid.

29 Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?*, Washington DC: Institute for International Economics, 1997; and Rodrik, *The Debate over Globalization: How to Move Forward by Looking Backward*, Cambridge, Mass.: Harvard University, 1998, both cited in Pablo Bustelo and Iliana Olivie, "Economic Globalisation and Financial Crises: Some Lessons from East Asia", *The Indian Journal of Quantitative Economics*, 1999. p. 3.

30 Sharma, "Globalization And Its Impact On The Third World Economy", p. 23.

31 Ibid, p. 23, 26-27.

32 Nayan Chanda, "Coming Together", Yale Global, 19 November 2002.

The Decline of Globalization/Deglobalization

Globalization has become a major trend until the global financial crisis occurred in 2008. It has become a tool of neo-liberalism and American hegemony after the 1990s. A huge importance is attached to globalization. Even globalization is also deemed as a sequential process of modernity. Of course, the evolution of both globalization and modernity has overlapped, nevertheless the logic is too assertive. It is very clear that although globalization is in decline, modernity continues with new formation without being affected by globalization. So, these have been the outcomes of debates resulting from overemphasizing the concept in various perspectives.

Regarding the decline of globalization, there are four key reasons that account for. They are the 2008 global financial crisis, the growing anti-globalization attitude from developing countries, the decline of American unipolar hegemony and new-mercantilist policy of the Trump Regime and finally Covid 19 pandemic.

Not now, but before the 2008 crisis, there was growing concern against globalization and neoliberalism. After the crisis, the concerns have been deepened. It has made economists remember the rediscovery of the states' role in economics and interventions in the economy.

Although the orthodox theory (classic liberal doctrine) that financial liberalization leads to global economic efficiency based on the similarity with free trade is contradicted with the economic crisis that occurred in the 1990s and 2000s in many countries around the world.³³ As Stiglitz³⁴ argues that the free movement of capital, which means liberalization in the trade, is profoundly different from that of free trade in goods and services. Because the decision of capital flows can be based on asymmetric information, agency problems, adverse selection, moral hazard and incomplete capital markets.

In short, to prevent any crisis related to capital flow, capital flows require a more controlled financial design. Furthermore, the Keynesian and the post-Keynesian also put forward that free movements of capital at the national and international markets are prone to crises because of the insufficiency in management of capital flow.³⁵

Looking at the failures of the recent globalization in 1914, it mostly stemmed from the competitions between major powers of European nations.

33 Philip Arestis and Ajit Singh, "Financial globalisation and crisis, institutional transformation and equity", *Cambridge Journal of Economics*, 34, 2010, p. 234.

34 Stiglitz, Joseph, "Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability", *World Development*, XXVIII(6), 2000, 1075-86 cited in Arestis and Singh, "Financial globalisation and crisis...", p. 233.

35 Arestis and Ajit Singh, "Financial globalisation and crisis...", p. 233-34.

gazi

Akademik
Bakış

275

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

It originated from international politics and economic rivalry, although there were some issues with the capitalist growth model which carries the risk of crisis in itself. The second globalization that started in the 1990s has failed because of an unregulated or international financial system evolved on the free market, deregulation, and free capital flows.

This crisis has demonstrated that the Western model neo-liberalism, financial structural design, the unregulated or poorly supervised economic policies requiring minimum state intervention are no more acceptable as global solutions and are no longer fit as a sole prescription to the countries, namely developing countries.³⁶ On the other hand, economic policies set forth by the IMF and World Bank for the countries demanding financial assistance on the “conditionality” accepted at the Washington Consensus, such as ensuring price stability and budgetary discipline, tight macroeconomic policies, liberalization of trade and privatizations, are no longer acceptable to fund-demanding countries.

The acceptance of neoliberalism as the sole prescription to all economic issues and disregarding other economic rhetoric have also demonstrated a lack of endeavors to find alternative economic thoughts. Likewise, Wade³⁷ contends that globalization resulted from the hardwiring neoliberal norms and institutions into economies and accepting them as unchanging truth as an alternative set of principles have not arisen. Bear in mind, the new-left government came to power in England and Italy and other countries after the 1990s and 2000s have embraced neoliberalism as a perfect solution to economic growth. So, the difference between the central right and central left has almost disappeared, the new populist right in Western countries and radicalism in Islamic countries have flourished to fill the gap of ideological thoughts resulting from the communism in 1990s and later inefficiency of neoliberalism.

Another reason for the decline of globalization has been the trade war between China and America, As the US has seen the Chinese economic growth through globalization as a threat to its global hegemony, President Trump initiated a trade war with China to diminish Chinese competition advantages in international fields. Of course, this has adversely affected globalization which was in progress through the internationalization of trade, technology, capital, labor and knowledge. The Sino-US trade war can be considered a turning point for deglobalization in terms of trade. Because, the US-China trade war has considerably fostered the risk of protectionism,

36 Dullien et. al. (Edts.), *The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries*, United Nations, New York and Geneva, December 2010, p. 5-6.

37 R. Wade, “Is the Globalization Consensus Dead?”, *Antipode*, XXXX1(1), pp. 142-165 cited in Sabina Tuca, *The Evolution Of Economic Globalization During The Current Global Crisis*, CES Working Papers, V(4), no date, pp. 645-653.

evaluating the market sentimentality and deteriorating global risk appetite. Additionally, the attitude of the US has led other countries to see the taxation of imported goods as a tool of protectionism to achieve unilateral benefits.³⁸ The US has focused on preventing China from becoming a global economic and military leader; therefore, it has taken all measures, without thinking about whether they obstruct globalization or not. This protectionism can be weighed as new-mercantilism in the eyes of the world.

Another reason regarding the decline of globalization stems from the growing anti-globalization attitude mostly from developing countries. As discussed, not all nations have benefited from globalization at an equal proportion. The industrialized countries are the ones that took advantage of globalization. Moreover, as stated by Walden Bello³⁹ the emergence of economic deglobalization or decline had started earlier before the financial crisis. This means that developing countries have constituted an adverse perception of globalization because of, at least, its non-equal shares.

The final reason for the decline of globalization is related to the Covid 19 pandemic.⁴⁰ It has also had an impact on the decline of globalization. Nations took sharp measures to spread the pandemic. The lockdown of economies has adversely affected the national and global production and supply chain system. The Covid-19 pandemic has a significant difference from the previously transmitted diseases in terms of fast spreading ability and mutation process, high fatality rate and adversity impact on the economy in general in a global sense. In order to contain the coronavirus outbreak, most countries have implemented a lockdown policy for all economic and social activities, curfews, travel restrictions, border closure etc. Pandemic has unexpectedly decreased the international trade, capital, information and people flow in the first half of the year 2020, strengthening uncertainties about the future of globalization.⁴¹

Due to lockdowns and restrictive measures, the pandemic has led to economic recession, high rate of food inflation in developing countries, jobless of million people, poverty etc.⁴² additionally, because of diminished international mobility and trade, supply chains system interrupted,

38 Alicia García Herrero, "From globalization to deglobalization: Zooming into trade", February 3, 2020, p. 40.

39 Walden Bello, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, Zed Books, 2004 cited in Postelnicu et. al., "Economic Deglobalization – From Hypothesis To Reality", *Economics*, II (17), 2015, p. 6.

40 The part of Covid-19 and Globalization of this paper has been presented under the headline "Globalization and Covid-19" Abstract Book, Anatolian Congresses 6th International Social Sciences Congress, Van – Turkey, 21-23 May 2021.

41 Steven A. Altman and Phillip Bastian, The State of Globalization in 2021, <https://hbr.org/2021/03/the-state-of-globalization-in-2021>.

42

gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

international production significantly decreased. There were also considerable retreats in globalization dynamics in 2020.

Nevertheless, nations have continued their economic and business activities, regarding the limitations of pandemics. DHL Global Connectedness Index, measuring globalization via international trade, capital, information, and people flows, has also demonstrated the decreasing cross border activities with pandemics.⁴³

Despite the falling of cross-border activities, global business is not disappearing, but the landscape is shifting, with important implications for strategy and management (Altman and Bastian, 2021). Besides, there are increasing cross-borders trends on digital services, data, ideas, health products and e-commerce, with the increasing vaccination campaigns. Finally, globalization has shifted from conventional structure to post-Covid-19 design. This new design consists of economic, business and commercial activities, focusing on varying trading structure, digitalization, new strategy and management. Additionally, fragmentation of the global production system which means every country produces some part of internationalized production also strengthens the globalization around the world which covers virtually 60% of the global trade containing intermediate goods and services.⁴⁴ Therefore, countries still favor globalization as its benefits surpass its drawbacks. Overall, the pandemic had significant adverse effects on globalization in the beginning, but international and national endeavors have insisted on sustaining globalization dynamics for global production chains.

Conclusion

This paper aims at analyzing globalization in evolution, dynamics, implications and Covid 19 perspectives. It connects national economics through international trade, capital, labor, knowledge flows. Globalization has appeared in parallel with the Western economic development based on capitalist doctrine and its further derivation models. In these perspectives, two main globalization waves took place in the world, in 1870-1920 and in 1990-2008. The first globalization wave coincided with the first capitalist/liberalism growth model, the second one overlapped with neoliberalism and free market approach. The technological revolutions in the telecommunication area have utmost importance in the growth of the second global wave with neoliberalism rhetoric.

Globalization has positive and adverse implications for nations and their economies. In general, rich countries benefit from globalization more

43 Altman and Bastian, *The State of Globalization in 2021*.

44 Postelnicu et.al., *Economic Deglobalization...*, p. 6, 10, 11.

than developing countries. However, globalization can help developing countries in terms of resources, technology, innovations, productivity, modern management and business styles etc. The key issue here is managing capacity to increase the benefits and diminish disadvantages of globalization.

The wars, protectionist policies, unregulated neoliberalism and economic crises can hamper or totally obstruct globalization. In this context, four major reasons account for the decline of globalization since 2008. These are the 2008 global financial crisis, the growing anti-globalization attitude from developing countries, the new-mercantilist policy of the Trump Regime and finally the Covid 19 pandemic. After the 2008 financial crisis, the necessity of a more regulated and sufficiently supervised financial structure grows. Finally, global business is not disappearing due to the pandemic, it tailored to function toward strategy and management. Globalization is still a valid phenomenon despite its decline.

References

- ALTMAN, Steven A. and Phillip Bastian, "The State of Globalization in 2021", <https://hbr.org/2021/03/the-state-of-globalization-in-2021>.
- ARESTIS, Philip and Ajit Singh, "Financial globalisation and crisis, institutional transformation and equity", *Cambridge Journal of Economics*, 34, 2010, pp. 225–238, doi:10.1093/cje/bep085.
- BELLO, Walden, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, Zed Books, 2004.
- BUSTELO, Pablo and Iliana Olivie, "Economic Globalisation and Financial Crises: Some Lessons from East Asia", *The Indian Journal of Quantitative Economics*, 1999.
- CĂTĂLIN, Postelnicu, Dinu, Vasile and Dabija Dan-Cristian, "Economic Deglobalization – From Hypothesis To Reality", *Economics*, II (17), 2015.
- CHANDA, Nayan "Coming Together", Yale Global, 19 November 2002, <http://yaleglobal.yale.edu/about/essay.jsp>.
- CRUZ, Ifren Sicangco, "Globalization = Poverty, Business World", February 11, 2003.
- DEMİR, Sertif, "Küreselleşmenin Kiriği" (Citique to Globalization), in *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye (Turkey in World Geopolitics)*, Hasret Çomak (Ed.), İstanbul, Hiperlink, 2011, pp. 321-344.
- DEMİR, Sertif, "Globalization and Covid-19", *Abstract Book*, Anatolian Congresses 6th International Social Sciences Congress, Van – Turkey, 21-23 May 2021.
- DICKSON,
- DOUG, Henwood, "Beyond Globophobia", *The Nation*, 13 November 2003.
- DULLIEN, Sebastian, Kotte, Detlef J., Márquez, Alejandro and Priewe, Jan (Edts.), *The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries*, United Nations, New York and Geneva, December 2010.
- FINDLAY, Ronal and Lundahl, Mats, "The First Globalization Episode, The Creation of Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan", p. 1-5. <http://yaleglobal.yale.edu/about/pdfs/mongol.pdf>.
- FRIEDMAN, Thomas, *Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği*, (Çev; Elif Özsayar), Ankara, Boyner yayınları, 3. baskı, 2003.

- FUKUYAMA, Francis, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Pres, 1992.
- GİLPİN, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.
- GUİLLÉN, Mauro F., “Is globalization civilizing destructive or feeble? A critique of five key debates in the social-science literature”, *Annual Review of Sociology*, 27, 2001.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri (Turkey's Place in the Globalizing World)*, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, 1. Baskı, 2004.
- HELD, David and McGrew, Anthony, *The global transformations reader: an introduction to the globalization debate*, Cambridge: Polity Press A., 2000.
- HERRERO, Alicia García, From globalization to deglobalization: Zooming into trade, February 3, 2020.
- HIRST, Paul and Thompson, Grahame, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Yayınevi, 1996.
- KOVANCILAR. Birol and Miynat, Mustafa, “Altı Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskaçında Türkiye” (Turkey in the Clamp of Kleptocracy with Six Straitjackets), in *Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri (Turkey's Place in the Globalizing World)*, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, 1. Basım, Nisan 2004.
- MANZI, Rafael Henrique Dias, “Economic globalization in the global post-crisis of 2008: limits and deadlocks”, *Brazilian Journal Politics and Economics*, XXXIX (3), 2019, <https://doi.org/10.1590/0101->.
- MODELSKI, George, Devezas, Tessaleno, and Thompson, William R., “New approach to globalization”, in George Modelski, Tessaleno Devezas, William R. Thompson (eds.), *Globalization as Evolutionary Process*, Routledge, 2008, pp. 1-8.
- NAKICENOVIC, Nebojsa, “Foreword” in George Modelski, Tessaleno Devezas, William R. Thompson (eds.) *Globalization as Evolutionary Process*, Routledge, 2008.
- RAHİM, Hardy Loh, Zanariah Zainal Abidin, Selina Dang Siew Ping, Mohamed Khaidir Alias, Azim Izzuddin Muhamad, Globalization and its Effect on World Poverty and Inequality, *Global Journal of Management and Business*, I(2), 2014, pp. 8-13.
- RODRİK, Dani, *Has Globalization Gone Too Far?*, Washington DC: Institute for International Economics, 1997.
- *The Debate over Globalization: How to Move Forward by Looking Backward*, Cambridge, Mass.: Harvard University, 1998.
- SHARMA, Neelam Kumar, “Globalization And Its Impact On The Third World Economy, Crossing the Border”, *International Journal of Interdisciplinary Studies*, 1(15), December 2013.
- STIGLITZ, Joseph, “Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability”, *World Development*, XXVIII(6), 2000, 1075-86.
- TUCA, Sabina, “The Evolution Of Economic Globalization During The Current Global Crisis”, *CES Working Papers*, V(4), no date, pp. 645-653.
- WADE, R., “Is the Globalization Consensus Dead?”, *Antipode*, ZLI(1), 2009, pp. 142-165
- WALL, Kat, “The end of the welfare state? How globalization is affecting state sovereignty”, *Global Policy*, 2012.
- WITT, Michael A., “The End of Globalisation?”, November 22, 2016, <https://knowledge.insead.edu/economics/the-end-of-globalisation-5046>.

Olgunlaşma Teorisi Bağlamında PKK ile Barış Sürecinin (2013-2015) Başarısızlığının Analizi

An Analysis of the Failure of the Peace Process (2013-2015) with PKK through the Ripeness Theory

Oktay BİNGÖL*

Abstract

Turkey has experienced a protracted conflict with the PKK since 1984. Over the history of almost 30 years of the violent conflict, the first comprehensive and overt peace attempt was launched by Turkish government in 2013. It had lasted for two years with great optimism and high expectations on reaching a political settlement before it failed in July 2015. This article aims to explore the reasons of the failure of 2013-2015 negotiations and examines whether conditions were suitable for launching a 'peace process' in 2013 to resolve Turkey's conflict with the PKK. It draws on three main elements of Zartman's Ripeness theory: mutually hurting stalemate (MHS), a formula for a way out and valid spokespersons. It is argued in the article that the conflict in Turkey was not in fact ripe enough for negotiations which were initiated and conducted hastily without any formula for way out and with problematic spokespersons.

Key Words: Conflict resolution, PKK, Kurdish Question, Peace Process, Ripeness, Mutually Hurting Stalemate

Öz

Türkiye, 1984'ten beri terör örgütü PKK ile çatışmaktadır. Yaklaşık 30 yıllık şiddetli çatışma tarihi boyunca, ilk kapsamlı ve açık barış girişimi Türk hükümeti tarafından 2013'te başlatıldı. Bu süreç iki yıl boyunca büyük bir iyimserlik ve yüksek beklentilerle devam etti ancak Temmuz 2015'te son erdi. Bu makale, müzakerelerin başarısız olmasının nedenlerini araştırırken Türkiye'nin PKK ile çatışmasını sonlandırmak üzere 2013'te bir 'barış süreci' başlatmak için koşulların uygun olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Makale Zartman'ın "Olgunluk Teorisi"nin üç ana unsuru üzerine kurulmuştur: karşılıklı zarar veren tıkanma, çatışmadan çıkış için yol ve sözü geçen müzakereciler. Makalede, Türkiye'deki çatışmanın aslında hiçbir çıkış yolu formüle edilmeden ve sorunlu sözcülerle alelacele başlatıldığı ve koşulların müzakereler için yeterince "olgunlaşmadığı" ileri sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çatışma Çözümü, PKK, Kürt Sorunu, Barış Süreci, Olgunlaşma, Karşılıklı Zarar Veren Tıkanma

Makale Geliş Tarihi: 08.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: BİNGÖL, Oktay, "An Analysis of the Failure of the Peace Process (2013 2015) with PKK through the Ripeness Theory", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 281-302.

* Assoc. Prof. Dr., İstanbul Arel University, Department of International Relations, E-mail: oktaybingol@arel.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4794-5656.

Akademik
Bakış

281

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Introduction

Between 2013 and 2015, the Turkish government engaged in negotiations to resolve the country's Kurdish question and end the 30-years long violent conflict and terrorism with the Kurdistan Workers' Party (PKK). This moment was the first in the history of the conflict which both sides searched for alternative options to the one-sided approaches. The process was genuinely supported by some regional actors such as the Kurdish administration in Iraq and the international community including the USA and EU. The optimism was great and the expectations were high about the outcome of the negotiations. However, it failed in the first half of 2015 and the President of the Turkish Republic, Recep Tayyip Erdogan, declared on July 20 that the Peace Process was frozen and had been 'put in the refrigerator'. The breakdown has been followed by renewed deadly clashes in rural and urban areas both within and outside Turkey and lasted so far. Considering the current escalated level of the conflict after almost nearly two years of high expectations about a conflict settlement between 2013 and 2015, one may ask whether there was in fact a suitable moment in Turkey regarding the PKK conflict which might have allowed the parties to reach a negotiated settlement. In searching for an answer, this study applies Zartman's 'Ripeness Theory'.

Zartman introduced a theory that has been widely applied to conflict situations like that in Turkey. His theory has been found useful for explaining both successful and failed negotiations. According to the theory, the ripe moment for resolving intractable conflicts requires three critical elements: a mutually hurting stalemate (MHS), a formula for a way out and valid spokespersons.

I argue in this article that the conflict in Turkey was not in fact ripe enough for negotiations, although this was misperceived by the political elites so negotiations were initiated and conducted hastily without any formula for way out and with problematic spokespersons. After discussing the elements of Zartman's ripeness theory, the nature and characteristics of the context of the conflict after 2000s are examined as they are determinative on the success of a resolution initiative. In the final three parts, the elements of Zartman's theory -MHS, way out and valid spokesperson- are applied to the case in Turkey.

Theory of Ripeness

Although protracted and intractable conflicts appear unresolvable, Peter Wallensteen argues that "most actors in conflicts will find themselves in need of negotiations at one time or another."¹ As Hancock noted, "this

1 Peter Wallensteen, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*, SAGE Publications, London 2002, p. 13.

notion has come to be called ‘ripeness’, much thought being given to ways to identify, defy and codify, and predict when it will occur in different conflict situations.”²

Zartman’s theory primarily focuses on the timing of conflict resolution attempts rather than on the content of proposals for a solution. According to the theory, the ripe moment only occurs when three elements exist: MHS, a formula for way out and a valid spokesperson.³ “MHS is based on the notion that the parties will only seek an alternative policy or way out when they realize themselves locked in a conflict that they cannot escalate to victory and this deadlock is painful to both of them.”⁴

Ripeness is, of course, mainly a subjective condition. However, objective elements contribute to emergence of such condition. Zartman points out that “the greater the objective evidence, the greater the subjective perception of a stalemate and its pain is likely to be.”⁵ According to Zartman, subjective elements include expressions of pain, impasse and inability to bear the cost of further escalation. There exist two different forms of intensity that make a conflict ripe for resolution, which are, in his words, the “plateaus” and “precipice.”⁶ “In the former, both parties realize that they have reached a costly deadlock in which neither can maintain a victory with their current available means, nor can they hold the stalemate at an acceptable cost.”⁷ In the latter, “parties already stuck in a costly deadlock, recognize an incoming ‘catastrophe’ that would not only cause a big loss but also dramatically shift their relative power positions.”⁸

The Hurting Stalemate (HS)⁹ can be perceived in different times by each of the conflicting parties and it is the prerequisite of resolution when it is simultaneously perceived by both sides’ political and social entities. Therefore, the concept of MHS in terms of when parties actually reached and perceived the HU both, individually and bilaterally in the history of this conflict will be elaborated in the article.

- 2 Landon E. Hancock, “To Act or Wait: A Two-Stage View of Ripeness”, *International Studies Perspectives*, Vol.2, No.2, 2001, p. 195.
- 3 I. William Zartman, “Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflict”, *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars*, I. William Zartman (ed.), Washington DC: The Brookings Institutions, 1995, p. 8, 18, 22, 23.
- 4 I. William Zartman and Alvaro de Soto, *Timing Mediation Initiatives*, United States Institute of Peace, Washington D.C., 2010, p.5.
- 5 I. William Zartman, “The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments”, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol.1, No.1, 2001, p. 9.
- 6 I. William Zartman, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*, Oxford University Press, New York, 1989.
- 7 Mustafa Coşar Ünal, “Is it ripe yet? Resolving Turkey’s 30 years of conflict with the PKK”, *Turkish Studies*, Vol. 17, 2016, p. 94.
- 8 *Ibid*, p. 95.
- 9 Hurting stalemate (HS) is defined as a situation when parties to a conflict “perceive the status quo as unacceptable and perceive no alternate venues for achieving their objections other than negotiations

Coşar

Zartman's MHS concept has been enhanced by other studies focusing on how the parties define the concept. Haass's emphasis on internal process and intra-party perception is strengthened by Putnam's "two tables" model for analysing international agreements. The latter argues that the correlation between each party's perceptions of ripeness at the inter-party level must match the "win-sets" for ripeness at the intra-party level.¹⁰ This means that "for ripeness to be genuinely perceived at the inter-party level, it would have to be perceived by enough elements at the intra-party level to successfully enter negotiations without the possibility that any sizable groups within each party would act as spoilers to derail the negotiations or subsequent peace agreements."¹¹

Mitchell also has developed the concept of intra-party perception and suggested "a set of strategies for reducing intra-party disagreement about engaging in negotiations."¹² In addition, Stedman and Coleman underline the importance of inter party dynamics, the role of the military actors and leadership changes in the conflicts.¹³ A new leader may act more courageously toward a protracted conflict as he/she may not feel responsible for the existing policy and its heavy cost, and if a settlement may serve his/her domestic political purposes.

The notion of willingness is another important factor determining the ripe moment. Haass, for example, describes four prerequisites of ripeness: a shared desire to come to an agreement, valid leadership, a suitable formula and a mutually accepted process.¹⁴ Haass is supported by Deutsch and Coleman, who use the terms "readiness to negotiate"¹⁵ and "motivation."¹⁶

The second element for a ripe moment is a way out. Zartman and De Soto assert that "without a sense of a way out, the push for resolution associated with an MHS leaves the parties with nowhere to go."¹⁷ In fact, searching for a way out is a process that allows the parties to negotiate an end to the conflict while satisfying their respective needs and interests. Haass

10 Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, Vol. 42, No.3, 1988.

11 Hancock, *ibid*, p. 197.

12 Christopher Mitchell, *Gestures of Conciliation: Factors Contributing to Successful Olive Branches*, St. Martin's Press, New York, 2000.

13 Stephen J. Stedman, *Peacemaking in Civil War: International Mediation in Zimbabwe, 1974-1980*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1991, p.208; Coleman, *ibid*.

14 Richard N. Haass, "Ripeness and Settlement of International Disputes", *Survival*, Vol.30, No.3, 1988, p. 245-246.

15 Morton Deutsch, "On Negotiating the Non-Negotiable", *Leadership and Negotiation in the Middle East*, B. Kellerman and J.Z. Rubin (eds.), Praeger Publishers, New York: Praeger, 1988.

16 Peter T. Coleman, "Redefining Ripeness: A Social-Psychological Perspective", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol.3, No.2, 1997.

17 Zartman and De Soto, *ibid*.

argues that “there must be a formula that involves sufficient compromise on both sides so that leaders can make a case to their colleagues and/or publics that the national interest was protected.”¹⁸

The third component of ripeness theory is valid spokespersons for conflicting/negotiating. They should act in place of all political/military factions of their respective groups, and “must have the necessary authority to make their constituencies accept any negotiated outcome.”¹⁹ If these characteristics exist in spokespersons, they are likely to succeed in commencing negotiation and ending it satisfactorily.²⁰

Way out and valid spokesperson are also related to the content and conduct of the negotiations which are important for the process to reach a successful peace accord.²¹ In the subsequent parts of this article on way out and valid spokesperson, content and conduct will necessarily be discussed.

Context of Conflict

In the history of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, a number of Kurdish uprisings had taken place. After almost 40 years of the last uprising in 1930s, the PKK was founded as a political and an armed insurgent organization on 27 November 1978 with a long-term objective of establishing an “Independent Greater Kurdistan” in Turkey, Syria, Iran, and Iraq. The PKK embraced a three-stage Maoist strategy to wage a protracted war; strategic defence, balance and offense. It launched the first stage on 15 August 1984 through military attacks in the south-east region of Turkey. The Iran-Iraq War, the 1991 Gulf War and the subsequent developments in Iraq created a power vacuum in the Northern Iraq, providing the PKK with the opportunity to establish sanctuary and increase its armed and political activities by seriously challenging the state authority in the south-east region of Turkey.²² However, from 1993 onwards, Turkey carried out a determined counterinsurgency and counter terrorism campaign against the PKK. In a short time, the Turkish Armed Forces (TAF) “took the initiative of detecting PKK guerrillas and decapitated them through conducting large-scale military operation” and 11,000 PKK militants were incapacitated between 1991 and 1994 alone.²³ After incurring big loses, the PKK declared a ceasefire on

18 Haass, *ibid*, p.246.

19 Zartman 2015, *ibid*, p. 22,23.

20 Zartman 2001, *ibid*, p. 11.

21 John Darby and Roger Mac Ginty, *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, p. 2.

22 Özlem Kayhan Pusane, Pusane, “Turkey’s Military Victory over the PKK and Its Failure to End the PKK Insurgency”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 51, No.5, 2015, p. 729.

23 Mustafa Coşar Ünal, “Strategist or Pragmatist: A Challenging Look at Öcalan’s Retrospective Classification and Definition of PKK’s Strategic Periods Between 1973 and 2012”, *Terrorism and Political Violence*, Vol.26, No.3, 2014, p. 428.

gazi

20 March 1993. Although this date is regarded by some scholars as a ripe moment and a missed opportunity for a negotiated settlement by the Turkish government ²⁴, it is one of the strategic and pragmatic moves of the PKK when it faces the risk of total collapse. Even if this moment is regarded as a perception of HS, it is one sided. As pointed out earlier, it is the prerequisite of resolution when HS is simultaneously perceived by both sides' political and social entities. Thus, the acknowledgment of defeat by PKK in 1993 did not result in a process of negotiated settlement.

Öcalan, having been captured and jailed in 1999, assessed the defeat and new context in prison. Between 1999 and 2004, he was inspired from Murray Bookchin and his social ecology theory.²⁵ Many of the defining features of the political philosophy that Öcalan began to espouse in the 2000s are firmly rooted on Bookchin's idea of social ecology and its political practice: "libertarian municipalism" or "communalism."²⁶ Öcalan formulated his plan with 3D; Democratic Republic, Democratic Autonomy and Democratic Confederation. Based on his new vision, the PKK made adjustments and program changes in early 2000s to reach its objectives. In fact, Öcalan had directed the PKK to intensify pro-Kurdish political activities which gained momentum in the mid-1990s.

In parallel with the changes in Turkey, the PKK affiliated political parties were established in Iraq, Iran and Syria²⁷ in the early 2000s.²⁸ "From 2004 onwards, the PKK re-established itself along the directions given by Öcalan based on an extensive critique of classical liberation struggles, and of the idea of the nation-state."²⁹ As an important step of reconstruction, the PKK leadership established the Union of Kurdistan Societies (KCK) in 2005 which was designed as an umbrella organization aimed at bringing the Kurds of Turkey, Syria, Iran and Iraq, and creating a "democratic confederation" comprised of autonomous Kurdish states. This model, in fact, was renaming of "Greater Kurdistan".

After the PKK established the KCK to achieve its political goal, the conflict dynamics have changed. As the new actors participated, the issues diversified and the space expanded, the conflict escalated with violent

Görsel

24 Ünal 2016, *ibid*, p. 96.

25 Debbie Bookchin, "How My Father's Ideas Helped the Kurds Create a New Democracy", *NYR Daily*, 15.06.2018, <https://www.nybooks.com/daily/2018/06/15/how-my-fathers-ideas-helped-the-kurds-create-a-new-democracy/>

26 Kamran Matin, "Democratic Confederalism and Societal Multiplicity: A Sympathetic Critique of Abdullah Öcalan's State Theory", *Geopolitics*, 15.11.2019, <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.168878510.1>, p.2.

27 In Syria, the Democratic Union Party (Partiya Yekitiya Demokrat-PYD in Kurdish) was established as a PKK affiliated political party in 2003. The People's Protection Units (Yekîneyên Parastina Gel-YPG in Kurdish is the armed wing of PYD and formed in 2011.

28 Rana M. Khalaf, "Governing Rojava: Layers of Legitimacy in Syria", *Chatham House*, 8.12.2016, <https://www.chathamhouse.org/2016/12/governing-rojava-layers-legitimacy-syria>

29 Ahmet Hamdi Akkaya, "The PKK's Ideological Odyssey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 22, No.6, 2020, p. 731.

and non-violent actions. Regarding nonviolence trend, while almost 2500 nonviolent events were reported in 2007, the numbers increased to 3500 in 2008 and 5500 in 2009. Similarly, the trend of the violent events changed as yearly numbers increased to the level of 2500 in 2008 from the 500 events in the 2007.³⁰

In 2008, Erdogan-led ruling Adalet Kalkınma Partisi (AKP) (Judicial and Development Party-JDP) government decided to end Turkey's decades-long policy of containment of the Kurds of Iraq and initiate formal contacts with the Kurdish Regional Government in Iraq.³¹ Turkish state officials also contacted the PKK to arrange a series of meetings in various places in Europe starting from September 2008. The most comprehensive of these were secret talks with the PKK in 2009, mediated by third parties, known as the "Oslo Process."³² The Oslo meetings were the first known pre-negotiations in the history of the PKK conflict. In that case, a mutual perception of HS did not initiate the talks, "but rather both parties, particularly the Turkish Government, saw strategic (domestic and regional) economic and political advantages with engaging in talks and negotiating a ceasefire."³³

The one outcome of the secret Oslo talks was the "Kurdish Opening" which became a significant turning point to resolve the Kurdish question through dialogue. In fact, "it constituted the Government's first official statement of intent for settling the conflict making it one of the most courageous and boldest effort."³⁴ In the context of the opening and as agreed at the talks, the PKK sent 34 militants and refugees from its camps in Northern Iraq to Turkey in November 2009 to show its willingness for the initiative. The group had been arrested at the Habur gate on the border between Turkey and Iraq. A judge released them pending trial, and Erdogan, then Turkish Prime Minister, described their return as a "very positive and pleasing development."³⁵ This event turned to a victorious demonstration of the PKK at Habur border gate on 19 October 2009 and provoked reactions from Turkish society.³⁶ Turkey's security situation had already been

30 Ünal 2014, ibid, p. 437.

31 Mesut Yeğen, "The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution Prospects", *Global Turkey in Europe*, Working Paper, 2015, https://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_11.pdf, p. 6.

32 *Turkey: The PKK and a Kurdish Settlement*, No.129, International Crisis Group, 11.09.2012, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/turkey-pkk-and-kurdish-settlement>

33 Arin Savran, "The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers Party 2009–2015", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 22, No.6, 2020, p. 782.

34 Ibid, p. 782.

35 "Turkey releases PKK 'peace' group", *Aljazeera*, 20.10.2009, <https://www.aljazeera.com/news/2009/10/20/turkey-releases-pkk-peace-group>

36 "Habur'dan Diyarbakır'a gövde gösterisi", *Milliyet*, 21.10.2009, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/haburdan-diyarbakira-govde-gosterisi-1152997>; "PKK'lılar Habur'da", *Sabah*, 19.10.2009, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/19/dagdan_inis_gununde_kaza

increasingly deteriorating after October 2009. After an exchange of harsh rhetoric and initial clashes, the PKK declared the end of ceasefire on 1 June 2010. From that date, clashes between PKK and security forces started and continued for almost two years. During these years, the PKK's self-declared ceasefires did not change feelings of general insecurity. The Oslo Process finally collapsed in summer 2011, shortly before the June 12 parliamentary elections. The fighting restarted and "lasted until the PKK's March 2013 unilateral ceasefire, killing at least 920 people, of whom 90 percent was militants, the majority from the PKK."³⁷

After the Syria crisis was transformed into a civil war along sectarian and ethnic lines, Turkey has perceived PKK affiliated PYD (Partiya Yekîtiya Demokrat-Democratic Union Party in Syria) controlled- autonomous Kurdish region in Syria as an existential threat. Turkish government initiated a two-front campaign against PKK inside and outside Turkey, and against its affiliate PYD forces in Syria.³⁸

Analysing MHS in Turkey with Regard to the PKK Conflict

Over the history of Kurdish issue and the PKK conflicts in Turkey, two turning points are identified above: the first is the military defeat of PKK in 1992-93 and the second is when Öcalan was captured in 1999. Both events led the PKK to declare the unilateral ceasefires, and decide to withdraw its militants beyond Turkish borders without disarming them and dismembering the organization. These moments, in fact, are regarded as pragmatic tactical moves as the PKK had not renounced its main objective-Greater Independent Kurdistan, and never accepted the disarmament and dismemberment. Turkish State, on the other hand, was the "winning side" and remained committed to ending the question unilaterally.

It is safe to argue that the case of 2013-2015 was quite different than previous turning points since a negotiation process was overtly launched and conducted. In this part of the article, the processes before and during the negotiations are examined considering three components of Zartman's ripeness theory; MHS, Way out and Valid Spokesperson.

The first issue to examine is whether the Turkish state perceived that its conflict with the PKK had reached the HS. As Stedman claims, the military

37 Taha Özhan, *Normalization Pains: Turkey from the Opening to Solution Process 2008-2013*, Özgür Yayınları, Ankara 2014; *Turkey and the PKK: Saving the Peace Process*, No.234, International Crisis Group, 6.11.2014, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/turkey-and-pkk-saving-peace-process>, p. 3.

38 "Turkey hits PYD twice for crossing Euphrates: PM", *Hürriyet Daily News*, 27.10.2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-hits-pyd-twice-for-crossing-euphrates-pm-90385>

component of each party in the conflict is the crucial element in perceiving the HS.³⁹ This was also unquestionably true in Turkey's case as the TAF had long been a main actor dealing with Turkey's 30-year PKK conflict.

The casualties are considered one of the objective elements determining the HS perceptions of both the military and political elites. The casualty rates in the previous high intensity level period before 2013 when the negotiations with the PKK started was overwhelmingly high. For example, while the total casualty rates for the years of 1991, 1992 and 1993 were around 500, 1600 and 2200 respectively ⁴⁰, it was much lower in 2010-2013. According to confirmed casualty figures for the last four years (2008-2011) of the conflict, the PKK lost more than 1,000 militants while the security forces losses were one third of that number.⁴¹

Heavy loss from the inferior like the PKK in this study does not mean that mass human loss puts a heavy cost on the inferior so it would alter its behaviour as a rational actor. On the contrary, it exploits this as a source of recruitment. Therefore, the sole military approach and its concrete quantitative results on human loss is a dubious criterion to judge the HU. In a temporal approach, this even reflects difference in terms of its perception by the public. As Feaver and Gelpi spelled out, "The public is 'defeat phobic' not 'casualty phobic' under certain circumstances."⁴² Therefore, the causality numbers do not correctly suggest the perception of HU by any side.

If an HS exists at all, it is largely in the political sphere that the most evidence can be found. There have been many factors contributing to AKP's perception of an HS. Stedman's argument that internal political conditions are helpful both for perceiving ripeness and turning that perception into initiating promising negotiations⁴³ clearly applies to Turkey's case. AKP came to power in 2002 after PKK's leader Öcalan had been captured and imprisoned and PKK militants had withdrawn from Turkey. Although AKP won elections in 2002 and 2007, it lacked full control over the state, in particular viewing the military as a rival to exclude from politics. Such threats to an incumbent leadership from domestic rivals - rather than threats from the enemy - are seen by new rulers as a source of impending catastrophe.⁴⁴ Accordingly, in Turkey after 2002, AKP realized that it had to solve the PKK conflict without increasing the military's role. Thus, "AKP viewed a solution of the Kurdish question by political means instead of military measures as an

39 Stedman, *ibid*, p.241,242.

40 Ünal 2014, *ibid*, p.427.

41 *Ibid*, p.428.

42 Peter D. Feaver and Christopher Gelphi, *Choosing Your Battles: American Civil-Military Relations and the Use of Force*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2004, p. 145.

43 Stedman, *ibid*, p. 241.

44 Daniel Lieberfeld, "Conflict Ripeness Revisited: South African and Israeli/Palestinian Cases", *Negotiation Journal*, Vol.15, No.1, 1999; Stedman, *ibid*.

opportunity to undermine the role of the military, which has used security problems to intervene in politics.”⁴⁵ In other words, “AKP aimed to use the Kurdish question to eliminate the political competitors.”⁴⁶ This is in line with Stedman’s observations regarding leadership and ripeness: “a change in leadership can lead to a settlement if such a settlement is in the practical political interests of the new leader.”⁴⁷

The Middle East’s changing dynamics also contributed to AKP leaders’ perceptions that the best way to retain the region’s existing borders is a peaceful settlement of PKK conflict. In Syria, “the withdrawal of Syrian government forces from five Kurdish-dominated towns along the Syrian-Turkish border in July 2012 created a political vacuum that the Democratic Union Party (PYD) – which has close ties to the PKK – rushed to fill.”⁴⁸ For AKP’s leaders, such a secessionist scenario was catastrophic. So they searched for a way out.

Another significant factor shaping AKP’s HS perception is the high 30-year economic cost of the conflict. Military conflict obviously reduces human and physical capital stock, increases uncertainty and military expenditure, shifting resources from productive sectors to the defence industry, and adversely affects specific sectors, such as airlines or tourism.⁴⁹ This is also true in Turkey. According to one government report, the direct overall cost of terror in Turkey is around 300 billion dollars while indirect costs have been estimated at around one trillion dollars.⁵⁰ Consequently, Turkey has had to set aside 15 billion US dollars annually over the past twenty years to fight the PKK. This financial burden has significantly damaged both the regional and national economy.⁵¹ The negative effects on the conflict affected regions were more severe regarding decline in GDP, poor socio-economic development, high unemployment rate and poverty. The lack of public investments has been a major problem in the conflict region. “From 1990 to 2001, the Eastern and South-eastern Anatolia received on average TRY 3,000 million public investment per capita, while the remaining five regions of Turkey attained TRY 8,000 million public investment per capita.”⁵² In short, the overall costs

45 Burak Bilgehan Özpek, “Paradigm Shift between Turkey and the Kurds: From ‘Clash of the Titans’ to ‘Game of Thrones’”, *Middle East Critique*, Vol.27, No.1, 2017, p. 48,49.

46 Ibid, p. 53.

47 Hancock, ibid, p.198.

48 F. Stephen Larrabee, “Why Erdogan Wants Peace With the PKK: The End of An Insurgency.” *Foreign Affairs*, 27.3.2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2013-03-27/why-erdogan-wants-peace-pkk>

49 Alberto Abadie and Javier Gardeazabal, “The economic costs of conflict: A case study of the Basque Country”, *American Economic Review*, Vol.93, No.1, 2003.

50 *Questions and Answers to Democratic Opening Process*, AKP Booklet, http://www.akparti.org.tr/upload_documents/acilim220110.pdf.

51 Yilmaz Ensaroglu, “Turkey’s Kurdish Question and the Peace Process”, *Insight Turkey*, Vol.15, No.2, 2013, p.9.

52 Veli Yadırgı, “Turkey’s Kurdish Question in the Era of Neoliberalism”, *Journal of Balkan*

of the conflict to Turkish citizens both in the conflict area and the rest of Turkey have been so great that they have contributed to the Turkish political elites' perception of an HS.

In addition, "the broader Turkish public had come to recognize that trying to end the insurgency with force was a dead end and that the government would have to make a more determined effort to find a political solution to the Kurdish conflict."⁵³

Changing domestic political dynamics in Turkey was an important factor for AKP leaders to search for a political settlement. Presidential elections would be planned in August 2014. Then Prime Minister and AKP leader Erdogan decided to run for president and amend the constitution. As one commentator observed; "AKP needed the support of the pro-Kurdish Peace and Democracy Party (BDP), which had 33 seats in parliament and almost 10 percent Kurdish voters in upcoming election. A peace accord with the PKK would help Erdogan's government secure the BDP's allegiance and Kurdish electoral support."⁵⁴

The PKK's perception of an HS may depend on different objective elements. First, it has been fighting more than 30 years, and suffered a military defeat in 1993-4 with the loss of many of its most highly-trained militants and fatigue in remaining PKK cadres.

PKK's perception and acknowledgment of military defeat came earlier in 1993-4 period. It was evident in Öcalan's press conference in 1993 in Northern Iraq with Jalal Talabani as well as his statement in the pro-PKK periodical called Serxwebun in April 1994.⁵⁵ This led the PKK's leader to acknowledge that total victory by defeating TAF is not possible. After Öcalan was captured and jailed in 1999, he made repeated calls for peace negotiations. Politically, recognizing the impossibility of achieving its aims by defeating the Turkish state militarily, the PKK changed its strategy. It now declared that its aim was no longer an independent Kurdish state but democratic autonomy within a democratic Turkish Republic.

The Arab Spring and Syria's crisis led the PKK to change its strategy in Turkey. The PYD's—PKK's Syrian branch—gaining quasi-state structure and de facto legitimacy in its fight against the ISIS made the PKK to have the chance and opportunity to internationalize the conflict. Such a development, actually, increased the concerns for the state for the HS and its associated

and Near Eastern Studies, Vol.22, No.6, 2020, p. 802.

53 Larrabee, *ibid.*

54 *Ibid.*

55 Mustafa Coşar Ünal and Fatih M. Harmancı, "Turkey's Struggle with the Kurdish Question: Roots, Evolution and Changing National, Regional, International Contexts", *Eradicating Terrorism from the Middle East*, Alexander R. Dawoody (ed), Springer, Switzerland, 2016, p. 277.

cost both in human and material loss and risks, even if the state continues on the securitization effort. Yet, it should be noted that the PKK conveyed some of its command structure from Northern Iraq to PYD controlled territory in Northern Syria just because of this condition. So, this has not served PKK's perception of stalemate but the complete otherwise. It just gave more to the PKK's hand.

If we turn back 2011-2013 period, it is obvious that for Kurds in Syria, a historical opportunity might be about to emerge, allowing a Kurdish state to be established. However, the PKK's personnel and material weaknesses meant it could not sustain a two-front war. It therefore had to choose between two courses of action: fighting on two fronts, or saving its forces by agreeing to a negotiation process in Turkey while establishing its centre of gravity in Syria. The PKK chose the second option and redeployed a considerable number of militants from Turkey and Qandil to Syria . PYD leader, Salih Muslim, stated that negotiations in Turkey pave the way for the PYD in Syria.⁵⁶ This is in fact not the perception of HS in the theory, rather it is a strategic and pragmatic move.

Way Out

As far as the second element of Zartman's theory, "a formula for way out", is concerned, the nature and success of initiatives in this regard are quite complex.

The outcome of Oslo talks had never been publicized. Indeed, the government was so diffident that it never even admitted negotiating with PKK until the leaking of alleged recordings of meetings.⁵⁷

As the Oslo talks continued, the two parties followed different approaches to the conflict. The government initiated a series of reform packets mainly focusing on cultural rights and democratization. On the other hand, Öcalan reportedly announced a road map, "Road map to peace" on 15 August 2009, although it was not made public. It was only after a year and a half, around the end of 2010, that PKK lawyers obtained a copy of the memorandum, which they forwarded to the European Court of Human Rights.⁵⁸ Öcalan described his road map as a "democratic solution plan" consisting of three phases. First, the PKK would declare a permanent no-action period, during which both parties would prepare the general public for a "solution process" while preventing provocations by keeping tighter control over their own forces. Then, the government would take several steps, such as establishing a "Truth and Reconciliation Commission" composed of both

56 "Salih Muslim: Türkiye'de PKK ile görüşmeler PYD'nin önünü açıyor", *BBC Turkish*, 7.5.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130506_salih_muslim

57 "Chronology of Oslo dialogues with PKK", *Hürriyet Daily News*, 28.09.2012.

58 Chris Kutschera, "The Secret Oslo Talks That Might Have Brought Peace to Turkey." *The Middle East Magazine*, 2012, <https://www.chris-kutschera.com/A/Oslo.htm>

parties, enacting a legal framework, developing an amnesty mechanism, forming a “Supervision Board” to be located in the conflict areas, consisting of authorities from the third parties and Turkey. If these steps were taken, the withdrawal of PKK militants outside Turkey and the release of those imprisoned for PKK activity would be jointly planned and simultaneously implemented. Öcalan made clear his uncompromising position on this phase by writing that “neither shall be implemented without the other.”⁵⁹

However, as the talks continued it became clear that the parties’ end states were so different that it was quite difficult to find a common framework. In fact, the PKK’s formal end state had already been formulated by Öcalan in 1999 and accepted by the PKK in 2007. This was to establish the KCK based on Öcalan’s three interrelated concepts of a Democratic Republic, Democratic Autonomy and Democratic Confederalism.⁶⁰

Although it is not known whether AKP’s end formula existed, its approach was radically different from Öcalan’s road map and end state. AKP neither envisaged nor discussed Öcalan’s concepts, as was clear from the Kurdish Opening launched in 2009. AKP’s Kurdish Opening, which was neither a detailed nor formal plan, was presented in an AKP manifesto (AKP Booklet) under three main headings: language, education and the media; criminal justice and the question of an amnesty; and political participation.

Meanwhile, “in May 2011 before June elections, Öcalan submitted three hand-written protocols to the government”⁶¹ which were mainly in line with the 2009 Road Map, despite slight changes. However, “the government never responded to the protocols or submitted any proposals of its own”⁶² while the fundamental differences between two sides’ end states remained unchanged. The government’s focus on the withdrawal and disarmament of PKK forces was dismissed by PKK cadres in Qandil on the basis that arms would only be abandoned after legal reforms were completed by the Turkish Grand National Assembly and a peace agreement signed with guarantees of third parties.

To sum up, the radical differences between the parties’ way outs are unquestionably clear. As one author argues, there seems to be a “paradigmatic difference” between the AKP and the PKK about the very terms of the resolution process.⁶³ The AKP “did not significantly change its approach to the Kurdish question in this period and more importantly failed to develop

59 Ibid.

60 *Declaration on the Democratic Solution: Democratic Confederalism*, Mesopotamian Publishers, Köln, 2011.

61 Kutschera, *ibid*, p.31.

62 Jake Hess, “Turkey’s PKK Talks.” *Foreign Policy*, 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/01/08/turkeys-pkk-talks/>

63 Yeğen, *ibid*, p. 12.

a policy framework capable of accommodating Kurdish rights in Turkey.”⁶⁴ While the government did not introduce any plan for a negotiated settlement rather than giving certain rights, Öcalan declared a far-reaching road map for his 3D vision and eventually the Greater Kurdistan.

Valid Spokespersons

As far as the Turkish government is concerned, the valid spokesperson was former Prime Minister and now President Erdogan. It is very commonly accepted in Turkey that the peace process was one of Erdogan’s personal aspirations. Given his pivotal role in AKP and Turkey’s political system, the state’s civilian and security institutions have acted in accordance with what he wanted. Although Erdogan was a genius supporter and founder of peace process, it is argued that he made pragmatic moves during the process and “aimed to use the Kurdish question and the peace process for its political ambitions.”⁶⁵ In support of this argument, the changes in Erdogan’s stance are noteworthy. In early 2015, Erdogan’s aim was to gain 400 deputies in the 2015 June national elections to introduce the presidential system. He targeted Kurdish voters by linking the peace process to the presidential system and his presidency.⁶⁶

Erdogan, having been alarmed about the risks of losing the majority in the parliament in June 2015 elections, made another pragmatic move and “objected to the memorandum of understanding, known as the Dolmabahçe Protocol, setting the conceptual and methodological framework of the peace process, concluded and declared by the AKP government and the pro-Kurdish HDP deputies on February 28, 2015.”⁶⁷ This was end of the peace process.

Regarding Turkish society’s perceptions of the peace process, both political parties and Turkish society as a whole are split over whether to negotiate with terrorists or crush them. While AKP and pro-Kurdish parties have supported a negotiated settlement, opposition parties representing nearly 40 percent of Turkish voters have rejected this option from the outset. The main opposition party, the People’s Republican Party (CHP), did not object to negotiations in principle but to the method used, especially clandestine talks with the PKK’s jailed leader, Öcalan. Meanwhile, the Nationalist Movements Party (MHP) along with other nationalist parties has strongly rejected negotiations. A number of surveys show that this political division corresponds to that in society. In a survey commissioned

64 Cengiz Güneş, “The Transformation of Turkey’s Pro-Kurdish Democratic Movement”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.22, No.6, 2020, p. 756.

65 Özpek, *ibid*, p. 55.

66 Max Hoffman, “The State of the Turkish-Kurdish Conflict”, *Center for American Progress*, 12.08.2019, <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2019/08/12/473508/state-turkish-kurdish-conflict/>; Özpek, *ibid*.

67 Özpek, *ibid*, p. 54.

by the ruling AKP on May 2013, “91 percent of respondents said everyone should take responsibility for a Kurdish settlement, while 81 percent said the process is for the happiness of all.”⁶⁸ While support was as high as 80 percent in eastern Turkey, it was lower than 50 percent in western Turkey. More importantly, a majority (64 percent) of Turkish people did not support talks with Öcalan⁶⁹, meaning that Öcalan was not seen a valid spokesperson by Turkish society.

Erdogan, possibly being aware of relatively low level of public support, decided to establish a Wise People Commission (WPC), known in Turkish as the “Akil İnsanlar Heyeti” on April 3, 2013 which consisted of 63 members. The aim of founding this commission was to include the wider society in the process, but the commission itself was not inclusive, composed of mainly AKP supporters and excluding the main opposition parties’ views even though it was first proposed by the main opposition party, CHP. Consequently, it further polarized the society rather than boosting public support. It was even described by the MHP leader Devlet Bahçeli, as ‘treason’.⁷⁰

Negotiations with the PKK were not fully welcomed by some AKP supporters either. Especially, the “Gülen Movement”, which was once the main domestic ally of AKP and later designated as a terrorist organization by the Turkish government. It has withdrawn its support to the government initiative after 2011 June elections. On February 2012, Turkish national intelligence (MIT) chief, Hakan Fidan, was called to testify in an investigation with the accusation of having contacts with PKK-linked Kurdish Communities Union, KCK. “Meanwhile supporters of Gülen’s organization, nested within the state, were said to leak the audio recording of Fidan’s talks in Oslo after taking the tapes from a spy linked with the French intelligence.”⁷¹

A confusion was also observed in the base of the ruling party. “The ruling party had difficulty in explaining the importance of the process to its own base. The AKP’s popular base has always approached the process sceptically. As a result, a solid social support that would balance the political fluctuations and flaws and contribute to peace was not achieved.”⁷² The confusion became evident when the Deputy Prime Minister Bülent Arınç, who was one of four founders of AKP, once one of Erdogan’s right hands, stated the government

68 *Crying Wolf: Why Turkish Fears Need Not Block Kurdish Reform*, No.227, International Crisis Group, 7.10.2013, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/crying-wolf-why-turkish-fears-need-not-block-kurdish-reform>

69 Ayla Albayrak, “Turkey’s Kurdish Peace Process: Parsing the Polls.” *The Wall Street Journal*, 19.04.2013, <https://www.wsj.com/articles/BL-250B-86>

70 “PM, CHP meet for Kurdish woe”, *Hürriyet Daily News*, 6.6.2012, <https://www.hurriyet-dailynews.com/pm-chp-meet-for-kurdish-woe-22500>

71 “Turkey’s MIT crisis sets its sight on the silver screen”, *Yeni Şafak*, 3.7.2014, <https://www.yenisafak.com/en/news/turkeys-mit-crisis-sets-its-sight-on-the-silver-screen-2022310>

72 Talha Köse, “Rise and Fall of the AK Party’s Kurdish Peace Initiatives”, *Insight Turkey*, Vol.19, No.2, 2017, p. 159.

would do what is required for Committee of Observation and Committee of Truth and Investigation proposed by Öcalan while Erdogan was opposing.⁷³

The only significant opposition to a negotiation within the state's institutions might be anticipated to come from TAF. However, because of the judicial cases initiated against it and its declining political role, such opposition might not be deemed as significant as once it was. In fact, TAF did not agree on negotiations with the PKK and openly criticized the peace process until 2011. After 2011, however, TAF gradually stopped openly criticizing the negotiation effort, although this was not the product of being convinced that negotiation is the better way; rather it was the consequence of several judicial cases opened against both retired and active personnel since 2009. Since then, TAF has not openly stated its discontent with the peace process, although it has continued to publicize PKK activities and its own demands from administrative chiefs to authorize operations against the PKK. In 2014, for instance, "military officials applied to carry out 290 operations against the PKK in the south east, although in what the government says was an attempt to safeguard the process, only eight were approved."⁷⁴

For the Kurdish side, the most prominent valid spokesperson is naturally thought to be Öcalan, and various circles have claimed him to be unquestionably the right man, albeit often exaggerating his position. One author stated that he is "seen as a 'demi-god' by all PKK cadres and many other Kurds"⁷⁵ while his brother argued that he is "the most important person in the party and irreplaceable."⁷⁶ From the PKK's supporters view, his role is indisputable. Moreover, AKP has also given him a special position in the negotiations, with one former AKP politician stating that Öcalan cannot be dismissed and prominent AKP members declaring that Öcalan is the most significant actor and valid spokesperson of the Kurds.⁷⁷ Indeed, it is interesting that a jailed leader on an isolated island with limited communication and interaction possibilities could be accepted as a main actor for Kurds and the PKK in negotiations.

Another important point which was ignored during the process was who has had full control of PKK. This was not easy as an analyst has pointed out: "It [PKK] has become a transnational movement with networks and operations across the region. Not all of them are under his control.

73 Cengiz Çandar, "The Transformation of Öcalan", *Al Monitor*, 6.1.2013, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/01/turkey-kurds-pkk-peace.html>

74 *A Sisyphian Task? Resuming Turkey-PKK Peace Talks*, No.77, International Crisis Group, 17.12.2015, <https://www.crisisgroup.org/tr/europe-central-asia/western-euro-mediterranean/turkey/sisyphian-task-resuming-turkey-pkk-peace-talks>

75 Çandar, *ibid.*

76 "Osman Öcalan says Thanks to extremists, PKK has had two golden years", *EKurd Daily*, 8.5.2015, Available from <https://ekurd.net/osman-ocalan-says-thanks-to-extremists-pkk-has-had-two-golden-years-2015-05-08>

77 "Arınç'tan ezber bozan Öcalan açıklaması", *Milliyet*, 27.2.2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/arinctan-ezber-bozan-ocalan-aciklamasi-1674301>

Even if Ocalan can persuade large segments of the PKK to support a peace agreement, some hardcore nationalist groups might still be unwilling to lay down their arms.⁷⁸ As a matter of fact, there are different factions and power centres within PKK's rank and files. The PKK's top leaders in Qandil have not left important matters, such as disarmament and withdrawal, to Öcalan. They have acted as more than secondary actors, or generally spoilers, rejecting withdrawal and disarmament before the Turkish government takes the required legislative steps, preferably including constitutional changes, as Öcalan's brother's statement conforms: "not everything Öcalan says is implemented by the PKK immediately but ultimately the party abides by his decisions."⁷⁹

On the other hand, by accepting Öcalan and the PKK as actors to involve in negotiations, AKP has further polarized the Turkish side and some Kurdish groups, such as village guards and their families, Kurds with Islamic tendencies and tribes historically resisting PKK's dominance in the region. Although the government assumed that negotiations with a jailed leader would be much easier, it actually has many disadvantages. First, it seems impossible to encourage the PKK to develop and transform itself into an entity that could be a part of a conflict resolution process. "The primary reason is that the group suffers from a generational problem. Namely, those who started PKK, with its particular strategies and ideas, still control the movement."⁸⁰ Secondly and more importantly, as long as the PKK retains its arms and militants, some elements in it have the ability to act as spoilers at some point.

The various pro-Kurdish political parties that have been opened and closed from 2009 to 2015 have only acted as couriers. Thus, a delegation from the parties, agreed by both the government and Öcalan, has shuttled between Imralı, the island where Öcalan is serving his life sentence, Ankara and Qandil, without playing any meaningful role in searching for a suitable peace formula. The PKK's tutelage over its subject parties has been so tight that they have never acted with freedom or self-confidence, which is seen as an obstacle to finding a valid and legitimate spokesperson for Kurdish society.

As Hofmann puts it: "The government therefore elevated Ocalan, despite the fact that the HDP was the only legal representative for the Kurds. The actual PKK military cadres, as well as the YDGH, were controlled by a separate decision-making structure in Kandil—one long isolated from Ocalan, if deferential to him."⁸¹

78 Larrabee, *ibid.*

79 EKurd Daily 2015, *ibid.*

80 Ersel Aydınlı and Nihat Ali Özcan, "The Conflict Resolution and Counterterrorism Dilemma: Turkey Faces its Kurdish Question", *Terrorism and Political Violence*, Vol.23, No.3, 2011, p. 444.

81 Hoffman, *ibid.*, p.7.

Turkish government, in fact, stayed in a dilemma because of domestic political considerations. While avoiding to be called as a government negotiating with PKK, it also aimed to bypass Kurdish political party, HDP. The result was that “This political reality led the government to negotiate primarily with Ocalan, who the state could control but who lacked operational command of the PKK military cadres.”⁸² Regarding wider Kurdish society, the NGOs, other political parties and “important leaders from different opinion groups and independent intellectuals in the region were not included in the process.”⁸³

The lack of clear leadership either institutionally or individually and inclusiveness mean mishandled negotiation which is related to the conduct of the negotiation. In a broader concept, the peace process of 2013-2015 could not shift from conflict management (unilateral) to conflict resolution (reciprocal). In fact the conflict resolution is a reciprocated process which Erdogan and AKP never accepted for not to grant any political legitimacy to the PKK and its political wing parties⁸⁴ as well as for their domestic political concerns in elections.

Conclusions

In Turkey’s case of 2013-2015, it seems difficult to claim that an MHS was perceived by the conflict parties. Although the political elites of the ruling AKP appeared to be willing to negotiate, the TAF did not perceive an HS due to level of casualties, material and personnel strengths or PKK power. More importantly, a considerable part of Turkish society did not feel that the only option was negotiation with the PKK’s leader.

The PKK’s willingness to negotiate rather than its perception of an HS interacted with new developments and opportunities in the Middle East, particularly an emerging window of opportunity in northern Syria, where a Kurdish independent state, or at least an autonomous Kurdish political structure, has become highly possible since 2011. The PKK made its choice between the military front against the Turkish state and conditions in Syria by manipulating negotiations with Turkey in order to gain advantage. As a result, it moved thousands of militants to the Syria front, as discussed in the relevant section above.

An MHS is arguably the most critical part of a ripe moment since its absence may preclude successful negotiations, which was what exactly occurred in Turkey. Because of a weak MHS perception, it was more difficult to find a suitable way out of the conflict. In addition, the above-mentioned

82 Ibid, p.7.

83 Köse, ibid, p. 146.

84 Savran, ibid.

end-states of the two parties were so irreconcilable that no concrete steps were possible. For example, the government's rejection of Öcalan's road map, including democratic autonomy, Truth and Reconciliation, and Supervisory committees shows how difficult it was to make political concessions.

The lack of valid spokesperson for the Kurdish side was very obvious. A critical flaw in the peace process's framework was accepting a jailed leader as the Kurdish spokesperson, who was not only hated by most Turkish people but also possibly not respected by a considerable number of Kurdish people and lacked full control of the PKK and other political forces in the Kurdish constituency, mainly due to his isolated position. The Turkish government seems to have finally realized this mistake as evidenced by President Erdogan's vow to never speak with the outlawed PKK or any party under its control again, while promising to liquidate it militarily.

In sum, it appears that the lack of widespread MHS perceptions, the lack of necessary formula for a way out and valid spokespersons are the main reasons behind the failed peace process. Thus, any suitable formula for a way out seems quite difficult to find now or later unless one of the parties radically changes its stance, which seems likely to happen only following total military defeat.

References

- ABADIE, Alberto, and Javier Gardeazabal, "The economic costs of conflict: A case study of the Basque Country", *American Economic Review*, Vol.93, No.1, 2013, 113-132.
- AKKAYA, Ahmet Hamdi, "The PKK's Ideological Odyssey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 22, No.6, 2020. 730-745.
- AKP Booklet. "Questions and Answers to Democratic Opening Process.", <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/acilim220110.pdf>.
- ALBAYRAK, Ayla, "Turkey's Kurdish Peace Process: Parsing the Polls." *The Wall Street Journal*. 19.4.2013, <https://www.wsj.com/articles/BL-250B-86>
- ALJAZEERA, "Turkey releases PKK 'peace' group.", 20.10.2009, <https://www.aljazeera.com/news/2009/10/20/turkey-releases-pkk-peace-group>
- AYDINLI, Ersel, Nihat Ali Özcan, "The Conflict Resolution and Counterterrorism Dilemma: Turkey Faces its Kurdish Question", *Terrorism and Political Violence* Vol.23, No.3, 2011. 438-457.
- BBC TURKISH, "Salih Muslim: Türkiye'de PKK ile görüşmeler PYD'nin önünü açıyor." 7.5.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130506_salih_muslim
- BOOKCHIN, Debbie, "How My Father's Ideas Helped the Kurds Create a New Democracy", *NYR Daily*, 15.06.2018, <https://www.nybooks.com/daily/2018/06/15/how-my-fathers-ideas-helped-the-kurds-create-a-new-democracy/>
- ÇANDAR, Cengiz, "The Transformation of Öcalan." *Al Monitor*, 6.1.2013, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/01/turkey-kurds-pkk-peace.html>
- CRISIS GROUP, No. 129, "Turkey: The PKK and a Kurdish Settlement." 2012, <https://www.crisisgroup.org/>

- CRISIS GROUP, No.227, "Crying Wolf: Why Turkish Fears Need Not Block Kurdish Reform.", 2013, <https://www.crisisgroup.org/>
- CRISIS GROUP, No.234, "Turkey and the PKK: Saving the Peace Process.", 2014, <https://www.crisisgroup.org/>
- CRISIS GROUP, No.77, "A Sisyphean Task? Resuming Turkey-PKK Peace Talks.", 2015, <https://www.crisisgroup.org/>
- COLEMAN, Peter T., "Redefining Ripeness: A social-psychological perspective", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol.3, No.2, 1997. 81-103.
- COLEMAN, Peter T., "Characteristics of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Metaframework-I", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol.9, No.1, 2003. 1-37.
- DARBY John, Roger Mac Ginty, *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*. Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- Declaration on the Democratic Solution: Democratic Confederalism, Mesopotamian Publishers, Koln, 2011.
- DEUTSCH, Morton, "On Negotiating the Non-Negotiable", *Leadership and Negotiation in the Middle East*, B. Kellerman, J.Z. Rubin (eds.), Praeger, New York, 1988, 248-263.
- EKURD DAILY, "Osman Öcalan says Thanks to extremists, PKK has had two golden years.", 8.5.2015, <https://ekurd.net/>
- ENSAROĞLU, Yılmaz, "Turkey's Kurdish Question and the Peace Process", *Insight Turkey*, Vol.15, No.2, 2013. 7-17.
- FEAVER, Peter D., Christopher Gelp, *Choosing Your Battles: American Civil-Military Relations and the Use of Force*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2004.
- GÜNEŞ, Cengiz, "The Transformation of Turkey's Pro-Kurdish Democratic Movement", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 22, No.6, 2020, 746-761.
- HAASS, Richard N., "Ripeness and Settlement of International Disputes", *Survival*, Vol. 30, No.3, 1998, 245-246.
- HANCOCK, Landon E., "To Act or Wait: A Two-Stage View of Ripeness", *International Studies Perspective*, Vol.2, No.2, 2001, 195-205.
- HESS, Jake, "Turkey's PKK Talks" *Foreign Policy*, 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/01/08/turkeys-pkk-talks/>
- HOFFMAN, Max, "The State of the Turkish-Kurdish Conflict" *Center for American Progress*, 12.08.2019, <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2019/08/12/473508/state-turkish-kurdish-conflict/>
- HÜRRIYET DAILY NEWS, "PM, CHP meet for Kurdish woe", 6.6.2012, <https://www.hurriyet-dailynews.com/pm-chp-meet-for-kurdish-woe-22500>
- HÜRRIYET DAILY NEWS, "Chronology of Oslo dialogues with PKK", 28.09.2012. <https://www.hurriyetdailynews.com/chronology-of-oslo-dialogues-with-pkk-31190>
- HÜRRIYET DAILY NEWS, "Turkey hits PYD twice for crossing Euphrates: PM", 27.10.2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/>
- KHALAF, Rana M., "Governing Rojava: Layers of Legitimacy in Syria." *Chatham House*, 8.12.2016, <https://www.chathamhouse.org/2016/12/governing-rojava-layers-legitimacy-syria>

- KÖSE, Talha, "Rise and Fall of the AK Party's Kurdish Peace Initiatives", *Insight Turkey* Vol.19, No.2, 2017,139-165.
- KUTSCHERA, Chris, "The Secret Oslo Talks That Might Have Brought Peace to Turkey", *The Middle East Magazine*, 2012, 30-32, <https://www.chris-kutschera.com/A/Oslo.htm>
- LARRABEE, F. Stephen, Gönül Tol, "Turkey's Kurdish Challenge", *Survival*, Vol.53, No.4, 2011, 143-152.
- LARRABEE, F. Stephen, "Why Erdogan Wants Peace With the PKK: The End of An Insurgency", *Foreign Affairs*, 27.3.2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2013-03-27/why-erdogan-wants-peace-pkk>
- LIEBERFIELD, Daniel, "Conflict Ripeness Revisited: South African and Israeli/Palestinian Cases", *Negotiation Journal*, Vol.15, No.1, 1999, 63-82.
- MATİN, Kamran, "Democratic Confederalism and Societal Multiplicity: A Sympathetic Critique of Abdullah Öcalan's State Theory." *Geopolitics*, 15.11.2019, <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.168878510.1>
- MİLLİYET, "Habur'dan Diyarbakır'a gövde gösterisi", 21.10.2009, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/haburdan-diyarbakira-govde-gosterisi-1152997>.
- MİLLİYET, "Arınç'tan ezber bozan Öcalan açıklaması", 27.2.2013, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/arinctan-ezber-bozan-ocalan-aciklamasi-1674301>
- MITCHELL, Christopher, *Gestures of Conciliation: Factors Contributing to Successful Olive Branches*, St. Martin's Press, New York, 2000.
- ÖZHAN, Taha, *Normalization Pains: Turkey from the Opening to Solution Process 2008-2013*, Özgür Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZPEK, Burak Bilgehan, "Paradigm Shift between Turkey and the Kurds: From 'Clash of the Titans' to 'Game of Thrones'", *Middle East Critique*, Vol. 27, No.1, 2017, 43-60.
- PUSANE, Özlem Kayhan, "Turkey's Military Victory over the PKK and Its Failure to End the PKK Insurgency", *Middle Eastern Studies* Vol.51, No.5, 2015, 1-15.
- Putnam, Robert D., "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, Vol.42, No.3: 1988, 427-460.
- SABAH, "PKK'lılar Habur'da", 19.10.2009, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/19/dagdan_inis_gununde_kaza
- SAVRAN, Arin, "The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers Party 2009-2015", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* Vol.22, No.6, 2020, 777-792.
- STEDMAN, Stephen J., *Peacemaking in Civil War: International Mediation in Zimbabwe, 1974-1980*, Lynne Rienner, Boulder: 1991.
- ÜNAL, Mustafa Coşar, "Strategist or Pragmatist: A Challenging Look at Öcalan's Retrospective Classification and Definition of PKK's Strategic Periods Between 1973 and 2012", *Terrorism and Political Violence*, Vol.26, No.3, 2014, 419-448.
- ÜNAL, Mustafa Coşar, "Is it ripe yet? Resolving Turkey's 30 years of conflict with the PKK", *Turkish Studies*, Vol.17, No.1, 2016, 91-125.
- ÜNAL, Mustafa Coşar, F. Harmancı, "Turkey's Struggle with the Kurdish Question: Roots, Evolution and Changing National, Regional, International Contexts", *Eradicating Terrorism from the Middle East*, Alexander R. Dawoody (ed.), Springer, Switzerland, 2016, 265-294.

WALLENSTEEN, Peter, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*, SAGE, London, 2002.

YADIRGI, Veli, "Turkey's Kurdish Question in the Era of Neoliberalism", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.22, No.6, 2020, 793-809.

YEĞEN, Mesut, "The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution Prospects", *Global Turkey in Europe*, 2015, https://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_11.pdf

YENİ ŞAFAK, "Turkey's MIT crisis sets its sight on the silver screen.", 3.7.2014, <https://www.yenisafak.com/en/search?>

ZARTMAN, I. William, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*, Oxford University Press, New York, 1989.

ZARTMAN, I. William, "Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflict", *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars*, I. William Zartman (ed.), The Brooking Institutions, Washington DC, 1995. 3-29.

ZARTMAN, I. William, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol.1, No.1, 2001. 8-18.

ZARTMAN, I. William, Alvaro De Soto. 2010. *Timing Mediation Initiatives*, United States Institute of Peace, Washington D.C., 2010.

Görsel

Akademik
Bakış

302

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment of the Role of Turkey in the Context of Energy Policies and Global Competition in Central Asia

Bahar ÖZSOY* - Esra Banu SİPAHİ** - Yusuf SAYIN***

Öz

Günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde enerji -özellikle de petrol ve doğal gaz- ülkeler açısından üzerinde tartışılan en önemli konular arasında yer almaktadır. Bu iki önemli enerji kaynağına sahip ülkeler, emperyalist küresel enerji aktörlerinin hedefi olabilmekte ve onlara karşı savunmasız durumda kalabilmektedirler. Dünyada petrol ve doğal gaz rezervleri açısından öne çıkan bölgelerden biri de Orta Asya olup, burada yer alan ülkeler sözü edilen risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu noktada bölge ülkeleri için temel öncelik; Irak, İran ve Venezuela gibi küresel güçlerin hedefi haline gelmiş ülkelerden ders çıkarmak suretiyle kendilerini bu yarıştan olabildiğince korumak ve mevcutlarında olan enerji potansiyelini en yüksek refah ve gelir düzleminde değerlendirebilmektir. Son dönemlerde gerek Karadeniz ve Akdeniz'de Türkiye'nin petrol ve doğal gaz arama çalışmaları gerekse Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan savaşla gündemin üst sıralarına yükselen enerji konusu, bölgesel ve küresel ilişkileri yeniden belirlemede temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada Orta Asya'da yer alan Türk kökenli ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkileri daha ileri noktalara taşımada da enerji önemli bir faktör olarak görülebilir. Türk devletleri arasındaki bütünleştirici unsurun "enerji" olabileceği temel varsayımından hareketle hazırlanan çalışmada, enerji iş birliğinin küresel rekabeti sınırlandırabilme potansiyeline odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji, İş birliği, Orta Asya, Rekabet,

Abstract

In today's international relations system, energy -especially oil and natural gas- is one of the most discussed issues. The countries that have these two important energy sources can be targeted by imperialist global energy actors and remain defenseless against them. One of the prominent regions in the world in terms of oil and natural gas reserves is the Central Asia

Makale Geliş Tarihi: 19.10.2020. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZSOY, Bahar – SİPAHİ, Esra Banu - SAYIN, Yusuf, "Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 303-328.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: b.ozsoy@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6667-6789.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: ebsipahi@konya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6277-8027.

*** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: ysayin@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4246-9416.

Akademik
Bakış

303

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

in which the countries are faced with the mentioned risks. At this point, the main priority for these countries is to protect themselves from this competition as much as possible by taking lessons from such as countries Iraq, Iran, and Venezuela that are targeted by global powers and to realize their potential to achieve higher level of income and welfare. Recently, the energy issue that has been risen to the top of Turkey's agenda with Turkish natural gas and oil exploration endeavors on the Black Sea and the Mediterranean Sea and with the war between Russia and Ukraine, stands out as the main factor to redefine regional and global relations. At this point, energy can be seen as an important element to improve relations between the countries of Turkic origin in the Central Asia and Turkey. This study, prepared based on the basic assumption that the unifying element between the Turkic states can be "energy", focuses on the potential of energy cooperation to limit the global competition.

Keywords: Central Asia, Competition, Cooperation, Energy, Natural Oil

Giriş

Enerji ihtiyacının her geçen gün artmakta olduğu dünyada tüm alternatif ve/veya yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması çabalarına rağmen halen petrol ve doğal gaz, ülkeler açısından en önemli enerji kaynakları olarak kabul edilmektedir. Küresel ısınmaya olan olumsuz etkileri ve ülkelerin Paris İklim Anlaşması ile taahhüt ettikleri emisyon azaltımı hedeflerine karşın söz konusu kaynakların kullanılmaya devam ettirildiği; bu kaynaklardan vazgeçmenin de kısa vadede kolay olmayacağı bilinen bir gerçekliktir. Bu nedenle, petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip kimi bölge ve ülkeler, büyük/küresel devletlerin hedefi olabilmekte ve bu alanlar üzerinde ciddi paylaşım ve nüfuz sorunları gündeme gelmektedir. Söz konusu bölgeler her ne kadar rezervlerin bulunduğu alanlar olsalar da petrol ve doğal gazın çıkarılması, işletilmesi ve en önemlisi de pazarlanması noktasında önemli sınırlılıklara sahiptirler. Bu noktada sürece müdahale etmeye çalışan bazı ülkeler, enerji alanlarındaki kaynakları sahiplenmeye çalışmakta; bu paylaşım yarış ve rekabet zaman zaman çatışmaları da beraberinde getirmektedir.

Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin yanı sıra birçok ülkenin ab-lukası altında olan Orta Asya bölgesi¹ de söz konusu risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle son yirmi yılda Çin'in enerji kaynakları açısından zengin olan bölgelerdeki ülkeler üzerindeki nüfuzunu hızla artırdığına tanık olunmaktadır. 1990'lı yılları -ekonomideki ve iç siyasetteki krizlerin etkisiyle- dış politika açısından yeteri kadar etkin değerlendiremeyen Türkiye ise 2000'li yıllarla birlikte (son dönemde yeni enerji kaynaklarının² da keşfedil-

- 1 Türk devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesinde enerjinin birleştirici bir unsur olabileceğini odağına alan bu çalışmada Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları nedeniyle Orta Asya bölgesine dahil edilirken, bir Orta Asya ülkesi olmasına karşın enerji kaynaklarından mahrum olması ve nüfusunun da etnik köken olarak Türk olmaması nedeni ile Tacikistan çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.
- 2 Türkiye, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama çalışmalarını hızlandırmış ve 2020 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Karadeniz'de 405 milyar metre-küp doğal gaz bulunduğu kamuoyu ile paylaşılmıştır. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde ise Tür-

mesiyle) daha aktif bir bölgesel güç olmak için çalışmakta ve bu yönde önemli adımlar atmaktadır. Orta Asya devletlerinin Batı pazarlarına eklenmesi ve enerji kaynaklarının Türkiye koridoru aracılığı ile Batılı enerji piyasalarına sevk edilmesini sağlayacak büyük projelerin hayata geçirilmesi önemli gelişmelerdir. Nitekim içinde bulunduğumuz dönemde devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı hem Türkiye'nin uluslararası alandaki diplomatik gücünü hem de Rusya enerji kaynaklarına alternatif olabilecek seçeneklerin değerlendirilmesi yönündeki çabalarının önemini yerel ve uluslararası alanlarda ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gündeme gelen Türkiye merkezli iş birlikleri ve enerji transferi projelerinin taşıdığı anlam dikkate değerdir. Ne var ki, bu rekabet ortamına eklenen -onlardan bağımsız olarak da değerlendirilmemesi gereken- bazı siyasi ve etnik sorunlar ve iç çatışmalar, Orta Asya'nın politik ve ekonomik görünümünün karmaşıklığıyla gün yüzüne çıkarken, sözü edilen süreci olumsuz etkileyen unsurlardan biri haline gelmektedir. Orta Asya bölgesinin bu karmaşık ortamı, önemli rezervlere sahip olan Orta Doğu'yu ve bölgedeki ülkelerin tecrübe etmekte oldukları kuşatma durumunu ve onunla beraber gelen çatışma ve savaşları çağrıştırmaktadır.

Orta Asya bölgesinde büyük güçlerin enerji konusundaki rekabetine odaklanan bu çalışma, birbiriyle bağlantılı iki hipotez üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak çalışma; bütün Türk devletlerinin dâhil olduğu enerji iş birliğinin 'Türk Dünyası Birliği'nin sağlanmasını kolaylaştıracağını iddia etmektedir. İkinci olarak; bütün kaynakların etkin ve birlikte değerlendirildiği enerji birliği bölgenin kırılğan ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya'yı küresel rekabette güçlü kılacak, kimi ülkeleri de söz sahibi aktörler olarak öne çıkaracaktır. Bu noktada Türk devletleri arasındaki bütünleştirici unsurun enerji olabileceği temel varsayımından hareket eden çalışma, enerji iş birliğinin küresel rekabeti etkileme potansiyelini de mercek altına almaktadır.

Küresel ve Bölgesel Enerji'de Orta Asya'nın Önemi

Enerjinin, üretim ve tüketim açısından taşıdığı anlamın bir yansıması olarak, gelişmişliğin bir ölçütü sayılmaya başlanması İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir³. Diğer bir deyişle; kişi başına düşen enerji tüketimi gelişmişliğin bir göstergesi kabul edilmekte ve enerji bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Petrol rezervleri konusunda küresel şirketlerin verileri genellikle yol göstericidir. Örneğin, BP'nin 2021 yılı verilerine göre; dünyadaki petrol rezervi 1.732,4 milyar varıldır. Bölgesel olarak bakıldığında küresel petrol rezervlerinin neredeyse yarısı Orta Doğu'da bulunmaktadır. Bu çerçevede bölge, dünya petrol rezervlerinin %48,3'üne sahiptir. Orta Doğu gibi Orta Asya bölgesi de jeopolitiği ve enerji kaynaklarıyla öne çıkmaktadır.

kiye'nin doğal gaz arama çalışmaları devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Erdoğan: Karadeniz'de Bulunan Doğal Gaz Rezervi 405 Milyar Metreküpe Yükseldi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54585247>.

3 Ahmet Demir, "Enerji ve Çevre İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1, 1993, s. 35.

göz

Akademik
Bakış
305
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Orta Asya bölgesindeki Türk devletlerinin sahip olduğu enerji rezervlerinde Hazar Denizi'nin payı büyüktür. Bilindiği gibi dünyanın en eski petrol üretim bölgelerinden biri olan Hazar havzasına kıyıdaş olan beş devletten üçü, Türk devletidir. ABD rezervlerine göre yaklaşık üç kat fazla olan Hazar'da 200 milyar varil civarında petrol bulunmaktadır. Bu ise dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una tekabül etmektedir⁴. Bölgede yer alan Türk devletlerinin ispatlanmış toplam petrol rezervleri 38,2 milyar varildir. Kazakistan %1,7'lik oranla en fazla petrol rezervine sahip olan devlet iken petrol rezervlerinin %0,6'sına sahip olan Özbekistan ise petrol konusunda kendi kendine yetebilen bir konumda bulunmaktadır. Bunun yanında dünya petrol rezervlerinin %4'üne ABD, %6,2'ine Rusya, %1,5'ine Çin sahipken, Avrupa Birliği'nin payı yalnızca %0,1'dir⁵.

Aynı şirketin verilerine göre, dünyadaki toplam doğal gaz rezervi 188,1 trilyon metre küptür. Bölgesel sınıflandırmada ilk sırada yine Orta Doğu gelirirken (%40,3), ikinci sırada %30,1 ile Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) üyesi ülkelerin oluşturduğu bölge yer almaktadır. Bağımsız Türk devletleri içerisindeyse Türkmenistan %7,2'lik oranla öne çıkmaktadır. 2009-2019 yılları arasında yaklaşık 2.500 milyar metreküp (*bcm*) doğal gaz keşfi yapılan Doğu Akdeniz'deki⁶ mevcut enerji rekabeti düşünüldüğünde 13,6 trilyon metreküp rezerve sahip Türkmenistan'ın önemi daha da açık bir hale gelmektedir. Yine AB %0,2, ABD %6,7 ve Çin de %4,5 oranında doğal gaz rezervine sahiptir⁷.

BP verilerine göre; petrol üretiminde %31,3 ile Orta Doğu ilk sırada gelmektedir. Küresel petrol arzının yaklaşık %3,5'i ise Orta Asya ve Kafkaslardan sağlanmakta; bölge dünyada petrolün bilinen kanıtlanmış rezervlerinin %2'sini elinde bulundurmaktadır. Ülkeler bazında günlük petrol üretiminde 2007 yılından bu yana Rusya, Suudi Arabistan ve ABD öne çıkarken, 2020 yılında günlük petrol üretimi en fazla olan ülke %18,6 ile ABD'dir⁸. Üretimdeki tüm artışa karşın artan nüfusun da etkisiyle, çıkarılan her bir varil petrol karşılığında altı varil petrol tüketilmekte;⁹ özellikle gelişmekte olan ülkelerin petrol gereksinimi hızla artmaktadır. Öyle ki, 2020 yılında Çin %15,7 küresel tüketim oranıyla en fazla petrol tüketen ABD'nin (%19,9) ardından ikinci sırada gelmiştir. Yine, 2020 yılında günlük sadece 394 varil

- 4 Osman Nuri Aras, "Ekonomik Neden ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu", *Asya'da Güvenliğin İnşası ve CICA*, Tasam Yayınları, 2012, s. 275.
- 5 BP, Statistical Review of World Energy 2021 70th Edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>.
- 6 Sohbet Karbuz, *Doğu Akdeniz'de Ne Kadar Doğal Gaz Var?*, Bilkent Enerji Politikaları Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s.3-4, <https://www.enerjiportali.com>.
- 7 BP, a.g.k.
- 8 BP, a.g.k.
- 9 Muazzez Harunoğulları, "Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi", *Humanitas*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2017, s. 123.

petrol üretmiş olan Avrupa Birliği ülkeleri, söz konusu üretimin yaklaşık 27 kat fazlasını (10.149 varil petrol ile) tüketmiştir¹⁰.

Bölgesel bazda doğal gaz üretimi incelendiğinde ilk sırada Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu bölge gelirken, ikinci sırada %20,8 ile Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) gelmektedir¹¹. 2020 yılında küresel doğal gaz üretimi bir önceki yıla göre %3,3 oranında azalmıştır. Bu dönemde ABD dünya üretiminin %23,7'sini karşılarken, üretimde Rusya'nın payı ise %16,6 olarak gerçekleşmiştir¹². Doğal gaz rezervinde dördüncü sırada olan Türkmenistan'ın adı geçen dönemde küresel üretime katkısı ise sadece %1,5'tir. Tüketim oranları incelendiğinde 2020 yılında doğal gaz tüketiminin %2,3 azaldığı görülmektedir. Ülkeler bazında tüketim oranları incelendiğinde ABD (%21,8) ilk sırada gelmekte; Rusya, Çin¹³ ve İran şeklinde devam etmektedir¹⁴.

Rezervler, üretim ve tüketim bölgeleri birlikte değerlendirildiğinde tüm adı geçen ülke ve bölgelerin enerji jeopolitiğinin merkezinde olduğu, üretici-üretici, tüketici-tüketici ve üretici-tüketici şeklinde de sınıflandırılacak bir rekabetin kıyasıya devam ettiği ifade edilebilir.

Küresel Rekabetin Kısacasında Orta Asya

Sahip olduğu enerji potansiyeli, jeopolitik ve jeostratejik önemi ve küresel güçlerin artan rekabeti gibi dinamikler Orta Asya'nın Orta Doğu ile benzerliklerine işaret etmekte; bu durum orta ve uzun vadede bölgenin daha kırılabilir hale gelebilme olasılığını gündeme getirmektedir. Orta Doğu'da yaşanan mezhep temelli ayrım, Orta Asya'da etnik sorunlarla benzerlikler gösterirken, Orta Doğu gibi Orta Asya'da da iç içe geçmiş nüfus ve sınırlar ülke güvenliklerine yönelik tehdit unsuru olabilmektedir. Günümüzde Orta Doğu'da görülen ABD etkisi -bu etkinin azaldığına yönelik görüşler artmakla birlikte- Orta Asya'da Rusya etkisiyle paralellik gösterirken, Çin, İran ve Türkiye

10 BP, *Energy Outlook: 2020 Edition*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2020.pdf>

11 Küresel doğal gaz arzının %4,2'sini Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan üretmektedir. Bu oran düşük olmakla birlikte, küresel ölçekte kritik sayılabilecek miktardadır.

12 BP, *Energy Outlook: 2020 edition*.

13 Küresel doğal gaz üretimine katkısı oldukça az olan Çin, 2007 yılında %2,3 olan tüketim oranını 2020 yılında %6,8'e çıkarmış, son iki yılda ise ABD ve Rusya'dan sonra en fazla oranda doğal gaz tüketen üçüncü ülke olmuştur. Ayrıca EIA tahminlerine göre önümüzdeki 20 yılda Çin'in doğal gaz kullanımını yaklaşık %190 oranında artış gösterecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: EIA, *International Energy Outlook 2019*, U.S. Energy Information Administration, Washington, 2019, s. 144. Ancak Wuhan virüsü ve Çin'de üretimin durma noktasına gelmesiyle dünyaya yayılan pandemi, öngörülmesi olanaksız bir senaryoydu ve söz konusu durumun yarattığı olumsuz hava kısa sürede enerji piyasaları üzerinde de negatif etkilere yol açmış, adı geçen ülkeler başta olmak üzere küresel alanda enerji arz ve talebinde bir düşüş yaşanmıştır.

14 BP, *Energy Outlook: 2020 Edition*.

her iki bölgede de mevcut rekabete eklenmiş durumdadır. Kafkasya-Orta Asya hattı rezervler açısından Hazar; Orta Doğu ise rezervler açısından Basra Körfezi, ulaşım açısından Hürmüz Boğazı gibi önemli deniz ve su yollarına sahiptir¹⁵. İki bölgede de teknolojik gelişmişlik açısından zayıf, sanayi olanakları bakımından yetersiz olan, buna karşın bütçelerine oranla en fazla silahlanma eğiliminde olan ülkeler yer almaktadır. Küresel güçlerin stratejik noktalarda kurmuş olduğu askeri üsler, bu iki bölgede de bağımsızlık ve egemenlik ilkelerine yönelik tehditler olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak, küresel güçler bağlamında bakıldığında her iki bölgede de Rusya-ABD reka-betinden en fazla faydalanan ülke Çin iken, Türkiye hem Orta Doğu'da hem de Orta Asya'da etkin bir bölgesel güç konumundadır.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya'daki Türk devletleri yukarıda sıralanan benzerlikler çerçevesinde 2000'li yıllardan itibaren küresel emperyalizmin hedefi haline gelmiştir. Aradan geçen yıllarda Rusya, eski Sovyet ülkeleri üzerindeki hegemonyasını kaybetse de hala birçok ülke üzerinde etkili bir nüfuza sahiptir. Öyle ki, Sovyet yönetiminin uyguladığı katı merkezîyetçilik anlayışının bir sonucu olarak petrol ve doğal gaz taşıma sistemlerinin Rusya'dan geçmesi, bağımsızlık sonrasında dahi Türk devletlerinin Moskova'ya bağımlı kalmasına sebep olmuştur. Örneğin 21. yüzyılın başlarında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından ihraç edilen petrolün %70'i hala Rus boru hatlarından geçmekteydi¹⁶. Kazak petrolünün %80'i Rusya'nın Orta Asya boru hattı sistemine girerken, %20'si Kazak-Çin petrol boru hattı üzerinden Çin'e gitmektedir¹⁷.

Rus petrol üretim şirketi Lukoil'in kanıtlanmış rezervlerinin yaklaşık %40'ı Kazakistan'a aittir. Günlük 300 bin varil taşıma kapasitesi olan Atrav-Samara ham petrol boru hattı üzerinden Kazak petrolü Rusya'ya taşınmaktadır¹⁸. Yine Özbekistan'da en büyük iki Rus şirketi olan Gazprom ve Lukoil, bir yandan gaz alımlarında yer alırlarken diğer yandan ülkedeki üretim kapasitelerini de geliştirmektedirler. İki şirket, iştirakleriyle birlikte Özbekistan'daki doğal gaz üretiminin yüzde 20'sinden fazlasını oluşturmaktadır¹⁹.

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde en fazla petrol ve doğal gaz barındıran ülke olmasına karşın Rusya, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini arka

- 15 Yusuf Sayın-Fatih Kılıç, "The Strait of Hormuz and Iran's International Relations", *Eurasian Research Journal* (ERJ), Cilt: 2, Sayı: 1, January 2020, s. 29-59.
- 16 Jeronim Perovic, "From Disengagement to Active Economic Competition: Russia's Return to the South Caucasus and Central Asia", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Cilt:13, Sayı: 1, 2005, s. 67.
- 17 Savin Vladislav-Cherng-Shin Ouyang, "Analysis of Post-Soviet Central Asia's Oil & Gas Pipeline Issues", *Journal of Eurasian Affairs*, 2013, <https://www.geopolitica.ru/en/article/analysis-post-soviet-central-asias-oil-gas-pipeline-issues>.
- 18 R. Morgan Davis, "How Central Asia Was Won: A Revival of the Great Game", *36 N.C. J. Int'l L. & Com. Reg.*, 2011, <http://scholarship.law.unc.edu/ncilj/vol36/iss2/7>, s. 446.
- 19 Craig Oliphant, "Russia's Role and Interests in Central Asia", *Saferworld*, October 2013, s.6.

bahçesi olarak görme eğilimini sürdürmüş ve Türkiye merkezli enerji projelerine engel olmuştur. Örneğin 1999 yılında Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye İstanbul'da gerçekleşen toplantıda Hazar denizinin altından uzanacak boru hattı inşası ile ilgili anlaşma imzalamasına karşın İran ve Rusya'nın itirazı nedeniyle proje gerçekleşmemiştir²⁰. Buna karşın Moskova, 10 Nisan 2003 tarihinde Türkmenistan'la 25 yıllık bir doğal gaz anlaşması imzalamıştır²¹. 2008-2009 döneminde küresel doğal gaz fiyatlarının düşmesiyle Moskova'nın, Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı durdurması ülkenin Asya pazarlarına yönelmesinde etkili olurken, 2019 yılındaki 5 milyar metreküp doğal gaz ithalatıyla Rusya yeniden Türkmenistan pazarındaki yerini almıştır²². Ayrıca Rusya, adı geçen ülkelerden uygun fiyata aldığı doğal gazı Ukrayna sınırında Avrupa'ya yüksek fiyatlarla satarak hem söz konusu ülkelerin Avrupa pazarında doğrudan yer almasını engellemekte hem de enerji kârını artırmaktadır²³.

Orta Asya bölgesinde etkin güçlerden bir diğeri Çin'dir. Pekin yönetimi, Türkmenistan'dan Çin'e Orta Asya doğal gaz boru hattı, Kazakistan'dan Çin'e Atyrau-Alashankou petrol boru hattı, Özbekistan'da enerji taşımacılığı ve iletişim alanında önemli yatırımlar gibi büyük finansman ve enerjiye doğrudan yabancı yatırım, doğal kaynak çıkarma ve emtialar, Tacikistan'da yeni yol ve tünellerin inşası ve Kırgızistan ile karayolu bağlantılarının genişletilmesi gibi birçok alanda yatırımlar yapmıştır²⁴. Örneğin 2006 yılında faaliyete geçen Kazakistan-Çin petrol boru hattıyla 2005-2008 yılları arasında Çin'in Kazakistan'dan yaptığı petrol ithalatı yaklaşık on kat artmıştır²⁵. Kazakistan petrolünün yaklaşık %30'unu Çin şirketleri üretmekte ve Çin'e yapılan petrol ihracatı da hızla artmaktadır; bu oran, toplam hacmin %15'ini oluşturmaktadır²⁶.

Orta Asya-Çin boru hattının bir parçası olan "Türkmenistan-Çin boru hattı" Türkmen doğal gazının Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan

- 20 Elnur İsmayılov-Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2014, s.43.
- 21 Алексей Хайтун, "Энергетические перспективы Туркменистана в Евразийском регионе", 12.12.2017, <http://mirperemen.net/2017/12/energeticheskie-perspektivy-turkmenistanu-v-evrazijskom-regione>.
- 22 "Türkmenistan'ın Doğal gaz Üretim ve İhracat Potansiyeli", 04.11.2019, <https://www.atavatanturkmenistan-com/tr/ekonomi/trkmenistanin-dogalgaz-retim-ve-ihracat-potansiyeli>.
- 23 Зиядуллаев Наби Саидкаримович, Центральная Азия: Конкуренция и Партнерство, 02.07.2007, <http://www-.arba.ru/news/2371>.
- 24 Bernardo Mariani, "China's Role and Interests in Central Asia", *Saferworld*, <https://www.saferworld.org.uk>, s. 1.
- 25 Uuriintuya Batsaikhan-Marek Dabrowski, "Central Asia-Twenty-Five Years After The Breakup Of The USSR", *Russian Journal of Economics*, Sayı: 3, 2017, s. 305.
- 26 Igbal A. Guliev-Elnur Mekhdiev, "The Role Of Fuel And Energy Sector in the Eurasian Economic Community Integration Process", *International Journal of Energy Economics Policy*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2017, s. 73; Edward C. Chow- Hendrix Lseigh E., "Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Reality", *The National Bureau of Asian Research*, 2010, s. 4.

gazi

üzerinden Çin'e ulaşmasını sağlamaktadır. 2009 yılında tamamlanan ve 'Enerji İpek Yolu' olarak tanımlanan boru hattının taşıma kapasitesinin 40 milyar metreküpe ulaşacağı tahmin edilmektedir²⁷. Adı geçen doğal gaz boru hattı ile bugüne kadar toplam 250 milyar metreküp Türkmen gazı ithal eden Çin böylece, Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz ithalatçısı haline gelmiştir²⁸. Rusya'nın doğal gaz alım politikasında izlediği çizgideki değişikliklerden dolayı Özbek doğal gazının en önemli alıcısı da yine Çin olmuştur²⁹. Ekim 2013'te Çin'in CNPC şirketi ve Uzbekneftegaz şirketleri arasında Özbekistan topraklarındaki doğalgaz yataklarını işlemek için Yeni İpek Yolu Petrol ve Gaz Şirketi (New Silk Road Oil and Gaz Company LTD) kurulmuştur³⁰.

Ayrıca, Orta Asya üzerinde büyük bir ekonomik nüfuz kazanan Çin, Kazakistan ve Türkmenistan'ın birinci, Özbekistan ve Kırgızistan'ın ikinci, Tacikistan'ın üçüncü en büyük ticaret ortağıdır³¹. Bu çerçevede Çin Orta Doğu'da olduğu gibi, Orta Asya'da da enerji kaynaklarının geliştirilmesinde ön plana çıkmış, gerekli kredileri sunmuş ve akılcı bir politikayla kendi teçhizatının ve işçiliğinin kullanımını şart koşmuştur³². Bunun yanında Pekin yönetiminin ekonomik ve ticari yayılmacı politikaları ile son 15 yılda Orta Asya topraklarından 16 bin kilometrekare toprak elde ettiği de iddialar arasındadır³³. Literatürde "borç tuzağı diplomasisi"³⁴ olarak anılan bu politika ile Çin, ülkeleri kendine bağımlı kılmakta ve uluslararası alanda etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Orta Asya ülkelerinin Pekin'e olan borçları düşünüldüğünde bölgenin Çin'in etkinlik alanına girdiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Kırgızistan, GSYİH içindeki payı bağlamında Çin'e karşı en yüksek dış borcu olan beş ülkeden biridir. Çin'e borcu olan diğer Orta Asya ülkeleri içinde Tacikistan yirminci, Türkmenistan yirmi

- 27 Hasan Duran-Nyambar Purevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık 2016, s. 289; İsmayilov- Budak, "a.g.m.", s. 37.
- 28 "Посол КНР в Туркменистане Сунь Вэйдун об отношениях Пекина и Ашхабада", *Каспийский Вестник*, 2019, <http://casp-geo.ru/posol-knr-v-turkmenistane-sun-vej-dun-ob-otnosheniyah-pekina-i-ashhabada>.
- 29 Elnur İsmayilov-Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası", *Bilgesam Analiz*, No:1203, 2015, s. 5.
- 30 Hasan Duran-Purevsuren Nyambayar, a.g.m., s. 289.
- 31 Xinhua, "China-Central Asia Trade Accelerates", 2013, http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/chinadata-/20110-/16/content_17036660.htm; Nidhi, "Geopolitics of Transport China's Strategy for Resource Access in Central Asia", *The Journal of Central Asian Studies*, XXI, 2014, s. 87.
- 32 В.А. Матвеев, "Переоценка роли центральноазиатских ресурсов в современной энергетической стратегии Китая", *Проблемы Дальнего Востока*, Sayı: 4, 2018, s. 57.
- 33 Bruce Pannier, "Central Asian Land And China", 2 May 2016, <https://www.rferl.org/a/central-asian-land-and-china/-2771-1366.html>.
- 34 Çin'in sürdürülebilir olmayan borçlara sahip ülkeleri iflas ettirdiği ve söz konusu ülkelerden borcun karşılığı olarak büyük tavizler talep ettiği iddia edilmektedir. Pekin'in bu politikası literatürde borç tuzağı diplomasisi olarak anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mark Akpaninye, China's 'Debt Diplomacy' Is a Misnomer. Call It 'Crony Diplomacy.', March 12, 2019, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-debt-diplomacy-is-a-misnomer-call-it-crony-diplomacy/>.

üçüncü ve Çin yatırımına tamamen açılma konusundaki isteksizliğine rağmen Özbekistan 40. sırada yer almaktadır³⁵. Kuşkusuz bu durum uzun vadede Türk devletlerinin egemenliklerine yönelik bir tehdit potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır.

“Rusya'nın Güney'e doğru ve Çin'in de Batı'ya doğru politikalarının kesiştiği nokta” olarak ifade edilen Türkistan bölgesinin³⁶ enerji kaynaklarına erişimi Orta Doğu kadar olmamakla birlikte ABD dış politikasının da öncelikleri arasında yer almaktadır³⁷. Özellikle 2001 yılında yaşadığı terör saldırısı Washington yönetiminin Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya siyasetini büyük ölçüde etkilemiştir. Öyle ki, 19. yüzyılda Churchill tarafından dile getirilen “*bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli!*” olduğu şeklindeki bakış açısı, günümüzde “*ben petrolü severim!*” diyen liderler tarafından da sürdürülmektedir. Her ne kadar Amerika eski Başkanı Trump bu cümleyi Suriye için kullanmış olsa da söz konusu ifade petrole erişmek için her türlü yolu mubah sayan ABD dış politikasının açık bir dışa vurumu niteliğindedir. Bundan başka Amerika'nın Orta Asya'ya yönelmesinde etkili olan faktörlerden biri de Rusya'dır. Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olan kimi ülkelere yönelik askeri müdahalesi enerji tehlikesizliğine yönelik yeni arayışları gündeme getirirken, diğer yandan da ABD'nin bölgedeki görünürliğini artırmaktadır. Örneğin, Amerikalı siyaset bilimci Brzezinski tarafından Orta Asya'nın kalkını olarak kabul edilen Kazakistan'da³⁸, ekonomik olarak en çok Amerikalı şirketler etkindir. Ülkedeki en büyük petrol şirketi Chevron, çok uluslu bir Amerikan enerji şirkettir ve Tengizchevroil'in³⁹ %50 hissesine sahiptir⁴⁰.

Tüm bu küresel rekabet durumu, büyük güçlerin 'Büyük Orta Doğu Projesi', 'Yakın Çevre Politikası' gibi isimler verdikleri strateji belgelerinin aslında büyük oranda enerji rezervleri üzerine kurulduğuna işaret etmektedir. Öyle ki, ABD petrol gelirlerini silah satışıyla kendi kasasına yeniden

35 Lea Melnikovova, China's Interests in Central Asian Economies, Human Affairs, 30, 2020, s. 242.

36 Sıddık Arslan, “Türk Dünyasının Birlikteliğinde Kültürün Rolü”, *Turkish Studies*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2016, s. 179.

37 Ancak kimi araştırmacılar Anglo-Amerikan askeri yol haritasının Orta Doğu üzerinden Orta Asya'ya erişmek olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Ortadoğu'nun farklı etnik-kültürel ve dini grupları arasında kasıtlı olarak düşmanlık ihdas etme girişimleri sistematik hale getirilmiş; Suudi Arabistan gibi Ortadoğu'daki birçok ülke Washington'a bölgenin bölünmesi konusunda yardımcı olmuştur. Söz konusu bakış açısına göre nihai hedef, daha geniş bölgede Anglo-Amerikan ve İsrail çıkarlarına hizmet eden bir “böl ve fethet stratejisi” ile yabancı işgaline karşı direniş hareketini zayıflatmaktır. Bkz: *Mahdi Darius Nazemroaya, Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”, 2006*, <https://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>.

38 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, İnkılap Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2005

39 Tengizchevroil şirketi ülkedeki petrol üretiminin yaklaşık %25'lik payını elinde bulundurmaktadır: “Kazakistan Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler”, 2016, <http://www.kazakistan.-kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler>.

40 Edward C. Chow-Lseigh E. Hendrix, a.g.e., s. 33.

aktarmakta, Rusya güvenlik gerekçelerini öne sürerek Orta Asya'yı çevrelemede, Çin ise borçlanma stratejisiyle bu ülkeleri kendine bağımlı kılmaktadır. Kuşkusuz bu tabloda bütün Türk devletlerinin bir araya gelerek stratejik konularda ortak politikalar geliştirme yönündeki yetersizlikleri ve başarısızlıkları da etkili olmuştur.

Orta Asya'da Enerji İşbirliğinin Geliştirilmesinde Türkiye'nin Rolü

Petrol ve doğal gaz rezervleriyle öne çıkan Orta Doğu'da zamanla enerji kaynaklarının azalması, siyasi dengelerin değişmesi, Karadeniz ve Akdeniz'de olduğu gibi yeni enerji kaynaklarının bulunması ya da Rusya-Ukrayna Savaşı'nın bir kez daha gündeme getirdiği enerji güvenliği konusu nedeniyle enerji ithalatçısı ülkelerin alternatif bölgelere yönelmeleri bir kez daha gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde bir konu olmuştur. Bununla birlikte mevcut sistem sorgulanmadığı sürece yeni eklenen alternatif alanlarda da benzer olaylar yaşanması söz konusu olabilir. Nitekim Rusya, uluslararası alanda sahip olduğu enerji kaynaklarından gücünü almakta; AB başta olmak üzere birçok ülkenin enerji güvenliğinin sınırlarını önemli ölçüde Moskova belirlemektedir. Yaşanmakta olan (2022 Nisan) Ukrayna krizinin beraberinde getirdiği enerji güvenliği tartışmaları, bu durumun kanıtı niteliğindedir. Küresel liderliği paylaşmak istemeyen ABD'nin Orta Doğu politikasının da önemli bir ayağını bölgenin enerji kaynakları oluşturmaktadır. Son yıllarda küresel enerji talebi en çok artan ülke olan Çin ise Orta Doğu'dan Orta Asya'ya varıncaya kadar enerji rekabetine eklenmiş durumdadır.

Diğer taraftan, Orta Doğu örneğinde olduğu gibi bölgesel iş birliğinin geliştirilemediği, benzerlikler üzerinden bir iş birliği kurmak yerine farklılıklar üzerinden bölünme ve çatışmaların yaşandığı, bireysel çıkarların nüfuz mücadelesine dönüştüğü bölgeler, güvenlik ve istikrar açısından zayıf, dış tehditlere karşı daha savunmasız durumda kalmaktadırlar. Bu kapsamda sahip olduğu enerji, Orta Asya Türk devletleri için küresel siyasete eklenme, ülkenin refah düzeyini artırma ve enerji dışı sektörlerin gelişmesi noktasında önemli işlevlere sahip olma potansiyelini içerdiği ölçüde, yukarıda belirtilmiş olan riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Dahası, bu ülkelerin, kuruluş ve siyasi inşa yönünden oldukça genç olmaları, bazılarının ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunmaları, güvenlik noktasında çeşitli sorunların varlığı ve siyasi birikim ve bürokratik değerler açısından nispeten geride kalmaları, küresel rekabete karşı bölgeyi savunmasız bir durumda bırakmaktadır. Bu nedenle Türk cumhuriyetlerinin sahip olduğu potansiyeli değerlendirmelerinde öncü-lider bir devlet olarak Türkiye'nin önemi belirtilmelidir⁴¹.

41 Türkiye'nin bölge ülkeleri için mentor bir ülke olduğu 90'lı yıllarda kimi liderler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin 16 Aralık 1991 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Özbe-

“Yurtta sulh cihanda sulh” temelleri üzerine inşa edilen ve dış politikada diplomasi kullanımını savunan Türkiye Cumhuriyeti siyasi ve ekonomik olarak Rusya ve Çin'e bağımlı olan bu ülkelerin Batı ile ilişki kurmalarında bir köprü konumundadır. ABD ve AB'nin desteklemiş olduğu BTC petrol boru hattının yanı sıra Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'ın küresel sisteme entegre edilebilmesi noktasında önemlidir. Yine bu ülkelerle kıyaslandığında bürokratik ve askeri deneyimi ile öne çıkan Ankara'nın Türk devletleri ile söz konusu alanlarda iş birliği içinde olmaları sağlanmaktadır. Bu duruma Orta Asya ülkeleriyle imzalanan ikili askeri antlaşmalar örnek verilebilir. Bu antlaşmalar kapsamında Türkiye'nin ilgili ülkelere askeri eğitim ve malzeme desteği sunduğu görülmektedir. Konuya ilişkin güncel bir gelişme de terörle mücadele konusunda Özbek ordusuna uygulamalı askeri eğitim vermek üzere Ankara ile Taşkent arasında 29 Mart 2022 tarihinde imzalanan Askeri Çerçeve Antlaşması'dır⁴².

Öte yandan, son dönemde Moskova ve Kiev arasındaki krizde her iki devletin de Türkiye'yi önemli bir arabulucu ve diplomatik aktör olarak görmesi Ankara için önemli bir fırsattır. Özellikle Almanya başta olmak üzere AB ülkeleri için bir kez daha gündeme gelen enerji güvenliği konusunda Türkiye'nin alacağı rol ve sorumluluk hem soydaş ülkelerin Rusya ve Çin'e olan bağımlılığını azaltabilecek hem de Ankara'ya yeni iş birliklerinin kurulmasında merkez ülke olma fırsatı tanıyacaktır. Mevcut uluslararası sistemin özellikle adalet ve güvenlik yönüyle işlevsizliğinin daha yoğun tartışıldığı günümüzde Türkiye'nin diplomatik alanda artan gücü ve zengin enerji kaynaklarına sahip Türk devletleri ile olan bağları, oluşturulacak yeni sistemde Ankara'yı diplomatik bir üs, Türkiye'yi ise enerji köprüsü konumuna getirebilecektir.

Ancak bölgeye yönelik politikalarda Türkiye'nin kimi avantajlarla birlikte güçlüklerle de karşı karşıya olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bölgenin iç ve dış etkenleri dikkate alınarak aşağıda hazırlanmış olan SWOT analizi tablosu, Türkiye'nin bölgedeki birleştirici rolünün güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyarken, geleceğe yönelik stratejilerde belirecek fırsat ve tehditleri içermektedir.

kistan Devlet Başkanı Kerimov yaptığı konuşmada, Türkiye'yi model alan bağımsız bir ülke kurmayı planladıklarını ve Türkiye'yi Orta Asya Cumhuriyetlerinin 'ağabeyi' olarak gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Baha Ahmet Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrasında Türk-Orta Asya İlişkilerinde Türk Keneşinin Rolü: Dönemler ve Değişim Dinamikleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 2019, s.6.

42 “Kazakistan'da NATO'nun Aracısı Türkiye”, <https://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazi-no=6114>; Aygerim Şilibeşova, “Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık 2009, s. 59; “Türkiye'den Özbekistan'a Terörle Mücadele Eğitimi”, <https://www.aa.com.tr/tr/-/dunya/turkiyeden-ozbekistana-terorle-mucadele-egitimi/1224-225>; Sefa Mutlu, “Türkiye ile Özbekistan Arasında 10 Antlaşma İmzalandı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ozbekistan-arasinda-10-anlasma-izalandi-/2549603>.

göz

Şekil 1: Türkiye-Orta Asya İlişkilerinin SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> • Etnik ve medeni bağlar • Orta tarih, dil ve din • Coğrafi yakınlık • Türk halkları tarafından Türkiye'ye duyulan ilgi • 2022 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatına dönüşmesi • Diplomatik ağların açık olması • Bölgenin önemli ulaşım yolları üzerinde bulunması • Bölgenin bir ihracat pazarı olabilmesi • Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarını taşıyacak güzergâh olması • Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Batı arasında köprü olabilmesi • Türkiye'nin askeri gücü • Uluslararası alanda yaşanan kimi politik gelişmelerin ilişkilerin değerini pozitif yönde artırması • Uluslararası politikanın yapısı 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki kimi sorunların varlığı (büyük oranda çözülmüş olmasına karşın özellikle Özbekistan'ın Kırgızistan ve Tacikistan ile arasındaki sınır sorunlarının varlığı; Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunu ve su kaynaklarının paylaşılması konusunda adı geçen ülkeler arasındaki anlaşmazlıklarının bulunması) • Çoğu ülkede kurumsallaşmanın yeterli düzeyde olmayışı • Bu ülkelerdeki bürokratik hantallık ve yolsuzluğun varlığı • Ülkeler arasındaki ulaşım ağlarının zayıf olması • Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü • Türk halkının bölgeye yönelik bilgisinin nispeten sınırlı olması (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) da etkisi ile Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim için gelen öğrenci sayısı her yıl artmakla birlikte, Türkiye'den bölgeye yönelik bu tür bir eğilim söz konusu değildir. Yine özellikle son yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin vatandaşları tarafından Türk televizyon dizileri ve sineması büyük ilgi görürken, Türkiye tarafından bu ülke basını ya da sinemalarının yoğun bir şekilde takip edildiğini söylemek zordur.) • Türkiye'nin ekonomik potansiyelinin sınırlılığı • Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de yoğun şekilde yürütülen siyasi faaliyetlerin etkisi ile Orta Asya'nın ihmal edilebilme olasılığı • Olası bir iktidar değişiminin uzun bölgesel politikalar üzerindeki etkisinin öngörülmezliği

FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none">• Dışa açılımda Türkiye'nin model ülke olması• Bölgenin küresel güçlerin mücadele alanı olmasına karşın, Orta Doğu gibi çatışma alanına dönüşmemiş olması• İş birliği mekanizmalarının işlerlik kazanması ile oluşabilecek ekonomik potansiyelin bulunması• Türkiye'nin hem enerji arz güvenliğini sağlaması hem de AB enerji ihtiyacı için güvenilir bir transit ülke olması• İkili ve çok taraflı ilişkilerin bölgesel kalkınmaya katkı sağlaması• Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri gücünün bölge ülkeleri ile bütünleşmesiyle bölgedeki diğer güçlerin sınırlandırılması• Türk Birliği düşüncesinin hayata geçirilmesi	<ul style="list-style-type: none">• Rusya, Çin ve İran başta olmak üzere bölgesel-küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikaları• Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışma ve savaş hali• Bölgesel liderlik yarışının getirebileceği problemler• Bölgede halen önemli oranda Rus nüfus bulunması• Terörizm ve terör faaliyetlerinin bölgeyi derinden etkilemesi• Küresel ekonomik sorunlar, salgın hastalıklar vb.

gazi

Türkiye ile Orta Asya ilişkilerinde etnik ve medenî bağlara; ortak tarih, dil ve din gibi unsurlara sahip olmak ve kurumsallaşma anlamında alınan mesafe, 'güçlü yönler' olarak ortaya çıkarken, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlar, çoğu ülkede kurumsallaşmanın yeterli düzeyde olmayışı, bu ülkelerdeki bürokrasinin ve yolsuzluğun varlığı, aktörler arasındaki ilişkilerin zayıf yönlerini oluşturmakta-

dır. Dışa açılımda Türkiye'nin bir 'model' olarak görülmesi, bölgenin küresel güçlerin mücadele alanı olmasına karşın Orta Doğu gibi çatışma alanına dönüşmemiş olması ve iş birliği mekanizmalarının işlerlik kazanması ile oluşabilecek ekonomik potansiyelin bulunması ilişkilerde fırsatlar olarak tezahür ederken, Rusya, Çin ve İran başta olmak üzere bölgesel ya da küresel aktörlerin bölgede etkin güç olmaya yönelik politikaları, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerginlik, bölgesel liderlik yarışının getirebileceği problemlerle birlikte bölgede halen önemli oranda Rus nüfus bulunması ve bilhassa terör problemi, çok önemli tehditler olarak masada durmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'yı arka bahçesi olarak gören Moskova için bu bölge hem güvenlik açısından hem de nüfuz alanı olması açısından son derece önem taşımaktadır. Bu da bölgeye yönelik politikalarda Rusya faktörünün dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Bununla birlikte Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasına karşın, bağımsızlığın ilk yıllarında çabalar gerçekleşti ve sürdürülebilir politikalar üzerine oturtulamamış olduğundan bu dönem -kısmen- 'kayıp yıllar' olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemde Türkiye'deki siyasi iklim ve Türk dış politikasında zaman zaman realist tutumdan uzaklaşarak ideolojik söylemlerin öne çıkarılması bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı mesafe koymalarına neden olurken, önce Rusya, ardından da ABD ve Çin'in bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirmesi, Türk devletleri arasındaki bütünleşmenin sürdürülebilirliğini geciktirmiştir. Anılan dönemde Türk devletleri arasında iş birliği temellerinin atılması noktasında önemli girişimler olmasına karşın, özellikle "*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan Türk Yurdu*" gibi söylemler ve bu ülkelerdeki muhaliflerin zaman zaman desteklenmesinin iki sonucu olmuştur. İlk olarak, bu söylem ve eylemler bağımsızlığını yeni kazanan Cumhuriyetlerin Türkiye ile olan ilişkilerinde temkinli olmalarına neden olmuştur. Diğer taraftan bölge ile tarihsel bağı koparmak istemeyen Rusya'nın çeşitli girişimleri söz konusudur. Örneğin, ilan ettiği *Yakın Çevre Doktrini* ile Moskova bölgedeki nüfuzunu sürdürmenin yanında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin gerçekleşeceği güne Bağımsız Devlet Topluluğu (BDT) Zirvesini koymak suretiyle Türk Cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme sürecine de engel olmaya çalışmıştır⁴³. Buna karşın ideolojik söylemlerden kaçınılmasıyla 2000'li yıllarda soydaş ülkelerle iş birliği Türk dış politikasının öncelikli konularından biri haline gelmiştir. İkili ve çok taraflı şekilde birçok alanı kapsayan iş birliğinin itici gücüyle kuşkusuz enerji iş birliği olmuştur. Zira Orta Doğu gibi Orta Asya'yı da küresel rekabetin oyun alanı haline getiren etmenlerden biri enerjidir ve bölgesel/küresel emperyalist hırsları bulunmayan Türkiye, bölgede aktif bir şekilde yer almaktadır.

Coğrafi yakınlığı, bölge ülkeleriyle paylaşılan ortak değerler, Tür-

kiye'nin bölge enerjisini ihraç edecek transit yollar üzerinde bulunması ve askeri kapasitesi Türkiye açısından önemli kazanımlar olarak değerlendirilirken, ekonomik olanakların kısıtlılığı, bölge ülkelerinin birbirleriyle olan sorunlarının varlığı, ülkelerin farklı siyasi ve askeri yönelimlerinin oluşu, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki güncel sorunların dış politika önceliklerinde bölgeye yönelik bir ihmal oluşturabilme olasılığı, Türkiye'nin bölgedeki varlığını zayıf kılan etmenler arasındadır. Sahip olduğu doğal gaz rezervi ile Türk devletleri arasındaki enerji iş birliğinin temel taşı olabilecek Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü bölgeyle ilişkilerini olumsuz etkilemekte; bu durum enerji entegrasyonunun sağlanmasında Türkiye için ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Mevcut durumdan hareketle, henüz küresel ve bölgesel güçlerin doğrudan karşı karşıya gelmediği bölgede Türkiye'nin dikkatini daha yoğun bir şekilde bölgeye yöneltmesi ve iş birliği alanlarının güçlendirilmesi, Orta Asya'nın geleceği açısından da son derece önemlidir. Özellikle son dönemde Karadeniz ve Akdeniz'de Türkiye'nin petrol ve doğal gaz arama çalışmalarıyla enerji piyasalarındaki varlığını -güzergâh olmanın yanı sıra- kaynak ülke olma hedefine de yönelttiği düşünüldüğünde var olan potansiyellerin bütüncül politikalara yansıtılması; ülkelerin birbirlerinin deneyimlerinden faydalanması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin yanı sıra AB enerji arzı güvenliğinin sağlanmasında da Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazı stratejik bir değere sahiptir ki Rusya-Ukrayna krizi de bunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu sebeple Ankara'nın bölge ülkeleriyle geliştirdiği ilişki Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğine etki edecek, Türkiye bölgedeki etkinliğini artırırken enerji adımı ile başlayan iş birliğinin diğer alanlarla desteklenmesi Türk Cumhuriyetlerinin kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

Bütünleştirici ve Koruyucu Bir Unsur: Enerji İş birliği

Sovyetlerden kalan boşluğu doldurmada en avantajlı ülkelerden biri olan Türkiye, 90'lı yıllardan itibaren Türk Cumhuriyetleriyle ikili ve çok taraflı düzeylerde ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Söz konusu kurumsal bir nitelik kazandırılmak istenen ilişkiler bölgedeki Türk devletlerinin *TÜRKSOY*, *Türk Devletleri Teşkilatı*, *TürkPa* ve *Türk Akademisi* gibi oluşumlar etrafında bir araya gelmelerini sağlamıştır⁴⁴. Aradan geçen yıllarda din, dil, kültür ve tarih gibi ortak değerler, bu devletler arasındaki ilişkilerde belirli bir etki gücüne sahip olsa da bütünleşmenin sağlanmasında ve küresel rekabetin sınırlandırılmasında yeterli olamamıştır. Bu noktada 2000'li yıllarla birlikte geliştirilen enerji projeleri bölgedeki küresel rekabete Türkiye'nin de dâhil olmasını sağlamıştır⁴⁵.

44 Esra Banu Sipahi-Bahar Özsoy, "Türk Dünyasında Diaspora Faaliyetleri Bağlamında Türk Keneşi ve Türksoy Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Avrasya Göç Sempozyumu*, 9-13 Ekim 2018, Türkistan/Kazakistan, s. 399.

45 Bölgesel perspektiften bakıldığında yalnız Orta Asya değil Orta Doğu, Karadeniz, Akdeniz ve Afrika enerji bağlamında en öne çıkan ve hem enerji rekabetinin hem de nüfuz müca-

Gaz

Akademik
Bakış

317

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Türk dünyasının enerji iş birliğinin geliştirilmesinde özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın çabaları göze çarpmaktadır. 1994 yılında Asrın Anlaşması'nın imzalanması bölgede "Rusya'ya rağmen" oluşturulacak projelerin öncüsüdür. Otuz yıllık süreyi kapsayan bu anlaşmayı dünyanın yedi ülkesinden on bir uluslararası şirket⁴⁶ imzalamış ve Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının işletilmesi bu anlaşmayla hayata geçirilmiştir. Enerji alanındaki önemli atılımların başında Türkiye'nin enerji stratejisinin önemli bir unsuru Doğu-Batı enerji koridoru gelmektedir. Bu stratejiyle Hazar Denizi bölgesindeki enerji kaynakları Rus topraklarını atlayarak alternatif yollarla Batı pazarlarına taşınmaktadır⁴⁷. Böylece diğer Türk devletleri sürece dâhil edilmekte enerjiye ve onu üçüncü taraflara ulaştıracak olan imkânlarla sahip ülkelerle büyük projeler gerçekleştirilmektedir. Bu projelerin başında *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı (BTC) Projesi* gelmektedir.

BTC, petrol üreticilerinin küresel pazarlara güvenilir bir şekilde ulaşmasını sağlayan 3 milyar dolarlık bir ulaşım sistemidir⁴⁸. Projenin temelleri 1998 yılında Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan liderleri tarafından Ankara Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla atılmış; BTC boru hattını destekleyen hükümetlerarası anlaşma da 18 Kasım 1999'daki İstanbul AGİT Zirvesi sırasında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye tarafından kabul edilmiştir⁴⁹. Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının ihrac sürecinde Rusya'ya olan bağımlılığın kırılmasını sağlayan boru hattının uzunluğu 1.768 km'dir. 2006 yılında açılışı yapılan hattın günlük taşıma kapasitesi 1 milyon varildir. Bu oran mevcut küresel tedariklerin yaklaşık %1,3'üne denk gelmektedir⁵⁰. Bakü Supsa Hattı ile BTC, dünya petrol ticaretinin yaklaşık %2,5'ini Hazar bölgesindeki petrol ticaretinin ise yaklaşık yarısını oluşturmaktadır⁵¹.

delesinin en yoğun olduğu alanlardır. AB enerji güvenliği açısından oldukça önem taşıyan bu bölgelerde adı geçen ilk ülkelerden biri Türkiye'dir. Türkiye anılan bu bölgelerin tamamında -enerji diplomasisinden mekik diplomasisine lider diplomasisinden kültür diplomasisine varıncaya kadar- aktif bir diplomasi yürütmektedir. Bu bağlamda coğrafi konumunun enerji üssü olmasına imkân tanıdığı Ankara'nın -özellikle son yıllarda gerek Karabağ sorununun çözümünde gerek Rusya-Ukrayna krizindeki etkinliği düşünüldüğünde- arabulucu rolü ile edindiği güç dikkat çekicidir.

- 46 2019 yılı itibarıyla bu şirketler ve aldıkları paylar; BP %30,37, SOCAR %25,03, Chevron %9,57, INPEX %9,31, Equinor %7,27, ExxonMobil %6,79, TP %5,73, ITOCHU %3,65, ONGC Videsh Limited (OVL) %2,31'dir. Ruslan Rehimov, "Asrın Anlaşması' 25 Yaşında", 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya-/asrin-anlasmasi-25-yasinda/1589095>.
- 47 Pınar İpek, "Turkey's Energy Security in Eurasia Trade-Offs or Cognitive Bias?", Emre Erşen-Seçkin Köstem, (der.), *Turkey's Pivot to Eurasia Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order*, Routledge, 2019, s. 130.
- 48 Jonathan Elkind, "Economic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", S. Frederick Starr-Svante E. Cornell, der., *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, s. 42.
- 49 Zeyno Baran, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey", S. Frederick Starr-Svante E. Cornell, der., *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, s. 106-107.
- 50 Jonathan Elkind, a.g.m., s. 48.
- 51 Nesrin Sarahmetoğlu-Okan Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25.Yı-

Hazar bölgesinden elde edilen petrol Azerbaycan-Gürcistan toprakları üzerinden Ceyhan'a ulaştırılarak buradan tankerlerle dünya pazarlarına taşınmaktadır. Ekonomik, siyasi ve stratejik önemi büyük olan proje, Batılı ülkelerin Rusya karşısında alternatif satıcılar elde etmesine olanak sağlamıştır. BTC hattı stratejik önemi kadar olmasa da taraf ülkeler açısından ekonomik bir değer de ifade etmektedir. Buna göre hattın geçtiği bölgeler için ekonomik bir canlanma, istihdam artışı, taşıma ve transit gelirleri gibi olumlu dış-salıklar söz konusudur. Taraflar arasında 2006 yılında Kazakistan petrolünün, 2010 yılında ise Türkmenistan petrolünün BTC ile taşınmasını öngören anlaşmalar imzalanmıştır.

2006 yılının ortalarından başlayarak Ekim 2019'a kadar geçen sürede BTC ile toplamda 3,3 milyar varil (440 milyon tona yakın) ham petrol ihraç edilmiştir. Söz konusu miktarın 27 milyon tonu Türkmen petrolü, 12 milyon tonu Kazakistan ve 7 milyon tonu da Rus petrolüdür⁵². 36 milyar dolar yatırım yapılan Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının işletim süresi 2016'da 2050 yılına kadar uzatılmış olup bu sürede petrol sahasına 40 milyar dolardan fazla yatırım yapılması beklenmektedir⁵³.

BTC petrol boru hattından sonra 2000'li yıllarda Azerbaycan bu kez doğal gaz alanında büyük yatırımlara imza atmıştır. Bu süreçte Şah Deniz doğal gaz yatağının keşfedilmesiyle doğal gazın Türkiye ve Batı pazarına aktarılmasını sağlayacak Güney Gaz Koridoru girişimi ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda *Şah Deniz-1* projesinin geliştirilmesi Azerbaycan'ı 2006 yılından itibaren doğal gaz ihracatı alanında öne çıkarmıştır. Söz konusu gazın Azerbaycan'dan Gürcistan'a ve Türkiye'ye ihracatını sağlamak için yıllık 20 milyar metreküp kapasiteye sahip *Güney Kafkasya Doğal Gaz (Bakü-Tiflis-Erzurum, BTE) Boru Hattı* inşa edilmiştir⁵⁴. Doğu-Batı Enerji Koridorunun bileşenlerinden biri olan hattın 443 kilometresi Azerbaycan'a, 248 kilometresi Gürcistan'a aittir. İngiliz BP ve Norveç'in Statoil ASA şirketleri öncülüğünde uluslararası bir konsorsiyum tarafından 2006 yılında inşa edilen hat, Şah Deniz (Azerbaycan) doğal gazını Erzurum'a taşımaktadır.

Doğal gaz alanında yapılan anlaşmalardan biri de *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı, TANAP*'tır. Doğu ve Batı arasında bir enerji köprüsü olan Türkiye, Şah Deniz sahasında olduğu gibi TANAP'ta da pay sahibidir⁵⁵.

İnada Türk Cumhuriyetleri", Abdulvahap Kara-Fahri Solak, (der.) *Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları*, No: 23, İstanbul 2017, s. 33.

52 Flora Sadıqlı, "BTC Bütün Regiona Xeyir-Bərəkət Gətirir", *Azərbaycan Rəsmi Dövlət Qəzeti*, 11 Aralık 2019, <http://www.azerbaijan-news.az/view-179101/btc-butun-regiona-xeyir-bereket-getirir>.

53 Flora Sadıqlı, "Neft və Qaz Əsas İqtisadi Potensial Olaraq Qalır", *Azərbaycan Rəsmi Dövlət Qəzeti*, 21 Ağustos 2019, <http://www.azerbaijan-news.az/view-172717/neft-ve-qaz-esas-iqtisadi-potensial-olaraq-qalir>; Ruslan Rehimov, a.g.k.

54 SOCAR Resmi İnternet Sayfası, "TANAP", <http://socar.com.tr/>.

55 Türkiye, Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Şah Deniz 2 projesine %19 ora-

TANAP'ın hukuki altyapısını oluşturan, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetler Arası Anlaşma" ve eki "Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemi Hakkında Ev Sahibi Hükümet Anlaşması" 2012 yılında imzalanarak 2013 yılında yürürlüğe girmiştir. 17 Mart 2015 tarihinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla Kars'ta temeli atılan TANAP'da Azerbaycan (SOCAR) %58; Türkiye (BOTAŞ) %30 ve İngiltere (BP) %12'lik paya sahiptir. Ayrıca projeye Türkmenistan, Irak ve Doğu Akdeniz'den gaz taşıma ve aktarımı yapılması mümkün olabilmektedir⁵⁶. 2018 yılı temmuz ayında TANAP'tan ilk gaz dağıtımına başlanmıştır.

Boru hattının ilk aşamada 16 milyar metre küp olarak planlanan taşıma kapasitenin 6 milyar metreküpü Türkiye'de yerli üretime harcanacak⁵⁷, geri kalanıysa Avrupa'ya taşınacaktır. 2023 yılında 23 milyar metreküpe yükselmesi planlanan taşıma kapasitesinin son olarak 2026 yılında 31 milyar metreküp olması hedeflenmektedir⁵⁸. Yatırım maliyeti 40 milyar dolar olan Güney Gaz Koridoru projesinin 7 milyar dolarlık kısmını oluşturan TANAP'tan ilk yılda 1,8 milyar metreküp gaz Türkiye'ye ulaşmıştır⁵⁹. TANAP ile Türkiye'nin %30 oranında doğrudan gelir elde etmesi beklenmekte; tam kapasiteyle çalışma hedefini tutturup yıllık 31 milyar metreküp gaz taşıyabildiği takdirdeyse 2045 yılına kadar 17 milyar dolar civarında doğrudan gelir kazanacağı düşünülmektedir⁶⁰.

Doğu-Batı hattında inşa edilecek enerji hatlarının Batı için ekonomik olduğu kadar siyasi bir öneme de sahip olduğu bilinen bir gerçektir⁶¹. Bu noktada Moskova'ya enerji bağımlılığı olan Türkiye ve AB'nin ortak hareket etmesi zorunlu görülmektedir. Nitekim, 2018 yılındaki Aktau Zirvesi'nde Hazar'ın statüsünün belirlenmesine yönelik taraf ülkelerin anlaşma sağlamış

nında hissedardır. Elif Nuroğlu, "Enerji Koridoru ve Enerji Merkezi Olma Tartışmaları Arasında TANAP", 2018, <https://-www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/enerji-koridoru-ve-enerji-merkezi-olma-tartismalari-arasinda-tanap/1194508>.

56 Gulmira Rzayeva, "Gas Supply Changes in Turkey", Oxford Institute for Energy Studies, 2018, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/01/Gas-Supply-Changes-in-Turkey-Insight-24.pdf>, s.13.

57 Bu miktar Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının %12'si civarındadır ve Türkiye, TANAP'tan doğal gaz karşılığında Rusya'ya Azerbaycan'a ödenen bedelin %88'ini ödeyecektir (SOCAR, aynı yerde; İlgar Gurbanov, "TANAP Puzzle: What stands in the 'Backstage of TANAP'?", 2012, <https://energycorridors.wordpress.com/-2012/07/11/tanap-puzzle-what-stands-in-the-backstage-of-tanap/>).

58 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesinin Temel Atma Töreni Gerçekleşti", http://www.mfa.gov.tr/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti_tanap_-_projesinin-temel-atma-toreni-gerceklesti-tr.mfa.

59 Nuran Erkul Kaya, "TANAP'tan Bir Yılda 1,8 Milyar Metreküp Gaz Geldi", 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/-ekonomi/tanaptan-bir-yilda-1-8-milyar-metrekup-gaz-geldi/1500970>.

60 Yunus Furuncu, "TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2018, s. 554.

61 Turgut Kerem Tuncel, "Merkezi-Avrasya'da Doğal gaz Boru Hattı Projeleri'nin Ortaya Koyduğu Soru ve Olasılıklar", *Avrasya Dünyası*, 3, Ekim 2018, s. 40.

olması enerji iş birliğinin sağlanmasında kilit ülke olan Türkmenistan'ın TANAP'a dâhil olmasına yönelik beklentileri artırmıştır. Ne var ki, Rusya'dan boşalan koltuğu doldurmada AB'nin yeteri kadar çaba sarf etmemiş olması Türkmen gazının Çin'e ihracatının artmasını sağlamış ve Pekin'i küresel rekabette avantajlı hale getirmiştir.

TANAP, Türkiye-Gürcistan sınırında Güney Kafkasya Boru Hattı ile Türkiye-Yunanistan sınırında ise "Trans-Adriyatik" (TAP) gaz boru hattına birleşmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, TANAP'ın bir ucu Bakü-Tiflis-Erzurum hattına, diğer ucu da TAP'a bağlıdır. Güney Gaz Koridorunun son aşaması olan TAP, Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak Adriyatik Denizi'nin dibinden gazı taşıyacak, Arnavutluk üzerinden geçerek İtalya'ya kadar uzanacaktır. 878 km uzunluğundaki doğal gaz boru hattının inşaatının resmi açılış töreni 18 Mayıs 2016 tarihinde Selanik'te gerçekleştirilmiştir. Rusya'nın önemli enerji ithalatçılarından olan Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Bosna Hersek gibi Balkan ülkelerinin yanı sıra İtalya açısından da büyük önem taşıyan proje 31 Aralık 2020 tarihinde gaz akışına başlamıştır. 2021 yılında 8,1 milyar metreküp doğal gazın Avrupa'ya taşındığı TAP'ın avantajlarından biri, akışı tersine çevirebilmesidir; yani bu hatla birlikte doğal gaz İtalya'dan Güneydoğu Avrupa'ya da taşınabilmektedir⁶². Projede, SOCAR (%20), BP (%20), Snam S.p.A. (%20), Fluxys (%19), Enagas (%16) ve Axpo (%5) şirketleri yer almaktadırlar. Söz konusu proje, Avrupa Komisyonu'nun ortak çıkarlara hizmet eden 33 öncelikli enerji güvenliği projesi listesine dâhil edilmiştir⁶³.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Güney Gaz Koridoru üzerinde yer alan boru hatları vasıtasıyla özellikle Azerbaycan ve Türkiye arasında geliştirilen enerji iş birliğine Türkmenistan ve Kazakistan gibi diğer Türk devletlerinin katılımı büyük önem taşımaktadır. Bu ülkelerin Rusya ve Çin gibi kendilerini çevrelemiş olan ülkelere alternatif ahıcılara ihtiyaçları bulunmaktadır. Aynı zamanda bu iş birliği güzergâh ülke olarak Türkiye için de bir gerekliliktir. Yakın dönemde Ukrayna krizi ile yeniden gündeme gelen alternatif kaynak ve yollar konusunda da adı geçen projeler büyük önem taşımaktadır. Özellikle son günlerde İsrail doğal gazının Batı pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye öne çıkmaktadır. Her ne kadar tek başına Rus doğal gazına alternatif tek bir ülke olmamasına karşın, Ankara'nın merkezinde bulunduğu Orta Asya-Kafkasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz enerji kaynakları gerek enerji güvenliğinin sağlanması gerek Türk coğrafyasının birbirine ve dünyaya entegre edilmesi, gerekse de Türkiye'nin küresel enerji ticaretinde bir üs olabilmesi bağlamında değerlendirilmesi gereken fırsatlar sunmaktadır.

62 María del Mar Hidalgo García, *Turkish Stream as an Alternative for Gas Transit through Ukraine* (Çev. Satomi Ortega), 2015, http://www.ieec.es/en/Galerias/fichero/docs_-_analisis/2015/DIEEA23-2015_Turkish--Stream_-MMHG_ENGLISH.pdf, s. 4.

63 Vaqif Bayramov, "Trans-Adriatik Boru Kəməri ilk qazın verilməsinə hazırdır", *Xalq qazeti*, 1 Ocak 2019, <http://xalqqazeti.com/az/news/29476>.

Genel Değerlendirme

Mevcut çalışmada, küresel güçlerin bölgede özellikle enerji alanında etkilerinin genişlediği ve bu nedenle Türk devletlerinin de temel hareket ve çıkış noktasının enerji iş birliği olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple petrol ve doğal gazın taşıdığı anlam doğru okunarak enerjinin bütünleştirici etkisinin tüm Türk devletlerini kapsayacak şekilde projelere dönüştürülmesi önemlidir. Başlangıçta bu potansiyelden etkili faydalanamayan Türk devletlerinin zamanla iş birliğini artırdıkları gözlemlenmektedir. Buna karşın Türk dünyası enerji birlikteliğinin henüz küresel güçlerin etki kuvvetine erişemediği açıktır. Bu noktada Türkiye'nin lider-öncü bir devlet olarak alacağı önlemler ve yürüteceği faaliyetler son derece önemlidir. Özellikle enerjinin küresel pazarlara aktarılmasında önemli bir aktör olan Türkiye'nin bu avantajını Türk coğrafyasının siyasi ve toplumsal bütünlüğünü sağlayacak şekilde sürdürülebilir kılması, bölgenin geleceği ve Türk dünyasının güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bakımdan son dönemde Karadeniz ve Akdeniz'de yaşanan gelişmeler, haklarından taviz vermeyen ancak bunu askeri seçeneklere başvurmadan yapan bir ülke olarak Türkiye'yi öne çıkarmaktadır. Dahası yalnız kendi hak ve çıkarları için değil oluşan krizlerin çözülmesi; daha sürdürülebilir ve çatışmasız bir sistemin inşası için de Ankara daha aktif bir diplomasi uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda "Dünya 5'ten büyüktür!" söylemi ile küresel düzenin sorgulanmasının önünü açan Türkiye, son dönemde hem bölgede kurduğu iş birlikleri hem de ortaya çıkan krizlerde aldığı aktif rolle bölge ülkeleri açısından önemli bir örnektir.

Tüm ülkeler için yaşamsal öneme sahip olan enerji konusunda Türk devletlerinin sahip olduğu avantajların bir araya gelip güçlerini birleştirmeleri halinde kalkınmışlık düzeylerini artıracak açıktır. Özellikle BTC ve Güney Gaz Koridoru gibi projelerin Türk devletleri arasındaki iş birliğine önemli katkı sağladığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin doğal gaz ihracatında Azerbaycan'ın payı istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 2019 yılında Azerbaycan'ın toplam gaz ihracatında Türkiye pazarının payı yüzde 79'lara çıkmıştır⁶⁴. Buna karşın diğer Türk Cumhuriyetlerinin enerji iş birliğine yeteri kadar dâhil olmadıkları görülmektedir. Küresel alanda ciddi bir rezerve sahip olsa da rekabet kabiliyeti zayıf olan Türkmenistan'da enerji sektöründe Pekin'in etkisi hızla artarken, Aşkabat'ın Türkiye merkezli projelere bir an önce dâhil edilmesi gerekmektedir.

Petrol ve doğal gaz gibi iki stratejik kaynağın çıkarılması, işlenmesi ve transferini üstlenerek diğer ulusal şirketleri bünyesinde barındıracak ortak bir enerji şirketinin kurulması düşünülebilir. Ayrıca tüm devletlerin finansman sağladığı ortak bir enerji bütçesi oluşturulabilir. Diğer taraftan, Batılı

64 "Azərbaycanın ümumi təbii qaz ixracında Türkiyənin payı 79 faiz təşkil edib", 16.01.2020, <https://azertag.az>.

devletlerin Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetinin alternatifi olarak değerlendirildikleri bu projelerin, bölge ülkelerinin küresel sisteme eklemlemelerini kolaylaştırma potansiyeli de gözden kaçırılmamalıdır. Yine, "bir millet altı devlet" felsefesi ile hareket edilmesi ve ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçler başta olmak üzere Kafkasya-Orta Asya merkezini temel alarak Avrasya enerji sistemi üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen ülkelere karşı siyasi bir gücün oluşturulması, bölgenin Orta Doğu'ya hâkim çatışma ve savaş tecrübesinden korunmasını sağlayacaktır.

Son tahlilde, bölgedeki Türk devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha güçlü bir şekilde iş birliği iklimine doğru evrilmesi, sadece bu ülkelerin geleceklere açısından değil, tüm bölgenin ve uluslararası politikanın daha istikrarlı bir evrene kavuşmasında önemli bir adım olacaktır. Kuşkusuz iş birlikleri en başta ekonomik ve siyasi alanlarda gerçekleşmesi gerekirken, kültür, sanat, bilim, eğitim ve en önemlisi de halklar arasındaki tarihsel ve manevi bağların yeniden canlandırılması ve güçlendirilmesi ile önemli bağlantılar kurulmuş olacaktır. Dil, din, gelenek-görenek, etnik köken ve ortak tarih gibi birçok şeyin aynı olmasına rağmen, uzun yıllar Rusya tarafından adeta her şeyin *farklı* olarak hissettirildiği veya dayatıldığı süreç, söz konusu ülkelerin aralarında kuracakları dayanışma ve iş birliği bağlarıyla daha hızlı bir ivme kazanacaktır.

Tartışma

Mevcut çalışma, Türk devletlerinin dâhil olduğu enerji iş birliğinin 'Türk Dünyası Birliği'nin sağlanmasını kolaylaştıracağı iddia etmektedir ki, bütün kaynakların etkin ve birlikte değerlendirildiği enerji birliği bölgenin kırlgan ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya'yı küresel rekabette güçlü kılacak, kimi ülkeleri de söz sahibi aktörler olarak öne çıkaracaktır. Bununla birlikte yönetim ve eğitim sistemi, güçlü hakimiyet, demokrasi, sosyal yapı ve konumlanılan coğrafya gibi etmenlerin bir ülkenin uluslararası alanda "hedef ülke" ya da "etkin güç" olma halini belirleyebileceği gözden kaçırılmaması gereken bir konudur. Aynı bir çalışmanın konusu olabilecek bu faktörler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Nitekim Türkiye'nin yakın ve uzak coğrafyası incelendiğinde Orta Doğu'dan Karadeniz'e; Akdeniz'den Kafkasya-Orta Asya'ya ve Afrika'ya varıncaya hemen her bölge için gerek iş birliği gerek rekabet alanı olarak "enerji" meselesi başlı başına bir konu olarak öne çıkmaktadır. Anılan her bölgede Ankara ya diplomatik ya ekonomik ya da enerji geçiş güzergahı olarak varlık göstermektedir. Bölgesel aktörlüğünü bir adım öteye taşıyarak küresel bir güç olma potansiyelini barındıran Türkiye'nin stratejik dayanıklılığını sağlaması için güçlü yönlerinden hareket etmesi gerekmektedir. Bu noktada Türk coğrafyasının kendini ispatı açısından enerji iş birliği önemli bir adım olmakta, bir sonraki aşamada ise bu adımın eğitim, teknoloji, kültür, diplomasi gibi alanlara yatırımıyla desteklenmesi beklenmektedir.

Çalışmada coğrafya ve enerji kaynakları gibi kimi etmenlerin Orta Doğu'yu küresel güçlerin rekabet alanına dönüştürmesi üzerinden Orta Asya ile bir benzerlik kurulmaktadır. Orta Doğu'da yaşanan bölgesel ihtilaflar tamamen enerji üzerine kurulu olmasa da çatışma ve savaşlar, etnik bölünme ve bölge içi nüfuz mücadelesi zengin enerji kaynaklarına sahip bölgeyi yoksulluğa ve yoksunluğa bir anlamda mahkûm etmektedir. Bölgede karşılıklı çıkar anlayışına dayalı mekanizmaların geliştirilmesi, enerji boru hatlarının çeşitlendirilmesi, elde edilen gelirin teknolojiye ve beşerî sermayeye yönltilmesi ile bölge bir kalkınma ve refah gücüne erişerek bu tehlikelerden korunmuş olacaktır. Nitekim Venezuela örneğinde olduğu gibi, özellikle 1970'li yıllarda artan petrol fiyatlarından elde edilen gelirin akılcı değerlendirilememesi, rüşvet ve yolsuzluğun önlenememesi gibi etmenler zengin kaynaklarına sahip olsa da bir ülkeyi dünyanın en geri kalmış ülkelerinden biri haline getirebilmektedir.

Çalışmada kimi coğrafyalarda enerji kaynaklarına sahip olmanın emperyalist ülkelerin hedefi haline gelme yönündeki endişeleri gündeme getirdiği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Afganistan gibi zengin kaynaklara sahip olmayan bir ülkenin büyük güçler tarafından işgal edilebildiği ya da Norveç gibi zengin kaynaklara sahip olsa da küresel emperyalist güçlerin hedefi olmayan ülkeler de olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bir ülkenin bölgesel ve küresel alandaki varlığı ülkenin iç politikasından beşerî sermayesine, sahip olduğu devlet geleneğinden toplum yapısına kadar birçok faktör tarafından belirlenmektedir. Bu noktada zengin enerji kaynaklarına sahip olmak tek başına bir ülkenin hedef ülke olmasına neden olmamakla birlikte sahip olunan bu kaynakların etkin ve verimli değerlendirilememesi ya da enerji ihracatından elde edilen gelirin toplumsal refah artışına yönltilmesinin ülkelerin kırılğanlıklarını artıracığı vurgulanmalıdır.

Diğer taraftan çalışmada belirtildiği gibi petrol ve doğal gaz gibi ekonomik getirisi büyük olan kaynakların bölgesel ve küresel iş birlikleri ile etkin bir şekilde yönetilmesi Türkiye'nin ve Türk coğrafyasının güçlenmesi açısından çok önemlidir. Bununla birlikte enerjinin değerlendirilmesi gereken tek potansiyel olmadığı da belirtmek gerekir. Nitekim bu kaynaklardan yoksun olmalarına karşın dünyanın en gelişmiş ekonomilerine sahip -Almanya, Güney Kore, Finlandiya ve Japonya gibi- ülkeler bulunmaktadır. Yine enerji kaynağı bulunmamasına karşın Singapur 60 yıldan daha kısa sürede dünyanın önde gelen petrol ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu noktada anılan bu örnekler bir ülkenin kalkınması için doğal kaynak zenginliğine sahip olmanın değil; var olan kaynakların en verimli biçimde kullanılmasının önem arz ettiğini göstermektedir.

Kaynaklar

"Azərbaycanın ümumi təbii qaz ixracında Türkiyənin payı 79 faiz təşkil edib", 16.01.2020, <https://azertag.az>.

"Erdoğan: Karadeniz'de bulunan doğal gaz rezervi 405 milyar metreküpe yükseldi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54585247>.

"Kazakistan Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler", 2016, <http://www.kazakistan.-kz/kazakistan-enerji-sektorunde-faaliyet-gosteren-sirketler>.

"Kazakistan'da NATO'nun Aracısı Türkiye", <https://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=6114>.

"Türkiye'den Özbekistan'a Terörle Mücadele Eğitimi", <https://www.aa.com.tr/tr/-/dunya/turkiyeden-ozbekistana-terorle-mucadele-egitimi/1224-225>.

"Türkmenistan'ın doğal gaz üretim ve ihracat potansiyeli", 04.11.2019, <https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/ekonomi/trkmenistanin-dogalgaz-retim-ve-ihracat-potansiyeli/>.

"Посол КНР в Туркменистане Сунь Вэйдун об отношениях Пекина и Ашхабада", «КАСПИЙСКИЙ ВЕСТНИК», 2019, <http://casp-geo.ru/posol-knr-v-turkmenistane-sun-vejundun-ob-otnosheniyah-pekina-i-ashhabada/>.

AKPANINYIE, Mark. China's 'Debt Diplomacy' Is a Misnomer. Call It 'Crony Diplomacy.', March 12, 2019, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-debt-diplomacy-is-a-misnomer-call-it-crony-diplomacy/>.

ARAS, Osman Nuri, "Ekonomik Neden ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu", *Asya'da Güvenliğin İnşası ve CICA*, Tasam Yayınları, 2012.

ARSLAN, Sıddık, "Türk Dünyasının Birlikteliğinde Kültürün Rolü", *Turkish Studies*, 11(2), 2016, s.49-216.

BARAN, Zeyno, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey", *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West* (Edt.: S. Frederick Starr and Svante E. Cornell), Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, s. 106-107.

BATSAIKHAN, Uuriintuya -Marek Dabrowski, "Central Asia — twenty-five years after the breakup of the USSR", *Russian Journal of Economics*, Sayı: 3, 2017.

BAYRAMOV, Vaqif, "Trans-Adriatik Boru Kəməri ilk qazın verilməsinə hazırdır", *Xalqgazeti*, 1 Ocak 2019, <http://xalqgazeti.com/az/news/29476>.

BP Statistical Review of World Energy 2021 70th Edition. <https://www.bp.com/content/dam/bp/-business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>.

BP, *Energy Outlook: 2020 edition*. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2020.pdf>

BRZEZINSKI, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası, İnkılap Kitabevi*, 1. Baskı, İstanbul 2005.

CHOW, Edward C.- Hendrix Lseigh E., "Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Reality", *The National Bureau of Asian Research*, 2010.

DARIUS NAZEMROAYA, Mahdi, *Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a "New Middle East"*, 2006, <https://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>.

DAVIS, R. Morgan, "How Central Asia Was Won: A Revival of the Great Game", *36 N.C. J. Int'l L. & Com. Reg.*, 2011, <http://scholarship.law.unc.edu/ncilj/vol36/iss2/7> 418-46.

gazi

Akademik
Bakış

325

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

DEMİR, Ahmet, “Enerji ve Çevre İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 48(1), 1993, s. 35-46.

DURAN, Hasan-Nyambayar Purevsuren, “Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin’in Orta Asya Politikası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık 2016, s. 281-294.

EIA, *International Energy Outlook 2019*, U.S. Energy Information Administration, Washington, 2019.

ELKIND, Jonathan, “Economic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline”, *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West* (Edt.: S. Frederick Starr and Svante E. Cornell), Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005.

ERKUL KAYA, Nuran, “TANAP’tan bir yılda 1,8 milyar metreküüp gaz geldi”, 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tanaptan-bir-yilda-1-8-milyar-metrekup-gaz-geldi/1500970>.

FURUNCU, Yunus, “TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 25(2), 2018, s. 543-561.

GARCIA, María del Mar Hidalgo, *Turkish Stream as an Alternative for Gas Transit through Ukraine* (Çev. Satomi Ortega), 2015, <http://www.ieee.es/en/>.

GULİEV, İgbal A.- Elnur Mekhdiev, “The Role of Fuel and Energy Sector in the Eurasian Economic Community Integration Process”, *International Journal of Energy Economics Policy*, 7(2), 2017, s. 72-75.

GURBANOV, İlgar, “TANAP Puzzle: What stands in the “Backstage of TANAP”?”, 2012, <https://energycorridors.wordpress.com/2012/07/11/tanap-puzzle-what-stands-in-the-backstage-of-tanap/>.

HARUNOĞULLARI, Muazzez, “Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi”, *Humanitas*, 5(9), 2017, s. 121-137.

İPEK, Pınar, “Turkey’s energy security in Eurasia Trade-offs or cognitive bias?”, *Turkey’s Pivot to Eurasia Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order*, Edited By Emre Erşen, Seçkin Köstem, Routledge, 2019, s.129-146.

İSMAYILOV, Elnur- Türkan Budak, “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan’ın Enerji Politikası”, *Bilgesam Analiz*, No:1203, 2015.

İSMAYILOV, Elnur- Türkan Budak, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası”, *Bilge Strateji*, 6(11), 2014.

KARBUZ, Sohbet, *Doğu Akdeniz’de Ne Kadar Doğal gaz Var?* Bilkent Enerji Politikaları Araştırma Merkezi, Ankara 2019, <https://www.enerjiportali.com>.

MARIANI, Bernardo, *China’s Role and Interests in Central Asia*, Saferworld, October 2013, <https://www.saferworld.org.uk>.

MELNİKOVOVA, Lea, China’s Interests in Central Asian Economies, *Human Affairs*, 30, 2020, 239-252.

Матвеев, В.А. “Переоценка роли центральноазиатских ресурсов в современной энергетической стратегии Китая”, *Проблемы Дальнего Востока*, Sayı: 4, 2018.

MUTLU, Sefa, “Türkiye ile Özbekistan Arasında 10 Antlaşma İmzalandı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ozbekistan-arasinda-10-anlasma-imzalandi-/2549603>.

Nidhi, “Geopolitics of Transport China’s Strategy for Resource Access in Central Asia”, *The Journal of Central Asian Studies*, XXI, 2014.

Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında
Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

NUROĞLU, Elif, "Enerji Koridoru ve Enerji Merkezi Olma Tartışmaları Arasında TANAP", 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/enerji-koridoru-ve-enerji-merkezi-olma-tartismalari-arasinda-tanap/1194508>.

OLIPHANT, Craig, "Russia's role and interests in Central Asia", Saferworld, October 2013.

PANNIER, Bruce, "Central Asian Land And China", 2 May 2016, <https://www.rferl.org/a/central-asian-land-and-china/-2771-1366.html>.

PEROVIC, Jeronim "From Disengagement to Active Economic Competition: Russia's Return to the South Caucasus and Central Asia", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 13(1), 2005.

REHİMOV, Ruslan, "Asrın Anlaşması' 25 yaşında", 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/-dunya/asrin-anlasmasi-25-yasinda/1589095>.

RZAYEVA, Gulmira, "Gas Supply Changes in Turkey", Oxford Institute for Energy Studies, 2018, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/01/-Gas-Supply-Changes-in-Turkey-Insight-24.pdf>.

SADIQLI, Flora, "BTC bütün regiona xeyir-bərəkət gətirir", *Azərbaycan Rəsmi Dövlət Qəzeti*, 11 Aralık 2019, <http://www.azerbaijan-news.az/view-179101/btc-butun-regiona-xeyir-bereket-getirir>.

SADIQLI, Flora, "Neft və qaz əsas iqtisadi potensial olaraq qalır", *Azərbaycan Rəsmi Dövlət Qəzeti*, 21 Ağustos 2019, <http://www.azerbaijan-news.az/view-172717/neft-ve-qaz-esas-iqtisadi-potensial-olaraq-qalir>.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin- Okan Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25.Yılında Türk Cumhuriyetleri (Edt.: Abdulvahap Kara ve Fahri Solak)", *Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları*, No: 23, İstanbul, 2017.

SAYIN, Yusuf- Fatih Kılıç, "The Strait of Hormuz and Iran's International Relations", *Eurasian Research Journal ERJ*, 2(1), January 2020, s. 29-59.

SİPAHİ, Esra Banu- Bahar Özsoy, "Türk Dünyasında Diaspora Faaliyetleri Bağlamında Türk Keneşi ve Türksöy Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Avrasya Göç Sempozyumu*, 9-13 Ekim 2018, Türkistan/Kazakistan, s. 397-419.

SOCAR Resmi İnternet Sayfası, "TANAP", <http://socar.com.tr/>.

ŞİLİBEKOVA, Aygerim, "Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem", *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık 2009, s. 59-64.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesinin Temel Atma Töreni Gerçekleşti", http://www.mfa.gov.tr/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti_tanap_projesinin-temel-atma-toreni-gerceklesti.tr.mfa.

TUNCEL, Turgut Kerem, "Merkezi-Avrasya'da Doğal gaz Boru Hattı Projeleri'nin Ortaya Koyduğu Soru ve Olasılıklar", *Avrasya Dünyası*, 3, Ekim 2018, s. 36-46.

VLADISLAV, Savin- Cherng-Shin Ouyang "Analysis of Post-Soviet Central Asia's Oil & Gas Pipeline Issues", *Journal of Eurasian Affairs*, 2013, <https://www.geopolitica.ru/en/-article/analysis-post-soviet-central-asias-oil-gas-pipeline-issues>.

Xinhua, "China-Central Asia trade accelerates", 2013, http://www.chinadaily.com.cn/-bizchina/chinadata/20110-/16/content_17036660.htm.

Матвеев, В.А., "Переоценка роли центральноазиатских ресурсов в современной энергетической стратегии Китая", *Проблемы Дальнего Востока, Сауи*: 4, 2018.

САИДКАРИМОВИЧ, Зиядуллаев Наби, “Центральная Азия: Конкуренция и Партнерство”, 02.07.2007, <http://www.arba.ru/news/2371>.

ХАЙТУН, Алексей “Энергетические перспективы Туркменистана в Евразийском регионе”, 12.12.2017, <http://mirperemen.net/2017/12/energeticheskie-perspektivy-turkmenistana-ve-evrazijs-kom-regione>.

YILMAZ, Baha Ahmet, “Soğuk Savaş Sonrasında Türk-Orta Asya İlişkilerinde Türk Keneşi'nin Rolü: Dönemler ve Değişim Dinamikleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 2019, s. 1-25.

Extended Abstract

The 21st century, which is called ‘energy century’ due to the increasing importance of oil and natural gas, also represents a period in which the concepts of cooperation and competition are intertwined. The energy issue at the center of interdependence is the main competitive factor especially between developed and developing countries. Today, the energy competition in the Middle East, Africa, the Central Asia, and the Eastern Mediterranean geopolitics causes friction between the countries that want to possess these energy sources. Moreover, the countries that do not want to lose their hegemony over these regions also join in this competition. So much so that, as in the case of the Eastern Mediterranean the balance of power changes suddenly and fierce competition arises between the countries in the competition to acquire these sources. In this chaotic environment, energy reserves can offer disadvantageous position for the energy rich countries in that they cannot benefit from the existing potential fully. In addition to the great powers such as Russia and the USA, the Central Asian countries (including Azerbaijan) under the blockade of many countries also faces these risks. On the other hand, although the Turkic Republics, which gained their independence in the 1990s, have reserves that can be sold in the energy markets, the limitations in the technological and economic field prevent it. Additionally, in this period, Turkey failed to develop an effective mechanism in filling the void created after the dissolution of the Soviet Union despite some steps taken, common cooperation mechanisms were far from functional. All of these have prevented the integration of cognate countries which are the same religion, language, and origin. Thus, global powers intercepted the endeavors for the integration of Turkic world. For instance; China managed to export the Central Asian energy resources for its use in the 2000s.

Despite the burdens brought by the war with Armenia, Azerbaijan, which has been able to carry out a more successful and independent energy policy compared to other countries, has become an alternative energy supplier for the Western markets. The involvement of Turkey enabled the Central Asian countries to transfer their energy resources to the Western countries. This also created opportunity for the Turkic states to enhance their energy cooperation. The possible involvement of Turkmen and Kazakh energy resources in TANAP and TAP which have been initiated could reshape existing energy status quo in the region, raising the prospect of closer Turkic integration. In this context, this study is built on two interrelated hypotheses. Firstly, it is claimed that energy cooperation, involving all the Turkic states, will facilitate the establishment of the “Union of the Turkic World”. Secondly, it is evaluated that an energy union where all resources are used effectively and together will make the Central Asian countries stronger in this global energy competition and could enhance the status of these countries.

Hafız Esad'ın Kararları: Olasılık Teorisi Bağlamında Bir İnceleme

Hafez Assad's Decisions: A Study in the Context of Prospect Theory

Dilek CANYURT*

Öz

Suriye'ye yaklaşık 30 yıl hâkim olmuş olan Hafız Esad ülkenin siyasi tarihinde önemli bir lider olarak dikkat çekmektedir. Esad sadece bir lider değil aynı zamanda ülkede tek güç sahibi de olabilmıştır. İnşa ettiği rejim Baas partisi şemsiyesi altında şekillenmiş ve bu parti Esad'ın adeta kurumsallaşmış hali olmuştur. Ölümünden sonra da Baas rejimi İç Savaş ortamına rağmen Suriye'de, oğlu Beşar Esad ile devam etmektedir. Hafız Esad'ın bu denli güçlü olabilmesi hem şahsi hayatında hem de siyasi hayatında vermiş olduğu kararlar sayesinde. Esad'ın stratejik kararları Suriye'nin de geleceğini belirlemiştir. Politika çalışmalarında lider analizleri önemli bir alan olarak dikkat çekmektedir. Lider çalışmalarına genellikle karar verme teorileri içerisinde yer verilmektedir. Bu çalışmada da Esad'ın kararları analitik örnekler üzerinden karar verme teorileri içerisinde yer alan olasılık teorisinin bakış açısıyla analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Esad'ın hayatında vermiş olduğu önemli kararların, olasılık teorisinin varsayımlarını desteklediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Suriye, Hafız Esad, Karar Verme, Lider, Olasılık Teorisi

Abstract

Hafez Assad, who ruled Syria for nearly 30 years, draws attention as an important leader in the political history of the country. Assad was not only a leader, but also the sole power in the country. The regime he built was shaped under the umbrella of the Baath party, and this party became the institutionalized version of Assad, as it were. After his death, the Baath regime continues with his son Bashar Assad in Syria, despite the Civil War environment. Hafez Assad's ability to be this strong is owing to the decisions he made both in his personal life and in his political life Assad's strategic decisions determined the future of Syria as well. Analyzes of leaders have drawn attention as one of the most important fields in political studies. Leadership studies are generally included in decision making theories. In this study, Assad's decisions were analyzed from the perspective of prospect theory through analytical examples, Prospect theory is included in decision-making theories. As a result, it was determined that the important decisions Assad made in his life supported the assumptions of prospect theory.

Keywords: Syria, Hafez Assad, Decision Making, Leader, Prospect Theory

Makale Geliş Tarihi: 26.10.2020. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: CANYURT, Dilek, "Hafız Esad'ın Kararları: Olasılık Teorisi Bağlamında Bir İnceleme", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 329-350.

* Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, E-mail: dcanyurt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8509-6141.

Gazi
Akademik
Bakış
329
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Giriş

Modern Suriye'nin siyasi hayatını şekillendirmiş olan Hafız Esad ve Baas rejimi gibi iki temel dinamik vardır. Baas Partisi'nin ideolojisi 1940'lı yıllarda temelleri atılmış olan, Arap milliyetçiliği ve sosyalizminden ilham alınarak oluşturulmuş bir öğretilerdir. Bu ideolojiyi savunan toplumsal hareket, Suriye'nin 1946 yılında bağımsız bir ülke olması ile siyasi bir partiye evrilmiştir. Parti zaman içerisinde büyük dönüşümler geçirmiş, Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra ise sadece Esad'a hizmet eden tek parti rejiminin ana ögesi haline almıştır. Esad bu gücünü, ülkedeki siyasi çalkantılardan bıkmış bir halkın statüko özleminin verdiği siyasi ortam sayesinde elde edebilmiştir. Böylece ülke yönetimini tek parti çatısı altında bir diktatörlüğe dönüştürmeyi başarmıştır¹. Suriye'deki Alevi azınlık grubuna mensup ve kırsal bir bölgede yetişen Hafız Esad'ın, ülkede tek güç odağı haline gelmiş olması dikkat çekmektedir. Çünkü Esad adeta ülkesinin kaderi olmuş ve verdiği her karar sonunda kendi kişisel başarısını pekiştirebilmiştir. Bu çalışmada, Ortadoğu'nun önemli siyasi aktörlerinden biri olarak tarihe geçen ve bugünün Suriye'sindeki siyasal sistemin de kurucusu olan Hafız Esad'ın kişisel ve siyasal tercihlerinin nasıl şekillendiği incelenecektir.

Esad'ın karar verme süreçlerinin analiz edildiği bu çalışmada, teorik zemin olarak dış politikadaki karar alma modelleri kapsamında yer alan olasılık teorisi tercih edilmiştir. Böylece hem Ortadoğu için önemli bir ülke olan Suriye'nin politik davranışları betimlenmiş olacak hem de Suriye'nin olası politikalarına ışık tutulmuş olunacaktır (Şu an ülkede Beşar Esad lider olsa bile ülkenin karar verme mekanizmaları Hafız Esad tarafından inşa edilmiştir ve onun stratejilerini yansıtmaktadır.). Ayrıca olasılık teorisinin Hafız Esad ve Suriye özelinde test edilmesi sağlanarak literatüre katkı sağlanmış olunacaktır. Bunu yaparken de metodolojik olarak Theda Skocpol ve Margaret Somers tarafından "Teorinin Paralel Gösterimi" (Parallel Demonstration Of Theory) adı verilen yöntem kullanılmıştır. Kısaca bu yöntem, belirli bir teorik önermeyi açığa çıkarmak ve uygulanabilirliğini göstermek için farklı tarihsel olayları tekrar tekrar kullanmaktadır². Bu çalışmada da analitik- örnek olaylarla teori test edilecektir. Diğer yandan yaygın olarak ekonomi alanında kullanılan olasılık teorisinin politika alanında kullanılması çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan bir tanesi deneysel verilere dayanarak test edilen bir teorinin, deneysel veriler olmaksızın

1 Ayrıntılı bilgi için bakınız: William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet. Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2008; Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*, (Çev. Ahmet. Ersoy), Altınok Matbaası, Ankara 1970; Daniel Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, Oxford 1990; Patrick Seale, *Asad: The Struggle For The Middle East*, University of California Press, Los Angeles 1989.

2 Rose McDermott, *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998, s.9.

uygulanabilirliğinin gösterilmesidir³. Diğer zorluklardan biri ise sosyal bilimlerin doğası gereği birbirinden bağımsız olmayan çok farklı etmenin karar verme süreçlerini etkiliyor olmasıdır. Bununla birlikte, bir teori kişisel politik bir kararı açıklamaya çalışıyorsa, belli durumlardaki olası risk eğilimini dikkate alma zorunluluğu doğmaktadır. Bu durum, olasılık teorisinin alanına girmektedir. Olasılık teorisi sayesinde, hangi durumlarda riskten kaçınıldığını veya risk alındığını açıkça tahmin etmek mümkün olacaktır. Dolayısıyla ortaya çıkan durumun eşsizliği, karmaşıklığı ve belirsizliğinin bir önemi kalmayacağından⁴, olasılık teorisi bütün zorluklara rağmen bu çalışma için uygun bir teorik zemin olarak görülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkiler alanında da dış politik çözümler için kullanılmaya başlayan karar verme yaklaşımı, esasen bireylerin ekonomik ve siyasal tercihlerinin oluşumunu araştırmaktadır. Bu yaklaşım dış politikayı birey ve bürokratik düzeyde açıklamayı tercih etmektedir⁵. Karar verme yaklaşımına göre; sosyal, kültürel ve politik yapı gibi ülke içi faktörler; düşmanlık, dostluk gibi ülke dışı faktörler, dış politikada karar vericilerin kararlarını etkilemektedir. Bunların yanı sıra organizasyonel ve kişisel faktörler; ortaya çıkan bir sonunun çözümü gibi durumsal özellikler de kararlarda etkili olabilmektedir⁶. Ancak devletlerin dış politik davranışlarının belirlenmesinde bireylerin kararları öne çıkmaktadır⁷. Karar verme yaklaşımları içerisinde yer alan pek çok farklı teori bulunmaktadır. Bunlardan Türkçe'ye "beklenti teorisi" olarak da çevrilen, İngilizce orijinal adı ile "*prospect*", olasılık teorisi, Hafız Esad'ın politik davranışlarını en iyi açıklayan bir teori olarak bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturacaktır. Olasılık teorisinin teorik temelleri, Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin yaptıkları çalışmalarla atılmıştır. İki bilim insanı yaptıkları deneylerle, beklenen fayda teorisinin (Beklenen fayda teorisi, risk altında gerçekleşen tüketici tercihlerinin, fayda olasılıkları ölçülebilen alternatifler arasından her zaman rasyonel olana olduğunu öne sürmektedir⁸. Bu model dış politika ve uluslararası ilişkileri çalışmalarında rasyonel aktör modelinin de kökenlerini oluşturmaktadır) genel kabul gören anlayışından önemli ölçüde sapan

3 A.g.e, s. 34.

4 A.g.e., 1998, s.9.

5 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya İş birliği*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 512-513.

6 Richard C. Snyder- H. W Bruck-Burton Sapin, *Foreign Policy Decision-Making: an Approach to the Study of International Politics*, The Crowell-Collier Publishing Company, New York 1962, s. 212.

7 Arı, a.g.e., 2010, s. 514.

8 Ali N. Karabulut, "Tüketicilerin Algılanan Risk Değişkeni Karşısında İnternette Alışveriş Yapma Eğilimlerinin Ölçülmesi: Beklenen Fayda Teorisine Karşı Beklenti Teorisi", *Journal of Yasar University*, Cilt: 32, Sayı: 8, 2013, s. 5515-5536.

9 Barbara Vis-Dieuwertje Kuijpers, "Prospect Theory and Foreign Policy Decisionmaking: Underexposed Issues, Advancements, and Ways Forward", *Contemporary Security Policy*, Cilt: 39, Sayı: 4, July 2018, s.577.

gazi

Akademik
Bakış

331

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

davranışları tespit etmişler ve normatif teori açısından anormal tercihlerin açıklandığı tanımlayıcı bir seçim modeli olan, olasılık teorisini geliştirmişlerdir¹⁰. Ortaya atılan olasılık teorisi, beklenen fayda teorisinin aksine normatif değil betimleyici bir teoridir¹¹.

Olasılık teorisinde karar verme süreci, çerçeveleme ve değerlendirme şeklinde iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan çerçeveleme aşaması, etkili eylemleri, olasılıkları ve sonuçları çerçeveleyen karar probleminin bir ön analizinden oluşur. Burada karar problemi, karar vericinin normlarına, alışkanlıklarına ve beklentilerine ve sunulmuş biçimine göre kontrol edilir. Değerleme aşamasında ise değer taşıyıcıları kazançlar ve kayıplar olduğundan referans noktası devreye girmektedir. Elde edilen her sonucun değeri, bir kararın ağırlığı ile türemiştir. Bu noktada ortaya çıkan riskten kaçınma ve risk arama davranışı, değer fonksiyonu ve kapasite tarafından ortaklaşa belirlenmektedir¹². Olasılık teorisinin; referans bağımlılığı, kayıptan kaçınma, azalan hassasiyet ve olasılık ağırlıklandırma şeklinde dört ana özelliği bulunmaktadır. Referans bağımlılığının anlamı, insanların kayıp ya da kazanç olarak değerlendirdikleri konuların kendileri tarafından belirlenmiş bazı referans noktalarına bağlı olmasıdır¹³. Kayıptan kaçınma, kayıplara verilen tepkinin, kazanımlara verilen tepkiden daha aşırı olduğunu ifade etmektedir¹⁴. Azalan hassasiyet, insanların referans noktasından uzaklaşan olasılıklar için hassasiyetlerinin azaldığını ifade etmektedir¹⁵. Olasılıkların ağırlıklandırılması konusu, insanların olasılıkları doğrusal olarak ele almadıklarını ve kesin sonuç sağlayan seçeneklerle daha ilgili oldukları görüşünü ifade etmektedir¹⁶. Olasılık teorisi aslen risk altında seçim teorisi olarak geliştirilmiştir¹⁷. Bu bağlamda risk kavramına değinmekte fayda vardır. Risk; günlük dildeki anlamı ile beklenen negatif sonuç şeklinde ifade edilebilir ki buna Barbara Vis ve Dieuwertj Kuijper 1. tip risk adını vermiştir¹⁸ ve diğer anlamı ile risk, Jona Linde and Barbara Vis'in 2. tip risk olarak isimlendirdiği, kısaca sonuçların belirsizliği anlamına gelmektedir¹⁹. Burada 2. tip risk, avantajlı sonuçlar için de geçerli olan bir belirsizliktir. Dahası risk kötü şey ve tehlike anlamına da gelmemektedir. Sonuçtaki belirsizliğin düşük olduğu

- 10 Daniel Kahneman-Amos Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", *Econometrica*, Cilt: 47, Sayı: 2, March 1979, s. 263-291.
- 11 McDermott, a.g.e., 1998, s. 13.
- 12 Daniel Kahneman-Amos Tversky, "Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty", *Journal of Risk and Uncertainty*, Cilt:5, Sayı:4, October 1992, s. 257-258.
- 13 Nicholas C. Barberis, "Thirty Years of Prospect Theory in Economics: A Review and Assessment", *Journal of Economic Perspectives*, Cilt: 27, Sayı: 1, Winter 2013, s. 175.
- 14 Daniel Kahneman-Amos Tversky, "Rational Choice and the Framing of Decisions", *The Journal of Business*, Cilt:59, Sayı:4, October 1986, s. 258.
- 15 A.g.m., 1979, s. 278.
- 16 A.g.m., s. 265-266.
- 17 Barberis, a.g.m., 2013, s. 185.
- 18 Vis-Kuijpers, a.g.m., 2018, s.577.
- 19 Jona Linde-Barbara Vis, "The uncertainty of welfare retrenchment's electoral consequences", DaWS Working Paper Series, 2017.

ancak bu durumun kendi içinde kötü sonuçları olan durumlar da olabilmektedir. Örneğin bir savaşın çıkacağı noktasında belirsizlik ortadan kalktığı durumlarda savaş gibi negatif bir olay, belirsizlik oranı azaldığı için düşük riske sahiptir²⁰.

Bu çalışmada risk terimi her iki anlamda da kullanılacaktır. Olasılık modeli, insanların kazançlar alanında riskten kaçınma ve kayıplar alanında risk alma eğilim gösterdiğini varsaymaktadır. Ayrıca kazanç olasılığı düşük olduğunda, insanların riskten kaçınmak yerine risk almaya eğilimli olduklarını, kayıp olasılığı düşük olduğu durumlarda, risk almaktan çok riskten kaçınıyor olmalarını varsaymaktadır. Bunlara ek olarak olasılık teorisi, insanların orta büyüklükte kayıplar içeren kararlar aldıklarında risk alma eğilimindeyken, orta büyüklükte kazançlar içeren kararlar aldıklarında, riskten kaçınma eğiliminde olduklarını iddia etmektedir²¹. Bu noktada bir alanın kazanç veya kayıp olduğunu belirleyen odak ise referans noktasıdır²².

Olasılık teorisinin iki temel fonksiyonu vardır: Değer fonksiyonu ve ağırlıklandırma fonksiyonu. Referans bağımlılığı, kayıptan kaçınma ve azalan hassasiyet değer fonksiyonu kapsamında yer alırken, olasılıkların ağırlıklandırılması, ağırlıklandırma fonksiyonunun kapsamında yer almaktadır. Karar vericilerin orta ve büyük ölçekli kayıp ve kazançlarla ilgili davranış eğilimleri teorisinin değer fonksiyonu ile ilgili iken ve küçük kayıplarla ilgili davranış eğilimleri ağırlıklandırma fonksiyonu ile ilgilidir²³.

Olasılık Teorsinin Hafız Esad Suriye'sinde Uygulanması

Bu bölümde, Suriye tarihindeki belki de en önemli lider olan Hafız Esad'ın politik kararlarına odaklanılacaktır. Esad'ın hem kişisel hayatında hem de Suriye siyasi tarihindeki önemli dönüm noktaları, olasılık teorisi bağlamında değerlendirilecektir. Temel odak noktası Esad ve onun kurduğu Baas rejiminin iç ve dış politik tercihleri olmakla birlikte zaman zaman bireysel kararları da ele alınarak analogik bir bağlam yakalanacaktır. Bütün bunlar için öncelikle kronolojik olarak seçilen bazı dikkat çekici örnek olaylar kısaca açıklanacaktır. Daha sonra, bu tarihi olaylar olasılık teorisine göre analiz edilecektir. İlk aşama olan çerçeveleme aşamasına liderlerin içerisinde buldukları siyasi ve sosyal ortam üzerinden açıklama getirilecektir. Zira, Esad'ın kararlarını doğrudan etkileyen diğer etmenler hakkında bilgi edinmek mümkün görünmemektedir. Olasılık teorisinin ikinci aşaması olan değerlendirme aşamasında ise gerçekleşen tarihi olayların lider açısından kayıp alanda mı yoksa kazanç alanında mı yer aldığı referans noktaları açısından belirlenecektir (Bu çalışmada Esad için referans noktası kişisel gelecek beklentisi, siyasi çıkar ve rejimin devamı olarak değerlendirilmiştir. Bu referans noktası daha

20 Vis-Kuijpers, a.g.m., 2018, s. 583.

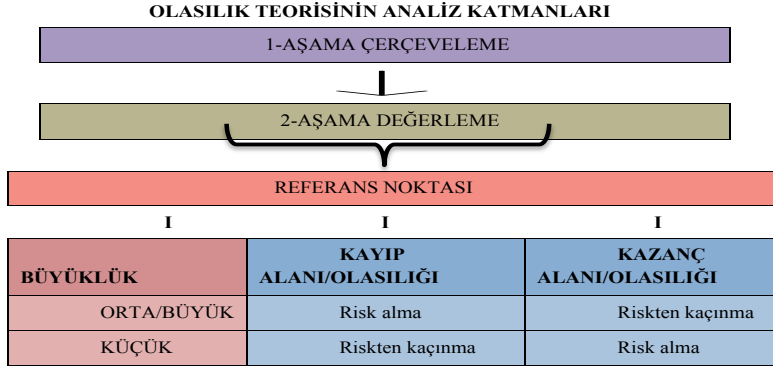
21 A.g.m, 2018, s. 577-578.

22 McDermott, a.g.e., 1998, s. 34.

23 Vis-Kuijpers, a.g.m., 2018, s. 580.

sonraki analizlere dayanak teşkil edecektir.) Belirlenen referans noktasına bağlı olarak, Esad'ın kararları analiz edilecektir. Ayrıca bu analizler yapılırken, kazanç ve kayıp alanları bağımsız değişken olarak, risk alma ve riskten kaçınma olanakları da bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Diğer yandan dış politika analizi de dahil olmak üzere siyaset bilimindeki olasılık teorisinin uygulamalarının çoğunda, odak noktası: kayıplar için risk arama ve kazançlar için riskten kaçınma şeklindeki modelin sadece iki katmanı üzerine olmuştur²⁴. Bu çalışmada, teorinin bütün temel özelliklerini kapsayan diğer iki katman da dikkate alınacaktır. Dolayısıyla da bu anlamda literatüre mütevazı bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Esad'ın kararları olasılık teorisine göre analiz edilmeden önce çalışmanın daha anlaşılır olması için olasılık teorisine ait analiz katmanları kuramsal bölümde anlatılan bilgiler ışığında tablolastırılmıştır. Bakınız tablo 1.

Tablo 1. Olasılık teorisinin analiz katmanları

Cumhurbaşkanı Olana Kadar Hafız Esad ve Baas Partisi

Tarihi örnek olaylar 1: Hafız Esad 1930 yılında, son derece iptidai şartlara sahip Kurdaha Köyünde, on çocuklu bir ailenin dokuzuncu çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Esad doğduğunda ellili yaşlarda olan babası, ataerkil kurallara sahip, disiplinli ve çocuklarının eğitimine önem veren bir kişidir. Ancak sadece Hafız Esad çocukluk yıllarında köylerinde ilkokul açıldığı için okuyabilmiştir²⁵. Esad çocukluk yıllarını, Suriye nüfusunun onda birini oluşturan Alevi azınlıkların yaşadığı, toplumun geri kalanından izole özerk bir bölgede geçirmiştir²⁶. Baas'ın bu bölgedeki faaliyetleri Esad için siyasetle tanıştığı yıllar olmuştur. İlk gençlik yıllarında Latakya'daki Baas'ın öğrenci hareketlerine katılmıştır. Bu dönemde Latakya'da, çok sayıda Alevi genç Baas Partisi içerisinde yerini almaktaydılar. Buna rağmen partinin mezhepçi bir

24 A.g.m., 2018, s. 579.

25 Seale, a.g.e., 1989, s. 6-8.

26 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 441.

yapıda olduğunu söylemek mümkün değildir²⁷. Hafız Esad gençlik yıllarında tıp fakültesine gitmek istemiş ancak pahalı tıp eğitimini alması mümkün olamamıştır. En iyi bir alternatif olarak askeriye gitmeyi tercih etmiştir. 1953 senesinde hava kuvvetlerine kabul edilmesi ile akademiye özel bir statü kazanmıştır. Esad'ın davranış ve tutumlarının şekillendiren en güçlü etmenlerin hava kuvvetleri ve Baas partisi olduğunu söylemek mümkündür²⁸.

Analizler 1: Yukarıdaki bölümde, Hafız Esad'ın iki kişisel karar dikkat çekmektedir ki hem Suriye hem de Esad için birer dönüm noktası olmuştur. Birincisi Esad'ın Baas Partisi'ne üye olmasıdır. Esad'ın diğer önemli kişisel kararı, harp okuluna gidiyor olmasıdır. Bu iki kararı olasılık teorisinin aşamalarına göre değerlendirmek gerekirse; çerçeveleme açısından Esad'ın fakir bir aileye sahip olması ve ülkedeki bir azınlığa mensup olması, tercihlerini ilk etapta etkilemiş kuvvetli etkenler gibi gözükmektedir. Olasılık teorisinin değerlendirme aşamasına göre bu iki kararı analiz etmek gerekirse; 16 yaşındaki bir genç için bir siyasi partiye üye olmak küçük ölçekli bir kazanç olasılığı olarak değerlendirilmelidir. Esad'ın 16 yaşında etkisiz bir siyasi partiye girmesi; küçük bir kazanç için risk alma olarak değerlendirilebilir. Böylesi küçük bir partinin gelecek için ne vaat edeceği konusu son derece belirsizdir olduğu için Esad, 2. tip risk almıştır. 1. tip risk açısından da küçük bir parti olması dolayısıyla gelecek vadetmeyen bir parti olduğu için olumsuzdur. Diğer yandan gerçekte tıp fakültesi isteyen Esad'ın harp okuluna gitmesi, fakir ve ücra bir yerdeki azınlık mensubu bir gencin yüksek okul okumasını, kişisel olarak çok önemli sonuçlar doğuracağı için büyük bir kazanç olasılığı olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu noktada Esad geleceği için 2. tip risk açısından belirsizlik taşımayan harp okulunu tercih ederek büyük kazançlarda riskten kaçınma davranışı gerçekleştirmiştir.

Tarihi örnek olaylar 2: Suriye siyasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından bir tanesi 1963 darbesidir. Bu darbe 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyetinin (BAC) ardından ülkede ortaya çıkan karmaşık siyasi bir ortamda yapılmıştır. BAC, 1958 yılında Suriye ile Mısır'ın birleşmesi ile oluşturulmuş bir devlettir. Bu birleşim, İsrail Devleti'nin kurulduğu ve Arap devletlerinin tamamen Filistin meselesine odaklandığı ve Arap milliyetçiliğinin en güçlü olduğu bir dönemin meyvesidir ve Baas Partisi tarafından da güçlü bir şekilde destek görmüştür²⁹. Suriye ve Mısır birleşiminin dış politik bazı nedenlerinden biri, Kuzey komşusu Türkiye'nin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yakınlaşarak silahlanan Suriye'ye karşı tehdit algısıdır. Bu algı sonucu Türkiye 1957 sonlarında ABD'nin örtülü desteği ile Suriye sınırına 50.000 asker konuşlandırmıştır³⁰. İki ülke arasındaki

27 Seale, a.g.e., 1989, s. 35-36.

28 A.g.e., 1989, s. 39-41.

29 Mustafa Sıtkı Bilgin, "Turkey's Foreign Policy towards the Middle East in the 1950's and Its Impact On Turco-Arab Relations," *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 11, 2017, s. 251.

30 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Barış

gerilimin tırmadığı politik bir ortamda Mısır, Suriye'nin savunma gücünü arttırmak amacıyla iki tabur asker göndermiştir. Mısır ve Suriye arasındaki bu dayanışmanın ardından çok geçmeden, 1 Şubat'ta 1958'de birlik gerçekleşmiştir³¹. Bu birliğin ilanı sırasında Baas liderleri, BAC'ın, Baasçı ilkeler üzerine inşa edileceğine inandıkları için Nasır'ın politikalarına uygun olarak, Baas Partisi'nin feshedilmesini kabullenecek kadar Nasır ile iş birliği içerisinde olmuşlardır³². Ancak bu birliktelik, ilk etapta ideolojik olarak ayrılmış ve ilerleyen süreçte siyasal problemlerin artması ve beraberinde gelen ekonomik sorunlar ile çok kısa sürmüştür, 1961 sonbaharında gelen bir darbe ile birlik son bulmuştur³³. Darbeyi, bir grup ordu subayı ile muhafazakâr siyasetçi gerçekleştirmiştir³⁴. Bu darbenin ardından Esad ve üç Alevi subayın liderliğinde bir askeri komite 1963 darbesini yapacaktır. Bu ise Esad'ı iktidara taşıyacak sürecin de başlangıcıdır³⁵. Bu yapılanma BAC sürecinde Mısır'a gönderilen Baasçı subaylar tarafından 1959'da kurulan Askeri bir komitedir³⁶. 1963 darbesi Mısırlı birleşme taraftarı Nasırcılar ve Baasçıların iş birliği ile tamamlanmıştır³⁷. 1963 darbesinden sonra ülke yönetiminde Alevilerin etkinliği artmış ve askeri, ekonomik, politik ve toplumsal her alanda azınlık mensuplarının önünü açıcı tedbirler alınmıştır³⁸. 1963 darbesinden sonra devlet başkanı olarak Sünni Emin Hafız başa geçirilmiştir³⁹. Bunun nedenini Seale, o dönemde Umran ve Cedid'in, Esad'dan daha ön pozisyonda olması ve Esad'ın toplum tarafından tanınır olmaması şeklinde açıklamıştır. Ayrıca azınlık üyesi bir bireyin, Sünni çoğunluğa sahip ve Baas'a karşı milyonlarca muhalifin bulunduğu bir Suriye'de sıcak karşılanmayacağını açıklamıştır⁴⁰.

Önemli diğer bir olay da Esad'ın içinde bulunduğu subaylar grubunun 1966 yılında parti içi bir darbe yaparak Baas Partisi'nin kurucuları olan Mişel Eflak ve Salah Bitar'ı bile tasfiye etmiş olmalarıdır⁴¹. Bu grubun başında Cedid bulunmaktadır ve tasfiye edilenler Mısır'ın lideri Nasır taraftarı olan Baasçılardır⁴². Hafız Esad bu siyasi manevranın öncülerinden biridir. 1966 darbesinin ardından hem Hava Kuvvetleri Komutanı hem de Savunma Bakanı yapılan Esad, silahlı kuvvetlerde çok güçlü bir konuma gelmiştir. Baas

Kitap, Ankara 2010, s.109.

31 Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge ve Duygu Sezer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)*, 7. Baskı, Siyaset Kitabevi, Ankara 1989, s. 294-295.

32 Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa* (Çev. Lütfi Yalçın), Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 200.

33 A.g.e., 2004, s. 200-209.

34 Seale, a.g.e., 1970, s. 68.

35 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 441-443.

36 Nicholas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000, s. 200.

37 Jaber, 1970: 111).

38 Dam, a.g.e., 2000, s. 63-89.

39 A.g.e., 2000, s. 77.; Seale, a.g.e., 1989, s. 87.

40 Seale, a.g.e., 1989, s. 88.

41 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 443.

42 Seale, a.g.e., 1989, s. 113.

Partisi'ni yöneten kişi ise Cedid tir. 1963 yılından beri Suriye'nin yönetiminde Baas Partisi'nin radikal kanadı bulunmaktadır⁴³. Bu kanat bir taraftan büyük şirketleri, bankaları ve sanayi kuruluşlarını millileştirirken, bir taraftan da büyük topraklara el koyarak buraları halka dağıtmıştır⁴⁴. Bu politikalar Hafız Esad'ın güçlenmesine zemin hazırlarken, O en büyük destekçisi olan kendi üyesi olduğu Alevi kesimi devletin en kritik görevlerine yerleştirmiştir⁴⁵. Diğer taraftan ona güç katan diğer bir etmen de Esad'ın selefi ve aynı zamanda rakibi olan, Alevi Salah Cedid'in Esad'a olan desteğidir. Cedit bu desteği, komünist rejimi inşa etmesine yardım edeceği beklentisi ile vermektedir⁴⁶. Ancak Esad, Suriye'nin toplumsal siyasi ve ekonomik yapısına yönelik yapılan değişiklikleri desteklemekle birlikte hükümetin doktriner öfkesinden ve değişim için acele etmelerinden endişe duymaktadır ve daha sonraları desteğini aldığı ve kendisinden daha solcu olan bu kişiyi⁴⁷ de devreden çıkaracaktır⁴⁸. Bu dönemde kritik bir gelişme olmuş, 5 Haziran 1967'de Haziran Savaşı (Altı Gün Savaşı) adı verilen Arap-İsrail savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşta bir kısım Suriye toprağı İsrail tarafından işgal edilirken, Suriye Hava Kuvvetleri de büyük zarar görmüştür. Haziran Savaşı'ndaki yenilgi hem Baas'ın içinden hem de Müslüman Kardeşler' den güçlü bir muhalefetin yükselmesine yol açmıştır⁴⁹. Dahası Hafız Esad bu dönemde hem Hava Kuvvetleri Komutanı hem de Savunma Bakanı konumunda olarak mağlubiyetin ana sorumlularındandır. Ancak, Esad bu hezimetin sorumlusu olarak kendi arkadaşlarını göstererek, 1970 yılında hükümet üyelerini tutuklatmıştır. Böylece bütün karar mekanizmalarını kendisinde toplamayı başarmış ve ertesini yıl da Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁵⁰.

Analizler 2: Yukarıdaki tarihi olaylardan BAC birleşmesi olasılık teorisinin çerçeveleme aşaması açısından incelendiğinde, Esad'ın genç yaşlarından beri üyesi olduğu Baas Partisi'nin bu fikri hararetle desteklediği düşünüldüğünde, genç bir subay olan Esad'ın da BAC'ı desteklediğini düşünmek doğru olacaktır. Böylesi bir birleşime verilen desteği olasılık teorisinin değerlendirme aşamasına göre analiz etmek gerekirse, Mısır yönetimi ile aynı ideolojiyi paylaşan Baasçı subaylar açısından siyaseten daha etkin olabilecekleri büyük bir kazanç olasılığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Hafız Esad'ın böyle bir ortamda farklı davranması, 1. tip risk alması olduğundan riskten kaçınarak BAC birleşmesine olumlu yaklaştığı tahmin

43 Arthur Goldschmidt Jr-Lawrence Davidson, Kısa Ortadoğu Tarihi (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 556.

44 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 445.

45 Poyraz Gürson, *Suriye*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010, s. 68.

46 Coleman South, *Culture Shock: Syria*. Marshall Cavendish Publishing, Singapore 2011, s. 31.

47 A.g.e., 1989, s. 104-105.

48 Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 2008, s. 152-153.

49 Dam, a.g.e., 2000, s. 112.

50 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 443.

gazi

Akademik
Bakış

337

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

edilebilir. Ayrıca BAC birleşmesini motive eden politik olay olarak Türkiye ile ortaya çıkabilecek olası bir çatışmanın orta veya büyük ölçekte bir kayıp olasılığı olduğu değerlendirildiğinde; daha güçlü bir başka ülke ile birleşme yoluna gidilmesi, büyük belirsizlikler taşıdığı ve siyaseten başka bir ülkeye egemenliğin teslim edilmesi anlamına geldiği için 1. tip ve 2. tip açısından risk alma davranışı olarak yorumlanabilecek bir manevradır. Kısa zaman sonra Mısır'la birleşmenin kendilerine siyaseten kazanç değil büyük kayıplar getirdiğini fark eden Esad ve arkadaşları, 1959 yılında gizli askeri bir komite kurarak risk almayı tercih etmişlerdir. 1. ve 2. tip risk alınmıştır. Çünkü Nasır rejimi gibi güçlü ve baskıcı bir ortamda bu yapılmıştır ve böylesi bir yapılanmanın kendilerine neler getireceği belirsizlikler taşımaktadır. Dikkate değer bir olay da Esad'ın lider kadrosunda olduğu bu askeri komite tarafından yapılan 1963 darbesidir. Olasılık teorisinin çerçeveleme aşamasına göre, BAC sonrası hem askeriyede hem siyasette geleneksel anlayışın hâkim olması, Esad ve arkadaşlarını 1962 yılı boyunca gücü nasıl ele geçirebilecekleri konusunda komplolar ürettikleri bir sürece itmiştir. Diğer yandan Suriye tekrar müstakil bir devlet haline gelmiştir. Ancak bu ayrımla birlikte Baas Partisi bir çıkmaza girmiş, parti içerisinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır⁵¹. Bu süreçte, Suriye'de Baas'a karşı negatif bakış açısı şekillenirken parti içinde de güç mücadelelerinden kaynaklı problemler baş göstermiştir⁵². Ancak bununla birlikte o dönemde Suriye ordusunun %65'i gibi önemli bir oranının Alevi askerlerden oluşması⁵³ Esad ve darbeci arkadaşlarını güçlü kılan etmenlerden biridir. Bu tarihi dinamikler olasılık teorisinin değerlendirilmesine göre incelendiğinde, darbe gibi yüksek belirsizlik taşıyan ve başarısız olduğunda darbecilerin idam edilebileceği⁵⁴ bir ülkede darbe yapmak, hem 1. tip hem de 2. tip risk açısından çok önemli bir karardır. Dolayısıyla Esad ve arkadaşlarının böylesi büyük bir riski alabilmeleri, BAC sonrası kurulan sistemin Sünni ağırlıklı yapısı nedeniyle siyaseten büyük kayıp olasılığı olmasından kaynaklıdır. Diğer yandan darbe sonrası devletin başına Sünni başkan geçirilmesi ise büyük kazanç alanında riskten kaçma davranışı olarak yorumlanabilir.

Yukarıdaki başkaca önemli tarihi olay ise 1966'da gerçekleşen parti içi darbedir. Bu darbe ile ortaya çıkan iki olay dikkat çekmektedir. Birincisi Esad'ın da dahil olduğu bir ekibin darbe yapmak suretiyle yönetimi ele geçirmesi, ikincisi ise bu darbe ile aynı zamanda Baas'ın kurucularının da tasfiye edilmiş olunmasıdır. Olasılık teorisinin ilk aşaması olan çerçeveleme aşamasına bakıldığında darbenin gerçekleştiği ortam 1963 sonrası Baas yönetiminin kendi içerisinde karışıklıkların yaşandığı bir ortamdır. Esad'ın birlikte

51 Jaber, a.g.e., 1970, s. 73.

52 Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I.B.Tauris, London 2007, s. 7.

53 Dam, a.g.e., 2000, s. 59.

54 Jaber, a.g.e., 1970, s. 112.

hareket ettiği Cedid askeriyeyi yönetmekte ve Esad ise darbeyi yapan komite ile askerler arasındaki bağlantıyı kurmaktadır⁵⁵. Her ikisi de Alevi olan⁵⁶ bu iki kişi 1963 sonrası askeriyede sayıca üstün olan Alevi varlığının bulunduğu bir ortamdadırlar. Burada yine Esad çok ciddi bir risk almayı tercih ederek darbe yapan ekibin içerisinde yer almıştır. Çünkü Baas'ın kurucuları olan Eflak ve Bitar'ın ve Mısır'la birleşme taraftarı olanlar, Esad ve Cedid için siyaseten önemli rakiplerdir. O dönemde hem toplum içerisinde Baas'a yönelik artan muhalefet (1964 yılında Suriye'nin bütün şehirlerinde iş adamları tarafından grevler başlatılmıştı ve Baas'ın sonunun geldiği düşünülüyordu.⁵⁷) hem de Nasırcıları Mısır'a olan yakınlığı (18 Temmuz 1963'te Nasır taraftarı olan ve Baas aleyhtarı bir darbe girişimi olmuştur. Ayrıca Nasır'ın Baas nefreti bilinmektedir.⁵⁸) bu iki lider için iktidarı kaybetme olasılığı olarak ortaya çıkmakta ve büyük bir kayıp alanı olarak dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki tarihi kesitte dikkat çeken diğer önemli olay ise Haziran Savaşı'nda büyük bir kayıp yaşayan Suriye'de, Esad'ın tutumudur. Esad bu dönemde Savunma ve Hava Kuvvetleri Komutanı olduğu için çerçeveleme aşaması için Esad'ın kendisini güçlü hissettiren bir etmen olarak ortaya çıktığı varsayılabilir. Diğer yandan yenilgi ile yükselen muhalefetin verdiği olumsuz bir ortam da bulunmaktadır. Olasılık teorisinin ikinci aşaması olan değerlendirme aşaması için Esad'ın davranışları analiz edilecek olunursa; O dönemdeki görevleri itibarıyla Esad, Haziran Savaşı'ndaki hezimet ile yükselen muhalefetin odak noktası olarak, siyasi geleceği için en büyük kayıp alanlarından birinde bulunmaktadır. Esad risk alarak yenilginin nedenini kendi arkadaşlarına yükleyerek onları tutuklatmış ve tek kişilik bireysel bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Burada aldığı risk hem 1. tip risk hem de 2. tip risk açısından önemlidir. Zira böylesi bir darbenin sonucu önceden belirlenebilecek bir durum değildir ve başarılı olamazsa Esad için ölümcül bir hata olabilecek bir davranıştır.

Hafız Esad Dönemi ve Yeni Baas

Tarihi örnek olaylar 1: 1971 yılında Cumhurbaşkanı olan Esad, 1973 yılında kabul edilen anayasa ile inşa edeceği rejimin hukuki temellerini atmıştır. Esad'ın kurduğu otoriter sistem,⁵⁹ en üstte parti, onun altında asker-polis, en altta da bakanlık bürokrasisi şeklinde hiyerarşik olarak kurulmuştur. Bu sistem zamanla tek kişi diktatörlüğüne dönüşmüştür⁶⁰. Bu

55 Seale, a.g.e., 1989, s. 89.

56 Dam, a.g.e., 2000, s. 55.

57 Jaber, a.g.e., 1970, s. 110.

58 A.g.e., 1970, s. 91-112.

59 Muhammed H. Mercan, *Suriye: Rejim ve Dış Politika*, Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 70-71.

60 Raymond Hinnebusch, "The Ba'th Party in Post-Ba'thist Syria: President, party and the struggle for reform", *Middle East Critique*, Cilt: 20, Sayı: 2, July 2011, s. 109-125.

gazi

Akademik
Bakış

339

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

sistemde hemen her çeşit grup⁶¹, askerler ve istihbarat servisleri dahil Baas Partisi'ne bağlıdır⁶². Ayrıca Esad'ın kendisine bağlı olarak kurduğu bütün partilerin dahil olduğu bir kurum olan⁶³. Halk Konseyi, onun iktidarını kolaylaştıran bir aracı konumundadır. Bu sistemde en dikkat çeken konu, ülkenin iç güvenlik aygıtlarıdır. Bunlar rejim muhaliflerini tutuklamak ve etkisiz hale getirmek hedefinde istihbarat toplamak gibi faaliyetlerde bulunmak için birbiriyle örtüşen görevlere sahip sayısız organizasyondan oluşmaktadır⁶⁴. Baas partisi artık Hafız Esad'ın yönetimindedir. Partinin karar verme mekanizmaları terk edilerek, ülke tek lider Hafız Esad'ın kararları ile yönetilmeye başlanmıştır⁶⁵.

Analizler 1: Yukarıdaki tarihi arka planda iki olay dikkat çekmektedir. Bir tanesi Cumhurbaşkanı olmayı başaran Esad'ın başa gelir gelmez anayasa değişikliği yapması ve diğeri ise tek parti şemsiyesi altında kurguladığı yeni sistemi güçlü güvenlik aparatları ile desteklemiş olmasıdır. Esad'ın bu davranışları çerçeveleme aşaması olarak analiz edildiğinde, kendi kişisel darbesi ile bütün rakiplerini bertaraf ederek gücü eline almış bir lider vardır. Ancak çoğunluğu Sünni olan bir toplumda azınlık üyesi bir birey olarak bu liderliği elde etmiştir. Olasılık teorisinin ikinci aşaması olan değerlendirme aşamasına göre, her iki davranışının da kendi liderliği ile ilgili oluşabilecek herhangi bir belirsizliğin ve riskin -hem 1. tip hem 2. tip risk açısından- önüne geçmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Esad kendi meşruiyetini, çıkarılan yeni anayasa ile sağlama alırken, güvenlik aparatları ile kendi iktidarını sarsacak muhalif hareketlere set çekmiş olacaktır. Yani Esad kazanç alanında riskten kaçınma eğilimi göstermiştir.

Tarihi örnek olaylar 2: Hafız Esad her ne kadar tek lider olduğu bir rejimi bu şekli ile inşa etmiş olsa bile her kesimden çeşitli ittifaklar kurmayı ihmal etmemiştir. Sünni Müslümanlarla, Nasırcı, sosyalist ve komünist gruplarla iş birliği yapmıştır⁶⁶. Suriye'de inşa edilen yeni rejimin temel ideolojisi Baas ideolojisidir. Bu sistemde Suriyelilik kimliğinin öne çıkarıldığı bir milliyetçilik dikkat çekmektedir. Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'ın, Sünni bir kadınla evlenmiş olması da bu anlayışın bir yansıması olarak dikkat çekmektedir⁶⁷. Suriye gibi ülkelerde rejimler, bölgesel ve aşiret bağları sayesinde iktidarı ellerinde tutabilmeyi başarabildiklerinden⁶⁸ dolayı rejimin işleyişi

61 South, a.g.e., 2011, s. 35.

62 Shmuel Bar, "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview", *Comparative Strategy*, Cilt: 25, Sayı: 5, February 2006, s. 353-445.

63 Zisser, a.g.E., 2007, s. 10.

64 Global Security, "Syria Intelligence & Security Agencies," erişim 30 Kasım 2021, <https://www.globalsecurity.org/intell/world/syria/intro.htm>

65 Bar, a.g.m., 2006, s. 356.

66 Özkoc, a.g.e. 2008, s. 158; Gürson, a.g.e., 2010, s. 69.

67 Zisser, a.g.e., 2007, s. 58.

68 Dam, a.g.e., 2000, s. 169.

mezhepsel sadakate dayandırılmıştır⁶⁹. Yine de Hafız Esad'ın rejiminde mezhepsel bağlamlardan öte Baas ve Esad'a olan sadakat daha değerli bir nitelik olarak öne çıkmaktadır⁷⁰. Rejimin güvenlik birimlerinin, Alevi azınlık grubu ve diğer Dürzi ve Hıristiyan gruplarından oluşan patronaj ağı ile oluşturulmuş olması⁷¹, onların sadakatlerine daha fazla güveniliyor olunmasındandır.

Analizler 2: Yukarıdaki tarihi olaylar, olasılık teorisinin çerçeveleme aşaması açısından değerlendirilecek olunursa yine kendini güvenlik aparatları ve anayasa ile güvenceye almış güçlü ama azınlık mensubu bir lider vardır. Esad yönetimini kişisel sadakate dayandırmıştır. Bu davranışı olasılık teorisindeki büyük kazanç alanında riskten kaçınma davranışı ile örtüşen bir davranıştır. Büyük kazanç alanıdır çünkü ülkede gücü tamamen eline geçirmiştir. Sadakatsizlik de kendisi için en büyük tehdittir. Diğer yandan ülkedeki her çeşit görüş sahibi ile ve olası muhaliflerle iş birliği yapmış olması da yine olasılık teorisinde küçük kayıp olasılıklarında riskten kaçınma davranışı ile örtüşmektedir. Küçük kayıp olarak değerlendirilmesi çok güçlü bir rejim kuran Esad için o dönemde muhalefetin Esad'ın liderliğini sadece zedeleyebilecek güçte olmasından dolayıdır.

Tarihi örnek olaylar 3: İç politikada aldığı spesifik kararlar kendini güvenceye alan Hafız Esad, kriz dönemlerinde rejimin bekası için bölgesel ve küresel aktörlerle pek çok ittifaklara girişmiştir⁷². Ayrıca iç politikadaki olası ekonomik, etnik ve politik krizlere karşı, kabul edilebilirliğini arttırmak ve iktidarını kolaylaştırmak adına özellikle dış politik sorunlara odaklanmıştır⁷³. Esad'ın ilgi gösterdiği konuların başında Filistin meselesi gelmektedir. Çünkü Suriye toplumu için kendisinden kopmuş olan Filistin konusu çok hassas bir konudur. Filistin'in bu öneminden dolayı Suriye hükümetleri Arap-İsrail savaşlarında öncü konumda olmuşlardır. Bu konu aynı zamanda Esad'ın SSCB ile müttefiklik ilişkisinin başlangıcının temel gerekçelerinden biri olmuştur⁷⁴. Filistin meselesi Arap dünyasının en önemli konularından biri olduğu için önceleri Suudi Arabistan ve Mısır bu konuda Esad rejimin destekleyerek parasal yardım sağlamıştır. Daha sonraları ise SSCB ve İran ile Batı karşıtlığı temelinde oluşturduğu ittifaklar ile yoluna devam etmiştir⁷⁵. Bu desteklerle 1973 yılında Mısır ile harekete geçerek tarihe "Ekim Savaşı" veya "Yom Kippur Savaşı" adıyla geçecek olan Arap-İsrail savaşına öncülük etmiş-

- 69 Dilek Canyurt, "Çok Katmanlı Toplumlarda Demokrasi: Suriye Örneği", Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE., Bolu 2018.
- 70 Özkoç, a.g.e., 2008, s. 158.
- 71 Housam Darwish, "Syria and the Arab Spring: Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict", *The Asian Institute for Policy Studies*, Sayı: 44, 2013, s. 2.
- 72 Nuri Salık, "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkileri", *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 35, Sayı: 3, Kasım 2011, s. 21.
- 73 Pipes, a.g.e., 1990 s. 150.
- 74 Goldschmidt Jr- Davidson, a.g.e., 2011, s. 431-432; Seale, a.g.e, 1989, s. 346-347.
- 75 Raymond Hinnebusch, "Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad", *Orta Doğu Etütleri*, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz 2009, s. 9-10.

gazi

Akademik
Bakış

341

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

tır. Bu savaşta Suriye ve Mısır ittifakı amacına ulaşamamıştır. Ancak 1974'te Kissinger'in düzenlediği anlaşma ile İsrail, 1967 savaşında Suriye'den elde ettiği Golan tepelerinin küçük bir bölümünden çekilmeyi kabul etmiştir⁷⁶. Bu kazanç iç politikada Esad'ın elini muazzam bir şekilde güçlendirmiştir⁷⁷.

Analizler 3: Bu tarihi arka planda olasılık teorisinin çerçeveleme aşamasına göre Esad güçlü bir rejim inşasını başarmıştır, ancak toplumda güçlü bir muhalefet potansiyeli tehdit olarak varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca 1967 Savaşı'ndaki toprak kaybının da negatif etkisinin olduğu bir ortamdır. Olasılık teorisinin ikinci aşaması olan değerlendirme aşaması açısından, özellikle müttefikliklerden gelen siyasi, askeri ve parasal faydalar, Suriye gibi küçük bir ülke için orta ölçekli bir kazanç alanı olarak değerlendirilebilecek bir alandır ve bu noktada Esad'ın riskten kaçınma davranışı sergilediği görülmektedir. Esad'ın diğer önemli bir kararı da İsrail ile savaş girmektir. Filistin, Suriye için büyük bir kayıp alanı olduğu için risk almayı tercih ederek İsrail'e savaş ilan etmiştir.

Tarihi örnek olaylar 4: Esad döneminde Suriye'nin Lübnan'a yönelik dış politikası dikkat çekmektedir. Lübnan, hem dolaylı yoldan Filistin meselesi ile ilgili olarak hem de Suriye'den kopmuş bir ülke olduğu için Esad'ın kendinde müdahale hakkı gördüğü bir ülkedir⁷⁸. Lübnan 1975 yılında, ülkeye göç etmiş çok sayıda Filistinli mültecilerden kaynaklı, uzun yıllar sürecek bir iç savaşa girmiştir⁷⁹. Esad bu iç savaşa müdahil olmuş ve sol-Filistin ittifakı yerine sağ-Hristiyan kanadı desteklemiştir⁸⁰. İç ve dış politikasında Filistin davasını öne çıkaran, bu uğurda savaşlara öncülük eden Esad, Lübnan'da Filistinlilerin ve Şiilerin yanında olmamış aksine Hristiyan Marunilerle ittifak kurmayı tercih etmiştir⁸¹. Suriye, Lübnan'a girmesinden sonraki süreçte Lübnan iç siyasetinde etkili bir aktör olmuş ve bu hegemonik ilişki Suriye'nin askerlerini Lübnan'dan çekmesi ile 2005 yılında son bulmuştur⁸².

Analizler 4: Bu tarihi arka planda özellikle Esad'ın, Lübnan'daki Hristiyanlarla yaptığı bir ittifak çok dikkat çekmektedir. Olasılık teorisinin ilk aşaması olan çerçeveleme aşamasında göre, Esad 1970 yılında kurduğu rejim ile çok güçlü bir liderdir ve 1974 yılında Golan Tepeleri'nin küçük bir kısmını alarak ülkesindeki konumunu güçlendirmiştir. Ancak 1973 Savaşı'nda İsrail'e karşı birlikte hareket ettiği Mısır, Filistin davasında Esad'ı yalnız

76 Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi* (Çev. Ümit H. Yolsal), Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 418.

77 Mercan, a.g.e., 2012, s. 84.

78 A.g.e., 2012, s. 85.

79 Cleveland, a.g.e., 2008, s. 428.

80 Mansfield, a.g.e, 2012, s. 434.

81 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 424.

82 Mercan, a.g.e., 2012, s. 163.

bırakmıştır ve İsrail'e karşı Arap ülkelerinden güvenilir bir ittifak da yoktur⁸³. Esad'ın bu kararı olasılık teorisi kapsamında değerlendirme aşaması açısından incelendiğinde, Lübnan, Suriye'den kopan bir parça olması dolayısıyla Suriye için büyük bir kayıp alanı ortaya çıkmaktadır. Esad kendi desteklediği tarafı hem de iç savaşta büyük başarılar kazanıyor oldukları bir dönemde terk ederek⁸⁴ büyük bir risk almıştır. Esad'ın aldığı risk hem 1. tip risk hem de 2. tip risk açısından değerlendirildiğinde; bu davranışı mezhpsel bağlamlardan dolayı kendi iç çevresi tarafından tepkiyle karşılanabilecek bir davranıştır. Ayrıca ülkenin iç ve dış politikasının temel konularından biri olan Filistin davasına ihanet şeklinde algılanabileceği için hem Arap dünyasından hem de iç politikadaki muhaliflerden tepki çekme olasılığı bulunmaktadır. 2. tip risk olarak da böylesi bir manevranın Esad'a nasıl bir katkı sağlayacağı veya neler götüreceği belirsizdir. Sonuç olarak bu olayda Esad büyük kayıp alanı için risk almayı tercih etmiştir.

Tarihi örnek olaylar 5: Tek adam rejimini güçlendiren Esad'ın siyasi olarak karşısına çıkabilecek tek dikkate değer muhalefet Müslüman Kardeşler (MK) adı ile anılan İslami bir harekettir⁸⁵. Müslüman Kardeşler hareketi 1920'lerin sonunda Mısır'da kurulmuş ve II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da en geniş kitle partilerinden biri haline gelmiştir⁸⁶. Bu oluşum 1946 yılında bir siyasi parti olarak Suriye'de politik hayata dahil olmuştur. Partinin aktif siyasi hayatı, 1964 yılında iktidardaki Baas Partisi'nin, MK'nin faaliyetlerini yasaklaması ile son bulmuştur⁸⁷. Bu yıllarda Baas Partisi'nin sosyalist politikalarından rahatsız olan önemli ölçüde şehirli Sünni tüccar destekçisi bulunmaktadır. 1970 yılında Hafız Esad iktidarı ele geçirdikten sonra liberal açılımlar yaparak Sünni tüccarlarla yakınlaşmış ve Arap ülkeleri ile arasını düzelterek Körfez ülkelerinden yardım almayı başarmıştır. Ancak daha sonraki süreçte bu yardımlar kesilecek, ülkede ciddi ekonomik sıkıntılar ve yolsuzluklar baş gösterecektir. Bunların üstüne rejimin sekteryen politikalarının, Sünni kesimin ülkedeki konumlarına zarar vermesi ve Lübnan'da Filistinliler aleyhine politikalar üretmesi⁸⁸ sonucu, MK'nin bazı üyeleri 1976-1982 yılları arasında artan muhalefet ve ülke çapında kanlı eylemler yapmışlardır⁸⁹. Bunların üzerine rejim, MK'nin etkinliğini kırmak için Suriye'nin dördüncü büyük kenti olan ve MK'nin en güçlü olduğu yer olarak

83 Cleveland, a.g.e., 2008, s.448.

84 A.g.e., 428.

85 Hazem Kandil, "The Challenge of Restructuring: Syrian Foreign Policy", Bahgat Korany ve Ali E. Hillal Dessouki, der., *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, American University Press 2008, Cairo, s. 424.

86 Hisham Sharabi, "Islam and Modernization in the Arab World", *Journal of International Affairs*, Cilt: 19, Sayı:1, 1965, pp. 16-25. <http://www.jstor.org/stable/24363334>.

87 Carnegie Middle East Centre, "The Muslim Brotherhood in Syria", <https://carnegie-mec.org/publications/?fa=48370>.

88 Hanna Batatu "Syria's Muslim Brethren," *Middle East Report*, sayı: 110, 1982, <https://merip.org/1982/11/syrias-muslim-brethren/>

89 Kandil, a.g.e., s. 424.

Yazı

Akademik
Bakış
343
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

bilinen Hama şehrine⁹⁰ askeri müdahalede bulunmuştur. Bu operasyonla en az 10 bin sivil ölmüştür. Askeri müdahale o kadar şiddetli olmuştur ki günlerce şehir ağır bombardıman altında tutulmuştur⁹¹. Esad rejimi Suriye Anayasasında 49. Madde olarak anılan, MK üyelerine ölüm cezası öngören kanun ile MK'yi Suriye politik hayatından tamamen silmiştir⁹².

Analizler 5: Yukarıda açıklanan tarihi olayda Hafız Esad'ın yürüttüğü politikaları olasılık teorisi ile açıklamak gerekirse, çerçeveleme açısından, ekonomik sıkıntılar ile mücadele eden Esad iktidarı için muhalif bir hareket çok ciddi yıkımlara sebep olabilecektir. Çünkü nüfusunun çoğunluğu Sünni ve Arap olan bir ülkede Alevi azınlık mensubu bir kişi olarak Arap Milliyetçiliğini öne çıkararak ve bazı liberal açılımlarla ve Sünni kesimle müttefikliklerle ilerleyebilmiştir. Rejim, Filistin konusundaki politikası ile milliyetçilik söyleminde önemli bir kırılmaya neden olmuştur. Dahası Arap ülkelerinin desteklerini kesmesi ve yolsuzluklardan kaynaklı ekonomik sıkıntılar, ülkede muhalefete önemli bir pozisyon kazandırmaktadır. Olasılık teorisini değerlendirme aşamasına göre, böylesi bir ortam, Esad rejimi için büyük bir kayıp alanıdır. Bu nedenle toplumdaki yükselebilecek daha güçlü bir tepkiye neden olma pahasına hem 1. tip ve 2. tip açısından risk alarak MK grubunu kanlı bir biçimde, çok sert tedbirler olarak politik hayattan silmeyi tercih etmiştir.

Tarihi örnek olaylar 6: Diğer incelenmesi gereken önemli bir konu Türkiye ile ilişkilerdir. Esad Rejiminin Türkiye ile olan ilişkileri genellikle sorunlu olmuştur. Bu sorunlu alanları, Hatay ve sınır aşan sular meselesi, PKK terör örgütüne verilen destek şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Hatay meselesi Suriye'nin kuruluşundan beri devam edegelen gerilimli alanların başında gelmektedir. Hatay'ın işgal edilmiş Suriye toprakları olduğu iddiası, 2021 yılında dahi Suriye rejimi tarafından gündeme getirilmektedir⁹³. Hatay meselesinin kökenini Arap Milliyetçiliği ve onun en büyük ideali olan Büyük Suriye idealinde aramak doğru olacaktır. Arap Milliyetçiliği, Arapça konuşan herkesi bir ulus olarak kabul eden ve bu ulusu birleşik ve üniter olmasını öngören bir ideolojidir⁹⁴. Arap milliyetçilerinin birleşme düşünceleri Büyük Suriye idealidir. Büyük Suriye idealine konu olan bölge Bilad al-Şam da denilen, kuzeyde Toros dağlarından güneyde Akabe Körfezi ve

90 Robin Wright, *Dreams and Shadows : the Future of the Middle East*, Penguin Press, 2008, s. 186.

91 Ismail Salwa, *The Rule of Violence: Subjectivity, Memory and Government in Syria*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s. 131-134. doi:10.1017/9781139424721.006,

92 Waseem Hafez, "The Muslim Brotherhood in Syria: Illusion and Reality," *Policy Alternatives*, 2015, s.3.

93 Sondakika.com, "Suriye Parlamentosu'ndan tepki çeken bildiri: Hatay'ı geri almak için her şeyi yapacağız," erişim 12 Aralık 2021, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-suriye-parlamentosu-ndan-tepki-ceken-bildiri-14570161/>.

94 İ. Albert Hourani, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 260.

Sina çölüne, batıda Akdeniz'den doğuda Irak'a kadar uzanan bölgeyi ifade etmektedir⁹⁵. Büyük Suriye ideali bağımsızlık sonrası Suriye'de en popüler fikri akımlardan biridir. Baas partisi kurulduğu ilk yıllardan beri Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına şiddetle karşı çıkmıştır⁹⁶. Esad'ın inşa etmiş olduğu Baas rejimi, bazı sapmalar gösterse bile Baas Partisi'nin milliyetçi-sosyalist ideolojik yapısı üzerinde ilerlemiştir⁹⁷. Bu nedenle de Büyük Suriye idealinin Suriye'nin iç ve dış politikasında çok etkili olduğunu söylemek mümkündür. 2020 yılında bir gazete yazılan makalenin başlığının "Çalman Bölgelerimizden Liwa al-İskenderun"⁹⁸ şeklinde olması, milliyetçiliğin hala toplumda kabul gören bir anlayış olduğuna işaret etmektedir⁹⁹. İki ülke arasındaki diğer önemli bir konu ise sınıraşan sular konusudur. Dicle, Fırat ve Asi Nehirleri, iki ülke topraklarından geçerek denize dökülen sınıraşan nehirlerdir ve bu nehirlerin kullanımı ile ilgili iki ülkenin farklı görüşleri mevcuttur¹⁰⁰. Dicle ve Fırat nehrinin su paylaşımı konusu iki ülke arasında gerilimli alanlardan birisidir¹⁰¹. 1981 yılında Türkiye'nin başlattığı ve Dicle ve Fırat Nehirlerinin sularından yararlanma amaçlı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Suriye rejimini, ülkenin su ihtiyaçlarının karşılanmayacağı endişesine sevk etmiştir. Bundan dolayı tepki olarak Esad rejimi öncelikle kendi topraklarından doğan¹⁰² Asi Nehri üzerine birden fazla baraj yapmış ve Hatay'da bulunan Amik Ovası'nı susuz bırakmıştır. (Suriye devlet politikası olarak Hatay'ı kendi toprakları olarak kabul ettiği için Asi nehri konusunda Türkiye ile herhangi bir görüşmeye yanaşmamaktadır.). GAP' a Esad'ın diğer tepkisi, PKK terör örgütüne destek vermek şeklinde olmuştur¹⁰³. Esad bu örgüte desteğini 1990'lı yılların sonlarına doğru en düşük seviyeye indirmiştir¹⁰⁴. Bu kararında en güçlü müttefiki olan SSCB'nin 1990 yılında dağılmış olması ile Esad rejiminin kendini zayıf hissetmiş olmasının etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Analizler 6: Esad rejiminin Türkiye ile olan sorunlu alanları olasılık teorisi açısından incelendiğinde, çerçeveleme aşaması açısından, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması zaten Suriye'nin bağımsızlığından önce gerçekleşmiş bir konudur ve tıpkı Filistin meselesi gibi Arap Milliyetçiliği ile ilgili bağlam-

- 95 Asi Dori, "Coğrafia Bilad El-S ham", *El-Kuds*, <https://www.alquds.co.uk/جغرافيا بلاد الشام/>
- 96 Jaber, a.g.e., s. 30-34, Pipes, a.g.e., s. 55.
- 97 Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış* Özkoç, a.g.e., 2008,
- 98 Emine d . Meryem Şahrestan, "Min manatiqina alsalibat liwa' al'iiskandurun," al-binaa, Erişim 8 Aralık 2021, <https://www.al-binaa.com/archives/264007>,
- 99 Özkoç, a.g.e.,
- 100 Zafer Akbaş-Mutlu Çiğdem, "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınıraşan Su Sorununa Yaklaşımı Ve Türkiye: Beklentiler Ve Gerçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 2012, s. 213-239.
- 101 Ramazan Erdağ, "Türkiye'nin Sınıraşan Sular Sorunu," *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, 2015, s. 33.
- 102 Doğu Ergil, "Ortadoğu'da Su Savaşları Mı?" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 45, 2015, s. 53-80.
- 103 Ergil, a.g.m., s. 69.
- 104 Çağrı Erhan, "Kronik: Hafız Esad'ın Ölümü ve Muhtemel Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 55, 12 Şubat 2015, s.164.

ları vardır. Yani bu konunun hukuki bir dayanağı bulunmamaktadır. Ancak Suriye rejimlerinin bu meseleyi her daim sıcak tutması tamamen iç politikaya yönelik bir durumdur. Bu konuyu rejimin meşruiyeti bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır. Milliyetçiliği ülkesinde birleştirici bir unsur olarak gören Baas rejiminin, bu ideolojiyi zaman zaman canlandırmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ideolojinin zayıflaması rejim için küçük bir kayıp alanıdır. Çünkü zaten çok güçlü ve otoriteryen bir rejimdir ve milliyetçiliğin tamamen yok olması da söz konusu değildir. Olasılık teorisinin değerlendirme aşamasına göre, küçük kayıp alanlarında riskten kaçınma davranışı göstererek iç politikayı hedeflemektedir. Sınır aşan sular konusu da iki ülkenin karşılıklı anlaşmalarla aşabileceği problemlerdir. Ancak Esad rejimi bu meselede terörü destekleyerek, Türkiye'yi zor duruma sokarak istediklerini yaptırabileceğini düşünmüşlerdir. Bu davranışı olasılık teorisinin çerçeveleme aşamasına göre analiz etmek gerekirse, Suriye'nin SSCB yıkıldıktan sonra, PKK tavrı koymuş olması nedeniyle bu tarihten önce SSCB ile müttefikliğine olan güvenin neticesinde böylesi politikalar ürettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye ile gerilimin yükseltilmesi, SSCB'ye güvenen Suriye için olasılık teorisinin değerlendirme aşamasına göre, küçük bir kayıp alanını oluşturmaktadır. Rejim için esas risk iç politikada muhalefetin yükselmesidir. Suriye'nin Türkiye ile gerilimli alanlarda çözüme yanaşmaması toplumun odak noktasını dış politikaya yönlendireceği için gerçekte küçük kayıp alanlarında riskten kaçınma davranışı olarak yorumlanabilir. Ancak daha sonra SSCB'nin yıkılışı ile yalnız kaldığında, Batı dünyasına yanaşmak rejim için büyük veya orta ölçekli bir kazanç alanını oluşturmuştur. Bundan dolayı da riskten kaçınarak PKK ile ilgili politikalarında geri adım atmıştır.

Sonuç

Olasılık teorisi bağlamında, Esad'ın hem kişisel hem de rejim olarak aldığı kararlar ve Esad'ın ürettiği iç ve dış politikalar incelendiğinde, temel referans noktasının Esad ve onun rejiminin siyasi bekalalarının korunmasını sağlamak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Esad çeşitli stratejik davranışlar göstermiştir. Bu bağlamda Hafız Esad, kurduğu rejimin devamı ve kendi gücü adına çeşitli çıkar ittifakları kurmaktan çekinmemiştir. Ayrıca yine bu temel amaçlar için ortak mezhebe sahip kişilerden sadakate dayalı bir sistem inşa etmiştir. Burada hedef Esad ve rejimine sadakat olduğundan, mezhepsel bağlamları kendi çıkarı için kullanmıştır. Suriye toplumunun en hassas konularından biri olan Filistin meselesini devamlı gündemde tutmuş hatta savaşa girmekten dahi çekinmemiştir. Ayrıca bu savaşlar sayesinde petrol zengini Arap ülkelerinden ekonomik yardımlar dahi alabilmiştir. Bütün bunların yanı sıra kendisi de Batı karşıtı olduğu için aynı görüşteki SSCB ve İran ile yakın ilişkiler kurabilmiştir. Dahası Filistin için giriştiği bütün savaşlarda herhangi bir başarı elde edememesine rağmen siyaseten yükselmeye devam ederek tek adam rejimini inşa etmeyi ve devam ettirebilmeyi başarmıştır.

Filistin meselesine bu denli önem vermesine rağmen Lübnan iç savaşında İsrail yanlısı Hristiyanlarla ittifak kurarak ülkede söz sahibi olmuştur. Yeri geldiğinde Batı'ya yanaşmaktan çekinmemiştir. Bu kararların tamamında Esad, olasılık teorisinde iddia edilen, orta ve büyük ölçekli kayıp alanlarında ve küçük kazanç olasılıklarında risk alma davranışı göstermiştir. Aynı şekilde Esad, büyük ve orta ölçekli kazanç alanları ve küçük kayıp olasılıklarında riskten kaçınma davranışı sergilemiştir. Sonuç olarak; bu çalışmada Esad'ın politik kararlarının olasılık teorisinin doğrular şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Diğer yandan Hafız Esad sonrası dönem olan Beşar Esad'ın politik kararları başka bir çalışmanın konusu olsa da Hafız Esad'ın inşa ettiği karar mekanizmalarının halen devam ettiği düşünüldüğünde, Suriye'nin gelecek politikaları için kısa bir öngöründe bulunmak mümkündür. Buna göre, iç savaş halindeki Suriye için rejimin devamı referans noktası olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla rejimin bekasını tehdit eden her bir alternatifin daha baştan reddedilecek ve rejimin devamını sağlayan olasılıkların tercih edileceği ifade edilebilir. Bu bağlamda rejimin devamını destekleyen ittifakların devam edeceğini, rejimin devamını tehdit eden demokratik açılımların asla kabul görmeyeceğini öngörmek mümkündür.

Kaynaklar

AKBAŞ Zafer-Çiğdem MUTLU, "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınıraşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler Ve Gerçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 2012, s. 213-239.

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

ARI, Tayyar Arı, *Çatışma, Uluslararası İlişkiler Teorileri Hegemonya İş birliği*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

BAR Shmuel, "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview", *Comparative Strategy*, 25/5, February 2006, pp. 353-445.

BARBERIES, Nicholas C., "Thirty of Prospect Theory in Economics: A Review and Assessment", *Years Journal of Economic Perspectives*, 27/1, Winter 2013, pp. 173-196.

BATTATU, Hanna, *Syria's Muslim Brethren*, Middle East Report 1982, Sayı: 110, <https://merip.org/1982/11/syrias-muslim-brethren/>

BİLGİN, Sıtkı M. "Turkey's Foreign Policy towards the Middle East in the 1950's and Its Impact On Turco-Arab Relations", *Gazi Akademik Bakış*, 11 (2017), ss. 245-259.

CANYURT, Dilek, "Çok Katmanlı Toplumlarda Demokrasi: Suriye Örneği", Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE., Bolu 2018, Doktora Tezi.

Carnegie Middle East Centre, "The Muslim Brotherhood in Syria", <https://carnegie-mec.org/publications/?fa=48370>.

CLEVELAND, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2008

DALAR, Mehmet, "Asi Nehri'nin Türkiye-Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkisi ve Geleceği", *Orta-doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 15, Mart 2015, s.106-113.

Gazi

Akademik
Bakış

347

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

- DAM, Nicholas Van, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000
- DARWİSHEH, Housam, "Syria and the Arab Spring: Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict", The Asan Institute for Policy Studies, Sayı: 44, pp. 1-12.
- Department of State United States of America. "The Oslo Accords and the Arab-Israeli Peace Process." <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo>.
- DAVİŞA, Adid, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa* (Çev. Lütfi Yalçın), Literatür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004.
- DORİ, Asi, "Coğrafia Bilad El-S ham", *El-Kuds*, <https://www.alquds.co.uk/> جغرافيا بلاد الشام/
- ERDAĞ, Ramazan, "Türkiye'nin Sınırşan Sular Sorunu", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, 2015, s. 27-52.
- ERGİL, Doğu, "Ortadoğu'da Su Savaşları Mı?" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 45, 2015, s. 53-80.
- ERHAN, Çağrı, «Kronik: Hafız Esad'ın Ölümü ve Muhtemel Gelişmeler», *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 55, 12 Şubat 2015, s. 161-170.
- ESAD Hafız-SEALE Patrick, "Interview with Syrian President Hafız al-Asad", *Journal of Palestine Studies*, 22/44, Summer 1993. S. 111-121.
- Global Security, "Syria Intelligence & Security Agencies", erişim 01.12.2021, <https://www.globalsecurity.org/intell/world/syria/intro.htm>
- GOLDSCHMIDT JR Arthur-DAVİDSON Lawrence, *Kısa Ortadoğu Tarihi* (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge ve Duygu Sezer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)*, 7. Baskı, Ankara, 1989, 294-295.
- GÜRSON, Poyraz, *Suriye*. Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010.
- HINNEBUSCH, Raymond, "Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad", *Ortadoğu Etiütleri*, 1/1, July 2009, s. 7-26.
- HINNEBUSCH, Raymond, "The Ba'th Party in Post-Ba'thist Syria: President, party and the struggle for reform", *Middle East Critique*, 20/2, July 2011, pp. 109-125.
- HOURLANİ, İ. Albert, *Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- ISMAIL, Salwa. (2018). Memories of Violence: Hama 1982. In *The Rule of Violence: Subjectivity, Memory and Government in Syria* (Cambridge Middle East Studies, pp. 131-158). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781139424721.006, 131-134.
- JABER, Kamel Abu, *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü* (Çev. Ahmet Ersoy), Altınok Matbaası, Ankara 1970.
- KAHNEMAN, Daniel – TVERSKY, Amos, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", *Econometrica*, 47/2, March 1979, pp. 263-291. Doi:10.2307/1914185
- KAHNEMAN, Daniel-TVERSKY, Amos, "Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty", *Journal of Risk and Uncertainty*, 5/4, October 1992, pp. 297-323.
- KANDİL, Hazem, "The Challenge of Restructuring: Syrian Foreign Policy," Bahgat Korany-E. Hillal Dessouki, der., *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, American University Press 2008, Cairo, pp. 421-426.
- KARABULUT, Ali N., "Tüketicilerin Algılanan Risk Değişkeni Karşısında İnternette Ahşveriş

Yapma Eğilimlerinin Ölçülmesi: Beklenen Fayda Teorisine Karşı Beklenti Teorisi”, *Journal of Yasar University*, Cilt: 32, Sayı: 8, 2013, s. 5515-5536.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970), Barış Kitap, Ankara 2010.

LINDE, Jona-VIS, Barbara, “The uncertainty of welfare retrenchment's electoral consequences”, *DaWS Working Paper Series*, 2017.

MANSFIELD, Peter, *Ortadoğu Tarihi* (Çev. Ümit H. Yolsal), Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

MCDERMOTT, Rose, *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998.

MERCAN, Muhammed H., *Suriye: Rejim ve Dış Politika*, Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

ÖZKOÇ, Özgü, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 2008.

PIPES, Daniel, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, Oxford 1990.

SALIK, Nuri, “Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, 35/3, Kasım 2011, ss. 20-32.

SALWA Ismail, *The Rule of Violence: Subjectivity, Memory and Government in Syria*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

SEALE, Patrick, *Asad: The Struggle For The Middle East*, University of California Press, Los Angeles 1989.

SHARABÍ, Hisham, “Islam and Modernization in the Arab World”, *Journal of International Affairs*, Cilt: 19, Sayı:1, 1965, pp. 16–25. <http://www.jstor.org/stable/24363334>.

SNYDER, Richard C.-BRUCK, H. W.-SAPIN, Burton, *Foreign Policy Decision-Making: an Approach to the Study of International Politics*, The Crowell-Collier Publishing Company, New York 1962.

Sondakika.com, “Suriye Parlamentosu'ndan tepki çeken bildiri: Hatay'ı geri almak için her şeyi yapacağız,” erişim 12 Aralık 2021, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-suriye-parlamentosu-ndan-tepki-ceken-bildiri-14570161/>.

SOUTH, Coleman, *Culture Shock: Syria*. Marshall Cavendish Publishing, Singapore 2011.

TVERSKY, Amos-KAHNEMAN, Daniel, “Rational Choice and the Framing of Decisions.” *The Journal of Business*, 59/4, October 1986, pp. 251-278.

VIS Barbara-KUIJPERS, Dieuwertje, “Prospect Theory and Foreign Policy Decisionmaking: Underexposed Issues, Advancements, and Ways Forward”, *Contemporary Security Policy*, 39/4, July 2018, pp. 575-589.

WASEEM, HAFEZ, *The Muslim Brotherhood in Syria: Illusion and Reality, Policy Alternatives*, 2015, pp. 1-13.

WRIGHT, Robin, *Dreams and Shadows : the Future of the Middle East*, Penguin Books, London 2008.

ZISSER, Eyal, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I.B.Tauris, London 2007.

gazi

Extended Abstract

Hafez Assad draws attention as one of the most important leaders in shaping modern Syria. Assad was a member of the minority group who came from a poor region in Syria. In this case, how did Assad manage to be such an effective leader? Assad's success is hidden in his personal decisions. Therefore, this article focuses on both the personal and political decisions of an important leader such as Assad. Analyses of the leaders have an important place in political research. In this study, Hafez Assad's decisions were explained through prospect theory, which is one of the decision-making theories. Thus, prospect theory has been tested with historical case studies involving Assad's decisions. The issue of how an important country like Syria established its policy was explained as well. This theory originally emerged as an approach that explains how people make their decisions about economics, later on it came into use in policy studies. Prospect theory predicts that decision makers make their decisions in a two-step process. In the first stage, the framing phase, the decision maker chooses his/her priorities. During the framing phase, the environment the decision makers are in affects their decision-making. The second stage is the evaluation phase. This is the phase in which the options deemed important in stage 1 and the probability of loss and gain are determined. According to the prospect theory, at the evaluation phase: it is accepted that decision makers prefer to take risks in large / medium scale loss domains, and they prefer risk aversion in large / medium scale gain domains. It is also suggested that while decision makers show risk-taking behavior in small-scale gain domains or possibilities, they show risk aversion behavior in small-scale loss domains or possibilities. Another point to be expressed for the evaluation phase in the prospect theory is that these decisions are made according to a reference that is the focal point for decision makers. In this study, it was determined that the reference point in the decisions made by Hafez Assad was his personal future anxiety and political leadership. Depending on this reference point, in the decisions made by Assad, the domains of gain and loss were determined as independent variables, and risk taking and risk aversion behaviors as dependent variables. The method called "Parallel Demonstration of Theory" was used as the method for the analysis in the light of these findings. Some important decisions of Assad starting from his youth have been handled chronologically. Some of these chronological events are related to Assad's personal decisions before 1970. Some other events are related to the decisions of Assad, who established the one-man regime in Syria after 1970. Therefore, since the decisions of Assad are also the decisions of Syria, the study gains a special importance in terms of explaining the domestic and foreign political behaviors of Syria. Some strategic decisions of Assad, which were handled by case studies, have been examined from the perspective of prospect theory. As a result, it can clearly be seen that Assad made decisions that would confirm the prospect theory in both his individual and political decisions. Today, even though Syria is under the administration of Hafez Assad's son, Bashar Assad, the institutional and political structure that Hafez Assad established still remains. Therefore, in Syria's domestic and foreign political behavior, it is possible to predict that Syria will make decisions in accordance with prospect theory. In this context, in Syria, which is in a civil war process, form the major loss area since they would end the Baath regime. According to the Prospect Theory assumptions, it is possible to claim that the regime, by taking any possible risk, will never have a positive approach towards the democratic demands and will maintain the alliances that support its own continuation.

Kitap Değerlendirme

ULUSLARARASI GÜVENLİK

Michael E. Smith

Smith, Michael E., Uluslararası Güvenlik. Çev. Ramazan Gözen, Felix Kitap, Ankara, 2020, 472 Sayfa.

Arda ÖZKAN*

Uluslararası ilişkilerin uluslararası güvenlikten ibaret olduğu kabul edilmektedir. Bunun nedeni, uluslararası ilişkiler disiplininin önemli bir güvenlik konusu olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında doğması, uluslararası

Değerlendirme Geliş Tarihi: 28.08.2021. Değerlendirme Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Kitap Değerlendirme / Künye: ÖZKAN, Arda, "Kitap Değerlendirme: Michael E. Smith, Uluslararası Güvenlik", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 351-358

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, ardaozkan83@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6369-0748.

Gazi

Akademik
Bakış

351

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

sistemin ve ilişkilerin bütün çağlarında görülen benzeri savaşlar ve çatışmalar üzerine çalışmaların her zaman önemli olmasıdır. Her ne kadar uluslararası ilişkiler disiplini 20. yüzyıl boyunca farklı konular, sorunlar, süreçler ve gelişmelerle ilgilenmiş olsa da uluslararası güvenlik sorunları hala bazı kesimler için tüm gelişmelerin özünde yer almaktadır. Uluslararası ilişkiler konularının önemli bir bölümü “güvenlik eksenli” olmakla birlikte Michael E. Smith’in kaleme aldığı *Uluslararası Güvenlik* isimli kitabı, bu eksenin tekdüze olmadığını, farklı gelişmeler ve çeşitli durumlarla genişlediğini ifade ederek hem uluslararası güvenliğe hem de disipline ciddi bir açılım kazandırmayı hedeflemiştir. Böylece kitap, literatürde dağınık bir şekilde bulunan çok boyutlu geleneksel ve yeni güvenlik yaklaşımlarının uluslararası politikada nasıl şekillendiğini gösteren bir eser olarak yerini almıştır.

Soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan yeni sorunlar, çatışmalar ve krizler nedeniyle çok boyutlu güvenlik çalışmaları yapılmış olsa da güvenlikçi paradigmanın özünde fazla bir değişim gerçekleşmemiştir. Özellikle, Türkiye gibi güvenlik konusuna devlet merkezli görüşün hakim olduğu ülkelerde geleneksel güvenlik çalışmalarından farklı bakış açıları gelişmemiştir. Kısmen kendi tarihsel, siyasi ve ideolojik geleneği kısmen de karşılaştığı uluslararası güvenlik sorunları nedeniyle Türkiye’de dar bakışlı bir uluslararası güvenlik anlayışı etkili olmaya devam ederken, özellikle Batı’daki çalışmalarda olmak üzere gelişmiş ülkelerde uluslararası güvenlik konusunda çok çeşitli görüşler üretilmektedir. Kitap, uluslararası güvenliğin sadece devlet merkezli bir sorun olmadığını, devletin içinde, dışında ve ötesinde yeni güvenlik görüşlerinin bulunduğunu ortaya koyup uluslararası güvenliğe farklı bakış açıları getirmiştir. Bu çerçevede Smith, devletin dışında ve ötesinde “insan güvenliği” gibi yeni konuları inceleyerek, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni olguların geleneksel güvenlik perspektifini nasıl etkilediğini ortaya koymuştur.

Kitabın *Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Güvenlik* başlıklı Birinci bölümünde uluslararası güvenliğin uluslararası ilişkiler disiplininin neresinde olduğu tartışılmıştır. Smith’e göre, uluslararası güvenlik, bir problemin etkin uluslararası aktörler tarafından önemli veya karmaşık bir duruma geldiğini belirlemiş olduğu ve buna diğer uluslararası aktörlerin de yoğun bir şekilde dikkat göstermeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Bu yüzden, uluslararası güvenlik alanı, uluslararası ilişkiler disiplinde merkezi bir konum işgal etmektedir. Bu alanın ortaya çıkmasından beri (yaklaşık olarak 100 yıldır) içeriğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Zira 20. yüzyılın ilk on yılında uluslararası ilişkiler çalışmaları, başta savaş olmak üzere klasik güvenlik konuları üzerine yoğunlaşmıştı. Fakat, günümüzde disiplin birçok araştırma alanını içermektedir. Bunlar; uluslararası ekonomi politik, uluslararası hukuk, dış politika analizi, uluslararası örgütler ve bölge çalışmalarıdır. Bu alanlardan her biri, daha sonra kendi alt alanlarını da üretmiş

ve bu alanların çoğu güvenlik sorunlarına değişik açılardan ilgi göstermiştir. Bununla beraber 20. yüzyılda birçok tehdit ve sorun ortaya çıkmasına rağmen, üç büyük çatışma süreci (iki dünya savaşı ve Soğuk Savaş) yaşanmış ve güvenliğin dar bakış açısına sahip olmasına yol açılmıştır.

Uluslararası Güvenlik Çalışmalarında Süreklilik ve Değişim başlıklı İkinci bölümde yeni güvenlik çalışmaları ile ilgili belgelerin temelleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Uluslararası güvenlik problemlerini açıklamak amacıyla kullanılan farklı “nedensellik değişkenlerini” farklı bir çerçeve içine oturtmak için kullanılan sistemsel/uluslararası, ülkesel/ulusal ve bireysel/insani analiz seviyelerinin önemi belirtilmiştir. Uluslararası güvenlik sorunları, savaş konularını içeren konularla ilgili modern yazılarda bile Soğuk Savaş zihniyetinin sürdüğünü göstermiştir. Bu bölüm, uluslararası güvenlik konusundaki geleneksel görüşlere karşın, aynı zamanda anarşik bir uluslararası sistemde gelişen uluslararası güvenlik olaylarına ilişkin devlet-merkezli ve yüksek politika görüşüne daha çok meydan okuyan birçok ampirik gelişmenin arttığını teyit etmiştir. Bu gelişmeler; hem sistemsel/uluslararası, ülkesel/ulusal ve bireysel/insani seviye analizleri açısından hem de seviyeler arasındaki ayrımları muğlaklaştıran ve güvenlik araştırmalarını zorlaştıran küreselleşme süreci açısından da görülmektedir.

Uluslararası Güvenliğin Siyaseti başlığını taşıyan Üçüncü bölüm, kitapta ele alınan her çeşit güvenlik probleminin açıklanması amacıyla kullanılan uluslararası ilişkiler teorilerinin belirsizliğini dikkate alarak güvenlik sorunlarının özelliği, sürece dahil olan paydaşlar, tartışılan ve üzerinde anlaşma sağlanan politika seçeneklerinin ele alınması konularında temel politika analizleri ortaya koymuş ve kitabın izleyen bölümlerinde incelenen temel güvenlik sorunlarının her birinin tartışma sürecini ayrı ayrı yapılandırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, bölümlerde incelenen her bir konu için öncelikle, hangi değerli şeylerin korunması gerektiği ile ilgili kim karar veriyor? ve hangi araçlar hangi başarı ölçütleriyle kullanılıyor? gibi sorulara başvurulmuştur. Fakat, bu soruların vurgusu ele alınan politikaya bağlı olarak büyük ölçüde değişiklik göstermektedir. Ayrıca, bu kitap araştırma hedefli bir kitap olduğu için siyasi analizler konuya bağlı güncel ampirik araştırmalar ve kaynaklar ışığında ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nitekim kitap, bir güvenlik probleminin ne kadar maddi çıkarlar veya fiziki tehditler içerdiğini ya da çıkarların değişik aktörler tarafından hangi ölçüde ampirik gerçeklik olarak dikkate alındığını belirlemeye çalışmıştır.

Dördüncü bölümün konusu, *Devletlerarası Savaş*'tır. Günümüzde devletlerarası savaş çalışmaları, halen Soğuk Savaş döneminin etkisi altında yapılmaktadır. Soğuk Savaş dönemi, uluslararası güvenlik tehditlerinin bir ölçüde iç politika düzeyinde nasıl politize edilebileceğini ve nasıl bir seçim malzemesi olarak manipüle edilebileceğini mükemmel bir şekilde gös-

termektedir. Bu durum, terörizm, salgın hastalıklar, küresel ısınma veya benzeri şekillerde ortaya çıkabilecek bir sorunun, ulusal veya uluslararası güvenliğe yönelik yaşamsal bir tehdit biçimine nasıl dönüşebileceği konusunda hepimiz için bir uyarı işlevi görmektedir. Eğer herhangi bir türde savaş aslında diğer araçlarla siyaset ise, devletlerarası savaş sorununa kalıcı çözüm bulmak politika veya siyaset sorununa çözüm geliştirmek kadar zor bir araçtır. Büyük devletlerin birçoğu uluslararası hukukun ve çatışmaların barışçı çözümünün hikmetlerini övmeye devam etseler de, devletler arası bir çatışmanın uluslararası düzeni tehdit etmesi durumunda bu devletler ileri düzeyde şiddete başvurmayı tercih edebilmektedir. Güçlü devletlerin yer aldığı güvenli bölgelere karşı oluşan *Kuzey* ile zayıf devletlerin yer aldığı fakir ve güvensiz bölgelerden oluşan *Güney* arasındaki bölünme, bu durumu çok iyi ifade etmektedir.

Devlet İçi Savaş başlıklı Beşinci bölümün konusu devlet-içi istikrarsızlık sorunudur. Bu sorun, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde en önemli güvenlik konularından biri olarak ortaya çıkmış ve diğer birçok sorunla ilişkilendirilmiştir. Nitekim, Soğuk Savaş sonrası meydana gelen iç savaşlarda devletler arası savaşlardan daha fazla insan öldüğü tespit edilmiştir. Sadece 1994'te yaşanan Ruanda soykırımı, çok sayıda kadın ve çocuğun dahil olduğu 800 binin üzerinde insanın korkunç şekilde katledilmesiyle sonuçlanmıştır. 1945'ten beri meydana gelen birçok devlet-içi çatışmada benzeri felaket örnekleriyle karşılaşmıştır. Devlet-içi savaş sorunları, bir adım sonrasında "başarısız" devletler sorununa dönüşmektedir. Bu tür devletlerdeki sorunlar, dış aktörler tarafından kışkırtılabildiği veya istismar edilebildiği gibi diğer aktörlere sıçrayabilir, hastalıklar ve açlık gibi yeni sorunlara da dönüşebilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, devlet-içi çatışmaların hangi koşullarda uluslararası güvenlik problemi olarak ele alınıp alınmayacağıdır. Zira devlet-içi savaş ve başarısız devletler sorunu, bu kitapta incelenen güvenlik kapsamındaki birçok sorunla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili bir konudur.

Altıncı bölümün konusu *Silahların Yayılması*'dir. Kitap detaylı olarak incelendiğinde, silahların yayılması konusunda uluslararası politikanın kapsamlı değerlendirmesini yaparken büyük beklentiler, çifte standartlar ve karışık mesajların yer aldığı bir hikaye ortaya çıkmaktadır. Bu hikaye, silahların kontrolü, silahsızlanma tedbirlerinin çeşitliliği ve etkinliği açısından genellikle bir tutarsızlık ortaya koymaktadır. Nitekim, silahların yayılması sorunu açıkça çifte standartlar içermektedir: Silahların kontrolü, teknolojinin gelişmiş devletlerden kendi müttefiklerine yayılmasıyla ilgili olduğu kadar, en az gelişmiş devletlerin kendi teknolojilerini kendi devletleri içerisinde geliştirmesiyle de ilgilidir. Silahların kontrolü rejimi gelişmiş devletlerin, kendi silahlarını geliştirme ve yayma faaliyetlerinin denetlenmesini arzu etmediklerinde ise sona erecektir. Silahların kontrolü, Soğuk Savaş boyunca bile "sahip olanlar" ile "sahip olmayanlar" arasındaki net güç farkını

devam ettirmek için kullanılan bir araç olmuştur. Daha ilginç bir görüş de sahip olanların kendilerini kitle imha silahlarıyla tehdit edebilecek haydut devletlere karşı korunmak adına silah kapasitelerini güvence altına almaları gerektiği iddiasıdır.

Yedinci Bölümün konusu *Uluslararası Terörizm* başlığını taşımaktadır. Her ne kadar terörizm konusu yüzyılı aşkın süredir siyasi bir taktik olarak rol oynamaktaysa da büyük bir uluslararası güvenlik sorunu olarak önemi yeni anlaşılmaya başlamıştır. Diğer hiçbir güncel sorun, bu kitabın ana iddialarından biri olan siyasetin uluslararası güvenlik gündeminin belirlemesindeki kritik rolünü terörizm konusu kadar etkili ifade edemez. Çok açık ki, ABD bu konuda önde giden bir oyuncu olmuştur; çünkü bu ülke, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin topraklarına saldırması sonrasında terörizm konusundaki görüşünü küçük bir tehdit düzeyinden büyük bir uluslararası problem düzeyine taşımıştır. ABD'nin siyaset yapımcılarının terörizme gösterdikleri yüksek ilgi, güvenlik çalışan akademisyenlerin ve uzmanların konuyla ilgili daha fazla çalışma yapmasına eşlik etmiş ve terörizm çalışmaları yükselen bir trend haline gelmiştir. Bu çalışmalarda uluslararası terörizmin biri "tehdit", diğeri de "siyasi hedef" şeklinde iki önemli kavrama sahip olduğu görülmektedir. Bir tehdit olarak uluslararası terörizme 11 Eylül saldırılarından itibaren özellikle ABD'nin etkisi nedeniyle büyük ve hatta orantısız düzeyde bir ilgi olmuştur. Siyasi hedef olarak terörizmde de ABD'nin terörle savaş söyleminin Bush yönetiminin militarist politikaları nedeniyle reddedilmemiş olsa da eleştirildiği açıkça görülmektedir.

Sekizinci bölümün başlığı ise *Uluslararası Suçlar*'dır. Uluslararası suçlarla mücadele, terörist grupların azaldığını göstermenin mümkün olduğu uluslararası terörizme karşı savaştan farklı olarak iki nedenden dolayı sonsuza kadar devam edebilir: Birincisi, küreselleşme yönündeki trend, özellikle BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ülkelerinin ve diğer büyük ülkelerin ekonomilerini büyütmeleri ve pazarlarını dünyanın geri kalanıyla birleştirmeleri, yasadışı malları ve hizmet piyasasını bugün olduğunun çok daha ötesine genişletecektir. NAFTA ve AB gibi serbest ticaret bölgelerinin yükselişleriyle bu büyük bölgelere giden gemi, araç veya bireyleri denetlemenin giderek daha zor hale gelmesiyle problem daha karmaşık hale gelmektedir. ABD, AB, BRICS bloku ve benzeri öncü güçlerin ulus-aşırı organize suçlara yönelik daha kapsamlı bir yaklaşım konusunda sadece bu faaliyetlerin yasaklanması hususunda değil, böyle bir yaklaşımın küresel alanda uygulanmasına ilişkin anlaşmaya varamamış olmaları ikinci sorunu oluşturmaktadır. Ülkelerin farklı yorumları ve güçlü uygulama mekanizmalarının yokluğundan uluslararası suçlarla mücadelede uluslararası sözleşmeler genellikle etkisiz kalmaktadır.

Geleneksel güvenlik konusu çoğunlukla ekonomik faktörlere bağlıdır. Silahlanma yarışı çerçevesinde siyasi çatışmaların meydana gelmesinde

Yaz

Akademik
Bakış
355
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

ekonomik yatırımlar ve teknoloji önemli rol oynamaktadır. Nitekim, küreselleşmenin temel kriteri sınır-ötesi ekonomik ilişkilerdir. Küresel mali kriz olasılığının güvenlik yansımalarının büyük ve hızlı olabileceği hafife alınmamalıdır. Gerçekten de bu kitabın yazıldığı sıralarda dünya ekonomik bir krizle karşı karşıyaydı ve büyük devletler mali krize çözüm bulabilmek adına bir trilyon dolardan fazla kamu harcamasını gerektiren bir iş birliği oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu kitabın *Uluslararası Ekonomik Güvenlik* başlıklı Dokuzuncu bölümü de, uluslararası ekonomik güvenlik ve onu oluşturan spesifik unsurlar konusundaki güncel tartışmayı özetlemeye çalışmaktadır. Hangi ekonomik faktörlerin veya somut kaynakların hangi tehditlerden korunması gerekir? Gelişmiş ülkeler ekonomik güvenliğin uluslararası politikayı şekillendiren yönlerini kontrolleri altında tutmak isteseler de, sorunlarla nasıl mücadele edileceği konusunda aralarında anlaşmazlıkların olduğunu görmekteyiz. Bu durum, ekonomi ve güvenlik konusunda Amerika, Avrupa ve Asya yaklaşımları arasında 3 aktörlü bir tartışma şeklini almıştır. Smith'e göre ise, yüksek düzeyde küreselleşmiş bir dünyada birbiriyle giderek entegre olan bu bölgelerdeki büyük devletlerin aktif desteğini içermeyen çözümler tahminen başarılı olamayacaktır.

Uluslararası Çevre ve Doğal Kaynakların Güvenliği başlığını taşıyan Onuncu bölüm çevresel güvenlik konusunu işlemektedir. Güvenlik kavramı ile çevrenin korunması arasındaki ilişki, dünya siyasetinin karmaşık konularından biri hale gelmiştir. Eğer devlet gibi fiziki bir kaynak, değişik siyasi aktörler tarafından korunan veya üzerinde mücadele edilen bir obje olarak kabul ediliyorsa, benzer bir mücadelenin de dünyanın fiziki çevresinin bütün unsurları için yapılması gerekir. Fakat, uluslararası güvenlik konusunda geleneksel yaklaşım, çevrenin korunmasını çok istisnai durumlar dışında kapsamına dahil etme hususunda isteksiz görünmektedir. Öte taraftan, yeni güvenlik görüşünü savunan akademisyenler çevre sorunlarını ayrı bir güvenlik konusu olarak incelemeye istekli olduklarındani çalışmalarında konuyu araştırmaya başlamışlardır. Bu anlamda, uluslararası topluluğun çevresel güvenlik konusunda bir ölçüde de olsa uzlaşmış bilgi oluşturmayı başardığı iki örnek bulunmaktadır: Ozon tabakasının incelenmesi ve küresel ısınma. Bu problemlerin bir anlamda uluslararası kamu yararının kapsamına girdiği kabul edilebilir; nitekim ozon tabakasının incelenmesi ve küresel ısınmaya karşı koruma tedbirleri tüm gezegen için bölünemez ve dışlanamaz faydalar sağlayacaktır.

Uluslararası Halk Sağlığı başlıklı Onbirinci bölümün konusu, günümüzde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu konunun geleneksel görüşü, büyük çaplı bir bulaşıcı hastalık salgınının patlak vermesi gibi uluslararası güvenliğe ilişkin sınırlı veya doğrudan tehditlere odaklanmaktadır. Bu konunun yeni güvenlik veya insan güvenliği çerçevesindeki daha geniş kapsamlı perspektifi, en az gelişmiş devletlerdeki yüksek seviyedeki

bebek ölüm oranları veya halk sağlığı problemlerinin hükümetin otoritesini veya istikrarını sarsmak gibi doğrudan sağlıkla ilgili olmayan güvenlik sorunlarını ön plana çıkarmaktadır. Salgın hastalıklar gibi spesifik bir tehdide karşı zafiyetler, temizlik hizmetleri, beslenme ve yeterli düzeyde tıbbi bakımı içerisine alan daha geniş kapsamlı problemlere açık olmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 pandemi örneğinde olduğu gibi uluslararası halk sağlığı problemi küresel paydaşlar için de önde gelen bir güvenlik problemi haline gelmiştir. İnsanlık tarihinde sürekli tekrarlanan olaylarla ilgili tecrübeler göz önüne alındığında hiçbir paydaş küresel bir salgını göz ardı etmemelidir.

Kitaptaki son bölüm, *Uluslararası Nüfus Gelişmeleri* başlıklı Onikinci bölümdür. Bu bölüm, büyüklük, kompozisyon, konum, dağılım ve hareketler çerçevesinde insan nüfusundaki gelişmelerin uluslararası güvenlik boyutuyla ilgilidir. Bu kitapta ele alınan konuların birçoğu gibi, demografi teması da başlı başına bir akademik çalışma alanıdır. Buradaki amaç, bu alana ait çeşitli bulguları ve argümanları seçip uluslararası güvenlik sorunuyla ilişkilendirmektir. Bu ilişkilendirme konusundaki ilk sorun, bazı demografik trendlerin özündeki ikili yapıdır: Nüfus konusu, hem güvenliğe dönük bir tehdit olarak hem de korunması gereken birincil nesne olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bölümde ele alınan kitlesel nüfus hareketleri konusunda görülebilmektedir. Bu kitlesel akımları gerçekleştiren, mağdur olarak görülmeli mi ve diğer devletler tarafından kabul edilmeli midir, yoksa daha doğru bir tanımlamayla bir tehdit olarak mı değerlendirilmelidir? İşte insan güvenliğinin birtakım yönleriyle bir sorun olarak görülmeye başladığı nokta burasıdır. Aynı durum, ulusal düzeydeki göç politikaları için de geçerlidir; çünkü birey ilgili siyasi kapsama bağlı olarak hem bir mağdur hem de bir tehdit olarak yorumlanabilir.

Görüldüğü üzere, kitabın hakim tonu şüphecilik; hakim analitik yaklaşımı siyasidir. Şüpheli niteliktedir; çünkü güncel uluslararası güvenlik problemlerinin incelenmesini önemsemiştir. Bu kapsamda, Smith, sorunları bütün uluslararası güvenlik tehditlerini aynı standartlara göre yorumlayan analitik bir çerçeve içerisinde değerlendirmeye çalışmıştır. Siyasidir; çünkü neyin hangi tehlikelerden korunacağına karar verilmesi sürecinde güç merkezlidir. Hiçbir siyasi aktör, güvenlik problemlerini her zaman eşit bir düzeyde ve etkin bir biçimde yönetebilecek kapasiteye sahip değildir. Bu nedenle, yazar, siyasi tercih sürecini hem rakip değerleri hem de öncelikleri göz önünde bulundurarak ifade etmiştir. Gerçeten de uluslararası güvenliğe dönük alternatif yaklaşımların çoğu güç merkezlidir. Bu alternatif yaklaşımlar, geleneksel kuramlarla karşılaştırıldığında sadece farklı bir güç görünüşünü kabul etmekle beraber, farklı temel aktörleri ya da değerleri varsayarlar. Ayrıca, uluslararası güvenlik problemlerini insan hakları, adalet ya da eşitlik gibi normatif açılardan ele alan benzeri çalışmaların insanların tüm zamanlarda

ve mekanlarda neye değer vermesi gerektiği konusunda evrensel değerleri değil, Batılı veya transatlantik değerleri güçlendirme eğiliminde olduğunu görmekteyiz.

Peki uluslararası güvenlik çalışmalarının geleceği ne olacaktır? Uluslararası güvenlik, insana yönelik tehditler açısından tanımlandığında esasen insanlığı kendi kendisinden korumak anlamına gelmektedir. Eğer durum buysa, sonu olmayan bir mücadele gibi görünecektir. Çünkü, bu kitapta tartışılan her güvenlik problemi, savaştan uyuşturucu kaçakçılığına, iklim değişikliğinden salgın hastalıklara, demografik gelişmelerden terörizme, dünya medyası ile siyasi elitlerin düzenli olarak ve ciddi anlamda dikkatini çekmeye devam etmektedir. Her gün haber başlıklarında bir terör saldırısı, küresel ekonomik kriz, küresel ısınmayla ilgili alarm veren yeni bir bilgi veya grip salgını gibi eşzamanlı uluslararası güvenlik sorunuyla karşılaşmaktayız. Dünya siyasi gündemi zaten bu kadar doluyken hangi konular öncelikli uluslararası güvenlik sorunları olarak dikkatimizi çekmeyi hak edecektir? Ve uluslararası topluluk öncelik sırasını genel olarak nasıl belirleyecek ve idare edecektir? Bu soruları tam olarak anlamadan ne birbiriyle rekabet eden konuları etkin bir şekilde analiz edebiliriz ne de gelecekte hangi konuların uluslararası güvenlik sorunları olacağını kesin olarak öngörebiliriz. Bu kapsamda, uluslararası güvenlik, bugün her zamankinden daha fazla gerekli bir çalışma alanı haline gelmesine karşın, bir alt disiplin olarak analitik etkisini ciddi olarak kaybetme tehlikesiyle de karşı karşıyadır.

Görüş

Akademik
Bakış

358

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5,5 cm, sol 4,5 cm, sağ 4,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1,25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpas, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Gazi

Akademik
Bakış

359

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kırath) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

Gazi

Akademik
Bakış

361

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulunduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Gazî

Akademik
Bakış

363

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihceiler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

1. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.

Gazi

Akademik
Bakış
365
Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.